

JOGI TANULMÁNYOK
2024

Budapest

JOGTUDOMÁNYI ELŐADÁSOK
az EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
DOKTORI ISKOLÁINAK KONFERENCIÁJÁN

2024. MÁJUS 31. és JÚNIUS 7.

**Kiadja: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola**

Szerkesztette: dr. Fazekas Marianna ny. c. egyetemi tanár

ISSN 2064-9851

DOI <https://doi.org/10.56966/2024>

Budapest 2024

TARTALOM

<i>ELŐSZÓ</i>	8
<i>AGRÁRJOGI SZEKCIÓ</i>	9
TENGÖLICS ZSÓFIA	10
A mezőgazdasági termelő európai uniós jövedelemtámogatási jogainak forgalomképessége a magyar jogban	10
The negotiability of the farmer’s EU income support rights in Hungarian law – possibility, self-evident fact or difficulty for the farmers	23
<i>ALKOTMÁNYJOGI, KÖZIGAZGATÁSI JOGI ÉS PÉNZÜGYI JOGI SZEKCIÓ</i>	24
HOLLÓ RICHÁRD	25
Ingatlanok hasznosításának optimalizálása erőművi beruházások céljából – különös tekintettel az agrofotovoltaikus rendszerekre	25
Optimising the utilisation of real estate for solar power plant development – focusing on agrovoltaics	37
NAGY GABRIELLA	39
Átjárható és nem átjárható vasúti rendszerek szabályozása és tanúsítása	39
Regulation and Verification of Interoperable and Non-Interoperable Railway Systems	46
PARAGH GYÖRGYI	47
Pedagógusok a Kp. rendszerében	47
Teachers in the Kp. system	60
PRIBELSZKI JÁNOS ANDRÁS	61
Az ipari parkok szerepe a magyar területfejlesztésben, és a jogi szabályozás legújabb változásai	61
The role of industrial parks in Hungarian regional development and recent changes in legislation	73
TOMBOR CSABA	74
A német és a magyar adójogi mögöttes felelősség összehasonlítása	74
Comparison of the liability to pay the tax in the german and hungarian systems	87
<i>BÜNTETŐJOGI SZEKCIÓ</i>	88
DÉKÁNY ÁDÁM	89
A csalás és az információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás halmazati kérdései	89
The problems of fraud and fraud using information systems in connection with set of crimes	101

FRASER, ANETA MARIANNA	102
Cybercrime from the perspective of the control over the crime theory in international criminal law: new challenge, established solutions?.....	102
HODULA MÁTÉ	115
A társadalomra veszélyesség tudata és az “Ignorantia iuris non excusat” elve.....	115
Consciousness of acts harmful to society and the idea of ignorantia non excusat	127
KISJUHÁSZ MARCELL	129
Az ittas állapotban elkövetett közúti járművezetés és a járművezetéstől eltiltás egyes aktuális kérdései.....	129
The current issues of drunk driving and disqualification from driving	140
TITTMANN-NÉ BABJÁK TAMARA	141
A pénzmosás és a pénzmosással kapcsolatos bejelentési kötelezettség elmulasztása megállapításának problémái a hazai bírói gyakorlati legújabb döntései tükrében.....	141
Problems of money laundering and failure to comply with the obligation to report money laundering - in the light of recent decisions of the Hungarian judiciary	153
TÓTH ZSANETT	154
Az önkényuralmi jelkép használata bűncselekmény jogalkalmazási kérdései.....	154
Considerations when determining whether the crime constitutes use of totalitarian symbols	166
BÜNTETŐ ELJÁRÁSJOGI ÉS BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI JOGI SEKCIÓ	167
HEZAM LEILA	168
A vallási alapú reintegráció szerepe a harmadlagos bűnmegelőzésben	168
The role of faith-based reintegration in tertiary crime prevention	182
TÓTH MARCELL MÁTÉ	184
Kihallgatási technikák a büntetőeljárásban	184
Interrogation techniques in criminal procedure.....	197
ÜVEGES ESZTER ANNA	198
A titkos felderítés kodifikációs dilemmái.....	198
The codification dilemmas of covert investigation	209
INFOKOMMUNIKÁCIÓS JOGI ÉS MAGYAR JOGTÖRTÉNETI SEKCIÓ	211
KOVÁCS ANDREA	212
A közösségi média API-k, mint a botok szabályozásának egyik lehetséges módja.....	212
Social Media APIs as a Means To Regulate Bot Activity.....	226
JOGELMÉLETI, JOGSZOCIOLÓGIAI ÉS FILOZÓFIAI SEKCIÓ	227
BUDAI KATALIN EDINA	228
A jogász etika kontextuális elmélete	228

The Contextual View of Legal Ethics	240
ZSILLE KATALIN LENKE	241
A fogyatékkal élők és a jog kapcsolatának vizsgálata.....	241
Examining the Relationship between Disability and Law.....	254
KRIMINOLÓGIAI SZEKCIÓ	255
BARNA ANDRÁS PÉTER	256
A fióktelepek büntetőjogi státusza	256
Criminal status of branches	267
BREZOVSKI ANNA LUCA	268
A hosszútávú szabadságvesztésből szabadultak reintegrációs tapasztalatai	268
The reintegration experiences of those released from long-term sentences	282
MOLNÁR ANNA	283
A javítóintézeti letartóztatás kriminológiai aspektusai.....	283
Criminological aspects of pre-trial detention in correctional facilities	296
ZSÉLI TÍMEA MÁRIA	297
A gyermekvédelemben dolgozó szakemberek bűnmegelőzéshez kapcsolódó fogalomkészlete.....	297
Definitions for professionals working in child protection services	310
MUNKAJOGI SZEKCIÓ	312
GRÓSZ-WILHELM NIKOLETT	313
Célkeresztben a munkahelyi stressz	313
‘The spice of life’ Stress as a special segment of the employer’s liability.....	328
TÓTH KINGA	329
Big data módszertan alkalmazása a munkavédelemben.....	329
Big data analytics in the field of health and safety	336
NEMZETKÖZI JOGI ÉS EURÓPAI KÖZJOGI SZEKCIÓ	337
KASZÁS DÓRA	338
Az Átfogó Atomcsend Szerződés és a Szerződések Jogáról szóló Bécsi Egyezmény 18. cikke	338
The Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty and the Article 18 of the 1969 Vienna Convention on the Law of Treaties	352
SZALAI GERGELY ANDRÁS	353
Az állampolgárok külföldi védelméről szóló vita revíziója	353
Revision of the debate on the protection of nationals abroad.....	367
NEMZETKÖZI MAGÁNJOGI, EURÓPAI JOGI ÉS POLGÁRI ELJÁRÁSJOGI SZEKCIÓ .	368

DARNÓT SÁRA	369
A bírák szerepének meghatározása az anyagi pervezetési jogosultságok tükrében – Az anyagi pervezetés felülvizsgálata a másodfokú eljárásban, gyakorlati szempontból.....	369
Defining the Role of Judges in the Context of Substantive Procedural Rights – A Practical Review of Substantive Case Management in the Appellate Court	380
KRISPÁN ORSOLYA	381
Európai egészségügyi unió – A Bizottság által javasolt gyógyszerészeti reform	381
European Health Union - pharmaceutical reform proposed by the Commission.....	390
ORCZIFALVI-KIS ZSUZSANNA	391
A kriptoeszköz-szolgáltatási tevékenység az Európai Unióban – a MiCA rendelet keretei	391
Crypto asset service activity in the European Union - the framework of the MiCA regulation	402
SZALAY RÓBERT ZSOLT	403
Az EUMSZ. 107. cikke szerinti, az Európai Unió belső piacával összeegyeztethetetlen kötvényjegyzések és kibocsátások szürke zónája	403
The grey zone of bond subscriptions and issuances constituting incompatible state aid under Article 107 TFEU	414
POLGÁRI JOGI SEKCIÓ	415
ALBERTI GIULIA	416
Az Európai Unió Gyermekjogi Stratégiájának jelentősége a magyar gyermekvédelmi rendszerben.....	416
The EU Strategy on the Rights of the Child and its significance in the Hungarian child protection system.....	428
GUTMAN ÉVA	429
A lakossági befektetési stratégia intézkedései	429
The provisions of Retail Investment Strategy	440
NÉMETH DÁNIEL PÁL	441
A házassági vagyoni jogi szerződés dogmatikai elemzése különös tekintettel a szerződés tárgyának problémájára	441
Dogmatic analysis of the hungarian prenuptial agreement, focusing on the problem of the subject matter of the contract	454
REINES JÁNOS	455
A (franchise) szerződéskötést megelőző tájékoztatási kötelezettség egyes joggazdaságtani kérdései.....	455
Some economic aspects of the obligation to provide pre-contractual (franchise) information	466

SZABÓ ANDRÁS	467
Az önvezető autók kártérítési felelőssége – mi lesz veled, veszélyes üzemi felelősség? .	467
Liability for self-driving cars - what will happen to strict liability?	477
TASKÓ LILLA	479
A családi élet tiszteletben tartásához való jog és a megkülönböztetés tilalmának érvényesülése az örökbefogadási eljárásokban az EJEK joggyakorlata szerint.....	479
The right to respect for family life and the prohibition of discrimination in adoption procedures according to the jurisprudence of the ECtHR.....	491

ELŐSZÓ

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának doktori iskolái – az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola és a Politikatudományi Doktori Iskola – kilencedik alkalommal rendezik meg a Kari Doktorandusz Konferenciát. A 2022. évihez hasonlóan a mostani konferenciára is két egymást követő héten került sor. Május 31-én az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola bünyügyi tudományokkal foglalkozó hallgatói tartották meg előadásait. Június 7-én rendeztük meg a többi szekciói előadásait, és a Politikatudományi Doktori Iskola hallgatóinak konferenciáját.

Az idei konferenciára 55 jogász, kriminológus és 11 politológus PhD-hallgató jelentkezett. Az előadások 14 szekcióban hangzottak el.

A konferencia programjában az állam- és jogtudományok teljes köre, és számos ezzel összefüggő fontos társadalomtudományi téma szerepelt. A politikatudományi programban politikátörténeti, nemzetközi és hazai politikát elemző előadásokat hallgathattak meg az érdeklődők.

A konferencián elhangzott előadásokat szokásaink szerint írásbeli változatban, tanulmánykötetként is közreadjuk. A konferenciakötetek hatodik alkalommal jelennek meg csak elektronikus kiadványként az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar honlapján. A hagyományosan „*Jogi tanulmányok*” címet viselő kötet az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola jelenlegi és frissen végzett hallgatóinak tanulmányait tartalmazza. A kötethez végül 37 tanulmány érkezett be. A politikatudományi tanulmányok külön kötetben jelennek meg. A két kötet jól tükrözi az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara doktori iskoláiban folyó oktatás és tudományos munka tematikus gazdagságát, eredményeit és magas színvonalát.

Mindenkinek figyelmébe ajánlom a kiadványt, aki érdeklődik az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola tudományos munkája iránt, és remélem, hogy a tanulmányok füzére minden kedves Olvasónak új tudományos ismereteket és valódi szellemi élményt nyújt majd!

Budapest, 2024. június

Dr. Nagy Marianna
az Állam- és Jogtudományi, Politikatudományi
Tudományági Doktori Tanács elnöke

AGRÁRJOGI SEKCIÓ

TENGÖLICS ZSÓFIA

Agrárjogi Tanszék

Témavezető: dr. Kurucz Mihály egyetemi tanár

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.1.Tengolics>

A MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐ EURÓPAI UNIÓS JÖVEDELEMTÁMOGATÁSI JOGAINAK FORGALOMKÉPESSÉGE A MAGYAR JOGBAN

Lehetőség, magától értetődő tény vagy nehézség a gazdálkodói rétegnek?

Absztrakt

A Közös Agrárpolitika létrehozásától kezdve jellemző volt, hogy a tagállamok mezőgazdasági termelői, mint közösségi termelők jövedelem pótló, illetőleg termelési, és piacra jutási támogatásokban részesültek. A számtalan agrárpolitikai reform során átalakult a termelői támogatás célja, tárgya, tartalma, preferencia- és feltételrendszere, és az alanyi jogosult kör is. Az aktív mezőgazdasági termelő, mint sajátos vállalkozói jogállás bevezetésével a korábban mezőgazdasági üzemekhez fűződő támogatási jogosultság, kizárólag személyhez fűződő joggá vált, amely új feszültségpontokat vonhat maga után. Az Európai Unió jogalkotása – miközben preferálja a fiatal mezőgazdasági termelők megjelenését, valamint az agrárgazdaságok átadását – egyúttal a támogatási jogosultság forgalomképességét nehezíti meg az érintett mezőgazdasági termelők számára. A támogatási jogosultságok aktiválásának és az egységes támogatási kérelmek benyújtásának szabályozása még mindig aránytalan adminisztratív terhet képez a mezőgazdasági termelők számára, továbbá a hullámszerűen változó jogi szabályozási környezet aláássa mind a termelői, mind a jogalkalmazási jogbiztonságot.

Bevezetés

A tanulmány célja, hogy rávilágítson az agrártámogatások alanyi oldalának komplexitására, különösen abból a szempontból, hogy ezek az európai uniós (a továbbiakban EU) támogatások két jogrendszer közös termékeként alakulnak egymás mellett napjainkig. A téma jelentőségét mutatja, hogy az uniós csatlakozást megelőzően az agrártámogatások alapját a mindenkori költségvetési törvény szabályozta¹, míg a tagállami időszak során, a Közös Agrárpolitika (a továbbiakban KAP) ciklusainak módosításai következtében, időszakonként változó módon, jelenleg a KAP Stratégiai Terv szerint határozza meg a jogalkotó. A kiegyensúlyozottabb támogatások létrehozása érdekében, bár az eredeti célok változatlanok maradtak, a reformok szignifikáns változásokhoz vezettek, különösen a közvetlen támogatások kapcsán².

¹ Mikó 2001. 219.

² Nagy – Molnár – Kis 2022. 156.

A szerző hipotézise az, hogy bármennyire is magától értetődőnek látja egy külső szemlélő a támogatási rendszert, rengeteg olyan tényezővel nincs tisztában, amely nehézséget okozhat a mezőgazdasági termelők³ számára.

A közösségi agrárjogi szabályozás ab ovo deficitje, hogy csak termékre és annak piacra jutásának feltételeire szűkített, és nem érzékeli a termelésre, de főleg a termelési feltételek, a termőföldhöz és a vízhez jutás sajátos szabályozásának elemi igényét. Ezzel a reduktív szabályozási megközelítéssel összhangban, a jogviszonyoknak az Európai Unió működéséről szóló szerződésben csak tárgyi meghatározottsága van, az alanyi kör szabályozása mindig a másodlagos jogra marad, tartalmában állandóan változó és eszköz jellegű.

Az uniós szabályozás a fenti szűkített szemléletben a KAP rendeletekben külön definíciót alkalmaz a jogviszonyok alanyára, ami ellentmondásos viszonyokba kerül a tagállamoknak a termelési feltételekre kiterjedő sajátos agrárszabályozásával. Így például korábban az osztrák, majd később a magyar jogrendszer is rákényszerült arra, hogy a termelési feltételek, különösen, amikor a termőföldhöz jutás nemzeti hatáskörű szabályozását bevezette, eltérő alanyi kategóriákat hozzon létre a nemzeti földforgalmi szabályozásban, így szükségessé vált a *Landwirt*⁴, illetve a földműves⁵ terminus bevezetése. A hazai jogalkotó a földműves kifejezés bevezetésével kizárólag a hazai agráriumra vonatkozó szabályozást alkotott, ezáltal fenntartva az uniós és magyar terminológiák kettősségét és folyamatos kölcsönhatását a tagállamban.

Annak ellenére, hogy a támogatási jogviszonyok alanya a mezőgazdasági termelő, nem hagyhatók figyelmen kívül a mezőgazdasági üzem⁶, a mezőgazdasági termék⁷, mezőgazdasági tevékenység⁸ és mezőgazdasági terület⁹ kifejezések, hiszen a támogatási jogosultság fontos részét képezik.

Az agrárüzemi és agrártámogatási jogi kérdések rendezése nem csak a tagállami és integrációs jogalkotási ütközések feloldása miatt szükséges, hanem azért is, mert segítséget nyújthat annak megakadályozásában, hogy még több kisebb méretű gazdaság, és még kevesebb nagygazdaság jellemezze a termőföldtulajdon megoszlását.¹⁰

³ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2021/2115 rendelete (2021. december 2.) a közös agrárpolitika keretében a tagállamok által elkészítendő stratégiai tervhez (KAP stratégiai terv) nyújtott, az Európai Mezőgazdasági Garanciaalap (EMGA) és az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap (EMVA) által finanszírozott támogatásra vonatkozó szabályok megállapításáról, valamint az 1305/2013/EU és az 1307/2013/EU rendelet hatályon kívül helyezéséről (a továbbiakban 2021/2115. Rendelet) 3. cikk 1. pont.

⁴ *Landesrecht konsolidiert Niederösterreich: Gesamte Rechtsvorschrift für NÖ Grundverkehrsgesetz 2007*, 3. § 2.

⁵ A mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvény 5. § 7. pont.

⁶ 2021/2115. Rendelet 3. cikk 2. pont.

⁷ Az Európai Unió működéséről szóló szerződés 38. cikk (1) bekezdés.

⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 1307/2013/EU rendelete (2013. december 17.) a közös agrárpolitika keretében tartozó támogatási rendszerek alapján a mezőgazdasági termelők részére nyújtott közvetlen kifizetésekre vonatkozó szabályok megállapításáról, valamint a 637/2008/EK és a 73/2009/EK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről (a továbbiakban 1307/2013. Rendelet) 4. cikk (1) bekezdés c) pont.

⁹ Uo. 4. cikk (1) bekezdés e) pont.

¹⁰ Kurucz 2018b. 46.

A Közös Agrárpolitikához tartozó források finanszírozása

A kezdetektől a KAP támogatási rendszerének alapja, hogy előnyhöz juttatja a gazdálkodókat, azonban nem csak a jövedelmi viszonyok javításával, hanem a fejlesztések során és az árszínvonal megtartásával is¹¹. A Közösségen belüli támogatások alapvető prioritása az egyenlőtlen fejlettségi szinteken álló tagállamok közötti távolság csökkentése, vagy legalább a továbbnyílás megakadályozása¹². A KAP bevezetésekor a finanszírozást az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garanciaalap (a továbbiakban EMOGA) biztosította, amely a termelési feltételek, a minőség és az értékesítési rendszer javítását, valamint a vidékfejlesztési igények támogatását tekintette célnak. Az EMOGA-ban két részleg volt fellelhető, a Garancia és az Orientációs Részleg, míg az előbbi a támogatási politikai, a másik struktúraátalakító szekcióként működött. Az EMOGA rendszer 2007. évben bekövetkezett felbomlását követően a finanszírozást az Európai Mezőgazdasági Garancia Alap (a továbbiakban EMGA) és az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap (a továbbiakban EMVA) váltotta fel¹³.

A 2004. évben csatlakozó tíz új tagállam támogatási rendszere egységesen, a számukra kidolgozott területi rendszer működtetésével lépett be a közösségi agráriumba, míg a korábbi tagországok egy új, összevont támogatási rendszert hoztak létre már ebben az időben. Az összevont rendszerbe való belépés a csatlakozók számára 2010 előtt vált kötelezettséggé¹⁴. Az új rendszer eredményezte az EMGA és EMVA alapok elkülönítését is.

Az EMGA, avagy más néven a KAP I. pillére, a közvetlen kifizetéseket és agrárpiaci intézkedéseket tartalmazza, jelenleg többek között a fenntarthatóságot elősegítő, alapszintű jövedelemtámogatást, a termeléstől függő jövedelemtámogatást, valamint a fiatal mezőgazdasági termelők részére nyújtott kiegészítő jövedelemtámogatást. Az EMVA, vagyis a KAP II. pillére, ezzel szemben a vidékfejlesztési intézkedéseket finanszírozza, valamint a 2021-22. években egyedileg a *Next Generation* EU program forrásaiból helyreállítási támogatást is biztosított a COVID-19 járvány miatt¹⁵.

A közös agrárpolitika keretében a tagállamok által elkészítendő stratégiai tervhez (KAP stratégiai terv) nyújtott, az Európai Mezőgazdasági Garanciaalap (EMGA) és az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap (EMVA) által finanszírozott támogatásra vonatkozó szabályok megállapításáról, valamint az 1305/2013/EU és az 1307/2013/EU rendelet hatályon kívül helyezéséről szóló 2021/2115/EU európai parlamenti és a tanácsi rendelet (a továbbiakban 2021/2115. Rendelet) a közvetlen támogatások körében termeléstől független beavatkozásként a fenntarthatóságot elősegítő, alapszintű jövedelemtámogatást, a fenntarthatóságot elősegítő, átcsoportosítással nyújtható kiegészítő jövedelemtámogatást, a fiatal mezőgazdasági termelők részére nyújtott kiegészítő jövedelemtámogatást, valamint az éghajlattal, a környezetvédelemmel és az állatjóléttel kapcsolatos rendszereket sorolja fel.

¹¹ Kalmár 2000. 6-7.

¹² Kurucz 2003. 280.

¹³ Halmai 2007. 74-76.

¹⁴ Ferenczi 2007. 135.

¹⁵ <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/106/a-kap-finanszirozasa-tenyek-es-szamadatok> (2024.07.01.).

Termeléstől függő kifizetések formájában a termeléstől függő jövedelemtámogatás, ezen felül a gyapotra vonatkozó terményspecifikus támogatás igényelhető¹⁶. A vidékfejlesztésre irányuló beavatkozástípusok a rendeletnek megfelelően környezetvédelmi, éghajlattal kapcsolatos és egyéb gazdálkodási kötelezettségvállalásokra, hátrányos természeti adottság és egyéb területspecifikus hátrányokra, bizonyos kötelező követelményekből eredő területspecifikus hátrányokra, beruházásokra, fiatal mezőgazdasági termelők és új mezőgazdasági termelők tevékenységének megkezdésére, kockázatkezelési eszközökre, együttműködésre és az ismeretek cseréjére, valamint az információk terjesztésére fordíthatók¹⁷.

Egyszerűsítve megállapítható, hogy míg az EMGA források a köznyelvben terület- és állatalapú támogatásokat jelentik, az EMVA biztosítja az úgynevezett beruházási típusú hozzájárulásokat. A támogatáspolitikai vizsgálatok során konstatacióként megállapítható, hogy a jövedelemkiegészítő közvetlen támogatások jelentősége szignifikánsabb a beruházási típusúaknál¹⁸. Számszerűsítve Magyarországon a 2021. évi támogatásait tekintve az I. pillér tekintetében 1 310,4 milliárd, a II. pillérben pedig 576,5 milliárd euró támogatásban részesültek a mezőgazdasági termelők¹⁹.

Aktív mezőgazdasági termelő

Az aktív mezőgazdasági termelő kifejezés a közös agrárpolitikához tartozó támogatási rendszerek alapján a mezőgazdasági termelők részére nyújtott közvetlen kifizetésekre vonatkozó szabályok megállapításáról szóló európai parlamenti és tanácsi rendelet javaslatában jelent meg, ami egy célzottabb támogatási struktúra bevezetését volt hivatott létrehozni azzal, hogy a foglalkoztatás és az igénybe vehető kedvezmények is maximalizálhatók²⁰. A javaslatokhoz fűzött kritikákban kiemelték, hogy egyenlőtlenség léphet fel a beavatkozási szinteken, jelentős költségvetési terheket jelentene a módosítás, valamint azt, hogy a nem aktív termelő földbirtokosok számára hátrányos szabályozást jelentene²¹. A javaslat nyomán a közös agrárpolitika keretébe tartozó támogatási rendszerek alapján a mezőgazdasági termelők részére nyújtott közvetlen kifizetésekre vonatkozó szabályok megállapításáról, valamint a 637/2008/EK és a 73/2009/EK tanácsi rendelet hatályaon kívül helyezéséről szóló 1307/2013/EU európai parlamenti és a tanácsi rendelet (a továbbiakban 1307/2013. Rendelet) hozta létre végső formájában az aktív mezőgazdasági termelői fogalmat, annak minimumtevékenységhez kötött szemléletéből²². Ezzel szemben a 2021/2115. Rendelet feladatot szab meg a tagállamok számára, amellyel saját belső szabályozás létrehozására hívja

¹⁶ 2021/2115. Rendelet 16. cikk.

¹⁷ 2021/2115. Rendelet 69. cikk.

¹⁸ Kapronczai 2011. 121.

¹⁹ <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/106/a-kap-finanszirozasa-tenyek-es-szamatok> (2024.07.01.).

²⁰ Javaslat az Európai Parlament és a Tanács rendelete a mezőgazdasági termelők részére nyújtott közvetlen kifizetésekre vonatkozó szabályok megállapításáról, COM (2011) 626/2011/0281, Brüsszel 9.

²¹ Törőné Dunay Anna 2012. 503.

²² 1307/2013. Rendelet 9. cikk (1) bekezdés.

fel az EU tagországait. A szabályozás lehetőséget biztosít a termelők közötti különbségtételre, mindezt például a munkaerő-ráfordítás, a jövedelmi helyzet és a nyilvántartások segítségével²³.

Annak ellenére, hogy az aktív mezőgazdasági termelői fogalom bevezetése csak a 2013-ban történt meg, a támogatási jogosultság kapcsán több fogalom hozzátett az értelmezéshez. Elsőként a magyar EU csatlakozás előtt a nemzeti támogatások kapcsán, az ügyfél szót használta a jogalkotó, azonban a terminus nem tekinthető a támogatás alanyával egyenértékűnek²⁴, így a fogalom a későbbiekben különösen a közigazgatási jogviszonyokban maradt fenn.

A támogatásra való jogosultság a csatlakozás előtti támogatások esetén feltételekhez kötött volt, ezáltal nem részesülhetett támogatásban olyan mezőgazdasági termelő, akinek köztartozása állt fenn, valamint egyes beavatkozási típusok esetén szakmai megkötések is szerepelhettek, mint például adatszolgáltatási kötelezettség²⁵. A támogatási jogosultságok kapcsán a közös agrárpolitika keretébe tartozó közvetlen támogatási rendszerek közös szabályainak megállapításáról és a mezőgazdasági termelők részére meghatározott támogatási rendszerek létrehozásáról, továbbá a 2019/93/EGK, 1452/2001/EK, 1453/2001/EK, 1454/2001/EK, 1868/94/EK, 1251/1999/EK, 1254/1999/EK, 1673/2000/EK, 2358/71/EGK és a 2529/2001/EK rendelet módosításáról szóló 1782/2003/EK tanácsi rendelet a normál támogatási jogosultságot, a különös feltételhez kötött támogatási jogosultságot, az engedélyhez kötött támogatási jogosultságot, valamint a területpihentetés iránti támogatási jogosultságot különböztette meg²⁶.

Magyarországon jelenleg a 2021/2115. Rendelet nyomán a Közös Agrárpolitika Stratégiai Tervből finanszírozott egyes támogatások igénybevételéhez kapcsolódó aktív mezőgazdasági termelői minőség követelményeiről szóló 20/2024. (IV. 9.) AM rendelet rögzíti az aktív mezőgazdasági termelő²⁷ fogalmát és alkalmazási kritériumait. Magát az aktív mezőgazdasági termelői státuszt minden egységes kérelem²⁸ benyújtása esetén vizsgálja a Magyar Államkincstár (a továbbiakban MÁK), az állattenyésztők esetében a tenyészetkód, a növénytermesztők esetén pedig a gazdálkodási napló vezetésének ellenőrzésével²⁹.

A támogatási kérelmek időrendisége

A 2023-27-es KAP ciklust megelőzően a rendeletek végrehajtását egy ügyfélnyilvántartás segítette, amely a termelők adatainak egységes kezelését hivatott szolgálni, így a támogatások

²³ 2021/2115. Rendelet 4. cikk (5) bekezdés.

²⁴ Mikó 2004. 22.

²⁵ Bobvos 2009. 180.

²⁶ Vásáry 2011. 36.

²⁷ A Közös Agrárpolitika Stratégiai Tervből finanszírozott egyes támogatások igénybevételéhez kapcsolódó aktív mezőgazdasági termelői minőség követelményeiről szóló 20/2024. (IV. 9.) AM rendelet 3. § (1)-(3) bekezdés.

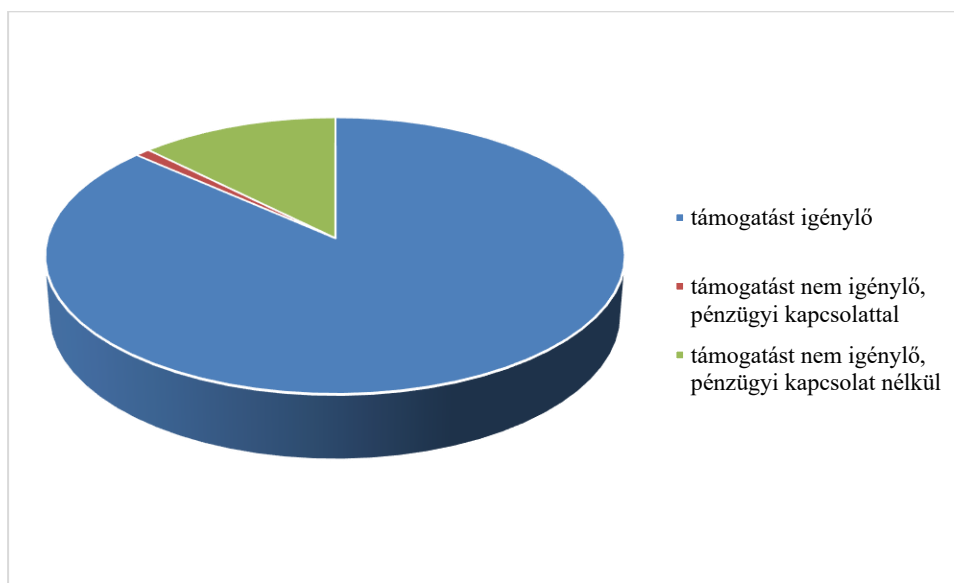
²⁸ Az egységes kérelemmel igényelhető egyes agrártámogatások eljárási szabályairól szóló 15/2024. (IV. 9.) AM rendelet 1. § 15. pont.

²⁹ A Közös Agrárpolitika Stratégiai Tervből finanszírozott egyes támogatások igénybevételéhez kapcsolódó aktív mezőgazdasági termelői minőség követelményeiről szóló 20/2024. (IV. 9.) AM rendelet 3. § (5) bekezdés.

egyik előfeltételét biztosította³⁰. Az ügyfél-nyilvántartási rendszer, amelynek regisztrációját legkésőbb a támogatási kérelem benyújtásával egyidejűleg kellett megtenni, elmaradás esetén ez a kérelem elutasításához is vezethetett. A benyújtást követően érdemi és nem érdemi elbírálásra került sor, végül határozathozatalra, ami helyt adó, részben helyt adó és elutasító döntést tartalmazhatott, egy részük ellen pedig lehetőség volt fellebbezésre. Az olyan támogatási jogcímek esetén, amelyeknél a kérelemből következik a kifizetés, a támogatási határozatot követően már a kiutalás következett. Ezzel szemben, amely jogcímnél a határozat arról döntött, hogy mekkora összeg lehívására jogosult a mezőgazdasági termelő, külön kifizetési kérelem benyújtására, és kifizetési határozat meghozatalára volt szükség³¹. A kifizetési kérelmek napjainkban a beruházási típusú támogatások esetén szükségesek, amelyek mindegyike utófinanszírozott.

A 2017-ig működő Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal – amelyet a Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal megszüntetéséről, valamint egyes ezzel összefüggő kormányrendeletek módosításáról szóló 328/2016. (X. 28.) Korm. rendelettel [a továbbiakban 328/2016. (X. 28.) Korm. rendelet] szüntetett meg a jogalkotó – nem csak az ügyfél-nyilvántartási rendszert vezette, de a helyszíni ellenőrzésekért és a támogatásokhoz kapcsolódó eljárásokért is felelős volt. Általános jogutódjaként a 328/2016. (X. 28.) Korm. rendelet a MÁK-ot jelölte meg³².

Regisztrált ügyfelek száma 2012.

1. ábra Regisztrált ügyfelek száma regisztráció típus szerinti megoszlásban 2012-ben³³.

³⁰ Szűcs – Maác 2012. 246.

³¹ Bacskai 2011. 83-86.

³² A Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal megszüntetéséről, valamint egyes ezzel összefüggő kormányrendeletek módosításáról szóló 328/2016. (X. 28.) Korm. rendelet 1-2. §.

³³ Szűcs – Maác 2012. 248.; eredeti forrás Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal 2012. október.

A Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal beolvadásos különválásával a támogatási intézményrendszer jelentősen szétaggoltta vált. Az általános szabályozások, valamint a pályázati kiírások felelőse az Agrárminisztérium, illetve az operatív programok irányító hatóságai, a támogatásokhoz kapcsolódó rendszerek üzemeltetője a MÁK, a vármegyei szintű ellenőrzések felelősei a fővárosi és vármegyei kormányhivatalok, a gazdasági napló, a haszonállat-nyilvántartás és az őstermelői nyilvántartási rendszer, valamint egyéb hatósági szakigazgatási rendszerek vezetője pedig a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal lett.

A 2021/2115. Rendelet és a 328/2016. (X. 28.) Korm. rendelet nyomán a magyar jogalkotó a MÁK-ot nevezte ki Nemzeti Kifizető Ügynökségnek³⁴ (a továbbiakban NKÜ), amely mind a támogatási kérelmek benyújtásáért, mind a Területi Monitoring Rendszer³⁵ (a továbbiakban TMR) műholdas ellenőrzéseirért, mind a kifizetésekért felel.

Az egységes kérelemmel igényelhető egyes agrártámogatások eljárási szabályairól szóló 15/2024. (IV. 9.) AM rendelet alapján a támogatások kérelmezésének, illetve kifizetésének időrendje, kizárólag az aktív termelőkre vonatkoztatva, a következőképpen alakul. A 2023. gazdasági évtől a támogatási kérelmeket kizárólag elektronikus formában lehet benyújtani, a MÁK által fenntartott egységes kérelem felületen³⁶. Az egységes kérelem benyújtási határideje az EU-s szabályoknak megfelelően minden tárgyév június eleje, tehát április elejétől egészen júniusig – 2024. évben június 10. napjáig – beadhatóak a kérelmek³⁷. A benyújtási határidő az egységes kérelemmel igényelhető egyes agrártámogatások eljárási szabályairól szóló 15/2024. (IV. 9.) AM rendelet rendelkezéseinek megfelelően jogvesztő határidőnek minősül, hiánypótlásra pedig nincs lehetőség. Amennyiben kijavítandó adat merül fel, kilenc napos határidővel végzésben szólítja fel a MÁK a mezőgazdasági termelőt annak helyreigazítására³⁸.

A támogatási kérelmek elbírálására hetven, míg elutasító döntés meghozatalára huszonegy nap áll a NKÜ rendelkezésére. A 328/2016. (X. 28.) Korm. rendeletnek megfelelően, a korábbi szabályozással összhangban előlegfizetési kötelezettség áll fenn a terület- és állatszám alapú agrártámogatások esetén, azonban ehhez a TMR ellenőrzések szükségesek, ami rendellenesség jelzése esetén a fővárosi és vármegyei kormányhivatalok külön ellenőrzését vonja maga után³⁹. Az előlegfizetésre tárgyév október 16. és november 30. napja között van lehetőség, a végkifizetések pedig tárgyév december 1. és a tárgyévet követő év június 30. napja között teljesítendőek, az uniós előírások szerint legalább kilencvenöt százalékig⁴⁰. A támogatások időrendisége nemcsak a tanulmány szempontjából jelentős, hanem a mezőgazdasági termelők mindennapi működéséhez is, mivel a betakarítást követő bevételek a tavaszi vetések időszakában még nem folynak be. Így egy megbízható és átlátható nemzeti agrártámogatási rendszer fenntartása szükséges, esetleges gyorsítási lehetőségekkel. Ilyen utóbbit hozott létre

³⁴ <https://www.allamkincstar.gov.hu/header-tartalmak/kapcsolat/mezogazdasagi-es-vidékfejlesztési-támogatások> (2024. 07. 01.).

³⁵ <https://www.nak.hu/tajekoztatasi-szolgaltatas/mezogazdasagi-termeles/107082-területi-monitoring-rendszer-informaciok> (2024. 07. 01.).

³⁶ <https://e-kerelem.mvh.allamkincstar.gov.hu/enter/> (2024. 07. 01.).

³⁷ A Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal megszüntetéséről, valamint egyes ezzel összefüggő kormányrendeletek módosításáról szóló 328/2016. (X. 28.) Korm. rendelet 11. §.

³⁸ Uo. 15. §.

³⁹ Uo. 23. §.

⁴⁰ Uo. 40-41. §.

pl. a Közös Agrárpolitika pénzügyi alapjaiból és a nemzeti költségvetésből nyújtott állat- és területalapú, valamint beruházási típusú támogatások kifizetéséhez kapcsolódó eljárások gyorsításáról szóló 1098/2024. (IV. 11.) Korm. határozat.

A támogatási jog forgalomképessége és örökölhetősége

A támogatási jog forgalomképességének vizsgálata előtt szükséges a támogatás⁴¹, valamint az agrártámogatás⁴² kifejezések definiálása a magyar jogrendszerben. A támogatás meghatározása beleolvad az agrártámogatások terminusába is, ezáltal megállapítható, hogy az agrár értelemben vett támogatás ingyenes, célhoz és feltételekhez kötött juttatásnak tekintendő. A 2023-27. évi KAP ciklust megelőző reformok előtt a támogatási jogosultságokról megállapítható volt, hogy egy adott tagállam területén belül akár termőföld tulajdonnal együtt, akár anélkül eladhatók, bérbe adhatók és természetes személyek esetében örökölhetőek voltak. Mivel a jogosultságok a gazdaság tulajdonába kerültek, uniós terminológia szerint a mezőgazdasági üzem részévé váltak, és évente lehívható összegként jelentek meg. Az, hogy az agrárüzemekhez kötődtek a támogatások, magában hordozta azt is, hogy csak az üzemmel való rendelkezést követelte meg az igénybevétel szabályrendszere, mezőgazdasági tevékenység végzését nem. A jogosultság eladás vagy más formában történő végleges lemondás útján volt átruházható, bérbeadása azonban csak adott hektárszám alapján volt lehetséges⁴³. A korábbi jogalkotás alapján a forgalomképességet vizsgálva elsőként a mezőgazdasági üzem tárgyi értelemben vett forgalomképességéből kellett kiindulni, amely a használatba adás, a biztosíték gyanánt való felajánlás, valamint az elidegenítés lehetett⁴⁴.

A forgalomképesség korlátozására a három évig fel nem használt jogosultságok elvonását, a földterület nélküli átruházást, a földterülettel történő átruházást, a teljes mezőgazdasági üzemmel történő átruházást, a támogatási értékének maximalizálását, valamint a nemzeti jogalkotásra bízott adózási és illetékszabályokat vezette be az Integráció⁴⁵.

A korábbi időszakban az összevont gazdaságtámogatási rendszer, amely a gazdálkodók számára vagyoni értékű jogként, korlátozottan forgalomképes termelési kötelezettségektől elszakadó támogatási jogosultságként nevezte meg a mezőgazdasági támogatásokat, értéknövelő tényezőként jelent meg⁴⁶. A mezőgazdasági termelők részére nyújtott közvetlen kifizetésekre vonatkozó szabályok megállapításáról szóló európai parlamenti és tanácsi rendelet javaslatának nyilvánosságra kerülésekor a forgalomképesség és a nem aktív mezőgazdasági termelői státusz kapcsán éppen e kritériumok elhagyása váltott ki vitát. A fentiek alapján megállapítható, hogy az agrárszerződés tárgyaként tekintett a jogalkotó a támogatási jogosultságra.

⁴¹ Az államháztartásról szóló 2011. évi CXCV törvény 1. § 19. pont.

⁴² Uo. 1. § 1. pont.

⁴³ Vásáry 2011. 37-38.

⁴⁴ Kurucz 2007a., 33.

⁴⁵ Vásáry 2008. 155.

⁴⁶ Bobvos 2009. 184-185.

A változás előfutáraként fogható fel az a tény, hogy az új KAP reformok során a termőföldek haszonbérleti szerződéssel való érintettsége szignifikánsan megnőtt, emellett az összevont támogatási rendszer kapcsán megállapíthatóvá vált, hogy alapvetően mezőgazdasági termelőhöz fűződő jogosultságot vonnak maguk után. Azonban az Integráció fenntartotta azt a lehetőséget, hogy a tagállamok korlátozzák a támogatási jogokkal való kereskedelmet⁴⁷, ami magában hordozta a méltányosabb KAP-ra való igényt. A föld nélküli gazdaságok szakkifejezéssel illetett, főleg állattenyésztésben érdekelt gazdaságok speciális támogatási jogosultságainak forgalomképessége ugyancsak korlátozottnak volt tekinthető⁴⁸.

A 2021/2115. Rendelet által bevezetett szabályozásban ugyanakkor a támogatási jogosultság korlátozott forgalomképességének utolsó elemei is eltűnőben vannak az európai és magyar agrárjogból. Ahhoz képest, hogy a korábbi időszakokban a támogatási jogosultság alapja a mezőgazdasági üzem volt, az új szabályozás az aktív mezőgazdasági termelő személyéhez fűződő jogként tekint az agrártámogatásokra, ezzel értéknövelő tulajdonságától is megfosztotta a jogalkotó. Az összevont gazdaságtámogatásokkal ütközően már nem lehet adásvétel vagy haszonbérlet tárgya a támogatási jogosultság, kizárólag kötelezettségátadásra van lehetőség a KAP-ról szóló törvényben, ami jóváhagyáshoz kötötte teszi lehetővé egy személy számára az átvállalást⁴⁹. Ami az agrárgazdaságok átadását illeti, a törvényben biztosított együttműködési időszak során⁵⁰, bár a mezőgazdasági üzem tulajdona valamely szerződésnek megfelelően elválnak a gazdaságátadótól, az megállapítható, hogy mindkét mezőgazdasági termelő aktív jogosultságokkal kell rendelkezzen. Hiszem míg a gazdaságátadó esetlegesen a fenntarthatóságot elősegítő, alapszintű jövedelemtámogatásra nyújt be kérelmet, addig a gazdaságátvevő akár a fiatal, akár az új mezőgazdasági termelők számára meghirdetett konstrukciókra pályázhat, nem kizárva azt, hogy a fenntarthatóságot elősegítő, alapszintű jövedelemtámogatás kérelmét is a gazdaságátvevő nevében adják be.

A forgalomképesség további visszafogását okozhatja az a tény is, hogy a bevezetésben megemlített földműves kifejezés alkalmazása a földforgalommal kapcsolatos jogviszonyokban, és a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvény (a továbbiakban Földforgalmi törvény) földszerzési korlátai – a helyben lakás kritériuma – a korábbi bírósági gyakorlat fényében nem feltétlenül tekinthetők szükséges korlátozásnak⁵¹. Ezáltal nem csak a tőke szabad mozgásának, de a munkavállalás korlátlanágának problémája is felmerülhet, azonban megállapítható, hogy a cél a földtulajdon koncentráció és a – mezőgazdasági értelemben vett – fenntartható termelés fenntartása, nem a restriktója⁵².

Ebből a szempontból az a kérdés vizsgálható még, hogy a mezőgazdasági üzem forgalomképesnek tekinthető-e. Tekintettel arra, hogy a mezőgazdasági üzemeket és családi gazdaságokat dologösszességnek tekinti a szakirodalom⁵³, minden hozzátartozó tartozékával és

⁴⁷ Popp 2004. 175-176.

⁴⁸ Uo. 179.

⁴⁹ A Közös Agrárpolitikából és a nemzeti költségvetésből biztosított agrártámogatások eljárási rendjéről szóló 2022. évi LXV. törvény 33. §.

⁵⁰ Az agrárgazdaságok átadásáról szóló 2021. évi CXLIII. törvény 10. §.

⁵¹ Kurucz 2008a. 30.

⁵² Kurucz 2008b. 192.

⁵³ Kurucz 2012.122.

alkatrészeivel, forgalomképességéhez nem férhetne kétség. Mégis a jogalkotás következtében a gazdaságok önmagukban forgalomképtelennek tekintendők, ezáltal csak kivételesen szerződéssel történhet meg átszállása, amit a gazdaságátadás intézményesített végül a 2023. évtől⁵⁴.

Az adásvételhez és a haszonbérlethez hasonlóan az öröklési jogi jogviszonyok tekintetében is az aktív mezőgazdasági termelő kategória bevezetését megelőzően korlátozottan forgalomképes vagyoni jogként, ha úgy tetszik az üzem részeként jelent meg a hagyatékokban a támogatási jogosultság. A korábban jogi egységként aposztrofált mezőgazdasági üzem⁵⁵ – bár az explicit jogi fogalom meghatározása azóta is várat magára – a tulajdonjog átszállásával biztosította a támogatások későbbi folyósítását is. Az összevont támogatási rendszer időszakában a magyar jogalkotó a vélelmezett örökös kérelmezési jogával biztosított lehetőséget a támogatási jog öröklésére, de jogerős döntés csak a hagyatékátadó végzést követően volt meghozható⁵⁶.

A mezőgazdasági üzemek esetében a Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959. évi IV. törvényben a jogalkotó külön kitévelt alakított ki, amely szerint termőföld hiányában állt csak fenn a lehetőség a termelési eszközök öröklésének elutasítására⁵⁷. A nemzetközi tendenciákhoz képest a forgalmi jogi elkülönítésekből a szabályozás csak a támogatások örökölhetőségét építette be, gátat szabva az egyéb forgalmi ügyleteknek⁵⁸.

A Közös Agrárpolitikából és a nemzeti költségvetésből biztosított agrártámogatások eljárási rendjéről szóló 2022. évi LXXV. törvény a vélelmezett örökösökre vonatkozó szabályozást átemelte, így a kedvezményezettrel együtt élő házastárs, valamint a törvényes örökös kérelmezőként felléphet a támogatási jogosultságért. A jogutódlásra vonatkozó törvényi szabályokban pedig a jogalkotó a polgári jog szerinti jogutódot alkalmazza. Ez az az örökölhetőségre engedne következtetni, azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni a mögöttes tartalmú uniós követelményeket, amely szerint támogatásban csak aktív mezőgazdasági termelő részesülhet. Ez nem zárja ki azt az esetet, hogy aktív mezőgazdasági termelő örököse esetleg maga is aktív mezőgazdasági tevékenységet végző személy, sőt több örökös esetén az egyetemleges jogutódlást sem zárja ki a jogalkotó. Egyedül a beruházási típusú támogatások esetén köt ki a törvény egyetlen jogutódot, mivel ezen jogok és kötelezettségek nem oszthatók. Ezen felül a jogalkotó fenntartja a pályázatokat előkészítő irányító hatóságok szabadságát annyiban, hogy egyéb feltételeket szabhatnak meg a pályázati felhívásokban⁵⁹.

A Földforgalmi törvény által bevezetett öröklési jogi rend a lehetséges jogutódok kapcsán további korlátokat vezetett be, amelyek a személyi jogállás, a korábbi földtulajdon, a földszerzés esetén felmerülő kötelezettségvállalás, valamint a földszerzést akadályozó magatartás köre épültek. Annak ellenére, hogy a Földforgalmi törvény hatálybalépésekor az

⁵⁴ Kurucz 2018a. 166.

⁵⁵ Kurucz 2012. 119.

⁵⁶ A mezőgazdasági, agrár-vidékfejlesztési, valamint halászati támogatásokhoz és egyéb intézkedésekhez kapcsolódó eljárás egyes kérdéseiről szóló 2007. évi XVII. törvény 45. § (9) bekezdés.

⁵⁷ Kurucz 2007b. 54.

⁵⁸ Kurucz 2010. 79.

⁵⁹ A Közös Agrárpolitikából és a nemzeti költségvetésből biztosított agrártámogatások eljárási rendjéről szóló 2022. évi LXXV. törvény 32. §.

örökléshez kapcsolódó függő jogi helyzet időszaka alatt kiküszöbölhetők voltak a korlátozások⁶⁰, mára kissé átalakult a szabályozás, ezáltal a földművesnyilvántartásba vétel mellett az aktív termelői minőség is szükségessé vált.

A forgalomképesség vizsgálata szempontjából szükséges annak áttekintése, hogy mennyiben tekinthetők jövedelemtámogatások jogi szempontból valódi támogatásnak, fennállnak-e a támogatás definíciós elemei: az ingyenesség, a célhoz kötöttség és a feltételrendszer, amely alapján támogatás ítéhető. Annak ellenére, hogy magához a támogatási kérelem benyújtásához közvetlenül nem kötődik ellenérték, adminisztrációs nehézségekbe, termelési eljárásrendekbe fut bele a gazdálkodó, amelyek költségként merülnek fel a gazdasági év elszámolásakor. A célhoz kötöttség tekintetében megállapítható, hogy a KAP létrehozásakor fennálló célok és értékek nem változtak, inkább időszakonként átértékelődtek, ezáltal az éppen aktuális komplikációk javítása az intenció. Mindezek ellenére a jövedelemtámogatás célja nem minden esetben ismerhető meg külön, kivéve, ha egységesen úgy tekinti a jogalkotó, hogy az a mezőgazdasági termelők életszínvonalát emeli. Az értékelés szempontjából a feltételrendszerek kapcsán megállapítható, hogy támogatási formánként eltérőek, így egységesen kötelező elemként csak az aktív mezőgazdasági termelői státusz értékelhető. A feltevés abból a perspektívából is a vizsgálat tárgyát képezheti, hogy az 1307/2013. Rendelet tekintetében a támogatási jog pozitívan szabályozott fogalomként érvényesült⁶¹, mára pedig negatív értelmezéssé szűkült.

Konklúzió

Az agrártámogatási rendszer 2003. évi reformját követően megállapítható, hogy a mezőgazdasági termelők olyan mértékben voltak jogosultak támogatásra, amilyen mértékű jogosultsággal rendelkeztek⁶². Ez a meghatározás magában hordozza azt a konklúziót is, hogy a korábbi KAP támogatások nem biztosítottak egységesen méltányos környezetet a termelők számára, kedvezve ezzel a nagyméretű egyéni birtokokon gazdálkodóknak⁶³. Ennek fényében akár érthetőnek is tekinthető az átalakuló tendencia, amelynek következtében a támogatási jogosultságok forgalomképessége szépen lassan eltűnik a jogrendszerekből, azonban mégis aggodalomra ad okot, hiszen a jogfolytonosság is megakad általa, ami a generációs megújulást is veszélyeztetheti, ha nincs aktív mezőgazdasági termelő, aki jogutódként megnevezhető. Kiemelendő, hogy a magyar agrárjog a vevő, esetlegesen az örökös szempontjából határozott meg szerzési korlátokat, ezáltal ütközést generált az EU joggal⁶⁴.

A kifizetés feltétele a támogatási jogok aktiválása⁶⁵, olvasható már a 2003. évi reformot követően is, mégis ennek valódi töltete csak a 2013. évtől ismeretes, alkalmazására pedig a 2023. gazdasági év előtt nem volt valódi példa. Ennek megfelelően annak megállapítása, hogy

⁶⁰ Kurucz 2018a. 16.

⁶¹ Kurucz 2015. 122.

⁶² Alvincz 2008. 171.

⁶³ Somai 2014. 20.

⁶⁴ Kurucz 2015. 148.

⁶⁵ Popp 2004. 181.

a személyhez fűződő jog megfelelőbben alkalmazható-e, mint az üzemekhez kötődő még korai lenne, az azonban konstatalható, hogy a támogatási rendszer adminisztrációs terhei nehézségeket jelentek a mezőgazdasági termelőknek.

Ami a lehetőségeket illeti, bár napjainkban inkább szükségességről érdemes beszélni, hiszen a gabonapiaci nehézségek miatt a termelők általánosságban pénzügyi gondokkal küzdenek, így a megfelelő gazdálkodás fenntartásához jövedelemkiegészítésre van szükségük, amelyek a jövedelemtámogatásokkal biztosíthatók. Még akkor is, ha az általános vélekedéssel szemben nem csak földterület vagy állatállomány szükséges az agrártámogatások elnyeréséhez, rengeteg feltételnek és ellenőrzésnek is meg kell felelni megszerzésükhöz. Ezáltal konklúzióként megállapítható, hogy valahol lehetőség, magától értendő tény – bár nem a mezőgazdasági termelők számára – és nehézség is az agrártámogatási rendszer fenntartása és a támogatásokban való részesülés is.

Felhasznált irodalom

Alvincz József: Az Európai Unió agrártámogatási rendszere és a hazai földpiac. *Gazdálkodás folyóirat* 52. évfolyam 2. szám 2008.

Bacskaï Edina: Az agrártámogatási rendszer áttekintése. In: Csirke Ildikó szerk.: *Agrártámogatások 2011. Mezőgazda Kiadó Budapest 2011., ISSN: 2062-3631.*

Bobvos Pál: Agrártámogatási rendszer. In: Bobvos Pál – Hegyes Péter: *Agrárjog. SZTE ÁJK – JATE Press Szeged 2009., ISBN: 978-963-482-980-5.*

Ferenczi Tibor: Az EU agrárpolitikája. In: Dr. Villányi László – Dr. Vasa László szerk.: *Agrárgazdaságtan. Szaktudás Kiadó Ház Budapest 2007., ISBN: 963-963-9736-50-4*

Halmi Péter: A Közös Agrárpolitika rendszere. In: Halmi Péter szerk.: *Az Európai Unió agrárrendszere. Harmadik Kiadás, Mezőgazda Kiadó Budapest 2007., ISBN: 978-963-286-370-2.*

Javaslat az Európai Parlament és a Tanács rendelete a mezőgazdasági termelők részére nyújtott közvetlen kifizetésekre vonatkozó szabályok megállapításáról. COM 626/2011/0281, Brüsszel, 2011.

Kalmár Sándor: Az agrártámogatások elméleti alapjai. In: Dr. Széles Gyula szerk.: *Agrártámogatások és azok ügyintézése. Kaposvári Egyetem Állattudományi Kar Kaposvár 2000.*

Kapronczai István: A magyar Agrárgazdaság az EU csatlakozástól napjainkig. Szaktudás Kiadó Ház Budapest 2011., ISBN: 978-963-9935-68-6.

Kurucz Mihály: Az Európai Agrárjog alapjai. ELTE Jogi Továbbképző Intézet Budapest 2003., ISBN: 963-7492-24-0.

Kurucz Mihály: Gondolatok a termőföldforgalom szabályozás mai rendszeréről és megújításáról. *Fejlesztés és Finanszírozás folyóirat* 3. évfolyam 4. szám 2005.

Kurucz Mihály: Az agrárjog tárgya fogalma, alapelvei és rendszere. Agrár-és Környezetjog folyóirat 2. évfolyam 2. szám 2007., ISSN: 1788-6171, DOI: <https://doi.org/10.21029/JAEL>.

Kurucz Mihály: A magyar termőföldforgalom szabályozásának mai rendszeréről és megújításának alapjairól. Agrár-és Környezetjog folyóirat 2. évfolyam 3. szám 2007., ISSN: 1788-6171, DOI: <https://doi.org/10.21029/JAEL>.

Kurucz Mihály: Az agrárüzem és földtörvény lehetséges szabályozási modellje és annak jogi környezete. In: Barankovics István Alapítvány: Van megoldás, Földtörvény – Üzemszabályozás. Barankovics István Alapítvány Budapest 2008. ISBN: 978-963-88032-0-7.

Kurucz Mihály: Die Ungarische Grundeigentumsregulierung und die Grundlagen ihrer Erneuerung, Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae Sectio iuridica Tomus Budapest 2008.

Kurucz Mihály: A mezőgazdasági üzem, mint jogi egység: a nyilvánkönyvi jószágtest kialakítása, különös tekintettel az elővásárlási jogok tömegvételi problémájának kiküszöbölésére. Nyugat-Magyarországi Egyetem Geoinformatikai Kar Székesfehérvár 2010., ISBN: 978-963-9883-64-2.

Kurucz Mihály: Gondolatok egy üzemszabályozási törvény indokoltságáról. Gazdálkodás folyóirat 56. évfolyam 2. szám 2012., ISSN: 3003-9894.

Kurucz Mihály: Gondolatok a magyar földforgalmi törvény uniós feszültségpontjainak kérdéseiről. In: Szalma József szerk.: A magyar tudomány napja a Délvidéken 2014, Vajdasági Magyar Tudományos Tanács Újvidék 2015., ISBN: 978-86-88077-07-1.

Kurucz Mihály (2018a): A családi gazdaság mint a családi termelési közösség agrárjogi sajátosságai, In: Szeibert Orsolya szerk.: Család és családtagok – Jogági tükröződések, ELTE Eötvös Kiadó Budapest 2018., ISBN: 978-963-489-080-5.

Kurucz Mihály (2018b): Gondolatok a különös magyar földöröklési rendszerről. Közjegyzők Közlönye 227. évfolyam 5. szám 2018., ISSN: 1416-7883.

Mikó Zoltán: Agrárjog. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Heller Farkas Intézet Budapest 2001.

Mikó Zoltán: Új agrárjogi alapfogalmak: a mezőgazdasági termelő, a mezőgazdasági üzem. Gazdaság és Jog 12. szám 2004.

Nagy Sándor – Molnár Ádám – Kis Krisztián: A közvetlen agrártámogatások megyei szintű eloszlásának és koncentrációjának mintázatai a 2020-as adatok tükrében. In: Mezőgazdasági és vidékfejlesztési kutatások a jövő szolgálatában 3. MTA SZAB Mezőgazdasági Szakbizottság Szeged 2022., ISBN: 978-615-6448-21-7.

Popp József: Az EU Közös Agrárpolitikájának elmélete és nemzetközi mozgástere. Európai Agrárpolitika Kft. Budapest 2004., ISBN: 963-217-735-5.

Somai Miklós: Agrártámogatások az Európai Unióban. In: Fejlesztési stratégiák – finanszírozási alternatívák. Heller Farkas Könyvek (1). Pázmány Press Budapest 2014, ISBN 978-963-308-194-5.

Szűcs István – Maác Miklós (szerk.): Agrártámogatási kérelmek adminisztrációja. pályázatírás, Szaktudás Kiadó Ház Budapest 2012., ISBN: 978-615-5224-25-6.

Törőné Dunay Anna: A Közös Agrárpolitika reformja – új lehetőség a felzárkózásra? Gazdálkodás folyóirat 56. évfolyam 6. szám 2012.

Vásáry Miklós: Az agrártámogatási rendszer adaptációja. Agroinform Kiadó és Nyomda Kft. Budapest 2008., ISBN: 978-963-502-870-2.

Vásáry Miklós: A KAP 2003. évi reformszakasz, a félidejű felülvizsgálat. In: Csirke Ildikó szerk.: Agrártámogatások 2011. Mezőgazda Kiadó Budapest 2011., ISSN: 2062-3631.

THE NEGOTIABILITY OF THE FARMER'S EU INCOME SUPPORT RIGHTS IN HUNGARIAN LAW – POSSIBILITY, SELF-EVIDENT FACT OR DIFFICULTY FOR THE FARMERS

Since the creation of the Common Agricultural Policy, it has been typical for the agricultural producers of the member states, as community producers, to receive income replacement, as well as production and market access subsidies. During numerous agricultural policy reforms, the purpose, object, content, preference and condition system of the producer support were transformed, as well as the range of eligible beneficiaries. With the introduction of the active agricultural producer as a special entrepreneurial legal status, the entitlement to support previously attached to agricultural farms became a right exclusively attached to the individual, which may lead to new points of tension. The legislation of the European Union - while it prefers the appearance of young agricultural producers and the transfer of agricultural farms - also makes it difficult for the affected agricultural producers to transfer their entitlement to support. The regulation of the activation of support entitlements and the submission of uniform support applications still create a disproportionate administrative burden for agricultural producers, and the ever-changing legal and regulatory environment undermines the legal security of both producers and law enforcement.

**ALKOTMÁNYJOGI, KÖZIGAZGATÁSI JOGI ÉS
PÉNZÜGYI JOGI SZEKCIÓ**

HOLLÓ RICHÁRD

Közigazgatási Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Fazekas János habil. egyetemi docens

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.2.Hollo>

INGATLANOK HASZNOSÍTÁSÁNAK OPTIMALIZÁLÁSA ERŐMŰVI BERUHÁZÁSOK CÉLJÁBÓL – KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ AGROFOTOVOLTAIKUS RENDSZEREKRE

1. A magyar energiamix és a megújuló energiaforrások terjedése

1.1. Az energiaszektor soha nem látott aktualitást nyert az elmúlt években. A klímaváltozás hatásainak állandó fenyegetése mellett az Európai Uniónak a 2022 februárjában kitört orosz-ukrán háború okán begyűrűző energiaválság hatásaival is gyors ütemben kell megbirkóznia. A tagállamok a COVID-19 válságból sem tudtak még teljesen felépülni, mire az újabb kihívások további gyors válaszlépések megtételét kívánták. Az energiaszektorban ezek a körülmények kiváltképp azt jelentik, hogy nem várt fordulatszámra kellett pörgetni az orosz fosszilis energiahordozókról való legalább részleges leválást, ami értelemszerűen felerősítette a megújuló energiaforrások további terjedésének szükségességét. Uniós szinten e törekvések legfrissebb dokumentuma az ún. REPowerEU terv volt, ami 2022 májusában kifejezetten az orosz fosszilis energiahordozóktól való függetlenedés érdekében jelent meg. Az azóta eltelt két év alatt az EU 18 százalékkal csökkentette a földgáz iránti igényét¹, ugyanakkor Magyarország továbbra is igen jelentős mértékben függ az orosz földgázszállításoktól – a földgáz interkonnektorok jelentős fejlesztése és diverzifikálása ellenére.²

1.2. Magyarország – tekintettel a magyar kormányzat elmúlt években hozott energetikai és külgazdasági döntéseire – a fenti kihívások megoldására némileg különutas megoldást választott. A fontosabb magyar energiapolitikai dokumentumok, így a Nemzeti Energiastratégia, valamint a Nemzeti Energia- és Klímaterv (a továbbiakban: „NEKT”) meghatározó pilléreit ugyanis alapvetően nem érintette az orosz-ukrán háború, amennyiben a magyar energiamix két legfőbb sarokköve továbbra is az atomenergia és a napenergia maradt.³ Jóllehet magyar kormányzat reagált a nukleáris bővítés tényleges megvalósíthatóságának bizonytalanságaira, pl. a Mátrai Erőmű, valamint a Tiszai Erőmű területén megvalósítandó, összesen mintegy 1600 MW kapacitásnak megfelelő kombinált ciklusú gázturbinás erőművek

¹ https://energy.ec.europa.eu/topics/markets-and-consumers/actions-and-measures-energy-prices/repowereu-2-years_en (letöltés: 2024.06.01.)

² https://energy.ec.europa.eu/publications/repowereu-2-years_en (felkeresve: 2024.06.12.)

³ Nemzeti Energiastratégia, 14. o. ("Atom-Szén-Zöld" forgatókönyv)

létesítésére kiírt közbeszerzéssel,⁴ a REPowerEU terv szempontjából azonban meghatározóbb az igen nagyarányú fotovoltaiikus kapacitásbővülés.

1.3. Az Energiaügyi Minisztérium tájékoztatása szerint ugyanis 2023-ban 1632 megawattal nőtt a napelemes rendszerek beépített teljesítménye Magyarországon. Ez a bővülés több mint másfélszerese a korábbi rekordévben, 2022-ben regisztrált növekedésnek.⁵ Az átviteli rendszerirányító MAVIR Zrt. előzetes adatai szerint 2024 elejéig 5649 MW napelemes kapacitást kapcsoltak rendszerbe Magyarországon, az ipari naperőművek 3332 megawattját a háztartási méretű létesítmények 2317 megawattja egészíti ki. A növekedés ez a mértéke azt jelenti, hogy 5600 MW fölé emelkedett az összesített napenergia-kapacitás, amivel az eredetileg 2030-ra várt 6 GW fotovoltaiikus kapacításra vonatkozó irányszám valószínűsíthetően már 2024-ben megvalósulhat. Ennek megfelelően 2023-ban felülvizsgálatra került a NEKT is, ennek keretében 6 GW-ról 12 GW-ra növekedett a napelemes kapacításokra nézve 2030-ra vállalt irányszám.⁶ Megjegyzendő, hogy a napelemes kapacítások bővítése mellett – összhangban a Magyarország Helyreállítási és Ellenállóképességi Tervében vállaltakkal – 2023 végén elfogadták azokat a jogszabályokat is, amelyek ismét lehetővé tették szélerőművi beruházások megvalósítását Magyarországon.⁷ Noha a szélerőművek kapcsán lényegesen csekélyebb mértékű bővülés várható (a következő években a jelenlegi mintegy 330 MW-ról mintegy 1 GW-ra, lásd bővebben a lenti pontokat), ez a körülmény is jelzi, hogy az elérni kívánt magyar energiamixben meghatározó jelentőségűek az időjárásfüggő erőművek, noha a napenergia primátusa továbbra sem kérdőjelezhető meg.

1.4. A fenti előzmények fényében a tanulmány célja, hogy rávilágítson a napelemes kapacítások ilyen mértékű bővítéséből eredő, ingatlanfelhasználással összefüggő fenntarthatósági problémára, és az ennek kezelésére adott szabályozási válaszokra, utóbbiak közül külön is kiemelve az ún. agrofotovoltaiikus rendszereket. Arra tekintettel, hogy utóbbi koncepció jelenlegi hazai szabályozása hiányos, a tanulmány javaslatot ad egy ösztönző jellegű jogszabályi keretrendszer megteremtésére is. A tanulmány a vázolt célok érdekében a hazai energiapolitikai dokumentumok és jogforrások kiterjedt elemzésén túl két precedensértékű szabályozás (német és francia) bemutatásával és szintetizálásával teszi meg a szabályozási javaslatot. A tanulmány – tekintettel a tárgykör interdiszciplináris jellegére – az agrofotovoltaiikus rendszereket szabályozási oldalról megközelítő forrásokon túl erőteljesen támaszkodik az e rendszereket műszaki és agrárszakmai szempontból elemző tanulmányokra, valamint sajtómegjelenésekre is.

⁴ https://mvm.hu/hu-HU/Media/MediaTartalmak/Hirek/2023_0803_CCCGtK (letöltés: 2024.06.01.)

⁵ <https://kormany.hu/hirek/2023-ban-sosem-latott-mertekben-bovult-a-hazai-napenergia-kapacitas> (letöltés: 24.02.16.)

⁶ Nemzeti Energia- és Klímaterv 28. o.

⁷ Ld.: Magyarország Helyreállítási és Ellenállóképességi Terve 231-232. o.; és a szélerőművek engedélyezésével összefüggő egyes kormányrendeletek módosításáról szóló 650/2023. (XII. 28.) Korm. rendeletet.

2. Kiemelt fókuszban a napenergia – előnyök és hátrányok

2.1. A fentiek kapcsán rögzítendő, hogy a napenergia kifejezett előnyben részesítése – az ország adottságain túl is – számos érveléssel támogatható. Először, a naperőmű tőkeinvestíciók (CAPEX), valamint magának a villamos energiának a megtermelése szempontjából jelenleg a legolcsóbb villamos energia termelési módnak tekinthető.⁸ Másodsor, a napenergia kiaknázása során állandó előny az energiaforrás helyben rendelkezésre állása, ami magában hordozza, hogy a napelemes kapacitások bővítésével mérsékelhető az ország importkényszere. Harmadszor, más technológiákkal összevetve a naperőművek környezetterhelése mérsékelt, tekintettel az életciklusuk alatti alacsony üvegházhatású gázkibocsátásra és a lényegében megoldott hulladékkezelésükre.⁹

2.2. Az a körülmény, hogy a fotovoltai rendszerek a technológia fejlődésével önmagukban egyre olcsóbbá váltak, együttesen az elmúlt évek energiapiaci tendenciáival azt eredményezték, hogy Magyarországon piaci alapon is megtérülővé váltak a napelemes beruházások.¹⁰ Az elmúlt évek tapasztalata ugyanis az volt, hogy új megújuló kapacitások létesítése jellemzően valamilyen állami támogatási rendszer keretében valósult meg, kiváltképp az igen kedvező stabil cash flowt, ezáltal kiszámítható megtérülést biztosító kötelező átvételi (KÁT) rendszerben, majd a mérsékeltbb támogatást biztosító, de szintén évekig prosperáló megújuló támogatási rendszerben (METÁR).¹¹ Közös tendencia azonban a támogatásban részesülő és a piaci alapon létesülő erőművek esetében az, hogy méretgazdaságossági szempontból a beruházók a nagyobb projektek megvalósításában érdekeltek. A gyakorlatban – tekintettel a villamos energiáról szóló 2007. évi LXXXVI. törvény (a továbbiakban: Vet.) 4. § (1) bekezdésében meghatározott teljesítményhatárookra – ez azt jelenti, hogy a napelemes beruházások zöme engedélyköteles kiserőműként, tehát 0,5 MW kapacitás felett, jellemzően valamivel 50 MW alatt létesül annak érdekében, hogy még a számos tekintetben egyszerűbb, kiserőművekre vonatkozó engedélyezési szabályok legyenek alkalmazandóak az erőműre.

2.3. A fenti körülmény azonban rámutat a naperőművek terjedése körüli egyik legnagyobb kihívásra, a területfelhasználás problémájára. A hivatkozott teljesítményhatárokat kontextusba helyezve, Magyarország egyik legnagyobb üzemelő naperőműve, a Kaposvár mellett található

⁸ Energiaklub Szakpolitikai Intézet Módszertani Központ. (2021. december 18.). *Csak nappal! Csak nappal? - avagy a napelemes áramtermelés jövője Magyarországon a területhasználat nézőpontjából* 8. o. (Online: <https://energiaklub.hu/files/study/Csak%20nappal%20-%20csak%20nappal.pdf>); Utóbbi megállapítás kapcsán azonban jelezni kell, hogy a napelemes villamos energia-termelést közvetve számos tényező tudja jelentősen drágítani, így kiemelten az időjárásfüggő-jellegből adódó kódolt tervezhetetlenség. Dacára az egyre megbízhatóbb menetredezési technológiáknak, a bővülő időjárásfüggő kapacitásokkal a kiegyenlítő energia díjak is jelentősen nőnek, ami végső soron árnyalja a napenergia vélt olcsóságát. Erről lásd bővebben: Idel, Robert (2022). Levelized Full System Cost of Electricity (doi: <https://doi.org/10.1016/j.energy.2022.124905>)

⁹ IRENA (2016). End-of Life Management – Solar PV Panels, 27. o. (Online: https://www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2016/IRENA_IEAPVPS_End-of-Life_Solar_PV_Panels_2016.pdf, felkeresve: 2024.06.01.)

¹⁰ A megállapítást erősíti, hogy egyrészt utoljára 2022 márciusában írtak ki megújuló támogatási rendszer (METÁR) keretében pályázatot, másrészt a 2022-2023. években a Vet. 35. § (8) bekezdésének alapján kiírt ún. kapacitáskiosztási eljárások keretében a jelentős hálózati szűkületek ellenére is több GW mértékű igény érkezett be a hálózati engedélyesekhez.

¹¹ <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20240220/ok-lehetnek-az-uj-naperomuves-konnyites-nagy-nyertesei-669851> (felkeresve: 2024.06.01.)

2 x 50 MW névleges kapacitású erőmű területigénye mintegy 200 hektárnyi, eredetileg termőföldként hasznosított ingatlan. (50 MW körüli kapacitású parkból számos másik található az országban, de a 100 MW kapacitást elérő parkokra sem a kaposvári az egyetlen példa).¹² A naperőművek – ellentétben pl. a vízierőművekkel – zöldmezős beruházásként megvalósítva, általában nem tudnak szinergiában működni sem mezőgazdasággal, sem pl. a növény- vagy élelmiszerellátással. A hatályos ingatlanjogi szabályozás és az eddigi beruházási gyakorlat egyaránt abba az irányba mutat, hogy a termőföldre telepített naperőművek esetében az alul fekvő mezőgazdasági területek művelése megszűnik az erőmű megvalósításával.

3. A szélenergia ismét tényező, de nem elégséges mértékben

Ahogy fentebb utaltam rá, a naperőművek nagyarányú bővítése miatti, ingatlanokat érintő problémák egyik lehetséges kezelési módjaként (és nem elhanyagolható módon a Magyarország Helyreállítási és Ellenállóképességi Tervében vállaltak teljesítéseként) a jogalkotó ismét lehetővé tette a szélerőművek telepítését Magyarországon. Azon túl, hogy egy-egy szélerőmű technológiai sajátosságaiból adódóan messze nem rendelkezik akkora területigénnyel, mint egy naperőmű, a szélenergia és a napenergia jól ki is egészítik egymást. A naperőművek napi átlagos kapacitásfaktora jellemzően 20%, téli 10% körüli minimummal. A magyarországi termelési adatokból kiderül, hogy a szélerőművek esetében a téli időszak a kedvezőbb, ekkor átlagosan 30% a kapacitásfaktor (de gyakoriak a 70% feletti napi adatok is), míg a nyári időszakban jellemzően 15%-os átlagos kapacitásfaktort produkálnak, tehát – némileg kisarkítva – a szélerőművek éppen akkor a leghatékonyabbak, amikor a naperőművek kevesebbet termelnek.¹³ Önmagában a szélerőműveket érintő korábbi korlátozó rendelkezések felszámolása mégsem jelent meghatározó elmozdulást a jelenlegi magyar energiapolitikában, ami egyértelmű primátust szavazott meg a napenergiának. Utóbbi körülménynek egyértelmű indikátora, hogy a végül 2023. november 30-án meghirdetett második ún. kapacitáskiosztási eljárásban mintegy 2500 MW kapacitásnak megfelelő, szélerőműre vonatkozó igénybejelentésből mindössze 670 MW-nak megfelelő igény kapott tényleges lehetőséget csatlakozásra, ráadásul úgy, hogy ezeket a projekteket – műszakilag egyelőre legalább is nem tisztázott módon – egyetlen közös hálózati csomópontra fogják összerakni.¹⁴

4. Barnamezős naperőmű beruházások lehetősége

A naperőművek által okozott területfelhasználási probléma kezelésére további lehetőségként adódhatna a barnamezős beruházások előnyben részesítése. Ennek kapcsán az Energiaklub korábban már hivatkozott 2021-es tanulmányában külön megvizsgálta a barnamezős

¹² A Kaposvár megyei jogú város területén megvalósuló napelemes erőmű létrehozására irányuló beruházással összefüggő közigazgatási hatósági ügyek nemzetgazdasági szempontból kiemelt jelentőségű üggyé nyilvánításáról szóló 322/2017. (XI. 8.) Korm. rendelet 1. § (1) bekezdése alapján végzett számítás.

¹³ Energiaklub (2021.) 14. o.

¹⁴ A villamos energiáról szóló 2007. évi LXXXVI. törvény veszélyhelyzet ideje alatt történő eltérő alkalmazásáról szóló 54/2024. (III. 6.) Korm. rendelet 1. § (9) bekezdés

beruházások részarányát az első három meghirdetett METÁR-tenderen. A vizsgálat egyrészt azt mutatja, hogy a tenderek eredményei alapján a barnamezős beruházások megvalósítása iránti kereslet folyamatosan csökkent: az első tenderen az érvényes barnamezős pályázatok aránya 20% volt, ez a harmadik tenderre 6%-ra esett vissza. A tenderkiírások alapján megállapítható volt az is, hogy a megadott definíciókból kiindulva egy barnamezős terület hasznosítása valójában plusz költséget jelenthetett, ha annak (kár)rendezése volt szükséges. Tovább bonyolította a helyzetet az, ahogyan a Magyar Energetikai és Közmű-szabályozási Hivatal definiálta a területek barnamezős jellegét. A tenderleírások szerint ugyanis minden terület barnamezősnek minősült, ami nem mezőgazdasági, illetve nem erdőterületként volt nyilvántartva a pályázat benyújtásának idején. Ad absurdum tehát az is előfordulhatott volna, hogy barnamezősnek minősítik azt a beruházást, amit olyan mezőgazdasági területre építettek volna, amelyet korábban – akár közvetlenül a pályázat előtt – vontak ki művelés alól, ám az soha nem szolgált ipari vagy kereskedelmi célokat.¹⁵ A tényleges eredmények fényében azonban a valódi problémát az okozta, hogy a barnamezős jelleg nem adott semmilyen tényleges versenyelőnyt a beruházóknak, ami többletmotivációt jelentett volna a zöldmezős beruházások megvalósításával szemben.

Az a körülmény, hogy időközben a napelemes beruházások piaci alapon is megtérülővé váltak, nem változtat ezen a körülményen, hiszen a beruházók nagyrésze továbbra is a zöldmezős megvalósítás mellett elkötelezett.

5. A hatályos szabályozás viszonyulása termőföldek átminősítéséhez napelemes beruházások érdekében

5.1. Az Alaptörvény P) cikkéhez fűzött indokolás alapján *„a termőföld és az erdők az Alaptörvény értelmében a magyar nemzet közös örökségének részét képezik, e nemzeti kincsek ’védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése’ az állam és mindenki kötelessége, kiemelt alkotmányos érdek.”* Az Alkotmánybíróság következetes ítélkezési gyakorlata továbbá rögzítette, hogy *„az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdésében meghatározott fizikai, biológiai és kulturális alapok megővésének kötelezettsége az Alaptörvény egész szellemiségét átható strukturális elv, amely kifejezi Magyarország elkötelezettségét a természeti értékeink megővése iránt, annak érdekében, hogy azokat megőrizve adhassuk tovább a jövő generációk számára.”*¹⁶ Így az Alkotmánybíróság érvelése szerint az Alaptörvény P) cikkéből közvetlenül levezethető, hogy az emberi életet és a létfeltételeket, különösen a földet és annak biológiai sokféleségét úgy kell védeni, hogy a jövő nemzedékek életesélyeit megóvják, és azokat semmiképpen ne csorbítsák, összhangban a visszalépés tilalmának általánosan elfogadott elvével. Az Alaptörvény P) cikkéből tehát – az alapvető jogok biztos a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó helyettesének megállapításaival összhangban – az következik, hogy az a Magyarország közös örökségéhez tartozó termőföldet alkotmányos védelem alá helyezte, ezért a napenergiához kötődő beruházások szabályozásakor is kiemelt

¹⁵ Energiaklub (2021.) 23. o.

¹⁶ 28/2017. (X. 25.) AB határozat

figyelmet kell fordítani a termőföldvagyon védelmére.¹⁷ Vagyis mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy a naperőmű-beruházások csak akkor használjanak fel termőföldet, ha más alkalmas terület nem áll rendelkezésre, valamint, ha adott régióban azon a területen ténylegesen nem lehetséges, nem szükséges a mezőgazdasági termelés. Ezen kifejtett alkotmányos szempont alapján tehát a naperőművek területfelhasználása által támasztott probléma nem csupán gazdasági vagy élelmiszerbiztonsági, hanem alapjogi szempontból is aggályos lehet.

5.2. A jelenleg hatályos szabályozás alapján megállapítható azonban, hogy a jobb minőségű termőföldek esetében érvényesülnek ugyan bizonyos többlet védelmi mechanizmusok, de a szabályozás szigora nem olyan mértékű, hogy az eltántorítsa a beruházókat a termőföldön megvalósítandó, zöldmezős naperőmű-projektek megvalósításától. Főszabály szerint a termőföldön létesítendő naperőmű a földterület más célú hasznosításának minősül, ami az ingatlanügyi hatóság külön engedélyéhez van kötve, kivéve abban az esetben, ha a megépítendő napelemes erőmű kis teljesítményű erőmű, azaz 0,5 MW-nál kisebb névleges teljesítőképességű és az érintett termőföld minősége az átlagosnál gyengébb, de legfeljebb hektáronként 15 aranykorona értékű.¹⁸ A más célú hasznosítás engedélyezése során általános korlátként azonosíthatnánk, hogy termőföldet más célra csak kivételesen lehet felhasználni, elsősorban a gyengébb minőségű termőföldek igénybevételével.¹⁹ Ezt a szabályt azonban árnyalja, hogy átlagosnál jobb minőségű termőföldet is lehet véglegesen más célra hasznosítani ún. helyhez kötött igénybevétel céljából. Ennek egyik a esetét képezik a kis teljesítményű napelemes beruházások (0,5 MW kapacitás alatt), ha a betáplálásra alkalmas elosztó hálózati csatlakozás 1000 méteres távolságon belül helyezkedik el.²⁰ Szintén lehetővé teszi a szabályozás jobb minőségű területek felhasználását erőművi beruházásokhoz, ha azokat a Kormány beruházási célterületté nyilvánította.²¹ A jelenlegi szabályozás kapcsán tehát kijelenthető, hogy a termőföldek művelésben való megőrzése még a jobb minőségű termőföldek esetében sem abszolút cél, gyengébb minőségű földterületek esetében pedig az általános kereskedelmi gyakorlat is azt mutatja, hogy a szükséges területek termőföldi minősége jellemzően nem képezi akadályát egy naperőmű kiépítésének, annak legfeljebb csak valamelyest szigorúbb adminisztratív kereteket ad. A hatályos szabályozást összegezve a napelemes kapacitások rendkívüli hazai bővülésével és a zöldmezős beruházások területigényét kompenzálni tudó lehetőségek jelenleg elégtelen szintjével, könnyen azonosíthatóvá válik a már középtávon is égető fenntarthatósági probléma. Pozitív fejlemény, hogy már 2021-ben bekerült a szabályozásba az az instrumentum, ami további hatékony eszköze lehet a probléma kezelésének.

¹⁷ Vö. A jövő nemzedékek szószólójának figyelemfelhívása a naperőmű telepítés és a termőföldvédelem kérdései kapcsán – Az Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, 2021. november 4.

¹⁸ Tfv. 10. § (1) bekezdés, Tfv. 10. § (2) h), i) pontok

¹⁹ Tfv. 11. § (1) bekezdés

²⁰ Tfv. 11. § (3) bek d) pont

²¹ Tfv. 11. § (3) bek c) pont

6. Agrofotovoltaikus rendszerek mint lehetséges alternatívák

6.1. Létezik ugyanis olyan technológiai megoldás, ami a vázolt fenntarthatósági problémát pontosan ott ragadja meg, ahol a naperőművek – a korábban említettek szerint – hátrányban vannak pl. a vízierőművekkel szemben, ez pedig az általuk felhasznált területtel szinergiában történő működés. A Magyarországon már most érezhető feszültséget teremtő probléma az egész Európai Unió területén aktuális kérdés, és ennek köszönhetően egyre nagyobb érdeklődés övezi az ún. agrofotovoltaikus rendszerek (a továbbiakban: Agro PV) fejlesztését. Az Agro PV rendszerek az energia- és a mezőgazdálkodás szinergiáján alapuló megoldások, ahol egyazon földterületen történik a villamos energia-termelés és a mezőgazdálkodás. Ezáltal ezek a rendszerek úgy oldanak fel a területfelhasználás problémáját, hogy egyszerűen nem követelnék meg adott földterület mezőgazdasági művelésből történő kivonását. Az Agro PV rendszerek potenciáljáról – noha azok terjedése még az EU-ban is gyerekcipőben jár – 2023-ban tanulmányt publikált az Európai Bizottság. Felmérésük szerint az Agro PV rendszerek kiaknázásában oly mértékű potenciál rejlik, hogy abban az esetben, ha az Európai Unió területén rendelkezésre álló termőföldek mindössze egy százalékát építenék be Agro PV rendszerekkel, – azzal számolva, hogy hektáronként mintegy 600 kW kapacitás telepíthető – akár 944 GW napelemes kapacitás is elérhető lenne. Összevetésképp, ez a szám mintegy négy és félszerese az EU 2022-es évre vonatkozó összesített napelemes kapacitásának, ami mintegy 211 GW volt.²²

6.2. Az elérhető kapacitással azonosítható nagy potenciálon túl hangsúlyozandó, hogy optimális esetben az Agro PV rendszerek a mezőgazdaságra nézve is kifejezetten pozitív hatással tudnak lenni, ugyanis nem csak, hogy nem lehetetlenítik el a mezőgazdasági művelést, hanem akár élénkítő hatásuk is tud lenni az alattuk fekvő területekre nézve. A panelek által nyújtott árnyék bizonyos mértékig előnyös lehet a növényekre, mivel azoknak a napfénynek csak kis hányadára van szükségük a maximális mértékű fotoszintézis eléréséhez, míg a túl sok fény akadályozza növekedésüket, sőt, akár súlyos károkat is okozhat azok DNS-ében. Másik fontos tényező, hogy a napelempanelek révén csökkenthető a vízpárolgás mértéke (akár 14-29 százalékos mértékben), köszönhetően az általuk biztosított árnyékolásnak.²³ Így a panelek alatt sajátos mikroklíma alakulhat ki, és akár több fokkal alacsonyabb is lehet a hőmérséklet, ami nem csak hozambeli, de minőségbeli javulással is járhat. Noha az Agro PV nem minden növényi kultúra termesztéséhez alkalmas, az az árnyékkedvelőknél jobban működik, de a technológia fejlődésével – például áttetsző napelemek megjelenésével – akár a napfénykedvelő növényfajok esetében is alkalmazható lehet.²⁴ Ezen túl pedig az is megállapítható, hogy a telepítéshez önmagában már most is adottak a technológiai megoldások, úgy mint a magasabb

²² Chatzipanagi, A., Taylor, N., Jaeger-Waldau, A. (2023.): Overview of the Potential and Challenges for Agri-Photovoltaics in the European Union (Joint Research Centre), 12-14. o. (DOI: <https://dx.doi.org/10.2760/208702>)

²³ Roxani, A.; Zisos, A.; Sakki, G.-K.; Efstratiadis, A. (2023.): Multidimensional Role of Agrovoltatics in Era of EU Green Deal: Current Status and Analysis of Water–Energy–Food–Land Dependencies. Land, 12, 1069 (DOI: doi.org/10.3390/land12051069) 3-4 o.

²⁴ Turai Martin, Novák Zsombor (2023.): Mégsem kell éhen halnunk a napenergia miatt? (online link: <https://greendex.hu/mezogazdasag-napenergia-agropv/>, felkeresve: 2024.07.01.)

tartószerkezetek, a kétoldalú napelempanelék vagy a napkövető rendszerek, amelyek mind segíthetik egy optimálisan működtethető Agro PV rendszer kiépítését.²⁵

6.3. A fentiek alapján adódhat a kérdés, hogy ilyen mértékű potenciál mellett mi okozza azt, hogy az Agro PV-k elterjedtsége jelenleg még az EU legfejlettebb országaiban is csak néhány megawattban mérhető. A választ elsősorban a hiányos szabályozásban és az uniós tagállamokban kívánatos egységes követelményrendszer hiányában kereshetjük, ami alól a magyar szabályozás sem kivétel. Pozitív fejleményként értékelhető ugyanakkor, hogy az elmúlt néhány évben pl. Németországban és Franciaországban a jogalkotó már igyekezett beilleszteni az Agro PV rendszereket a jogi szabályozásba.

7. Agro PV rendszerek a német és francia szabályozásban

7.1 **Németország** az első lépéseket az Agro PV rendszerekre vonatkozó szabályozás megteremtésében egy szabvány elfogadásával tette meg, amelyet a *Bundesnetzagentur* tett közzé 2021-ben.²⁶ Ezt követően módosították a német megújuló energiáról szóló törvényt (*Erneuerbare-Energien Gesetz*, a továbbiakban: EEG), a szövetségi természetvédelmi törvényt (*Bundesnaturschutzgesetz*), valamint az építési törvénykönyvet (*Baugesetzbuch*). Ezek a módosítások – reflektálva a szabványban meghatározott paraméterekre –, egységes szabályozást vezettek be az Agro PV rendszerekre nézve.²⁷ A szabályozás különbséget tesz az egyes termőföld típusok között aszerint, hogy azon pontosan milyen művelés zajlik, azonban minden esetben megköveteli, hogy a közös hasznosítás (értsd az Agro PV jelentette egyidejű művelés és villamos energia termelés) nem csökkentheti egyharmadnál nagyobb mértékben a terméshozamot a referenciaértékhez képest (utóbbi az a terméshozam, amit akkor lehet elérni a termőföldön, ha azt kizárólag művelés céljából hasznosítják).²⁸

Lényeges, hogy a német Agro PV szabályozás kifejezett ösztönzőket is tartalmaz. Azon rendszerek esetében, amelyek meghatározott többletkövetelményeket is teljesítenek – amihez persze jellemzően nagyobb tőkeinvestícióra (CAPEX) van szükség – a szabályozás idővel folyamatosan csökkenő mértékű, kilowattóránként fizetett támogatást biztosít. Ilyen többletkövetelmény, ha az Agro PV rendszert legalább 2,1 méter magas tartószerkezetre telepítik. Ennek óriási előnye, hogy a gépesített művelést is lehetővé teszi a villamos energia-termelés mellett.²⁹ A német és a francia szabályozás alapján egyaránt elmondható továbbá, hogy a termőföldek védelme érdekében az is fontos követelmény az Agro PV rendszerekkel szemben, hogy azok visszafordítható beruházások legyenek, tehát az erőmű esetleges leszerelése se veszélyeztesse a termőföld művelhetőségét és/vagy potenciálját.

7.2. A **francia szabályozásba** egy 2023. évben elfogadott módosító törvény vezette be az Agro PV rendszereket.³⁰ A módosítás a francia energiatörvénybe (*Code de l'énergie*), és a

²⁵ Roxani, A. et. al. (2023.), 5-6. o.

²⁶ Chatzipanagi, A., Taylor et. al (2023.), 18. o.

²⁷ EEG 37. § (1) bek. 3. pontjának a)-c) pontjai

²⁸ EEG 48. § (1) bek. 5 alpont a)-c) pontok

²⁹ EEG 38b. §

³⁰ Loi n° 2023-175 du 10 mars 2023 relative à l'accélération de la production d'énergies renouvelables

városrendezési törvénybe (*Code de l'urbanisme*) iktatta be az Agro PV projekteket szabályozó új rendelkezéseket. A francia szabályozás egyrészt meghatározza, hogy technológiai szempontból mit minősít Agro PV rendszernek. Eszerint az agrofotovoltaikus létesítmény olyan villamosenergia-termelő erőmű, amely a nap sugárzó energiáját hasznosítja, és amelynek moduljai mezőgazdasági területen helyezkednek el, úgy, hogy tartósan elősegítik a mezőgazdasági termelés telepítését, fenntartását vagy fejlesztését. Ezen túl a francia szabályok azokat a különös követelményeket is meghatározzák, amelyek közül az Agro PV rendszernek legalább az egyiket nyújtania kell. Így a fogalommeghatározás a következőképp folytatódik: [agrofotovoltaikus] „*az az erőmű, amely közvetlenül mezőgazdasági területen nyújtja az alábbi szolgáltatások legalább egyikét, és amely mezőgazdasági termelőnek (...) jelentős mezőgazdasághoz kötődő termelést és ebből származó fenntartható jövedelmet biztosít:*

- *a mezőgazdasági potenciál és hatás javítása;*
- *alkalmazkodás az éghajlatváltozáshoz;*
- *veszélyek elleni védelem;*
- *az állatjólét javítása.”*

A francia szabályozás a fenti szolgáltatásokon túl explicit kizáró okokat is meghatároz: pl. ha a beruházás nem visszafordítható, továbbá rendeleti szinten rögzíti a kívánatos szolgáltatások részleteit és a fenntartható jövedelem meghatározásának módszertanát.³¹

7.3. Az összegzett nemzetközi példákban látható, hogy az Agro PV-re vonatkozó szabályozásban azon túl, hogy egyértelműen megjelenik az a szándék, hogy az Agro PV ne csak ne akadályozza, hanem lehetőség szerint elő is segítse a termőföldek művelését, a francia és kifejezetten a német szabályozás közvetlen ösztönzőket is indokoltnak látott ahhoz, hogy az efféle beruházások megvalósításában a beruházók érdekeltek legyenek. Az ismertetett keretszabályokon túl az is kijelenthető, hogy mindkét állam a részletszabályokban módszertani és szigorú agrárszakmai szempontok mentén igyekszik biztosítani, hogy csak olyan Agro PV rendszerek jöjjenek létre, amelyek hosszútávon is alkalmasak arra, hogy a mezőgazdasági műveléssel szinergiában működjenek.

8. A magyar szabályozás és az Agro PV rendszerek

8.1. Önmagában pozitív fejleményként értékelhető, hogy fogalmi szinten Magyarországon már 2021-ben bekerült az Agro PV a jogi szabályozásba. Az egyes agrártárgyú törvények módosításáról szóló 2021. évi LX. törvény 2021. július 5. napi hatályba lépéssel ugyanis beiktatta a termőföld védelméről szóló 2007. évi CXXIX. törvény (a továbbiakban: Tftv.) rendelkezései közé az ún. agrofotovoltaikus rendszert. E rendelkezések szerint „*nem minősül a termőföld más célú hasznosításának napenergiát az e törvény végrehajtására kiadott rendeletben meghatározottak szerinti agrofotovoltaikus rendszer szerint felhasználva villamos energiát termelő erőmű létesítése és üzemeltetése, ha nem akadályozza az alatta fekvő területnek a 2. § 19. pontjában megjelölt valamely művelési ág szerint termőföldként történő*

(2023. március 10-i, 2023-175. sz. törvény a megújuló energiaforrások termelésének ösztönzéséről)

³¹ Code de l'énergie L314-36. cikk

hasznosítását.”³² A fenti jogszabályhelyből következik, hogy amennyiben adott fotovoltaiikus erőmű teljesíti a Tfv. végrehajtási rendelete által meghatározott feltételeket, úgy az alul fekvő termőföldek művelésből való kivonása nem szükséges, azokra nézve nem szükséges beszerezni a végleges más célú hasznosításra vonatkozó engedélyt. Azonban a magyar szabályozás azóta is hiányos, a hivatkozott végrehajtási rendelkezések nem születtek meg, így a bizonytalan jogi helyzetből adódóan jelenleg nem tisztázott, pontosan milyen követelmények teljesítése mellett lehetne Agro PV-t telepíteni Magyarországon.

8.2. A részletes szabályozás hiánya annyiban érthető, hogy az erőművi beruházásokat övező ingatlanjogi és területrendezési szabályok rendkívül sokrétűek és összetettek (ahogy a német és francia szabályozás is igen sok és sok szintű jogszabályt érint). A Tfv. végrehajtási szabályain túl egy átfogó Agro PV szabályozáshoz szükséges lenne (i) a Vet. és végrehajtási rendeletének, valamint (ii) a villamos energia ipari építési szabályoknak³³; (iii) a vonatkozó területrendezési jogszabályoknak³⁴, és akár az ingatlannyilvántartási törvénynek is a módosítása. Jelen tanulmány mindezek közül annyira vállalkozik, hogy az Agro PV szabályozás ösztönzési célú keretrendszerére adjon javaslatot.

9. Ösztönző szabályozási javaslat Agro PV rendszerekre nézve

9.1. Álláspontom szerint a nemzetközi példák alapján az Agro PV rendszerekben rejlő lehetőségek kiaknázása érdekében olyan szabályozási struktúra szükséges, amely ösztönzőleg hat az Agro PV-k iránti beruházói kedvre. Egy koncepcionális javaslat keretében így szükséges (i) megalkotni az Agro PV rendszerekre vonatkozó definíciót; (ii) bevezetni az Agro PV rendszerek létesítését megalapozó ingatlanügyi hatósági eljárásra vonatkozó szabályokat; (iii) agrárszakmai szempontokat mérlegelő ösztönző szabályokat alkotni az Agro PV rendszerek helyzetbe hozása érdekében. Ennek megfelelően javasolt bevezetni a Tfv. jelenleg hiányzó végrehajtási rendelkezései közzé a következő fogalmat:

Agrofotovoltaiikus rendszer az a nap sugárzó energiáját felhasználva villamos energiát termelő erőműegység, amely nem akadályozza, vagy elősegíti az alatta fekvő terület Tfv. 2. § 19. pontja szerinti valamely művelési ág szerint termőföldként történő hasznosítását.

További potenciális ösztönző szabályok megteremtéséhez célszerű lehet a termőföldre gyakorolt hatás alapján további distinkciókat is tenni (ld. a német szabályozás megoldását):

Az agrofotovoltaiikus rendszer elősegíti az alatta fekvő terület Tfv. 2. § 19. pontja szerinti valamely művelési ág szerint termőföldként történő hasznosítását

a) szántó, szőlő, gyümölcsös, kert, nádas vagy fásított terület művelési ág esetében, ha a mezőgazdasági potenciál javul vagy növekszik;

b) rét, legelő (gyep) művelési ág esetében, ha az állatjólét javul.

9.2. Az Agro PV-k létesítését megelőző ingatlanügyi hatósági eljárás kapcsán kulcsfontosságú, hogy az Agro PV-k létesítése nem minősül más célú hasznosításnak, ezért az

³² Tfv. 9. § (2) bekezdés

³³ Kiváltképp a 382/2007 (XII. 23.) Korm. rendelet

³⁴ Kiváltképp a 218/2009. (X. 6.) Korm. rendelet

erre vonatkozó engedély sem szükséges. Álláspontom szerint így indokolható, hogy különálló engedélyezési kategória helyett az Agro PV létesítése a hatóság hozzájárulásához legyen kötve, amivel biztosítható a hatósági kontroll, ugyanakkor könnyíteni lehet az efféle beruházásokra háruló adminisztratív terhet. Utóbbi kapcsán javasolható, hogy a hatóság a vonatkozó kérelmeket rövidebb ügyintézési határidőkkel bírálja el, az alábbiak szerint:

A Tfv. 9. § (2) bekezdése szerinti agrofotovoltaikus rendszer létesítésére vonatkozó hozzájárulás iránti kérelem elbírálásának ügyintézési határideje

a) 8 nap, amennyiben a létesíteni kívánt agrofotovoltaikus rendszer tervezett beépített kapacitása a 0,5 MW-t nem éri el;

b) 15 nap amennyiben a létesíteni kívánt agrofotovoltaikus rendszer tervezett beépített kapacitása a 0,5 MW-t meghaladja, de a 20 MW-t nem haladja meg;

c) 25 nap amennyiben a létesíteni kívánt agrofotovoltaikus rendszer tervezett beépített kapacitása a 20 MW-t meghaladja.

Javaslatom szerint továbbá az Agro PV rendszerek kapcsán mérlegelendő olyan kritériumok bevezetése, amelyek teljesítése esetén mérlegelhetővé válna közvetlen támogatás is (például a METÁR rendszerhez hasonló *contract for difference* mechanizmus révén³⁵) egyes projektek részére. Ilyen többletkövetelmény lehet például, ha adott projekt ún. földterület egyenértéke adott referenciaszámot meghalad. A földterület egyenérték azt mutatja meg, hogy a terület komplex hasznosítása mennyivel jelent nagyobb termelékenységet annál, mintha csak egyféleképpen történne a hasznosítás. Amennyiben pl. a földterület-egyenérték 1,5, úgy adott területre vetítve az Agro PV-vel ellátott, 10 hektáros termőföld ugyanannyi terményt és villamos energiát termel, mint 15 hektáros olyan terület, amelyet *vagy csak* mezőgazdasági művelésre, *vagy csak* villamos energia-termelésre hasznosítanak.³⁶ Ezen túl, ahogy azt a német szabályozás is mutatja, az is támogatás alapját képezheti, ha az erőmű a gépesített művelést is lehetővé tevő tartószerkezetre épül, vagy pl. ha kifejezetten az Agro PV rendszerekre optimalizált paneleket (pl. kétoldalas, vagy átlátszó panelek) építenek be. Végezetül felvethető a – Vet. rendelkezései közzé 2021-ben bevezetett – energetikai szabályozási tesztkörnyezet (*regulatory sandbox*) alkalmazásának lehetősége is az Agro PV-kre, hiszen megalapozottan érvelhető, hogy egy efféle beruházás kimerítené a Vet. 114/I. § (2) bekezdése által meghatározott energetikai innovációs teljesítmény fogalmi elemeit. Utóbbi esetben az innovatív Agro PV beruházások alanyai lehetnének az energetikai szabályozási tesztkörnyezetnek, ami – időlegesen – további előnyöket biztosíthatna. Arra tekintettel, hogy sajnos az utóbbi szabályozásra esetében is hiányoznak még a szükséges végrehajtási szabályok, egyelőre csak hipotetikusán jelenthető ki, hogy a tesztkörnyezet akár rendszerhasználati díjkezdvényt is biztosíthatna egyes Agro PV projektek részére. Javaslatom szerint közvetlen ösztönző szabályozásként így a Tfv. 9. § kiegészülhetne egy új (2a) bekezdéssel:

A (2) bekezdés szerinti agrofotovoltaikus rendszer a villamos energiáról szóló 2007. évi LXXXVI. törvény 114/I. § (1) bekezdése szerinti energetikai innovációs teljesítménynek minősül, amennyiben az e törvény végrehajtására kiadott rendeletben meghatározottak

³⁵ A METÁR mintáját a jogalkotó a villamos energia tárolás tekintetében is alkalmazta, mint ösztönzőt, lásd a 382/2023. (VIII. 14.) Korm. rendeletet

³⁶ Energiaklub (2021.) 43-44. o.

szerint elősegíti az alatta fekvő terület 2. § 19. pontjában megjelölt valamely művelési ág szerint termőföldként történő hasznosítását.

10. Összegzés

Már-már közhellyé váló kijelentés, hogy korunk polikrízissel terhelt időszak, amelyben többek között az energetika az az ágazat, amelyre megkülönböztetett figyelem irányul.³⁷ Mind az orosz-ukrán háború, mind a klímaváltozás hatásai megkövetelik, hogy az energiaszektor az innovációra kiélezetten, dinamikusan fejlődjön és válaszoljon a sorra jelentkező új kihívásokra, figyelembe véve, hogy a társadalom energiaigénye a belátható jövőben növekedni fog. Ezért szükséges, hogy az olyan, a zöld átállással és a megújuló kapacitások terjedésével együtt járó kihívásokra mint a naperőművek növekvő területigénye, a jogalkotó szinergiában gondolkodó, rugalmas és ösztönző szabályokat fogadjon el, hogy megindulhasson az Agro PV-hez hasonló technológiai megoldások intenzív terjedése. Amint hivatkoztam, az erőművi beruházásokat érintő ingatlanjogi szabályozás sokrétű, szigorú követelményrendszerrel operáló terület. Ennél fogva a jelen tanulmányban kifejtett javaslat csupán az előszobája, az ösztönző pillére lehet egy kiterjedt Agro PV szabályozásnak. Meggyőződésem azonban, hogy az efféle aktív szabályozási konstrukciók nélkül a tanulmányban vázolt konfliktushelyzet nem oldható fel, és mindenképp szükséges egy előrelátó és rugalmas szabályozási struktúra kialakítása.

Felhasznált irodalom

Az Alapvető Jogok Biztosának Hivatala (2021): A jövő nemzedékek szószólójának figyelemfelhívása a naperőmű telepítés és a termőföldvédelem kérdései kapcsán

Chatzipanagi, A., Taylor, N., Jaeger-Waldau, A. (2023): Overview of the Potential and Challenges for Agri-Photovoltaics in the European Union (Joint Research Centre) (DOI: <https://dx.doi.org/10.2760/208702>)

Energiaklub Szakpolitikai Intézet Módszertani Központ (2021): Csak nappal! Csak nappal? - avagy a napelemes áramtermelés jövője Magyarországon a területhasználat nézőpontjából

Idel, Robert (2022): Levelized Full System Cost of Electricity (DOI: <https://doi.org/10.1016/j.energy.2022.124905>)

IRENA (2016.): End-of Life Management – Solar PV Panels, (Online: https://www.irena.org//media/Files/IRENA/Agency/Publication/2016/IRENA_IEAPVPS_End-of-Life_Solar_PV_Panels_2016.pdf)

Lawrence M, Homer-Dixon T, Janzwood S, Rockstöm J, Renn O, Donges JF. Global polycrisis: the causal mechanisms of crisis entanglement. *Global Sustainability*. 2024;7:e6. (DOI: <https://doi.org/10.1017/sus.2024.1>)

³⁷ Ld pl. összefoglalóan: Lawrence M, Homer-Dixon T, Janzwood S, Rockstöm J, Renn O, Donges JF. Global polycrisis: the causal mechanisms of crisis entanglement. *Global Sustainability*. 2024;7:e6. (doi:10.1017/sus.2024.1)

Magyarország Helyreállítási és Ellenállóképességi Terve
<https://www.palyazat.gov.hu/programok/helyreallitasi-es-ellenallokepessegi-terv>
(2024.07.04.)

Nemzeti Energia- és Klímaterv <https://www.enhat.mekh.hu/strategiak> (2024. 07. 04.)

Nemzeti Energiastratégia <https://www.enhat.mekh.hu/strategiak> (2024.07.04.)

Roxani, A.; Zisos, A.; Sakki, G.-K.; Efstratiadis, A. (2023.): Multidimensional Role of Agrovoltatics in Era of EU Green Deal: Current Status and Analysis of Water–Energy–Food–Land Dependencies. *Land*, 12, 1069 (DOI: <https://doi.org/10.3390/land12051069>)

Internetes hivatkozások (2024. július 4.):

https://energy.ec.europa.eu/topics/markets-and-consumers/actions-and-measures-energy-prices/repowereu-2-years_en

https://energy.ec.europa.eu/publications/repowereu-2-years_en

https://mvm.hu/hu-HU/Media/MediaTartalmak/Hirek/2023_0803_CCCGTk

<https://kormany.hu/hirek/2023-ban-sosem-latott-mertekben-bovult-a-hazai-napenergia-kapacitas>

<https://www.portfolio.hu/gazdasag/20240220/ok-lehetnek-az-uj-naperomuves-konnyites-nagy-nyertesei-669851>

<https://greendex.hu/mezogazdasag-napenergia-agropv/>

**OPTIMISING THE UTILISATION OF REAL ESTATE FOR SOLAR POWER PLANT
DEVELOPMENT – FOCUSING ON AGROVOLTAICS**

In Hungary, the top priority of energy law has not changed in the recent two years. The turbulent energy market situations that have been unfolding due to the war between Russia and Ukraine, combined with the constant pressure to act on climate change has resulted in a regulatory environment in Hungary that is changing at an unprecedented pace. As Hungary has undertaken to meet its emission reduction goals primarily through solar power generation, the focus of the Hungarian transition towards renewable energy sources remains the development of photovoltaics. Considering that this trend is unlikely to change in the coming period (the Hungarian target is 12,000 MW of solar capacity by 2030), the study aims to draw attention to an aspect of regulation that has not yet undergone major changes: real estate. As a huge portion of solar power plants are constructed as greenfield investments, the shortage of available land to achieve the ambitious goals of Hungarian energy policies will become increasingly urgent. Therefore, the study examines certain precedents for regulations on so-called agrovoltaic systems in the European Union, which are based on the combined use of real estate both for

power generation and agricultural utilisation. Then the study elaborating such precedents provides proposal for an incentive framework regulation to utilise the huge potential of agrovoltatics in Hungary.

NAGY GABRIELLA

Közigazgatási Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Fazekas János habil. egyetemi docens

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.3.Nagy>

ÁTJÁRHATÓ ÉS NEM ÁTJÁRHATÓ VASÚTI RENDSZEREK SZABÁLYOZÁSA ÉS TANÚSÍTÁSA

1. Bevezetés

A vasúti közlekedés, mint a modern társadalmak egyik alapvető közlekedési eszköze, kiemelt jelentőséggel bír az áruszállítás és személyszállítás területén. Az Európai Unió területén kifejezetten fontos szerepe van a közlekedésnek, hiszen a négy szabadságból három érvényesüléséhez elengedhetetlen a megléte. A közlekedés legfontosabb ütőere pedig a vasút a fenntartható fejlődés szempontjából. Környezetkímélőbb és nagyobb kapacitással rendelkezik, mint a légi-, a közúti, vagy a folyami közlekedés, emellett az egyik legbiztonságosabb közlekedési módok közé tartozik. Ezt mutatja az is, hogy az Európai Unió 2021. évet az Európai Vasút évének nevezte ki, melynek célja a fenntartható, innovatív, összekapcsolt és intermodális, biztonságos és megfizethető közlekedési mód népszerűsítése, különösen a vasút szerepének kiemelésével. Ez segít elérni az Európai Unió klímasemlegességi célkitűzését 2050-ig, illetve előrevetítette a közeljövő vasúti stratégiáját, melynek lényege, hogy biztonságos, elérhető és fenntartható vasúti hálózatot hozzanak létre, ami gyorsan és hatékonyan képes reagálni válsághelyzetekre is.¹

Az Európai Unióban a vasút szabályozása és az Egységes Európai Vasúti Térség kiépítése több évtizeden átívelő jogalkotási folyamat volt, melynek betetőzése a 2016-ban elfogadott és két lépcsőben 2019-ben és 2020-ban hatályba lépett 4. vasúti csomag. Ennek keretében egyrészt megtörtént a teljes piacnyitás, illetve átalakult a műszaki szabályozás addigi rendszere mind az átjárható és nem átjárható vasúti rendszerek esetében. Ez nagyobb figyelemmel van a tagállami sajátosságokra, illetve a hibrid vasúti rendszerekre, mint pl. a vasútvillamos (Tram-Train), amelyek célja, hogy a városi, a városok közötti vasúti infrastruktúrát összekösse a környező régió vasúti hálózatával, ezáltal ötvözze a városi és a hagyományos vasúti rendszerek sajátosságait.²

Az Európai Unió vasútpolitikájának kiemelkedő eleme az interoperabilitás, vagyis az átjárhatóság. Ennek szükségességét az a tény szülte, hogy a legtöbb európai uniós tagállamban saját nemzeti jelzőrendszer működik és ezek sokszor nem kompatibilisek egymással, amely

¹ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2020/2228 határozata (2020. december 23.) a vasút európai évéről (2021) Preambulum (4) bekezdése

² Axel Kühn, Rob van der Bij (2009)

nem egy esetben megnövelte a menetidőket, sőt extrém esetekben az országhatároknál vonatcsere is szükséges volt. Ennek kiküszöbölésére hozták létre az Európai Forgalomirányítási Rendszert (*European Railway Traffic Management System* – a továbbiakban: ERTMS), ami egy automatizált vonatvédelmi rendszer, melynek célja, hogy hosszútávon kiváltsa a nemzeti rendszereket a transzeurópai törzshálózaton (a továbbiakban: TEN-T).³

Az interoperabilitás két sarokköve az egységes műszaki szabályozás és a tanúsítás, mely áthatja a vasútépítés teljes komplex folyamatát a tervezéstől a kivitelezésig, illetve gyártásig beleértve a hatósági engedélyezést is. A vasúti rendszerek szabályozása és tanúsítása az egyik legösszetettebb és legfontosabb feladat a vasúti közlekedés biztonságának és hatékonyságának biztosítása érdekében. A szabályozás olyan jogi és technikai kereteket foglal magában, amelyek meghatározzák a vasúti rendszerek működésének feltételeit. Ez felöleli a műszaki előírásokat, a biztonsági követelményeket, valamint a környezetvédelmi előírásokat. A tanúsítás pedig az a folyamat, amelynek során ellenőrzik és igazolják a vasúti rendszerek és komponenseik megfelelőségét. Ennek célja, hogy biztosítsa a szabványoknak és előírásoknak való megfelelést, valamint a biztonságos és hatékony működést.

A tanulmány célja, hogy általános képet fessen a vasúti szabályozás jövőbeni kereteiről az Országos Vasúti Szabályzat kivezetését követő időszakban, illetve arról, hogyan működik majd az átjárható és nem átjárható rendszerek tanúsítása az új rendszer alapján. A kutatás során jogszabáylelemzést és összehasonlítást használtam, gyakorlat hiányában empirikus kutatási módszerek alkalmazására nem volt lehetőség.

2. Az átjárható és nem átjárható vasúti rendszerek

A fentiek szerint az Európai Unió célja, hogy biztosított legyen a hatékony gazdaságos, határokon átívelő vasúti közlekedés. Az azonban, hogy ez a teljes hálózatra egységesen kiépüljön, egyrészt műszaki, másrészt gazdasági okokból lehetetlen, ezért a vasúti rendszer Európai Unión belüli kölcsönös átjárhatóságáról szóló 2016/797/EU parlamenti és tanácsi irányelv (2016. május 11.) (a továbbiakban: átjárhatósági irányelv) különbséget tesz átjárható és nem átjárható vasúti rendszerek között. Az átjárható, vagyis interoperábilis vasúti rendszerek olyan infrastruktúrákat és járműveket foglalnak magukban, amelyek különböző nemzeti és regionális vasúti hálózatok között kompatibilisek, lehetővé téve a zökkenőmentes határátlépést és a nemzetközi közlekedést. A nem átjárható vasúti rendszerek ezzel szemben főként térségi vagy helyi személyszállítási, ipari, vagy kereskedelmi célokat szolgáló rendszerek, illetve valamelyik elemükben eltérnek a hagyományos vasúti rendszerektől.

Az átjárhatósági irányelv szerint az átjárható vasúti rendszerek közé a nagysebességű vasút, a hagyományos személyszállításra és teherszállításra alkalmas vasútvonalak, az áru fuvarozási

³ Mind a hamarosan hatályát veszítő TEN-T rendelet, mind a 2024. július 18. napján hatályba lépő új TEN-T rendelet három szint kiépítését határozza meg: a törzshálózatnak 2030-ra, a kiterjesztett törzshálózatnak 2040-re, az átfogó hálózatnak pedig 2050-re kell elkészülnie. Ennek részeként a vasúti hálózaton ki kell építeni a normál nyomtávval rendelkező vasúti pályákat, illetve az ERTMS rendszert, emellett alkalmassá kell tenni a pályákat a 160 km/h-val történő közlekedésre.

csomópontok és az összekötő csomópontok tartoznak, ezeknek meg kell felelnie az Átjárhatósági Műszaki Előírásoknak (a továbbiakban: ÁME). Ezeknek a rendszereknek az egész Egységes Európai Vasúti Térségen belül ugyanolyan elvek mentén kell kiépülniük, figyelemmel a helyi sajátosságokra.

Felmerülhet a kérdés, hogyan lehet a már korábban kiépített rendszert átjárhatóvá tenni. Azokat az időszakokat, amikor a rendszer a meglévő állapotból teljes mértékben átjárható rendszerre alakul át, "*rendszer migrációnak*" nevezik. A migráció szükséges időszak a vasúti rendszer zökkenőmentes átalakításához, ennek során a vasúti alrendszereket és komponenseket módosítják az infrastruktúra bármely korszerűsítésekor. Az egyes alrendszerek számára külön időszakokat határoznak meg a ÁME-ban, amelyek néhány évtől tíz évig terjednek.⁴

A nem átjárható vasúti rendszereknek ezzel szemben – főként jellegüknél fogva – nem kell megfelelnie az ÁME-knek, hanem a tagállami műszaki előírásokat szükséges rájuk alkalmazni. Ide tartoznak többek között a metró, a villamos, a helyi érdekű vasút, a muzeális értékű ún. múzeumvasút, az iparvágányok, a széles és a keskeny nyomtávú vasutak, illetve a főként vasúti karbantartáshoz használt közúti-vasúti kételtű járművek.

Az elmúlt évtizedekben, főként az elővárosi és térségi közlekedésben kiemelkedő szerephez jutó ún. hibrid vasúti rendszerek kivételt képeznek ez alól a felosztás alól, tekintettel arra, hogy egyszerre ötvöznek átjárható és nem átjárható vasúti elemeket. Ennek tökéletes példája a már fentebb említett Tram-Train vonal, amely egyszerre ötvöz átjárható és nem átjárható elemeket. Felmerülhet a kérdés, hogy ennek a műszaki szabályozása hogyan történik? Tekintettel, hogy az átjárhatósági irányelv nem tartalmaz erre vonatkozóan rendelkezéseket, az átültető tagállami szabályozások rendelkeznek erről a kérdéssel és tagállamonként nagymértékben eltérő.⁵ A jelenleg hatályos hazai szabályozás, a vasúti rendszer átjárhatóságáról szóló 413/2020. (VIII. 30.) Korm. rendelet a Tram-Train rendszert kivette a rendelet hatálya arról, így arra nem kell alkalmazni az ÁME-kat.

3. Műszaki szabályozás

Az átjárható és nem átjárható vasúti rendszerek szabályozása merőben eltérő, viszont közös vonása ezeknek a rendszereknek, hogy a vasúti rendszert alrendszerekre bontva vizsgálja. Az átjárhatósági irányelv szerint az alrendszerek két csoportba oszthatók. A strukturális alrendszerek egyszerre tartalmazznak helyhez kötött alrendszereket és mobil alrendszereket, amelyek átfogják a vasút pályaoldali és járműoldali elemeit, így az infrastruktúra az energia, az ellenőrző, irányító és jelzőberendezések, a vasúti alagutak, az akadálymentesítés, a mozdonyok, a teherszállítás, a személyszállítás és a zajvédelem. A funkcionális alrendszerek a vasúti közlekedéshez, mint tevékenységhez kapcsolódnak, így ide tartozik a forgalomlebonnyolítás, a biztonság és kockázatkezelés, a telematikai alkalmazások személy- és áruszállítás céljára és a karbantartás.

⁴ M. Jacyna, J. Szkopiński (2015): 399.

⁵ Nermin Čabrić, Nedžad Branković, Aida Kalem (2023): 42.

Jelen tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy az alrendszereket külön megvizsgáljuk, így a továbbiakban a szabályozást általános kereteiben tekintem át, nem kitérve az egyes alrendszerek sajátosságaira.

3.1. *Átjárhatósági Műszaki Előírások*

Az átjárható vasúti rendszerek alapvető szabályozásának sarokköve az ÁME. Az ÁME-k tartalmazzák azokat a műszaki és üzemeltetési előírásokat és alapvető követelményeket, amelyeket minden alrendszerben teljesíteni kell az Európai Unió vasúti rendszere átjárhatóságának biztosítása érdekében. Alrendszerenként külön ÁME-k vannak meghatározva eltérő alkalmazási és kivételi feltételrendszerrel. Ezeket a műszaki előírásokat az Európai Unió rendelet formában teszi közzé, ezzel is biztosítva, hogy az Európai Unió összes tagállamában azonos módon alkalmazzák.

Az előírásokat az átjárhatósági irányelvnek megfelelően bizonyos időközönként felül kell vizsgálni, hogy alkalmazkodjanak a mindenkori technikai fejlődéshez. Ezek a felülvizsgálatok azonban okozhatnak – és a gyakorlati tapasztalatok alapján okoznak is – anomáliákat az átjárható rendszerek kiépítésében. Hiszen, ha egy kivitelezés közepén ÁME változás következik be és ennek következtében az új követelményrendszernek kell megfelelni, az komoly időbeli veszteséget és többletköltségeket okozhat. Ennek elkerülése végett az átjárhatósági irányelv 7. cikke lehetőséget biztosít arra, hogy a tagállam mentesüljön az új ÁME alkalmazása alól az ún. derogációs eljárás keretében, többek között, ha a projekt „előrehaladott fejlesztési stádiumban” van. A 2023. évi ÁME felülvizsgálat derogációs eljárásainak hazai gyakorlati tapasztalatai azonban rámutattak arra, mennyire nem egyértelmű, mely projektek tekinthetők előrehaladott stádiumúnak. Az átjárhatósági irányelv 2. cikk 20. pontja az alábbiak szerint határozza meg az előrehaladott fejlesztésű stádiumban lévő projektet: *„bármely olyan projekt, amelynek a tervezési vagy kivitelezési szakasza már elérte azt a pontot, hogy a műszaki előírások módosítása veszélyeztethetné a tervezett projekt életképességét.”* Ez a nem kifejezetten egzakt megfogalmazás számos esetben okozott zavart abban, – még a felülvizsgált ÁME-kkal való együttes értelmezés esetén is –, hogy mely infrastrukturális beruházások felelnek meg vagy nem felelnek meg az új előírásoknak. Jelen tanulmány írásakor még mindig nem egységes az értelmezés a nemzeti biztonsági hatóság és az eljárásban döntést hozó Európai Bizottság között. Véleményem szerint ez a derogációs időszak, mely 2024 októberében ér véget, rámutatott a szabályozás ilyen hiányosságaira.

3.2. *Magyar műszaki szabályozás*

Az európai uniós szabályozással párhuzamosan, illetve azt kiegészítve épül fel a magyar műszaki szabályozás, melyeket összefoglalóan a vasúti közlekedésről szóló 2005. évi CLXIII.

törvény (a továbbiakban vasúti törvény) rendelkezései alapján vasúti műszaki előírásoknak nevezzük.⁶

Jelen tanulmány írásakor a hazai szabályozási rendszer jelentős paradigmaváltáson megy keresztül, igazodva az európai uniós követelményrendszerhez. A jelenleg hatályos nemzeti szabályok közül tervezetten kivezetésre kerül az átjárható vasúti rendszerekre vonatkozó, a hagyományos vasúti rendszerek átjárhatóságáról szóló 103/2003. (XII. 27.) GKM rendelet (a továbbiakban: OVSZ I), nem átjárható vasúti rendszerek esetén pedig az Országos Vasúti Szabályzat II. kötetének kiadásáról szóló 18/1998. (VII. 3.) KHVM rendelet (a továbbiakban: OVSZ II). Ennek fő oka, hogy mind az OVSZ I, mind az OVSZ II rugalmatlan és nem képes hatékonyan követni a technológiai, illetve az ÁME változások okozta új követelményeket. Az OVSZ műszaki paramétereit 30 évvel ezelőtt határozták meg az Országos Vasúti Szabályzat kiadásáról szóló 28/1994. (X. 28.) KHVM rendeletben, melynek teljes szövegezését átvette a 2003-ban kihirdetett OVSZ I. Ezek számos kérdésben teljesen elavult technológiai paramétereket határoznak meg – különösen a vasúti járművek területén –, melyek képtelenek követni a technológiai változásokat,⁷ a rendelet gyakori módosítása pedig alkalmazási és értelmezési problémákat okozhat.

Az új rendszer alapjait a vasúti közlekedésről szóló 2005. évi CLXIII. törvény már a 2020. évi módosításával lefektette, azonban a gyakorlati megvalósulás előkészülete csak a Vasúti Műszaki Bizottság 2021. évi megalakulásával kezdődhetett meg. Ez a rendszer igazodva az irányelv azon felosztásán, hogy a vasút tekintetében beszélhetünk átjárható és nem átjárható vasúti rendszerekről két szintű.

Mielőtt a kétszintű rendszert elemeznénk, ki kell térnünk az új rendszer másik elemére, a rendszerintegritásra. Jelen tanulmány megírásakor jogszabály nem definiálja ezt a fogalmat. A különböző jogszabályokban való előfordulása, illetve az Európai Unió iránymutatásai alapján meghatározható, hogy a rendszerintegritás az a tagállami vasúti hálózatba történő új rendszerelem létesítése, felújítása, korszerűsítése során alkalmazandó követelményrendszer, amely teljesítésével a már meglévő vasúti rendszerrel való megfelelés és együttműködés nemzeti szinten elfogadható és biztosítható. Fontosnak tartom kiemelni, hogy ez a definíció a gyakorlati használat és a szerző jogértelmezése alapján meghatározott, azonban véleményem szerint alapvetően lefedi ezt a tevékenységet. Ugyanis a rendszerintegráció szakmai gyakorlati alkalmazásban olyan mutató, amely egy újonnan telepített és a már meglévő rendszer közötti minimum szintet határoz meg.

Az átjárható vasúti rendszerek esetén az ÁME-knak primátusuk van, és a nemzeti szabályok csak szubszidiárius jelleggel, a nemzeti sajátosságok szabályozására jelennek meg. Ezek olyan kötelező erejű, miniszteri rendeletben kiadott szabályok, melyek egyes alrendszerekre vagy alrendszerrészekre, a vasúti társaságokra, a pályahálózat-működtetőkre vagy harmadik felekre vonatkozó uniós vagy nemzetközi szabályoktól eltérő vasútbiztonsági vagy műszaki követelményeket tartalmaznak.⁸ Emellett megjelennek a nem kötelező erejű nemzeti ajánlások, melyeknek kettős szerepe van. Egyrészt meghatározzák a nemzeti megfelelés minimum

⁶ A vasúti közlekedésről szóló 2005. évi CLXIII. törvény 2. § 1.13 pontja

⁷ Tarnai Géza, Tóth Péter (2008): 4.

⁸ A vasúti közlekedésről szóló 2005. évi CLXIII. törvény 2. § 1.14 pontja

szintjét, másrészt pedig a rendszerintegritás érdekében a teljesítendő feltételeket és eljárásokat tartalmazzák. A nemzeti ajánlásokat a Vasúti Műszaki Bizottság határozatban teszi közzé. Tekintettel az ÁME-k primátusára, a nemzeti szabályokban és nemzeti ajánlásokban csak olyan kérdésben lehet követelményeket rögzíteni, melyről az ÁME-k nem rendelkeznek. Ezek az ún. nyitott kérdések, melyeket mindig az ÁME-k mellékletében kell meghatározni.⁹

A nem átjárható vasúti rendszerek esetén – tekintettel arra, hogy nem tartoznak az átjárhatósági irányelv hatálya alá –, a nemzeti előírások adják a szabályozás alapját, amelyek nemzeti szinten töltik be az ÁME-k szerepét, ezeket a nemzeti szabályokhoz hasonlóan miniszteri rendeletben hirdetik ki. Emellett itt is szerepe van a nemzeti ajánlásoknak, melyek – amellett hogy szintén meghatározzák a rendszerintegritás követelményeit –, leginkább szakmai vélemény szerepét töltik be a piaci szereplők számára.

Jelen tanulmány írásakor az első vasúti műszaki előírások társadalmi egyeztetés alatt vannak, így még nem mondható meg, miként fogják átalakítani a vasúti szabályozás mostani, meglehetősen merev rendszerét.

4. A tanúsítások

Az átjárhatóság másik sarokkövét a független, akkreditált szervezetek által végzett tanúsítások képezik. Ennek a rendszernek is az átjárhatósági irányelv adja meg a kereteit. Eszerint kétféle tanúsítás létezik: az ÁME-knek való megfelelést biztosító, kijelölt szervezetek által végzett tanúsítás (*Notified Body*, a továbbiakban: NoBo) és a tagállami szabályoknak való megfelelést biztosító, kirendelt szervezetek által végzett tanúsítás (*Designated Body*, a továbbiakban Debo). Ezek a szervezetek alrendszerenként vizsgálják az átjárható és nem átjárható vasúti rendszereket.

A tanúsítók a kivitelezés, illetve gyártás teljes folyamata alatt jelen vannak, pontszerűen vizsgálva az egyes fázisokat, melyekre ún. közbenső tanúsítást adnak ki, ezek alapján lép a kivitelezés vagy gyártás egy következő szakaszba. A megvalósult állapotra végtanúsítást adnak ki, ami a későbbiekben a forgalomba helyezési vagy a használatbavételi engedélyezési eljárás legfontosabb dokumentuma, az egész alapja.¹⁰

Hogyan történik az átjárható és nem átjárható rendszerek tanúsítása? Az átjárható rendszereknél ez kettősséget mutat: egyrészt az ÁME-knek való megfelelést hivatott NoBo

⁹ A vasúti rendszer Európai Unión belüli kölcsönös átjárhatóságáról szóló 2016/797/EU parlamenti és tanácsi irányelv (2016. május 11.) (18) preambulumban bekezdés

¹⁰ Alapvetően megállapítható, hogy egy használatbavétel vagy egy forgalomba helyezési eljárás a tanúsítás meglétén, illetve annak tartalmán áll vagy bukik, hiszen a tanúsítás tartalma minden esetben részét képezi a határozatnak, az egyes, a végtanúsítványban meghatározott hiányosságok és korlátozások fognak megjelenni a határozatban, nem egyszer az ezek megszüntetésére vonatkozó kötelezéssel. Ezzel véleményem szerint kvázi szakhatósággá emeli a jogszabályi környezet az alapvetően piaci alapon működő, és az eljárásokban ügyfélként eljáró által megbízott független tanúsító szervezetet, ami meglehetősen érdekes közjogi helyzetet szül. Hiszen habár a megfelelőségértékelő szervezetek tevékenységéről szóló 2009. évi CXXXIII. törvény számos garanciát rögzít e szervezetek függetlenségére, ugyanakkor mégis megbízási szerződéses jogviszony áll fenn a tanúsító és a későbbi eljárásban résztvevő, tanúsított ügyfél között.

tanúsítással, másrészt a hazai követelményrendszernek való megfelelést biztosító DeBo tanúsítással. Miért van ez így, ha az Európai Unió célja a rendszerek közötti átjárhatóság megteremtése? A kiépülő ERTMS rendszerek mellett ugyanis továbbra is működtetik a hazai rendszereket, biztosítva ezzel a zökkenőmentes rendszermigrációt. Továbbá tekintettel kell lenni arra is, hogy egyes hagyományos nagyvasúti vonalak rácsatlakoznak városi, elővárosi vonalakra, így biztosítani kell a zökkenőmentes átmeneteket.¹¹ A nem átjárható vasúti elemek pedig főként lokális jellegűek, ezért esetükben nincs szerepe az ÁME-nak, csak a hazai szabályozásnak, náluk csak a DeBo tanúsításokat kell figyelembe venni.

A jelenlegi szabályozási környezetben a tanúsítások a következőképpen alakulnak. Az átjárható rendszerek tanúsításakor az ÁME-k mellett a hazai sajátosságokra való tekintettel az OVSZ I figyelembevételével történik, míg a nem átjárható rendszerek tekintetében az OVSZ II-t kell alkalmazni.¹²

Az OVSZ I és OVSZ II tervezett kivezetésével azonban ez a rendszer a jövőben átalakul. A NoBo tanúsításoknál megmarad az ÁME-k elsődlegessége, a nyitott kérdésekről rendelkező nemzeti szabályokat és a minimumkövetelményeket lefektető nemzeti ajánlásokat figyelembevéve. A DeBo tanúsítások alapját pedig a hazai követelményrendszert rögzítő nemzeti előírások képezik, figyelemmel az ajánlásokat és rendszerintegritási rögzítő nemzeti ajánlásokra.

Ezáltal látszik, hogy az átjárható rendszerekben a NoBo és a DeBo tanúsítás nem vákuumban, hanem egymásra hatással működnek az átjárható vasúti rendszerekben, különös tekintettel arra, hogy Magyarország TEN-T korridorjainak kiépítése és korszerűsítése még mindig zajlik, így még tart az migráció időszak és a nemzeti rendszer és az ERTMS párhuzamosan működnek egymással.

5. Összegzés

A vasúti műszaki szabályozás vélhetően gyökeresen átalakul az OVSZ I és OVSZ II kivezetésével, azonban a jelenleg társadalmi egyeztetés alatt álló tervezetek vizsgálata alapján az új rendszerre való átállás várhatóan nem lesz teljesen zökkenőmentes. Habár az OVSZ I és OVSZ II meglehetősen merevek és nehezen reagálnak a változásokra, az megállapítható, hogy hézagmentesen szabályozták a nyitott kérdéseket, melyeket az elérhető tervezetek¹³ véleményem szerint nem tesznek meg maradéktalanul. Így az új szabályozás első időszaka várhatóan „akklimatizációs időszak” lesz, tekintettel arra, hogy a szakmai fórumokon a Vasúti Műszaki Bizottság hangoztatja, hogy nem fokozatosan, hanem egyszerre kívánják kivezetni az új OVSZ I-t és OVSZ II-t 2024. december 31-ig, véleményem szerint megfelelő átmeneti

¹¹ Szabó Géza (2014): 60.

¹² Uo.

¹³ Forrás: <https://vmb.kti.hu/szakmai-egyeztetes-alatt/> (Letöltés ideje: 2024. július 3.). A tervezetek társadalmi egyeztetése 2024. július 7. napjáig tart.

rendelkezések nélkül. Ebből adódóan az első időszak több kérdést fog szülni, mint választ, amely várhatóan mind a beruházások, mind a tanúsítások menetét meg fogja hosszabbítani.

Elmondható azonban, hogy az új rendszer áttöri az OVSZ merev és elavult rendszerét és hamarabb tud reagálni majd a hazai szabályozás mind az ÁME változásokra, mind a technikai újításokra.

Felhasznált irodalom

Nermin Čabrić, Nedžad Branković, Aida Kalem: Tram-train system approval procedure. Conference: International Conference on Advances in Traffic and Communication Technologies (ATCT). 2023 July; DOI: <https://doi.org/10.59478/ATCT.2023.6>

Axel Kühn, Rob van der Bij (2009): TramTrain the second generation. New Criteria for the ideal TramTrain City. (Forrás: <https://www.lightrail.nl/TramTrain/tramtrain.html> letöltés ideje: 2024. 07.01.)

M. Jacyna, J. Szkopiński: A Holistic Approach For Analysing The Interoperability Of A Railway System; In: WIT Transactions on Ecology and the Environment, Sustainable Development and Planning Vol. 7, WIT Press 2015; DOI: <https://doi.org/10.2495/SDP150341>

Szabó Géza: Ellenőrző és tanúsító típusú megfeleléstértékelés. In: INNORAIL MAGAZIN 2014: 4 60-63. o. (2014)

Tarnai Géza, Tóth Péter: Az ETCS jogszabályi környezete, funkcionális és műszaki alapidokumentumai. In: VEZETÉKEK VILÁGA 13 : 2 3-7. o. (2008)

Internetes forrás: <https://vmb.kti.hu/szakmai-egyeztetes-alatt/> (Letöltés ideje: 2024.07. 4.)

REGULATION AND VERIFICATION OF INTEROPERABLE AND NON-INTEROPERABLE RAILWAY SYSTEMS

The long-term plans of the European Union include the creation of a fully interoperable Single European Railway Area. As part of this initiative, technical specifications for interoperability applicable across all member states have been established over the past decades, fundamentally shaping the development of conventional railway systems within the European Union. However, the Fourth Railway Package, with its technical pillar, has elevated this regulation to a new level, recognizing the rigidity of the previous system. This paper aims to present the relationship between national railway technical regulations and the technical specifications for interoperability, as well as the structure of the new regulatory system with the phasing out of the current system and how the verification process will be transformed.

PARAGH GYÖRGYI

Közigazgatási Jogi Tanszék

Témavezetők: dr. Fazekas Marianna ny.c. egyetemi tanár

dr. Rozsnyai Krisztina egyetemi tanár

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.4.Paragh>

PEDAGÓGUSOK A KP. RENDSZERÉBEN

Absztrakt

A pedagógusok életpályájáról szóló 2023 évi LII. sz. törvény (Puétv.) 2024. január 1-jén lépett hatályba. A törvény személyi hatályát a jogalkotó minden közneveléssel foglalkozó munkáltatóra kiterjesztette és a jogviszonnal kapcsolatos jogvitákat közigazgatási jogvitának tekinti. E rendelkezés alapján perindítás esetén eljárási kérdésekben a közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvényt (Kp.) kell alkalmazni.

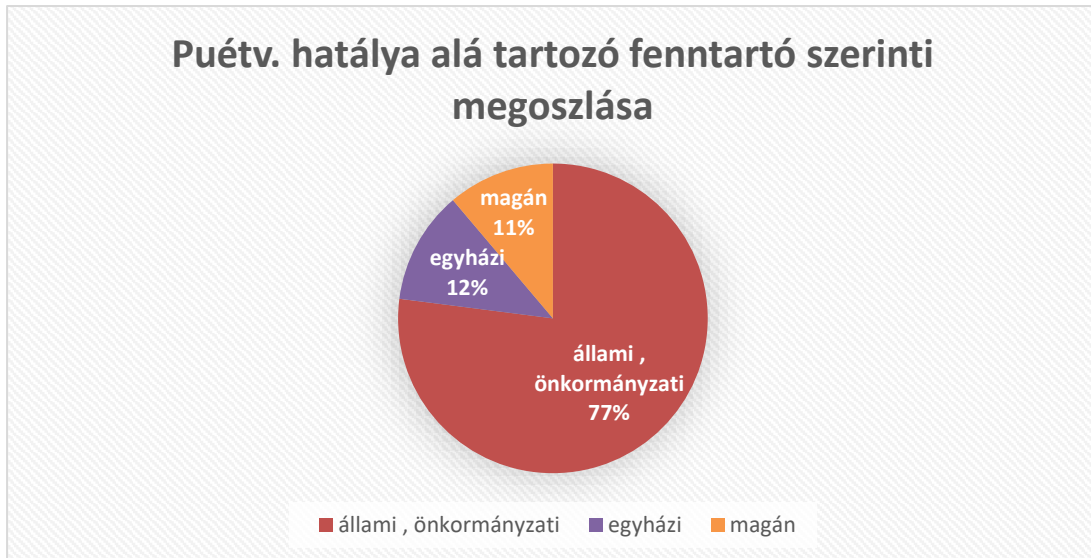
A Kp. és a Puétv. szabályozási összhangját a jogalkotó nem teremtette meg, ami jogértelmezési kérdéseket és konkrét gyakorlati problémákat vet fel. A tanulmány a jogszabály jelenlegi állapotából kiindulva próbál képet adni erről a helyzetről, kifejezetten a probléma eljárási aspektusaira koncentrálva.

1. Bevezetés

A pedagógusok új jogállási kódexét 2023. július 4. napján fogadta el az Országgyűlés. Az Oktatási Hivatal (azóta már eltávolított) statisztikája¹ szerint 2023 szeptemberében az állami és önkormányzati fenntartású köznevelési intézmények aránya 76 % volt az összeshez (cca 5700 db) képest. A fennmaradó köznevelési intézmények részint egyházi, részint alapítványi, részint gazdasági társaságok, vagy más magánjogi entitások által működtetett intézmények.

A KSH adatai alapján a pedagógusok száma a 2022/2023. tanévben 155.934 fő volt, a fenntartók szerinti megoszlásukat az alábbi ábra mutatja.

¹ <https://dari.oktatas.hu/kirpub/index-2023.01.08>.

1. ábra – saját szerkesztés

Az adatok azt tükrözik, hogy a köznevelés *magánszférában működő* résztvevői – ideértve a munkáltatói és a munkavállalói oldalt – *az összes intézmény egynegyedét teszik ki, ami jelentősnek mondható.* A magánszféra alanyai többségükben – az egyházi szolgálati jogviszonyban állókat kivéve – az új kódex hatálybalépéséig a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (Mt.) hatálya és a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (Pp.) eljárásrendje alá tartoztak. A hatásköri változás következtében a magánszféra munkajogi szereplőinek Kp. hatálya alá kényszerítése számos kérdést vet fel a gyakorló jogászok számára.

A közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvény (Kjt.) hatálya alól 2024. január 1. napjával kerültek ki az állami és önkormányzati szférában dolgozó pedagógusok és egyéb oktatáshoz kapcsolódó segítő feladatot ellátó személyek, a Kjt. így lényegében kiüresedett.² A Puétv. általános rendelkezései szerint a törvény személyi hatálya kiterjed a *köznevelés területén működő valamennyi munkáltatóra.* Emellett pedig a törvény a foglalkoztatott és munkáltatója közötti, a foglalkoztatási jogviszonyt érintő vitát (pert) *közigazgatási perben* rendeli tárgyalni.³

A Kp. 2019-es módosításával a közszolgálati jogvita szabályozását a törvényalkotó cizellálta a Kp. rendszerében. A módosítás oka az volt, hogy a közszolgálati jogvita a Kp. közigazgatási cselekmény fogalmának keretei közé nem volt igazán beilleszthető, a fogalmi elkülönítés (és a munkajogi sajátosságok) pedig a Kp. általános szabályaitól eltérő speciális eljárásrend alkalmazását indokolta. Azonban a Puétv. a foglalkoztatott és munkáltatója közötti jogviszonyokra *nem a közszolgálati jogvitára vonatkozó szabályok alkalmazását* írja elő, hanem úgy fogalmaz, hogy jogvita esetén *közigazgatási per* indítható. Ez a Kp. alkalmazása során problémát okozhat, mert a jogalkotó olyan megfogalmazást használ, mely inkoherens a Kp. belső szerkezeti felépítésével.

² A Kjt. csendes jelenkori elhalálozásának folyamatáról lásd: Mélypataki Gábor–Rácz Zoltán, 2023. 59–74. és Havas Bence – Petrovics Zoltán, 2023.)

³ 2023 évi LII. sz. tv. 1. § (1) és 127.§

2. A közszolgálat vagy közszolgáltatás?

A közszolgálat fogalma több aspektusból szemlélhető. A közigazgatási jog területén a közszolgálati rendszerek, a személyzeti struktúra, míg a munkajog területén a közszolgálati munkajog nyújt segítséget a komplexebb kép kialakításához. Ennek bővebb kifejtése nem tárgya a tanulmánynak, tekintettel arra is, hogy igen gazdag irodalma van mind közigazgatási jogi, mind munkajogi nézőpontból.⁴ A közszolgálat legfontosabb elhatárolási ismérve az alanyi kör. A specialitás abban áll, hogy a közszolgálat egyik alanyi oldalán az állam, önkormányzat, vagy ezek részvételével működő jogi személyek állnak, míg a másik oldalon a köz szolgálatában álló természetes személy. Másik lényeges jellemző a hierarchikus jelleg, ami determinálja jogviszonyt, rendszerint kiszolgáltatottabbá téve a közszolgát. Az alanyok közötti interakciókat többségében imperatív egyoldalú aktusok jellemzik.

Lindner Viktória szerint „a tág értelemben vett közszolgálatba beletartoznak mindazok, akik a köz számára az állam nevében látnak el közfeladatokat, míg a szűk értelemben vett közszolgálat a közigazgatás személyi állományát fedi le.”⁵

Gajduschek György szerint "a közszolgálat összetett értelmű, tartalmú kifejezés, melynek három jelentős értelmezési kerete különíthető el." ⁶ Az első megközelítési módot a közszférában dolgozók jelentik, a második tartomány a közszféra sajátos alkalmazási módja, ennek humánerőforrás menedzsmentje, a harmadik pedig a közszolgálat legtágabb értelmezési területe a közszolgáltatások köre.⁷

Fazekas János szerint a humán közszolgáltatásokat (oktatás, egészségügy, szociális intézmény) nyújtó közintézetek alkalmazottai közhatalmi hatáskörök ellátásában rendszerint nem működnek közre⁸. A humán-közszolgáltatások közigazgatáshoz való kapcsolódási pontjai nem ragadhatók meg a közhatalmi jellemzők alapján, közjogi jellemzőik alapján is csak meghatározott alanyok tartoznak a közigazgatás tágran felfogott intézményrendszerébe.

Az uniós bírósági joggyakorlat szerint: „a közszolgálat fogalma is autonóm, az Európai Unió egészében egységesen kell értelmezni, az uniós fogalom szempontjából nem a tagállami minősítésnek van jelentősége és kereteinek meghatározása nem hagyható az egyes tagállamok mérlegelésére. A közszolgálat fogalma alá csak az olyan tisztségek tartoznak, amelyek az azokat betöltő személyek részéről az államhoz fűződő különleges szolidaritási kapcsolatot, valamint az állampolgársági kötelek alapját képező jogok és kötelezettségek kölcsönösségét feltételezik. A Bíróság arra mutatott rá, hogy több szigorú feltételnek kell együttesen teljesülnie ahhoz, hogy valamely tisztség a közszolgálat fogalma alá tartozzon. A tisztségnek közvetlenül vagy közvetett módon részvételt kell jelentenie a közhatalom gyakorlásában, és azon tisztségek ellátásában, amelyek célja az állami vagy más hatósági közérdek megóvása.”⁹

⁴ A gazdag és szertágazó szakirodalomból kiragadva ld. pl. Fazekas János (2019) 333-371.; Kiss György (szerk.) (2019).

⁵ Lindner Viktória, 2020.

⁶ Gajduschek György, 2008. 17. o.

⁷ Uo. 17-19. o

⁸ Fazekas János i.m.

⁹ Gombos Katalin, 2019.

A magyar munkajogban 1992-től kezdődően trichotóm szerkezet alakult ki. Az ún. magán munkajogi kódex mellett (Mt.), hatályba lépett a közalkalmazottak (Kjt.) és a köztisztviselők (Ktv.) foglalkoztatási kódexe. Ez a hármas felosztás Berke Gyula szerint Ez a hármas felosztás Berke Gyula szerint a kezdetektől magában hordozta annak lehetőségét, hogy a kódexek között az állami szerepvállalás mértékétől függően időről-időre átcsoportosítsanak bizonyos foglalkoztatotti csoportokat¹⁰. *"Ez a helyzet a kilencvenes évektől kezdődően az állami közfeladat-ellátásra vonatkozó politikai elképzelések változásaihoz kapcsolódóan állott elő, úgy, hogy a közszférában ellátott tevékenységeket privatizálták, mintegy kiszervezték, azaz magánjogi jogállású (az Mt. hatálya alatt álló) vállalkozásoknak. Ez a jelenség később gyakorta megfordítva is bekövetkezett: a magánszférában folyó tevékenységek a Kjt. vagy a Ktv. hatálya alatt álló költségvetési, illetve közigazgatási szervekhez kerültek."*¹¹ Jelenleg azonban már a dichotómia felé tartunk, a foglalkoztatási jogviszonyoknak a magánmunkajogba vagy a közszolgálati munkajogba történő csoportosításával.

Ahogy Kiss György professzor találóan rámutatott, a közszolgálat *jelenleg* az állam által (politikailag, ideológiailag) befolyásolni kívánt terület, mely szempont prioritást élvez, minden más jogalkotási, szervezetelméleti megfontolással szemben. Ahogy a kormányzati igazgatásban is, az állam a köznevelés területén is túlhatalomra törekszik¹².

Jelen esetben azonban a kérdés az, hogy az állami autoritás értelmezhető-e olyan kiterjesztően, ahogyan az a hatályos köznevelési törvényből és az ehhez illesztett új jogállási kódexből következik, nevezetesen levezethető-e olyan értelmezés, mely szerint a nem állami, nem állami működtetésű, a költségvetésből pusztán támogatott magánintézmények magán jogviszonyaiba a finanszírozás "ellenértékeként" be lehet-e avatkozni ilyen mértékben, azok belső magánjogi viszonyait jogalkotási kényszerrel közjogivá lehet-e tenni. Feltehető a kérdés úgy is, hogy a jogviszony közjogi jellege igazolható-e pusztán a feladat közszolgálati jellegével és a finanszírozással¹³?

3. A közszolgálati jogviszony

A Kp. 4. § (7) bekezdésének 3. pontja szerint „közszolgálati jogviszony az állam vagy az állam nevében eljáró szerv és az általa foglalkoztatott személy között munkavégzés, illetve szolgálatteljesítés céljából létesített, a köz szolgálatára irányuló, törvényben meghatározott speciális kötelezettségeket és jogokat tartalmazó jogviszony.” A közszolgálati jogviszonyok belső tartalmát több kódex szabályozza: a kormányzati igazgatásról szóló 2018. évi XXV.

¹⁰ Berke Gyula, 2021. 81-103.

¹¹ Berke i.m.

¹² Magyar Munkajogi Társaság konferenciáján, 2024. május 30-án, *A közszféra, valamint az ún. szabályozott ágazatok (egészségügy, köznevelés, felsőoktatás stb.) munkajogi kérdései* témájú II. szekció ülésén hangzott el. (Saját feljegyzések a konferenciáról)

¹³ 55/1995. (IX. 15.) AB határozat: "az államnak meglehetősen széles döntési jogosítványa van arra vonatkozóan, hogy milyen típusú intézményeket, illetve intézménytípusokból mennyit működtet költségvetésből. Ez a döntési szabadság magában foglalja az arról való döntést is, hogy az eddig nem ilyen formában működő intézményt ezentúl költségvetésből finanszírozza, vagy az eddig költségvetésből finanszírozott intézménynek más működési, finanszírozási formát talál".

törvény, a közszolgálati tisztviselőkről szóló 2011. évi CXCV. törvény, a honvédek jogállásáról szóló 2012. évi CCV. törvény, a rendvédelmi feladatokat ellátó szervek hivatásos állományának szolgálati jogviszonyáról szóló 2015. évi XLII. törvény, stb.. Nem tartozik azonban a közszolgálati jogviszonynak Kp. szerinti kategóriájába a bírák, az igazságügyi alkalmazottak, továbbá az ügyészségi alkalmazottak szolgálati viszonya, valamint a közigazgatási szerveknél munkaviszonyban állók (pl. kiegészítő személyzet) jogviszonya. Mivel a közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvény (Kjt.) nem minősíti a közalkalmazotti jogviszonyt közszolgálati jogviszonnyá (éppen a közhatalmi jelleg hiánya miatt), ezért a közalkalmazotti jogvita sem tartozik a közszolgálati jogvita fogalmi körébe.

A Kp. közszolgálati jogviszonyra vonatkozó fogalom meghatározása szerint *kizárólag* azok a munkáltatók tartozhatnak ide, akik *állam vagy az állam nevében eljáró szerv* foglalkoztatói oldalán jelennek meg.

A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény (Nkt.) határozza meg azokat az intézményeket¹⁴, amelyek köznevelési tevékenységet folytathatnak. Eszerint köznevelési intézményt *az állam*, nemzetiségi önkormányzat, egyházi jogi személy, vallási egyesület, vagy más személy, vagy szervezet alapíthat és tarthat fenn, ha a tevékenység folytatásának jogát – jogszabályban foglaltak szerint – megszerezte. Óvodát települési önkormányzat is fenntarthat. A nemzetiségi önkormányzat – és óvodák esetében a települési önkormányzat – kivételével, melyeket a Kp. 4.§ (7) bek. c) pontja közigazgatási szervként határoz meg, sem az egyházi jogi személy, sem a vallási egyesület, sem más személy (pl. alapítvány), vagy szervezet nem minősül közigazgatási szervnek, és alapítói tevékenységükről kijelenthető, hogy az *nem* közigazgatási jellegű.

Felmerül a kérdés, hogy a törvényi előírás az egyházi és magánjogi jogalanyok munkaügyi jogvitáit közigazgatási jogvitává teszi-e akkor, amikor sem az alanyi, sem a tárgyi kör lényegi elemei sem illeszthetők be a Kp. rendszerébe, nem simíthatók a Kp. 4.§ és 5. § rendelkezéseibe. Úgyszintén nem illeszthetők az egyházi és magánintézmények munkaügyi jogvitái a Kp. közszolgálati jogvita fogalmi körébe sem, hiszen hiányzik belőlük az állami (önkormányzati) jogalanyiség, így kérdéses, hogy ezek a jogviták milyen elvek mentén vonhatók a Kp. hatálya alá.

Úgy vélem, az Nkt. 1. § (2) bekezdésében a köznevelés „közszolgálati” minősítése nem elégséges az egyházi és alapítványi iskolák munkaügyi jogvitáinak közjogivá minősítéséhez és a Kp. hatálya alá rendeléshez, ha maga Puétv. törvény nem tartalmazza a közjogi felhatalmazást és nem definiálja tevékenységét ilyenként.

A Kp. 4.§ (7) bekezdés e) pontja szerinti funkcionális közigazgatási szerv aktusának sem feleltethető meg az egyházi és magániskolák semmilyen cselekménye. Egyetlen olyan ismérve van ezeknek az aktusoknak – a jogalany helyzetének megváltozása –, amely kétségtelenül bekövetkezik –, és amely a közigazgatási aktusok következményeként is rendszerint bekövetkezik, ez azonban bármely más jogviszonyt alakító aktusra is jellemző, nem speciális tulajdonság, önmagában nem elég az elhatároláshoz.

¹⁴ Nkt. 2. § (3) bekezdés

Az ún. funkcionális közigazgatás fogalom kitöltéséhez további feltétel, hogy közigazgatási cselekmény megvalósítására vonatkozó hatásköre legyen az egyházi és alapítványi iskoláknak¹⁵.

A Kp. 5. § rendelkezik a közigazgatási bírói út igénybevételének a lehetőségéről abban az esetben, ha valamely szerv, illetőleg cselekmény fogalmilag nem tartozna Kp. hatálya alá, de a törvényalkotó mégis meg akarja nyitni vele szemben a közigazgatási bírói utat. Főszabályként a bíróság a közigazgatási jogvitát közigazgatási perben bírálja el. A bíróság azonban közigazgatási perben dönt abban a jogvitában is, mely *közjogi* jogvita és elbírálását törvény a közigazgatási ügyben eljáró bíróság hatáskörébe utalta. *"Ide azok a közjogi jogviták tartoznak, amelyeknél vagy hiányzik a közigazgatási jogvita Kp. szerinti fogalmának valamelyik eleme, vagy az általános szabályok kizárják a bíróság által vizsgálható közigazgatási cselekmények köréből, de külön törvény mégis bírói utat enged, és a közigazgatási bíróságok hatáskörébe utalja az eljárást."*¹⁶ Önmagában tehát a nem közigazgatási jogvitákat is lehet közigazgatási perben tárgyalni, de csak akkor, ha azok közjogi jellegű jogviták. Elengedhetetlen tehát a közjogi elem.

A Kp. 5. § alkalmazásával juthatunk olyan következtetésre is, mely szerint a bíróságnak minden ügyben vizsgálnia kell, hogy az egyházi és alapítványi iskolák munkaügyi jogvitája közigazgatási jogvitának tekinthető-e, ennek hiányában azt, hogy a jogvita tárgyává tett jogviszonynak vannak-e közjogi elemei. Ez pedig a Puétv. 127.§ alkotmányos vizsgálatához is vezethet, hiszen nemleges válasz esetén sérülhet a jogorvoslathoz való jog, nem valósul meg a hatékony jogvédelem, a bírósághoz fordulás joga csak látszólagos, de felmerülhet a törvényes bíróhoz való jog sérelme is.¹⁷

4. A Puétv. személyi és tárgyi hatálya

A Puétv. személyi hatálya tehát a már idézettek szerint *fenntartótól függetlenül* minden köznevelésben foglalkoztatottra kiterjed, tehát az állami, az önkormányzati, az egyházi és az egyéb magánintézményekre, így az alapítványi és egyéb jogi vagy nem jogi személy által fenntartottakra is. *Az Nkt. 1.§ (2) szerint a köznevelés közszolgálat, amely a felnövekvő nemzedék érdekében a magyar társadalom hosszú távú fejlődésének feltételeit teremti meg, és amelynek általános kereteit és garanciáit az állam biztosítja.*

A definíciókból látható, hogy a köznevelési tevékenység valójában nem közhatalmi jellegű tevékenység az állam *csupán* keretrendszerét és garanciát (valójában finanszírozást) nyújt. Talán az is megállapítható az Nkt. köznevelés definíciójáról, hogy a jogalkotó megfogalmazása dogmatikailag helytelen, a köznevelés, mint tevékenység a közszolgáltatások egyik fajtája, nem pedig közszolgálat. A Puétv. hatálybalépését megelőzően a Kjt. 1. § (1) bekezdésének szabatos

¹⁵ Rozsnyai Krisztina, 2019. 17-26.

¹⁶ Fazekas Marianna, 2017. 453-462.

¹⁷ „A bírósághoz fordulás értelmét ugyanis az érdemi bírói döntés meghozatalának a lehetősége adja, amely megméri a peresített igényeket az alkalmazandó anyagi jog és eljárásjog mércéivel.” (17/2018. (X.10.) AB határozat, Indokolás [47]).

és világos megfogalmazása nem okozott értelmezési problémákat, azonban ez a helyzet az új kódex hatálybalépésével megváltozott. A pontatlan meghatározások felfejtése a bíróságokra hárul, például a hatásköri kérdések tekintetében.¹⁸

A Puétv. tehát szakított az eddigi elhatárolási elvvel, mely szerint a függő munka magán- vagy közjogi jellegét a munkáltató alanyiséga határozza meg, személyi és tárgyi hatályát a köznevelési ágazat minden szereplőjére kiterjesztette, függetlenül azok magánjogi jogalanyiségától.¹⁹

A köznevelési jogviszony munkáltatói oldalán a köznevelési törvény szerint az állami, önkormányzati, *egyházi és gyűjtőnévvel egyéb magánintézmények állhatnak*. Így előállhat az a helyzet, hogy közigazgatási perben kell elbírálni például egy alapítvány iskola természetes személy foglalkoztatottjának és a magánjogi jogalany alapítványnak, mint munkáltatónak a munkaügyi jogvitáját. A perben olyan jognyilatkozatok és aktusok kerülnek terítékre, melyek ténylegesen nem rendelkeznek közjogi összetevőkkel.

A fentiek tükrében megkérdőjelezhető az a korábban szilárd álláspont, mely szerint a munkáltató jogalanyiséga – költségvetési szervként történő működése – alapján határozható meg a jogviszony *közszolgálati jellege*.

A humán-közszolgáltatások munkajoga a Puétv. hatályba lépését megelőzően is a közszolgálati jog és a versenyszféra munkajoga között lebegett, több álláspont szerint ma sem tartozik sem a klasszikus közszolgálati munkajog területéhez, sem kizárólagosan a versenyszféra munkajogához. A Puétv. számos rendelkezése a magán munkajogi szabályok szinte szó szerinti átemelésével vált annak részévé, ugyanez mondható el a Kttv. számos átemelt szabályáról is, de találunk olyan rendelkezést, mely a kormánytisztviselők jogállási kódexéből (Kit.) eredeztethető.

5. A tárgyi hatály problematikája és a Kp.

A Kp. preambuluma szerint a törvény megalkotásának egyik célja a közigazgatás jogsértő tevékenységével szemben nyújtott jogvédelem és jogorvoslat biztosítása az Alaptörvény 25. cikk (2) bekezdés b-d) pontja végrehajtásának érdekében. Nem lehet tehát figyelmen hagyni, hogy a Kp. alkalmazhatóságát determinálja a közigazgatási – de legalábbis közjogi – elem. A Kp. 4.§ (1) bekezdése szerint közigazgatási jogvita a közigazgatási cselekmény törvényességével kapcsolatos jogvita, így minden egyedi ügyben elsődlegesen szükséges megvizsgálni, hogy az adott jogvita magán hordozza-e a közigazgatási jogvita elemeit.

¹⁸ Kjt. 1.§ (1) bekezdés: *A törvény hatálya – ha törvény eltérően nem rendelkezik – az állami és a helyi önkormányzati költségvetési szerveknél, valamint a helyi önkormányzat által (a továbbiakban: munkáltató) a feladatkörébe tartozó közszolgáltatások ellátására foglalkoztatottak közalkalmazotti jogviszonyára terjed ki.*

¹⁹ Puétv. általános indoklás: *„Ennek keretében létrejön a köznevelés ágazati sajátosságaihoz igazodó új jogviszonytípus, a köznevelési foglalkoztatotti jogviszony, amely fenntartótól függetlenül minden köznevelési intézményben dolgozó pedagógus és az ehhez szorosan kapcsolódó tevékenységet ellátó nevelést és oktatást közvetlenül segítő munkakörben foglalkoztatott számára biztosítja a foglalkoztatás kereteit.”*

A köznevelési foglalkoztatotti jogviszonyból eredő jogvita a Kp. generálklauzulájába és a Kp. általános fogalomrendszerébe nehezen illeszthető be, így a kérdés az, vajon közszolgálati jogvita-e vagy a Kp. 5. § (3) bekezdésének utaló szabálya alapján – közjogi- jogvita keletkezik, vagy esetleg más megközelítésnek is van létjogosultsága?

A Kp. a közigazgatási jogvita tárgyát „*a közigazgatási szerv közigazgatási jog által szabályozott, az azzal érintett jogalany jogi helyzetének megváltoztatására irányuló vagy azt eredményező, (3) bekezdés szerinti cselekményének, vagy a cselekmény elmulasztásának (a továbbiakban együtt: közigazgatási tevékenység) jogszerűségében*” határozza meg²⁰. A közigazgatási jogvita Kp szerinti fogalma láthatóan *semmilyen összefüggésben nem áll* a Puétv. 127.§ (1) bekezdésében körülírt köznevelési jogvita fogalmával.

A közigazgatási jogvita két ellentétes pólusán egyik oldalon – leegyszerűsítve – a közigazgatási szerv, a másik oldalon a közigazgatási szerv cselekményével érintett jogalany helyezkedik el. A kapcsolatot közöttük a joghatást kiváltó aktus hozza létre, a közigazgatási cselekmény, mely a közigazgatási tevékenység legfontosabb eleme.

A Kp. 4. §-hoz fűzött általános indoklás²¹ szerint a közigazgatási tevékenységnek, mely a perrendtartás magja, három fogalmi eleme van, "többszintű definíciós" fogalomrendszer. *Elsődleges szintje* szerint a tevékenységet közigazgatási szervnek kell végeznie. A Kp. 4. § (7) bekezdés 1. pontja sorolja fel a közigazgatási szerveket, a felsorolást minél tágabb körben megjelölve, nem titkoltan a jogalkalmazóra bízva annak eldöntését, hogy a vizsgált egyedi ügyben közigazgatási szervről beszélhetünk-e. A Kp. 4.§ (7) bekezdés 1. e) pontja szerint közigazgatási szervnek kell tekinteni a jogszabály által közigazgatási cselekmény megvalósítására feljogosított egyéb szervezetet vagy személyt is. A magánjogi jogalanyok – az egyházi és az egyéb magán köznevelési intézmények – tehát csak akkor minősülhetnek közigazgatási szervnek, ha a funkcionális közigazgatási tevékenységük eredményeképpen jogszabály közigazgatási cselekmény megvalósítására jogosítaná fel őket, és ennek nyomán munkaügyi jogvitáik a Kp. rendszerében történő elhelyezése is igazolható lenne. Ilyen *feljogosítást* azonban nem tartalmaz sem a Nkt., sem pedig Puétv., önmagában pedig a Puétv. 127. § mely szerint *köznevelési foglalkoztatotti jogviszonyból származó* igényérvényesítés közigazgatási perben történik, nem tölti ki a jogalkotási hézagot a nem állami, nem önkormányzati munkáltatók esetében.

A Puétv. személyi hatályának meghatározásából adódóan az egyházi és az egyéb magán köznevelési intézmények esetében tisztázandó kérdésnek tűnik annak megválaszolása, hogy a nyilvánvaló ellentmondás ellenére, mégis milyen alapon tartozhatnak a Kp. hatálya alá.

Ha a Kp. közszolgálati jogviszony fogalma alá próbálunk egy köznevelési foglalkoztatotti jogvitát beilleszteni, felmerül a kérdés, mitől válik a köznevelésben résztvevő magánjogi jogalanyok esetében ez a jogviszony közszolgálativá? Önmagában attól, hogy a tevékenység közszolgálati jellegű? Nem feltétlenül. Az is bizonyossággal állapítható meg, hogy sem az alapítványi, sem az egyéb magánintézmények belső magánjogi viszonyai nem hordoznak közjogias elemeket. Szükséges szempont azonban – vagy legalábbis annak kellene lennie – a

²⁰ Kp. 4.§ (1) bekezdés

²¹ A közigazgatási perrendtartásról szóló T/12234. számú törvényjavaslat részletes indokolása 4.§

Kp. logikája mentén a jogalanyok valamilyen mértékben közigazgatáshoz való kapcsolódása. Hangsúlyos, hogy a közszolgálati jogviszonyt *most nem annak* immanens munkajogi jellemzői alapján, hanem a közigazgatással való kapcsolódási pontjainak feltárásával kell elemezni, hiszen a vizsgálódás célja éppen annak a válasznak a megtalálása, hogy a pusztán magánjogi jogalanyok köznevelési közszolgáltatást ellátótevékenysége²² önmagában elégséges-e ahhoz, hogy belső foglalkoztatási viszonyaikra a Kp. legyen alkalmazandó.

Ezeknek a kérdéseknek azért is van jelentősége, mert a jogalkotó az állam, illetve az önkormányzat által *működtetett* egészségügyi intézményekben dolgozók foglalkoztatási jogviszonyait annak ellenére *nem tekinti közszolgálati jogviszonynak*, hogy az ilyen jogviszony minden elemében megfelel a Kp. közszolgálati jogviszony fogalmának²³. Berke Gyula megállapítása szerint *"az egészségügyi jogállásról szóló új törvény olyan önálló munkaviszony típust hozott létre, melyben igen markáns közjogias beavatkozás valósul meg, és amely olyan intenzitású, ami erősen kétségessé teszi a jogviszonyok „magánosítását”, azaz az Mt. egyáltaláni alkalmazását."*²⁴

Fentiek ellenére a pusztán állami hatósági felügyelet alatt működő egyházi és magán köznevelési intézmények foglalkoztatási jogviszonyaiból fakadó jogvitákat viszont a Puétv. annak ellenére a Kp. hatálya alá sorolja, hogy a Kp. közszolgálati jogviszony fogalmának egyetlen elemükben sem felelnek meg. Sőt, végső soron az állami, (önkormányzati) köznevelési intézmények esetén is feltehető a kérdés, vajon foglalkoztatási jogviszonyaik megfelelnek-e a Kp. közszolgálati jogviszony fogalmának, amennyiben a munkáltatónak nem lenne közigazgatási szervei minősége. Hisz éppen ezért kerültek ki a Kp. közszolgálati jogviszony fogalma alól az ügyészek, bírók, igazságügyi alkalmazottak jogviszonyai, valamint a közalkalmazottak. Az állami és önkormányzati köznevelési intézmények – *fenntartóik és bizonyos aktusaik, sajátos jogaik és kötelezettségeik révén* – azonban mégis kapcsolódnak a közigazgatás rendszeréhez, így esetükben a Kp. hatálya alá sorolásuk kevésbé aggályos.

6. A Kp. gyakorlati alkalmazása során felmerülő kérdések

Rendszertani szempontból a pedagógusok jogviszonyát korábban a Kjt. és háttérjogszabályaként az Mt. szabályozta, jogvita esetén a rendes bíróságok jártak el munkaügyi perben, a Pp. eljárási szabályai alapján.

A helyzet a Puétv. hatálybalépésével és többször idézett rendelkezésével radikálisan változott meg, de ez a változás a gyakorlatban még nem kapott nagy visszhangot.

Érdeemes a fent kifejtettek alapján megvizsgálni, hogyan jelenhet meg a Kp. rendszerében az ilyen igényérvényesítés.

²² Mind a köznevelési, mind a felsőoktatási tevékenységben előfordulnak olyan elemek, melyek bizonyos "közigazgatási" jelleget hordoznak. Ilyenek pl. a hallgatói, a tanulói jogviszonnyal, vizsgázással, bizonyítványok, oklevelek kiadásával kapcsolatos ügyek.

²³ Az egészségügyi szolgálati jogviszonyról szóló 2020. évi C. törvény

²⁴ Berke Gyula (2021) 95.

A) A józan ész alapján (figyelemmel az Alaptörvény 28. cikkére is)

A legegyszerűbb megközelítés a Puétv. 127. § alapján: közigazgatási perben, de a *közszolgálati jogvitára irányadó* szabályok alapján kell lefolytatni az eljárást, hiszen így észszerű. Ez nem szorul további magyarázatra, a Kp. célja ez, a bírói joggyakorlatot a helyes értelmezési útra terelni, melyhez elég a tisztázott fogalmi rendszer, nem szükséges strict, túlrészletezett tételesjogi szabályozás. A Kp. 5. § (4) bekezdése alapján sincs ok az aggodalomra, hiszen eszerint „a bíróság a közszolgálati jogviszonnyal kapcsolatos jogvitát közigazgatási perben bírálja el.” E megközelítés révén a bíróság a Kp. marasztalási perekre vonatkozó szabályainak alkalmazásával döntheti el a jogvitát. Az így lefolytatott perben a bíróság munkajogi terminológiával valamilyen jogellenes aktus következményeként kártérítési alapú marasztaló ítéletet hoz. Ez alól kivételt jelentenek a fegyelmi, teljesítményértékelési határozatok, hiszen ezekben az esetekben a *megelőző eljárásban* született határozat jogszerűségéről dönt a bíróság, tehát ez a per nem klasszikus marasztalási per, bár összekapcsolható marasztalásra irányuló keresettel.

B) Az egyszerű nyelvtani értelmezésre hagyatkozva, és az a fránya jogalkotói cél

A Puétv. 127. § szerint tehát a jogviszonnyal kapcsolatos igényérvényesítés érdekében közigazgatási per indítható. Az egyszerű nyelvtani értelmezés szerint ebből az következhet, hogy a perre a Kp. *általános szabályait kell alkalmazni*²⁵. A jogalkotó megfogalmazása tehát olyan szándékot is jelezhet, mely szerint ezekre a jogvitákra kifejezetten nem kívánja alkalmazni a közszolgálati jogvita szabályait. A Kp. 5. § (2) bekezdése²⁶ felhívható, ami azonban további problémát generál, hiszen ez esetben a jogvitát a Kp. általános szabályai alapján kell elbírálni.

Ugyanakkor a Puétv. 127-129.§-okhoz fűzött indokolás szerint „a *Javaslat az általános munkajogi szabályoknak megfelelő tartalommal rendezi a köznevelési foglalkoztatotti jogviszonyból származó igény közigazgatási bíróság előtti érvényesítésének, az elévülésnek és a keresetlevél benyújtásának szabályait.*” Mit is jelent ez? Amennyiben az igényt az általános munkajogi szabályoknak megfelelő tartalommal kell érvényesíteni a közigazgatási bíróság előtt, akkor ez jelentheti a Pp. munkaügyi perekre vonatkozó *eljárási* szabályainak felhívhatóságát is, így például az osztott perszerkezet alkalmazását, vagy a keresetlevél Pp. munkaügyi perre vonatkozó szabályai szerint történő előterjesztésének lehetőségét is. Az indokolásból ugyanis csakis az általános munkaügyi *eljárási* szabályok alapján történő alkalmazhatóságra következtethetünk. Az itt felsorolt rendelkezések összevetése során

²⁵ Ennek következményei súlyosak lehetnek, például: beáll a keresetváltoztatási tilalom, beáll az egyfokú elbírálás, nem kérhető visszahelyezés, a kereset petituma nem fogalmazható meg (határozott kérelem a határozat megváltoztatására, hatályon kívül helyezésére), nincs helye megismételt eljárásnak, nincs helye megváltoztatásnak – a fegyelmi és teljesítményértékelési ügyek kivételével –, jogorvoslati kioktatás hiánya esetén az objektív munkajogi keresetindítási határidő nem alkalmazható, nem alkalmazható a munkavállalóra nézve kedvezményes illetékességi szabály, értelmezhetetlen a munkavállalói költségkedvezmény, a teljes bizonyítási teher a felperes munkavállalóra települ, általában értelmezhetetlen az azonnali jogvédelem, nem terjeszthetők elő 3 éven belül elévülő igények, a fegyelmi és teljesítményértékelési eljárások kivételével nincs megelőző eljárás, megoldhatatlan munkajogi kártérítés problémája - pl. munkahelyi baleset, ki mit állapít meg és ki a fél a perben....

²⁶ Kp.5.§ (2) bekezdés

egyáltalán nem lehet magabiztosan következtetni arra, hogy a bíróság milyen értelmezésre fog jutni.

C) Egy merész feltételezés²⁷

A Kp. közszolgálati jogvita fogalmának a fentiekkel történő összevetése alapján a köznevelésben *részvevők* nem elhanyagolható hányadában – az állami és önkormányzati fenntartású köznevelési intézményeket kivéve – nem az *az állam vagy az állam nevében eljáró szerv és az állam nevében foglalkoztatott személy között folyik munkavégzés*, a jogviszony – a feladat közszolgáltatási jellegétől eltekintve – valójában nem közjogi természetű és nem is tartalmaz ténylegesen közjogi elemeket. Úgy tűnik közjogivá a Puétv. teszi ezeket a jogviszonyokat, rájuk kényszerítve egy olyan eljárásrendet és fórumrendszert, mely a magánszféra munkajogától igencsak távol áll. Ezért egyházi és egyéb magán intézmények munkajogi jogvitái esetében (de eszerint akár az állami, önkormányzati intézményeknél is) felmerülhetnek *hatásköri kérdések* a Puétv. 127. § ellenére is. A rendelkezéshez fűzött indoklás általános munkajogi szabályokra történt hivatkozása jogszabálmódosítást is indokoltta tehet.

A munkajogias megközelítés ugyanis speciális, a munkajogi szabályokat a bírósági gyakorlat és a munkajogi jogirodalom évtizedek óta markánsan formálja (néha a tételes jog ellenében is).²⁸ Nem mellékes ez a körülmény, hiszen az a lehetőség, hogy az egyházi és az egyéb magán köznevelési intézmények esetében esetlegesen nem a Kp. rendelkezéseit kell alkalmazni, ugyan *contra legem* értelmezés, de nem feltétlenül alkotmányellenes. A rendes bírósági fórum elé történő áttétellel a bíróság ugyanis nem von el jogot, hanem éppen szélesebb körű jogorvoslatot biztosít az érintetteknek. Különösen indokolt lehet ez akkor, ha figyelembe vesszük azt a munkajogot átható elvet, mely szerint általában a munkavállaló javára szóló értelmezést kell elfogadni. Az Alkotmánybíróság különbséget tesz *contra legem* és *contra constitutionem* jogértelmezés között, és csak az utóbbit tekinti az alkotmányossági jogsérelem szintjére felérőnek.²⁹

7. A Kp. keresetfajtái és a munkajogi igények

A Kp. szerint közigazgatási perben megtámadási, marasztalási vagy megállapítási keresetek terjeszthetők elő. A Pp. rendszerében a munkajogi különös eljárási szabályok alapján ezek a keresetfajták más dogmatikai tartalmat hordoznak.

A Kp. meghatározása szerint a megtámadási kereset a közigazgatási határozat hatályon kívül helyezésére, megsemmisítésére, megváltoztatására irányulhat.

²⁷ Ez a hipotetikus megközelítés heves vitát váltott ki a 12. lábjegyzetben hivatkozott konferencián a résztvevők körében.

²⁸ Lásd az 1/2022. (VI. 8.) KK véleményt

²⁹ 20/2017. (VII. 18.) AB határozat, Indokolás [21]; 29/2021. (XI. 10.) AB határozat, Indokolás [28]; 3101/2024. (III. 14.) AB határozat, Indokolás [38].

A munkajogban viszont minden magán- és közjogi kódex tartalmazza a polgári jogi értelemben történő szerződés (vagy egyoldalú jognyilatkozat) megtámadásának jogát³⁰. Az ilyen megtámadás peren kívül kezdődik és annak eredménytelensége esetén lehet bírósághoz fordulni, eredményes megtámadás a szerződés, jognyilatkozat érvénytelenségének kimondására irányuló megállapítási perben dőlhet el. A Kp. megtámadási keresetekre vonatkozó szabályai a munkajogi megtámadási keresetekre nem alkalmazhatók, a Kp. megállapítási keresetre vonatkozó szabályai az állami és önkormányzati munkáltatók esetében a Kp. 38.§ (1) bekezdés *f*) pontjának felhívásával talán.

A marasztalási kereset – a közszolgálati jogviszony tekintetében – kártérítésre, vagy sérelemdíj, vagy elmaradt jövedelem megfizetésére vonatkozhat.

Azonban a *foglalkoztatási jogviszonyok teljes körére nézve* elmondható, hogy a fegyelmi típusú (itt: teljesítményértékelés is) munkáltatói döntésekkel szemben, illetve a mérlegelési jogkörben hozott döntésekkel szemben (szűk körben) van helye megváltoztatásnak és hatályon kívül helyezésnek, viszont nincs értelme közigazgatási értelemben vett megsemmisítésnek munkajogi tárgyú jogvitákban. Úgyszintén kizárja a munkajogi gyakorlat³¹ munkajogi perben az említett polgári jogi típusú megtámadási keresetek kivételével általában a megállapítási kereset előterjesztését. Ez még annak ellenére is így van, hogy a közszolgálati kódexek – dogmatikailag hibásan – úgy fogalmazzák, hogy „*ha a bíróság megállapítja, hogy a jogviszonyt a munkáltató jogellenesen szüntette meg...*”. (lásd. *Kit, Kttv., Puétv.*)³² Ilyen esetekben sem történik megállapítás csak annyiban, hogy a bíróság a megszüntetés jogellenessége jogkövetkezményeiben marasztal.

A munkajogi jogviták túlnyomó hányadát a jogviszony-megszüntetési perek teszik ki. A perben a munkáltató vagy a munkavállaló egyoldalú jogviszonyt megszüntető jognyilatkozata jogellenességét lehet állítani, és annak következményeként lehet marasztalást kérni. A jogviszony-megszüntetés annak közlésekor akkor is hatályossá válik a címmel szemben, ha utóbb a bíróság a jognyilatkozatot jogellenesnek ítéli. A jognyilatkozat jogellenessége azonban fennmarad. A visszahelyezési kérelem alaposága sem jár azzal a következménnyel, hogy a jogviszonyt megszüntető nyilatkozatot megsemmisített egyedi döntésnek kellene tekinteni. A jogviszonyt megszüntető nyilatkozat közlésekor a feleknek a jogviszonyt le kell zárnia, a munkáltatónak határidőre ki kell adnia a megszüntetést deklaráló adójogi okiratokat, a munkavállalónak a munkaviszonnyal összefüggésben pedig munkakör átadás-átvételi kötelezettsége van. A jogviszony tehát megszűnik, a jogellenességet állító kereset benyújtásának pedig nincsen halasztó hatálya az intézkedésre. Visszahelyezés esetén az ítélet jogerőre emelkedése és a jogviszony megszűnése közötti időre a bírósági ítélet szerint mint *egyfajta sajátos munkaviszonyban eltöltött idő – fikciós időszak* – beszámításával kell elvégezni az adójogi, társadalombiztosítási rendezést és a már esetlegesen kifizetett végkielégítést be kell számítani. Visszahelyezésre irányuló igény esetén a Pp. speciális szabályai alapján soron kívüli eljárást kell lefolytatni, melyet a Kp. nem ismer.

³⁰ Puétv.: 23. § (1) és (7) bekezdések

³¹ 4/2013.(IX.23.) KMK vélemény 1.pont

³² Puétv. 64. §

Problémát jelent a párhuzamos igényérvényesítés is, ugyanis az egyházi fenntartású köznevelési intézményeken belül az egyházi szolgálati jogviszonyban álló személyekre nem terjed ki a Puétv. hatálya³³. Ez pedig azt eredményezi, hogy az egyházi szolgálati jogviszonyban álló főszabályként munkaügyi ügyszakban – de bizonyos kérdésekben közigazgatási perben is – érvényesítheti igényét. Sőt olyan helyzet is előállhat, hogy az egyházi szolgálati jogviszonyban álló és az egyházi köznevelési intézményben foglalkoztatott többi pedagógus tartalmában azonos jogviszonyából eredő igények külön eljárásrenddel, más ügyszakban folynak le (polgári ügyszakban adott esetben szélesebb körű igényérvényesítési lehetőséggel), ez pedig diszkriminációs aggályokat is felvethet.

Összegzés

Mint láthattuk, nem elhanyagolható a köznevelésben az egyházi és az egyéb magán intézmények száma. Ezen intézmények foglalkoztatási viszonyai mindeddig az Mt. hatálya alá tartoztak, azaz a versenyszféra munkajogába. Egy új ágazati kódex hatálya alá kényszerítéssel a magán munkajogi jogviszonyoknak a belső tartalma, viszonyrendszere nem változik meg. Kétséges, hogy kimutatható-e olyan közjogi, közigazgatási jellegű kapcsolódási pont – a köznevelés közszolgáltató jellegén kívül –, mely a közigazgatási eljárásrendbe és fórumrendszerbe történő bevezetésüket indokolja. Az eljáró bíróságokra nehéz feladat hárul majd, amikor az első – nyilvánvalóan nem közigazgatási ügyszakba való – jogvitában a perelőkészítési szakaszban dönteniük kell a kereseti kérelem sorsáról.

Felhasznált irodalom

Berke Gyula (2021): A jogviszonyváltásról: a közösségi szolgáltatások átszervezésének munkajogi következményei. *Pro Futuro* 2021/2 81-103., DOI: <https://10.26521/profuturo/2021/2/10244>

Fazekas János (2019): III. rész Közszolgálat. In: Fazekas Marianna (szerk.) (2019): *Közigazgatási jog. Általános rész I.* 4. átdolgozott és bővített kiadás. 333-371. o.

Fazekas Marianna (2017): Hatósági ügy – közigazgatási jogvita. *Jogtudományi Közlöny*, 2017/10., 453-462. o.

Gajduschek György (2008): *Közszolgálat. KSZK ROP 3.1.1. Programigazgatóság*, 2008. 17-19. o.

Gombos Katalin (2019): *Európai jog – Az Európai Unió jogrendszere*. Wolters Kluwer Hungary Kft 2019, ISBN: 978 963 295 928 3 DOI: <https://doi.org/10.55413/9789632959283>

³³ ez nem teljesen igaz, ld. pl. Puétv. 1.§ (3)

Havas Bence – Petrovics Zoltán: Trendek, irányzatok, jogalkotási törekvések: a közalkalmazotti jogállás felszámolása. *Pro Futuro*, 2023/1. 179-195. o. DOI: <https://doi.org/10.26521/profuturo/2023/1/13342> (letöltés időpontja: 2024. 07.04.)

Kiss György (szerk.) (2019): Közzolgálati életpályák szabályozása. *ProPublico Bono, Dialóg Campus*, 2019. https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/12671/web_PDF_Kozszolgalmati_eletpalyak_jogi_szabalyozasa.pdf?sequence=1&isAllowed=y (letöltés időpontja: 2024. 07.02.)

Linder Viktória (2020): Közzolgálati jog. In: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Közigazgatási jog rovat, rovatszerkesztő: Balázs István)* <http://ijoten.hu/szocikk/kozzszolgalmati-jog> (letöltés időpontja: 2024. 07.02.)

Mélypataki Gábor – Rácz Zoltán (2023): A közalkalmazotti jogállás jövője – végelgyengülés vagy újjászületés? *Pro Publico Bono – Public Administration* 11. sz. 2 (2023. november 28.): 59–74. o. DOI: <https://doi.org/10.32575/ppb.2023.2.4>.

Rozsnyai Krisztina (2019): A közigazgatási ügyben eljáró bíróságok végzései a pártok által elfogadott tiltott támogatásokról hozott állami számvevőszéki jelentésekkel és felhívásokkal szembeni közigazgatási bírói út hiányáról. *JeMa* 2019/4. 17-26. o.

TEACHERS IN THE Kp. SYSTEM

The Act LII of 2023 on the Careers of Teachers (Puétv.) entered into force on 1 January 2024. The personal scope of the Act was extended to all public education employers and the legislator treated disputes relating to the legal relationship as administrative disputes. Under this provision, the Act I of 2017 on the Code of Administrative Procedure (Kp.) applies to procedural matters in the event of litigation. The legislator has not created regulatory consistency between the Kp. and the Puétv., which raises questions of legal interpretation and specific practical problems. The study attempts to provide a picture of this situation based on the current state of the law, focusing specifically on the procedural aspects of the problem.

PRIBELSZKI JÁNOS ANDRÁS

Közigazgatási Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Bencsik András habil. egyetemi docens

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.5.Pribelszki>

AZ IPARI PARKOK SZEREPE A MAGYAR TERÜLETFEJLESZTÉSBEN, ÉS A JOGI SZABÁLYOZÁS LEGÚJABB VÁLTOZÁSAI

Absztrakt

Külföldi minták hatására az 1990-es évek második felében Magyarországon is megjelent egy újfajta speciális jogállású területfejlesztési egység, az ipari park. Az új jogintézmény kezdetben nagyon sikeresnek tűnt, nagy számban alakultak ipari parkok az országban. A 2010-es évek első felében elkészült kormányzati kutatások ugyanakkor azt mutatták ki, hogy a parkok jelentős része nem felel meg a jogszabályi kritériumoknak, és nem működik az elvárt szinten. A kutatások tapasztalatait beépítő jogalkotás hatására a 2020-as évekre egy új, a korábbiaktól teljesen eltérő jogi rezsim szabályozza a magyarországi ipari parkok rendszerét, amilehetőséget ad a parkok közötti differenciálásra, jobban segíti a helyi fejlesztéspolitikai igényeket, és lehetőséget ad az ellenőrzésükre is.

A tanulmány tárgya

Ma már tipikusnak mondható Magyarországon utazva az egyes települések határában kihelyezett „ipari park”, vagy „ipari övezet” táblák látványa. Könnyű észrevenni azt is, hogy ezek a jelzések nem korlátozódnak egy konkrét településtípusra, gyakorlatilag bármekkora községben könnyen találhatunk így megjelölt ipari területet. Sőt maguk az ipartelepek is rendkívül differenciáltak, a több hektárostól a mindössze néhány épületet magába foglalóig.

Jelen dolgozatban azt kísérlem meg bemutatni, mi is az az ipari park, mi okozza ezeket a különbözőségeket, és hogyan változott a jogi szabályozás az elmúlt évtizedben.

Történelmi előképek

Külföldi példák alapján *Special Economic Zone*-nak (SEZ) nevezzük az „*olyan, a külvilág felé nyitott területet, amelyet egy ország vagy egy régió jelöl ki gazdasági fejlesztési céljainak fényében, és ahol különleges gazdaságpolitikát és intézkedéseket fogadnak el.*”¹ A SEZ magyar

¹ Gaál, 2005. 12. o.

tükörfordítása 'különleges gazdasági övezet', de ez nem összekeverendő az azonos nevű jogintézménnyel, amelyet a 135/2020. (IV. 17.) Korm. rendelet vezetett be a magyar jogba.

A SEZ-ekre, mint lehetséges fejlesztéspolitikai eszközökre a világ azután figyelt fel, hogy Kína az 1970-es években néhány ilyen zóna kijelölésével jelentős gazdasági fejlődésen ment keresztül. A sikeres kínai példát látva a világ számos pontján próbálkoztak a SEZ helyi viszonyok közé történő adaptációjával.²

Így volt ez több, Magyarországhoz hasonló helyzetben lévő ország esetében is. Az 1990-es években a kelet-közép-európai országok gazdasági útkeresése során kézenfekvő megoldásnak tűnhetett a világban már működő SEZ minták integrálása a saját jogrendszerükbe. Lengyelországban 1995-ben kezdődött meg a helyi SEZ típus, a *Specjalne Strefy ekonomiczne* működése, ezek a területek a jogalkotó által deklaráltan hármass jogpolitikai célt szolgálnak: a munkahelyteremtést, a regionális különbségek csökkentését és a külföldi tőke vonzását.³

A rendszerváltás után Magyarország is hasonló problémákkal küszködött, mint például Lengyelország, így aligha meglepő, hogy hasonló megoldások alkalmazása merült fel. Az már akkor jól látszott, hogy a *Special Economic Zone* megoldás lehet a munkahelyteremtésre és a külföldi tőke bevonzására, így a jogalkotó Magyarországon is létrehozott egyfajta SEZ-t, amely azonban nem a kínai minta egy az egyben történő átvétele volt. Az első magyar SEZ-ek az ipari parkok.

Mi az ipari park?

Az ipari park korántsem magyar sajátosság, hasonló területek a világ számos országában előfordulnak.⁴ Az ipari parknak nincsen általános, rövid, minden ipari parkra érvényes definíciója, mivel az egyes parkok országoként és típusoként jelentősen eltérhetnek egymástól, ezért csak hosszabb körülírást használhatunk, mint például Rakusz Lajosé: „*Ipari parkokon olyan telepszerűen létesített ipari és szolgáltató létesítmények együttesét értjük, amely a kis- és közepes vállalkozások számára a kor színvonalán képes biztosítani a korszerű gyártmányok előállításához, modern technológiák alkalmazásához nélkülözhetetlen feltételeket. A park egyfelől a termelő tevékenységhez elengedhetetlenül szükséges fizikai infrastruktúra (energia, víz, telefon, szennyvíztisztító stb.) igénybevételét teszi lehetővé, másfelől pedig olyan szolgáltatásokkal (szellemi infrastruktúra) segíti a vállalkozót, amelyek ma már nélkülözhetetlen részei a sikeres vállalkozásnak (ügyvitelszervezés, pénzügyi-számviteli ügyintézés, PR, marketing, külkereskedelem bonyolítása, hitelügyintézés, beruházási, fejlesztési, jogi tanácsadás stb.)*”⁵

² A kínai mintáról bővebben lásd Yitao, Yiming, 2019. 3-20. o.

³ Saydikaharov, 2012. 14-18. o.

⁴ Az ENSZ Iparfejlesztési Szervezete (UNIDO) 2020. évi kutatásában úgy találta, hogy az ipari parkok különösen jelentős szerepet játszhatnak a fejlődő országok gazdasági életében. A kutatás eredménye elérhető: <https://www.mdpi.com/2071-1050/12/24/10611/htm> (letöltve:2024.07.04.)

⁵ Rakusz, 1996. 7-8., 41-47. o.; Azért Rakusz definícióját választottam a viszonylag hosszabb körülírás ellenére, mert az intézmény minden jellegzetességét be tudja mutatni. Más definícióért ld. Kiss, 2008.

Ahogy arra Rechnitzer János rámutat, az ipari park a területfejlesztés egyik decentralizált instrumentuma, amely a helyi adottságoknak megfelelő fejlesztéspolitikai eszköz lehet. Jelentősége és népszerűsége is pontosan ebben áll, hiszen mivel nem annyira kötött és centralizált, mint más eszközök, ezért a helyi adottságokhoz alkalmazkodva segíti a konkrét kistérségi fejlődést, ami aztán akár más jellegű fejlesztési eszközöket is a területre irányíthat, ezért „az ipari park létesítése egy területfejlesztési tevékenységsorozat elindítója lehet.”⁶

Magyarországon az ipari parkok létesítésének lehetőségét jelenleg a területfejlesztésről szóló 2023. évi CII. törvény a (a továbbiakban Tftv.) teremti meg, amikor akként rendelkezik, hogy: „[a]z önkormányzatok és társulásaik sajátos területfejlesztési céljaik érdekében ipari parkokat és egyéb fejlesztési egységeket hozhatnak létre.” Ugyanez a meghatározás 1996 óta szerepelt a területfejlesztésről és a területrendezésről szóló 1996. évi XXI. törvény, vagyis a régi Tftv. 22.§ (3) bekezdésében is. A régi Tftv ezen felül még fogalommeghatározást is tartalmazott, az 5.§ p) pontja 2022. november 30. napjáig a következőket tartalmazta: „*ipari park: infrastruktúrával ellátott olyan terület, ahol elsősorban termelő és feldolgozóipari tevékenységet végző, valamint innovációra törekvő vállalkozások találhatóak*”. Ez a jogszabályi definíció tehát nagy vonalakban követte a fent idézettet, de szűkszavúsága miatt mégse lehet kiindulópont, amikor az ipari parkokat, mint területfejlesztési eszközöket vizsgáljuk. Az alábbiakban ismertetem azt is, hogy ez a definíció végül miért került ki a régi Tftv.-ből, és miért nem került be a 2024. január 1-től hatályos új jogszabályba se.

Első ránézésre nem feltétlenül egyértelmű, hogy miért vonható azonos kategóriába a világszerte elismert kínai Shenzhen városa és egy magyarországi ipari park. A korábban ismertetett SEZ fogalom elemzésével azonban egyértelmű, hogy az ipari parkok konkrét szabályai megfelelnek az absztrakt fogalomnak. Az, hogy az ipari park SEZ, régóta elfogadott álláspont a téma irodalmában.⁷

Az ipari parkok létesítése

Látszólag a törvény meghatározásából egyértelműen kitűnik a magyarországi ipari parkok egyik sajátossága: azokat a helyi önkormányzatok hozzák létre. Ez jól illeszkedik abba a koncepcióba, hogy a területfejlesztést helyi szinten kell megvalósítani, és a területfejlesztés célja a helyi sajátosságokat figyelembe vevő gazdasági és társadalmi fejlesztés.⁸ Ahogy említettem a Tftv. idézett 18. § (3) bekezdése ráadásul az egyébként rendkívül sokat módosított mindenkori területfejlesztési törvények egyik olyan eleme, amely változatlan a régi Tftv. 1996-os megalkotása óta, állítható tehát, hogy az megfelel a mindenkori jogalkotói szándéknak.

Mégis ellentmondásba ütközünk akkor, amikor a tudományos és innovációs, a technológiai, az ipari és a logisztikai parkokról szóló 161/2023. (IV. 28.) Korm. rendelet [a továbbiakban Ipr.] alapján az ipari parkokat valójában nem az önkormányzatok hozzák létre, hanem az ipari

⁶ Rechnitzer, 2022. 77-92. o.

⁷ Lásd Gaál, 2005.

⁸ Hoffman, 2018. 15. o.

park címet meghatározott feltételek teljesítése esetén pályázaton lehet elnyerni, amit az iparügyért felelős miniszter⁹ bírál el, és ítéli oda a címet. A rendelet 7. § (1) bekezdése szerint az ipari park cím elnyerésére pályázhat helyi önkormányzat, önkormányzati társulás és gazdasági társaság is, amennyiben eleget tesz a rendeletben meghatározott feltételeknek. Ezzel kapcsolatban kiemelő, hogy ez nem későbbi változás a jogrendszerben, már az eredeti, 1996-os rendelet is ezt a szabályt alkalmazta.

Így tehát az ipari park létesítésének joga nem a helyi önkormányzat önálló területfejlesztési jogosultsága, és ezzel együtt az ipari park nem elsősorban helyi fejlesztési eszköz, hanem sokkal inkább központi, hiszen a kérdésben a végső szót a miniszter mondja ki. Felmerül kérdésként, hogy tulajdonképpen mi a jelentősége, hogy ez mégis a helyi önkormányzat törvényben nevesített jogaként szerepel. Valószínűsítem, hogy ez pusztán deklaratív elem a törvényben, ami arra szolgál, hogy hangsúlyozza a helyi önkormányzatok szerepét a területfejlesztésben. Végül megemlítendő, hogy amennyiben a pályázó nem helyi önkormányzat, úgy szüksége van annak támogató nyilatkozatára,¹⁰ vagyis végső soron a helyi önkormányzatnak, ha önálló alapítási joga nem is, de egyfajta vétőjoga mindenképpen van az ipari parkok létesítése körében.

A hazai szabályozás korai története

Az eddigiek alapján érthető, hogy a rendszerváltás után természetesnek tűnt, hogy a befektetések vonzásának egyik jó eszköze az ipari parkok létesítése. Olyannyira így volt ez, hogy az első, és sok tekintetben mintaadó Győri Ipari Park már 1991-ben megalakult.¹¹ Természetesen ebben az esetben az ipari park cím nem jelenthetett törvényi kedvezményeket, pusztán a jól kiépített infrastruktúrát és a különböző vállalatok egy helyre települését. Ehhez képest a jogalkotás csak viszonylag megkésve, 1996-ban érte utol a valóságot, amikor jogszabályi kereteket adott az ipari parkok létesítéséhez. A létesítésben az ország számos helyszínén lehetőséget láttak, ezért folyamatosan nőtt a címet elnyert pályázók száma, az első évtizedben kiugróan nagy volt az alapítások száma, és kifejezett várakozások kísérték az egyes parkok alapítását.¹²

Az ipari parkok, mint „területfejlesztési csodafegyverek” alapításával kapcsolatban az elmúlt évtizedekben egyértelműen változott a közfelfogás. Erre jó példát ad a pályázat feltételeiről szóló eredeti, 1997-os rendelet szövegének összehasonlítása a ma hatályossal. A 19/1997. (V. 14.) IKIM rendelet szerint pályázhatnak, akik „*kedvező infrastruktúrával, szolgáltatásokkal és szakmai háttérrel vonzó befektetési lehetőséget kínálnak a külföldi és hazai vállalkozások betelepüléséhez*”. Ez vagy ehhez hasonló kitétel a ma hatályos jogszabályból teljesen hiányzik. Ez ugyan kiragadott példa, de mégis a jogszabály szövegéből is látszik, hogy

⁹ Jelenleg ez a nemzetgazdasági miniszter a Ipr. 3. § (1) bekezdése és a Kormány tagjainak feladat- és hatásköréről szóló 182/2022. (V.24.) Korm. rendelet 103. § (1) bekezdés 12. pontja szerint

¹⁰ Ipr. 7. § (9) bekezdés

¹¹ Jogi szabályozás híján természetesen ez nem tekinthető azonosnak a maival, de gyakorlati szempontból igen.

¹² Kiss, 2008.

amíg a rendszerváltás után a jogalkotói elképzelés szerint a befektetések vonzásában különösen nagy szerepe lehet az ilyen speciális területfejlesztési rezsimeknek, ez mára korán sincs így.

Az se véletlen, hogy ez már 2005-ben bekövetkezett.¹³ Az ipari parkba település egyik fő vonzerejét bizonyos pályázatokon való elindulás lehetősége adja. Ugyanakkor miután hazánk 2004. május 1-én csatlakozott az Európai Unióhoz, ebben a helyzetben jelentős változás állt be. Mivel az EU versenyjogi szabályai meglehetősen szigorral lépnek fel az állami támogatások ellen, megváltoztak a versenyjogi feltételek.¹⁴ Az Unió közvetlenül nem foglalkozik a SEZ-ekkel, azokra csak áttételesen, a kizárólagos hatáskörébe tartozó versenypolitikán keresztül van hatással. A szabályozás lehetséges határait az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés (EUMSZ) 107. cikke határozza meg, ami az állami támogatásokról szól. Főszabály szerint minden állami támogatás tilos (ideértve az adózási kedvezményeket is), de maga az EUMSZ határoz meg kivételeket, amellyel a tagállami jogalkotó élhet, és általános tapasztalat szerint rendszeresen él is.¹⁵

Kiderült az is, hogy önmagában az ipari park léte nem fog minden települést gazdaságilag olyan sikeressé tenni, mint Győrt. A későbbi tapasztalatok egyértelműen megmutatták, hogy Győrbe nem kizárólag azért települtek a városnak nagy bevételt és sok munkahelyet hozó külföldi befektetők, mert ott volt ipari park, hanem sokkal fontosabb szempont volt a város kivételesen jó földrajzi elhelyezkedése és megfelelően képzett munkaereje.¹⁶

Ahogy láthattuk az eredeti szabályozást még miniszteri szinten végezte a jogalkotó. 2005-ben a jogszabályi szint kormányrendeletre módosult, és ez azóta sem változott. Ennek pontos indokát elérhető jogalkotói indoklás nélkül nem lehet megállapítani, ugyanakkor feltétlenül üdvözlendő, ha egy ilyen fontos területfejlesztési eszköz szabályozása a jogszabályi hierarchia minél magasabb szintjén helyezkedik el.

Hogyan és miért jutottunk el a jelenlegi szabályozáshoz?

A 2005-ös szabályozás létrehozta az Ipari Parkok Fejlesztési Tanácsát. Ennek feladata az volt, hogy rendszeresen értékelje az ipari parkok fejlődését és annak figyelembevételével javaslatokat dolgozzon ki a fejlődést elősegítő intézkedések megtételére, valamint munkabizottságai révén az ipari parkokra vonatkozó fejlesztéspolitikai koncepciókat tervezzen. Ezzel párhuzamosan felállt a Bíráló Bizottság is, amelynek fő feladata az volt, hogy a beérkező pályázatok elbírálásban segítse a minisztert. Elnökét a miniszter kérte fel, egy-egy tagot delegáltak bizonyos ágazati szervek, akikről feltételezhető volt, hogy a megfelelő szakértelemmel rendelkeznek a témában.¹⁷

Ezeket a 2011-es szabályozással párhuzamosan megszüntették, és a feladatukat egy szerve, az Ipari Park Tanácsra telepítették a 1464/2011. (XII. 22.) Korm. határozatban. A Tanács elnöke

¹³ A fenti kitétel már az eredeti 1997-es rendeletet felváltó, 186/2005. (IX. 13.) Korm. rendeletből eltűnt.

¹⁴ Az EU állami támogatási politikájáról lásd Kende, 2015. 178.

¹⁵ Lipták, Klasovác, Kovács, 2015. 186-193.

¹⁶ Kecskés, Kovács, 2015.

¹⁷ 186/2005. (IX. 13.) Korm. rendelet 12-13. §

a miniszter által kijelölt állami vezető lett, további tagjai voltak a Nemzeti Erőforrás Minisztériuma, a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium, a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara, a Magyar Innovációs Szövetség, az Önkormányzati Ipari Parkok Szövetsége, az Ipari-, Tudományos-, Innovációs- és Technológiai Parkok Egyesülete (IPE), a Magyar Tudományos-Technológiai és Ipari Parkok Szövetsége, a Vállalkozói Inkubátorok Szövetsége egy-egy képviselője. Érdekes az a szabályozási módszer (amelyben egyébként a határozat követte az elődjét), hogy a Tanács tagjait delegáló minisztériumokat nem feladatkörük szerint határozta meg, ahogyan az általában szokás, hanem a határozat meghozatalakor használt nevüket szerepelteti. Több, mint különössé teszi ezt, hogy a határozat 2021-ig a meghozatalakori formában volt hatályban, ugyanakkor eddigre a fent felsorolt minisztériumok közül egyik se működött az akkori nevén. Az új szerv erősebb kormányzati kontrollját mutatja, hogy amíg a két elődszerv a működési rendjét maga alakította ki, azt a miniszter csak jóváhagyta, addig az Ipari Park Tanács ügyrendjét – a tagok véleményének előzetes kikérése után – a miniszter állapította meg.

A szervezet az alakuló ülését 2012. január 27-én tartotta, amiről a kormány hivatalos honlapján kaptunk tájékoztatást.¹⁸ A testület működése ugyanakkor ezt követően nem a nyilvánosság előtt zajlott, a kormány honlapján azóta nem jelent ezzel kapcsolatos hír. Az egyetlen nyilvánosság számára is hozzáférhető információ a Tanács egyik tagja, a Magyar Tudományos-Technológiai és Ipari Parkok Szövetsége honlapja, ahol rendszeresen beszámoltak az Ipari Park Tanács üléseiről és azok napirendjéről.¹⁹ Ezek alapján a Tanács körülbelül fél évente tartott üléseket, a napirenden pedig a jogszabályban meghatározott feladatai szerepeltek.

A lengyel példánál említettek szerint az ilyen területfejlesztési eszközök esetén a lényegi kérdés az, hogy a jogintézmény mennyire működik hatékonyan, mennyire váltja be a hozzá fűzött jogalkotói reményeket. Ezzel a kérdéssel az elmúlt évtizedben több kormányzati dokumentum is foglalkozott. Az első ilyen a *Tájékoztató a Magyarországon működő ipari parkok helyzetéről* címet viselő dokumentum, amely szintén a kormány honlapjára került fel.²⁰ A szöveg 2012. szeptemberi dátumozású, vagyis időben nagyjából megegyezik az új jogszabályi háttérrel, és az Ipari Park Tanács felállításával. Összegzi az ipari parkok jelenét, e szerint: „Az ipari parkok több mint tízéves történetük során szervesen beépültek a magyar gazdaság szövetébe. 2011-ben a 179 ipari parkban megtelepült 4028 vállalkozás együttes árbevétele meghaladta a 9292 milliárd forintot, átlagosan 33% exportarányt értek el. A cégek együttesen 3366 milliárd forint beruházást valósítottak meg és több, mint 187 ezer főnek adnak munkát.” A 179-es szám forrása, hogy 2011-ben 220 ipari park működött, viszont ezek közül csak 179 küldte el az egyébként kötelező beszámolóját. A dokumentum legmegdöbbentőbb

¹⁸ <https://2010-2014.kormany.hu/hu/nemzetgazdasagi-miniszterium/belgazdasagert-felelos-allamtitkarsag/hirek/megtartotta-alakulo-uleset-az-ipari-park-tanacs> (letöltve: 2024.07.04.)

¹⁹ <http://www.mattip.hu/news/hirgyujto> (letöltve: 2024.07.04.)

²⁰ A dokumentum ma már nem érhető el. Archivált változatáért lásd <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:6LINTftAQBsj:2010-2014.kormany.hu/download/f/8c/b0000/T%25C3%25A1j%25C3%25A9kozat%25C3%25B3%2520a%2520Magyarorsz%25C3%25A1gon%2520m%25C5%25B1k%25C3%25B6d%25C5%2591%2520ipari%2520parkok%2520helyzet%25C3%25A9r%25C5%2591%25200914.doc+%&cd=7&hl=hu&ct=clnk&gl=hu> (letöltve: 2021.11.30.)

megállapítása mégis az, hogy a 179 ipari parkból 91 nem felelt meg a címhez szükséges jogszabályi feltételeknek.

Ez az állapot nyilvánvalóan nem volt tolerálható, hiszen ez a gyakorlat a valóságban nem kívánatosra tette az ipari park cím elnyerését, hanem elértéktelenítette azt. A *Tájékoztatóban* megoldásként egy értékelési rendszer kidolgozását és kormányrendeletben meghatározott szankciók, végső esetben az ipari park cím megvonását javasolták.

Négy évvel később, 2016 októberében megjelent a dokumentum közvetlen folytatása, azonos címen.²¹ Addigra az országban működő ipari parkok száma 196-ra csökkent, ami mutatja, hogy a korábbi *Tájékoztatóban* alkalmazandóként megjelölt szankciókat valóban bevezették. Ugyan a működő ipari parkok közül mindössze 68 küldte el a beszámolóját, ezekből azonban sokkal kedvezőbb adat olvasható ki: a 68-ból mindössze 11 nem felelt meg a vállalt kötelezettségeknek. Hozzá kell ugyanakkor tenni, hogy időközben a jogalkotó könnyített a feltételeken, hogy azoknak több ipari park tudjon megfelelni, és 2013. március 1-től a minimálisan foglalkoztatottak elvárt száma 500 főről 350 főre csökkent.²²

Az előző *Tájékoztató* óta az ott ismertetett adatok a következőképpen módosultak: a „68 ipari parkban 1384 vállalkozás működik, a parkok 106.358 főnek adnak munkát. A parkokban működő vállalkozások együttes árbevétele 5.431 milliárd forint volt.” Érdemes megjegyezni, hogy ezek az adatok arányaiban jobbak, mint az előző jelentésben szereplők. A jövővel kapcsolatban is változtak a várakozások. Amíg 2012-ben a fő cél a nem megfelelően működő ipari parkok szankcionálása és az „ipari park” cím értéke devalválódásának megakadályozása volt, addig 2016-ra ezt nagyjából elértnek minősítették, a fő cél a meglévő parkok minőségének fenntartása és emelése lett. Új elemként megjelenik az „*Ipar 4.0*”. Ennek a koncepciónak a fő célja az innovációs, a K+F tevékenységek fejlesztése, amivel versenyképesebb lehet a magyar ipar.

Az ipari parkok számával kapcsolatban megemlítenéd, hogy két, Magyarországgal összehasonlítható helyzetben lévő poszt szocialista országban, Romániában és Bulgáriában a hazai szabályozáshoz rendkívüli módon hasonló létezik (gyakorlatilag azonos célokkal létrehozva, hasonló elismerési rendszerrel és működési feltételekkel), ugyanakkor az ott működő ipari parkok száma jelentősen alacsonyabb, mint a hazaiaké: 2012-ben Romániában 63, Bulgáriában minden a szabályozás alá tartozó területet számolva összesen 62.²³

Az ipari parkok jövőjével kapcsolatban készült még egy kormányzati dokumentum, ez az 1268/2016. (VI. 7.) Korm. határozat az országos ipari park koncepcióról. Ez egyrészt a Modern Városok program ipari fejlesztéseinek megvalósulását segíti elő, másrészt megvizsgálja annak a lehetőségét, hogy a különböző formában (állami, önkormányzati, magán) működő ipari parkokat hogyan lehetne jobban integrálni, kívánatosnak tartva az erősebb állami jelenlétet.

²¹ <https://2015-2019.kormany.hu/download/4/fb/f0000/T%C3%A1j%C3%A9koztat%C3%B3%20a%20Magyarorsz%C3%A1g%20m%C5%B1k%C3%B6d%C5%91%20ipari%20parkok%20helyzet%C3%A9r%C5%91%20a%202016-os%20besz%C3%A1mol%C3%B3%20alapj%C3%A1n.pdf#!DocumentBrowse> (letöltve:2024.07.04.)

²² A pontos változásokról lásd az ipari parkokról szóló 297/2011. (XII. 22.) Korm. rendelet módosításáról szóló 23/2013. (II. 1.) Korm. rendeletet.

²³ Ablonczy-Mihályka, Kecskés, 2015. 101-112. o.

Hasonló célokat fogalmaz meg a Nemzeti Fejlesztés 2030 - Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Koncepcióról szóló 1/2014. (I. 3.) OGY határozat, amikor azt mondja: „*ipari parkok [...] esetében az IKT [infokommunikációs technológiák] ellátottság folyamatos javítása, az IKT alkalmazások fejlesztése hangsúlyozandó.*”

Paradigmaváltás: a 2021-es szabályozás

Ilyen előjelek után a jogalkotó alapos változást valósított meg az ipari parkok szabályozásában. Az ismertetett kormányzati dokumentumokból és értékelésekből egyértelmű volt, hogy a jogalkotó szándéka a korábbi rendszer átalakítása, az ott meghatározott problémák kezelése. Ameddig a korábbi három szabályozás alapvetően nem változtatta meg az előzőleg fennálló rendszert, a 2022-től hatályos ipari parkokról szóló kormányrendelet strukturálisan különbözött az elődjeitől és mások lettek a hangsúlyos pontjai.

A legfontosabb és legnagyobb változás az, hogy a rendelet már nem csupán az ipari parkokkal foglalkozik. A parkok differenciálódása valójában már 2013-ban megkezdődött, amikor az akkori Ipr. 2011. évi módosításával (a továbbiakban: Ipr.2011) az addig egyedülként létező cím mellé intézményesült a tudományos és technológiai park is, amely azonban sose tudott szert tenni nagy gyakorlati jelentőségre.²⁴ A 2021. végén elfogadott Ipr. (a továbbiakban: Ipr.2021) már három címet szabályozott: a hagyományos ipari park mellett a technológiai parkot és a tudományos és innovációs parkot. A hangsúlyeltolódás már a jogszabály címéből látszott, ami ugyanis a következő: 799/2021. (XII. 28.) Korm. rendelet a tudományos és innovációs, a technológiai és az ipari parkokról. Mind a nyelvtani, mind a történeti elsőbbség indokolná az ipari park első helyen szerepeltetését, ezért valószínűsíthető, hogy a hagyományos intézmény „sor végére szorulása” jogalkotói utalás arra, hogy a jövőben valóban nem a klasszikus ipari parké és az abban jellemzően megtalálható hagyományos iparé lesz a fejlesztéspolitikai főszerep, hanem a modernebb változatoké.

A három címre részletes fogalommeghatározást is ad az Ipr.2021²⁵, ami változás a korábbi rendeletekhez képest. Korábban ugyanis az ipari park esetében mindössze a Tftv. rövid definíciójára utaltak vissza a jogszabályok, míg a tudományos és technológiai park esetében

²⁴ L. a 2016-os Tájékoztatót

²⁵ A meghatározásokat az Ipr. 2021. 1. §-a tartalmazza:

5. *ipari park*: ipari és vállalati bázisú, termelési és feldolgozóipari kapacitásokra építő, elsősorban piac által vezérelt, olyan infrastruktúrával ellátott terület, ahol termelési, illetve szolgáltatási tevékenység zajlik, továbbá az ipari, önkormányzati és befektetési szereplők között integrált az együttműködés;

8. *technológiai park*: ipari és vállalati bázisú, technológiai intenzív fejlesztési tevékenységekre építő, elsősorban technológiai verseny által vezérelt olyan infrastruktúrával ellátott terület, ahol különösen a vállalati környezetben kialakított kompetenciák, szolgáltatások - fejlesztő és gyártó központokon, inkubátorokon keresztül - elérhetővé válnak a piac, az ipar és a tudomány számára, továbbá az ipari, kutatási és egyetemi szereplők között integrált az együttműködés;

9. *tudományos és innovációs park*: a 6. §-ban a Tudományos és Innovációs Parkra vonatkozóan meghatározott feltételeknek megfelelő, tudományvezérelt park, mely a lehetséges termelő egységeken túl elsősorban az egyetemi bázisú innovációs ökoszisztémára és kutatás-fejlesztési és innovációs tevékenységekre épít, olyan infrastruktúrával ellátott területen, ahol elsősorban a kutató egyetemi környezetben kialakított ökoszisztémára épített tudás közvetlenül áramlik az ipari és a tudományos szereplők között;

annak intézményesítése után se került be definíciója az Ipr.2011-be. A címek egymáshoz való viszonya a következőképpen alakult: a Technológiai Park cím elnyerésével a szervezet jogosulttá válik az Ipari Park cím viselésére is, míg az Ipari Park címmel rendelkező pályázhat a Technológiai Parkra. A Tudományos és Innovációs Park önálló cím.²⁶

A parkok differenciálódásával együtt megjelent egy új szereplő is az igazgatási rendszerben. Az összes korábbi szabályozás szerint (beleértve a tudományos és technológiai parkokat is) a pályázatok elbírálásáról és a címek odaítéléséről az iparügyért felelős miniszter döntött. Az új szabályozás szerint azonban az ő szerepe csak az ipari Park és a Technológiai Park esetében maradt meg, a Tudományos és Innovációs Park címet a tudománypolitika koordinációjáért felelős miniszter adja.²⁷

A 2021-es újraszabályozás nemcsak magukat a parkokat érintette, de ezzel együtt az Ipari Park Tanács szerepét átvette a Tudományos és Innovációs, Technológiai és Ipari Park Tanács. Az új Tanács feladatkörei és szervezete nem változott a korábbihoz képest, azzal, hogy mindhárom parktípussal kapcsolatban ellát véleményezési és ajánlattevő feladatokat. Apró érdekesség, hogy a Tanács tagjainak felsorolásánál a minisztériumok a korábbival ellentétben feladatköreik szerint vannak felsorolva.²⁸

Az Ipr.2021 jelentős újdonsága volt a címet elnyert parkok ellenőrzése és értékelése. Amíg a korábbi szabályozás pusztán az eseti ellenőrzést, illetve a címmel rendelkező parkok esetében az elnyerést követő 6. évben kötelezően lefolytatandó szakmai értékelést tette lehetővé, addig a 2021-es szabályozás szerint minden címmel rendelkező parknak kötelező lett minden évben meghatározott formában beszámolni a miniszternek az éves tevékenységéről, és emellett megmaradt az eseti ellenőrzés is. Amennyiben valamelyik ellenőrzési forma során úgy találják, hogy a jogosultság feltételei nem állnak fent, az a cím visszavonásával járhat.²⁹ Itt is egyértelműnek tűnik a jogalkotói törekvés arra, hogy az ismertett dokumentumokban megállapított problémákat orvosolják, ebben az esetben konkrétan kiszűrje a nem megfelelően működő parkokat, ami hosszú távon az egész rendszer stabilitását és jó működését segíti.

A jelenlegi szabályozás

Ilyen előzmények után született meg 2023-ban a jelenleg is hatályos Ipr. A rendelet az Ipr.2021 által megkezdett utat folytatja, azt teljesíti ki. Megmaradnak az abban bevezetett újdonságok, de tovább bővül az ott ismertett differenciálódás.

Az Ipr. legszembetűnőbb változása egy új parktípus intézményesítése. Bekerült ugyanis a rendszerbe negyedik parktípusként a logisztikai park is. Az Ipr. megőrzi a korábbi három parktípus fentebb ismertett definícióját, az új típust pedig a következőként határozza meg: *„logisztikai bázisú, legalább 60%-ban logisztikai (raktározási, szállítmányozási)*

²⁶ Ipr.2021 5. §

²⁷ Ipr.2021. 3. § (1) bekezdés

²⁸ A Tudományos és Innovációs, Technológiai és Ipari Park Tanácsról szóló 1992/2021. (XII. 28.) Korm. határozat

²⁹ Ipr.2021 9-10. §

kapacitásokra építő, elsősorban piac által vezérelt, olyan infrastruktúrával ellátott terület, ahol az alapszolgáltatások legfontosabb csoportja közvetlenül kötődik a logisztikához, illetve szolgáltatási tevékenység zajlik, továbbá a logisztikai, az ipari, az önkormányzati és a befektetési szereplők között integrált az együttműködés” Sőt, a logisztikai park maga is három alkategóriára oszlik, ezek a helyi logisztikai park, a regionális logisztikai park és az intermodális logisztikai park.³⁰

A különböző parkok egyértelmű definíciós elhatárolása egyrészt feltétlenül üdvözlendő fejlemény, ugyanakkor felvet bizonyos dogmatikai kérdéseket is. Egyrészt az ipari park definíciója nem volt azonos a régi Tftv. és az Ipr.2021. fogalomhasználata szerint, és bár az Ipr.2021. fogalma tekinthető a régi Tftv. definíciója bővebb kifejtésének, a jogrendszer egységessége szempontjából szerencsésebb lenne, ha a két jogszabály ugyanazt a fogalmat használta volna. Ahogy említettem a Tftv.-ből már kikerült a régi Tftv.-ben még meglévő ipari park definíció, és valószínűsítem, hogy ez annak köszönhető, hogy a parktípusok differenciálódása aránytalanná tette volna a meghatározásukat a törvényi szinten, és ezért praktikus okokból került át ez kormányrendeleti szintre. Másrészt viszont a Tftv. továbbra is pusztán az ipari parkot említi, mint fejlesztéspolitikai eszközt, miközben az Ipr. fogalomhasználata alapján teljesen egyértelmű, hogy négy különböző jogintézményről van szó. Szerencsés lenne tehát, ha a Tftv., mint területfejlesztési kerettörvény a három új parktípust is intézményesítené.

Az Ipr. megtartja az Ipr.2021-ben lefektetett, korábban említett szigorú ellenőrzési mechanizmusokat, értelemszerűen kiterjesztve azokat az újonnan bevezetett típusokra is. A logisztikai parkok feletti ellenőrzési feladatokat (csakúgy, mint a cím adományozását) az ipari parkok és a technológiai parkok esetében az iparügyért felelős miniszterre telepíti, a tudományos- és innovációs parkok esetén pedig a tudománypolitika koordinációjáért felelős miniszterre.

A 1166/2023. (IV. 28.) Korm. határozattal a Tudományos és Innovációs, Technológiai és Ipari Park Tanács szerepét átvette a Tudományos és Innovációs, Technológiai, Ipari és Logisztikai Park Tanács. A legújabb Tanács alakuló üléséről a Kormány honlapja is beszámolt, azon részt vett a két érintett miniszter is. Első ülésén a Tanács határozata alapján technológiai park jöhetett létre többek közt Kisteleken, Mohácson és Pusztaföldváron is. Az ülésen részt vevő, a tudománypolitika koordinációjáért felelős kultúráért és innovációért felelős miniszter elmondta, hogy a cél az, hogy „Magyarország 2030-ra a tíz legjobb európai innovátor és a huszonöt legjobb világinnovátor országa között legyen”.³¹ Az azóta eltelt ülésekről, ha voltak ilyenek, a nyilvánosság nem kapott tájékoztatást.

³⁰ Az altípusok definíciói az Ipr. 1. § alapján:

5. *helyi logisztikai park*: olyan logisztikai park, ahol a terület nagysága eléri a 3 ha-t, a fedett raktározási kapacitása legalább 3000 m²;

10. *regionális logisztikai park*: olyan logisztikai park, amelynél legalább kettő közlekedési ágazat kapcsolódási pontja kiépített;

6. *intermodális logisztikai park*: olyan logisztikai park, amely legalább kettő közlekedési alágazat (közúti kapcsolat mellett vasúti, vízi, légi kapcsolódás) kiszolgálására képes telephellyel rendelkezni, továbbá a területen kombinált szállítási küldemények fogadására, feladására, tárolására a feltételek rendelkezésre állnak;

³¹ <https://kormany.hu/hirek/megtartotta-alakulo-uleset-a-tudomanyos-es-innovacios-technologiai-ipari-es->

Milyen előnyökkel jár jelenleg az Ipari Park cím elnyerése és birtoklása? A hatályos kormányrendelet alapján – ami ebben követi a korábbi szabályozást – önmagában a cím nem jogosít semmilyen közvetlen támogatásra, így adókedvezményre sem,³² az pusztán előfeltétel meghatározott pályázatokon való részvételre.

Kevésbé számszerűsíthető, de nyilvánvalóan előnye az ipari parkoknak, hogy pusztán azzal, hogy más ipari szereplők is jelen vannak és megfelelő kiépített infrastruktúrával rendelkeznek, önmagukban vonzóak lehetnek a befektetők számára, az „Ipari Park” cím, ideértve a többi parktípust is, önmagában érték, jól eladható brand.³³

A pályázat feltételeit szintén a kormányrendelet rögzíti. A főbb kritériumok szerint pályázni olyan területtel lehet, amelynek területe legalább 20 hektár és ipari célra hasznosítható, és amely nem fekszik védett természeti területen. A pályázónak rendelkeznie kell megvalósíthatósági tanulmánnyal, vállalnia kell, hogy a pályázat elnyerésétől számított 5. év végére a betelepült vállalkozások száma legalább 10, illetve a meglévő és a létesítendő munkahelyeken a teljes munkaidőben foglalkoztatottak száma az ipari parkok esetében együttesen legalább 350 fő. A két másik parktípusra további speciális tudományos és technológiai előfeltételek vonatkoznak.³⁴

Összegzés

Látható, hogy a nagy reményekkel induló ipari park program a 2010-es évekre nem a jogalkotói szándék által meghatározott irányba haladt. A kormányzat megfelelő lépéseket tett a helyzet felmérésére, és a megismert adatokból levont következtetések alapján drasztikusan át is alakította a szabályozási rendszert. Helyesnek ítélni lehet meg a jogintézmény differenciálódása, nyilvánvaló, hogy más szabályozási rezsimeket kívánnak meg az egymástól méretben és teljesítményben is meglehetősen távol álló létesítmények. A 2023-ra felálló szabályozás pontosan ezt teszi meg, ezzel lehetőséget adva arra, hogy az ipari parkok helyi szinten olyan fejlesztési funkciót tudjanak betölteni, amelyre az adott kistérségnek szüksége van. Másrészt fontos a parkok folyamatos monitorozása és ellenőrzése, ugyanis ezzel megelőzhető, hogy az Ipari Park cím újfent annyira elinflálódjon, mint a 2010-es években, és lehetővé válik, hogy valóban értéket képviseljen. Mivel a jelenlegi szabályozási rendszer még meglehetősen új, tapasztalatokon alapuló következtetéseket nem tudunk levonni, de egyértelműnek tűnik, hogy a jogalkotó a helyes irányba mozdult el az ipari parkok szabályozásának legújabb változásaival.

[logisztikai-park-tanacs](#) (letöltve: 2024. 07. 04.)

³² A társasági adóról szóló 1996. évi LXXXI. törvény 1. melléklete és a személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény 11. melléklete lehetőséget ad bizonyos értékesökkenési leírásokra az ipari parki működéssel kapcsolatban.

³³ Kiss, 2008.

³⁴ A részletes szabályokat lásd az Ipr.2021 6-7. §-okban.

Felhasznált irodalom

Ablonczy-Mihályka Livia., Kecskés Petra. (2015). Changing Principles How To Define and Regulate the Term ‘Industrial Park’: The Case of Hungary, Romania and Bulgaria in: *Deturope*, 7, 3: 101- 112. o. DOI: <https://doi.org/10.32725/det.2015.036>

Gaál, Tibor: Regulation of special economic zones with focus on China. Central European University, Budapest 2005

Hoffman István: Bevezetés a területfejlesztési jogba, Budapest 2018, Elte Eötvös Kiadó 15.

Kende Tamás (szerk): Bevezetés az Európai Unió politikáiba. Budapest, 2015, Wolters Kluwer Kiadó 178. o DOI: <https://doi.org/10.55413/9789632956152>

Kecskés Petra – Kovács Ákos: Az ipari parkok gazdaságfejlesztésben betöltött szerepe – Fókuszban Győr. 2015
https://www.researchgate.net/publication/326551467_Az_ipari_parkok_gazdasagfejlesztésben_betoltott_szerepe_fokuszban_Gyor (letöltve: 2024.07.04.)

Kiss Éva: Egy felmérés tapasztalatai – az ipari parkok példája, 2008.
<http://real.mtak.hu/12793/1/1271068.pdf> (letöltve:2024.07. 04.)

Lipták, František; Klasovác, Slávka; Kovác, Viliam: Special Economic Zone Constitution According to Cluster Analysis, in *Procedia Economics and Finance* 2015, 27. szám, 186-193. o. DOI: [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00988-0](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00988-0)

Rakusz Lajos: Az ipari parkok fejlesztésének koordinációja az Ipari Parkok Szövetségének keretében. Ipar-Gazdaság 1996.

Rechnitzer János: Az ipari park, mint a regionális politika eszköze. In: Buzás N. – Lengyel I. (szerk.) 2002: Ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek. SZTE GTK, JATEPress, Szeged. 77-92. o.

Saydikaharov, Otabek Saydikhamidovich: Location determinants of foreign firms in Poland: the role of special economic zones. Budapest: Central European University, 2012

Internetes források

<https://www.mdpi.com/2071-1050/12/24/10611/htm> (letöltve:2024.07.04.)

<https://2010-2014.kormany.hu/hu/nemzetgazdasagi-miniszterium/belgazdasagert-felelos-allamtitkarsag/hirek/megtartotta-alakulo-uleset-az-ipari-park-tanacs> (letöltve: 2024.07.04.)

<http://www.mattip.hu/news/hirgyujto> (letöltve: 2024.07.04.)

<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:6LINTftAQBsj:2010-2014.kormany.hu/download/f/8c/b0000/T%25C3%25A1j%25C3%25A9koztat%25C3%25B3%2520a%2520Magyarorsz%25C3%25A1gon%2520m%25C5%25B1k%25C3%25B6d%25C5%2591%2520ipari%2520parkok%2520helyzet%25C3%25A9r%25C5%25911%25200914.doc+%&cd=7&hl=hu&ct=clnk&gl=hu> (letöltve: 2021.11.30.)

<https://2015-2019.kormany.hu/download/4/fb/f0000/T%C3%A1j%C3%A9koztat%C3%B3%20a%20Magyarorsz%C3%A1gon%20m%C5%B1k%C3%B6d%C5%91%20ipari%20parkok%20helyzet%C3%A9r%C5%91%20a%202016-os%20besz%C3%A1mol%C3%B3k%20alapj%C3%A1n.pdf#!DocumentBrowse>
(letöltve:2024.07.04.)

<https://kormany.hu/hirek/megtartotta-alakulo-uleset-a-tudomanyos-es-innovacios-technologiai-ipari-es-logisztikai-park-tanacs> (letöltve: 2024. 07. 04.)

THE ROLE OF INDUSTRIAL PARKS IN HUNGARIAN REGIONAL DEVELOPMENT AND RECENT CHANGES IN LEGISLATION

Influenced by foreign models, in the second half of the 1990s, a new type of special status regional development unit, the industrial park, appeared in Hungary. The new legal institution initially appeared to be very successful, and a large number of industrial parks were established in the country. However, Government research carried out in the first half of the 2010s showed that a significant number of parks did not meet the legal criteria and were not functioning at the expected level. Legislation incorporating the findings of these studies have resulted in a new and completely different legal regime for industrial parks in Hungary by 2020, allowing for differentiation between parks, better support for local development policy needs and the possibility to monitor them.

TOMBOR CSABA

Pénzügyi Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Kecő Gábor PhD, egyetemi adjunktus

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.6.Tombor>

A NÉMET ÉS A MAGYAR ADÓJOGI MÖGÖTTES FELELŐSSÉG ÖSSZEHASONLÍTÁSA

A német és a magyar adójogi mögöttes felelősség összehasonlítása

I. Bevezetés

Doktori kutatásom témája az adó megfizetésére kötelezés, azon belül az adó megfizetésére kötelezett személy jogállása, jogorvoslati jogának terjedelme. A hazai rendszer működése pozitívumainak, illetve hiányosságainak feltárásához elengedhetetlenül szükségesnek tartottam egy másik jogrendszer beható megismerését és összevetését a magyarral. Választásom a német szabályozás és bírósági joggyakorlat feldolgozására esett, ami a rendszerváltás utáni időszakban megtermékenyítően hatott a magyar adójogi jogalkotásra és jogalkalmazásra. A jelen tanulmány célja, hogy a német rendszer hazáival való összevetésének eredményeként választ találjak arra a fontos kérdésre, hogy a kiindulópontjában jó mintának tűnő német „helytállásra kötelezés” (*Haftung im Steuerrecht*) jogintézménye tud-e „jó gyakorlatot” mutatni a magyar jogalkotás és jogalkalmazás számára, illetve melyek lehetnek azok a szabályozási vagy értelmezési problémák, amelyeket érdemes megelőzni.

Jelen tanulmányban elsőként a két ország adózást érintő alapvető szabályozási környezetét vizsgálom, kiemelten az adójogi mögöttes felelősség szempontjából releváns rendelkezéseket. Másodikként a jogintézmények általános jellemzőit vetem össze egymással, majd harmadikként a figyelembe vehető adójogi mögöttes felelősöket érintő azonosságokat és különbségeket tekintem át. Negyedikként a jogintézmények gyakorlatban való működésére térek ki, amelyhez kapcsolódóan végül a mögöttes felelősöket megillető jogorvoslati lehetőségeket és azok kereteit veszem górcső alá.

II. A szabályozási környezet összevetése

A nemzeti jogalkotók az adóeljárásokat érintő legfontosabb szabályokat mindkét esetben, alapvetően pragmatikus szempontokból, az ágazati adótörvényekben való ismétlődések elkerülése végett, általános kódexekben definiálták. Amíg azonban a Bundestag Németországban mindent egy „kalap alatt” szabályozott az 1976-os *Abgabenordnung*-ban (a továbbiakban: AO), addig hazánkban az Országgyűlés 2018. január 1-től kezdődően szakított

az AO-hoz hasonló egységes koncepcióval rendelkező, az adózás rendjéről szóló 1990. évi XCI. törvényben (a továbbiakban: Art.I.) és az adózás rendjéről szóló 2003. évi XCII. törvényben (a továbbiakban: Art.II.) foglaltakkal, és az adózás rendjéről szóló 2017. évi CL. törvény (a továbbiakban: Art.III.), az adóigazgatási rendtartásról szóló 2017. évi CLI. törvény (a továbbiakban: Air.), valamint adótartozás, az adóhatóság által foganatosítandó végrehajtási eljárásokról szóló 2017. évi CLIII. törvény (a továbbiakban: Avt.) triászára bontva rendezte a legfontosabb adózási kérdéseket érintő generális szabályokat. A kódexek céljai közé tartozott valamennyi esetben az ismétlődő és egymásnak ellentmondó rendelkezések elkerülése az ágazati adótörvényekben.¹

A kodifikációs eltéréseken túl azonban lényegesebb különbség fedezhető fel a két ország szabályozási környezetében a kódexek címzettjei és az adókötelezettségek meghatározása tekintetében. Az AO ugyanis az adózó (*Steuerpflichtige*) definícióját abszolút jellegű gyűjtőfogalomként használja, és azon belül tesz éles különbséget az egyes kötelezettségek címzettjei között. Ennek megfelelően e fogalomba egyidejűleg belefér az ágazati adótörvények főkötelezettje, az adóalany (*Steuerschuldner*), és a helyette meghatározott feltételek fennállása esetén igénybe vehető helytállásra kötelezett személy (*Haftungsschuldner*), illetve az egyes eljárási adókötelezettségek, így az adóbevallásra, könyv- és nyilvántartás vezetésére kötelezett, valamint kifizető személye is. Ezzel szemben az Air. II. fejezete 3. alcímében, ami „az adózó” fogalmát pozitív és negatív ismérvek mentén rögzíti, egyfelől kevert, az ágazati adótörvényi, önkormányzati rendeleti és az adókódexekben lefektetett kötelezettségeket „egybegyűró” gyűjtőfogalmat határoz meg, másfelől szigorúan elhatárolja azt az adójogi mögöttes felelős, az adó megfizetésére kötelezett személyétől.² Ez alapvető strukturális eltérést jelent a német és magyar megoldás között, amelynek a rendszer működése szempontjából van jelentősége. A német szabályozásban, az AO-ban ugyanis könnyen követhető módon lehet azonosítani, mely jogosultság és kötelezettség címzettje pontosan az adóalany, a helytállásra kötelezett személy vagy éppen mindkettő, közös adózói minőségükből eredően.³ A hazai szabályozásban viszont, annak ellenére, hogy az Air. 11.§ (3) bekezdése egyértelműen rögzíti, hogy az adó megfizetésére kötelezett személyt azonos jogok illetik meg az adózóval, mégis anomáliák állnak fenn a kettős szabályozás okán. Ezek meglátásom szerint a megfelelő dogmatikai differenciálás hiányára is visszavezethetők.⁴

A másik jelentős differencia a két rendszer felépítése között a német szabályozás kötelmi jogi szemléletéből adódik. Az AO-ban központi szerepet kaptak a fizetési követeléssel járó ún. igények (*Ansprüche*), így többek között az adófizetésre és a helytállásra kötelezésre vonatkozó igények. Ezek lényegében anyagi jogi jogviszonyoknak tekintendők, amelyek relációjában értelmezhető valamennyi „egyéb” adókötelezettség, amelyek eljárási oldalról azok teljesülését,

¹ Tipke-Lang 2018. 18., Koenig 2014.3. és Hampel-Benkendorff 2001. 1.

² Vö.: AO 33. § (1) bekezdése és Air. 11. §-a.

³ Vö.: AO 169. §-a és 191. §-a.

⁴ Az Air. 11. § (3) bekezdésében foglalt egyértelmű rendelkezések ellenére a jogalkotó az Art. III. fizetési kedvezményekről szóló XV. fejezetében, a 198. § (1) bekezdésében (korábban az Art. I. 81. § (1) bekezdésében, valamint az Art II. 133. § (1) bekezdésében) ismételten kiemelte, hogy az adó megfizetésére kötelezett személy számára is engedélyezhető részletfizetés és fizetési halasztás. Ennél hangsúlyosabb, szükségtelen duplikációt jelent az adó megfizetésre kötelezett személy számára a fellebbezési jog „ismételt” biztosítása az Air. 123. §-ában. Utóbbira a VI. pontban részletesen kitérek.

megvalósulását szolgálják. A magyar rendszerben a valamennyi adókötelezettségről rendelkező Art.III.-ban egyáltalán nem lelhető fel e kötelmi jogi látásmód. Az Air. ugyan az adózó fogalmánál azok kifejtése nélkül utal az egyes adónemek szerinti főkötelezettségekre. A jogalkotó viszont az Art.III. első rész IV. fejezetében az adózót terhelő adókötelezettségeket eljárási kötelezettségként az egyes adónemekről rendelkező törvényekben meghatározott adófizetési kötelezettségekhez, anyagi jogi igényekhez kapcsolja, majd a második részében részletezi tovább azok tartalmát.⁵ Fontos megjegyezni, hogy ez – a strukturális szemléletbeli különbség mellett – több lényeges következménnyel is jár, amelyek tárgyalása azonban szétfeszítené ennek a tanulmánynak a kereteit

III. Az adójogi mögöttes felelősség intézményének általános jellemzői

A magyar és a német nemzeti szabályozásban is helytálló az a megállapítás, hogy a jogintézmény célja az adóbevételek hatékony és eredményes biztosítása. Mindkét esetben az adófizetésre kötelezés elsődleges címzettje (adóalany, adózó) teljesítésének veszélybe kerülése/kiesése esetére biztosít a jogalkotó fakultatív lehetőséget, de egyben kvázi kötelezettséget az adóhatóság részére „helyettes” személy igénybevételére.⁶ Amint arra az előző pontban már utaltam, jelentős különbség áll fenn viszont a jogintézmények strukturális elhelyezését illetően. A német rendszer a helytállásra kötelezést egyértelműen anyagi jogi igényként definiálja, amelynek érvényesítéséhez az AO későbbi, másik részében található rendelkezései kapcsolnak eljárási rendelkezéseket. Ezzel szemben a magyar szabályozásban az adó megfizetésére kötelezés az Art.III. adókötelezettségei, azon belül is az adófizetés körében található, amely így alapvetően eljárási kategóriának tűnik.⁷

A két rendszer között azonosságot jelentenek a jogintézmény fakultatív voltán túl a további ismertetőjegyei is. Így az adójogi mögöttes felelős kötelezése mindkét esetben akkor merülhet fel, amennyiben fennáll az adózónál egy adótartozás, azaz olyan kötelezettség, amelyhez szervesen tapadhat a helytállási kötelezettség. Elsődleges követelés hiányában, önmagában nem létezhet a járulékos kötelezettség, az adójogi mögöttes felelősség. Ennek eredményeként, ha a főkötelezettség, akár teljesítés, akár elévülés útján elenyészik, a helytállási kötelezettség is megszűnik.⁸

A fakultatív alkalmazás és a járulékoság mellett a harmadik releváns jellemzőnél, a szubszidiaritásnál is alapvető azonosságok mutatkoznak. Mindkét rendszerben fő szabály szerint ugyanis a jogintézmény „élesben” való alkalmazására kizárólag akkor kerülhet sor, ha

⁵ Vö.: Art. III. 9. §-a és AO 33. §-a és 37. §-a.

⁶ Sem a magyar, sem a német adóhatóságnak nincs „igénybevételi kötelezettsége”, viszont a hazai rendszerben az Alaptörvény 37. cikk (1) bekezdése szerinti költségvetés végrehajtásának szabálya, Németországban pedig az adóbevételek hatékony érvényesítésének követelménye valójában ilyen irányt határoz meg számukra. A hazai szabályozásban ráadásul van példa a kötelező alkalmazásra az örökös által kapott örökrésszel való helytállás esetében. Klein 2014. 1169., Koenig 2014. 1443., Tombor 2021. 367.

⁷ Vö.: AO 37. § (1) bekezdése, 69-76. §-ai és Art. 59-60. §-ai

⁸ Vö.: Jakob 2010. 148. és Szabó 2017. 50-51.

az adózónál, adóalanynál folytatott végrehajtás nem járt eredménnyel, azaz az adójogi mögöttes felelős „sortartás” mellett vehető igénybe.

A szabályozások és joggyakorlatok között két lényeges különbségre szükséges rámutatni. Egyfelől a német szabályozás kivételes esetekben – így például az adócsalást és adóorgazdaságot elkövetőknél, azok kiugró mértékű szubjektív felelőssége okán –, „áttöri” a szubszidiaritás alapelvét, és az adótartozás teljesítésére az érintetteket az adóalany mellett közvetlenül figyelembe veszi. Másfelől az adóalany teljesítőképességének hiányához – szemben a magyar szabályozással – nem vár teljes bizonyosságot. Megelégszik annak vélelmével, hogy a tartozás várhatóan nem lesz behajtható az adóalanytól.⁹ E két különbség alapján kimondható, hogy a német jogalkotó a jogintézménynél a hatékonyságot fő szempontnak tartotta.

Szintén hasonlóságot jelentenek a két szabályozásban az adójogi mögöttes felelősség fajtái. Az egyes esetek alapvetően két csoportba sorolhatók: a törvényi rendelkezésen és a felek akaratán nyugvó, polgári jogi szerződésen alapulóra.¹⁰ A „fajtaazonosság” -hoz képest viszont jelentős eltérés mutatkozik a két csoport tagjainak adóhatósági kötelezhetőségekor. Amíg ugyanis a német rendszerben a szerződésen nyugvó helytállási kötelezettséget az adóhatóság polgári peres úton tudja érvényesíteni, addig a magyarban erre kizárólag adóigazgatási eljárás keretében, adóhatósági határozattal van lehetőség.¹¹

IV. Az adójogi mögöttes felelősök

Mindenekelőtt rögzítendő, hogy az alanyi oldalnál a II. pontban már említett rendszertani, dogmatikai eltérésekből fakadóan a strukturális elhelyezkedésükben eltérések figyelhetők meg. Az AO-ban a helytállásra kötelezettekkel szemben a hozzájuk kapcsolódó tényállással egyértelműen anyagi jogi igény jelenik meg. A jogalkotó az eljárási szabályokat azokhoz rendelte, de azokat tőlük egyértelműen elhatárolható helyen szabályozta. Ezzel szemben a magyar jogalkotó az adó megfizetésére kötelezetteket és a tényállásokat az adófizetési kötelezés eshetőleg részelemeként, az eljárási kötelezettségek között és az igénybevételükhöz szükséges feltételekkel együttesen nevesítette.¹²

A konkrét alanyi kört illetően megállapítható, hogy a hazai és a német szabályozásban is domináns szerepet játszanak az eljárási kódexek. A jogalkotók a legfontosabb tényállásokat az Art.III.-ban és az AO-ban definiálták. Lényeges különbség viszont a kifelé „nyitottság”

⁹ Vö.: Art. III. 59. § (1) bekezdés és AO 219. §-a. A behajthatatlanság fogalmának eltéréseire részletesen az V. pontban térek ki.

¹⁰ Megjegyzendő, hogy a hazai jogalkotó az adózó és az adó megfizetésére kötelezett személy számára valójában nem biztosít ilyen mértékű szerződési szabadságot az adótartozáshoz kapcsolódó kezességvállalásnál. Az Art.III. 61. § (2) bekezdése szerint a megkötött szerződést annak érvényességéhez az adóhatóságnak még jóvá kell hagynia.

¹¹ Vö.: AO 192. §-a és Art.III. 59. § (1) bekezdés c) pont és 61. §-a.

¹² Vö.: AO 37. § (1) bekezdés, 69-75. §-ai és 191.§-a, valamint Art.III. 59-60. §-ai. A német rendszer dogmatikai koherenciáját bizonyos szintig megbontja a 191.§ (1) bekezdésének a más törvényekben szabályozott tényállásokra való utalása.

kérdésköre. Az Art. III. a kezességi típusú mögöttes felelősségre az 59. § (1) bekezdés c) pontjában kifejezetten lehetőséget teremt. Ezzel szemben az AO a 191. § (1) bekezdésének „*wer kraft Gesetzes für eine Steuer haftet...*”¹³ és a (4) bekezdésének „*Ergibt sich die Haftung nicht aus den Steuergesetzen...*”¹⁴ formuláival tárta szélesre a kaput a helytállásra kötelezett személyek lehetséges körének bővítése előtt. Ez csupán közvetett felhatalmazásnak tekinthető. Ennek visszasságait a német tudományos élet is észlelte, és e szabályozási problémát Roman Seer és Walter Schick is jogállami deficitként jelölte meg.¹⁵ Elmondható viszont, hogy a magyar rendszer az Art.III.-ban közvetlenül szavatolt nyitottsága ellenére sokkal inkább tekinthető zártnak. Tudomásom szerint jelenleg mindössze a forgalmi típusú adókról (áfa, jövedéki adó) szóló törvényekben jelenik meg olyan adó megfizetésére kötelezhető személy, aki/amely nem szerepel az Art.III. felsorolásában. Ezzel szemben a német szabályozás valóban nyitott típusúnak számít, mivel az AO mellett nem csupán ágazati adótörvények (*Einkommensteuergesetz, Grundsteuergesetz*), hanem számos civiljogi tárgyú törvény (*Handelsgesetzbuch, Bürgerliches Gesetzbuch*) is nevesít helytállásra kötelezhető személyeket.¹⁶

Mindkét rendszerben elvégezhető a helytállás terjedelmén és a felelősségen alapuló csoportosítás is.¹⁷ A felelősség szerinti elválasztásnál rögzítendő, hogy amíg mindkét szabályozásban az objektív esetek a polgári jog által szabályozott kezességen nyugszanak, addig a szubjektívek a kártérítési felelősség jellemzőit mutatják. A „kezesi esetek” viszont annyiban eltérőek, hogy a német rendszerben az AO 219. §-ában definiáltak, az eredménytelen végrehajthatóság vélelmezhetősége okán a helytállásra kötelezettek sortartó kezesnek feleltethetők meg. Ezzel szemben a magyar „esetek” a sortartó kezesek további alcsoportjába, a kártalanító kezesek körébe tartoznak, mivel kizárólag akkor vehetők igénybe, amennyiben a végrehajtás teljes körűen eredménytelennek minősült az adózónál.¹⁸ A felelősségi alapú besorolás hasonló jellemzőit mutatja mind a német, mind a magyar szabályozásban, hogy az objektív tények mentén kötelezhető személyekkel szemben az adótartozás mellett további szubjektív szankciók, mellékkötelezettségek megfizetése nem írható elő. Így például a hazai szabályozás szerint sem az adózó örököse, sem az általa megajándékozott személy terhére nem állapítható meg adóbírság. A német környezetben pedig a vagyontárgy tulajdonosának és az üzem átvevőjének helytállási kötelezettsége nem terjed ki az adózási mellékkötelezettségekre.¹⁹

A releváns joggyakorlat áttekintésének eredményeként az egyes mögöttes felelősök kapcsán elmondható, hogy mindkét rendszerben ugyanazon alanyi kör játssza a legfontosabb szerepet,

¹³ „*aki adó megfizetéséért törvény alapján helytállni köteles...*”

¹⁴ „*amennyiben a helytállásra kötelezés nem adótörvényből következik...*”

¹⁵ Tipke-Lang 2018. 267. és Schick 1993. 28-29.

¹⁶ Ld: Tombor 2022. 263. 1. táblázat

¹⁷ Felelősségi alapú csoportosítás fogalmi ismérveiről ld: Tombor 2023a. 214-215.

¹⁸ E „kemény” értelmezést, amely egy gazdasági társaság esetén a felszámolási eljárás befejezésének „bevárását” is magában foglalja, a bírósági joggyakorlat alakította ki a Kfv.I.35.466/2020/6. számú határozatával. Ez egyebekben teljes mértékben megfeleltethető a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 6:421. §-ában meghatározott kártalanító kezesség fogalmának.

¹⁹ Vö.: Art.III. 215. § (2) bekezdés b) pontja és AO 74-75. §-ai. Szükséges rögzíteni, hogy a szankciókért való helytállás meghatározása az AO-ban strukturálisan eltér az Art.III.-ban foglaltaktól. Amíg ugyanis utóbbiban főszabály szerint az adó megfizetésére kötelezett személy „mindent visz”, addig az előbbiben kizárólag akkor felel a helytállásra kötelezett személy az adózási mellékkötelezettségeikért, amennyiben azt adott tényállás rögzíti.

azaz legtöbb alkalommal azonos szereplőket vesznek figyelembe. Ennek megfelelően az adóalanyok/adózók törvényes képviselői, tagjai, illetve örökösei jelennek meg túlnyomó többségében az adóhatóságok „látókörében”. Lényeges különbséget jelent viszont a gazdasági társaságok vezető tisztségviselői kötelezettségének „kivitelezése”. A magyar szabályozásban a gazdasági (polgári) jog által szabályozott kötelezettségek megszegése esetén merülhet fel az igénybevételük. Ezzel szemben a német jogalkotó az adókötelezettségek megszegésére helyezte a hangsúlyt, az adójogi mögöttes felelős figyelembevételébe nem „keverte bele” a polgári jogi felelősség megállapításának szükségességét.²⁰ Ez nyilvánvalóan a jogintézmény hatékonyságát eredményezi a „német oldalon”, mert nem szükséges a polgári ügyekben hatáskörrel rendelkező bíróságok határozatára várni. Az adóeljárási kötelezettség megszegés tényéről az adóhatóság saját hatáskörében jogosult dönteni.

Különbséget jelent az is a mögöttes felelősök felelősségének mértékénél, hogy amíg a magyar joggyakorlat szerint a helytállási kötelezettség *cum viribus* jellegű, addig a német joggyakorlat alapján annak terjedelme a vagyontárgy helyébe lépő értékre, azaz a *surrogatumra* is kiterjed.²¹ Az adójogi mögöttes felelősség esetei közül ez többek között az örökséghez, a vagyontárggyal való helytálláshoz kapcsolódóknál bírhat relevanciával.

A német bírósági joggyakorlat által kimunkált arányos törlesztés alapelve (*Grundsatz der anteiligen Tilgung*), amely szerint a helytállásra kötelezett felelősségének terjedelme a valamennyi hitelezői követelés megtérítési arányához igazodik, a magyar szabályozásban ismeretlen. Hazánkban ugyanis a mögöttes felelősség terjedelmét nem befolyásolja az adózó gazdasági társaságnak az adó megfizetésére kötelezhető vezető tisztségviselőnek saját felróható magatartásától független rossz gazdasági helyzete, hanem minden esetben a teljes adótartozásért válik felelőssé.²²

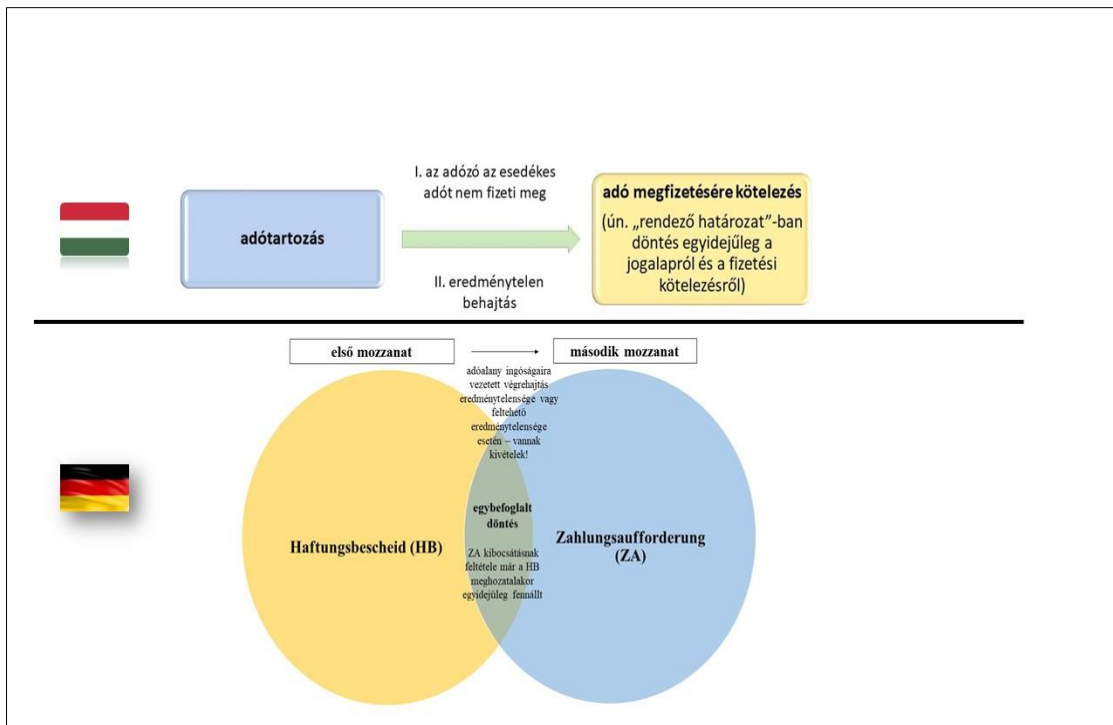
V. A jogintézmények „működése”

A jogintézmény adóhatósági igénybevételénél szintén komoly különbség mutatkozik a két rendszer működése között.

²⁰ Vö.: Art.III. 59. § (1) bekezdés e) pontja, Ptk. 3:117.-118. §-ai és AO 69. §-a.

²¹ Ezt mindkét országban a legfelső szintű bírói fórumok (Kúria, *Bundesfinanzhof* [a továbbiakban: BFH]) joggyakorlata alakította ki. Vö.: BFH VII R 63/10., valamint Kfv.I.35.199/2010/5. és Kfv.I.35.241/2012/4.

²² A BFH az arányos törlesztés alapelveinek részletesen kimunkált szabályait a BFH VIII R 110/99 határozat [19] bekezdésében fektette le.

1. ábra: Az adójogi mögöttes felelősség jogintézményének működése a német és a magyar rendszerben²³

Az 1. ábra alapján kimondható, hogy a magyar szabályozás alapján az adóhatóság az adó megfizetésére kötelezett mögöttes felelősségének fennállását (jogalapját) és az adótartozás megfizetésére kötelezését egy döntésben rendezi. A német adóhatóság viszont fő szabály szerint a helytállásra kötelezés jogalapját (*Haftungsbescheid*) és a már helytállásra kötelezett személy tényleges fizetésre kötelezését (*Zahlungsaufforderung*) külön-külön határozatban állapítja meg.²⁴ Ez érdemi eltérésekhez vezet a két szabályozás között. A magyar rendszerben a jogalap megállapítása és az adó megfizetésére kötelezett személy megfizetésre kötelezése időben nem válhat el egymástól, ezért mindkettő esetén megjelenik konjunktív feltételként az adózónál vezetett eredménytelen behajtás/végrehajtás követelménye, ami egyben a jogintézmény szubszidiaritásának jele. Ez ráadásul, amint arra a 18. lábjegyzetben már utaltam, a Kfv.I.35.466/2020/6. számú ítéletben foglaltak szerint „kemény”, teljes körű végrehajtást jelent, azaz a gazdasági társaság adózónál a felszámolási eljárás befejezésének szükségszerű bevárását is magában foglalja.²⁵ Mindössze az adó megfizetésére kötelezett magánszemélyek képeznek kivételt ez alól, ahol az állandó jövedelem rendkívül alacsony volta esetén merülhet fel szűk körben a végrehajtható vagyon esetén a behajthatatlanság.²⁶

Ezzel szemben a német szabályozásban a helytállásra kötelezhetőségről, a jogalap fennállásáról rendelkező *Haftungsbescheid*-nél az releváns, hogy a potenciális adójogi mögöttes felelősre vonatkozó törvényi tényállási elemek megvalósultak-e.²⁷ Az adótartozásra

²³ Saját szerkesztés az Art.III. 59. § (1) bekezdése, illetve az AO 191. §-a és 219. §-a alapján.

²⁴ Vö.: AO 191. §, 219. § és Art. III. 59. § (1) bekezdése.

²⁵ Kfv.I.35.466/2020/6. [24]-[26] bekezdései.

²⁶ Kfv.I.35.577/2014/6.

²⁷ Tombor 2022. 265.

lefolytatandó végrehajtási eljárás kimenetele tehát nem előfeltétel a jogalapról való rendelkezésnél. Ennek oka minden bizonnyal az, hogy a német jogalkotó minél hatékonyabb intézmény kialakítására törekedett, mert az adóalany nemteljesítése esetén azonnal a helytállásra kötelezett megfizetésére tud áttérni, így időt már nem veszít a jogalap megállapításával. A német jogalkotó a tényleges fizetésre kötelezés, a *Zahlungsaufforderung* meghozatalánál a magyarral szemben szintén az effektivitást helyezte előtérbe. Az AO 219. §-a értelmében ugyanis „puha” végrehajtási szintről beszélhetünk az adóalany adótartozásait illetően, mivel elegendő a „*végrehajtás várhatóan eredménytelen lenne*” klauzulának való megfelelés. Ráadásul ez is korlátozottan érvényesül, mert az adóhatóságnak fő szabály szerint csupán az adóalany ingó vagyonára kell feltétlenül megkísérelnie a végrehajtást.

A német szabályozás bizonyos esetekben, amikor a helytállásra kötelezett személy közrehatása kirívóan magas volt az adótartozás keletkezésénél, a magyarral ellentétben lehetőséget biztosít az adóhatóság számára az adóalanynál a végrehajtás lefolytatásának mellőzésére és a helytállásra kötelezett személy közvetlen kötelezésére. Így például az adócsalást és adóorgazdaságot elkövetők, valamint a törvényben meghatározott, az adó levonására kötelezett kifizetők és mások közterheit viselő személyek nem sortartást követően, hanem akár az adóalanyokat megelőzően figyelembe vehetők az adótartozás teljesítésénél. Az AO 219. §-ában definiált e speciális szabály, ami egyidejűleg áttöri a jogintézmény szubszidiaritását, mint alapvető jellemzőjét és alkalmazása konjunktív feltételét, szintén a helytállásra kötelezés még hatékonyabbá válását szolgálta. Ilyen, az adó megfizetésére kötelezés alapvető jellemzőivel ellentétes „gyorsítást” a hazai jogalkotó az adóhatóság számára nem tett lehetővé.

Az adóhatóságok mindkét szabályozás esetében, a jogintézmények fakultatív alkalmazhatóságából eredően, mérlegelési jogkörükben döntenek az adójogi mögöttes felelős kötelezéséről.²⁸ Rögzítendő viszont, hogy eltérően alakul az adóhatóságok mérlegelési jogának terjedelme az AO-ban és az Art.-ben a hasonló tartalommal szabályozott tényállásoknál. A magyar rendszerben a bírósági joggyakorlat által is megerősített egyértelmű jogállamisági garancia, hogy a gazdasági társaságban korlátozott felelősségű tag vagy bűncselekmény elkövetőjének felelőssége kizárólag polgári, valamint büntetőügyekben eljáró bíróság határozatával „törhető át”. Ezzel szemben e követelmény a német szabályozásban nem érvényesül, mivel valamennyi polgári jogi tárgyú törvényben meghatározott felelősségi tényállás, illetve az AO-ban definiált büntetőjogi tényállás esetén is az adóhatóság lesz jogosult és kötelezett is arra, hogy ezen tényállások megvalósulását kimerítően megvizsgálja és megindokolja ahhoz, hogy a helytállásra kötelezésre sor kerülhessen.²⁹ A német adóhatóság általi „kibővített” mérlegelési jogkör ismételen a jogintézménynek a „hatékonyság mindenek előtt” jellemzőjét támasztja alá.

Az adó megfizetésére kötelező határozatnak, a *Haftungsbescheid*nak és a *Zahlungsaufforderung*nak is megfelelően indokoltnak kell lennie. Ezek alapvetően a

²⁸ Vö.: Tombor 2022. 262. és 265., valamint Tombor 2021. 366-367.

²⁹ A magyar rendszerben mindössze az Art.III. 60. §-a, a tagi részesedését átruházó, korlátozott felelősséggel rendelkező tagnál teszi lehetővé az adóhatóság számára szűk körben a hatósági „felelősségátörést”. Vö.: Tipke-Lang 2018. 265. és Tombor 2023a 215-216.

közigazgatási döntések indokolási kötelezettségéből fakadnak.³⁰ Viszont ennek pontos tartalmát mindkét országban hangsúlyosan alakította a bírósági joggyakorlat, így meghatározta a döntések konkrét kötelező tartalmi elemeit (érintett adónem, időszak, behajthatatlanság terjedelme és időpontja), a semmisségi oknak minősülő hiányosságokat is.³¹ Fontos megjegyezni, hogy a német rendszerben, a jogintézmény osztott kialakítása okán, az adóhatóságnak a *Haftungsbescheid*-ban rögzítettekre elegendő a szükséges mértékig visszautalni, azokat nem kell egészében megismételnie, abban a tényleges fizetési kötelezés feltételeinek megvalósulását kell részletesen megindokolnia. A magyar rendszer, annak egységessége miatt, nem hozott létre ilyen eltérő indokolási szinteket.

Szükséges még szólni a több mögöttes felelős igénybevételének esetéről. Ez mindkét szabályozás alapján lehetséges, akár több jogcímen „szereplő” személyekkel is. Az adóhatóságoknak arra kell törekedniük, hogy az adóbevételek teljesülésének hatékonyságát biztosítsák, ezért adott számukra a mögöttes felelősök egyidejű kötelezése.³² Különbség mutatkozik viszont abban, hogy a hazai szabályozási környezetben három esetben is kötelező jelleggel kell figyelembe venni az adó megfizetésére kötelezett személyeket, amennyiben azokból több van: az örökösöket, közös tulajdon esetén a tulajdonostársakat, illetve a szülői felügyelet alatt álló kiskorú gyermek esetén a szülőket.³³

VI. A jogorvoslathoz való jogok alakulása³⁴

Az adójogi mögöttes felelősöket megilleti az Alaptörvény XXVIII. cikk (7) bekezdésében és a német alkotmányban, a *Grundgesetz* (a továbbiakban: GG) 19. cikk (4) bekezdésében meghatározott jogorvoslathoz való jog. A jogorvoslati jog terjedelme mindkét rendszerben teljes körűnek számít, azaz a mögöttes felelősség kiindulási pontját képező adótartozás mind a jogalap, mind annak megszerzése tekintetében vitatható.³⁵ Amíg e körben a német rendszerben a *Bundesverfassungsgericht* (a továbbiakban: BVerfG) egyfajta megerősítő, addig az Alkotmánybíróság alakító szerepet játszott.³⁶ Előbbi ugyanis a kialakult rendes bírósági joggyakorlatot megerősítette, utóbbi viszont több döntésével is, alkotmányos követelmény megfogalmazásával, aktívan módosította a korábbi szűkítő, eljárásjogi szempontokra korlátozott bírósági jogértelmezést, és lehetővé tette a teljeskörű vitathatóságot az adó megfizetésre kötelezett személy számára. A taláros testületek egyaránt azzal indokolták ezt, hogy a valódi és hatékony jogvédelem így valósulhat meg az adójogi mögöttes felelős

³⁰ Vö.: AO 121. § (1) bekezdés és Air. 73. § (1) bekezdés c) pontja.

³¹ Vö.: Tombor 2022. 265-266. és Tombor 2021. 368-370., valamint BFH XI R 33/09 és Kfv.V.35.498/2017/6., Kfv.I.35.577/2016/6., Kfv.I.35.466/2020/6.

³² Klein 2014. 1174.

³³ Art.III. 59. § (1) bekezdés a), f) és g) pontjai.

³⁴ Az e pontban leírtaknál hangsúlyosan támaszkodtam a Tombor 2023b. 425-433.-ban leírtakra.

³⁵ A magyar szabályozási problémáról ld.: Kecő 2019. 124.-126. és Tombor 2021. 361.

³⁶ Ld. részletesen: Tombor 2023b. 427-431., valamint vö.: 2 BvR 1157/93 számú határozatot (a továbbiakban: Határozat) és 2/2013. (I.23.) AB határozatot (a továbbiakban: Abh1.), a 9/2013. (III.6.) AB határozatot (a továbbiakban: Abh2.), a 20/2015. (VI.16.) AB határozatot (a továbbiakban: Abh3.), a 22/2017. (IX.11.) AB határozatot (a továbbiakban: Abh4.).

személyénél.³⁷ A német rendszerben mindössze a *Zahlungsaufforderung* tartalmának vitathatóságával kapcsolatban jelennek meg korlátok. A *Zahlungsaufforderung*gal szembeni jogorvoslati kérelemben a *Haftungsbescheid*ban rögzítetteket nem lehet vitatni. A jogalap és az adóösszegezés kizárólag a *Haftungsbescheid*dal szembeni jogorvoslati kérelemben tehető jogvita tárgyává. A *Zahlungsaufforderung* tekintetében kizárólag eljárásjogi jogsértések hívhatók fel.³⁸

A német szabályozásban a jogorvoslathoz való jog eljárásjogi kereteit az AO 347. §-ában definiált általános, a hatósági döntésekkel szembeni fellebbezési klauzula (*Einspruch*) biztosítja, amellyel a helytállásra kötelezett a *Haftungsbescheid*dal és a *Zahlungsaufforderung*gal szemben is élhet. A magyarban ezzel szemben a generális szabályozás (Air. 122. § (1) bekezdés) mellett egyidejűleg megjelennek a speciális (Air. 123. §-a) jogorvoslati (fellebbezési) rendelkezések is. Utóbbiak kiemelt esetekre, így a korlátozott tagi felelősséggel rendelkező személyek, a vezető tisztségviselők vitatási jogának terjedelmére tartalmaznak konkrét szabályokat. E duplikálás azonban szükségtelenül történt meg a hazai jogalkotó részéről, mivel az Alkotmánybíróság és a jogalkalmazó bíróságok megfelelő tartalommal ki tudták volna tölteni az adó megfizetésére kötelezett személyeket megillető jogorvoslati jog tartalmát az általános szabályok alapul vételével is. Erre utal az Abh.2.-ben meghatározott alkotmányos követelmény is, amelynek eredményeként egyebekben először jelent meg a jogrendszerben e rendelkezés.³⁹ Ráadásul az Air 123. § (1) bekezdése visszalépést jelent a teljes körű vitathatóságot illetően abból a szempontból, hogy a bírósági felülvizsgálatot korlátként jelölte meg a jogalkotó az alaphatározat vitathatósága tekintetében. A kettős jogorvoslati szabályozás egyebekben olyan helyzetet teremthetett, amelyből akár levonható az a következtetés is, hogy kizárólag az Air. 123. §-a szerinti kört illeti meg teljeskörű jogorvoslati jog. A fennmaradó többi adó megfizetésére kötelezett személyt, így például a megajándékozottat, az adóbevétel csökkenését előidéző, vagyoni hátrányt okozó bűncselekmény elkövetőjét a *lex specialis derogat legi generali* elv miatt viszont nem. Ez az interpretáció a jogorvoslathoz való alapjog sérelmét jelentené, azaz alaptörvényellenes helyzetet teremtene véleményem szerint.⁴⁰

A német szabályozásban törvényi korlátként jelenik meg az AO. 166. §-a, az ún. „közreműködés az adómegállapításnál” (*Drittwirkung der Steuerfestsetzung*) klauzula, amely szerint az adótartozásról rendelkező döntés jogereje a helytállásra kötelezett részéről már nem törhető át, amennyiben korábban az adózó képviselőjeként, meghatalmazottjaként vagy saját jogán lehetősége lett volna vitatni az adótartozás alapját képező megállapításokat. E személyi körnél a hazai szabályozás nem ismer ehhez hasonló törvényi korlátozást.

Álláspontom szerint az Alkotmánybíróság, a BVerfG-hez hasonlóan, az adó megfizetésére kötelezett jogorvoslati jogának terjedelmének irányát helyesen jelölte ki, azaz a hazai jogértelmezésben fennállt interpretációs problémát megfelelően „diagnosztizálta” és tette

³⁷ Vö.: Abh1. [50] bekezdése és Határozat [24]-[25] bekezdései.

³⁸ Tombor 2022. 267.

³⁹ Az Alkotmánybíróság az Abh2.-t 2013. március 6-án hozta meg, a jogalkotó a speciális fellebbezést 2014. január 1-jével építette be az Art.II. 136/B. §-ába. E rendelkezéshez fűzött miniszteri indokolás külön utalt az Abh2. által elvárt követelményekre.

⁴⁰ Tombor 2023b. 433.

lehetővé a mögöttes felelős számára a teljes körű vitathatóságot. Ennek megfelelően téves volt a rendes bíróságok azon gyakorlata, amely az adó megfizetésére kötelezett jogorvoslati jogát szűkítően értelmezte. A „gyógymódot” azonban, a BVerfG-vel szemben, helytelenül választotta meg. Azzal ugyanis, hogy az Abh2.-ben, Abh3.-ben, Abh4.-ben kifejtettekkel az adó megfizetésére kötelezett személy, az egyes konkrét esetekben a betéti társaságok beltágjai, vezető tisztségviselői számára a vitathatóságot a tulajdonhoz való alapjogra történt hivatkozással az adózóval szembeni alapeljárásban és nem az adó megfizetésére kötelezettnél indított eljárásban kívánta biztosítani, lényegében az adózóval azonos státuszba helyezte. Ezáltal nem vette figyelembe azt, hogy így a jogintézmény alapvető jellemzőinek, többek között annak járulékoságának mondott ellent, tehát lényegében átalakította azt. Mivel az elsődleges kötelezés fennállása nélkül nem lehetséges az adó megfizetésére kötelezés, ezért dogmatikailag kizárt, hogy ennek hiányában már megjelenhessen az alapeljárásban egy másik, a későbbiekben esetlegesen potens adó megfizetésére köteleztként számba vehető személy. Az elsődleges kötelezett szükségességét, így a jogintézmény járulékos jellegét maga az Alkotmánybíróság is több alkalommal rögzítette.⁴¹ Megjegyzendő viszont, ha ez még kisebbségi álláspont is a taláros testületen belül, az Abh4.-hez fűzött párhuzamos indokolásában megjelentek már ezzel kapcsolatos aggályok.⁴² A német joggyakorlat ezzel szemben a valódi és hatékony jogorvoslatnak a helytállásra kötelezett személy részére való szavatolását a vele szemben indított eljárás keretében tartja szükségszerűnek, azaz a jogintézmény határainak tiszteletben tartása mellett képzelel el azt.

E hazai alkotmánybíróági értelmezés azzal is jár, hogy annak ellenére, hogy az Alkotmánybíróság az Abh2.-ben és az Abh3.-ban lefektetett, majd az Abh4.-ben megerősített alkotmányos követelményével lényegében kimondta, hogy az Alaptörvény értelmezése a jelenleg is hatályos szabályozási kereteken belül is érvényre juthat, valójában szétfeszíti a szakjogi kereteket.⁴³ Amint arra már utaltam, az Air. 11. § (3) bekezdése az adózót és adó megfizetésére kötelezett személyt elhatárolja. Ezzel szemben az Alkotmánybíróság az Abh2.-ben és Abh3.-ban amellet foglalt állást, hogy a betéti társaság tagjaként, vezető tisztségviselőjeként adó megfizetésére kötelezett személy adózónak minősül. Ez azonban olyan mértékű kollízió, amely a hatályos jog keretein belül nem oldható fel.⁴⁴ Hasonló súlyú probléma nem merült fel a német rendszerben, mivel abban, amint azt a II. pontban bemutattam, az adózó, az adóalany és a helytállásra kötelezett dogmatikailag és rendszertanilag is helyesen került meghatározásra, illetve a BVerfG sem kívánta az értelmezésével a szereplőket „átcsoportosítani”.

⁴¹ Ld. Abh2. [21] bekezdése és Abh3. [14] bekezdése, valamint Tombor 2023b. 432-433.

⁴² Abh4. [52]-[55] bekezdései.

⁴³ A szakjogi keretek szétfeszítésének problematikáját korábban már Kecső Gábor is felvetette, foglalkozott vele és megoldási javaslatot is megfogalmazott: Kecső 2019. 125-126.

⁴⁴ Tombor 2023b. 432-433.

VII. Követendő minta vagy riasztó példa?

Az összevetés elvégzése alapján azt gondolom, kimondható, hogy a német rendszerre esett választásom helyes volt, mivel hasznosnak bizonyult a magyar szabályozás és gyakorlat előnyeinek és anomáliáinak kimutatására.

A kódex jellegű alapvető szabályozási azonosság ellenére kimondható, hogy a német rendszer kötelmi jogi szemlélete (anyagi jogi igények nevesítése) és a címzetti kör „gyűjtőfogalma” strukturális eltéréseket eredményezett a két szabályozás között. Meglátásom szerint megfontolandó lenne az Art.III. és Air. eljárási szemléletének bizonyos fokú megváltoztatása és közelítése a német megoldáshoz. Ezzel az adó megfizetésére kötelezés intézménye dogmatikailag a helyére kerülhetne, az adózó-adó megfizetésére kötelezett személy kapcsán fennálló rendszerbeli hibák pedig az „egy ernyő” alá vonással korrigálhatóvá válnának.

Az adójogi mögöttes felelősség intézményének mindkét esetben ugyanaz a három általános jellemzője van: a járulékoság, a szubszidiaritás és a fakultativitás. A német rendszerben viszont, lényegében a jogalkotó és a bírósági joggyakorlat által közösen „kitaposott ösvény” eredményeként ezeket jelentősen korlátozták a hatékonyság növelése érdekében. Ezt nekem személyesen megerősítette Reinhard Mußnug professzor 2023 nyáron a Heidelbergi Egyetem Pénzügyi és Adójogi Jogi Tanszékén folytatott beszélgetésünk során. Álláspontját a tanszék valamennyi munkatársa maximálisan helyeselte, amikor rámutatott arra, hogy a helytállásra kötelezés azért létezik a német jogrendszerben, hogy a veszélybe kerülő állami bevételek mindenképpen szavatolva legyenek, ezért ennek rendkívül hatékonynak kell lennie és a túlzott korlátoktól megtisztítottan szükséges érvényesülnie. Azt gondolom, hogy ez a magyar (bírósági) szemlélet számára, amely az egyén jogvédelmét előtérbe helyezi, idegen és kétségesen lenne követhető, még ha csábítónak is tűnik.

Az adójogi mögöttes felelős személyeknél a magyar rendszerbe épített közvetlen nyitottság feltétlenül jobb kialakítás a németben meglévő közvetett felhatalmazásnál. Ez ugyanis a jogbiztonság szavatolását szolgálja, amelyet a német rendszer is egyszerű jogszabályi módosítással, a rendszerbe való „belenyúlás” nélkül is magáévá tudna tenni.

A jogintézmények működésénél az „egymozzanatos” és „kétmozzanatos” eljárások más-más típusú igényérvényesítést predesztináltak. A német megoldás itt is a hatékonyságot helyezte az előtérbe: egyrészt a jogalap gyors megállapíthatóságával, másrészt az ehhez kapcsolódó adóhatósági mérlegelési jog rendkívül tágra bővítésével. Utóbbit aggályosnak tartom, mivel ezzel olyan alapvető jogállami garanciák sérülhetnek, így például a büntetőjogi felelősség büntetőeljáráson kívüli megállapítása, a polgári jogi felelősség áttörése bírósági út nélkül, amelyek komoly veszélyeket hordoznak magukban. Ezeket nem tartom követendőnek a hazai rendszerben.

A jogorvoslati utaknál mindkét rendszerben helytállóan teljes körű vitathatóság illeti meg az adójogi mögöttes felelősöket. A német fellebbviteli szabályozás egyszerűsége, amely az Abh2.-öt és a szabályozás duplikálását megelőzően a magyart is jellemezte, a jó példája annak, hogy a kevesebb valójában néha több. Ennek megfelelő működéséhez persze elengedhetetlen a megfelelő jogalkalmazói értelmezés is. A kereteket ehhez a BVerfG szavatolta azzal,

megerősítette, hogy a helytállásra kötelezett személyt a teljes körű jogorvoslati jog a vele szemben hozott helytállásra kötelező határozattal szemben előterjesztett ellentmondásban illeti meg és nem az alapeljárásban.

Felhasznált irodalom

Hampel, Hans – Benkendorff, Peter: *Abgabenordnung*. Heidelberg, C.F. Müller 2001.

Jakob, Wolfgang: *Abgabenordnung*. München, C.H. Beck 2010.

Kecső Gábor: *Az adó megfizetésére kötelezett személy jogállása alapjogi szempontból vizsgálva – státusváltás!?* Iustum Aequum Salutare 2019/4. 113-126.

Klein, Franz (szerk.): *Abgabenordnung – einschließlich Steuerstrafrecht – Kommentar*. München, C.H. Beck 2014.

Koenig, Ulrich (szerk.): *Abgabenordnung-Kommentar*. München, C.H. Beck 2014.

Schick, Walter: *Haftung für Steuerschulden auf Grund Privatrechts?: Zugleich ein Beitrag zur Abgrenzung Steuerrecht-Privatrecht*. Köln, Dr. Otto Schmidt 1993.

Szabó Ildikó: *Mögöttes felelősség – I. rész*. Adó szaklap 2017/4. 50-59.

Tipke, Klaus – Lang, Joachim (szerk.): *Steuerrecht*. Köln, dr. Otto Schmidt 2018. DOI: <https://doi.org/10.9785/9783504384173>

Tombor Csaba: *Az adó megfizetésére kötelezés – a jogintézmény alapjainak és fogalmi összetevőinek fejlődése az alkotmánybíróság és a kúria döntéseiben*. In: Fazekas Marianna (szerk.): *Jogi Tanulmányok 2021*. Budapest, ELTE ÁJK 2021. 360-373. <https://www.ajk.elte.hu/media/40/98/60646312f01ad8eddd2a42efabe5abf0a2d8e99011b5ea544b5bbedd70a8/jogitanulmanyok2021.pdf> (letöltve: 2024. július 4.)

Tombor Csaba: *Az adó megfizetésére kötelezés a német jogrendszerben*. In: Fazekas Marianna – Nagy Marianna (szerk.): *Jogi Tanulmányok 2022*. Budapest, ELTE ÁJK 2021. 254-270. <https://www.ajk.elte.hu/media/3f/a5/71ad5ce006c90666c85312f55c75f9d76658556f78ca3338bf1edb923424/jogitanulmanyok2022.pdf> (letöltve: 2024. július 4.) DOI: <https://doi.org/10.56966/2022.17.Tombor>

Tombor Csaba: *Az adó megfizetésére kötelezett személy: objektív vagy szubjektív felelős?* In: Jámborné Róth Erika (szerk.): *Doktoranduszok Fóruma, 2022*. Miskolc-Egyetemváros, ME ÁJK 2023a. 210-216.

Tombor Csaba: *Az adójogi mögöttes felelős jogorvoslati jogának kérdései a hazai és a német szabályozás tükrében*. In: Miskolczi-Bodnár Péter – Jakab, Éva (szerk.): *XXV. Jogász Doktoranduszok Országos Konferenciája*. Budapest, KRE ÁJK 2023b. 421-434.

COMPARISON OF THE LIABILITY TO PAY THE TAX IN THE GERMAN AND HUNGARIAN SYSTEMS

The aim of this paper is to find an answer to the important question, as a result of the comparison of the German system with the Hungarian system, whether the legal institution of the liability to pay the tax in German tax law (Haftung im Steuerrecht), which seems to be a good example, can show "good practice" for Hungarian legislation and judicature, and what are the problematic cases that should be avoided proactively.

In my present paper, I first deal with the basic regulatory environment for taxation in the two countries. In this context, I will focus on provisions which are relevant to the liability to pay the tax. Secondly, I compare the general characteristics of legal institutions. After that, I review the similarities and differences concerning the person who liable the pay the tax. Fourthly, I will describe the functioning of legal institutions in practice. In connection with this, I also review the legal remedies available to persons who liable to pay the tax. Finally, I will briefly try to determine which German solutions are to be followed for the Hungarian system and which are not.

BÜNTETŐJOGI SZEKCIÓ

DÉKÁNY ÁDÁM

Büntetőjogi Tanszék

Témavezető: dr. Ambrus István habil. egyetemi docens

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.7.Dekany>

A CSALÁS ÉS AZ INFORMÁCIÓS RENDSZER FELHASZNÁLÁSÁVAL ELKÖVETETT CSALÁS HALMAZATI KÉRDÉSEI

A csalás és a pénzmosás

Az általam vizsgált bírósági határozat kapcsán előljáróban megjegyezném, hogy annak tartalmával egyetértek. Vizsgálata éppen abból a szempontból válik érdekessé, hogy egy másik, tartalmilag hasonló bírósági határozattal ellentétes, így a gyakorlat számára nem okvetlen lehet nyilvánvaló, mely határozat szolgálhat alapul az ítékezés során.

A határozat szövege: BH 2017. 207. „Csalás elkövetője által a csalással megszerzett vagyontárgy eladása a jóhiszemű vásárlóval szemben újabb csalást nem valósít meg.

A szándékos vagyon elleni bűncselekmény tettese a saját bűncselekményéből származó dolog értékesítésekor "orgazdaként" viselkedik, mert az orgazda sem tulajdonosa az általa eladott dolognak. Az alapcselekmény tettese vagy részese azonban orgazdaság elkövetője nem lehet, mert az alapcselekmény elkövetője az azzal megszerzett dolog vagyoni haszonszerzés végett történő elidegenítésében közreműködésével valójában csak folytatja az - általa megvalósított - alapcselekmény elkövetését.

A szándékos vagyon elleni bűncselekmény elkövetője a jogtalan hasznot az alapbűncselekményt képező vagyon elleni bűncselekménnyel szerzi meg, s amikor az így megszerzett dolgot pénzre cseréli, akkor további jogtalan haszonszerzési célzat már nem állapítható meg.”

A hivatkozott bírósági határozat kapcsán megismétlem, hogy azzal semmi problémám nincs, annak tartalmával messzemenőig egyetértek. Mindazonáltal e 2017-es határozat óta a Btk. számos olyan helyen változott, mely érinti a hivatkozott bírósági határozatot, így annak tartalma új megvilágítást nyer.

Elsődlegesen fontos kiemelni, hogy a csalás elkövetéséből származó dolog vagy vagyon továbbértékesítése valóban nem valósít meg újabb csalást. Két rendbeli csalás megállapítása álláspontom szerint legfeljebb abban az esetben lenne indokolt, ha a megszerzett dolog vagy vagyon továbbértékesítése során nem csupán a haszon realizálását célozná, hanem a tranzakcióval további előnyöket próbálna szerezni az elkövető. Ebben az esetben a csalással megszerzett érték és a 3. személy számára megállapított többletérték különbözete eredményezheti esetlegesen a csalás újbóli megállapítását.

Azt is fontos hangsúlyozni, hogy a határozat meghozatalakor még létezett az orgazdaság, mint önálló törvényi tényállás. A 2021. január 1. előtt hatályos Btk. 379. § (1) bekezdés c) pontja így szólt: „*Aki lopásból, sikkasztásból, csalásból, hűtlen kezelésből, rablásból,*

kifosztásból, zsarolásból, jogtalan elsajátításból vagy gazdaságból származó dolgot vagyoni haszon végett megszerez, elrejt, vagy elidegenítésében közreműködik, gazdaságot követ el."

2021. január 1. után azonban az gazdaság megszűnt önálló delictumként funkcionálni, az beolvadt a pénzmosás törvényi tényállásába. A jelenleg hatályos Btk. 399. § (4) bekezdése foglalja magában az gazdaságot. Gál István László professzor úr így ezt a bekezdést az „*orgazda jellegű statikus pénzmosás*”¹ elnevezéssel illetve erről szóló értekezésében. Az orgazda jellegű pénzmosást az követi el, „*aki a más által elkövetett büntetendő cselekményből származó vagyont megszerzi, felette rendelkezési jogosultságot szerez, vagy megőrzi, elrejt, kezeli, használja, felhasználja, átalakítja, átruházza, elidegenítésében közreműködik*”². Fontos továbbá megemlíteni, hogy az elkövetési magatartások többsége ebben az esetben nem jár a vagyon átalakulásával, az megőrzi eredeti formáját és rendeltetését.

A vizsgált bírósági határozatban nyilván nem beszélhetünk a fenti (4) bekezdés szerinti pénzmosásról, ugyanis az elkövetőnek csupán a magatartása, viselkedése „*orgazda jellegű*”. Emellett szükséges, hogy az alapcselekményt nem ő maga, hanem más kövesse el. Fontos azonban megjegyezni, hogy a pénzmosás összes alapesete nem követeli meg az alapcselekmény más általi elkövetését. A pénzmosás (1) és (2) bekezdésben foglalt alapeseteire ennek nincs hatása. Ezekben az esetekben ugyanis maga az alapcselekmény – jellemzően, mint itt is vagyoni elleni bűncselekmény – elkövetője is utóbb megvalósíthatja a pénzmosás büntetettét is.

Az azonban az elemzendő bírósági határozat kapcsán is felmerülhet az aktuális bírósági gyakorlatban is, hogy az alapcselekményt követő utócselekmény értékelhető-e pénzmosásként? Ugyanis a megszerzett dolog vagy vagyon továbbértékesítése értelmezhető a pénzmosásról szóló Btk. 399. § (1) bekezdésében foglalt cselekményként, azaz, hogy ezzel az elkövető a szerzett vagyon eredetét igyekszik utóbb leplezni, elfedni.

Ilyen szempontból válik érdekessé az az általam már korábban vitatott³, 2014-es bírósági határozat, mely kimondja: „*a pénzmosás nem a csalás büntetlen utócselekménye, minthogy a törvény a pénzmosást kifejezetten kiemelte a lehetséges utócselekmények köréből*”.⁴ E bírósági határozat megalkotásának indoka többek között Tóth Mihály szerint az volt, hogy felrótták a joggyakorlatnak, hogy alig történik pénzmosás miatti elmarasztalás.⁵ Az gazdaságnak a pénzmosás tényállásába való beépítése többek közt tud ezeken az adatokon javítani.

Fontos azonban ezen ponton megállni egy pillanatra és összevetni az általam külön tárgyalt bírósági határozatot a hivatkozott 2014-es határozattal, álláspontom szerint ugyanis az aktuális gyakorlat tükrében komoly ellentmondás lelhető fel közöttük.

A 2017-es bírósági határozat megállapítja, hogy a csalást követő – a hatályos Btk. szerint leginkább pénzmosásként definiálható utócselekmény – csupán a csalás folytatása. Természetesen az utócselekményt a hatályos szabályozás alapján magam értékeltem pénzmosásként, de a BH szövege alapján tulajdonképpen bármilyen delictumként értékelnék

¹ Gál, 2021. 29. o.

² Btk. 399. § (4) bekezdés

³ Dékány, 2021. 8-9.o.

⁴ BH 2014.7.

⁵ Tóth, 2018, 420.o.

az utócselkményt, az csupán „csak folytatja az – általa megvalósított – alapcselkmény elkövetését”. Jelen esetben – álláspontom szerint – a célzat nem a vagyon eredetének elfedése vagy elleplezése, hanem a megszerzett dolog pénzre való cserélése. Más szóval az elkövető a hasznot realizálni akarja, azt az érdekkörébe kívánja vonni, hogy az alap-/előcselkmény elkövetésének legyen értelme. Ezt az álláspontomat megerősítette egy másik jogeset kapcsán Kármán, Mészáros és Tilki, akik szerint „célzat hiányában az is bűncselkménynek számítana, ha valaki a be nem fizetett adóját a saját neve alatt elhelyezné egy bankszámlán, mivel ezzel már bankműveletet végzett az adócsalásból származó pénzzel. Ekkor külön pénzmosás miatt büntetőeljárást indítani célszerűtlen (és méltánytalan) lenne.”⁶

Ezzel szemben a 2014-es bírósági határozat a pénzmosást, mint adott esetben a család utócselkménye kizárta az önálló utócselkmények köréből.

Az ellentmondás feloldható lenne azzal, hogy a 2017-es bírósági határozat ez esetben nagyobb relevanciával bír, mivel itt nem a vagyon eredetének elleplezése vagy elfedése volt a cél, hanem csak a vagyontranszformáció útján a haszon realizálása. Álláspontom szerint is ez történt ez esetben, tehát a pénzmosás nem lenne megállapítható a 2017-es határozatnak megfelelően.

Azonban az aktuális ítélkezési gyakorlatból kitűnik, hogy a jogalkalmazó sokszor indokolatlanul, tényállásszerűség hiányában is megállapítja a pénzmosás büntetést az elkövetési magatartások sokaságára, valamint arra való tekintettel, hogy feltételezi, hogy az utócselkmény célja az alapcselkmény – álláspontom szerint az elkövetőtől észszerűen tanúsított – leplezése.

Ahogy arra Mezei Kitti is hivatkozott: „Egyre gyakoribb – köszönhetően ezen eseti döntés (BH 2014.7.) kiterjesztő értelmezésének –, hogy az alapbűncselkményekből származó anyagi javaknak a bankszámlára helyezése, átváltása, bankszámlák közötti átutalása vagy felvétele (még akkor is, ha a pénz eredete, a pénzmozgás útja továbbra is könnyen nyomon követhető) már felveti a pénzmosás gyanúját, sőt akár a vád tárgyát képezheti és bűnösséget megállapító ítélet alapját adhatja.”⁷

Ezen – véleményem szerint – hibás kiterjesztő értelmezés kapcsán egy esetet hoztam példaként, mellyel ügyvédjelölti tevékenységem során találkoztam. Jelen publikáció megírásakor elsőfokú ítélet még nem született, de a vádirat tartalmából levonhatók a megfelelő következtetések az ügyészégi gyakorlatról.⁸

A történeti tényállás szerint egy angol cég online stratégiai játékok gyártásával foglalkozik. Egy másik, ilyen játékok forgalmazásával foglalkozó holland cég a hivatkozott angol céggel hosszas tárgyalási folyamatban állt annak érdekében, hogy a szerzői jogokat és ezzel a forgalmazáshoz való jogosultságot megvásárolja az angol cégtől. Egy ez idáig ismeretlen elkövető a tárgyalási folyamatról tudomást szerzett, és az angol cég e-mail fiókjának belépési adataihoz hacker támadás útján hozzáférést nyert. Innentől kezdve az üzleti levelezéseket az ismeretlen elkövető folytatta le a holland céggel, amellyel egyezsége jutott.

⁶ Kármán–Mészáros–Tilki, 2016, 76–91.o.

⁷<https://kuria-birosag.hu/hu/kuriai-dontesek/mezei-kitti-penzmosas-egy-esetei-biroi-gyakorlat-tukreben-kulonos-tekintettel> (letöltés dátuma: 2024.07.04.)

⁸ A folyamatban lévő ügyre tekintettel nem fogom ellátni ügyszámmal az általam írtakat. A történeti tényállás jelentős anonimizáláson esett át, de a jogilag releváns ismérvek nem változtak meg.

A tranzakció lefolytatása előtt létrehozott egy Magyarországon bejegyzett kft.-t, melyben a vezető tisztségviselői feladatak ellátására felkérte I.r. és II.r. vádlottat. A levelezésben a kft. bankszámla adatait adta meg az angol cég nevében, melyre a holland cég el is utalta a kialakított vételárat. Ezen ponton fontos megjegyezni, hogy az I.r. és a II.r. vádlott feltehetően tudomással bírt a cég számlájára érkezett összeg bűnös eredetéről.

Az átutalás végrehajtása után az ismeretlen tettes különböző tranzakciók elvégzésére hívta fel az I. és II.r. vádlottat, akik ezeket a bűnös úton szerzett vagyomból kapott „megbízási díj” ellenében meg is kísérelték végrehajtani.

Ezek mellett az I. és II.r. vádlott hosszú idő óta tartozott a III.r. vádlottnak, akinek a saját részükből úgyszintén egyszeri utalást hajtottak végre az adósság törlesztése fejében. A III.r. vádlott a kapott összeg egy részét kivette készpénz formájában, egy másik részét pedig tovább utalta családtagjának, a IV.r. vádlottnak, aki a kapott összeget készpénz formájában úgyszintén kivette egy ATM-ből.

Az ügyészség vádiratában mind a négy vádlottakat egyaránt pénzmosás elkövetésével vádolta meg.

Álláspontom szerint nem vitatott, hogy I. és II.r. vádlottak valóban megvalósíthatták a pénzmosás büntetét, ugyanis tudomással bírtak a vagyon bűnös eredetéről és a tranzakciók – melyek elvégzésére az ismeretlen tettes hívta fel őket – valóban a vagyon bűnös eredetének elfedésére irányult. Sokkal érdekesebb azonban a III. és a IV.r. vádlott esete. Ahogy arra a konferencián elhangzott előadáson Gellér Balázs professzor úr is utalt, esetükben nyilván elsősorban bűnösségi kérdés áll fenn, mivel a védelem álláspontja szerint nem voltak tudatában a vagyon bűnös eredetének. Ezen túlmenően viszont érdekes kiemelni a vádirati indokolást, mely lényege, hogy III.r. vádlott a vagyon egy részének egyszeri továbbutalásával és egyszeri készpénzfelvétellel, míg a IV.r. vádlott az egyszeri készpénzfelvétellel megvalósították a pénzmosás egy részmozzanatát, tevékenységük pedig egyértelműen azt célozta, hogy a hosszas tranzakciós hálózat útján a vagyon eredetét leplezzék/elfedjék.

A jogeset elején éppen erre a hibás, kiterjesztő gyakorlatra hivatkoztam a pénzmosás büntetlen utócselkményként való kizárása kapcsán. Ugyanis álláspontom szerint a bűnösségi kérdésen túl III. r. és IV.r. vádlott tevékenysége sehogy sem lehet tényállásszerű, ugyanis az egyszeri utalások és készpénzfelvelek célja nem az eredetleplezés, hanem a kapott vagyon érdekkörükbe vonását célozta.

Ahogy azt Mezei Kitti is kiemelte egy másik értekezésében, *„a dologgal összefüggésben igénybe vett pénzügyi szolgáltatások – a kétszeres értékelés tilalmára is figyelemmel – csak abban az esetben valósítják meg a büntetést, ha azok az eredetleplezési cél miatt túlmutatnak a bűncselekménnyel szerzett előny pusztá realizálásán.”*⁹

Ezen okból álláspontom szerint a pénzmosás büntette amúgy sem lenne megállapítható III. és IV.r. vádlott esetén. Mindazonáltal jelen jogeset álláspontom szerint kiválóan rámutat az uralkodó gyakorlatra, mely nem csak az ügyészségi, hanem az ítélkezési gyakorlatban is fellelhető. A bíróságok ugyanis a 2014-es BH roppant merev megfogalmazása miatt, illetve azért, mert a pénzmosásnak a Btk. 399. § (1) bekezdése szerinti alapesete tulajdonképpen erőltetve minden ilyen tevékenységre ráhúzható, nagyon ritkán állapítanak meg látszólagos anyagi bűnhalmazatot a csalás és a pénzmosás között.

⁹ Mezei, 2018, 21-28.o.

Álláspontom szerint a 2014-es bírósági határozattal az általam hivatkozott 2017-es határozatot párhuzamosan lenne érdemes kezelni. Az ítélezés során pedig aszerint kellene igazodni az egyik vagy másik határozathoz, hogy az alapcselekmény elkövetése után szükségszerű-e az utócselekmény elkövetése.

Csalás és hamis magánokirat felhasználásának halmazata

Az általam vizsgált másik bírósági határozat a következőképpen szól:

BH 2017.10. „Az elkövető és a sértett által a sértett megtévesztésével kötött szerződésnek a sértett részére történő átadása felhasználásnak minősül, így alkalmas lehet a hamis magánokirat felhasználása vétségének a megállapítására.”¹⁰

A hivatkozott határozatban a csalás magánokirat felhasználásának vétségével halmazatban került megállapításra.

Az irányadó tényállás szerint: „A vádlott az egyes sértettek megtévesztése során vállalkozói szerződéseket, illetve megrendelő lapokat állított ki, melyek tartalmazták a felvállalt munkákat, egyes esetekben a munkavégzés határidejét, mely szerződések és megrendelések egy példányát a vádlott a sértettek részére átadta. Jelen esetben tehát a vádlott által kifejtett elkövetési magatartás, azaz a tévedésbe ejtés során az egyes valótlan tartalmú okiratok felhasználásra kerültek, azokat a vádlott a sértettek részére átadta, azaz az okiratokat éppen a tévedésbe ejtés során, annak érdekében használta fel.”¹¹

Az ügyészség indítványában hivatkozott arra a bírósági határozatra, mely szerint „*a csalás és a magánokirat hamisítást halmazatban kell megállapítani akkor is, ha a magánokiratot a csalás eszközeként használták. A csalás elkövetésének, a tévedésbe ejtésnek ugyanis számtalan más formája, módja, változata van. A magánokirat hamisítás útján történő tévedésbe ejtéssel elkövetés csalás csak egy a többféle elkövetési mód közül, ezért jelen esetben sem lehet mellőzni a csalás és a magánokirat hamisítás bűncselekménye halmazatának megállapítását.*”¹²

Álláspontom szerint az ügyészség által hivatkozott bírósági gyakorlat annak a halmazatbővítő gyakorlatnak felelt meg, mely az 1978. évi Btk. hatálybalépésével kezdett el megvalósulni, az előtte lévő, 1961. évi Btk. halmazatszűkítő gyakorlatával ellentétesen.

Az általam tárgyalt és az ügyészség által hivatkozott bírósági határozat jogpolitikai és jogalkalmazói indokainak megértése, és az általam konklúzióként levont következtetés érdekében itt tennék is egy kis kitérőt a halmazatszűkítő és a halmazatbővítő gyakorlat elemzése kapcsán.

¹⁰ BH 2017.10.320

¹¹ Miskolci Törvényszék Bf.771/2015/5.

¹² BH 1981.42.

Kitérő: Halmazatszűkítő contra halmazatbővítő gyakorlat

Tóth szerint a büntetlen eszközcselekmény megítélése nagyrészt annak a függvénye, hogy a korban éppen halmazatszűkítő vagy halmazatbővítő felfogás van érvényben.¹³ Ez az esetleges felfogás jogbiztonság szempontjából erősen megkérdőjelezhető, és személy szerint aggályosnak találnám, ha aktuális jogpolitikai állásfoglalásoknak kihatása lenne minősítési kérdésekre.

Ugyanis az egység–halmazat témakörnek álláspontom szerint elsősorban inkább minősítési problematikának kellene lennie, majd utóbb ezt követően lehet büntetéskiszabási szempontból megvizsgálni a minősítés alapján. A sorrend felcserélése ugyanis a Tóth által is említett problémához vezethet, amikor is hamarabb születik meg az elképzelés a büntetés mértékéről, amihez utóbb kell olyan bírósági határozatokat keresni, amely az ehhez kapcsolódó minősítésnek érvényt szerezhet.

Általánosságban megállapítható, hogy az ügyészség a hatékonyabb eredmények elérése érdekében inkább a halmazatbővítő felfogás mellett teszi le a voksát kortól függetlenül. Ennek oka, hogy a célcselekmény miatti esetleges felmentés esetén az eszközcselekmény megállapítása még sikeressé teheti a vádat.

A halmazatbővítő gyakorlat túlsúlya egyébként már az 1978. évi Btk. hatálybalépése óta fellelhető. Akkoriban a gyakorlat legfőbb jogpolitikai indoka az volt, hogy ha a látszólagos értékelés során háttérbe lépő bűncselekményt egyazon elkövető a későbbiekben ismét elköveti, büntetőjogi szempontból nem lehetett visszaesőként minősíteni.¹⁴

A jelenleg hatályos Btk.-ban persze ez az indokolás már tárgyaltalan lenne, mivel a visszaesői minősítésnek (leszámítva a különös visszaesőt) nem feltétele az ugyanolyan, vagy hasonló bűncselekmény elkövetése. A halmazatbővítő felfogás azonban töretlenül érvényesül a jelenlegi joggyakorlatban is, és nem véletlen, hogy ennek kapcsán olyan jogesetet tárgyalok, ahol önállóan eszközcselekmény megállapításának lehet helye, ugyanis itt lesz leginkább fellelhető ez a halmazatot erőltető gyakorlat.

Elég csak arra gondolni – amit látni is fogunk –, hogy jelenleg csupán az in abstracto szükségképpen, és nagy ritkán gyakori összefüggések kapcsán mérlegeli egyáltalán a bíróság, hogy fennáll-e a látszólagos halmazat lehetősége. Ezzel szemben a halmazatszűkítő gyakorlatban, ami leginkább az 1961. évi V. törvény hatálybalépésével jelent meg, merőben más megközelítést alkalmaztak. Itt a valóságos és látszólagos halmazat elhatárolásának legfontosabb szempontja a cselekmények közötti okozatiság és összefüggések felderítése, illetve ennek fokozatainak megállapítása volt. Az 1961. évi Btk. hatálybalépése előtt, az 1950-es években a gyakorlat a halmazatot csupán az in abstracto szükségszerűség alapján volt hivatott kizárni, így a régebbi bírói gyakorlat csak kevés kivételt tett, ahol nem kellett valóságos halmazatot megállapítani.

¹³ Tóth, 2018. 411.o.

¹⁴ Ambrus, 2014. 233.o.

Ez a témakör különösebben nem is volt terítéken, ugyanis a 1961. évi Btk. előtt a Csemegi-kódexet inkább az anyagi és alaki halmazát elhatárolása foglalkoztatta¹⁵, nem pedig a valóságos és látszólagos halmazát közti különbségtétel. Rövidesen azonban a joggyakorlat meghaladta ezt az elvet azzal, hogy az összefüggések vizsgálatának alapját immár az adott ügy alapulvétele jelentette. Magyarán az 1961 előtti gyakorlattól eltérően, a jogalkalmazók nem egyes törvényi tényállások egymás közötti összefüggését vizsgálták, hanem a bűncselekmény törvényi tényállását betöltő konkrét esetek belső kapcsolatát.¹⁶ Fontosnak tartották figyelembe venni egy halmazati kérdés megállapításakor a terhelt szándékát, az elkövetés körülményeit, illetve az adott helyzetet, tehát valamennyi körülményt, ami a konkrét esethez köthető a törvényi tényálláson túlterjeszkedik.¹⁷ Ezek függvényében döntöttek arról a kérdéstről, hogy például a célcselekményt az elkövető vajon az eszközcselekmény mellőzésével is végre tudta volna-e hajtani.

Mindenképpen örömteli változás volt ez, hiszen sikerült túllépni a bűncselekmény törvényi tényállásának elvi alapú vizsgálatán az egymással eshetőlegesen fennálló viszonyukat illetően. Lehetségesnek tartom, hogy a jelenlegi joggyakorlatba is érdemes lenne visszahozni az ilyesfajta szemléletet.

Vissza a jogesethez

A történeti kitekintés után visszatérek a jogeset elemzésére, melynek függvényében álláspontom is sokkalta érthetőbb lesz. Az eset elemzése kapcsán két megválaszolendő kérdést teszek fel. Az egyik, hogy szükséges volt-e a vállalkozói szerződések és a megrendelő lapok előállítása a sértettek megtévesztéséhez? A másik, hogy ezen okiratok hiányában az elkövető megvalósította volna-e a csalást, mint utócslekményt?

Az első kérdésemet maga a történeti tényállás is megválaszolta, míg a második kérdés következik az elsőre adott válaszból. A történeti tényállásból kiemelt szövegrész alapján az okiratok a tévedésbe ejtés során, annak érdekében készültek. Ebből nyilvánvalóan egyenesen következik, hogy a vállalkozói szerződések és megrendelő lapok nélkül a sértett tévedésbe ejtése nem lett volna kivitelezhető. Innentől kezdve egyrészt irreális is lenne azt feltételezni, hogy ettől függetlenül az elkövető megkísérelte volna megvalósítani a csalás büntettét. Másrészt, ha akarta volna se lett volna tényállásszerű, ugyanis a tévedésbe ejtés vagy tartás, mint tényállási elem hiányzott volna. Összefoglalva, a hivatkozott okiratok felhasználásának hiányában nem csak az utó-, de még az eszközcselekmény sem valósult volna meg, effektíve nem beszélhetnénk bűncselekmény elkövetéséről.

Az elkövető tudata az okiratok szerkesztésekor nyilvánvalóan átfogta azt, hogy azokat az utócslekmény elkövetésétől várt haszon reményében használja fel. Az meg nyilvánvalóan nem életszerű, hogy az elkövető ugyan elkészíti a hamis okiratokat, de azokat utóbb nem használja

¹⁵ Csemegi-kódex 95-96. §

¹⁶ Kvázi BJD 2622.

¹⁷ Régi Btk. kommentár, 1968. 376-377.o.

fel. A tévedésbe ejtés szempontjából ugyanis önmagában az okiratok megléte nem releváns, csak azok felhasználásával lesz kivitelezhető a csalás elkövetési magatartása.

Érdekességképpen megemlítendő, hogy ismert ettől ellentétes álláspont is, sikkasztás és hamis magánokirat felhasználásának kapcsolatában. A határozat alapján „*a sikkasztással bűnhalmazatban kell megállapítani az annak leplezése érdekében elkövetett magánokirat-hamisítást*”¹⁸. A határozat indokolása szerint: „*a valótlan tartalmú vagy a hamis magánokirat készítése önmagában nem éri el a társadalomra veszélyességnek a büntető üldözéshez megkívánt fokát, csak akkor, ha ezt a magánokiratot felhasználják.*”

Nyilvánvalóan önmagában a bírósági határozat és annak indokolása is irreálisnak tűnik számomra, ugyanis az az elvárhatóságnak egyáltalán nem megfeleltethető. Mind az általam tárgyalt, mind a sikkasztásos jogeset esetén nehéz elképzelni azt, hogy az elkövető elkészíti ugyan az okiratokat, de aztán azokat „zsebre teszi” és nem használja fel.

Az általam tárgyalt jogesetnél ez esetben a csalás nem valósult volna meg, míg a hivatkozott bírósági határozatban – ahol utócsелеkményként van jelen – annak hiánya tulajdonképpen önfeljelentéssel járt volna.

Összefoglalva, álláspontom szerint a vagyon elleni bűncselekmények nagy részénél különösebb kockázatvállalás nélkül kijelenthető, hogy okirat-hamisítás nélkül nem is lennének elkövethetőek. Ennek következményeként az eszközcsелеkmény a szoros összefüggés miatt elveszíti önállóságát, így halmazati értékelés nem alkalmazható.

Már Angyal Pál is megfogalmazta¹⁹, hogy ez esetben hiába nyúlik túl az elkövetői tevékenység a magánokirat-hamisítás törvényi tényállásán, nem lehet azt megállapítani egy egyszerű indok miatt. Ugyanis a tévedésbe ejtés eszközeként éppenhogy ezen okirat felhasználása szolgált haszonszerzésre irányuló célzattal.

Emellett kiemelendő, hogy a csalás törvényi tényállásában szerepel a tévedés és a haszonszerzés is²⁰, így még indokoltabbá válik az okirat-hamisítás önálló bűncselekményi jellegének elhagyása.

A probléma, hogy a jogalkalmazói gyakorlat általánosságban, a törvényi tényállási szintjén vizsgálja, hogy in abstracto szükségszerű-e az adott eszköz- vagy utócsелеkmény elkövetése, nélkülözve az adott jogeset sajátosságait.

Kétségtől eltekintve akceptálható az az ügyészségi érvelés, hogy a csalás és az elkövetési magatartású szolgáló tévedésbe ejtés megvalósítható hamis okirat felhasználása nélkül is. Mindazonáltal, ahogy arra már rávilágítottam: ebben a jogesetben ennek hiánya nélkül nem csak csalásról, hanem bűncselekmény elkövetéséről sem beszélhettünk volna. Emiatt álláspontom szerint itt látszólagos anyagi bűnhalmazat, és a hamis-magánokirat felhasználásának vétsége önállóan eszközcsелеkményként való megállapítása lett volna indokolt.

¹⁸ BH 1980.227.

¹⁹ Bjt. 82. kötet, 107.o.

²⁰ Btk. 373. § (1) bek.

Csalás és a közokirat-hamisítás halmazata

Előző fejezet folytatásaként szükségszerűnek tartom bemutatni a csalás közokirat-hamisítással való kapcsolatát is pár szemléltető jogesettel, ugyanis korunk halmazatbővítő gyakorlatától függetlenül még ezek a példák reprezentálják leginkább a hallgatók számára az önállóan eszközcselekmény témakörét.

Erre kiváló példa az a bírósági határozat²¹, amelyben a bíróság nem látja indokoltnak az eszközcselekményként megvalósuló okirat-hamisítás büntetést, ha az csupán a hatóság félrevezetéséül szolgál az intellektuális közokirat-hamisítás realizálása érdekében. Ezt a gyakorlatot a LB meg is erősítette²², ugyanis a hatóság megtévesztése szükségszerű mozzanata annak, hogy a célcselekmény létrejöhsen.

Hiába tűnik evidens példának a csalás és az okirat-hamisítás a látszólagos anyagi halmazon belül az önállóan eszközcselekmény esetkőrére, mégis a következő elemzésből látható lesz, hogy a bírói gyakorlat mennyire megosztott a kérdést illetően. A következőkben Tóth Mihály érvelését²³ mutatnám be a saját szavaimmal és megjegyzéseimmel.

A tényállás szerint a vádlott és vádlott-társai egy biztosításközvetítő kft nevében nagy számban juttattak biztosítási ajánlatokat különböző biztosító társaságoknak. Kiemelendő, hogy ezek nem tükröztek tényleges szerződési akaratot, illetve a jutalékot rendszerint fölvtették. Itt csalás mellett többrendbeli magánokirat-hamisítást is megállapítottak attól függően, hány különböző társasággal kötöttek megállapodást az elkövetők.

Az elsőfokú bíróság vizsgálata elsősorban arra terjedt ki, hogy a törvényi tényállás általában megvalósítható-e más módon²⁴. Számomra ez meglehetősen kérdéses elbírálási módszer, mivel – mint arra már utaltam az előző fejezetben – a törvényi tényállások egymáshoz való általános viszonyán túl érdemesebb lenne esetspecifikusan minden ügyben külön-külön a belső összefüggéseket vizsgálni. Továbbá ez alapján nyilvánvaló, hogy csalás valóban nem csak magánokirat-hamisítással követhető el.

A másodfokú bíróság a döntést illetően egyetértett az előzővel azzal a különbséggel, hogy már nem a törvényi tényállások viszonyát vizsgálta általánosságban (in abstracto), hanem a „biztosítók sérelmére elkövetett cselekményt” (in concreto)²⁵.

A konkrét nevesítésen túl megítélésem szerint ez csupán látszólagos eljárás annak érdekében, hogy a gyakorlatnak jobban megfeleljen, minthogy ez eseti vizsgálat eredményeként megszületett döntés, de tartalmában változatlanul inkább általános érvényű. A konklúzióm az ügyel kapcsolatban egybe is vágna a szerző, Tóth Mihály álláspontjával. A döntés az általam képviselt eddigi nézetekkel ellentétes, hiszen az nem eseti, hanem általános vizsgálódás tárgya volt. Ennek a legnagyobb problémája, hogy nehezen lehet az önállóan eszközcselekmény témakörében hivatkozási alapul szolgáló gyakorlati példákat találni éppen az esetek sokszínűsége miatt. Ezzel a döntéssel a bíróság tulajdonképpen az egyetlen biztosabb példának tetsző deliktumpárosításnak mondott ellent. Ha a másodfokú bíróság valóban eseti jelleggel vizsgálta volna meg az ügyet, akkor teljesen egyértelmű lett volna megint csak, hogy

²¹ BH 1996. 290. III.

²² 5/2000. BJE

²³ Tóth, 2018. 418-419.o.

²⁴ Fővárosi Törvényszék 8.B. 1368/2012/355.

²⁵ Fővárosi Ítéltábla 2. Bf. 297/2016/43.

a csalás az előbűncselekmény megvalósítása nélkül nem lett volna megvalósítható. Tóth Mihály érvelését az előbűncselekmény kikerülhetetlenségét illetően itt változtatás nélkül is idézném, mivel számomra teljesen egyértelművé teszi az eset megítélését: „*megtévesztéssel szerzett jutalék folyósítására ugyanis egyedül és kizárólag az írásos szerződési ajánlatok benyújtása és elfogadása alapján kerülhetett sor*”²⁶.

Természetesen az okfejtésbe bele lehet kötni azzal, hogy a Polgári Törvénykönyv szerint jognyilatkozatot szóban és ráutaló magatartással is meg lehet tenni²⁷, de ezek a forgatókönyvek teljesen életidegenek egy biztosítási ajánlattétel esetén. Tóth is külön kiemeli, hogy a mai iratcentrikus világban a másik két megvalósítási mód erősen elképzelhetetlen. Ebből is egyértelműen látszódik, hogy az okirat-hamisítást célzattal követték el, méghozzá annak érdekében, hogy a csalás megvalósítható legyen, így a bíróság megállapítása számomra teljes mértékben indokolatlan. Az, hogy más esetekben ugyanezen törvényi tényállásokkal, hogyan lehetett volna még megvalósítani ezt a bűncselekményt, az ügy szempontjából abszolút irreleváns. Ugyanis különálló ügyről beszélünk, amelynek adottak a saját motívumai, és ezek eseti jellegű vizsgálatából tudunk csak következtetéseket levonni a fennálló eszköz-cél viszonyra és a köztük lévő okozatiságra.

Információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás és készpénz-helyettesítő fizetési eszközzel visszaélés halmazata

A jogeset elemzése előtt érdemesnek tartom megfogalmazni, mi is lehetett jelen törvényi tényállás megalkotásának jogalkalmazói indoka a csalás szempontjából. A hallgatók körében a generális–speciális tényállások értelmezésében visszatérő hiba szokott lenni, hogy az információs rendszer felhasználásával elkövetett csalást speciális bűncselekményként értékeli a generálisabb csaláshoz képest, ami nyilvánvalóan nem igaz.

A tényállás megalkotásának indoka ennél sokkal egyszerűbb volt. Visszatérő problémát jelentett, hogy a csalás tényállása nem volt megállapítható abban az esetben, ha a passzív alany nem természetes személy volt. Így a tényállás megfogalmazása során a törvényhozó éppen abból indult ki, hogy természetes személy hiányában is megállapítható legyen a bűncselekmény elkövetése. Ahogy azt Kondorosi András meg is fogalmazta: „*Garanciális jelentőséggel is bír e bűncselekményi tényállás megalkotása: az információs társadalom mind szélesebb körű kiteljesedésének éveiben már legalább akkora jelentőséggel bírhatnak a konkrét tévedésbe ejtett sértett nélkül – például az internet segítségével – megvalósított csalárd, visszaélészerű magatartások, mint a 'klasszikus', természetes személy sérelmére elkövetett csalási cselekmények.*”²⁸

²⁶ Tóth, 2018. 419.o.

²⁷ Ptk. 6:4. § (2) bekezdés

²⁸ Kondorosi, 2014, 73-75.o

Ezen előljáró szavak után vonom elemzésem körébe a következő bírósági határozatot, és előre bocsátva az értékelést – az eddigi nyilvánvalóan halmazatszűkítő nézeteimmel ellentétesen –, a határozatot túlzónak érzem ilyen szempontból.

A határozat szövege: „Az információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás - egyebek mellett - a jogosulatlanul megszerzett készpénz-helyettesítő fizetési eszköz felhasználásával valósulhat meg, ezáltal a készpénz-helyettesítő fizetési eszközzel visszaélés az előbbi bűncselekménynek rendszerinti eszközcselekménye. Ennek következtében e két bűncselekmény halmazata látszólagos, csak az előbbi bűncselekmény megállapításának van helye.”²⁹

Az irányadó tényállás szerint a vádlott a sértett pénztárcájában megtalálta és jogtalanul megszerezte a sértett bankkártyáit. Már itt érdemes megjegyezni érdekességként, hogy amennyiben a bankkártya megszerzése jogszerű lett volna, úgy az azzal történő „jogtalan készpénzfelvétel a tévedésbe ejtett természetes személy hiányában nem csalásnak, hanem információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás büntettének minősül.”³⁰

A jogeset ezen túl is felvet minősítési kérdéseket, ugyanis nem mindegy, hogy a vádlott a bankkártyát pénztárcával együtt tulajdonította el, vagy csupán abból, vagy a sértett közvetlen környezetéből vette el azt. Előbbi esetben ugyanis nem készpénz-helyettesítő fizetési eszközzel visszaélés, hanem lopás büntettének megállapítása lenne indokolt.³¹

Tételezzük fel ezektől függetlenül, hogy az elkövető csupán önmagában a bankkártyát tulajdonította el. Ezt követően, napokkal később az elkövető különböző helyszíneken fizetett a bankkártyával, ezzel megvalósítva az információs rendszer felhasználásával elkövetett csalásnak a Btk. 375. § (5) bekezdése szerinti alakzatát.

Elsőfokon a bíróság valóságos anyagi halmazatot állapított meg, azonban a másodfokú bíróság csupán látszólagos anyagi bűnhalmazatot arra való tekintettel, hogy készpénz-helyettesítő fizetési eszközzel való visszaélés nélkül a csalás nem lenne elkövethető, így ez annak önállóan eszközcselekménye.

Véleményem szerint a szoros tér- és időbeliség hiánya okán ez a gondolatmenet nem felelhető meg a halmazati gyakorlatnak. Laikus szemlélőként is kitűnik, hogy a két bűncselekmény egymástól elkülönülten valósul meg: egyszer vádlott elveszi a bankkártyákat (első bűncselekmény), majd napokkal később különböző helyeken fizet velük (második bűncselekmény). Magyarán az eset egyértelműen anyagi halmazati megítélés alá kerül. Onnantól kezdve pedig, hogy egyértelműen anyagi halmazati kérdésként definiáljuk az esetet, a szoros tér- és időbeliség teljes hiánya miatt nem értékelhető látszólagos bűnhalmazatként az eset. Ezen kritérium hiányát maga a Kúria is elismeri az ítéletében: „*ezt követően (s: bankkártyák eltulajdonítását követően), időben és térben elkülönülten használta fel a három jogosulatlanul megszerzett bankkártyát*”³².

Nem tartom in abstracto szükségszerűnek a Btk. 393. § (1) bekezdésében foglalt tényállás elkövetését azért, hogy utána megvalósulhasson az információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás. Ahogy az első cselekmény minősítésénél taglaltam, az eset

²⁹ BH 2015.244.

³⁰ Kúria Bfv.73/2016/10.)

³¹ Btk. 370. § (2) bek. b) pont be) pont – az elkövetési érték nem ismert számomra a jogesetben, annak függvényében a minősítés változhat.

³² BH 2015.244.

eszközselekménye más kontextusban nyugodtan lehetne a 370. § (2) bekezdés b) pont be) szerinti lopás is.

Természetesen nem vitatom, hogy ezen két bűncselekmény in abstracto nagy gyakorisággal előfordulhat egymás mellett. Mindazonáltal az általam tárgyalt korábbi két fejezet álláspontom szerint jelentősen ideálisabb példa a most tárgyalt témakörnél, de legalábbis egy lapon kezelendők.

Összefoglalva, a jogalkalmazótól ilyen téren igényelném azt a fajta következetességet, hogy ezek alapján az in abstracto gyakori együttes előfordulás ne legyen kizáró oka a látszólagos bűnhalmazat megállapításának önmagában azon okból, hogy a delictumok nem szükségszerűen együttesen előfordulók. Nyilvánvaló ugyanis, hogy itt nem beszélhetünk in abstracto szükségszerűségről.

Összefoglalás

Mind a konferencián tartott előadásomban, mind jelen publikációmban igyekeztem rámutatni a család és az információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás vonatkozásában azon határozatokra, melyek napjaink ítélkezési gyakorlatában a legmegkérdőjelezhetőbbek álláspontom szerint.

Nyilván a jogesetek kapcsán alkotott véleményem fenntartásokkal kezelendők és vitathatók, de álláspontom szerint a jogalkalmazói gyakorlatot nem az egység-halmazati témakör régről beidegződött dogmatikájának feltétel nélküli elfogadása, hanem a kor, elkövetési módszerek változásával és a technikai fejlődéssel járó új kihívások szülte, állandó vita serkenti.

Írásomat – mint a témában alkotott összes más értekezésemet is – Földvári József szavaival zárnám: „Nem tűzhetjük magunk elé célként a bűncselekmény-egység és a halmazat egész területének feldolgozását. Meg kell elégednünk ez alkalommal azoknak a kérdéseknek a tárgyalásával, amelyek a mai ítélkezési gyakorlatunkban a legtöbb nehézséget okozzák.”³³

Felhasznált irodalom

Ambrus István: Egység és halmazat – régi dogmatikai kérdés új megközelítésben. Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Büntetőjogi és Büntető Eljárásjogi Tanszék, Szeged, 2014,

Dékány Ádám: A látszólagos bűnhalmazat II. rész: A látszólagos anyagi bűnhalmazat. *Ügyészek lapja*, 2021/4. szám

Földvári József: Az egység és a halmazat határesetei a büntetőjogban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962.

³³ Földvári, 1962, 12.o.

Gál István László: A pénzmosás új magyar szabályozása 2021-től. Büntetőjogi szemle; Budapest; 2021/1. szám

Kármán Gabriella – Mészáros Ádám – Tilki Katalin: Pénzmosás a gyakorlatban. Ügyészégi Szemle, 2016/3.

Kondorosi András: Az információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás. Infokommunikáció és jog, 2014/2. (58.) <https://szakcikkadatbazis.hu/doc/5527910> (letöltve: 2024. 07. 04.)

Mezei Kitti: A Kúria harmadfokú végzése a jogtalan elsajátításról és a pénzmosásról. Jogesetek Magyarázata, 2018/3–4.

Tóth Mihály: A látszólagos anyagi halmazat egyes kérdései – gyakorlatias nézőpontból. In: Ünnepi Kötet Varga Zoltán 70. születésnapja alkalmából; Budapest; 2018; Pázmány Press

THE PROBLEMS OF FRAUD AND FRAUD USING INFORMATION SYSTEMS IN CONNECTION WITH SET OF CRIMES

In my publication, I examined when the offences in the title can be established together with other offences. There are many problems with this in Hungarian legal practice. On the one hand, there are old practices that are reminiscent of bad customs. On the other hand, there are new practices which do not correspond to Hungarian doctrine. In my publication, I therefore mainly deal with cases which, in my view, are neither in line with the natural approach nor with what can be expected of the offender. My paper is intended as a discussion paper on the subject. I believe it is important for the legal community to engage in a dialogue on the subject and not to give absolute credence to every case-by-case decision universally.

FRASER, ANETA MARIANNA

Büntetőjogi Tanszék

Témavezető: dr. Ambrus István habil. egyetemi docens

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.8.Faser>

**CYBERCRIME FROM THE PERSPECTIVE OF THE CONTROL OVER THE CRIME
THEORY IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW: NEW CHALLENGE, ESTABLISHED
SOLUTIONS?**

Abstract

The concept of paradigm can be applied not only to broad areas such as the distinction between positivism, post-positivism, interpretivism, but also to narrower issues such as accepted definitions within a particular branch of law. One such example is the decision of the International Criminal Court to reject the joint criminal enterprise doctrine and to adopt the German ‘control theory’. The adoption of a different theoretical framework has resulted in a shift in the criteria used to distinguish between principals (co-perpetrators) and accessories (aiders). The question thus arises as to whether, in the context of ongoing technological advances and the escalating problem of cybercrime, including the use of distributed denial-of-service (DDoS) attacks, the same solution remains applicable. In addition to filling the existing gap in the field, the study employs a novel approach to problem-solving. This involves identifying new problems that have arisen alongside technological advances and attempting to resolve these problems by analysing the paradigmatic solutions.

1. Introduction

Ensuring respect for human rights requires the establishment of clear rules and principles of criminal responsibility, which becomes particularly important with regard to the dual nature of the International Criminal Court (hereinafter: ICC). In fact, the crimes under its jurisdiction are often widespread and systematic, which makes it difficult to establish clear rules that would cover all modes of criminal liability. It is crucial to acknowledge that cybercrimes are exceedingly intricate by nature, and it is a challenging endeavour to differentiate between principals and accessories involved in the crime.

This paper focuses on one type of cybercrime, i.e. *distributed denial-of-service* (hereinafter: DDoS) attacks. This is justified in light of the *CyberPeace Institute* report, which shows that

this type of crime has increased the most since January 2022.¹ It should be noted that the term ‘hacking’ is used in the text in relation to these attacks, which is not particularly controversial. This is also the terminology used by contemporary authors, as it accurately reflects the process of a DDoS attack.² The actual process of DDoS attack begins with the infection of other users with malicious software, for the purpose of creating a so-called *botnet*.³

Although the Budapest Convention on Cybercrime⁴ and Tallinn Manual books⁵ have prompted extensive debate on the subject of cyber-operations in an international perspective,⁶ it is important to note that this study limits its focus to the issue of cybercrime in the context of the Rome Statute, as acknowledged by the Council of Advisers’ Report on the Application of the Rome Statute of the International Criminal Court to Cyberwarfare.⁷ A number of authors have attempted to reflect on this background by referring, rather generally, to all cybercrimes.⁸

A fairly dominant view in doctrine is that cybercrimes may amount to war crimes under Article 8(2)(b)(i)-(ii), Article 8(2)(b)(iv) and Article 8(2)(e)(i) of the Rome Statute, and although there are also considerations as to whether cybercrimes may also fulfil the element of acts of genocide, crimes against humanity or the crime of aggression, these issues are beyond the scope of this study. A singular view within the doctrine asserts that DDoS actions do not constitute an ‘attack’ under international humanitarian law.⁹ One can also find the view that DDoS attacks are unlikely to fall under the jurisdiction of the International Criminal Court unless they cause serious disruption, property damage or personal injury.¹⁰ These are crucial considerations when examining the wording of Article 8(2)(b)(i)-(ii), Article 8(2)(b)(iv) and

¹ CyberPeace Institute, ‘Attack Details’ <cyberconflicts.cyberpeaceinstitute.org/threats/attack-details> accessed 5 July 2024.

² Filip Radoniewicz, *Odpowiedzialność karna za hacking i inne przestępstwa przeciwko danym komputerowym i systemom informatycznym* (1st ed, Wolters Kluwer 2016, Warsaw) 108-112.

³ The botnet then floods a targeted service with the generated traffic, *ibid*.

⁴ *Budapest Convention on Cybercrime*, opened for signature 23 November 2001, ETS No. 185 (entered into force 1 July 2004).

⁵ Michael N. Schmitt, *Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare* (1st edn, Cambridge University Press 2013, Cambridge), doi: 10.1017/CBO9781139169288; Michael N. Schmitt, *Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber operations* (2nd edn, Cambridge University Press 2016, Cambridge), doi: 10.1017/9781316822524.

⁶ *See, for example*, Cordula Droegge, ‘Get Off My Cloud: Cyber Warfare, International Humanitarian Law, and the Protection of Civilians’ (2012) 94(886) *International Review of the Red Cross* 533–578, doi: 10.1017/s1816383113000246; Laurent Gisel, Tilman Rodenhäuser, and Knut Dörmann, ‘Twenty years on: International Humanitarian Law and the Protection of Civilians Against the Effects of Cyber Operations During Armed Conflicts’ (2020) 102(913) *International Review of the Red Cross* 287–334, doi: 10.1017/s1816383120000387.

⁷ Permanent Mission of Liechtenstein to the United Nations, ‘Report on the Application of the Rome Statute of the International Criminal Court to Cyberwarfare’ <ila-americanbranch.org/wp-content/uploads/2022/10/The-Council-of-Advisers-Report-on-the-Application-of-the-Rome-Statute-of-the-International-Criminal-Court-to-Cyberwarfare.pdf> accessed 5 July 2024.

⁸ *See, for example*, Oona A. Hathaway, Rebecca Crootof, Philip Levitz *et. al.*, ‘The Law of Cyber-Attack’ (2012) 100(817) *California Law Review* 817-886; Kai Ambos, ‘International Criminal Responsibility in Cyberspace’ in Nicholas Tsagourias, Russell Buchan (eds), *Research Handbook on Cyberspace and International Law* (Edward Elgar Publishing 2015, Cheltenham) 118-143; Marco Roscini, ‘Gravity in the Statute of the International Criminal Court and Cyber Conduct that Constitutes, Instigates or Facilitates International Crimes’ (2019) 30(3) *Criminal Law Forum* 247–272, doi: 10.1007/s10609-019-09370-0.

⁹ Paul A. Walker, ‘Rethinking Computer Network ‘Attack’: Implications for Law and U.S. Doctrine’ (2010) 1(1) *Journal of National Security Law & Policy* 1-54.

¹⁰ Marco Roscini, ‘The International Criminal Court Forum’ <iccforum.com/cyberwar> accessed 5 July 2024.

Article 8(2)(e)(i) of the Rome Statute, as each refers to the concept of ‘attack’ as defined by Article 49 of the Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949.¹¹

Returning to the issue of different modes of criminal liability, it can be argued that the adoption of German legal doctrine by the International Criminal Court represented a significant step forward in addressing challenges to the blurring lines between principals and accessories. It can be said that a kind of consensus as to the criteria for distinguishing between the principal and accessory forms of crime was reached simultaneously with the judgments of the International Criminal Court in the cases of: *Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo* (hereinafter: Lubanga judgment)¹² and *Prosecutor v. Germain Katanga and Mathieu Ngudjolo Chui* (hereinafter: Ngudjolo judgment)¹³ This consensus led to the emergence of two related paradigms - the concepts of *funktionelle Tatherrschaft* and *Organisationsherrschaft*.¹⁴ On the one hand, the former paradigm is applied in cases of direct co-perpetration, in which the persons involved exercise functional control over the crime. On the other hand, the latter is used in cases of indirect co-perpetration, i.e. complex criminal activities in which the individuals control the organisation in order to commit the crime.¹⁵ These models are useful for the present research because they have so far been used in international criminal law for the attribution of criminal responsibility in order to define the differences between principal and accessory offenders. The idea behind this paper is for them to continue to be models in solving contemporary problems - such as the aforementioned cybercrime.

To quote the Prosecutor of the International Criminal Court: ‘International criminal justice can and must adapt to this new landscape. While no provision of the Rome Statute is dedicated to cybercrimes, such conduct may potentially fulfil the elements of many core international crimes as already defined’.¹⁶ Therefore, the main objective of this article is to integrate the paradigms of international criminal law with the contemporary issue of the evolution of cybercrime. Previous research findings have highlighted the particular significance of conducting a comparative analysis between indirect co-perpetration (*Organisationsherrschaft*) and DDoS-type cyber-attacks.

¹¹ Terry D. Gill, ‘International Humanitarian Law Applied to Cyber-Warfare: Precautions, Proportionality, and the Notion of “Attack” Under the Humanitarian Law of Armed Conflict’ in Nicholas Tsagourias, Russell Buchan (eds), *Research Handbook on Cyberspace and International Law* (Edward Elgar Publishing 2015, Cheltenham) 366-379.

¹² *Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo (Judgment)* (International Criminal Court, Trial Chamber I, Case No ICC-01/04-01/06, 14 March 2012).

¹³ *Prosecutor v Mathieu Ngudjolo Chui (Judgment)* (International Criminal Court, Trial Chamber II, Case No ICC-01/04-02/12, 18 December 2012).

¹⁴ Claus Roxin, *Täterschaft und Tatherrschaft* (9th edn, De Gruyter 2015, Berlin).

¹⁵ Jens David Ohlin, Elies Van Sliedregt, Thomas Weigend, ‘Assessing the Control-Theory’ (2013) 26(3) *Leiden Journal of International Law* 725-746, doi:10.1017/S0922156513000319; Philipp Osten, ‘Indirect Co-Perpetration and the Control Theory: A Japanese Perspective’ (2022) 20(3) *Journal of International Criminal Justice* 677-697, doi: 10.1093/jicj/mqac029.

¹⁶ Karim Asad Ahmad Khan, ‘Technology Will Not Exceed Our Humanity’ <digitalfrontlines.io/2023/08/20/technology-will-not-exceed-our-humanity> accessed 5 July 2024.

2. Theoretical and methodological assumptions

As outlined by Thomas Kuhn, distinct paradigms can coexist within the social sciences. It should be noted, however, that this is not presented as a definitive phenomenon; rather, it is assumed that it can occur.¹⁷ It may therefore be assumed that ‘paradigm war’ is not a ubiquitous phenomenon in the legal field; indeed, it could be proposed that the occurrence of such a phenomenon is contingent upon a number of factors. It should be noted that the concept of paradigm can be applied not only to broad areas such as the distinction between positivism, post-positivism, interpretivism, but also to narrower issues such as accepted definitions within a particular branch of law. One such example is the decision of the International Criminal Court to reject the joint criminal enterprise doctrine and to adopt the ‘control theory’.¹⁸ The adoption of a different theoretical framework has resulted in a shift in the criteria used to distinguish between *principals* (co-perpetrators) and *accessories* (aiders).¹⁹

It is not necessary to provide a detailed explanation of Kuhn's world-famous assumptions here; instead, it is sufficient to proceed directly to an analysis of international criminal law in the context of these assumptions. It is evident that the mandate of the *ad hoc* tribunals, when the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia and International Criminal Tribunal for Rwanda were consistently applying a subjective theory, can be regarded as a ‘normal science’ period, during which the judges had paradigm solution to any issue.²⁰ However, at a certain point, the doctrine began to evolve as a result of numerous objections and criticisms of the representatives of the doctrine against the ‘just convict everyone’ tendency.²¹ The stances of the authors from continental states, where conspiracy legislation was not enacted, played a distinctive role in this ‘revolution’ process.²²

It is therefore my view that the period preceding the establishment of the International Criminal Court can be characterised as a period of relative immaturity. The period under

¹⁷ It can be said that there are a number of ‘classics’ in the field of law that are subject to change, see Thomas Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions* (University of Chicago Press 1962, Chicago) 165.

¹⁸ It is commonly asserted that the conviction of Thomas Lubanga Dyilo on 14 March represented a pivotal moment in the history of the ICC. The second significant ruling based on ‘control theory’ is regarded as that in the Mathieu Ngudjolo Chui case.

¹⁹ For the sake of clarity, I have adopted a certain conceptual framework that is common to the various legal systems, whereby the person who commits the offence is referred to as the principal (direct perpetrator, indirect perpetrator, co-perpetrator) and others, who are not principals, but who participate in committing the offence are referred to as accessories or secondary parties, see Michael J. Allen, *Criminal Law* (14th ed, Oxford University Press 2017), p. 241. A similar conceptual framework can also be found in the Hungarian criminal law, which applies dualistic system of the participants (principals/perpetrators and accessories), see Balázs Gellér, István Ambrus, *General Principles of Hungarian Criminal Law I* (ELTE Jogi Kari Tankönyvek 2019, Budapest).

²⁰ The judges adhered to the established findings and reiterated the solutions in cases such as: Prosecutor v Duško Tadić, Prosecutor v Aloys Simba, Prosecutor v Radovan Karadžić, Prosecutor v Elizaphan Ntakirutimana and Gérard Ntakirutimana, Prosecutor v Radoslav Brđanin. On the concept of ‘normal science period’, see Kuhn (n 17) 23-35.

²¹ For further information regarding the third type of joint criminal enterprise and the issues associated with it, see Mohamed Elewa Badar, ‘Just Convict Everyone! – Joint Perpetration: From Tadić to Stakić and Back Again’ 2006 6(2) *International Criminal Law Review* 293-302, doi: 10.1163/157181206778050679.

²² Representatives of the continental states, including German authors such as Kai Ambos, have played a key role here. For example, to learn about the author’s postulates, see Kai Ambos, ‘Joint Criminal Enterprise and Command Responsibility’ 2007 5(1) *Journal of International Criminal Justice* 159-183, doi: 10.1093/jicj/mql045.

discussion is not that of the mandate of the *ad hoc* tribunals, but rather a time when no solution had been reached to the question of the criterion between principals and accessories in international criminal law. During that period, a multiplicity of authors engaged in discourse around different and competing theoretical frameworks, resulting in a lack of common progress. It was only after the judgments in the Lubanga and Ngudjolo cases that new paradigms began to emerge, offering potential solutions within the mature scientific community.

But paradigms [...] are the source of the methods, problem-field, and standards of solution accepted by any mature scientific community at any given time. As a result, the reception of a new paradigm often necessitates a redefinition of the corresponding science.²³

The subjective theory of the joint criminal enterprise doctrine used by *ad hoc* tribunals distinguished between an aider and a principal perpetrator on the basis of the joint intent.²⁴ The German theory, however, considers the question of the exercise of control over the criminal act to be a demarcation criterion.²⁵ In the absence of such ‘control’ element, the individual in question is classified as an accessory. Although there is no absolute distinction between the categories under consideration in terms of their classification as either true (*science*) or false (*non-science*), the definitions provided for each category are in fact mutually exclusive. Without delving further into the issues of legal philosophy, the aforementioned sentence touches upon other theses that acknowledge the importance of seeking logical coherence rather than truth and falsity in legal matters.²⁶

From the above, it can be seen that the theoretical method has been applied to understand the complex issues of international criminal law. In addition, the doctrinal research method has been used to achieve the outlined research objective. It should be noted that the research tasks within this study have been aimed at analysing material from sources of international criminal law, case law and literature. The sources of international criminal law can be broadly categorised as follows: international treaties, general principles of international criminal law, resolutions of international bodies and subsidiary means of determining the law. In summary, the present study is mainly based on *black-letter research*, which takes the form of qualitative research in the selection and weighing of materials, taking into account social context and interpretation.²⁷

²³ Kuhn (n 17) 103.

²⁴ See, for example, Giulia Bigi, ‘Joint Criminal Enterprise in the Jurisprudence of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia and the Prosecution of Senior Political and Military Leaders: The Krajišnik Case’ 2010 14(1) Max Planck Yearbook of United Nations Law Online 51-83, doi: 10.1163/18757413-90000049.

²⁵ Roxin (n 14).

²⁶ It is necessary to distinguish between the truth of the statement and the problem of its correct construction in terms of logical syntax. On Wittgenstein I, von Wright's postulates, and the views of many other authors, see Marek Zirk-Sadowski, *Wprowadzenie do filozofii prawa* (1st edn, Wolters Kluwer 2011, Warsaw) 82-93.

²⁷ Ian Dobinson, Johns Francis, ‘Qualitative Legal Research’ in Mike McConville and Wing Hong Chui (eds), *Research Methods for Law* (Edinburgh University Press 2007, Edinburgh 16-41), 21.

3. Cybercrime from the perspective of the control-over-the-crime theory

3.1. DDoS attack - an analysed cybercrime

Prior to undertaking a jurisdictional analysis, it is essential to provide a brief description of what constitutes a DDoS attack. It could be stated that a DDoS attack is a cybercrime that aims to impede the functionality of an infrastructure by generating a substantial volume of traffic.²⁸ It is crucial to emphasise that this paper focuses on an advanced variant of denial-of-service attacks, characterised by the usage of botnets i.e., networks of intermediary other users' computers. The attack initiates with the hacker installing malware programmes, which remain 'dormant' until activated by the hackers. At a pre-determined point in time, a surge of data is transmitted to the targeted infrastructure via the devices of unsuspecting users, without their consent or awareness.

While this may appear to be a relatively minor issue, it is, in fact, a significant one. A case study of a real-world incident can be found from 2014, when Boston Children's Hospital was subjected to DDoS attack by the hacking collective known as Anonymous. Without commenting on the motives of this group, the attack had the potential to bring down multiple parts of Boston's critical healthcare infrastructure due to the hospital's use of the same Internet Service Provider as seven other healthcare institutions in the area. As indicated in the Radware's report, the contemporary global situation has reached a point where cyber-attacks have the potential to be 'more than merely disruptive and expensive; they can also be deadly'.²⁹ The judgment in the case against the identified perpetrator, Martin Gottesfeld, provides further evidence that DDoS attacks can have significant consequences, with the court defining them as 'serious and undoubtedly creating a substantial risk of significant harm to many persons, especially patients'.³⁰ It seems reasonable to conclude that this type of act should be linked to serious crimes, particularly given that the perpetrator in the above case was sentenced to 10 years in prison.³¹

This paper does not deal with attacks by private hackers operating on a small scale. Rather, the focus of this paper is on those attacks that have the potential to fall under the jurisdiction of the International Criminal Court. The Russian forces are already targeting Ukrainian children's hospitals with missile strikes.³² While launching missiles is undoubtedly a war crime, this

²⁸ Radoniewicz (n 2).

²⁹ Radware's Threat Alert, 'DDoS Case Study: Boston Children's Hospital DDoS Attack Mitigation' (2015) <[radware.com/security/ddos-experts-insider/ert-case-studies/boston-childrens-hospital-ddos-mitigation-case-study](https://www.radware.com/security/ddos-experts-insider/ert-case-studies/boston-childrens-hospital-ddos-mitigation-case-study)> accessed 5 July 2024. See also quoted in Radware's Report, Daniel J. Nigrin, 'When Hacktivists Target Your Hospital' (2014) 371(5) *New England Journal of Medicine*, doi: 10.1056/NEJMp1407326.

³⁰ *United States v Gottesfeld (Judgment)* (United States Court of Appeals, First Circuit, Case No 18 F.4th 1, 5 November 2021).

³¹ An additional argument for considering that it is a 'serious crime' is the definition proposed by the Palermo Convention, which defines serious crime as conduct that constitutes an offence punishable by a maximum deprivation of liberty of at least four years or a more serious penalty. In the case of Polish legislation, for example, the interference with a computer system is punishable by up to five years' imprisonment.

³² Svitlana Vlasova, Daria Tarasova-Markina, Maria Kostenko, Victoria Butenko and Lauren Said-Moorhouse, 'Ukrainian children's hospital attacked as Russian strikes on cities kill at least 43' (2024) <edition.cnn.com/2024/07/08/europe/ukraine-russian-strike-childrens-hospital-intl/index.html> 5 July 2024.

article adds to the argument that attacks on hospitals from cyberspace are more silent, ‘behind the scenes’, and should not be left out of the picture.³³ This is not the first time that the importance of focusing attention on the issue of pro-Russian cyber activity has been emphasised in the context of the war in Ukraine.³⁴ If a number of arrest warrants have already been issued with regard to Russian perpetrators, the cyber-related crimes should also be considered.³⁵

Furthermore, this approach would not be incompatible with the principle of *nullum crimen sine lege*.³⁶ In order to consider the implications of DDoS attacks, it would be necessary to examine those provisions that provide for the intentional targeting of the population or civilian objects. The concept of ‘attack’ is not limited to kinetic means in Article 8(2)(b)(i), (ii) and (iv) of the Rome Statute; rather it encompasses all cyber operations that result in physical damage to persons or damage to objects beyond the attacked computer program or data.³⁷ In fact, the defining characteristic of an attack under international humanitarian law is not the severity of the employed means, but rather the severity of the resulting consequences, even if they are indirect.³⁸ Consequently, in my view, if a DDoS attack results in the deaths of patients in a hospital, this constitutes a war crime, regardless of whether the attack was initiated through a cyber-attack or through the use of missile rockets.

The criterion of ‘gravity’ should be considered from two perspectives. Firstly, it is necessary to determine whether the individuals likely to be the subject of investigation or prosecution include those ‘most responsible’ for the alleged crimes. Secondly, it is essential to assess the quantitative and qualitative factors involved, including the nature, scale, manner of commission and impact of the alleged crimes.³⁹ The admissibility of DDoS attacks directed by Russian hacking groups under Article 17(d) of the Rome Statute would depend on several factors, including whether the individuals deemed ‘most responsible’ were investigated, the extent of injury or material damage caused by the attack (*scale*), and whether the attack resulted in the death of Ukrainian victims (*nature*). It is beyond doubt that the context of the over two-year systematic Russian invasion of Ukraine would have constituted an aggravating factor (*manner of commission*). Furthermore, in addition to the devastating impact on the victims, the attack would have added another factor to the already prevailing disapproval of Russian policy within the international community (*impact*).

³³ On the need to consider ‘invisible atrocities’, see Randle C. DeFalco, *Invisible Atrocities: The Aesthetic Biases of International Criminal Justice* (Cambridge University Press 2022, Cambridge) 250.

³⁴ See, for example, Healthcare IT News, ‘Shields up’ say feds in response to potential Russian escalation’ (2022) <healthcareitnews.com/news/shields-say-feds-response-potential-russian-escalation> accessed 5 July 2024; Cybersecurity Advisory, Russian State-Sponsored and Criminal Cyber Threats to Critical Infrastructure (2022) <cisa.gov/news-events/cybersecurity-advisories/aa22-110a> accessed 5 July 2024.

³⁵ With regard to the situation in Ukraine, the ICC judges have already issued arrest warrants against: Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova; Sergei Ivanovich Kobylash and Viktor Nikolayevich Sokolov; Sergei Kuzhugetovich Shoigu and Valery Vasilyevich Gerasimov.

³⁶ For discussion on principles *nullum crimen sine lege* and *nulla poena sine lege*, see Balázs József Gellér, *Nemzetközi Büntetőjog Magyarországon. Adalékok egy vitához* (Tullius Kiadó 2009, Budapest) 45.

³⁷ Knut Dörmann, ‘Part II. Analysis and Interpretation of Elements: Article 8. War crimes’ in Otto Triffterer, Kai Ambos (eds), *Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary* (3rd edn, C.H. Beck 2016, Monachium, 295-580) 355.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ Roscini (n 8) 255.

3.2. DDoS attacks from the perspective of the further developed model of control-over-the crime theory (Organisationsherrschaft)

In light of the aforementioned considerations, it is necessary to consider the subsequent steps that should be taken. In the event that the Court determines that the case is admissible and falls within the jurisdiction of the International Criminal Court, what would be the appropriate course of action? This research aims to provide a preliminary answer to this question. It suggests that the most suitable approach would be to frame this cybercrime within the framework that the Court has already employed, namely *Organisationsherrschaft*. This concept is derived from ‘control theory’ and has been applied in a number of cases, including the Ngudjolo judgment.

It can be posited that indirect co-perpetration, which involves the ‘control of an organisation’, is a combination of indirect perpetration and co-perpetration. Perpetrator A, who exercises vertical control over the militia carrying out their orders, and also engages in horizontal cooperation with another perpetrator, B, is regarded as an indirect co-perpetrator.⁴⁰ In accordance with the Roxin’s theoretical framework, three key elements are identified on these grounds: the existence of a hierarchical structure with a vertical configuration (*the apparatus of power*), the unlimited exchangeability of the direct actor (*fungibility*), and the operation of the apparatus outside the legal order (*detachment from the law*).⁴¹

In this context, the term *Hintermann* refers to the domination of the hackers over the users connected to the botnet. Those users connected to the botnet (*Frontmann*) lack the requisite intent to commit a crime, and thus exhibit a deficit in this regard.⁴² It could be stated that the botnet is created from users who are interchangeable, and the refusal of any of them to commit an act (e.g. realising that a device is infected and stopping to take part in a flooding attack) cannot negatively affect the implementation of the criminal hacking plan (*fungibility*). One could cautiously say that the botnet organisation is detached from the legal order, bearing in mind that this criterion has been questioned by Kai Ambos, who argues that while it may exist, it is not an inherent condition when considering the *Organisationsherrschaft* concept.⁴³

⁴⁰ Jens David Ohlin, ‘Second-Order Linking Principles: Combining Vertical and Horizontal Modes of Liability’ 2012 25(3) *Leiden Journal of International Law* 771-797, 778, doi:10.1017/S0922156512000386.

⁴¹ For more recent studies in English, which include the theses of Claus Roxin and Henning Radtke, see Johannes Block, *Reconciling Responsibility with Reality: A Comparative Analysis of Modes of Active Leadership Liability in International Criminal Law* (1st edn, T.M.C. Asser Press 2023, The Hague 2023), doi: 10.1007/978-94-6265-607-9.

⁴² Neha Jain, ‘The Control Theory of Perpetration in International Criminal Law’ (2011) 12(1) *Chicago Journal of International Law* 157-198, 169.

⁴³ Kai Ambos, ‘Tatherrschaft durch Willensherrschaft kraft organisatorischer Machtapparate’ (1998) 145 *Goldammer’s Archiv für Strafrecht* 226-245, 243.

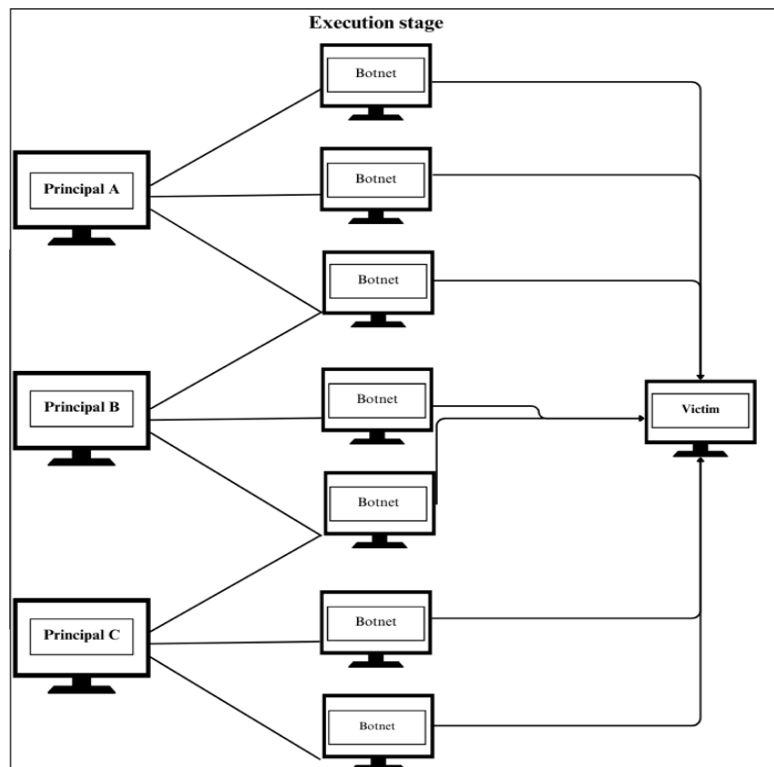

Figure I. Simplified illustration of the DDoS attacks.

The above conclusions can be seen in *Figure I*. As explained earlier, a botnet is defined as a group of devices under the control of malicious actors, referred to in *Figure I* as Principal A, Principal B and Principal C. The malware runs silently in the background of the computers, meaning that users of infected computers are used as ‘tools’. Principals A, B and C are responsible for the crimes committed by virtue of their control over the entire network, exercised through the use of intermediaries whose devices are part of the botnet.

There is not enough space in this paper for me to detail all the modifications that need to be made to the concept of ‘control over the organisation’ (*Organisationsherrschaft*) to make it fully applicable to DDoS cybercrime. Nevertheless, these adjustments do not represent a fundamental shift in the underlying paradigm. It is my view that the paradigm remains applicable, provided that the requisite modifications are implemented. While the aspect of fungibility, in the context of the interchangeability of users, is met, the requirement of ‘detachedness from the legal order’ needs to be considered, as well as the definition of ‘hierarchical, vertically structured organisation’. Can this definition be extended to a botnet, given that it generates almost automatic compliance? This is undoubtedly a question I would like to explore further in my future research.

4. Conclusions

In conclusion, it has been preliminarily established that cybercrimes involving DDoS attacks committed during the period of a conflict of an international nature may fall within the ICC’s jurisdiction. With regard to the second part of this study, it has been preliminarily concluded

that indirect co-perpetration, based on the control-over-the-crime theory, is well-suited to the specifics of DDoS attacks; however, a clarification of the definition ‘organisation’ is required.

It is evident that elaborating on DDoS attacks solely from the general international public law point of view is insufficient,⁴⁴ in particularly in light of the widespread acts committed by organised pro-Russian hacker groups. In order to establish a clear framework for understanding the actions of these groups and the criminal liability associated with them, there is a pressing need for the development of clear principles and definitions pertaining to the various modes of liability. Apart from the fact that the issues addressed are not widely discussed on the grounds of international criminal law, there is a dearth of studies in doctrine that examine this issue in more detail from the perspective of the *fair labelling principle*.⁴⁵

Literature

Allen, M. J., *Criminal Law* (14th ed, Oxford University Press 2017). DOI: <https://doi.org/10.1093/he/9780198788676.001.0001>

Ambos, K., ‘International Criminal Responsibility in Cyberspace’ in Nicholas Tsagourias, Russell Buchan (eds), *Research Handbook on Cyberspace and International Law* (Edward Elgar Publishing 2015, Cheltenham) 118-143. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781782547396.00015>

Ambos, K., ‘Joint Criminal Enterprise and Command Responsibility’ 2007 5(1) *Journal of International Criminal Justice* 159-183, DOI: <https://doi.org/10.1093/jicj/mql045>.

Ambos, K., ‘Tatherrschaft durch Willensherrschaft kraft organisatorischer Machtapparate’ (1998) 145 *Goltdammer’s Archiv für Strafrecht* 226-245, 243.

Badar, M.E., ‘Just Convict Everyone! – Joint Perpetration: From Tadić to Stakić and Back Again’ 2006 6(2) *International Criminal Law Review* 293-302, DOI: <https://doi.org/10.1163/157181206778050679>.

Bigi, G., ‘Joint Criminal Enterprise in the Jurisprudence of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia and the Prosecution of Senior Political and Military Leaders: The Krajišnik Case’ 2010 14(1) *Max Planck Yearbook of United Nations Law Online* 51-83, DOI: <https://doi.org/10.1163/18757413-90000049>.

Block, J., *Reconciling Responsibility with Reality: A Comparative Analysis of Modes of Active Leadership Liability in International Criminal Law* (1st edn, T.M.C. Asser Press 2023, The Hague 2023), DOI: <https://doi.org/10.1007/978-94-6265-607-9>.

⁴⁴ Cf. Stefan Kirchner, ‘Distributed Denial-of-Service Attacks under Public International Law: State Responsibility in Cyberwar’ 2009 8(3) *The IUP Journal of Cyber Law* 10-23.

⁴⁵ James Chalmers, Fiona Leverick, ‘Fair Labelling in Criminal Law’ 2008 71(2) *Modern Law Review* 217-246, doi: 10.1111/j.1468-2230.2008.00689; Douglas Guilfoyle, ‘Responsibility for Collective Atrocities: Fair Labelling and Approaches to Commission in International Criminal Law’ 2011 64(1) *Current Legal Problems* 255-286, doi: 10.1093/clp/cur006.

Chalmers, J., Leverick, F., 'Fair Labelling in Criminal Law' 2008 71(2) *Modern Law Review* 217-246, DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-2230.2008.00689.x>.

Dobinson, I., Francis, J., 'Qualitative Legal Research' in Mike McConville and Wing Hong Chui (eds), *Research Methods for Law* (Edinburgh University Press 2007, Edinburgh 16-41).

Droege, C., 'Get Off My Cloud: Cyber Warfare, International Humanitarian Law, and the Protection of Civilians' (2012) 94(886) *International Review of the Red Cross* 533–578, DOI: <https://doi.org/10.1017/S1816383113000246>.

Gellér, B., Ambrus, I., *General Principles of Hungarian Criminal Law I* (ELTE Jogi Kari Tankönyvek 2019, Budapest).

Gellér, B.J., *Nemzetközi Büntetőjog Magyarországon. Adalékok egy vitához* (Tullius Kiadó 2009, Budapest).

Gill, T.D., 'International Humanitarian Law Applied to Cyber-Warfare: Precautions, Proportionality, and the Notion of "Attack" Under the Humanitarian Law of Armed Conflict' in Nicholas Tsagourias, Russell Buchan (eds), *Research Handbook on Cyberspace and International Law* (Edward Elgar Publishing 2015, Cheltenham) 366-379. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781782547396.00029>.

Gisel, L., Rodenhäuser, T., and Dörmann, K., 'Twenty years on: International Humanitarian Law and the Protection of Civilians Against the Effects of Cyber Operations During Armed Conflicts' (2020) 102(913) *International Review of the Red Cross* 287–334, DOI: <https://doi.org/10.1017/S1816383120000387>.

Guilfoyle, D., 'Responsibility for Collective Atrocities: Fair Labelling and Approaches to Commission in International Criminal Law' 2011 64(1) *Current Legal Problems* 255-286, DOI: <https://doi.org/10.1093/clp/cur006>.

Hathaway, O.A., Crootof, R., Levitz P. *et. al.*, 'The Law of Cyber-Attack' (2012) 100(817) *California Law Review* 817-886.

Jain, N., 'The Control Theory of Perpetration in International Criminal Law' (2011) 12(1) *Chicago Journal of International Law* 157-198, 169.

Kirchner, S., 'Distributed Denial-of-Service Attacks under Public International Law: State Responsibility in Cyberwar' 2009 8(3) *The IUP Journal of Cyber Law* 10-23.

Knut Dörmann, 'Part II. Analysis and Interpretation of Elements: Article 8. War crimes' in Otto Triffterer, Kai Ambos (eds), *Rome Statute of the International Criminal Court: A Commentary* (3rd edn, C.H. Beck 2016, Monachium, 295-580).

Kuhn, T., *The Structure of Scientific Revolutions* (University of Chicago Press 1962, Chicago) 165.

Nigrin, D.J., 'When Hacktivists Target Your Hospital' (2014) 371(5) *New England Journal of Medicine*, DOI: <https://doi.org/10.1056/NEJMp1407326>.

Ohlin, J.D., 'Second-Order Linking Principles: Combining Vertical and Horizontal Modes of Liability' 2012 25(3) *Leiden Journal of International Law* 771-797, 778, DOI: <https://doi.org/10.1017/S0922156512000386>.

Ohlin, J.D., Van Sliedregt, E., Weigend, T., 'Assessing the Control-Theory' (2013) 26(3) *Leiden Journal of International Law* 725-746, DOI: <https://doi.org/10.1017/S0922156513000319>.

Osten, P., 'Indirect Co-Perpetration and the Control Theory: A Japanese Perspective' (2022) 20(3) *Journal of International Criminal Justice* 677-697, DOI: <https://doi.org/10.1093/jicj/mqac029>.

Radoniewicz, F., *Odpowiedzialność karna za hacking i inne przestępstwa przeciwko danym komputerowym i systemom informatycznym* (1st ed, Wolters Kluwer 2016, Warsaw).

Randle C. DeFalco, *Invisible Atrocities: The Aesthetic Biases of International Criminal Justice* (Cambridge University Press 2022, Cambridge). DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108766692>.

Roscini, M., 'Gravity in the Statute of the International Criminal Court and Cyber Conduct that Constitutes, Instigates or Facilitates International Crimes' (2019) 30(3) *Criminal Law Forum* 247-272, DOI: <https://doi.org/10.1007/s10609-019-09370-0>.

Roxin, C., *Täterschaft und Tatherrschaft* (9th edn, De Gruyter 2015, Berlin). DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110366594>.

Schmitt, M.N., *Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber operations* (2nd edn, Cambridge University Press 2016, Cambridge), DOI: <https://doi.org/10.1017/9781316822524>.

Schmitt, M.N., *Tallinn Manual on the International Law Applicable to Cyber Warfare* (1st edn, Cambridge University Press 2013, Cambridge), DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139169288>.

Walker, P.A., 'Rethinking Computer Network 'Attack': Implications for Law and U.S. Doctrine' (2010) 1(1) *Journal of National Security Law & Policy* 1-54.

Zirk-Sadowski, M., *Wprowadzenie do filozofii prawa* (1st edn, Wolters Kluwer 2011, Warsaw).

Cases

Prosecutor v Mathieu Ngudjolo Chui (Judgment) (International Criminal Court, Trial Chamber II, Case No ICC-01/04-02/12, 18 December 2012).

Prosecutor v Thomas Lubanga Dyilo (Judgment) (International Criminal Court, Trial Chamber I, Case No ICC-01/04-01/06, 14 March 2012).

United States v Gottesfeld (Judgment) (United States Court of Appeals, First Circuit, Case No 18 F.4th 1, 5 November 2021).

Other sources

Budapest Convention on Cybercrime, opened for signature 23 November 2001, ETS No. 185 (entered into force 1 July 2004).

CyberPeace Institute, ‘Attack Details’ <cyberconflicts.cyberpeaceinstitute.org/threats/attack-details> accessed 5 July 2024.

Cybersecurity Advisory, Russian State-Sponsored and Criminal Cyber Threats to Critical Infrastructure (2022) <cisa.gov/news-events/cybersecurity-advisories/aa22-110a> accessed 5 July 2024.

Healthcare IT News, ‘Shields up’ say feds in response to potential Russian escalation’ (2022) <healthcareitnews.com/news/shields-say-feds-response-potential-russian-escalation> accessed 5 July 2024.

Khan, K.A.A., ‘Technology Will Not Exceed Our Humanity’ <digitalfrontlines.io/2023/08/20/technology-will-not-exceed-our-humanity> accessed 5 July 2024.

Permanent Mission of Liechtenstein to the United Nations, ‘Report on the Application of the Rome Statute of the International Criminal Court to Cyberwarfare’ <ila-americanbranch.org/wp-content/uploads/2022/10/The-Council-of-Advisers-Report-on-the-Application-of-the-Rome-Statute-of-the-International-Criminal-Court-to-Cyberwarfare.pdf> accessed 5 July 2024.

Radware’s Threat Alert, ‘DDoS Case Study: Boston Children’s Hospital DDoS Attack Mitigation’ (2015) <radware.com/security/ddos-experts-insider/ert-case-studies/boston-childrens-hospital-ddos-mitigation-case-study> accessed 5 July 2024.

Roscini, M. ‘The International Criminal Court Forum’ <iccforum.com/cyberwar> accessed 5 July 2024.

Svitlana Vlasova, Daria Tarasova-Markina, Maria Kostenko, Victoria Butenko and Lauren Said-Moorhouse, ‘Ukrainian children’s hospital attacked as Russian strikes on cities kill at least 43’ (2024) <edition.cnn.com/2024/07/08/europe/ukraine-russian-strike-childrens-hospital-intl/index.html> accessed 5 July 2024.

HODULA MÁTÉ

Büntetőjogi Tanszék

Témavezető: dr. Ambrus István habil. egyetemi docens

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.9.Hodula>

A TÁRSADALOMRA VESZÉLYESSÉG TUDATA ÉS AZ “IGNORANTIA IURIS NON EXCUSAT” ELVE

Ignorantia non excusat - Tradicionális elvek modern környezetben

*Ignorantia non excusat*¹ – azaz a jog nemtudása nem mentesít, amint az már a római jogban is megjelent alapelv tartja². Zlinszky János példájában, aki a hatósági személyt úgy sérti meg, hogy a hatósági mivoltáról nincs tájékoztatva, nem vétkezik (*ignorantia facti excusat*), azonban a hatósági személyt megsértő nem hivatkozhat arra, hogy nem volt tudomása a hatósági személy védett voltáról, sem arra, hogy nem tudta cselekményének törvényi szankcionálását.³ Az azóta eltelt évszázadokban ezen alapelv lényege kevés változáson ment keresztül, ugyanakkor a jogszabályok – így a büntetőszabályok is – sokszorosán komplexebbé váltak.

A jogrendszer ismeretének elvárhatósága sokoldalú vizsgálatot igényel, jelen esszé csupán a büntetőjogon belül, a társadalomra veszélyesség tudatán keresztül elemzi a kérdést, figyelemmel az interdiszciplináris tényállásokra és a normakitöltő szabályok egyre összetettebbé válására. A keretdiszpozíciós tényállások valamilyen Btk-n kívüli szabályra utalnak, ami lehet hazai jogszabály vagy akár közösségi vagy nemzetközi jogforrás is.

A témakör akadémiai vizsgálata kiemelkedő az angolszász jogrendszerekben. Ahogy Jeremy Hall rámutatott, az esetjogi megközelítés alapján – a *desuetudo* eseteit nem figyelembe véve – ismertek esetek, amelyek során ősi jogforrásokra hivatkozott az ügyészség.⁴

Ezeket túl a jogirodalom meghatározó ún. „blankettáris” diszpozíciókat is, melyeknél önmagában a normakitöltő szabályok megsértése egyenesen befejezett stádium miatti felelősségre vonást tesz lehetővé.⁵ A Btk-n belül számos ilyen tényállás kapcsán merül fel a kerettényállás blankettáris jellege, így pl. a 410. § (1) bekezdése szerinti bennfentes kereskedelem, ami a piaci visszaélésekről (piaci visszaélésekről szóló rendelet), valamint a

¹ Zlinszky János monográfiájában „*ignorantia iuris cuique nocet: a jog nem tudása árt annak, aki nem tudja a jogszabályt.*” Zlinszky, 1991. 38. o.

² Ugyan kötelmi jogi megközelítéssel, de Paulus releváns megfogalmazása szerint „*Regula est iuris quidem ignorantiam cuique nocere*”, Paul. 22,6,9, pr., idézi: Földi – Hamza, 2013. 479. o.

³ Zlinszky, 1991. 38. o.

⁴ Hall, 1957. 35. o.

⁵ A hivatkozott definíció szerzője, Ambrus István az eredeti idézetben a szabálysértési normák elemzése kapcsán definiálta így a blankettáris diszpozíciókat, de pontos megfogalmazása miatt jelen kutatásban is használom. Ambrus, 2022. 34. o.

2003/6/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv és a 2003/124/EK, a 2003/125/EK és a 2004/72/EK bizottsági irányelv hatályon kívül helyezéséről szóló Európai Parlament és a Tanács 596/2014/EU Rendelete 8. cikke szerinti magatartás büntetőjogi szankciója [figyelemmel a 7. bekezdésre valamint a 414. § (1) bekezdés szerinti értelmező rendelkezésekre].

Ezek a normakitöltő szabályok a jogrendszer kiemelten komplex részét képezik. Kérdés, hogy ezek némelyik előírásának nem ismerete miként értelmezhető a társadalomra veszélyesség tudatának vizsgálatán belül.

A normakitöltő szabályok komplexitása azonban a közelmúltban – a rohamos technikai fejlődésnek köszönhetően – jelentős változáson ment keresztül. Pl. a 2008-as gazdasági válságot követő a hitelintézetekre vonatkozó szabályozás következtében az Egyesült Államok szövetségi jogrendszerében 15.000 oldalt is meghaladja⁶, míg az Egyesült Királyság hitelintézeti szabályozását 720.000 szóra becsülik.⁷

Eklatáns példa a Btk. 396. § (1) bekezdés a) pont szerinti szerinti költségvetési csalás atipikus esetköre. A tipikus történeti tényállások az ország területére az Európai Unióba kívülről belépő utasok nem kereskedelmi célú termékeinek behozatalát jelentik, amennyiben az beleütközik az utasok személyi poggyászában importált termékek általános forgalmi adó és jövedéki adó mentességéről szóló 2008. évi LXVIII. törvény 5. § (1)-(2) bekezdéseiben foglalt adómentességi értékhatárba, azaz 300 eurót, illetve légiutasok esetén 430 eurót meghaladó poggyászt hoz be valaki az ország területére. Ez ugyan a nem kereskedelmi célú behozatal kapcsán egyes termékek – pl. az utasforgalmi törvény 7. §-ában foglaltaknak megfelelően a dohánytermékek és különféle alkoholok – esetén közismert, de a valamennyi termékre kiterjedő értékhatári korlát kevesebb utazó számára evidens. Amennyiben pl. egy utas a harmadik ország területéről érkezve akként nyilatkozik, hogy nincs vámfizetési kötelezettség szerinti termék nála (vagy egy légiutas ráutaló magatartással pl. átsétál a „zöldfolyosón”), úgy magatartása szándékosnak tekintendő, nem hivatkozhat a jogszabályok nem ismeretére. E körben szükséges kiemelni, hogy a Btk. 462. § (3) bekezdése értelmében csak az ötszázezer forintot meghaladó vagyoni hátrány valósít meg bűncselekményt. A vámtarifákban való elmélyülés nélkül is belátható, hogy ugyan nem gyakori, de harmadik országból különféle luxustermékeket (pl. designer ruhákat, táskákat, ékszereket) óvatlanul behozó személy ekként válik a költségvetési csalás elkövetőjévé. Erre (a dolgozat írásakor) recens példa Arnold Schwarzenegger kaliforniai kormányzó esete, aki a müncheni reptéren lépett be a Közösség területére, hogy egy jótékonysági eseményen értékesítse karóráját – a müncheni reptéren azonban a fentieknek megfelelően elmulasztotta megfizetni a vámot, így a német hatóságok büntetőeljárást indítottak ellene⁸. A hazai szabályozásra visszatérve, a Btk. 462. § (3) szerinti ötszázezer forintos

⁶ HetiVálasz podcast 168. epizód: *Mi van a bankcsődök mögött? Meddig tart az infláció?* Szabó László közgazdász (HOLD Alapkezelő) válaszol, elérhető: https://open.spotify.com/episode/7oeDPJq6ZWrcWitd3LIZhk?si=pp0ER-bVRpaPKFlx7Y0CLQ&fbclid=IwAR0Xq3zno18uw1xjSJeBfXxSNmDncKTF8_WuKGjfUxs119xUj2zDQHA3cVo&nd=1, 15:00 utolsó letöltés: 2024. 06. 30.

⁷ Amadcharif et al, 2021. 1.

⁸ The New York Times, 2024.

értékhatárt ugyan a legtöbb utas nem lépi át, attól még elkövetik a Szabstv. 209. § szerinti vámszabálysértést, és a tényállás kísérlete és gondatlan elkövetése is büntetést von maga után.

A tudati oldal – ténykérdés vagy jogkérdés?

Elsőként szükséges kiemelni, hogy az elkövető tudattartama egyaránt megjelenik tény- és jogkérdésként. A kettő közötti különbség pedig egyértelműen gyakorlati jelentőséggel jár. Ennek eklatáns megjelenése a felülvizsgálati indítványok tartama, tekintettel arra, hogy a Be. 650. § (2) bekezdése alapján a jogerősen megállapított tényállás nem támadható, így az erre vonatkozó indítvány elutasításának van helye a 656. § (2) bekezdés a) pontja alapján. Az elkövető tudattartalma és az ebből a bűnösségre levont következtetések elhatárolását a bírói gyakorlat is elismeri, azonban a pontos határok már nem egyértelműek.

Egyrészt irányadó a BH2005. 167. számon közzétett határozat I. elvi megállapítása, amely szerint *„az elkövető tudattartalmát érintő – jogi fogalmak formájában megjelenő – következtetések a jogi értékelés körébe tartoznak, miután nem ténymegállapítások; a másodfokú eljárásban a megalapozatlanság kiküszöbölése kapcsán megfogalmazott kötöttségek nélkül módosíthatók”* A BH2020. 257. döntés I. elvi megállapítása szintén ezt tartotta fenn: *„a szándékosság és gondatlanság a bűnösség jogi fogalmát alkotják, ezért eldöntésük jogkérdés. [...]”* Hasonlóan, a BH2021. 4. sz. döntés megállapítása szerint *„A terhelti tudatra vont következtetés ténybeli. Ebből a szándékosságra, gondatlanságra, illetve annak mikéntjére, s a bűnösségre vont következtetés viszont jogi értékelés, amely ekként.”* Továbbá hasonló megfogalmazást tartalmaz számos precedensértékű határozat, pl. Bfv.197/2017/7.⁹, Bfv.1128/2016/7.¹⁰

Ezzel szemben első látásra ellentmondónak hathat az a kúriai gyakorlat, miszerint *„a tudati tények vitatása a jogerős határozat által megállapított tényállás támadásának tekintendő, emiatt a felülvizsgálati indítvány a törvényben kizárt.”* (BH2011. 3.) A vizsgált jogesetben a közúti veszélyeztetésben (és más bűncselekményekben) jogerősen elítelt terhelt védője élt felülvizsgálati indítvánnyal, azonban a Kúria szerint az a törvényben kizárt volt: *„az ügyben eljáró bíróságok ténybeli következtetéssel állapították meg, hogy a terhelt azért vágott a sértett járműve elé, mert meg akarta állítani. [...] Ebből következően az irányadó tényállás támadását jelenti annak vitatása, hogy a terhelt közlekedési szabályszegése és ezzel okozati összefüggésben a közvetlen veszélyhelyzet kialakítása nem volt szándékos.”*

Kiemelendő, hogy az ítélkezési gyakorlat anyagi jogi sérelemként értékelte, ha a tényállás alapján nem lehet állást foglalni a törvényes minősítés kérdéskörében. A BH1998. 110. döntés megfogalmazása szerint *„a felülvizsgálati eljárás során a büntető anyagi jogi rendelkezés sérelemként értékelhető, ha a jogerős ítéletben megállapított tényállás alapján a Legfelsőbb*

⁹ *„Az eldöntendő jogkérdés - ami a felülvizsgálat tárgya - tehát valójában nem a III. rendű terhelt bűnössége, hanem legfeljebb a bűnössége mibenlétének tudattartalma. Mindez jogkérdés, és az alanyi oldal kérdése.”*

¹⁰ *„Az elkövető tudattartalmát érintő - jogi fogalmak formájában megjelenő - következtetések azonban nem ténymegállapítások, melyek a Be. 423. § (1) bekezdése értelmében felülvizsgálattal nem támadhatók, hanem a jogi értékelés körébe tartoznak.”*

Bíróság megalapozottan nem foglalhat állást a terhelt cselekményének a törvényes minősítése [...] kérdésében.” Ugyanezen döntés indoklása állapította meg, hogy *„kétségtelen, hogy a tudattartalom vizsgálata perdöntő. Ebből a szándékosságra, gondatlanságra, illetve annak mikéntjére, s a bűnösségre lehet következtetni, s ez már jogi értékelés körébe tartozik, tehát jogkérdés.”* Hasonlóan, a tényállás irányából közelíti meg a kérdést a BH2013. 55. és a BH2014. 103. döntések is, de egészen recens megállapítást tartalmaz a BH2023. 31. határozat: *„felülvizsgálati eljárásban – az érdemi felülbírálatra alkalmatlansága folytán – a megtámadott határozat hatályon kívül helyezését eredményezi, ha a jogerős ítéletben megállapított tényállás olyan ellentmondásokat tartalmaz, amelyek miatt a büntetőjogi felelősségre vonás szempontjából jelentős kérdésekben [...] nem állapítható meg, hogy a bíróság milyen tényállásra alapította ítéletének a felülvizsgálati eljárás alapjául szolgáló rendelkezéseit.”*

A fentiek alapján a bírói gyakorlat is meghatározza, hogy az elkövető tudata egyaránt tény- és jogkérdések szempontjából jelentős, azonban az elhatárolás szempontjai már koránt sem egyértelműek. Álláspontom szerint is megfelelő az a nézet, hogy a külvilágban érzékelhető eseményekből levonható következtetés az elkövető tudattartamára, ami ténykérdés, ugyanakkor a bírói gyakorlatnak határozottabban szükséges elhatárolnia, hogy az ezekből levont jogi következtetések mennyiben illeszkednek a törvényi tényállás elemei közé. Szükséges továbbá kiemelni, hogy – a fentebb már idézett BH2020. 257. döntés megfogalmazása szerint – a bűnösség megállapításához az elkövető tudattartalmának a tárgyi oldal ismérveinek (elkövetési magatartás, eredmény stb.) szerinti vizsgálata nem a bizonyítékok egybevetése vagy eltérő értékelése – amit a Be. 659. § (1) bekezdése tilalmaz –, hanem a megállapított tényállás szerinti eltérő jogkövetkeztetés levonása. Pl. értelemszerűen a felülvizsgálati eljárásban is megállapítható, hogy – szemben a jogerős ítélettel – az elkövető halált okozó testi sértés helyett emberölést követett el (ld. pl. a BH2001. 257. döntést). Felmerül a kérdés, hogy miként határozható el a terhelt tudattartamára levonható jogi következtetés és a felülvizsgálati eljárásban nem támadható ténykérdés?

A legújabb ítélkezési gyakorlatban már élesebben különül el az ún. primer és secunder ítéleti tényállás (a tudati tények) vizsgálata és a jogkérdés tekintetében az ebből levont következtetések. A BH2018. 239. döntés releváns indoklása elsőként kiemeli, hogy *„egyfelől a tényből tényre vont következtetés is tény, másfelől a jogkövetkeztetésnek is ténybeli alapon kell nyugodnia akkor is, ha a jogkövetkeztetés közvetlenül egy vagy több megállapított tényből került levonásra. (Ellenkező esetben a jogkövetkeztetés, mint tudati tény nem is volna kontrollálható.)”* A Kúria álláspontja szerint pedig ebből az következik, hogy *„amennyiben az irányadó tényállás egyidejűleg akár primer, akár secunder tényként és értelemszerűen jogkövetkeztetésként is tartalmazza az elkövető cselekvésével kapcsolatos tudati tényeket, akkor ezekre is érvényesül a támadhatatlanság szabálya.”*

Ezt a döntést idézi a BH2021. 330. határozat is, ami ténykérdésnek minősítette a garázdaság és a rablás elhatárolása során az elkövető tudattartalmát, tekintettel arra, hogy alacsony jövedelmű terheltként az arcát eltakarva valósította meg cselekményét egy dohányboltban. Erre tekintettel mondta ki a Kúria a döntés elvi tartalmában: *„Ha a tényállásban foglalt primer (a külvilágban megnyilvánuló), illetve szekunder (tudati) tények között nincs ellentmondás, akkor a tényállás nem hordoz magában olyan ellentmondást, ami a büntetőjogi felelősség vagy a*

cselekmény törvényes minősítésének megállapítását lehetetlenné tenné és ekként anyagi jogi sérelmet eredményezne. Ebben az esetben a terhelt cselekményének motívumára vont ténybeli (és nem jogi) következtetés a felülvizsgálati eljárásban nem vonható kétségbe.” A két (ténybeli és jogi) értékelés éles elhatárolásának szükségességét alapozta meg a már hivatkozott BH2005.167. határozat indoklása is: *„a különböző tartalmú bizonyítékok egybevetésére, megszerzésük törvényességének vizsgálatára, valóságtartalmuknak, bizonyító erejüknek a logika szabályai szerinti mérlegelésére, ennek eredményeként tények megállapítására kerül sor, addig a jogi értékelés a valónak már elfogadott fizikai és tudati tényeknek a jogi normával történő egybevetése, a törvény szövegének való megfeleltetése. A bíróság előző tevékenységéről ítéletének bizonyítékokat mérlegelő részében, míg az utóbbiról annak jogi indoklásában ad számot.”*

A fentiek mellett álláspontom szerint szükséges kiemelni, hogy nem minden indoklás tesz maradéktalanul eleget a fenti követelményeknek. A Kúria Bfv.932/2020/8. döntés indoklása szerint *„az elkövető tudatának tartalma törvényi tényállási elem, az ún. alanyi okozatosság: a tárgyi oldal elemeinek [...] külvilágban való megnyilvánulása, ténybelisége, és az elkövető ahhoz való akarati viszonyulása. Ez a viszonyulás az elkövetőn belüli, külvilágtól elzárt. Ezért az elkövetési magatartásról [...] való, tudatban előzetesen, illetve egyidejűen meglévő képzet mindig csak valamely, a külvilágban megjelenő fizikai, illetve mérhető [...] tényből következtetéssel ragadható meg, s mint ilyen, ténykérdés. Mindez egyben azt is jelenti, hogy mindig közvetett bizonyítás a tudati tények (szándékosság, gondatlanság) bizonyítása. Ebből a szándékosságra, gondatlanságra, illetve annak mikéntjére, s a bűnösségre vont következtetés jogi értékelés, ami viszont jogkérdés.”* Az indoklás logikája ugyan megfelel a fentieknek, mégis visszásnak érzem, hogy a bűnösségi – ekként jogi – fogalmakat (szándékosságot és gondatlanságot) a Kúria ténykérdés példajaként hozza fel. Álláspontom szerint találóbbr lenne, ha a secunder tényeket és az ebből levont jogi következtetést jobban elkülönítené a határozat indoklása, amint arra már idézett BH2005.167. döntés is hivatkozott: *„a pontos elhatárolhatóság érdekében követelmény az, hogy a bírói ténymegállapítások sem a fizikai, sem pedig a tudati tények vonatkozásában ne jogi fogalmak, a törvény általános, illetve különös részében szereplő, vagy a jogtudomány és a joggyakorlat által értelmezett jogi kategóriák (szándékosság, gondatlanság, különös kegyetlenség, szándékerősítő jelenlét stb.), hanem konkrét tények, cselekmények legyenek.”*

A fentiek alapján összességként megállapítható, hogy az elkövetők tudattartalma a hazai bírói gyakorlat szerint a (secunder) tényekből megállapítható ténykérdés, amelyből jogi következtetés vonható le az elkövető bűnösségére (szándékosságára, gondatlanságára, illetve szükség szerint a motívumra és a célzatra) vonatkozóan. Amennyiben a jogerős tényállásból nem vonható le következtetés a tényállási elemekre, az eljárási szabálysértésként minősül. Ha pedig a tényállás alapján a tudati tényekre vonatkozó következtetések vonhatóak le, a jogi fogalmakra ezen tényekből lehet következtetni. Ehhez azonban szükséges, hogy a határozatok indoklásaiban élesen elváljon a konkrét tudati ténykérdések leírása és az ebből levont jogi következtetések.

A társadalomra veszélyesség tudata az absztrakt tényálláson belül

A társadalomra veszélyesség tudatának alapos vizsgálatához elsőként szükséges meghatározni e tudat helyét az absztrakt tényálláson ill. a tudományos bűncselekményfogalmon belül, hogy ezt követően az elhelyezkedést érintő részletkérdéseket elemezhesük.

Az absztrakt tényállás számos tudományos fogalma közül – az ELTE Büntetőjogi Tanszék doktoranduszaként – az „ELTE iskola” által javasoltat veszem alapul irányadónak. Ez a tényállás tárgyi oldalához sorolja a cselekményt (továbbra is a redukált cselekményfogalmat tartva szem előtt), a tettesség általános és különös ismérveit, az elkövetési tárgyat, az eredményt, az okozati összefüggést, a szituációs elemeket, az objektív büntethetőségi feltételt valamint a konkrét társadalomra veszélyességet, míg az alanyi oldalra teszi a bűnösséget, a motívumot és a célzatot.¹¹ Gellér-Ambrus megfogalmazása szerint „*a bűnösség magában foglalja a szándékosságot, a gondatlanságot és a társadalomra veszélyesség tudatát, illetve annak elvárhatóságát.*”¹² Mészáros Ádám a tetteseket vizsgáló monográfiája¹³ elején röviden ismerteti az alkalmazott bűncselekményfogalmat, a társadalomra veszélyesség tudatát mint fogalmi elemet nem nevesíti. Ennek kapcsán szükséges kiemelni, hogy Mészáros Ádám megfogalmazása szerint a társadalomra veszélyesség tudata (vagy annak elvárhatósága) alapvetően megdönthető vélelem, amely megdöntését Mészáros azonban csak két esetben látja megalapozottnak: kóros elmeállapot ill. társadalomra veszélyesség tévedése esetén.¹⁴ A fentiek mellett azonban a társadalomra veszélyesség tudatának vizsgálata a bűnösség kérdésének vizsgálata során később, a büntethetőségi akadályok kapcsán a Btk. 20. § (2) bekezdésében az ún. „*társadalomra veszélyességben való tévedés*” kapcsán is megjelenhet.

Ignorantia excusata?

Elsőként szükséges leszögezni, hogy a bírói gyakorlatban ritkán jelenik meg a jogszabályokban való tévedés (illetve azok nem ismerete) mint a büntetőjogi felelősségre vonás akadálya vagy akár a bűnösség hiánya. Az erre vonatkozó védekezések is rendszerint más irányból közelítik meg a kérdést, így egyrészt a szándékosság hiányából (feltéve, hogy a gondatlan elkövetést nem rendeli büntetni a jogszabály), másrészt a társadalomra veszélyességben való tévedésre hivatkozva.

Jelen alcím vizsgálatához szükséges elhatárolni, hogy a társadalomra veszélyesség tudata és a Btk-ban nevesített társadalomra veszélyességben való tévedés mint büntethetőségi akadály milyen relációban van egymással. Mint Mészáros Ádám rámutat, a bűncselekmény tudományos fogalmából hasonló dichotómia fakad.¹⁵

¹¹ Gellér–Ambrus, 2021a. 55-56. o.

¹² Gellér–Ambrus, 2021b. 231. o.

¹³ Mészáros, 2008.

¹⁴ Uo. 105. o.

¹⁵ Mészáros, 2008.

A kérdéskört a hazai szakirodalom főleg a társadalomra veszélyességben való tévedés irányából közelíti meg, mely kapcsán egyes szerzők elhatárolják a jogi és a társadalomra veszélyességben való tévedést.¹⁶ A Gellér-Ambrus szerzőpáros szintén megkülönbözteti a jogban való tévedést és a társadalomra veszélyességben való tévedést, ugyanakkor jelen tanulmány bevezetőjében említett egyik kérdést, így a normakitöltő szabályok gyors változását a társadalomra veszélyességben való tévedés egyik eseteként értékeli.¹⁷ Az angolszász szakirodalomban Hall megkülönböztetése szerint két eltérő eset a jogszabályok nem ismerete (*ignorance*) és a bennük való tévedés (*mistake*). Előbbinél az elkövető nem is tud arról, hogy az adott magatartást jogszabályok rendezik, míg utóbbi esetkörben tisztában van a jogi szabályozással, csak úgy véli, hogy saját magatartása ezekkel összhangban van.¹⁸ A két esetkör – ugyan fontos különbségek fakadnak belőle¹⁹ – álláspontom szerint nem illeszthető be teljes mértékben a hazai szabályozásba. A társadalomra veszélyesség tudata mint tudományos fogalom és a Btk. 20. § (2) bekezdése nem ennek a fogalom párnak a leképeződése, ugyanis a 20. § (2) bekezdése nem jelöli meg a tévedés okát, csak azt, hogy az elkövető milyen téves feltevésben volt (alapos okkal). Az, hogy az alapos ok a jogszabályok ismeretének hiányát, vagy az ismert jogszabályok értelmezését jelenti, a jogalkotó nyitott kérdésként hagyta. Ezzel összefüggésben érdemes megemlíteni Elek Balázs álláspontját, aki kiemelte, hogy „*a »jogi tévedést« külön nem szabályozza a törvény, azt a társadalomra veszélyességben való tévedés keretein belül kell elbírálni, ha a jogismeret hiánya idézi elő azt a téves következtetést, hogy az adott cselekmény nem veszélyes a társadalomra*”²⁰. Éppen ezért egy büntetőeljárásban – amennyiben felmerül a jog nemtudásán alapuló védekezés – az a hatályos Btk. fogalomrendszerén belül álláspontom szerint is a társadalomra veszélyességben való tévedésen keresztül ragadható meg. A fentiek mellett figyelembe kell venni Gellér megkülönböztetését is, miszerint a jog nemtudása (*ignorance of law*) tovább osztható általános ignoranciára mint információhiány egy adott kérdésben, valamint speciális ignoranciára, amikor az adott jogkérdés megoldásához az összes lehetséges információ rendelkezésre áll, ám ez mégis téves feltevést eredményez.²¹

Jelen kutatás során nem ismertetem részletesebben a társadalomra veszélyességben való tévedés gyakorlatát, tekintettel a terjedelmi korlátokra és más, ezen kérdéskört részletesen felölelő kutatásokra²², valamint a recens hazai gyakorlat ezen kérdéskört – álláspontom szerint – megszorító értelmezésére is.²³ Ehelyett célszerűbbnek tartom a jogismeret hiányának az

¹⁶ Gál, 2022. 139.

¹⁷ Gellér-Ambrus, 2021b. 318. o.

¹⁸ Hall, 1957. 19.

¹⁹ Hall álláspontja szerint a tévedő személy alaposabb munkát végzett, mivel figyelemmel volt a jogszabályokra (sőt, talán jogászokkal is konzultált), pusztán a hivatalos jogértelmező funkciót betöltő bíróságoktól eltérő értelmezésre jutott. Uo. 38. o.

²⁰ Elek, 2016. 131. o.

²¹ Gellér, 2013. 69. o.

²² Elek Balázs idézett tanulmányán túl ld. még Gubis, 2020.

²³ A hatósági félretájékoztatás mint társadalomra veszélyességben való tévedést megalapozó hivatkozás mellett az ügyvédi tanácsadás szerepének értelmezése is jelentős a BH2018. 216. döntésben: „*nem büntethető, aki ügyvéd jogszerűtlen tanácsa alapján - a tanács jogszerűségében bízva - követ el bűncselekményt, mivel az ügyvédi tanácsra tekintettel a cselekményt abban a téves feltevésben követte el, hogy az a társadalomra nem veszélyes.*”

absztrakt tényálláson belüli elhelyezkedését vizsgálni. Ennek során szükséges kitérni a elkövető tudatának a pozitív oldalára (a bűnösség meglétére) a negatív oldalon (a tévedésen) túl.

E körben szükséges megjegyezni, hogy a büntetőszabályok ismeretétől külön tárgyalja azok megismerhetőségét az angolszász (jellemzően észak-amerikai) irodalom és gyakorlat a *void-for-vagueness* (Gellér megfogalmazásában „*pontatlanság miatti érvénytelenség*”) fogalmán belül.²⁴ A korábbi jogesetek jellemző esetköre azokra a kérdésekre is kiterjedt, amikor a jogszabály megismerhetőségének fizikai korlátai voltak²⁵, amely során szintén a legalitást elemezte a bíróság. A technikai fejlődésére tekintettel álláspontom szerint lényegében kizárható (jogállami keretek között), hogy egy jogszabály fizikailag hozzáférhetetlen lenne, sokkal jelentősebb probléma lett azonban azok túlzott komplexitása és az összetett szabályok eltérő értelmezése. A kérdéssel a magyar Alkotmánybíróság is érdemben foglalkozott a 31/2021. (XII. 1.) AB határozatában a kábítószer fogalma kapcsán.

Kapcsolódik ehhez, hogy – amennyiben a jogszabály megfogalmazása megfelel a legalitás követelményének – úgy az *ignorantia non excusat* elvéből fakadóan a bírói gyakorlat ismerete is elvárható a jogkövető állampolgároktól. Pl. az EJEB a Kokkinakis-ügyben is megállapította, hogy a „törvényben előírt” kötelezettségnek megfelel a közzétett esetjog mint a bírói jogértelmezés is.²⁶ Ez alapján tehát a laikus személyeknek is teljes mértékben tisztában kell lenniük az adott magatartás társadalmilag helytelenített voltával, ideértve az esetjogban közzétett eseteket, kiterjedve a normaköltő szabályokra alapított esetjogra is. Az elkövető alacsony vagy magas iskolázottsága, értelmi színvonala egyes bűncselekmények esetén legfeljebb enyhítő- vagy súlyosító körülményként vehető figyelembe²⁷.

Az *ignorantia non excusat* elvének konzekvens alkalmazását számos dogmatikai és gyakorlati indok támasztja alá. E körben fontos, hogy Hall álláspontja szerint a jog „ismerete” (*knowledge*) nem pusztán a jogszabályok létének ismeretét, hanem azon túl a bíróságokéval egyező interpretáció ismeretét várja el.²⁸ Cass részletes tanulmányában öt indokot emelt ki:

1. Gyakorlatias. Az elkövetők tudattartamának vizsgálata (főként a tudattartalomtól hiányzó elemek alátámasztása) bizonyítási nehézségeket vet fel, főleg a vádhatóságot terhelő bizonyítási kötelezettségre tekintettel.²⁹
2. Preventív. Ha a jog nem tudása alapos hivatkozás lehetne, az közvetve a jogi ismeretek hiányát részesítené előnyben. Cass összegzése szerint Blackstone ezt az érvet hangsúlyozta legmarkánsabban.³⁰
3. Elvárható. Minden személytől elvárt a jog ismerete.³¹

²⁴ Gellér, 2013. 73. o.

²⁵ Ezek jellemzően a XX. századot megelőzően felmerült jogesetek ítéleteiben vizsgált körülmények voltak - ld. pl. Cass, 1976. 688. o

²⁶ Kokkinakis kontra Görögország, 14307/88, 40-41. §§

²⁷ 56. BKv., 4. pont

²⁸ Hall, 1957. 24. o.

²⁹ Cass, 1976. 689. o.

³⁰ Uo. 690. o.

³¹ Uo. 691. o.

4. Felróható. A jogot nem ismerő elkövető büntetése magában foglalja azt is, hogy az elkövetőnek ilyen szintű tudatlansága önmagában is felelőssé teszi.³²
5. Legitimáló. A jogot kötelező hatállyal a bíróságok értelmezik, különben a bíróság szerepe erodálna.³³ Ez a kérdés elvezet ahhoz az összetettebb problémához, hogy a (büntető)normák értelmezésének kik a címzettjei: a közösség vagy pedig a hivatalnokok? A kérdést a hazai jogirodalomban kiemelkedő részletességgel Gellér Balázs járta körül, aki a kérdéskört a legalitás, azon belül pedig az előreláthatóság követelményén belül mutatja be.³⁴

A bevezetőben hivatkozott római jogi gyökerek mellé szükséges hozzátenni, hogy magában a római jogban is a jog nem tudására hivatkozhattak egyes csoportok tagjai, így pl. a minorok, katonák³⁵, nők és rusticusok³⁶. Természetesen ez a fajta gendernormatív és osztályszemléletű elkülönítés már meghaladottá vált, de szükséges kitérni arra, hogy „a jog nem tudását” mint tudatállapotot kérdést érik egyes kritikák.

A következetességnél maradva szükséges ismertetni, hogy Cass saját öt pontja mindegyikéhez kritikát is fűz:

1. A bizonyítási nehézségek kapcsán hivatkozik Holmes álláspontjára, miszerint az elkövető jogismereti hiányosságai nem bizonyíthatatlan kérdések, számos más, hasonló nehézség is felmerülhet.³⁷ Hall korábbi tanulmányában erre konkrét példákat is felhoz, pl. az bizonyítható, hogy az elkövetőt adott hatóság tájékoztatta, valamint egyéb módon ismerhette a vonatkozó jogszabályokat.³⁸
2. Az *ignorantia legis* mint önmagában a prevenciót szolgáló vélelem csak a jogkövető állampolgárok esetén hivatkozható. Cass kritikája továbbá, hogy a prevenciót hivatkozó valamennyi munka jellemzően magas tárgyi súlyú bűncselekményeket említ, amikor a társadalom védelme megköveteli, hogy akár az adott büntetőszabályt nem ismerő személy is elítélendő legyen. Ugyanakkor lényegében kizárt, hogy egy felnőtt (nem kóros elmeállapotú) személy ne tudja, hogy a rablás, az emberölés, a testi sértés, stb. sérti a közösségi együttélés normáit, és szankciót von maguk után. Ugyanakkor Cass álláspontja szerint egyedileg vizsgálendő, hogy a bagatell bűncselekmények elkövetőinél valóban hasznosabb-e a társadalom védelme az elkövető megbüntetésével, mintsem az elkövető egyének védelme az igazságtalan (általuk igazságtalanként érzékelt) büntetésektől.³⁹ Végül lényeges, hogy az utilitarista Bentham szerint sem büntetéssel segítő a jogismeret elterjesztése⁴⁰.

³² „such an ignorance is blameworthy in itself” – uo. 692. o.

³³ Uo. 694. o.

³⁴ Gellér, 2013. 67-69. o.

³⁵ Katonák esetében az öröklési jog tartalmazott engedékenyebb szabályokat a jogszabályokban való tévedés kapcsán. Földi–Hamza, 2013. 604.o.

³⁶ Földi–Hamza, 2013. 479. o., 228. o.; ld. továbbá Cass, 1976. 685. o.

³⁷ Cass, 1976. 689.o. Lényeges ugyanakkor, hogy Holmes sem vetette el az *ignorantia juris* alkalmazhatóságát, ő ezt azonban „a társadalmi hasznosság megkövetelte objektív felelősségnek” nevezte. – Hall, 1957. 16. o.

³⁸ Hall, 1957. 17. o.

³⁹ Cass, 1976. 690. o.

⁴⁰ Hall, 1957. 17. o.

3. A jogismeret elvárhatóságát Cass maga is abszurdnak nevezte: az amerikai szerző példájával élve, a jogvégzett emberek még valamennyi szövetségi bűncselekményt sem ismerik, a tagállamiakról nem is beszélve. Jóllehet a kodifikált büntetőjoghoz szokott olvasóként (és szerzőként) a Btk. legtöbb tényállásának ismerete elvárhatónak tűnhet a büntetőjoggal nem foglalkozó jogásztól, rá kell mutatni azonban arra, hogy – egy 2022-ben publikált kutatás szerint – 2019-ben az Egyesült Államok szövetségi jogalkotása 1510 db jogszabályban határozott meg legalább egy büntető tényállást, összesen pedig 5199 szövetségi büntetőjogi tényállást azonosítottak.⁴¹
4. A jogismeret hiányának felróhatósága kapcsán Cass kiemelte, hogy ez esetben a büntetési tételkeretek a jogszabályok nem ismeretéhez és szándékos megszegéséhez is hasonló szankciókat társítanak.⁴² Továbbá amennyiben a felróhatóság követelménye megjelenik, úgy a vádlottak hivatkozhatnak ennek hiányára is a büntetőeljárás során. Cass kutatásában az objektív gondossági követelménynek megfelelő keretrendszerre hivatkozik, így egyes tevékenységek gyakorlóitól elvárható lehet egy-egy norma ismerete, míg hasonló történeti tényállás mellett egy laikus esetén az ismeret hiánya eredményes védekezésre vezethetne. A hazai bűncselekményfogalmon belül a társadalomra veszélyesség tudata egyértelműen a szubjektív elemek, illetve – felosztástól függően – a bűnösség körében kapott helyet. Az elvárhatósági kritériumra vonatkozóan azonban aggályos lehet, ha az adott tényállásnak csak a szándékos elkövetését rendeli büntetni a jogszabály, így viszont az elvárhatóság fogalmán belül a gondatlanság fogalompárjára (különösképp a hanyag gondatlanságra) utaló fogalmi elemeket lehet vizsgálni.
5. A legitimáló jelentőség kapcsán Cass akként foglalt állást, hogy a felmentő ítéletet továbbra is a jogalkalmazó bíróság mondaná ki, ennél fogva nem erodálna a legfőbb funkciója.⁴³ Ha az elkövetők egyes esetekben alappal hivatkozhatnak az *ignorantia legis*re, érveiket továbbra is a büntetőbíróság (esküdtbíróság) értékelné egyéniesített vizsgálata során. Ennek kapcsán számos további kérdés merül fel, így pl. hogy ez bármilyen tényállás vagy bármely elkövető esetén értelmezhető lehet-e, vagy egyes tényállások törvényben kizárhatók e védekezés alól.

Amennyiben a büntetőnormák (és normakitöltő szabályok) ismeretének vételeme megfelel a legalitás követelményének, szükséges vizsgálni, hogy az absztrakt tényálláson (így a bűnösségen belül) helyezhető-e el a jog ismerete. Gellér szerint amennyiben a *mens rea* részeként tekintünk a jog ismeretének elvárhatóságára, kevés marasztaló ítéletet lehetne hozni.⁴⁴

A hazai gyakorlat legjelentősebb döntése a Legfelsőbb Bíróság Bfv.360/2007/5. sz., természetkárosítás ügyében hozott ítélete, mely az elkövető tudattartalma szempontjából közelítette meg a normakitöltő szabályok komplexitásának kérdését.

⁴¹ Canaparo et al. 2022.

⁴² Cass, 1976. 693. o.

⁴³ Cass, 1976. 694. o.

⁴⁴ Gellér, 2013. 72. o.

Az ítélet tényállása szerint a terhelt 2005. április 7. napján az Egyesült Államokból érkezett haza a Ferihegyi repülőtérre, ahol a vámvizsgálathoz megnyitott zöld folyóson akart áthaladni, amikor őt tételes vámvizsgálat alá vonták. Csomagjából 1 db preparált aligátorfej került elő, amit ajándéktárgyként vásárolt. Az ügyben a jogerős ítélet szerint a terhelt az régiBtk. 281. § (1) bekezdés a) pont 4. fordulata szerinti természetkárosítás bűncselekményét valósította meg, miszerint fokozottan védett élő szervezet egyedét behozta az országba.

A Legfelsőbb Bíróság ítéletében a társadalomra veszélyesség hiányát és a tévedés kérdését is figyelembe vette a terhelt felmentésekor. Ítéletében kiemelte, hogy „[a] terhelt a neki felrótt bűncselekmény körülményeiből kivehetően elutazása előtt nem készült fel a később dísz tárgyként alkalmilag megvásárolt aligátorfej behozatalára, melyet öletszerűen, csekély összegért egy nyilvános üzletben vásárolt. E körülményeket figyelembe véve pedig életszerűtlen neki felrótni a védett állat- és növényfajokkal összefüggő jogi tájékozódás elmaradását. [...] Az igazgatási jellegű rendelkezések alapos ismerete általában csak az e jogszabályokkal rendszeresen vagy hivatalból foglalkozó személyek, illetőleg olyanok tekintetében várható el, akik egyéb okból az igazgatási rendelkezésekkel szabályozott területen fejtik ki rendszeres tevékenységüket. Am aki véletlenszerűen és csupán alkalmilag sérti meg az egyébként nehezen hozzáférhető, bonyolult igazgatási jogszabályokkal rendezett előírásokat, - alapos okkal hivatkozik cselekménye társadalomra veszélyességében való tévedésére.”

A fentiekre ékes ellenpélda a Legfelsőbb Bíróság Bfv.843/2008/5. számú, szintén természetkárosítás ügyében hozott ítélete.

Az ítéleti tényállás szerint „a terhelt 2007. március 30-án Bosznia-Hercegovinában előre megszervezett vadászatot vett részt, ahol egy szürke farkast ejtett el. Ennek koponyáját és lenyúzott bőrét 2007. április 1-jén Röszkénél a határátkelőhelyen Magyarországra kívánta hozni. [...] A 13/2001. (V. 9.) KÖM rendelet 4. számú melléklete alapján a szürke farkas fokozottan védett állat, amelynek preparátumának birtokban tartása az 1996. évi LIII. törvény 43. §-a (2) bekezdése szerint a természetvédelmi hatóság engedélyéhez kötött, s a (4) bekezdés értelmében az csak természetvédelmi vagy más közérdekből lehetséges.”

A két hasonló esetet összevetve, az utóbbi esetben jelentős különbség az aligátorfejes tényálláshoz képest az, hogy az utóbbi tényállás vádlottja hivatásos vadász volt. A Kúria is erre mutatott rá a védő által előterjesztett felülvizsgálati indítvány kapcsán hozott ítéletével: „[a]z ítélkezési gyakorlat következetes abban, hogy a büntetőjogszabály létezésében, a büntetőjogi tilalomban való tévedés közömbös. E főszabály alól kivételt képezhet a büntetőjogi keretdiszpozíció tartalmát kitöltő igazgatási jogszabályt érintő tévedés, amely - az elkövetőtől várható ismeretekre és az elkövetés sajátos viszonyaira figyelemmel - adott esetben értékelhető társadalomra veszélyességben való tévedésként. [...] A terhelt ugyanis tapasztalt, külföldi vadászaton is gyakran részt vevő vadász (egyébként a bosznia-hercegovinai vadászatára ugyancsak meghívás alapján került sor), aki - saját vallomása alapján is - tudott arról, hogy a Magyarországon fokozottan védett szürke farkas a Washingtoni Egyezmény hatálya alatt áll. Annak, aki vadászattal foglalkozik, a vadászatra vonatkozó szabályokat, előírásokat - beleértve a tilalmakat is - ismernie kell. Ebből következően a terhelt nem hivatkozhat arra, hogy a CITES engedély előzetes beszerzését kötelezővé tevő jogszabályt nem ismerte, illetve arra, hogy etekintetben legfeljebb csak gondatlanság terheli.”

Összegzés

Összefoglalva: az *ignorantia legis* elve jogalkotói vélelem, ugyanakkor osztom azt az álláspontot, miszerint ez az elvárás különösen összetett kérdésben, az adott területen nem jártas elkövető esetén túlzott, főleg arra tekintettel, hogy a jogszabályok nem csak az írott büntetőkódexet, hanem az egyes szabályok bírói értelmezését is magukba foglalják. Erre tekintettel – amint arra a hivatkozott legfelsőbb bírósági döntés is megteremtette a lehetőséget – alkalmazható a társadalomra veszélyességben való tévedés. Erre „alapos ok” lehet egy olyan norma alkalomszerű megsértése, amely társadalmi helytelenítéséről a gondosan eljáró állampolgár nem tudhat és nem is kell tudnia. Ez a mérce azonban felfelé nyitott, így ha az elkövető munkaköréből, hatósági tájékoztatásból vagy másból fakadóan ismerte ezeket az előírásokat, alappal már nem hivatkozhat ezen mentesülésre. Ez a megközelítés nem igényelne jogszabályi változást, hanem a jogalkalmazás részéről a társadalomra veszélyességben való tévedés szélesebb alkalmazhatóságát követelné meg. E körben szintén alkalmazható lehet a teleologikus jogértelmezés elsőbbsége, hiszen a jogalkotó célja sem az óvatlan, alkalmi normaszegők megbüntetésére irányul.

Felhasznált irodalom

Ambrus István: A szabálysértési jog tudománya és néhány elvi kérdése. In: Jó kormányzás és büntetőjog – Ünnepi tanulmányok Kis Norbert egyetemi tanár 50. születésnapjára (szerk.: Koltay András – Gellér Balázs), Ludovika Egyetemi Kiadó, 2022.

Amadxarif, Zahid et al.: The language of rules: textual complexity in banking reforms, Bank of England Staff Working Paper No. 834, London, 2021, [online] elérhető: <https://www.bankofengland.co.uk/-/media/boe/files/working-paper/2019/the-language-of-rules-textual-complexity-in-banking-reforms.pdf> (utolsó letöltés: 2024. 06. 30.) DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3475418>

Canaparo, GianCarlo et al., Count the Code: Quantifying Federalization of Criminal Statutes, Special Report No. 251, Heritage Foundation, Washington DC, 2022. [online] elérhető: <https://www.heritage.org/crime-and-justice/report/count-the-code-quantifying-federalization-criminal-statutes> (utolsó letöltés: 2024. 07. 04.)

Cass, A. Robert: Ignorance of Law: A Maxim Redefined, 17 Wm. & Mary L. Rev. 671 (1976) [online] elérhető: <https://scholarship.law.wm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2493&context=wmlr> (utolsó letöltés: 2024. 06. 30.)

Elek Balázs: A kábítószerrel visszaélés törvényi szabályai a nemzetközi és európai egyezmények, a normavilágosság és a társadalomra veszélyesség tükrében. In: Jó kormányzás és büntetőjog – Ünnepi tanulmányok Kis Norbert egyetemi tanár 50. születésnapjára (szerk.: Koltay András – Gellér Balázs), Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2022. 129-144. o.

Elek Balázs: A tévedés. In: Polt Péter (szerk.): A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény Nagykomentárja. OPTEN Informatikai Kft, Budapest, 2016. 124–135. o.

Földi András – Hamza Gábor: A római jog története és intézményei. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2012.

Geller Balázs – Ambrus István: A bűncselekmény tudományos fogalmának újragondolása és az absztrakt tényállás új értelmezése. In: Haladás és ellenállás. 2021. ELTE Eötvös József Kiadó, Budapest, 46-59. o.

Geller Balázs – Ambrus István: A magyar büntetőjog általános tanai I. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2019.

Geller Balázs: Legalitás a vádpadon – Az anyagi büntetőnormák legalitásának elméleti elemzése. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2013.

Gubis Philip: A Kúria felülvizsgálati végzése a társadalomra veszélyességben való tévedésről: Az ügyvéd jogszerűtlen tanácsa alapján büntetendő cselekményt elkövető személy tévedése. Jogesetek Magyarázata, 2020/3-4. 21-28. o.

Hall, Jerome (1957) Ignorance and Mistake in Criminal Law, Indiana Law Journal: Vol. 33: Iss. 1, Article 1. [online] elérhető: <https://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2850&context=ilj> (utolsó letöltés: 2024. 07. 04.)

Mészáros, Ádám: A bűncselekmény elkövetői – elméleti és gyakorlati alapkérdések. Ad Librum, Budapest, 2008.

The New York Times: Arnold Schwarzenegger Detained Over Pricey Watch at Munich Airport (2024). elérhető: <https://www.nytimes.com/2024/01/18/world/europe/arnold-schwarzenegger-detained-munich-watch.html> (utolsó letöltés: 2024. 05. 30.)

Zlinszky János: Római büntetőjog. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1991. 38. o.

CONSCIOUSNESS OF ACTS HARMFUL TO SOCIETY AND THE IDEA OF IGNORANTIA NON EXCUSAT

Albeit the complexity of the regulations in force far exceeds anything before, the legal regimes apply the presumption of 'ignorantia non excusat', an age-old legal tradition without meaningful changes to our convoluted world. The paper focuses on the ambiguity of this idea and its possible significance. After providing a few examples, the first relevant question examines if the phenomena inside the mind of an offender are factual or legal matters. The research shows that although the judicial practice is not consistent, the general view supports the latter. Secondly, the study examines which element of the criminal offence does incorporate the consciousness of the offender regarding the illegality of their acts, i.e. if it is an argument

of mistake or the lack of an intentional offence. Finally, the paper includes several arguments pro and contra of the ignorantia non excusat maxim, and present two similar cases including one where the Hungarian Courts approved this reasoning by a tourist who brought back a souvenir prepared from an endangered species and one where the same defence was not accepted by an offender who was a licensed hunter.

KISJUHÁSZ MARCELL

Büntetőjogi Tanszék

Témavezető: dr. Ambrus István habil. egyetemi docens

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.10.Kisjuhász>

AZ ITTAS ÁLLAPOTBAN ELKÖVETETT KÖZÚTI JÁRMŰVEZETÉS ÉS A JÁRMŰVEZETÉSTŐL ELTILTÁS EGYES AKTUÁLIS KÉRDÉSEI

1. Bevezetés

Az ittas állapotban elkövetett járművezetés tekintetében hazánkban zéró tolerancia érvényesül, az elfogyasztott alkohol mennyiségétől függően állapítandó meg az elkövető szabálysértési vagy büntetőjogi felelőssége. A Btk. további szigorítást vezetett be, hiszen az ittas állapotban elkövetett járművezetés bűncselekmény tetteivel szemben fő szabály szerint kötelezően alkalmazandóvá teszi a járművezetéstől eltiltás büntetés kiszabását. A hatályos szabályozással kapcsolatban sokáig nem merült fel értelmezési és alkalmazási probléma, azonban a technikai fejlődéssel megjelent új gépi meghajtású járművek kihívás elé állítják mind a jogalkotót, mind a jogalkalmazót.

Jelen tanulmány célja az újonnan megjelent járművek ittas állapotban történő vezetésével kapcsolatos szankcionálási probléma bemutatása és az arra adható megoldási javaslatok ismertetése.

2. Az ittas állapotban elkövetett járművezetés a bűnügyi statisztikában

Az ittas állapotban elkövetett járművezetés a büntető-igazságszolgáltatásban viszonylag nagy számban előforduló bűncselekmény. A legfőbb ügyésznek az ügyészség 2022. évi tevékenységéről szóló országgyűlési beszámolója¹ alapján 2022-ben a közúti járművezetés ittas állapotban bűncselekményből regisztráltak a harmadik legtöbbet az egyes bűncselekmények közül, amit csak két vagyon elleni bűncselekmény, a lopás és a csalás előzött meg. Kiemelendő ugyanakkor, hogy az ittas járművezetés elkövetési módjára tekintettel megalapozottan feltehető, hogy igen jelentős esetszámban látens marad a bűncselekmény, amihez hozzájárul az a körülmény is, hogy az ittas járművezetés vétségének nincsen sértettje. A beszámoló alapján a korábbi években is hasonlóan intenzív mértékben foglalták le a büntető-igazságszolgáltatás kapacitásait az ittas járművezetéssel összefüggésben elkövetett bűncselekmények.

¹ <https://ugyeszseg.hu/wp-content/uploads/2023/09/vegleges-beszamolo-alairassal.pdf> (letöltés dátuma: 2024. 07. 05.)

1. táblázat: Az egyes regisztrált bűncselekmények száma 2017-2022. években²

Bűncselekmények	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Szándékos befejezett emberölés	92	84	60	81	72	89
Emberölés kísérlete	71	60	57	90	62	98
Lopás	78 311	62 349	55 059	48 627	40 852	46 833
Csalás	22 197	19 180	14 350	12 026	12 755	16 747
Rablás	853	710	637	616	543	534
Szerzői vagy szerzői joghoz kapcsolódó jogok megsértése	575	953	106	79	128	169
Közlekedési bűncselekmények	20 651	20 922	18 458	18 975	17 663	20 570
járművezetés ittas állapotban (közúti)	15 732	16 008	13 773	13 589	11 450	11 339
közúti baleset okozása	2 807	2 706	2 436	2 753	2 361	3 044
Embercsempésés	179	215	90	257	635	1 705
Hivatalos személy, közfeladatot ellátó személy és hivatalos személy vagy közfeladatot ellátó személy támogatója elleni erőszak	916	756	564	684	670	904
Igazságszolgáltatás elleni bűncselekmények	2 867	2 637	1 449	1 641	1 791	1 686
Garázdaság	10 547	9 386	8 587	8 570	8 313	8 812
Okirattal kapcsolatos bűncselekmények	19 689	19 876	13 758	15 287	13 808	11 124
Kábítószerrel visszaélés	6 544	8 146	6 566	6 518	7 004	7 453
Korrupciós bűncselekmények	1 123	2 046	460	2 049	6 219	1 003
hivatali vesztegetés	945	1 653	242	1 978	5 976	650
gazdasági vesztegetés	50	146	115	38	119	126
Pénzhamisítás	544	587	451	274	230	254
Bélyeghamisítás	238	91	200	17	13	23
Kézpénz-helyettesítő fizetési eszközökhöz kapcsolódó bűncselekmények	3 667	3 651	1 771	3 219	1 728	2 147
Költségvetési csalás	1 880	1 749	1 503	1 061	1 175	1 189
Csődbűncselekmény	218	207	126	107	122	143
Pénzmosás	90	259	188	308	358	542
Információs rendszer vagy adat megsértése	586	562	587	830	1 140	1 737
Információs rendszer védelmét biztosító technikai intézkedés kijátszása	8	9	38	25	15	14
Környeztkárosítás	37	32	19	23	25	35
Természetkárosítás	81	450	165	59	71	97
Hulladékgazdálkodás rendjének megsértése	748	372	402	474	515	914
Katonai bűncselekmények	381	452	199	297	242	197

A források alapján saját szerkesztés

A bűnügyi statisztikában is kiugróan jelentős ittas járművezetés elkövetési számaira tekintettel a szabályozás kapcsán felmerülő bizonytalanságoknak kiemelkedő hatása lehet a mindennapi jogalkalmazásra, és ez alátámasztja a téma jelentőségét és aktualitását.

3. Hatályos szabályozás

3.1. Az ittas állapotban elkövetett járművezetés vétsége

A Btk. 236. § (1) bekezdése szerint: „*aki ittas állapotban (...) közúton, illetve közforgalom elől el nem zárt magánúton gépi meghajtású járművet vezet, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.*”

A bűncselekmény elkövetési eszköze a gépi meghajtású jármű. A jármű fogalmát a közúti közlekedés szabályairól szóló 1/1975. (II. 5.) KPM–BM együttes rendelet (továbbiakban: KRESZ) határozza meg, melynek 1. számú függelék II. fejezetének a) pontja alapján a jármű „*közúti szállító- vagy vontató eszköz, ideértve az önjáró vagy vontatott munkagépet is. A*

² A legfőbb ügyész országgyűlési beszámolója az ügyészség 2019. évi tevékenységéről 9. o.; A legfőbb ügyész országgyűlési beszámolója az ügyészség 2022. évi tevékenységéről 17.o., összeszerkesztve.

mozgáskorlátozottak közlekedésére szolgáló, emberi erővel tolt vagy hajtott kerekesszék és a gépi meghajtású kerekesszék – ha sík úton önerejéből 10 km/óra sebességnél gyorsabban haladni nem képes, továbbá a gyermekocsi és a talicska – azonban nem minősül járműnek. Az ilyen eszközökkel közlekedő személyek gyalogosoknak minősülnek.” A fogalomból kitűnik, hogy a KRESZ jármű fogalma lényegében az összes közúti szállítóeszközt a jármű fogalma alá sorolja, mely alól tételes felsorolással kiemel egyes eszközöket, mint például a kerekesszéket és a talicskát. Ez alapján valamennyi, gépi meghajtású közúti- és vontató eszköz az ittas állapotban elkövetett járművezetés eszköze lehet.

Az ittas állapotot a Btk. 240. § (3) bekezdése határozza meg, mely alapján *„ittas állapotban lévő személy az, akinek a szervezetében 0,50 gramm/liter véralkohol-, illetve 0,25 milligramm/liter levegőalkohol-koncentrációnál nagyobb érték előidézésére alkalmas szeszes ital fogyasztásából származó alkohol van.”*

3.2. Az elektromos roller, mint jármű

A közelmúltban jogalkalmazási problémaként merült fel, hogy a forgalomban újonnan megjelent közlekedési eszközök – különösen az elektromos rollerek – besorolhatóak-e a KRESZ jármű fogalma alá, ezáltal pedig az ittas állapotban elkövetett járművezetés bűncselekményének elkövetési eszközei lehetnek-e.

A Miskolci Járásbíróság B.892/2021/7. számú ítéletében úgy foglalt állást, hogy az elektromos roller konkrétan nincs definiálva a forgalomban részt vevő elektromos motorral meghajtott „járművek” között, egyik jármű kategóriába sem sorolható be. Ebből fakadóan az elektromos roller nem tekinthető gépi meghajtású járműnek, így az ittas állapotban elkövetett járművezetés elkövetési eszköze sem lehet. A másodfokon eljáró Miskolci Törvényszék osztotta az elsőfokú bíróság álláspontját.³ Ugyanakkor a Kúria nem értett egyet a Miskolci Járásbíróság érvelésével és a Bfv.442/2022/5. számú végzésében megállapította, hogy *„az elektromos roller gépi meghajtású járműnek minősül, amellyel a közúton, ittas állapotban közlekedő terhelt járművezetés ittas állapotban vétségét valósítja meg.”* Indokolásában kifejtette, hogy a jármű fogalmának meghatározásakor a KRESZ 1. számú függelék II. fejezetének a) pontjában meghatározott fogalomból kell kiindulni, mely alapján az elektromos roller egyértelműen járműnek minősül, és ezen nem változtat az a körülmény sem, hogy a KÖHÉM rendeletek alapján nem lehetséges az elektromos roller járműkategóriába való besorolása.

Álláspontom szerint helyeselhető a Kúria jogi okfejtése, hiszen – ahogyan azt a Kúria indokolásában is kifejtette – a KÖHÉM rendeletek a saját szabályozási körük tekintetében szabályozzák az egyes járműkategóriákat, vagyis azt, melyek azok a járművek, amelyekre a műszaki megvizsgálás, illetve a forgalomba helyezés és forgalomban tartás műszaki követelményei vonatkoznak. A rendeletekkel szemben viszont a KRESZ a közúti közlekedés szempontjából átfogó járműfogalmat alkalmaz, továbbá tételesen felsorolja azokat az eszközöket, melyek a járműfogalomnak való megfelelésük ellenére nem minősülnek járműnek.

³ Miskolci Törvényszék Bf.382/2021/5.

Az elektromos roller járműnek való minősítése továbbá összhangban áll a jármű köznapri értelemben vett jelentésével is, amit remekül szemléltet, hogy a Miskolci Járásbíróság a B.892/2021/7. számú ítéletének indokolásában több esetben is csak járműként tudta megjelölni az elektromos rollert, annak ellenére, hogy okfejtése alapján az elektromos roller nem minősül jogi értelemben járműnek.

3.3. Járművezetéstől eltiltás

A Btk. 55. § (2) bekezdése alapján „a járművezetéstől el kell tiltani azt, aki járművezetés ittas állapotban vagy járművezetés bódult állapotban bűncselekményt követ el. Különös méltánylást érdemlő esetben a járművezetéstől eltiltás kötelező alkalmazása mellőzhető.” A jogalkotó az ittas vagy bódult állapotban elkövetett járművezetőkkel szemben kógens szabályként vezette be a járművezetéstől eltiltás alkalmazását. Ugyanakkor álláspontom szerint a járművezetéstől eltiltásnak ez az esete valójában a látszólagos kógens szankciók közé sorolható, mivel bár a jogalkotó felszólító módot használ, ugyanakkor a feltétlen alkalmazást a különös méltánylás, mint mérlegelési elem bevezetésével fellazítja.⁴ „A járművezetéstől eltiltás meghatározott fajtájú (légi, vasúti, vízi vagy közúti) és kategóriájú járműre is vonatkozhat”⁵, és egy hónaptól tíz évig terjedő határozott ideig tarthat vagy végleges hatályú lehet.

4. Az ittas állapotban elkövetett, engedélyhez nem kötött gépi meghajtású közúti járművezetés kapcsán felmerülő szankciós kérdések

4.1. Problémafelvetés

Az új típusú, engedélyhez nem kötött gépi meghajtású közúti járművek ittas vezetése esetén felmerülő szankciótani probléma szemléltetését egy fiktív (de a gyakorlatban annál többször előforduló) jogesettel kívánom bemutatni. Tegyük fel, hogy a vádirati tényállás alapján a vádlott 2023. július 21. napján 20 óra 55 perc körüli időben Onga, Vasút utcán közlekedett az általa vezetett és engedélyhez nem kötött elektromos rollerrel úgy, hogy szervezetében 0,43 mg/l légalkohol-koncentráció előidézésére alkalmas szeszesital fogyasztásából származó alkohol volt. Az elkövető személyi körülményeit tekintve 46 éves, büntetlen előéletű, hivatásos sofőrként dolgozik, melyből havonta 450.000 Ft jövedelme van. Milyen szankciót alkalmazzon a bíróság az elkövetővel szemben?

Az ittas vagy bódult állapotban elkövetett járművezetés elkövetőivel szemben a jogalkotó részben köti a jogalkalmazók kezét, hiszen – ahogyan korábbiakból kitűnik – e bűncselekmények elkövetőivel szemben fő szabály szerint kötelező a járművezetéstől eltiltás büntetés alkalmazása.

A gyakorlat az ismertetett jogesethez hasonló esetekben – az alacsony légalkohol-koncentrációra és az elkövető foglalkozására tekintettel – jellemzően kategóriára korlátozott

⁴ Gellér, Ambrus, Vaskuti 2019. 87.o.

⁵ Btk. 55. § (3) bekezdés

járművezetés büntetést szab ki, mellyel nem lehetetleníti el az elkövető foglalkozásának gyakorlását. A kategóriára korlátozott eltiltásnál a 38. számú BK vélemény alapelveként fekteti le, hogy a kategória-eltiltás alkalmazásával az elkövető olyan járművet ne vezessen, mellyel a tilalmazott magatartást tanúsította.

A kifejtett szempontok alapján a fiktív jogeset elkövetőjével szemben a büntetéskiszabási elvek figyelembevételével célszerű az elektromos roller vezetésére korlátozott járművezetéstől eltiltást kiszabni.⁶ Ez a szankció ugyanakkor ellentétes a 2021. 63. szám alatt közzétett BH rendelkezésével, mely szerint „*anyagi jogszabályt sért (...) a büntetés, ha az eltiltást a bíróság olyan járműkategóriára korlátozza, ami a közúti közlekedési igazgatási feladatokról, a közúti közlekedési okmányok kiadásáról és visszavonásáról szóló 326/2011. (XII. 28.) Korm. rendelet 2. számú mellékletében nem szerepel.*” (Kiemelés K.M.) Márpedig mivel a nevesített kormányrendelet nem tartalmazza az elektromos roller kategóriát – hiszen a legtöbb esetben vezetői engedélyhez sem kötött azok vezetése –, az elkövető eltiltása nem korlátozható erre a kategóriára. Ez azt eredményezi, hogy az ittas állapotban elektromos rollert vezető személyekkel szemben kizárólag valamennyi közúti járműkategóriától eltiltást lehet és – főszabály szerint – kell is kiszabni.

Ez a megoldás ugyanakkor ellentétes a büntetéskiszabási elvekkel, hiszen nem feltétlenül igazodik a bűncselekmény tárgyi súlyához, illetve az elkövető társadalomra veszélyességéhez. Másrészről, negatív hatást gyakorol az úgynevezett bűnelkövetési logikára. Ez azt jelenti, hogy amennyiben az elkövető elszánja magát, hogy ittasan gépi meghajtású járművet vezet, az elkövetési eszközök közül elsőként a – legkisebb társadalomra veszélyességet magában hordozó – elektromos rollert fogja elvetni, hiszen annak ittas vezetésekor a lelepleződése esetén valamennyi közúti járműkategóriától el kell tiltani, míg ha inkább egy személygépkocsit vezet ittasan, lehetséges a csak „B” járműkategóriára korlátozott eltiltás. Végezetül a valamennyi közúti járműkategóriára vonatkozó járművezetéstől eltiltás legnagyobb problémája, hogy annak alkalmazása esetén az elkövető a továbbiakban is jogszerűen vezethet elektromos rollert, hiszen – vezetői engedélyhez kötöttségének hiánya révén – annak vezetésétől nincs eltiltva.

4.2. Jogalkalmazói megoldási kísérletek

4.2.1. Járművezetéstől eltiltás mellőzése

A bemutatott szankcionálási probléma kézen fekvő megoldásaként jelenik meg, hogy olyan esetekben, amikor a járművezetéstől eltiltás nem korlátozható kategóriára, ezzel pedig ez a szankció ellentétes lesz a büntetéskiszabási elvekkel, a jogalkalmazó egyszerűen mellőzze a járművezetéstől eltiltás kiszabását, és más módon szankcionálja az elkövetőt. Ezt a megoldást választotta a Fonyódi Járásbíróság a B.50/2021/3. számú döntésében, mely során az ittas

⁶ Ahogyan azt tette – többek között – a Miskolci Törvényszék, mint másodfokú bíróság a 8.Bf.277/2022/8. számú ítéletében, melyben az ittasan elektromos rollert vezető vádlottat 1 év elektromos roller vezetésétől tiltotta el.

állapotban elkövetett járművezetés tettesét – különös méltánylást érdemlő okra való hivatkozás nélkül – eltiltás mellőzésével próbára bocsátotta.⁷

Ugyanakkor a Kúria a BH.2023.1. szám alatt közzétett döntésében megállapította, hogy az ittas állapotban elkövetett járművezetés esetén „*nincs jogszabályi alap a - különös méltánylást érdemlő körülmény hiányában kötelező - járművezetéstől eltiltás mellőzésére,*” anyagi jogszabályt sért tehát, ha a bíróság a különös méltánylást érdemlő okon kívül más okból mellőzi a járművezetéstől eltiltás kiszabását.

A kifejtettek alapján tehát elektromos roller ittas vezetése esetén az elkövetővel szemben nem mellőzhető a járművezetéstől eltiltás alkalmazása azon az alapon, hogy annak kiszabása ellentétes a büntetéskiszabási elvekkel.

4.2.2. Különös méltánylás

A Btk. 55. § (2) bekezdésének 2. mondata alapján „*különös méltánylást érdemlő esetben a járművezetéstől eltiltás kötelező alkalmazása mellőzhető.*” Az elektromos rollert ittas állapotban vezető elkövetőkkel szemben a gyakorlatban felmerült az eltiltás mellőzése különös méltánylást érdemlő okra való hivatkozással, ugyanakkor – mint látni fogjuk – az eltiltás körében a különös méltánylást érdemlő okok gyakorlata nem kellő részletezettséggel kidolgozott.

A különös méltánylást érdemlő okokkal kapcsolatban a 38/2007. BK vélemény nyújt iránymutatást, mely szerint „*mellőzhető az eltiltás az olyan élethelyzetek megállapítása esetén, amikor váratlan és méltányolható ok készíteti az alkoholt fogyasztó személyt arra, hogy a törvényi tilalom ellenére járművet vezessen (pl. sürgős orvosi segítség kérése vagy nyújtása, egyéb szolgálati, esetleg családi kötelezettség teljesítésének kényszere, értelemszerűen akkor, ha a szükséghelyzet más módon való elhárítása aránytalan nehézségekkel vagy hátrányok keletkezésével járt volna).*” A BK vélemény alapján a különös méltánylás vizsgálata körében az a körülmény bír jelentőséggel, mi készíteti az elkövetőt arra, hogy ittas állapotban gépi meghajtású járművet vezessen. Ezen túlmenően a BK vélemény II. pontja alapján „*amennyiben a járművezetéstől eltiltás alkalmazásának az elkövetőre nézve egzisztenciális jellegű kihatása is van, annak alapvetően az eltiltás mértékének vagy körének a megállapításánál lehet jelentőséget tulajdonítani és csak kivételesen az eltiltás szükségességének az eldöntésénél.*” Azt a körülményt tehát, hogy például az elkövető az eltiltás következtében elveszíti a megélhetését, csak az eltiltás hosszában vagy – az elektromos rollerrel történő elkövetés esetein kívül – az eltiltással érintett kategóriák meghatározásában értékelhetik.

A járművezetéstől eltiltás mellőzését különös méltánylást érdemlő ok fennállása esetén az új Btk. vezette be 2012-ben, ezáltal pedig a jogalkotó a jogalkalmazóra bízta a különös méltánylást érdemlő okok kidolgozását. A gyakorlatot vizsgálva megállapítható, hogy a legtöbb ítéletben – mintegy sablonelemként – a bíróság csupán utal a 38/2007. BK vélemény különös

⁷ A Fonyódi Járásbíróság ítéletét utóbb a Kaposvári Törvényszék, mint másodfokú bíróság a Bf.231/2021/4. számú ítéletében helybenhagyta.

méltánylással kapcsolatos rendelkezésére, és ennek alapján megállapítja, hogy nem állapítható meg különös méltánylást érdemlő ok az adott ügyben.

Egyes esetekben azonban a bíróság igyekszik bővebb tartalommal megtölteni a különös méltánylást érdemlő okok körét. A Kúria Bfv.1562/2016/6. szám alatt közzétett döntésében megállapította, hogy *„a terhelt által elszenvedett súlyos sérülések a járművezetéstől eltiltás mellőzését megalapozó különös méltánylást érdemlő körülményként értékelendők.”* Ezzel a Kúria kiterjesztette a 38/2007. BK véleményben foglalt különös méltánylást érdemlő okokat, hiszen a méltányolható indítók helyett éppen a bűncselekmény elkövetésének következményeként, az elkövető oldalán felmerült okra hivatkozva mellőzte az eltiltás alkalmazását. A Kúria által kialakítani kívánt gyakorlat azonban nem vált egységessé, mivel a Zalaegerszegi Törvényszék a Bf.54/2023/4. számú ítéletében megállapította, hogy *„a vádlott megromlott egészségi állapota önmagában nem támasztja alá különös méltánylást érdemlő körülményként azt, hogy a járművezetéstől eltiltás mellőzhető lenne.”*

A Kúriához hasonlóan a Fővárosi Ítéltábla is tágította a különös méltánylás indítókra korlátozott értelmezését. A Bf.140/2014/6. számú ítéletében úgy rendelkezett, hogy arra figyelemmel, hogy a vádlott két kiskorú gyermekét egyedül neveli, egyik gyermeke orvosi kezelésre szorulóan tartós beteg, a járművezetéstől eltiltás kiszabása mellőzhető. Ugyanakkor a Budapesti II. és III. Kerületi Bíróság – a Fővárosi Ítéltábla ítéletével ellentétesen – kifejtette a B.488/2019/3. számú ítéletében, hogy *„(...) az ittas járművezetés szándékos bűncselekmény, amely esetében az elkövető legalább közömbös marad a magatartásának lehetséges következményeit illetően, vagyis - bár erre minden lehetősége megvan - nem mérlegeli, hogy miként fog munkát végezni, a hozzátartozóiról gondoskodni, stb. Minderre tekintettel a bíróság a járművezetéstől eltiltás egzisztenciális jellegű hatását csak az eltiltás mértékének és körének megállapítása keretében értékelhette.”* A Budapesti II. és III. Kerületi Bíróság ezen ítéletében visszautal a 38/2007. BK véleményben korábban ismertetett rendelkezésre. Ugyanakkor kérdésként vethető fel, hogy a Kerületi Bíróság által nevesített hozzátartozókról történő gondoskodás mennyiben tekinthető egzisztenciális jellegű hatásnak. A kérdésben történő állásfoglalás nélkül megállapítható, hogy a gyakorlat nem egységes abban, hogy a családi körülmények megalapozzák-e a járművezetéstől eltiltás különös méltánylást érdemlő ok fennállása miatti mellőzését.

A különös méltánylást érdemlő okok körében végezetül felhívom a figyelmet a Debreceni Ítéltábla Bhar.630/2022/6. számú döntésére, mely szerint *„mivel jogszabályi rendelkezés hiányában járműkategóriára vonatkozó járművezetéstől eltiltás nem jöhet szóba, akár közúti járművezetéstől eltiltás alkalmazása is arányban nem álló, eltúlzott, nem tett-arányos büntetés lenne a pénzbüntetés mellett, mindez pedig olyan különös méltánylást érdemlő esetet jelent, mely lehetővé teszi a járművezetéstől eltiltás büntetési nem alkalmazásának mellőzését.”* A Debreceni Ítéltábla tehát felismerte a bemutatott szabályozási problémát, és a járművezetéstől eltiltást különös méltánylást érdemlő okra történő hivatkozással mellőzte. Mint kifejtette, az a körülmény, hogy az eltiltás nem korlátozható kategóriára, különös méltánylást alapoz meg. Ugyanakkor ez az álláspont sem tekinthető uralkodónak. A Győri Törvényszék Bf.304/2022/4. számú ítéletében kifejtette, hogy *„az a jogi helyzet, amely alapján az ittas állapotban elkövetett járművezetést elektromos kerékpárral elkövető vádlottal szemben a járművezetéstől eltiltás*

járműkategóriára korlátozása nem lehetséges, álláspontja szerint nem tekinthető a Btk. 55. § (2) bekezdése alkalmazásában különös méltánylást érdemlő körülménynek, így ezen okra hivatkozva a közúti járművezetéstől eltiltás kiszabása nem mellőzhető.”

A bemutatott ítéletekből kitűnik, hogy a különös méltánylás Btk.-ba történő beemelését követő 10 év alatt sem sikerült azt a jogalkotói szándékot megvalósítani, hogy a különös méltánylást érdemlő eseteket körében egységes gyakorlatot alakítsanak ki a bíróságok. Nyilvánvaló, hogy minden esetet külön, valamennyi körülmény együttes mérlegelésével kell értékelni, azonban – amint az az idézett döntéseken is megfigyelhető – a bíróságok a különös méltánylás szempontjából figyelembe vehető körülmények körében sem tudtak egységes gyakorlatot kialakítani. Ez a jelenség nem kizárólag a dolgozatban bemutatott problémakörhöz kapcsolódik, azonban álláspontom szerint az elektromos rollerek ittas vezetése esetén alkalmazandó, kategóriára nem korlátozható eltiltás kapcsán különösen előtérbe kerül.

A kifejtettek alapján természetesen lehetősége van az eljáró bíróságnak elektromos roller ittas vezetése esetén a körülmények mérlegelésével az eltiltás különös méltánylást érdemlő ok folytán történő mellőzésére, ugyanakkor különös méltánylást megalapozó körülmények kapcsán az elsőfokon eljáró bíróság döntésének helybenhagyása egy esetleges fellebbezés esetén lényegében attól függ, hogy a másodfokú bíróság a gyakorlatkutatás során az elsőfokú bíróság döntésével egyező vagy azzal ellentétes döntés álláspontjára helyeződik. A gyakorlatban megjelenő ilyen szintű ellentétek – mely szerint az elsőfokú bíróság különös méltánylást megalapozó döntésével ellentétes, magasabb szintű bírósági döntések is fellelhetőek – tapasztalatom szerint olyan bizonytalanságot szülhet egyes bírókban, mely alapján inkább mellőzik a különös méltánylás megállapítását és az eltiltás kiszabása mellett döntenek. Ezek alapján csak egyetérteni lehet Pápai-Tarr Ágnes azon álláspontjával, mely szerint a jogalkalmazó a különös méltánylás esetén mellőzhető eltiltást a szakma heves tiltakozásának hatására emelte be a Btk.-ba, azonban a jogalkalmazó az egységes gyakorlat kialakításának mellőzésével lényegében még erről a szűk körben érvényesülő mérlegelési lehetőségéről is kvázi lemondott.⁸

4.2.3. Társadalomra veszélyességben való tévedés

A Btk. 20. § (2) bekezdése alapján *„nem büntethető, aki a büntetendő cselekményt abban a téves feltevésben követi el, hogy az a társadalomra nem veszélyes, és erre a feltevésre alapos oka van.”*

Az elektromos rollerek ittas vezetése kapcsán a gyakorlatban sűrűn előfordul, hogy az elkövető arra hivatkozik, hogy nem tudta, hogy az elektromos roller ittas vezetésével bűncselekményt valósít meg, mivel annak vezetése nem engedélyhez kötött. Ebből kifolyólag sokszor értetlenség övezi, hogy ennek ellenére miért függesztik fel a vezetési jogosultságát, majd a legtöbb esetben a járművezetéstől is eltiltják.

Fővárosi Törvényszék Bf.9153/2022/9. számú ítéletében kitért az elektromos rollerek ittas vezetése kapcsán felmerülő társadalomra veszélyességben való tévedés kérdésére. Úgy

⁸ Pápai-Tarr 2021. 589.

fogalmazott, hogy „a társadalom tagjai számára megismerhető álláspontok alapján is legfeljebb kétség merülhetett volna fel a vádlottban tekintetben, hogy miként minősül az elektromos roller, s annak ittas állapotban vezetése, *azonban arra semmiféle alapja nem lehetett, hogy azt feltételezze, hogy az ittas állapotban elektromos rollerrel történő közlekedés semmiféle szabályszegést nem valósít meg, ekként a társadalomra egyáltalán nem veszélyes.*” A Fővárosi Törvényszék bemutatott álláspontja egyébként összhangban van a társadalomra veszélyességben való tévedés jogirodalmi megközelítésével. Ez alapján „*nem azt kell tudnia az elkövetőnek, hogy a büntetőjog egy cselekményt bűncselekménynek nyilvánít, (...) elég azt felismernie, hogy a jog azt tilalmazza, illetve elég tudni azt, hogy a társadalom elítéli.*”⁹

A kifejtettek alapján nincs tehát lehetőség az elektromos rollert ittas állapotban vezető személyt felmenteni – és ezzel a kötelező eltiltást mellőzni – azon az alapon, hogy a társadalomra veszélyességben tévedésben volt.

5. Megoldási javaslatok

5.1. Feltételes ügyészi felfüggesztés

A Be. 416. § (1) bekezdése alapján az ügyészség határozattal felfüggesztheti az eljárást, ha a gyanúsított jövőbeni magatartására tekintettel az eljárás megszüntetése várható. Ennek akkor van helye, ha az eljárás háromévi – különös méltánylást érdemlő helyzetben ötévi – szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekmény miatt van folyamatban és a bűncselekmény jellegére, az elkövetés módjára és a gyanúsított személyére tekintettel a feltételes ügyészi felfüggesztéstől a gyanúsított magatartásának kedvező változása várható. A felfüggesztés időtartama legalább egy év, legfeljebb a büntetési tételkeret felső határának megfelelő idő, mely idő alatt a terhelt számára kötelező magatartási szabályok is előírhatóak.

Az ittas állapotban elektromos rollert vezető elkövetővel szemben vádemelés helyett felmerülhet a feltételes ügyészi felfüggesztés alkalmazása, melynek keretében kötelező magatartási szabályként előírható a terheltnek, hogy a felfüggesztés időtartama alatt ne vezessen elektromos rollert. A megoldás előnye, hogy kiküszöböli a kategóriára nem korlátozott eltiltás azon korábban ismertett problémáját, mely szerint az eltiltás ellenére – vezetői engedélyhez nem kötöttsége lévén – az elkövető továbbra is vezethet elektromos rollert.

Hátrányként merül fel ugyanakkor, hogy a kötelező magatartási szabály keretében büntetés – így például pénzbüntetés – nem alkalmazható a terhelttel szemben. További probléma a kötelező magatartási szabály teljesítésének – azaz az elektromos roller vezetésétől való tartózkodásnak – az ellenőrzése. Eltiltás esetén az illetékes kormányhivatal bejegyzzi a nyilvántartásba a terhelt járművezetéstől eltiltását, mely révén egy közlekedési igazoltatás során az intézkedő rendőr az intézkedés alá vont személy priorálásával tudomást szerez az eltiltás tényéről. A feltételes ügyészi felfüggesztés keretében előírt elektromos roller vezetésétől való „eltiltás” esetén azonban nincs lehetőség annak nyilvántartására, így a magatartási szabály megszegéséről az ügyészség nem feltétlenül értesülne. Kiemelendő ugyanakkor, hogy a

⁹ Gellér-Ambrus 2017. 316.

magatartási kötelezettség megszegése esetén az ügyészség az eljárás folytatását rendeli el¹⁰, és nagy valószínűséggel vádat emel a terhelttel szemben. Ez a körülmény álláspontom szerint önmagában olyan visszatartó erővel bírhat, hogy a terhelt tartózkodik az elektromos rollerek vezetésétől. Másrészt, a magatartási szabály megszegése más úton – például elektromos rollerrel történő közlekedési baleset elszenvedése vagy ad absurdum ismételt ittas állapotban történő elektromos roller vezetése miatt indított újabb eljárás révén – ugyancsak az ügyészség tudomására juthat, és intézkedhet az eljárás folytatásáról.

Kérdésként merül fel, hogy törvényes-e a terhelttel szemben feltételes ügyészi felfüggesztés alkalmazása és eredményes eltelte esetén a büntetőeljárás megszüntetése úgy, hogy a Btk. ittas állapotban elkövetett járművezetés elkövetőivel szemben fő szabály szerint kötelezően alkalmazandónak írja elő a járművezetéstől eltiltást. Véleményem szerint ilyen esetekben az ügyészségnek a feltételes ügyészi felfüggesztésről rendelkező határozatban részletesen indokolnia lenne szükséges, hogy a járművezetéstől eltiltás alkalmazását milyen különös méltánylást érdemlő ok fennállása folytán nem tartja szükségesnek, illetve a határozatban arra is ki kell térni, hogy az ügyészség milyen okoknál fogva tartja mellőzhetőnek a vádemelést, ezzel pedig büntetés vagy intézkedés kiszabását a terhelttel szemben. Véleményem szerint ilyen módon a feltételes ügyészi felfüggesztés alkalmazása az ittas állapotban elkövetett járművezetés elkövetőivel szemben nem lesz törvénytörő, és az elektromos rollert vezetőket esetében olyan „szankciót” biztosít, mely a közúti járművezetéstől eltiltással ellentétben összhangban lehet a bűncselekmény tárgyi súlyával.

5.2. Jogalkotás

Az elektromos rollerek körüli szabályozási bizonytalanságot az elektromos rollerekre vonatkozó szabályalkotással lehetne megnyugtató bizonyossággal rendezni, és ebben a körben különösen a közlekedési szabályok tisztázása lenne aktuális.

A bemutatott szankcionálási probléma megoldására ugyanakkor véleményem szerint három lehetőség merül fel: egyrészt a KRESZ jármű fogalmának módosítása, másrészt az ittas állapotban elkövetett járművezetés tényállásának megváltoztatása, harmadrészt a járművezetéstől eltiltás mellőzését megengedő bekezdés bővítése.

5.2.1. KRESZ jármű fogalma

Amint az korábban ismertettem, a KRESZ 1. számú függelék II. fejezetének a) pontja átfogó jelleggel határozza meg a jármű fogalmát, mely alól felsorolással von ki egyes eszközöket.

Az eltiltással kapcsolatos szankcionálási problémára megoldás lehet, hogy a jogalkotó kivonja az elektromos rollert a jármű fogalma alól. Ennek jogtechnikai eszköze, hogy a kerekesszék, a gyermekkocsi és a talicska, mint járműfogalom alól kivont eszközök mellé bevezeti az elektromos rollert is, így az elektromos rollert vezetőket gyalogosoknak minősülnének. Ezzel a megoldással az elektromos rollert ittas állapotban vezetőket nem

¹⁰ Be. 420. § (2) bekezdés c) pont

valósítanak meg az ittas állapotban elkövetett járművezetés bűncselekményét, mivel annak tényállási eleme, hogy az elkövető gépi meghajtású *járművet* vezessen ittasan.

Ennek a megoldásnak a hátránya, hogy az eltiltással kapcsolatos büntetékiszabási probléma mellett érinti az elektromos rollerekre vonatkozó közlekedési szabályokat is, hiszen ezáltal az elektromos rollert vezető személyekre a KRESZ gyalogosokra vonatkozó szabályait kellene alkalmazni. Másrésztől, véleményem szerint az elektromos roller jármű fogalom alóli kivétele egyebekben indokolatlan, hiszen mind a hétköznapi felfogás, mind a jármű fogalma alapján egyébként járműnek minősíthető.

5.2.2. Az ittas állapotban elkövetett járművezetés tényállása

A Btk. 236. § (1) bekezdése büntetni rendeli azt, aki gépi meghajtású járművet ittas állapotban vezet. Az elektromos rollerek kapcsán felmerülő, kategóriára nem korlátozható kötelező eltiltás problémájának megoldására módosítható az ittas állapotban elkövetett járművezetés bűncselekmény tényállása oly módon, hogy csak az engedélyhez kötött gépi meghajtású járművek ittas vezetését rendeli büntetni.

Ezzel a megoldással összefüggésben ugyanakkor az ittas járművezetés elkövetési eszközei közül az elektromos rolleren kívül kikerül egy sor új gépi meghajtású közlekedési eszköz is. A megoldás előnye, hogy ezáltal az engedélyhez nem kötött járművek ittas vezetése esetén az elkövetőt nem kellene járművezetéstől eltiltani. Ugyanakkor álláspontom szerint az engedélyhez kötöttségtől függetlenül a gépi meghajtású járművek ittas vezetése olyan mértékű társadalomra veszélyességet hordoz magában, ami indokolja e cselekmények bűncselekménynek minősítését.

5.2.3. A járművezetéstől eltiltás szabályozása

Végezetül az eltiltással kapcsolatos szankcionálási probléma megoldására felmerül a járművezetéstől eltiltás szabályozásának módosítása. Véleményem szerint a regisztrált bűnelkövetések számaira tekintettel az ittas és bódult állapotban elkövetett járművezetés elkövetőivel szemben továbbra is célszerű fenntartani a fő szabály szerinti kötelező eltiltás szabályozását. Ugyanakkor a Btk. 55. § (2) bekezdésének 2. mondata – mely különös méltánylást érdemlő esetben mellőzhetővé teszi az eltiltás alkalmazását – annál inkább nyitott terep lehet a jogalkotó számára.

Az eltiltás mellőzése kapcsán felmerül a különös méltánylást érdemlő helyzetek szabályozása. Ahogyan azt korábban kifejtettem, a jogalkalmazás lényegében lemondott a jogalkotó által a különös méltánylás bevezetésével biztosított mérlegelési lehetőségéről, így nem alakult ki egységes gyakorlat e körben. Véleményem szerint a különös méltánylással kapcsolatos egységes gyakorlatot akár egy új BK vélemény kiadásával is lehetne egységesíteni és alkalmazásához további szempontokat adni. Ebben a körben a gyakorlat alakítását a bíróságokra kell bízni, jogalkotási eszközökkel nem célszerű beavatkozni.

Álláspontom szerint az engedélyhez nem kötött járművek ittas vagy bódult állapotban elkövetett vezetése esetén kötelezően alkalmazandó eltiltás problémáját a Btk. 55. § (2) bekezdésének 2. mondatának kiegészítésével, a kötelező eltiltás mellőzését megengedő új eset bevezetésével lehetne a jövőre is tekintettel legcélszerűbben megoldani. E szerint „*Különös méltánylást érdemlő esetben és engedélyhez nem kötött jármű ittas vagy bódult vezetése esetén a járművezetéstől eltiltás kötelező alkalmazása mellőzhető.*” Ez a megoldás biztosítaná a jogalkalmazónak az engedélyhez nem kötött gépi meghajtású járműveket ittas vagy bódult állapotban vezető elkövetőkkel szemben a büntetéskiszabási elvek figyelembevételével az eltiltás kiszabását vagy akár annak mellőzését anélkül, hogy a bíróságoknak a különös méltánylást érdemlő helyzet ingoványos területére kellene merészkedniük.

Felhasznált irodalom

Gellér, Ambrus (2017): Gellér Balázs–Ambrus István: A magyar büntetőjog általános tanai. I. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2017.

Gellér, Ambrus, Vaskuti (2019): Gellér Balázs–Ambrus István–Vaskuti András: A magyar büntetőjog általános tanai II. Büntetéstan. Budapest, 2019.

Pápai (2021): Pápai-Tarr Ágnes: Néhány gondolat az ittas vezetések szankciókiszabási gyakorlatáról. Magyar Jog, 2021. 68. évf. 10. sz., 581–589. o.

THE CURRENT ISSUES OF DRUNK DRIVING AND DISQUALIFICATION FROM DRIVING

There is zero tolerance for drink-driving in the Hungarian jurisdiction, and depending on the amount of alcohol consumed, the perpetrator may be subjected to administrative proceedings or criminal liability. The new Criminal Code has introduced a further tightening, as it makes the imposition of a disqualification from driving mandatory as a general rule for the perpetrators of drunk driving offences. The study describes the practical and theoretical issues that arise in connection with driving under the influence of alcohol in the context of the newly emerging vehicles, in particular electric scooters.

In addition, the study presents attempts in practice to resolve the problems related to disqualification, including the contrary practice of disqualification on the basis of special equitable grounds. It also suggests solutions to the described problems for both prosecutors and legislators.

TITTMANN-NÉ BABJÁK TAMARA

Büntetőjogi Tanszék

Témavezető: dr. Ambrus István habil. egyetemi docens

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.11.Babjak>

**A PÉNZMOSÁS ÉS A PÉNZMOSÁSSAL KAPCSOLATOS BEJELENTÉSI
KÖTELEZETTSÉG ELMULASZTÁSA MEGÁLLAPÍTÁSÁNAK PROBLÉMÁI A HAZAI
BÍRÓI GYAKORLATI LEGÚJABB DÖNTÉSEI TÜKRÉBEN**

Bevezetés

A pénzmosás – a terrorizmus finanszírozása és a fegyverek elterjedésének finanszírozása mellett – az egyik legnagyobb fenyegetést jelenti a társadalmak békés életére és a gazdaságok stabilitására. A pénzmosás gyakran kapcsolódik a korrupcióhoz, a szervezett bűnözéshez, az ember-, kábítószer- és fegyverkereskedelemből, melyek aláássák a jogállamiságot és növelik a nemzeteken belüli és a nemzetek közötti gazdasági egyenlőtlenséget.

A pénzmosás során az elkövetők a büntetendő cselekmények elkövetéséből származó pénzt vagy pénzben kifejezhető értékkel bíró dolgot a pénzmosás szempontjából veszélyeztetett tevékenységekkel mossák tisztára.¹ A pénzmosás terjedése megállíthatatlannak tűnik, és a legutóbbi becslések szerint a világszerte tisztára mosott pénz mennyisége 500 milliárd dollár és 2 billió dollár között mozog, ami katasztrofális hatással van a világ gazdaságra és a társadalomra, így minden társadalom érdeke hatékonyan fellépni az ellene irányuló küzdelemben. Bár vannak, akik megkérdőjelezzik ennek a becslésnek a pontosságát, hiszen ez például nem számol azzal, hogy az évről évre történő pénzmosások során felhalmozódott összegeket ismételtelen befektetik, így ismeretlen szorzóval kellene növelni minden évben a korábban megállapított összeg nagyságát, hiszen a bűnözésből származó pénz „gyümölcsét” is bele kellene kalkulálni a lineárisan felhalmozódó összegekbe.²

Ha hazai viszonylatban nézzük meg a pénzmosás eddigi gyakorlatát és így a jogerős ítéletek alakulását, akkor azonban szinte minden esetben vagyon elleni és költségvetést károsító bűncselekményekhez kapcsolódóan találhatunk elítéléseket, melyek legtöbbször az úgynevezett *money mule*-okhoz köthető és a tényleges elkövetők személyére – akik érdekében a pénzmozgások álltak – sokszor nem derült fény.³ Továbbra is nehézséget okoz a

¹ A pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása megelőzéséről és megakadályozásáról szóló 2017. évi LIII. törvény (továbbiakban: Pmt.)

² Petrus C. Van Duyne, Jackie H. Harvey, Liliya Y. Gelemrova 2018. 7.

³ B/5010 A Magyar Köztársaság legfőbb ügyészeinek országgyűlési beszámolója az ügyészség 2022. évi tevékenységéről <https://ugyeszseg.hu/az-ugyeszsegrol/orszaggyulesi-beszamolok/> (2024. 06. 12.)

büntetőeljárások során az egyes elkövetők tudattartamának megállapítása és így a helyes büntetőjogi minősítés megállapítása, illetve hasonló vagy sokszor ugyanolyan tényeket is máshogy ítélnék meg a bíróságok.

A megítélésekkel kapcsolatos egyes problémákat jól jól jelzik azok a bírói döntések is, amelyek eredményeként a BH 2023. 210. eseti döntés született. Az alábbiakban röviden áttekintem a történeti háttérrel: mi volt a bírósági gyakorlat mielőtt az orgazdaság tényállása beolvadt a pénzmosás tényállásába⁴, majd bemutatom a fenti bírósági döntéssel ellentétes bírói döntéseket is.

Történeti visszatekintés

A ma ismert pénzmosás tényállása magában foglal olyan elkövetési magatartásokat is, amelyek egy része már a római jogban is büntetendő volt, így bizonyos vagyon elleni bűncselekményhez kapcsolódó orgazdaság, illetve a bűnpártolás. A római jogban például a lopás mellett, már a rablás esetén is büntették az abból származó dolog megvételét, illetve elrejtését, majd a császári korban azt is, aki az ilyen cselekmények elkövetéséből származó dolgokat üzletszerűen átvette, elrejtette, vagy biztosította ezeket a javakat az elkövető számára. A legtöbb jogrendszerben azonban még a XIX. században sem sui generis bűncselekményként voltak büntethetőek, hanem utólagos bűnrészességgként kezelték őket. Így volt ez a magyar jogrendszerben is, ahol a bűnrészességet korábban osztályozták aszerint is, hogy megelőző, egyidejű vagy utólagos bűnrészességről van-e szó.⁵ E tekintetben az volt a fontos, hogy a bűncselekmény elkövetése előtt, alatt, vagy után nyújtott segítséget az elkövetéshez a részes. A magyar büntetőjogban azonban a kezdetektől ismert az orgazdaság és bűnpártoló fogalma is, melynek kapcsán a kétezres évek elejére, már töretlen bírói gyakorlat alakult ki azzal kapcsolatban, hogy az elkövetőt az alapcselekmény bűnsegédjeként mondta ki a bíróság bűnösnek, vagy orgazdaság, esetleg bűnpártolás elkövetésében.

A Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény (továbbiakban: régi Btk.) hatályba lépését követően a BH 1986. 136. eseti döntés indoklásában már hivatkozta a bíróság, hogy a korábbi ítélezési gyakorlat a tényállásban szereplőhöz hasonló elkövetést még bűnrészesi magatartásnak minősítette volna.

Az ügyben az I. r. vádlott rendszeresen szállított nyerskávét a csomagoló vállalat gyáregységéhez, azonban a szállított kávéból folyamatosan eltulajdonította a zsákokból a gépkocsi karakterére kiszóródott kávé, amit összegyűjtött, majd – eredeti csomagolást szerezve – bezsákolta. A II. r. vádlott arra kérte – miután I. rendű vádlott egy ideje már folytatta ezt a tevékenységét – hogy adjon a részére nyerskávét. Ezért megállapodtak, hogy a szállítmányokból eltulajdonított nyerskávét a II. r. vádlott megvásárolja, ami meg is történt.

A bíróság döntésében hivatkoztak szerint: *”A Btk. nyomán kialakult ítélezési gyakorlattal a korábbi jogi értékelés meghaladottá vált. Ennek megfelelően az első fokú bíróság által megállapított tényállásra figyelemmel a Legfelsőbb Bíróság a minősítést megváltoztatta, és a*

⁴ <https://ujbtk.hu/dr-ambrus-istvan-buntetojog-2021-a-penzmosas-ujrahangolt-tenyallasa-es-a-halapenz-kriminalizalasa/> (2024.06.30.)

⁵ Schnierer Aladár 1871. 79.

II. r. vádlott vagyona elleni cselekményét jelentős értékre, üzletszerűen és folytatólagosan elkövetett orgazdaság büntetvényének minősítette.” A kiforrott bírói gyakorlatot jól alátámasztja két eseti döntés is: a BH2010. 88. számú, amikor még a régi Btk.-t alkalmazta a bíróság és a BH 2016. 264. számú, melyben a jelenleg is hatályos a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. C. törvényt (továbbiakban: Btk.).

Mindkét jogesetben gépjárművek eltulajdonításában egyeztek meg a terheltek. Az egyik terhelt minden esetben fizikailag ugyan utólag közreműködött a lopott értékek biztosításában, elrejtésében, azonban a terhelt társakkal történt előzetes megegyezés miatt – ami biztatásként, szándékerősítőleg hathatott a tettesekre – szükséges volt mérlegelni a járulékos bűncselekmény helyett az alapcselekményben való bűnrészesség megállapíthatóságát.

Az első jogesetben a bíróság alaposan körbejárta, hogy a IV. rendű terheltnek a cselekvősege azért minősül részesi magatartásnak, mert a tettestársak kifejezetten az ő általa, a bűncselekmény elkövetését megelőzően kifejtettek miatt változtatták meg az eredeti szándékukat azzal kapcsolatban, hogy a mindannyiuk által ismert sértettől, a mindenki által tudott időpontban, melyik gépjárművet fogják eltulajdonítani.⁶ Az ismertetettek alapján megállapítható volt, hogy a IV. rendű vádlott nem csupán szándékerősítőleg hatott a tettestársaira, hanem animálisan előmozdította a többi vádlottnak a bűncselekmény elkövetésére vonatkozó akaratelhatározását. Ezzel szemben a másik eseti döntésben a vádlottak általánosságban egyeztek meg Audi A6 típusú személygépjárművek eltulajdonításáról. A bűncselekményből származó vagyona biztosításában való közreműködésért a társának 600-800.000 forint körüli összeget ígért. A vádlottak egyetlen esetben sem állapodtak meg egyedileg meghatározott gépjármű eltulajdonításában, és a vádlott társ egyetlen esetben sem volt tisztában sem az elkövetés idejével, sem helyével, sem módjával, továbbá az eltulajdonított gépjármű pontos meghatározása sem történt meg. Önmagában nem elegendő annak ismerete, hogy a tettes bűncselekményeket szándékozik elkövetni, hanem a részesnek a konkrét elkövetés valamennyi körülményével tisztában kell lennie. A tettesnek a bűncselekmény elkövetése utáni időpontra ígért segítség, mint pszichikai bűnsegély csak az elkövetést megelőzően, illetve az elkövetés során fejthető ki. A bűnsegéd tudatának nem csupán a tettesi alapcselekmény tényállási elemeire kell kiterjednie, hanem arra is, hogy az ő magatartása alkalmas az alapcselekmény megvalósításának elősegítésére. Amikor az alapcselekményt elkövető tudja, hogy az orgazda minden esetben meg fogja vásárolni az általa eltulajdonított dolgokat, ez egyfajta biztatást jelenthet a további bűncselekmények elkövetésére és így módon a pszichikai bűnsegély jegyeit hordozza magában. Ha azonban az alapcselekmény konkrét elkövetési körülményeivel nincs tisztában, úgy az orgazdaság törvényi tényállási elemeit valósítja meg csupán, hiszen magatartásával nem ténylegesen az adott, jövőbeli bűncselekmény elkövetését mozdította elő, hiszen arról nincsenek pontos információi és így ahhoz kifejezetten szándékosan segítséget sem tud nyújtani.

⁶ Mészáros Ádám: Rablógyilkosság a várnegyedben, avagy a Mailáth-eset (<http://jog.sapientia.ro/hu/tudomanyos-clet/online-elerheto-kotet-az-also-bunugy-torteneti-konferencia-eloadasai>) (2024. 07.02.)

Jelenlegi gyakorlat a hazai bíróságokon

A pénzmosással kapcsolatban legutoljára megjelent BH 2023. 210. döntés elsőre tipikus „money mule” jellegű esetnek tűnik⁷⁸, mert az ügy alapja, hogy az I. rendű vádlott két másik vádlott társának a bankszámlaszámát bocsátotta az eljárás során ismeretlenül maradt társuk rendelkezésére. Ezekre a számlákra információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás bűncselekményéből származó pénzüsszegek érkeztek.

A tényállás szerint a III. rendű vádlott megegyezett az I. rendű vádlottal a bűncselekmény elkövetését megelőzően, hogy valamilyen pénzüsszeg érkezi fog a számlájára, amit fordítson a saját szükségleteire. Az alapcselekményből származó pénz megérkezésekor a III. rendű vádlott SMS üzenetet kapott, melyben szerepelt a sértett cég neve és az átutalás közleményeként „Casco és Áfa” volt megadva. A III. rendű vádlott azonban ennek ellenére a pénz egy részét elutalta, egy részben hitelét törlesztette, a fennmaradó összeget pedig kivette a bankfiókban és valamennyit elköltötte repülőjegyre.

A III. rendű vádlottat – aki ekkor az I. rendű vádlott házastársa volt – az elsőfokú bíróság pénzmosás büntette miatt mondta ki bűnösnek, melyet a másodfokú bíróság bűnpártolás büntettségére módosított. A Szegedi Ítéletábla, mint másodfokú bíróság indokolásának lényege szerint, mivel nincsen adat arra, hogy a III. rendű vádlott tudta volna előzetesen, hogy a bankszámláját az I. rendű vádlott bűncselekmény elkövetéséhez fogja felhasználni, ezért bűnpártolás megállapításának van helye, és a pénzmosást elleplezési cél hiányában nem lehet megállapítani.

A Kúria ezt követő állásfoglalásával maradéktalanul egyetérték, mely szerint, egyrészt itt az I. rendű vádlott cselekedett a III. rendű vádlott érdekében és nem fordítva, ráadásul az alapcselekmény kizárólag a III. rendű vádlott előnyszerzését célozta, melyről előzetesen meg is egyeztek. A pénzmosás orgazda jellegű elkövetési magatartását pedig megvalósítja önmagában a megszerzés is, ami megtörtént, hiszen a pénzt saját érdekében fel is használta. Továbbá a pénzmosás nem csupán speciális bűncselekmény a tárgyi bűnpártoláshoz képest, de a büntetési tételkeret sokkal súlyosabb, ezért specialitás hiányában is konzumálja azt. Itt megemlíteném, hogy Tóth Mihálynak a „*Járulékos bűncselekmények (a tárgyi bűnpártolás, az orgazdaság és a pénzmosás) elhatárolásának dilemmái*” című cikkében írtakkal egyetértve, a bíróságnak az orgazdaság, a pénzmosás és bűnpártolás elhatárolásakor már kidolgozott korábbi töretlen gyakorlata – miszerint a bűnpártoló az alapcselekményből nem részesülhet haszonban – erősen vitatható volt már akkor is, de mivel itt a bíróság nem ezen egyetlen ismérvi alapján nem látta megállapíthatónak ezt a minősítést, így ezzel most nem foglalkozom külön.

A fő érdekesség azonban, amiért ez a jogeset megragadta a figyelmemet, az nem is a fent ismertetett, szintén fontos tények és érvek voltak, hanem az, hogy az eljárásban volt egy II. rendű vádlott is, aki a III. rendű vádlotthoz hasonlóan szintén rendelkezésre bocsátotta a bankszámláját. A II. rendű vádlott azonban nem sokkal az alapcselekmény elkövetése előtt

⁷ Money mule kifejezést a pénzfutárok közreműködésével végrehajtott pénzmosásokra használják, amely során az alapcselekmény elkövetői a beszervezett személyeket rábírják különböző pénzüsszegek fogadására, oly módon, hogy ehhez a pénzüsszegeknek bankszámlát kell nyitniuk vagy a meglévő számlájukat rendelkezésre bocsátani, és az onnan felvett összegeket ismeretlen megbízóiknak készpénzben át kell adni vagy tovább kell utalni meghatározott jutalék ellenében.

⁸ Mezei Kitti 2019. 166.

nyitotta meg a bankszámlát, és nem költhette el az oda érkezett teljes összeget a maga javára, hanem egy részét megtartva a többit ismeretlen személynek kellett továbbadnia. A bíróság a II. rendű vádlott tudattartamára is csak azt a következtetést tudta levonni, amit a III. rendű vádlott esetében. Eszerint tisztában kellett lennie azzal, hogy a bankszámláját nem legális célra, akár valamilyen vagyon elleni bűncselekményhez is felhasználhatják. Mivel sem a II. rendű, sem a III. rendű vádlott nem állt jogviszonyban a sértett társasággal, így már a pénzek felvételekor tudomással rendelkeztek arról, hogy jogtalanul járnak el. A bíróság a II. rendű vádlottat ezek alapján – az I. rendű vádlottal egyezően – bűnsegédként, információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás büntetében mondta ki bűnösnek.

Már csak azért is fontosnak tartom ezt, mert egy korábbi, a BH 2021. 278. számú döntés éppen azt állapította meg hogy, – és itt az alapcselekményben való részesség kérdése fel sem merült, csupán a vitás kérdés a szándékos vagy gondatlan elkövetés elhatárolása volt – „[A]mennyiben a terhelt saját valós szándék nélkül, jövőbeli, tisztázatlan eredetű és kifejezetten eltitkolandó pénzeszközök fogadására nyit számlát azzal, hogy az érkező összegeket készpénzben kell felvennie és az ismeretlen megbízó részére átadnia, akkor ilyen ismérvek mellett maga a számlanyitás alkalmas az arra érkező pénz eredetének leplezésére, a megbízó személy névtelenségének megőrzésére; a cselekmény célja éppen ez volt. Ezért ilyen esetben a terhelt a pénzmosás szándékos alakzatát valósítja meg.”⁹ Mint látható volt a tényállásból, jelen esetben épp ezek a körülmények álltak fenn, ráadásul itt is ismeretlenül maradt az az elkövető társ az eljárás során, aki tettesként követte el az alapcselekményt és akinek az egész az érdekében állt.

Alapcselekményben bűnsegéd vagy pénzmosás tette?

Nézzük meg először azoknak a bíróságoknak a döntéseit, akik az előbbi mellett tették le a voksukat, mivel indokolták azt.

A Szegedi Ítéletábla Bf.II/336/2019/7. számú ítéletében csak amiatt állapította meg az alapcselekményben bűnsegédként történő elkövetést, mert álláspontja szerint a pénzmosásról csak utólagos magatartás esetén lehet szó, így elvileg kizárt olyan esetekben, amikor bármilyen magatartást tanúsít valaki az alapcselekményben. Kizárt, emiatt például olyan bankszámla rendelkezésre bocsátása esetén, melyre közvetlenül érkezik meg az alapcselekményből származó elkövetési érték vagy okozott kár. Mindezt a Kúria a Bt.III.1447/2018/12. számú döntésében is megerősítette. Az érvelés lényege szerint ennél az álláspontnál az volt az irányadó, hogy egyrészt magának a megtévesztésnek a részét képezi ilyenkor a rendelkezésre bocsátott bankszámla, másrészt az elkövetők a számlaszám nélkül hozzá sem tudnának jutni a – jelen ügyben csalás útján – megszerzett vagyonhoz, ezért minősítették úgy, hogy a bankszámlát biztosító személy az alapcselekmény bűnsegéde.

Ugyanerre a következtetésre jutott a Szegedi Ítéletábla a 216/2022/15. számú ítéletében, melyben kifejtette: nem lehet utólagos bűnkapcsolati cselekményként értékelni egy előzetes, bűnös segítségnyújtást. Továbbá kifejtette azt is, hogy a „*vádlottak tudattartama kiterjedt arra,*

⁹ BH 2021. 278.

hogyan az általuk nyitott bankszámlákat a tettesi alapcselekmény előtt (csalás) vagy után (pénzmosás) is felhasználhatják. Nem merült fel arra adat, hogy a vádlottak tudatában az merült volna fel, hogy a bűnös segítségnyújtásuk csakis utólagos közreműködés lehet, ezért a ténylegesen is előzetes segítségnyújtást megvalósító cselekményük kifejtésekor a szándékuk legalább eshetőlegesen kiterjedt az alapbűncselekmény elkövetéséhez való segítségnyújtásra.”¹⁰ A bíróság érvelése szerint annak sem volt jelentősége, milyen vagyoni elleni bűncselekmény történik, mert ezek egyébként hasonló jellegűek is, sőt – ezen indokolás szerint – azt sem lényeges tudniuk a bűncselekményeknek, hogy mikor, hol, milyen eszközzel, vagy milyen összecszerúségre történik az elkövetés. Ez az érvelés így gyakorlatilag objektív felelősséget alapozna meg mindenkivel szemben, aki – mint jelen esetben – bankszámlát bocsát rendelkezésre.

A Szegedi Ítéltábla több határozatában is¹¹ arra a megállapításra jutott, hogy eshetőleg szándék következtében az elkövetők cselekménye az alapcselekményhez kapcsolódik, azt elősegíti és időben megelőzőek is, ezért ilyen esetben bűncselekményként kell felelősségre vonni a tetteket. Ez a gyakorlat a Kúria Bfv.I.830/2017/16. számú határozatában és a Kúria Bt.III.1447/2018/12. számú döntéseiben írt gyakorlattal is megegyezik. Az ítéltábla azonban az egyik ítéletének indokolásában megjegyezte azt is, hogy önmagában egy bankszámlának kívülálló személy rendelkezésére bocsátásából még akkor sem lehet feltétlenül a vagyoni elleni alapcselekményhez nyújtott segítségre kiterjedő tudattartalomra következtetni, ha a számlatulajdonos tud a számlán jóváírt összeg bűnös eredetéről, és amennyiben nem áll rendelkezésre olyan bizonyíték, amelyből arra lehetne következtetni, hogy a vádlott a cselekményének kifejtésekor tisztában lett volna az alapcselekmény részleteivel, nincs helye a cselekmény bűncselekménykénti elkövetői minősítésének, ellenben pénzmosás büntetettét kell megállapítani.¹² Ez az állítás – amely az én álláspontom szerint is helytálló és követendő lenne – pedig épp az ellenkezője annak, amit a bíróság a korábban részletesen ismertetett 216/2022/15. számú ítéletének indokolásában levezetett.

Felmerülő problémák a fentiek alapján

Az gazdaságnak a pénzmosás tényállásába történt beolvadása óta – ami a büntetőeljárásról szóló törvény és más kapcsolódó törvények módosításáról szóló 2020. évi XLIII. törvény nyomán, 2021. január 1. napjával történt meg¹³ – az egységes bírói döntések helyett teljes bizonytalanságot lehet látni a joggyakorlatban. A fő problémát többnyire az jelenti – ahogy az ismertetett büntetőügyekből is kiderül –, hogy nem csupán pszichikai, hanem (látszólagos) fizikai bűncselekményi magatartást tanúsítanak az elkövetők, és a jogalkalmazás sok esetben azzal a kérdéssel nem tud mit kezdeni, hogy „megvalósítható-e előzetesen utólagos bűncselekmény”. Pedig a törvénykönyv nem tesz különbséget a pszichikai és fizikai bűncselekmény

¹⁰ Szegedi Ítéltábla a 216/2022/15. számú döntés

¹¹ Lásd Bf.II.608/2018/12., Bf.II.304/2020/6., Bf.II.353/2019/24., Bf.II.336/2019/7. számú határozatok

¹² Szegedi Ítéltábla Bf.II.124/2022/16. számú és Bf.I.68/2021/6. számú döntések

¹³ <https://ujbtk.hu/prof-dr-gal-istvan-laszlo-a-penzmosas-uj-magyar-szabalyozasa-2021-tol/> (2024.07.02.)

között, így álláspontom szerint nem lenne akadálya a korábban kikristályosodott joggyakorlat továbbfolytatásának napjainkban elkövetett bűncselekmények kapcsán sem.

A fent hivatkozott egyik indokolásban a bíróság elintézte a kérdést annyival, hogy a vagyon elleni bűncselekmények mind hasonlóak és ezért az eshetőleges szándéka kiterjedt arra az elkövetőnek, hogy a bankszámlája rendelkezésre bocsátásával valamilyen vagyon elleni bűncselekményhez fog segítséget nyújtani. Jogosan merül fel azonban a kérdés: mi van, ha nem vagyon elleni bűncselekményt követnek el, akiknek szükségük volt a bankszámlájára? Bár a bíróság megelőlegezte ezt a felvetést, hogy biztosan vagyon elleni bűncselekményről van szó, de valójában a korrupciós bűncselekményektől az embercsempészetten át, egy bűnszervezetben elkövetett költségvetési csalásból származó vagyonig, igazából bármilyen összeg érkezhett volna a számlára. Ilyen esetekben is vajon erre a megállapításra jutott volna a bíróság?

A nagyon régóta kiforrott jogelvek alapján „*a bűnsegéd tudatának át kell fognia azt a szándékos bűncselekményt, amihez segítséget kíván nyújtani, vagyis tudnia kell, mit akar a tettes.*”¹⁴ Továbbá még azt is tudnia kell, hogy a saját tevékenysége milyen hatással van a tettesi magatartásra és ezzel előmozdítja a tettesi alapcselekmény végrehajtását.

A Btk. 20. § (1) bekezdése alapján: „*Nem büntethető az elkövető olyan tény miatt, amelyről az elkövetéskor nem tudott.*” Ezért, ha az alapcselekmény tettese(i) nem avatják be azokba a részletekbe, hogy pontosan milyen bűncselekmény elkövetéséhez kívánják felhasználni – jelen esetben – az elkövető bankszámláját, akkor a bűnsegédi magatartás elkövetésének megállapítása – álláspontom szerint – mindenképpen kizárt. Sok esetben sejthető, hogy az elkövető valószínűleg tudott arról, milyen cselekményből származott a vagyon, amelyet megszerzett a bankszámláján, mint pl. a BH 2023. 210. eseti döntésben az I. és a III. rendű vádlottak között, akik házastársak voltak. Azonban ilyen esetekben is figyelemmel kell lennünk a Be. 7. § (4) bekezdésében foglalt alapelvre, miszerint: „*A kétséget kizáróan nem bizonyított tény nem értékelhető a terhelt terhére.*” A bíróság ezért, – álláspontom szerint is – helytállóan jutott arra a következtetésre, hogy minden gyanúnk ellenére is, csak pénzmosásban lehet megállapítani a bűnösségét a III. rendű vádlottnak.

Ha elfogadnánk azt a korábban már hivatkozott bírósági indokolást, mely automatikusan megelőlegezte az eshetőleges szándékot az alapcselekmény elkövetésében való közreműködésre, akkor ez akár azt a szélsőséges esetet is eredményezhetné, hogy az elkövető az 5 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő pénzmosás helyett, bűnszervezetben elkövetett, különösen jelentős vagyoni hátrányt okozó költségvetési csalásnak lehetne a bűnsegédje, akinek a bankszámlájára akár csak egy töredéke is érkezik az összegnek, és ez már jóval súlyosabban minősül. Itt vetném fel azt a kérdést is, milyen összegről tudná megállapítani a bíróság, hogy a bűnsegéd előre láthatta, hogy az érkező összeg, és ebbe belenyugodva hagyta, hogy rendelkezzenek a bankszámlájával, és még inkább kérdéses ennek a bizonyíthatósága.

A pénzmosás elkövetése esetén is csak olyan összeg tekintetében lehet vizsgálni a felelősségét, amely ténylegesen megérkezett a bankszámlára. Érdeemes lehet azonban azon is elgondolkozni, hogy azokban az esetekben, ahol a „*money mule*”-ok miután megnyitják számlájukat és átadják az elkövetőknek a számlaszámot, de semmilyen rendelkezési jogot és

¹⁴ Belovics Ervin, Békés Imre, Busch Béla, Gellér Balázs, Margitán Éva, Molnár Gábor, Sinku Pál 2006. 194.

hozzáférést nem kapnak a bankszámlájukhoz, és ha van is bankkártya, azt is más személy tartja birtokában, akkor ők ténylegesen milyen összegű pénzmosás miatt lesznek felelősségre vonhatóak, főleg, ha nem egy alkalommal, hanem esetleg évekig élnek vissza a számlájukkal.

Így véleményem szerint az alapcselekményből származó, a számlára érkező összeg tekintetében sem mehetünk el ezért a minőségi és mennyiségi túllépés vizsgálata mellett a terhelt részéről, tehát itt is szükséges a bűnsegédnek tisztában lennie azzal, hogy pontosan mihez is nyújtott segítséget. A bírói gyakorlat ezzel kapcsolatban is megosztó volt a teljes járulékos és hiperjárulékoság között ingadozva.¹⁵

Miért is nem mindegy, hogy az alapcselekményben bűnsegédként vagy pénzmosás büntetében ítélik-e el az elkövetőt? Két nagyon fontos oka is van annak, hogy egységessé kell válnia a bírói gyakorlatnak. A BH 2023. 210. döntésben is jól látható a különbség: ha ebben az esetben a III. rendű vádlottat a II. rendű vádlottal megegyezően az alapcselekményben ítélték volna el bűnsegédként, akkor az információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás büntetése büntetési tétele 3 évig terjedő szabadságvesztés, míg a pénzmosás büntette 5 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. Ez azt vonhatja maga után, hogy elkövetőknek jobban megérheti olyan tartalmú vallomást tenni, hogy előzetesen tudtak arról, hogy az elkövető társak közvetlenül az ő bankszámlájukat használják fel a tévedésbe ejtéshez. Ha ez nem így történne, bizonyos értékhatár alatt, illetve minősítő körülmények hiánya esetén a vagyoni elleni bűncselekmény részeseként jóval kisebb büntetési tétellel nézhet szembe ez a személy, mint pénzmosás elkövetőjeként.

A másik kardinális különbség a vagyonek Kobzás kapcsán merül fel, hiszen pénzmosás esetén megfordul a bizonyítási teher. Ha az alapcselekmény olyan bűncselekmény, amelyhez nem kapcsolódik kiterjesztett vagyonek Kobzás, szintén jobban megéri az alapcselekmény elkövetésében is részt vállalni. Különben megtörténhet az a szélsőséges eset, hogy az alapcselekmény elkövetőivel szemben – mivel nem bizonyítható mennyivel gazdagodtak és már nincsen meg a vagyoni – nem történik vagyonek Kobzás, míg annál aki életében egyetlen egyszer rendelkezésre bocsátja pár ezer forintért a bankszámláját, hogy arra valamilyen nem legális célból érkezzen összeg, neki kell bizonyítania, hogy a büntetőeljárás megindítását megelőző öt évben szerzett vagyona legális forrásból származik, ha a vagyoni, illetve az elkövető életvitele az igazolható jövedelmi viszonyaihoz, személyi körülményeihez képest különösen aránytalan.

A pénzmosással kapcsolatos bejelentési kötelezettség elmulasztásának legújabb gyakorlata

A pénzmosással kapcsolatos bejelentési kötelezettség elmulasztása szintén járulékos bűncselekmény, mellyel kapcsolatban most csak a legfrissebb bírói döntéseket, köztük a BH 2023. 266. számú eseti döntést vizsgáltam. Az ügyben a bankfiók vezetőjét felmentették végül, azonban a jogeset kapcsán több fontos megállapítást is tett a bíróság, így azt is, melyek azok a

¹⁵ Mészáros Ádám 2007. 73.

minimumkövetelmények, amelyek megléte esetén megállapítható a bűncselekmény. Ezek közül a leglényegesebb, hogy a felmerült ténynek, adatnak vagy körülménynek olyannak kell lennie, amelyből okszerű következtetés vonható le a pénzmosásra. Továbbá ezt az elkövető tudatának át is kell fognia és ennek ellenére, önhibájából kell elmulasztania a bejelentési kötelezettségét.

A bíróság az indokolásában kifejtette, hogy a bejelentési kötelezettséget minden esetben megelőzi a pénzmosás és a terrorizmus finanszírozása megelőzéséről és megakadályozásáról szóló 2007. évi CXXXVI. törvényben (a továbbiakban: régi Pmt.) meghatározott ügyfél-átvilágítási kötelezettség, és az utóbbinak az akár szándékos elmulasztása sem eredményezi szükségszerűen a bejelentési kötelezettség elmulasztása miatti felelősségre vonást.

Felmerülhet azonban a kérdés, hogy amennyiben az ügyfél-átvilágítási kötelezettséghez tartozó intézkedések szándékos elmulasztásával párhuzamosan nem lehet megállapítani, illetve nem lehet arra következtetni, hogy a bejelentési kötelezettség elmulasztása is emiatt szándékos volt, akkor egyáltalán el lehet-e követni a cselekményt, vagy ez örökös mentségül szolgálhat a szolgáltató vezetőjének, vagy foglalkoztatottjának, segítő családtagjának. Hiszen a régi Pmt. és az új Pmt. is előírja, hogy amennyiben pénzmosásra utaló tény, adat, körülmény merül fel, akkor minden esetben ismételten le kell folytatni az ügyfél-átvilágítást is, amit ha szándékosan elmulaszt a szolgáltató, akkor joggal merülhet fel a kérdés, mi ennek az oka?

Ha megtenné, akkor jó esetben az elvégzését követően már biztonsággal lehetne azt mondani, hogy okszerű következtetés vonható le arra, hogy a felmerült körülmények olyanok, amelyek alapján bejelentési kötelezettség terheli. Ha viszont az az eset forog fenn, hogy a szolgáltató vezetője, foglalkoztatottja, segítő családtagja magának az alapcselekménynek vagy pénzmosásnak is a tettese vagy részese, akkor a bejelentési kötelezettségének teljesítése – amennyiben szándékos elkövetésről beszélünk –, gyakorlatilag önfeljelentés lenne, ami nyilván nem várható el, így ez esetben büntetlen utócsselekmény kell, hogy maradjon. Ha van olyan adat, tény, körülmény, amely gyanús lehet és emiatt indokolt lehet amúgy is az ismételt ügyfél-átvilágítás, vagy fokozott ügyfél-átvilágítás elvégzése, de nem végzi el azt az illetékes személy, akkor minimum belenyugszik, hogy ennek az lehet a következménye, hogy olyan információ felett siklik el, amelyből már lehetséges, hogy „okszerű következtetést” tudna levonni pénzmosás elkövetésének gyanújára.

Érdekes elméleti síkon megvizsgálni azt a kérdést is, hogy miután a bejelentési kötelezettség elmulasztása szándékos bűncselekmény, ezért nyilvánvalóan az elkövető előre látja magatartásának lehetséges következményeit és azokat vagy kívánja is, vagy azokba belenyugszik. Ha azonban az elkövető előre látja a magatartásának – így a bejelentési kötelezettsége elmulasztásának – lehetséges következményeit, miszerint például őt mint szolgáltatót pénzmosásra vehetik igénybe, amelyre a bejelentése nélkül nem tudni valaha fény fog-e derülni, akkor ez esetben felmerülhet, hogy a bejelentési kötelezettsége szándékos elmulasztásával, egyúttal szándékosan, de minden esetben minimum gondatlanul segítséget nyújt a pénzmosás elkövetőinek. Az indokolások szerint a bíróságok ezt több esetben vizsgálták is, úgy vélem, szükségesen.¹⁶

¹⁶ Ld: BH 2023. 266. számú döntés és Szombathelyi Törvényszék B.4/2016/27. számú döntés

A tárgyalt jogesetben az indokolás kitért arra, hogy a banknak a felügyeleti szerve által jóváhagyott belső szabályzata ugyan rengeteg esetet sorolt fel, amelyek a pénzmosás gyanúját kelthetik, de a belső szabályzatnak nem volt kötelező eleme azon adatok, tények és körülmények megjelölése, amelyek bekövetkezése esetén a bejelentési kötelezettség automatikusan fennáll. Álláspontom szerint ez ellentmondás az indokolásban, hiszen ha fel van sorolva olyan esetkör, ami utalhat a gyanúra, akkor ebből már okszerű következtetést kellene levonnia a szolgáltatónak, hogy ilyen alkalommal bejelentési kötelezettsége is van. Azonban jelen ügyben a Kúria azért sem dönthetett másképpen, mint a bankfiók-vezető felmentésének helybenhagyása mellett, mert a tényállás, amit felülbírált, nem tartalmazott olyan lényegi információt, amely arra utalt, hogy az elkövető tudott arról, hogy a felmerült adatok pénzmosásra utaltak és ennek ellenére önhibájából nem tette meg a bejelentést. Az indokolásból kiderült, hogy a tényállás, amit felülvizsgálhatott, az alábbi megállapítást tartalmazta csupán: „... a XII. rendű vádlott elmulasztotta a bejelentési kötelezettségét annak ellenére, hogy ezen körülmények alapján észlelnie kellett volna a pénzmosás gyanúját és azt jelentenie kellett volna.” A megfogalmazásból csupán az tűnik ki, hogy a XII. rendű vádlott a cselekményei lehetséges következményeit azért nem látta előre, mert a tőle elvárható figyelmet és körültekintést elmulasztotta. Ez a gondatlanság – ráadásul csak enyhébbik – formájának megállapítására adhatna alapot, ami azonban nem büntethető a bejelentési kötelezettség elmulasztása esetén.

Ugyanakkor a bíróság a fenti döntés kapcsán – álláspontom szerint is helyesen – megállapította azt is, hogy: „Azoknak a pénzmosásra vagy terrorizmus finanszírozására utaló adatoknak, tényeknek és körülményeknek, amelyek alapján a bejelentési kötelezettség objektív kritériumát meg lehetne állapítani nincs jogszabályi meghatározása. Így ilyennek tekinthető akár a szokásos vagy annak tűnő banki tranzakció is.”¹⁷ Nincsen taxatív felsorolása a jogszabályokban azoknak az adatoknak, tényeknek és körülményeknek, amelyek alapján a pénzmosás gyanúja mindenképpen fennáll, és amelyek alapján a bejelentési kötelezettséget minden esetben teljesen objektív kritériumok alapján meg lehetne állapítani. Mivel minden szolgáltató más és minden eset egyedi, ezért azt gondolom, a taxatív felsorolás semmiképpen nem is lenne előnyös. Jelen büntetőügyben sem egy-egy tranzakció alapján lett volna elvárható szolgáltatótól, hogy észlelje a bejelentési kötelezettségét, hanem több olyan körülményből együttesen, amelyek magasabb kockázatot rejtettek magukban a szokatlanságuk miatt.

Egy másik büntetőügyben, melyben Bfv.25/2018/5. számon született jogerős döntés, már hiába védekezett azzal az ügyvéd mint szolgáltató, hogy legfeljebb gondatlanság róható a terhére, mert a letéti számlájára befizetett összegek esetén elhitte, hogy a korábbi összegekhez hasonlóan a cselekmény tárgyát képező összegnek az eredete is igazolt, és csupán mulasztott, hogy nem járt alaposabban utána a pénz származási körülményeinek. A régi Pmt. alapján is, az ügyvéd vádlottat ügyfél-átvilágítási és bejelentési kötelezettség terhelte az ingatlan-eladás előkészítésével és végrehajtásával összefüggésben végzett ügyvédi tevékenysége miatt. A Magyar Ügyvédi Kamara az egyéni ügyvédek és egyszemélyes irodák részére kiadott egy „Egységes szabályzatot”, ami a bűncselekmény elkövetésének idején már hatályban volt. A szabályzat a pénzmosásra utaló adatok, tények, körülmények megállapításakor figyelembe

¹⁷ BH 2023. 266. számú döntés

veendő szempontok között több olyat is tartalmazott, amely jelen ügyben előfordult, mint például az, ha az ingatlan adásvételekor az eladó vagy a vevő elfogadható magyarázat nélkül ragaszkodik a készpénzfizetéshez, továbbá a letéttel kapcsolatosan az, ha a letétet készpénzben helyezik el, amennyiben azt nem bankszámláról vették fel, vagy ha az ügyvéd a letétkezelési szabályzat tiltása ellenére a letétet nem konkrét, hanem általánosan megfogalmazott céllal fogadja el. A bíróság indokolása szerint, mivel megállapítható volt a Magyar Ügyvédi Kamara *Egységes szabályzatában* megjelölt körülmények fennállása, az ügyvéd nem hivatkozhat alappal gondatlanságra, köteles a bejelentési kötelezettségét teljesíteni, még akkor is, ha arról később kiderül, hogy alaptalan volt. A korábban ismertetett, pénzmosással kapcsolatos bejelentési kötelezettség elmulasztása miatti büntetőügyben képviselt bírósági érveléssel szemben a jelen ügyben megfogalmazott állásponttal maradéktalanul egyetérttek. Eszerint az az ügyvéd eljárásában az ügyvédek részére kiadott, *Egységes szabályzatban* írt, pénzmosásra különösen utaló szempontok, körülmények merültek fel, így azzal, hogy az elkövető ennek ellenére elmulasztotta a törvényben előírt bejelentési kötelezettségének haladéktalan teljesítését, és a megállapított körülmények mellett belenyugodott cselekményének, mulasztásának következményeibe, kimerítette a pénzmosással kapcsolatos bejelentési kötelezettség elmulasztása törvényi tényállását.

A Szombathelyi Törvényszék B.4/2016/27. számú döntésében egy pénzváltással is foglalkozó utazási iroda vezetőjét és alkalmazottait ítélte el részben gondatlan pénzmosás vétsége miatt, részben bejelentési kötelezettség elmulasztásának vétsége miatt. A bíróság indokolásában rámutatott, hogy a pénzmosással kapcsolatban mindannyian részt vettek oktatáson, így a belső szabályozók megismerése munkaköri kötelezettségük volt, melynek nem tudására nem hivatkozhattak alappal. Ha betartják a belső előírásokat és háttér-jogszabályokat, abban az esetben az alapcselekmény elkövetőjének tranzakcióit szokatlanoknak kellett volna nyilvánítaniuk, azonban a szabályzatok be nem tartása miatt a pénzek eredetéről gondatlanságból nem tudtak és azzal kiegészítő pénzügyi tevékenységet, pénzváltást végeztek. Az utazási iroda vezetői tekintetében pedig megállapítható volt, hogy önhibából mulasztották el a bejelentést, hiszen önálló jogosultságuk és kötelezettségük volt a szokatlan tranzakciók bejelentésére, amit szándékosan nem tettek meg.

Ez a bírósági döntés is azt erősítette meg, hogy bár az ügyfél-átvilágítási kötelezettség megelőzi a bejelentési kötelezettséget, azonban e szolgáltatók munkaköri kötelezettsége, hogy ismerjék azokat a körülményeket, amelyek alapján felmerül a pénzmosás gyanújára utaló adat, tény, körülmény. Ezért álláspontom szerint sem hivatkozhatnak alappal arra, hogy egy esetleges ismételt ügyfél-átvilágítási kötelezettség elvégzése nélkül mégsem tudtak erre bizonyossággal következtetni, ami viszont – mint korábban tárgyaltam – hasonló eseteknél szintén kötelező.

Összegzés

Az ismertetett esetek jól rávilágítanak arra, milyen bizonytalanságok vannak a gyakorlatban, mind a pénzmosással kapcsolatos bűncselekmények, mind a pénzmosással kapcsolatos bejelentési kötelezettség elmulasztása megítélésében. Az orgazdaság és az alapcselekmény

bűnsegédjeként történő felelősségre vonás kapcsán ismertetett korábbi bírói gyakorlat következetes alkalmazása alkalmas lehet a jelenlegi bizonytalanság megszüntetésére. A bejelentési kötelezettség elmulasztása kapcsán fontosnak tartom, hogy bár szükséges vizsgálni, hogy az elkövető tudattartama vajon azért nem terjedt ki arra, hogy bejelentési kötelezettsége van, mert az elmaradt ügyfél-átvilágítás miatt erre valóban nem tudott alappal következtetést levonni, vagy felmerült benne, de magát az ügyfél-átvilágítási kötelezettségét is szándékosan mulasztotta el, minimum belenyugodva abba, hogy ezzel a pénzmosás kockázatának teszi ki a szolgáltatót.

Felhasznált irodalom

Angyal Pál: *A Magyar Büntetőjog Kézikönyve 13. Sikkasztás, jogtalan elsajátítás, orgazdaság és bűnpártolás*. Budapest Attila Nyomda Részvénytársaság 1936.

Ambrus István: Büntetőjog 2021 – a pénzmosás újrhangolt tényállása és a hálapénz kriminalizálása. Ujbtkt.hu, 2021. március 31. <https://ujbtkt.hu/dr-ambrus-istvan-buntetojog-2021-a-penzmosas-ujrahangolt-tenyallasa-es-a-halapenz-kriminalizalasa/>

Belovics Ervin, Békés Imre, Busch Béla, Geller Balázs, Margitán Éva, Molnár Gábor, Sinku Pál: *Büntetőjog. Általános Rész*. HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2006.

Belovics Ervin: *A bűnpártolás járulékoságának dogmatikai problémái*. Magyar Jog, 2012/2.

Gál István László: *A pénzmosás új magyar szabályozása 2021-től*. Ujbtkt.hu, 2021. október 25. <https://ujbtkt.hu/prof-dr-gal-istvan-laszlo-a-penzmosas-uj-magyar-szabalyozasa-2021-to/>

Mészáros Ádám: *Adalékok a részesség járulékoságának tanához*. Kriminológiai Tanulmányok 44., Budapest 2007.

Mészáros Ádám: *A részesség járulékoságának és a részesek büntetésének törvényi szabályozásáról de lege ferenda*. Büntetőjogi Kodifikáció 4. szám, 2003.

Mezei Kitti: *A pénzmosás a gyakorlatban, különös tekintettel a saját pénzmosásra és az ún. „Money Mule” jelenségre*. Kriminológiai Közlemények 79., 2019.

Petrus C. Van Duyn, Jackie H. Harvey, Liliya Y. Gelemrova: *The Critical Handbook of money laundering policy, analysis and myths; Springer Nature Limited, London, 2018*. DOI: <https://doi.org/10.1057/978-1-137-52398-3>

Schnierer Aladár: *A bűnrészesség tana*. Jog- és államtudományi folyóirat 1. évfolyam, 1. szám, 1871.

Tóth Mihály: *Járatékos bűncselekmények (a tárgyi bűnpártolás, az orgazdaság és a pénzmosás) elhatárolásának dilemmái*. Magyar Jog 1997/9.

**PROBLEMS OF MONEY LAUNDERING AND FAILURE TO COMPLY WITH THE
OBLIGATION TO REPORT MONEY LAUNDERING - IN THE LIGHT OF RECENT
DECISIONS OF THE HUNGARIAN JUDICIARY**

In this article, I will deal first of all with the problem, which has arisen in practice, of the cases in which someone should be found guilty of being an accomplice to the basic offence or money laundering or even as a harboring criminal. In the majority of cases, the problem for the courts was that the money from the underlying offence was paid directly into the bank account of a person who could not be shown to have known about the underlying offence. The reason given by the judicial councils that have found aiding and abetting in such cases is that the perpetrator must have had the probable intention of using the bank accounts to commit a crime against property. Furthermore, in their view, a prior post-criminal act could not be committed. On the other hand, however, no one can be punished for a fact that he did not know about at the time of the crime, and facts that cannot be proven beyond reasonable doubt cannot be held against the perpetrator in the Hungarian legal system. In my opinion, the correct position is that if it cannot be proved that the person providing the bank account actually knew in detail what basic act the account was being used for, then he can only be held liable for money laundering. In the article, I also discuss judicial practice in relation to non-reporting of money laundering. In the most recent case decision No. 2023.266, the court held that in order to establish the existence of money laundering, it is necessary to draw a reasonable inference from the facts, data or circumstances that indicate money laundering, following which the perpetrator, through his own fault, intentionally fails to comply with his obligation to report. The explanatory memorandum pointed out that the customer due diligence obligation always precedes the obligation to notify, and that failure to do so does not constitute a failure to notify. Also very important is the court's finding that since there is no statutory taxonomy of what can constitute data, facts or circumstances indicative of money laundering, even ordinary banking transactions can be considered as such, and therefore cannot be exempted from criminal liability on this basis.

TÓTH ZSANETT

Büntetőjogi Tanszék

Témavezető: dr. Polt Péter egyetemi tanár, NKE Rendészettudományi Kar, legfőbb ügyész

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.12.Toth>

AZ ÖNKÉNYURALMI JELKÉP HASZNÁLATA BŰNCSELEKMÉNY JOGALKALMAZÁSI KÉRDÉSEI

Minden kornak megvannak a maga jelképei, vannak azonban olyan korok, melyek bizonyos jelképei szörnyű tettekhez kötődnek. A törvényhozó ezért bizonyos, a XX. század vészterhes időszakaihoz kötődő jelképek használatát az önkényuralmi jelkép használata törvényi tényállása keretében büntetni rendelte, ezzel is kifejezve a jelképek által megtestesített ideológiák elvetését. E törvényi tényállás kodifikálása¹ és alkalmazhatósága során ugyanakkor gyakran felmerül a véleménynyilvánítás szabadsága határainak kérdésköre.

Az Alkotmánybíróság (továbbiakban: AB) határozatában kimondta, hogy a véleménynyilvánítás szabadsága a kommunikációs alapjogok anyajoga,² amelyből a többi kommunikációs alapjog – pl. a tudományos alkotás szabadsága és a tudományos ismeretek tanításának szabadsága, a sajtószabadság, a művészi szabadság – származik. E jog gyakorlása azonban nem korlátlan, viszont a politikai véleményeket – mintegy ezen jog belső magját – fokozottabban védi a jogrendszer.³ Mindenkinek azonos mértékben és természetesen a törvények által megszabott korlátok között joga van véleményét kinyilvánítani.⁴ Vélemény kifejtésére, illetve megjelenítésére lehetőség van szóban, írásban és szimbólumok formájában is. Vélemények megjelenhetnek különböző filmekben vagy műsorokban, ki lehet fejezni azokat tárgyak vagy képek, akár különböző művészeti alkotások segítségével.⁵

A különböző tettek nem terjed ki az alkotmányos védelem, de az megilleti a különböző véleményeket és álláspontokat, továbbá a különböző megnyilvánulásokat és kifejezéseket is. Az alapjog magát a közlést védi, tekintet nélkül annak erkölcsi minőségére és bizonyos esetekben valóságtartalmára.

A véleménynyilvánítás szabadsága tehát nem korlátlan alapjog, de korlátozása csak szigorú feltételekkel, kellően nyomós indokkal történhet. E körben ki kell emelni az Alaptörvény rendelkezéseit, amelyek különösen a verbálisan elkövetett gyűlöletkeltés szempontjából

¹ Országgyűlés az 1993. évi XLV. törvénnyel fogadta el a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény módosítását, amely 1993. május 21. napi hatályba lépéssel törvénybe iktatta az önkényuralmi jelképek használata törvényi tényállását.

² 30/1992. (V.6.) AB határozat, akkor hatályos Alkotmány 61.§-a.

³ Koltay 2018.7-8., Koltay 2021. 51-52.,57., Koltay 2020.569.

⁴ 1/2019. (II.13.) AB határozat; Koltay 2021. 40-42.

⁵ Koltay 2020. 569., Török 2018. 24-49.; 14/2019. (IV. 17.) AB határozat.

lényegesek, mivel ennek szabályozása a véleménynyilvánítás szabadsága korlátozásának minősül. Meg kell említeni ezért az Alaptörvény *Szabadság és felelősség* című fejezete I. cikkének (3) bekezdését, amely szerint: „*Alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható*”.

A véleménynyilvánítás szabadságához fűződő alapjogot pedig az Alaptörvény IX. cikk (1) bekezdése rögzíti: „*Mindenkinek joga van a véleménynyilvánítás szabadságához.*” Ez a cikk védi a szólás – vagy ahogy a nemzetközi dokumentumokban találkozhatunk vele – a kifejezés szabadságát. A hivatkozott cikk az Alaptörvény 2013. március 25-én elfogadott, és 2013. április 1-jén hatályba lépett negyedik módosításának következtében további (4) és (5) bekezdésekkel egészült ki, rögzítve a véleménynyilvánítás szabadságának lehetséges korlátait. Így a IX. cikk (4) bekezdése szerint: „*a véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása nem irányulhat mások emberi méltóságának a megsértésére*”. Míg a IX. cikk (5) bekezdése kimondja: „*A véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása nem irányulhat a magyar nemzet, a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösségek méltóságának a megsértésére. Az ilyen közösséghez tartozó személyek – törvényben meghatározottak szerint – jogosultak a közösséget sértő véleménynyilvánítás ellen, emberi méltóságuk megsértése miatt igényeiket bíróság előtt érvényesíteni*”.

Az önkényuralmi jelkép használata törvényi tényállásában meghatározott jelképek mikénti használatának vagy tilalmának kérdésköre érinti a véleménynyilvánítás szabadsága kérdését, illetve annak határait. Ezért ez a tényállás a megalkotása óta többször került mind az AB, mind pedig az Emberi Jogok Európai Bírósága (továbbiakban: EJEB) vizsgálatának körébe. A 2000-es években az AB alkotmányosnak ítélte⁶ a vonatkozó rendelkezést, a strasbourgi fórum ugyanakkor két egymást követő ítéletében, a Vajnai kontra Magyarország⁷ és a Fratanoló kontra Magyarország⁸ ügyben nem találta egyezménykonformnak a magyar szabályozást. Erre tekintettel került 2013-ban ismételt az AB elé a tényállás⁹, ahol már a strasbourgi ítéletekben megfogalmazottakra is figyelemmel a bíróság kimondta annak alkotmányellenességét, és megsemmisítette azt. A jogalkotó ezt követően alkotta meg a hatályos szabályozást.

I. Az önkényuralmi jelkép használata bűncselekmény szabályozásának története

1. „Régi” Büntető Törvénykönyv

Az Országgyűlés az 1993. évi XLV. törvénnyel fogadta el a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény (továbbiakban „régi” Btk.) módosítását, ami törvénybe iktatta az

⁶ 14/2000 (V.12.) AB határozat rendelkező része.

⁷ Vajnai kontra Magyarország. Ügyszám: 33629/06, 2008. július 8., magyar nyelvű összefoglaló: <https://kuria-birosag.hu/hu/ejeb/vajnai-magyarorszag-elleni-ugye-3362906> (2024.05.26.) - a továbbiakban: Vajnai-ügy.

⁸ Fratanoló kontra Magyarország. Ügyszám: 29459/10, 2011. november 3., magyar nyelvű összefoglalók: <https://kuria-birosag.hu/hu/ejeb/fratanolo-magyarorszag-elleni-ugye-2945910> (2024.05.26.) Magyarország 2012. február 1-jén fellebbezett a Nagykararához, a fellebbezést azonban 2012. március 8-án elutasította az EJEB.

⁹ 4/2013 (II.21.) AB határozat. Lásd még: Bárd K.-Bárd P.2017.18. A továbbiakban: Fratanoló-ügy.

önkényuralmi jelképek használata törvényi tényállását. Az új bűncselekmény a közrend elleni bűncselekmények fejezetében, a köznyugalom elleni bűncselekmények között kapott helyet. A tényállást a „régí” Btk. 269/B. §-a szabályozta az alábbi szöveggel:

„**269/B. §¹⁰** (1) *Aki horogkeresztet, SS-jelvényt, nyilaskeresztet, sarló-kalapácsot, ötágú vöröscsillagot vagy ezeket ábrázoló jelképet*

a) terjeszt;

b) nagy nyilvánosság előtt használ;

c) közszemlére tesz;

ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, vétséget követ el, és pénzbüntetéssel büntetendő.

(2) Nem büntethető az (1) bekezdésben meghatározott cselekmény miatt, aki azt ismeretterjesztő, oktatási, tudományos, művészeti célból vagy a történelem, illetve a jelenkor eseményeiről szóló tájékoztatás céljából követi el.

(3) Az (1)-(2) bekezdés rendelkezései az államok hatályban lévő hivatalos jelképeire nem vonatkoznak.

(4) Az önkényuralmi jelképek használata esetén el kell kobozni azt a dolgot, amelyre a bűncselekményt elkövették.”

A törvény indokolása szerint az Országgyűlés azért alkotta meg a tényállást, mert: „A XX. század szélsőséges politikai eszméi Európában és Magyarországon a hatalom erőszakos megszerzése és kizárólagos birtoklása útján olyan diktatúrákat hoztak létre, amelyek semmibe vették az emberi jogokat és magyar állampolgárok tömeges kiirtásához vezettek. Az Országgyűlés abból kiindulva, hogy az említett szélsőséges eszméket magukénak valló államok, szervezetek, mozgalmak jelképeinek használata fájó sebeket szaggat fel és összeegyeztethetetlen alkotmányos értékeinkkel”.¹¹

A törvény taxatíve meghatározza, mely jelképek minősülnek önkényuralmi jelképnek. Ezek a horogkereszt, az SS-jelvény, a nyilaskereszt, a sarló-kalapács, valamint az ötágú vöröscsillag. Elkövetési magatartás szempontjából a Btk. a terjesztés, a közszemlére tétel, valamint a nagy nyilvánosság előtti használat magatartását rendelte büntetni. A bűncselekmény szubszidiárius, tehát csak akkor volt büntetendő, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósult meg.

2. Az AB határozata a „régí” Btk. tényállása alapján

Az AB 2000-ben, a 14/2000. (V.12.) AB határozatában foglalkozott először a tényállás alkotmányossági vizsgálatával. Az AB a határozatában elutasította a tényállás alkotmányellenességének megállapítására és megsemmisítésére irányuló indítványokat, a Btk. 269/B.§ (1) bekezdés nemzetközi szerződésbe ütközésére vonatkozó indítványokat pedig visszautasította.¹² Az indokolásban kimondta, hogy nem csak a közösség elleni uszítás törvényi tényállása esetében van lehetőség a véleménynyilvánítás szabadságának büntetőjogi korlátozására, hanem lehetőség van alkotmányos keretek között a büntetőjogi korlátozásra

¹⁰ Beiktatta az 1993. évi XLV. törvény 1. §, hatályos: 1993. V. 21-től.

¹¹ 1993. évi XLV. törvény 1. §.

¹² 14/2000. (V.12.) AB határozat.

olyan, a gyalázkodásnál szűkebb, de az uszításnál tágabb körben is, mikor az adott magatartás a közösségek méltóságát sérti, a köznyugalmat veszélyezteti. Erre tekintettel a köznyugalom bizonyos mértékű megzavarása igazolhatja a szabad véleménynyilvánításhoz való jog korlátozását, és ilyen esetben a köznyugalom büntetőjogi védelem alatt állhat.¹³ Az AB határozata szerint: „A szóban lévő jelképeknek minden korlátozás nélküli, nyilvános, szabad használata a jelen történelmi helyzetben az emberi személy méltóságát tisztelő, ezért a gyűlölet és agresszió eszméit elítélő, a demokrácia értékei mellett elkötelezett minden személyt súlyosan sért, és különösen sérti a náciizmus és a kommunizmus üldözöttjeit. Magyarországon elevenen él a köztudatban és az üldözéseket túlélők közösségeiben a tiltott jelképekben sűrűsödő mindkét eszme emléke és a jelképek használata mellett elkövetett minden bűn; ezek nem merültek feledésbe. Közöttünk élnek a súlyos sérelmet szenvedett személyek és hozzátartozóik. A jelképek használata felidézi a még közeli múltat az akkori fenyegetésekkel, az embertelen szenvedéseket, deportálásokat és halált hozó ideológiákat”.¹⁴ Az AB álláspontja szerint a demokratikus társadalom védelmét jelenti, ha az önkényuralmi hatalmi rendszerek adott jelképeivel – azokkal, amelyek a jelen történelmi helyzetben a demokráciával ellentétesek¹⁵ – kapcsolatos egyes konkrét magatartásokat¹⁶ tilalmazza a jogalkotó. Minderre tekintettel az AB azt állapította meg az önkényuralmi jelképek használata törvényi tényállásról, hogy a véleménynyilvánítás szabadságának alapjoga korlátozása a védett célok súlyához mérten megfelel a szükségesség és arányosság követelményének, ezért a kifogásolt rendelkezés alkotmányellenességére hivatkozó indítványokat elutasította.¹⁷

3. Az EJEB ítéletei

Az Alkotmánybíróságon kívül az EJEB is vizsgálta az önkényuralmi jelkép használatának magyar szabályozását. Míg az AB alkotmányosnak ítélte a vonatkozó rendelkezést, addig a strasbourgi fórum két egymást követő ítéletében, a Vajnai kontra Magyarország¹⁸ és a Fratanoló kontra Magyarország¹⁹ ügyben nem találta egyezménykonformnak a magyar szabályozást. A jogesetek tényállásának hasonlóságára és arra tekintettel is, hogy az EJEB mindkét ügyben kimondta Európai Emberi Jogi Egyezmény²⁰ (a továbbiakban: EEJE vagy Egyezmény) 10. cikke szerinti véleménynyilvánítási szabadság sérelmét, röviden csak a Vajnai kontra Magyarország ügyet ismertetem, és a Fratanoló kontra Magyarország ítéletből csak kisebb részleteket emelek ki.

A Vajnai kontra Magyarország ügy tényállása: A magyar bíróság jogerős ítéletében megállapított tényállás szerint a terhelt 2003. február 21. napján a délutáni órában Budapesten, a Jászai Mari tér környékén, a Munkáspárt által szervezett, a sajtó képviselőin kívül kb. harminc-ötven fő részvételével tartott rendezvényen,

¹³ 14/2000 (V.12.) AB határozat IV.1. pont.

¹⁴ 14/2000 (V.12.) AB határozat IV.4. pont.

¹⁵ Horogkereszt, SS-jelvény, nyilaskereszt, sarló-kalapács, ótágú vöröscsillag vagy ezeket ábrázoló jelkép.

¹⁶ A terjesztés, a nagy nyilvánosság előtti használat, a közszemlére tétel.

¹⁷ 14/2000 (V.12.) AB határozat IV.4. pont.

¹⁸ Ld. a 7. lábjegyzetet.

¹⁹ Ld. a 8. lábjegyzetet.

²⁰ Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és kiegészítő jegyzőkönyvek. Magyarországon az Egyezményt és kiegészítő jegyzőkönyveit a 1993. évi XXXI. törvény hirdette ki.

egy öt cm átmérőjű vörös csillagot viselt a ruházatán, amelyet a helyszínen jelen lévő rendőr kérésére távolított el onnan. A terhelt ekkor a Munkáspárt alelnöke volt.

Az elsőfokú bíróság a terheltet bűnösnek mondta ki a Btk. 269/B.§-ába ütköző önkényuralmi jelkép használatának vétségében, tekintettel arra, hogy a hatályos szabályozás – többek között – a vörös csillag terjesztését, nagy nyilvánosság előtti használatát vagy közszemélre tételét tilalmazta.²¹

Az ügyben eljáró másodfokú bíróság²² az eljárás felfüggesztése mellett az ügyet előzetes döntéshozatal céljából az – akkori elnevezése szerint – Európai Közösségek Bírósága elé terjesztette az Európai Közösséget Alapító Szerződés 234. cikkére hivatkozással. Döntéshozatal iránti kérelmében – figyelemmel arra, hogy az Európai Unió számos tagállamában a vörös csillag a baloldali pártok jogszerűen használt jelképe – kérte a hátrányos megkülönböztetés tilalmának, mint alapvető közösségi jogi alapelvnek az értelmezését. Az Európai Közösségek Bírósága az előzetes döntéshozatali kérelmet elutasította arra hivatkozással, hogy e kérdés megválaszolása nem tartozik a hatáskörébe.

Ezt követően a Fővárosi Bíróság, mint másodfokú bíróság az elsőfokú bíróság ítéletét helybenhagyta.²³

A terhelt, mint kérelmező a Magyar Köztársaság ellen benyújtott kérelmében ezt követően az EJEB-hez fordult az Egyezmény 10. cikkének megsértésére hivatkozással. Álláspontja szerint a nemzetközi munkásmozgalom jelvényének viselése miatti elítélése indokolatlan beavatkozást jelentett a véleménynyilvánításhoz fűződő jogának gyakorlásába. Az EJEB – a kérelemnek helyt adva – a 2008. július 8. napján kelt és 2008. október 8. napján véglegessé vált ítéletében megállapította, hogy a Magyar Köztársaság megsértette az Egyezmény véleménynyilvánítás szabadságára vonatkozó 10. cikkét. A ruhán viselhető szimbólumok viselése a strasbourgi joggyakorlat szerint politikai nézetek kifejezésének eszköze, erre tekintettel a vörös csillag kitűzése a véleménynyilvánítás szabadságának védelme alá tartozik. Az EJEB ítélete szerint az önkényuralmi jelképek használatának korlátozásáról szóló tényállás szabályozása megfelel az egyértelműség és az előreláthatóság követelményeinek,²⁴ azonban az EJEB hivatkozott cikkében védelt véleménynyilvánítás szabadsága jogának korlátozására ebben az esetben nem állapítható meg egyértelmű és nyomós társadalmi szükséglet.²⁵ A vörös csillagnak ugyanis több jelentése van, így jelképezheti „a tisztességesebb társadalomért küzdő nemzetközi munkásmozgalmat”, valamint a több tagállamban aktívan és törvényesen működő politikai pártok szimbóluma is lehet, nem csak az önkényuralmi rendszert reprezentáló rendszernek.²⁶ Ezért annak viselése olyan magatartást is magában foglalhat, amelynek védelme egyértelműen az Egyezmény 10. cikkének hatálya alá tartozik.²⁷ A Bíróság megállapította, hogy a magyar jogi szabályozás kísérletet sem tesz az egyes jelentéstartalmak közötti különbségtételre, így nem kívánja meg annak igazolását, hogy valóban önkényuralmi propagandának minősül-e a jelkép használata. A jelkép többértelműsége folytán pedig a hatályos büntetőjogi szabályozás túlzottan széleskörű, és nem lehet így olyannak tekinteni,

²¹ Pesti Központi Kerületi Bíróság 15.B.V.207772/2003/10.

²² Fővárosi Bíróság 22.Bf.8737/2005/2.

²³ Fővárosi Bíróság 22.Bf.8737/2005/2.

²⁴ Vajnai-ügy, ítélet B/2. 30-31. pontok.

²⁵ Vajnai-ügy, ítélet 58. pontja.

²⁶ Vajnai-ügy, ítélet 52. pontja.

²⁷ Ez az értelmezés a német Btk. önkényuralmi jelképeket tiltó 86a. §-ával kapcsolatban korábban már megjelent, amennyiben az alkotmányellenesnek nyilvánított szervezetek szimbólumainak tilalma csak annyiban öleli fel a vörös csillagot, amennyiben azokat a kérdéses szervezetek jelképeként tüntetik fel. A vörös csillag esetében pedig kifejezetten elismeri a német joggyakorlat, hogy az nem feltétlenül önkényuralmi szimbólum, hanem világszerte elismert baloldali jelkép. Erről részletesen Bárd 2012. 145-204.

amely megfelel egy demokratikus társadalomban az elismert, nyomós társadalmi szükségletnek.²⁸

Az EJEB ítéletét követően a legfőbb ügyész és a védője útján a terhelt felülvizsgálati indítványt nyújtott be – az akkori elnevezése szerint – a Legfelsőbb Bírósághoz. A Legfelsőbb Bíróság – az EJEB ítéletével azonos indokokra tekintettel – bűncselekmény hiányában felmentette a terheltet az ellene önkényuralmi jelkép használata miatt emelt vád alól.^{29,30}

A Fratanoló kontra Magyarország ügyben az EJEB az ítéletében a Vajnai döntésre utalva ismételten kimondta az Egyezmény 10. cikke szerinti véleménynyilvánítási szabadság sérelmét, és megismételte ott kimunkált elveit, amelyek szerint a véleménynyilvánítási szabadság a sértő, megrázó vagy zavaró gondolatok kifejezésére is vonatkozik, hiszen enélkül nem létezik „demokratikus társadalom”. A véleménynyilvánítás szabadsága alóli kivételeket ezért szűken kell értelmezni, a korlátozás szükségességét pedig meggyőzően kell igazolni. A konkrét ügyben ez azt jelenti, hogy a vörös csillag viselésének büntetendősége – a Vajnai döntésben megfogalmazott teszt alapján – akkor igazolható, ha fennáll a valós és közvetlen veszélye (*real and present danger*), hogy egy politikai párt vagy mozgalom visszaállítja a kommunista diktatúrát. Az EJEB megállapította azt is, hogy a magyar szabályozás nem is törekszik arra, hogy a vörös csillag egyes értelmezéseihez eltérő jogkövetkezményt fűzzön, de még ha létezne is ilyen megkülönböztetés, a bizonytalanságok miatt akkor is bénító/dermesztő hatású volna a rendelkezés a véleménynyilvánításra (*chilling effect*), valamint öncenzúrához vezetne. Az EJEB ismét emlékeztetett a Vajnai ítéletben foglaltakra, amennyiben kimondta, hogy a véleménynyilvánítás csak a kontextus gondos elemzésével értékelhető. A magyar bíróságnak bizonyítania kellett volna a Vajnai döntés értelmében, hogy a vörös csillag viselése az adott ügyben kizárólag az önkényuralmi rendszerrel való azonosulást jelentette, különös tekintettel arra, hogy a terhelt jogszerű, békés demonstráción viselte a jelképet. A jogkorlátozás arányosságának vizsgálata hiányában így az EJEB itt sem látta bizonyítottnak, hogy a beavatkozás mértéke megfelelt a „nyomós társadalmi szükségletnek”.^{31,32}

4. Az „új” Büntető Törvénykönyv és a 4/2013. (II.21.) AB határozat

Az Országgyűlés 2012. június 25-én fogadta el a 2012. évi C. törvényt a jelenleg hatályos Büntető Törvénykönyvről (továbbiakban Btk.), amely 335. §-ában változatlan tényállás mellett szigorúbb szankcióval, pénzbüntetés helyett elzárással rendelte büntetni az önkényuralmi jelkép használatát.

Az Országgyűlés a 2012. július 2-án elfogadott, az Emberi Jogok Európai Bíróságának a Fratanoló kontra Magyarország ügyben hozott ítélete végrehajtásával kapcsolatos kérdésekről szóló jelentés elfogadásáról szóló 58/2012. (VII. 10.) OGY határozatában kimondta, hogy bár

²⁸ Vajnai-ügy, ítélet 58. pontja.

²⁹ Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága Bvf.I.1117/2008/6.

³⁰ Az egyes alapjogokat sértő bűncselekmények bírói gyakorlatának elemzése, Kúria joggyakorlat-elemző csoport 2015. VI. számú melléklet 11-12. o.

³¹ Fratanoló-ügy.

³² Bárd-Tóth 2016.67-71.

a kormány tudomásul veszi az EJEB hivatkozott ügyben hozott jelentését, azonban „a büntető törvény önkényuralmi jelkép használatát tiltó tényállása a demokratikus társadalom védelme, az emberi méltóság tiszteletben tartása által vezérelt elvek szerint, Magyarország történelmi múltjára tekintettel, alkotmányos berendezkedésének megfelelő módon került megalkotásra, így az Emberi Jogok Európai Bírósága által Appl. No. 29459/10 számon meghozott, Magyarországot marasztaló ítéletével, továbbá a büntető törvény módosításával nem ért egyet”.³³ Rögzítette továbbá a határozat azt is, hogy a jövőben a Btk. önkényuralmi jelkép használatát tiltó tényállásának alkalmazása miatt meghozott vagy esetlegesen meghozandó ítéletek esetén az államot terhelő fizetési kötelezettség összegével a pártok központi költségvetési támogatásának csökkentését látják célszerűnek.³⁴ Indokolásában a határozat arra hivatkozott, hogy az EJEB „olyan tényállás alkalmazása miatt marasztalta el Magyarországot, amely korábban kiállta az alkotmányosság próbáját (...) tehát annak a jogrendszerben való fenntartása és egyedi esetben való alkalmazása összeegyeztethető a demokratikus elvekkel”.³⁵

Az AB alkotmányossági szempontból már az EJEB döntések előtt is vizsgálta a hivatkozott tényállást, azonban akkor még értelemszerűen nem volt alkalma tekintetbe venni annak döntéseit. A kérdés 2013-ban került ismét az AB elé, és az Alkotmánybíróság 4/2013. (II.21.) AB határozatával az EJEB döntéseire tekintettel 2013. április 30-i hatállyal megsemmisítette az önkényuralmi jelképek használatának tényállását. Az AB határozatában kifejtette: „Az állampolgársági, faji, etnikai, vallási alapon történő gyűlöletkeltés formái számos európai országban tiltottak, a totalitáriánus diktatúrák szimbólumainak használata azonban csak néhány államban büntetendő”.³⁶ Az AB megállapította továbbá, hogy az EJEB joggyakorlatát megvizsgálva szorosan kell értelmezni a véleménynyilvánítás szabadsága alóli kivételeket, és annak korlátozása esetén a korlátozás szükségességét meggyőzően kell bizonyítani.³⁷ Az AB határozatában arra jutott, hogy bár az önkényuralmi jelképek használatának törvényi tényállása indokolt lehet,³⁸ azonban a „régí” Btk. 269/B.§ (1) bekezdésében szabályozott tényállás „túl távan határozza meg a büntetendő magatartások körét, mert nem differenciál, hanem a jelképhasználatot általában rendeli büntetni, jöllehet a célzat, az elkövetési módozat vagy a kiváltott eredmény figyelembevétele az egyes szimbólumok esetében elengedhetetlen lehet. A jelképhasználat általános büntetendővé nyilvánítása ahhoz vezet, hogy olyan magatartások is büntetendők minősülnek, amelyek bűncselekménnyé nyilvánítása aránytalanul korlátozza a véleménynyilvánítás szabadságát”.³⁹ Az AB kimondta továbbá azt is, hogy a határozatában megállapított alkotmányossági megállapításokat és aggályok az akkor már kihirdetett, de csak 2013. július 1. napjával hatályba lépő „új” Büntető Törvénykönyv azonos tényállására is vonatkoznak.

³³ 58/2012. (VII. 10.) OGY határozat az Emberi Jogok Európai Bíróságának a Fratanoló kontra Magyarország ügyben hozott ítélete végrehajtásával kapcsolatos kérdésekről szóló jelentés elfogadásáról 2. pontja.

³⁴ Magyar Közlöny 89. szám, 2012. július 10., 13357.; 58/2012. (VII. 10.) OGY határozat 3. pontja.

³⁵ H/6854. számú országgyűlési határozati javaslat az Emberi Jogok Európai Bíróságának a Fratanoló kontra Magyarország ügyben hozott ítélete végrehajtásával kapcsolatos kérdésekről szóló jelentés elfogadásáról, 2012. április; A kérdéskörrel bővebben lásd Bárd 2012.145-204., Bárd 2013.221-234.

³⁶ 4/2013 (II.21.) AB határozat 2.1. pontja.

³⁷ 4/2013 (II.21.) AB határozat 2.2.1. pontja.

³⁸ 4/2013 (II.21.) AB határozat V.2.1. pontja.

³⁹ 4/2013 (II.21.) AB határozat V.2.2. pontja.

5. A tényállás hatályos szabályozása

Minderre tekintettel az önkényuralmi jelképek használatának büntetőjogi szankcionálásáról szóló 2013. évi XLVIII. törvény⁴⁰ 2. §-ának (1) bekezdése rendelkezett arról, hogy a 2013. július 1-jén hatályba lépő 2012. évi C. törvényben, az „új” Btk.-ban a tényállás akként módosul,⁴¹ hogy az elkövetési tárgyakat az elkövetőnek a köznyugalom megzavarására alkalmas – különösen az önkényuralmi rendszerek áldozatainak emberi méltóságát vagy kegyeleti jogát sértő – módon kell terjesztenie, nagy nyilvánosság előtt használnia vagy közszemlére tennie. A törvény az alkalmazható szankciót pedig továbbra is – ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg – vétség miatt elzárással rendeli büntetni. A jogalkotó ezzel a módosítással kívánt megfelelni az AB és az EJEB által támasztott követelményeknek, immár szigorúbb feltételeket állapítva meg a magatartás büntethetővé tételéhez. A tényállás jelenleg hatályos szövege azóta változatlan.

II. Jogalkalmazási kérdések

A hatályos szabályozás szerint az önkényuralmi jelkép használata bűncselekmény elkövetési magatartásai a terjesztés, a nagy nyilvánosság előtti használat és a közszemlére tétel. A *terjesztés* az önkényuralmi jelkép más személynek bármilyen formában történő eljuttatását, míg a *használat* annak viselésén túl a hordozására szolgáló eszköz – pl. zászló hordozása – használatát is jelenti. A *közszemlére tétel* az elkövetési tárgyak nyilvános, illetve olyan helyen való elhelyezését jelenti, ahol általában emberek járnak, és azt bárki, előre meg nem határozható több személy, vagy nagyobb számú személy megtekintheti.⁴²

A használatnak, és a közszemlére tételnek nagy nyilvánosság előtt kell megvalósulnia. A nagy nyilvánosság nagyobb létszámú személy jelenlétét, illetve annak a reális lehetőségét kell érteni azzal, hogy az elkövetés helyén nagyobb számú, vagy előre meg nem határozható létszámú személy szerezhesen tudomást a bűncselekményről. *Nagyobb számúnak* kell tekinteni a jelenlévők számát, ha egyszeri ránézésre nem lehet megállapítani, hogy a helyszínen hányan tartózkodnak. *Nagy nyilvánosság* alatt a Btk. értelmező rendelkezése⁴³ szerint a bűncselekménynek a sajtótermék, médiaszolgáltatás, sokszorosítás vagy elektronikus hírközlő hálózaton (például interneten) való közzététel útján történő elkövetését is érteni kell.

A bűncselekmény elkövetése kizárólag akkor tényállásszerű, ha a magatartás kifejtésére a köznyugalom megzavarására alkalmas módon, így különösen az önkényuralmi rendszerek áldozatainak emberi méltóságát vagy kegyeleti jogát sértően kerül sor.

⁴⁰ 2013. április 30. napján lépett hatályba.

⁴¹ Btk. 335. § Aki horogkeresztet, SS-jelvényt, nyilaskeresztet, sarló-kalapácsot, ötágú vöröscsillagot vagy ezeket ábrázoló jelképet a köznyugalom megzavarására alkalmas - különösen az önkényuralmi rendszerek áldozatainak emberi méltóságát vagy kegyeleti jogát sértő – módon *a)* terjeszt, *b)* nagy nyilvánosság előtt használ, vagy *c)* közszemlére tesz, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, vétség miatt elzárással büntetendő.

⁴² Gellér 2013. 99.

⁴³ Btk. 459. § (1) bekezdés 22. pontja.

Az önkényuralmi jelkép használata absztrakt veszélyeztető deliktum, tehát a bűncselekmény megállapíthatóságához nem szükséges a köznyugalom tényleges megzavarása, csupán az, hogy e jelképek terjesztése, nagy nyilvánosság előtti használata, valamint közszemlére tétele arra alkalmas legyen. Az, hogy mely elkövetői cselekmények vagy magatartások alkalmasak erre, minden ügyben a körülmények egyedi vizsgálata alapján dönthető el. A jogalkotó döntése szerint a köznyugalom megzavarására alkalmas az önkényuralmi rendszerek áldozatainak emberi méltóságát vagy kegyeleti jogát sértő tevékenység. Nem állapítható meg a bűncselekmény, ha az önkényuralmi jelkép olyan helyen és résztvevők előtt került megjelenítésre, ahol az nem alkalmas a köznyugalom megzavarására.⁴⁴

A Btk. értelmező rendelkezése szerint nagy nyilvánosság alatt pl. az interneten történő közzétételt is érteni kell. Ilyen esetben is minden alkalommal vizsgálandó, hogy az adott bejegyzés, kép, videó stb. alkalmas-e a köznyugalom megzavarására, az elkövetői szándék erre irányult-e. E körben jelentősége van annak, hogy az önkényuralmi jelképet bárki számára megtekinthető módon, vagy csak zárt, korlátozott kör részére elérhető formában tették közzé. Ha pl. az önkényuralmi jelképet olyan zárt vagy meghívásos internetes csoportban osztják meg, amelyekben az abban résztvevő személyi körre tekintettel nem állapítható meg a jogtárgy veszélyeztetésére való alkalmasság, akkor a bűncselekmény sem állapítható meg. Az interneten történő megjelenítés esetén jelentősége lehet annak, hogy az adott önkényuralmi jelképet milyen formában, kontextusban terjesztik, használják, vagy teszik közszemlére. A közzétett tartalomra adott kommentek, megtekintések és megosztások száma is támpontként szolgálhat a megállapításához, hogy az alkalmas volt-e a köznyugalom megzavarására.

Bár jelenleg nem szerepel a büntethetőséget kizáró okok között, hogy az elkövető nem büntethető akkor, ha önkényuralmi jelkép ismeretterjesztő, oktatási, tudományos, művészeti célból vagy a történelem, illetve a jelenkor eseményeiről szóló tájékoztatás céljából használja, a tényállás megszővegezéséből, így abból, hogy a bűncselekmény megállapíthatóságához a köznyugalom megzavarása szükséges, ez ugyanúgy továbbra is következik.

III. Konkrét döntések alapján néhány jogalkalmazói tapasztalat

1. A történeti tényállás szerint egy internetes értékesítési oldalon az oldalt felhasználó két üveg olyan bort bocsátott eladásra, melyeken horogkereszt és Adolf Hitler portréja látható. A nyomozó hatóság elutasította a feljelentést azzal, hogy a cselekmény nem bűncselekmény. A nyomozó hatóság álláspontja szerint a hatályos Btk. 335. §-ába ütköző önkényuralmi jelkép használata bűncselekménye esetében az általános jellegű tiltás helyett a törvény az önkényuralmi jelképeknek csak a köznyugalom megzavarására alkalmas módon való terjesztését, nagy nyilvánosság előtti használatát vagy közszemlére tételét tiltja meg, azaz a korábbi szabályozáshoz képest szűkebb körben állapítja meg a büntetendő magatartások körét. A feljelentés tárgyát képező elkövetési magatartás – önmagában az önkényuralmi jelképpel

⁴⁴ Lásd: később 3. jogeset.

ellátott termék értékesítési szándéka – nem alapozza meg a köznyugalom megzavarására alkalmas mód megállapítását, ezért került sor a feljelentést elutasítására.⁴⁵

2. Egy másik ügyben⁴⁶ tett feljelentés szerint egy Facebook felhasználó – a nyilvános profil alapján bárki számára elérhető módon – antiszemita tartalmakat tett közzé, illetve horogkeresztet tartalmazó zászlóról posztolt képet. A feljelentő álláspontja szerint ezek a tartalmak sértik az önkényuralmi – jelen esetben a nemzetszocialista rendszer – áldozatainak emberi méltóságát, illetve kegyeleti jogát, továbbá alkalmasak a köznyugalom megzavarására. A nyomozó hatóság lényegében az előző esettel azonos indokokra hivatkozással úgyszintén elutasította a feljelentő feljelentését.

3. A harmadik ügyben⁴⁷ egy klubban zártkörű rendezvényen koncertet tartottak a zenekar korábban elhunyt egyik tagja emlékére. A koncertet sehol nem hirdették meg, és arra csak az arra előre meghívott kilencvenkilenc jobboldali beállítottságú személyt engedték be, külsős személyek nem léphettek be oda. A koncertről később ismeretlen személy által készített képek szerint a színpad előterében egy nagyméretű német birodalmi horogkeresztet ábrázoló zászló függött. Az ismeretlenül maradt személy ezeket képeket a rendezvényről írt beszámolóval együtt később az interneten közzétette. Az ügyről az alapvető jogok biztosának a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó helyettese elvi állásfoglalásában⁴⁸ számolt be, mely szerint arról egy civil szervezettől szerzett tudomást. Ezt követően tájékoztatás céljából – többek között – megkereste az ügyben illetékes nyomozó hatóság vezetőjét, aki arról tájékoztatta őt, hogy az ügyben nem érkezett hozzájuk bejelentés, és nem volt tudomásuk az adott klubban szervezendő rendezvények nemzetszocialista jellegéről és az önkényuralmi jelképek használatáról. Minderre tekintettel sem szabálysértési, sem büntetőeljárás nem indult az ügyben, azonban az ismertett esemény felveti az önkényuralmi jelkép használata bűncselekményének gyanúját, ezért a jelzés alapján elrendelték a nyomozást az ügyben. A nyomozó hatóság a nyomozás során megállapította, hogy az ismeretlen személy(ek) által készített, és a rendezvényről közzétett blogot időközben már a Google szerverén működő weboldalról eltávolították. A blogról vagy az elkövetők lehetséges személyéről a Google LLC pedig nem tudott további olyan adatot szolgáltatni, amely a nyomozás során bizonyítékként felhasználható lett volna. A nyomozó hatóság a nyomozást később bizonyítottság hiányában megszüntette, tekintettel arra, hogy a rendezvény zártkörű volt, azon csak az előre meghívott kilencvenkilenc fő vett részt, mást nem engedtek be oda. Így a bűncselekmény megállapításához szükséges közszemlére tétel nem valósult meg, tekintettel arra, hogy azt csak az látta, aki a rendezvényen részt vett, és azt nem nyilvános helyen tartották. A rendezvényről a blogon tájékoztatást nyújtó és fényképfelvételeket közzé tévő eddig ismeretlenül maradt

⁴⁵ Budapesti Rendőr-főkapitányság 01000/2257/2023.bü.

⁴⁶ Budapesti Rendőr-főkapitányság 01000/3310/2023.bü.

⁴⁷ Győri Rendőrkapitányság 08010/25/2022.bü.

⁴⁸ A Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó biztoshelyettes 2/2023. számú elvi állásfoglalása A tiltott önkényuralmi jelképek használata elleni fellépés jogalkalmazási lehetőségeiről és korlátairól Budapest, 2023. december 30., 39-42. o.,

https://nemzetisegijogok.hu/documents/2657648/7794145/2_2023.+sz.+E%C3%81+-+A+tiltott+%C3%B6nk%C3%A9nyuralmi+jelk%C3%A9pek+haszn%C3%A1lata+elleni+fell%C3%A9p%C3%A9s+jogalkalmaz%C3%A1si+lehet%C5%91s%C3%A9geir%C5%91+%C3%A9s+korl%C3%A1tair%C3%B3l.pdf+a1%C3%ADrt.pdf/0545c465-c2aa-d0b8-5cf5-35e0c6ff54b9?version=1.0&t=1706017116577
(2024.06.24.).

személy(ek) elkövethették ugyan a nagy nyilvánosság előtti használatot és közszemlére tételt, a blogot azonban azóta törölték, és a nyomozás során az azt feltöltő személy(ek)ről nem sikerült további adatot beszerezni.

Álláspontom szerint a Btk. 335.§-ába ütköző önkényuralmi jelkép használata törvényi tényállásban megkívánt közszemlére tételt az önkényuralmi jelképnek a rendezvényen részt vett kilencvenkilenc fő előtti elhelyezése megvalósítja, annak ennyi ember előtti kihelyezése megfelel a nagy nyilvánosság előtti elkövetésnek. A bűncselekmény megvalósulásához azonban elengedhetetlen feltétel az is, hogy az elkövetési magatartás kifejtésére a köznyugalom megzavarására alkalmas módon, így az önkényuralmi rendszerek áldozatainak emberi méltóságát vagy a kegyeleti jogát sértő módon kerüljön sor. Ezért bár jelen ügyben a tiltott önkényuralmi jelkép közszemlére tétele a rendezvényen résztvevő nagyobb létszámra tekintettel megállapítható, azonban az olyan zártkörű magánrendezvényen történt, ahol az ott résztvevő, hangsúlyozottan jobboldali résztvevők láthatták csak. Ilyen körülmények között nem állapítható meg az, hogy az önkényuralmi jelképet kitevő személy szándéka akár eshetőlegesen is a köznyugalom megzavarására irányult volna, vagy arra a rendezvény zárt körére vagy az azon jelen lévő személyekre tekintettel arra objektíve alkalmas lett volna.

Más a helyzet az az eseményről beszámolót és fényképfelvételeket készítő, és azt az interneten közzétevő, eddig ismeretlenül maradt elkövető(k) cselekményével kapcsolatban. Ebben az esetben a nagy nyilvánosság előtti közzététel a köznyugalom megzavarására, így a jogtárgy veszélyeztetésére alkalmas lehetett.

IV. Összefoglalás

A véleménynyilvánítás szabadsága nem korlátlan alapjog, azonban annak korlátozására csak szűk körben és nyomós indokkal kerülhet sor. Ez az elvárás jelent meg az önkényuralmi jelkép használata törvényi tényállásának szabályozása során is, amely mára megfelel az AB határozataiban és az EJEB ítéleteiben meghatározott követelményeknek.

Az önkényuralmi jelkép használata esetében a jogalkalmazás számára nehézséget okozó kérdés a köznyugalom megzavarására alkalmasság megítélése. A köznyugalom fogalma a büntetőjogban nincs definiálva, tartalma nem mérhető egzakt, objektív eszközökkel, megítélése nagyban függ szubjektív szempontoktól, körülményektől. Alapja ugyanis a nyugalom, amely emberi érzés, az ember lelki állapotának, hangulatának egyik megnyilvánulása. A nyugalom érzése általában biztonságot, harmóniát, kiegyensúlyozottságot feltételez. Ehhez képest a köznyugalom a közösség tagjainak a közrendhez és a köznyugalomhoz fűződő pozitív érzelmi kapcsolata, olyan közösségi hangulat, amely abban jelenik meg, hogy a közösség tagjai saját maguk, illetve egymás személyét és javait biztonságban tudják, és meg vannak győződve arról, hogy jogaik gyakorlása és kötelezettségeik teljesítése nem ütközik külső akadályba.⁴⁹

Annak megítélése tehát, hogy egy magatartás mikor alkalmas ennek a pozitív érzelmi kapcsolatnak a megzavarására, egyértelműen és kizárólag a jogalkalmazók feladata. A

⁴⁹ Hornyák 2010., 85. o. <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/15670/hornyak-szabolcs-tesis-hun-2010.pdf?sequence=2&isAllowed=y> (Letöltve: 2024. 06. 29.)

bűncselekménnyel összefüggésben felmerült egyik jogalkalmazási kérdés a köznyugalomnak az online térben való megsértése, illetőleg az online térben megvalósított elkövetési magatartás alkalmassága a köznyugalom megsértésére. Jó példa erre a tiltott önkényuralmi jelképeknek az interneten, zárt, az önkényuralmi rendszerek áldozatait kizáró csoportban történő megjelenítése, illetőleg az ilyen jelképek bárki részére hozzáférhetővé tétele és ezek megítélése.

Azokat a körülményeket, hogy a jelképeknek adott rendezvényen, vagy csoportban, vagy egyéb módon történt közzététele alkalmas volt-e a köznyugalom megzavarására, és ez különösen az önkényuralmi rendszerek áldozatainak emberi méltóságát vagy kegyeleti jogát sértő módon valósult-e meg, az elkövetés összes körülménye alapján, különösen az azt észlelők összességében kell vizsgálni és lehet megállapítani.

Egyéb kérdésekben a joggyakorlat már kialakult, s az szintén megfelel az AB és a strasbourgi bíróság ítéleteiben megfogalmazott elvárásoknak.

Felhasznált irodalom

Bárd Petra: Strasbourg kontra Magyarország. Kriminológiai Közlemények, Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság, 2012. 145–204.

Bárd Petra: The Non-enforcement of Strasbourg Decisions and Its Consequences, in: Jürgen Busch et al. (eds.), International Constitutional Law in Legal Education. Proceedings of the Erasmus IP NICLAS 2007–2012, International and Comparative Public Law Series (Schriften zum Internationalen und Vergleichenden Öffentlichen Recht), Vienna: Nomos, 2013, 221-234.

Bárd Petra – Tóth Zsanett: Gyűlölet-bűncselekmények Magyarországon III. Ügyészségi Szemle 2016/04. I. évfolyam 4. szám. 67-71.

Bárd Károly – Bárd Petra: Összhang vagy kollízió? Hol tart Magyarország 25 évvel az EJEE-hez való csatlakozás után a strasbourgi elvárásoknak való megfelelésben? Állam- és Jogtudomány, LVIII. évfolyam, 2017/4., 10-46.

Geller Balázs József: A köznyugalom elleni bűncselekmények. In: Polt Péter (szerk.): Új Btk. Kommentár 6. kötet. Különös Rész. Nemzeti Közszerkesztési és Tankönyv Kiadó, Budapest, 2013., 75-120.

Hornyák Szabolcs: A köznyugalom elleni bűncselekmények PhD értekezés <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/15670/hornyak-szabolcs-tezis-hun-2010.pdf?sequence=2&isAllowed=y> ; 2010. 85. o.

Koltay András: A véleménynyilvánítás szabadsága. In: Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia, 2018.

Koltay András: A véleménynyilvánítás szabadsága. https://jak.ppke.hu/storage/tinyce/uploads/old/uploads/articles/2166539/file/4_3_A%20vel%20menyenyilvanitas_szabadsaga.pdf, 2020., 569-597.

Koltay András: A véleményszabadság alkotmányos védelme az Alaptörvény első évtizedeiben. in *Acta Humana*, 2021/2. 37–93., DOI: <https://doi.org/10.32566/ah.2021.2.3>.

Török Bernát: Szabadon szólni, demokráciában. Budapest, HVG–Orac, 2018. 24–49.

CONSIDERATIONS WHEN DETERMINING WHETHER THE CRIME CONSTITUTES USE OF TOTALITARIAN SYMBOLS

Every era has its own symbols, but there have been eras whose symbols are associated with terrible deeds. Legislation has selected such symbols of the 20th century, and it criminalises their usage by including the legal definition of use of totalitarian symbols in the Criminal Code. The question of what usage of the selected symbols are criminalised or how the usage of such symbols is prohibited by the statutory definition of this crime interrelate with issues arising in connection with the exercise of the freedom of expression and its limits. Taking this into consideration, the Constitutional Court and the European Court of Human Rights (hereinafter: ECHR) have examined the statutory definition of this crime several times since the statutory definition was created. Initially, in the 2000s, the Constitutional Court found the relevant provisions of law constitutional⁵⁰, but in spite of this, the ECHR ruled in two consecutive judgements issued in the case of *Vajnai v. Hungary*⁵¹ and the case of *Fratanoló v. Hungary*⁵² that the Hungarian domestic law did not conform to the Convention. In view of this, the Constitutional Court examined the statutory definition of the crime again in 2013⁵³, and having regard to the ECHR judgements, the Constitutional Court held it unconstitutional and annulled it, assisting thereby the creation of the currently effective provisions of law. For this reason, my study briefly reviews the path leading to the currently effective provisions of law, and afterwards, it analyses the current legal practice by looking at a few cases.

⁵⁰ Operative part of Constitutional Court's Decision 14/2000 (V.12.) AB

⁵¹ Case of *Vajnai v. Hungary*, No. 33629/06, 8 July 2008, Hungarian summary: Kúria Vajnai Magyarország elleni ügye [Case of Vajnai vs. Hungary at the Curia] (33629/06.) <https://kuria-birosag.hu/hu/ejeb/vajnai-magyarorszag-elleni-ugye-3362906> Downloaded: 26 May 2024.

⁵² Case of *Fratanoló v. Hungary*, No. 29459/10, 3 November 2011, Hungarian summaries: Kúria Fratanoló Magyarország elleni ügye [Case of Fratanoló v. Hungary at the Curia] (29.459/10) <https://kuria-birosag.hu/hu/ejeb/fratanolo-magyarorszag-elleni-ugye-2945910>; Downloaded: 26 May 2024; Eszter Polgári, *Fundamentum*, 2011/3, pp. 89-90. Hungary appealed to the Grand Chamber on 1 February 2012, but the appeal was rejected by the ECHR on 8 March 2012

⁵³ Constitutional Court's Decision 4/2013. (II.21.) AB

**BÜNTETŐ ELJÁRÁSJOGI ÉS BÜNTETÉS-
VÉGREHAJTÁSI JOGI SZEKCIÓ**

HEZAM LEILA

Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

Témavezető: Koósné dr. Mohácsi Barbara PhD, egyetemi adjunktus

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.13.Hezam>

**A VALLÁSI ALAPÚ REINTEGRÁCIÓ SZEREPE A HARMADLAGOS
BŰNMEGELŐZÉSSEN**

Bevezetés

Az emberi magatartás és a vallásosság között számos, ma már ismert kapcsolat létezik. Befolyásolhatja az egyén viselkedési mintázatát, hatással lehet a céljaira, irányíthatja a választásait. A magatartás szempontjából a vallásos hit fejlődési folyamata legfőbb eredményének pedig az tekinthető, ha az érintett személy eléri a vallási érettségnek arra a fokára, amikor a döntési mechanizmusait már nem a külső elvárások, hanem saját meggyőződése vezeti¹.

A honi büntetés-végrehajtási politika, ideértve a javítóintézeteket is – különösen a 60-as évektől bevont társdiszciplinák megjelenését követően – nagyívű utat tett meg a harmadlagos bűnmegelőzés területén, az átneveléstől a nevelési optimizmust elengedő eszméken át, az elítélt szabadulás utáni létfenntartását is támogató funkcióig. A harmadlagos bűnmegelőzésre vonatkozó jogi elgondolások, annak ellenére, hogy a tudományos eszmék egész sora áll rendelkezésre, mára letettek illuzórikus elképzeléseikről, és leginkább az ideálisan kialakított börtönkörülményekre és az alternatív büntetésekre vonatkozó állásfoglalásaikkal igyekeznek hozzátenni a prevenció elképzelések tudományos téziseihez. Amíg tehát a modern büntetőpolitikával szemben támasztott tudományos elvárások jórészt az alternatív büntetések irányába mutatnak az igazságszolgáltatás tehermentesítése, a büntetés-végrehajtási intézetek (a továbbiakban: bv. intézet) túlzásfoltóságának és a bv. intézetek és javítóintézetek negatív hatásainak elkerülése, valamint az emberi szabadságjogok előtérbe állítása okán, addig a végrehajtás reintegrációs célrendszerétől és annak gyakorlati megvalósításától mind a joggyakorlói, mind a tudományos körök a fogvatartási körülmények szabad társadalmi léthez közelítését célozzák, miközben a társadalmi elvárások a represszív jellegű végrehajtás mellett teszik le a voksot².

Ezek az egymásnak feszülő elvárások elterelik a figyelmet azokról a lehetséges reintegrációs eszközökről is, amelyek működtetése nem a végrehajtási környezettől, a költségvetési forrásoktól vagy a korrekciós beavatkozás megvalósításának lehetőségeitől függenek. Ilyen reintegrációs eszköz a vallásgyakorlás, amelynek (re)integrációs potenciálját szabad társadalmi kutatások egész sora igazolja. A vallás és a bűnelkövetés fogalmilag egymástól független kutatási témák, ez a fogalmi távolságtartás azonban csak látszólagos, és ennek legfőbb

¹ Martos & Kézdy, 2007.

² Lőrincz, 2009.

bizonyítéka a vallásgyakorlás jogának biztosítása a végrehajtási környezetben, jóllehet, a vallásgyakorlás a bv. intézet falai között mára inkább alapjogként funkcionál, amit a bv. intézetek kötelesek biztosítani. A vallásgyakorlás és a bűnelkövetés közötti kapcsolat természetét illetően a szakmai diskurzus meglehetősen szegényes, másképpen fogalmazva, korunk reintegrációs szakmai párbeszédén kívül esik a vallásgyakorlás, legalábbis ami az általános európai gyakorlatot illeti. Ez nem a vallásgyakorlás jogának megvonásában vagy erős korlátozásában merül ki, sokkal inkább az erről folyó szakmai elmélkedés hiányában figyelhetjük meg³.

A vallásgyakorlásban rejlő erőforrást – legyen szó a bv. intézetek fogvatartottjairól, javítóintézeti neveltekről vagy a szabad társadalom tagjairól – Pascal gondolata jól szemlélteti: *„Isten ismerete a magunk nyomorúságának ismerete nélkül kevélységet szül, nyomorúságunk ismerete Isten ismerete nélkül viszont kétségbeesést eredményez. Krisztus ismerete e kettő között helyezkedik el, mert egyaránt megtaláljuk benne Istent és a mi nyomorúságunkat”*⁴.

A vallásgyakorlás tudományosan igazolt hatásai

A vallásgyakorlás harmadlagos bűnmegelőzés területén való létjogosultságát alapvetően kettő tényező indokolhatja: a lelkészi hivatás összetett jellege, valamint a vallásgyakorlás tudományos kutatásokkal igazolt pozitív hatásai az életvezetésre, azaz a vallásgyakorlás protektív hatásai.

A dinamikusan változó kor számtalan elvárást állít a lelkészi hivatás elé. A hívek számára fontos, hogy a lelkész kiváló szónok, jó tanító, bármikor elérhető lelki tanácsadó, vélemény- és közösségformáló és jó pszichológus vagy pszichoterapeuta legyen, mindezt természetesen a hit sarokkövére helyezve, és sem az egyház, sem a büntetés-végrehajtás, sem a javítóintézetek nem várnak el kevesebbet. A keresztény szemléletű pszichológia elméleti háttérét a pasztorálpszichológia tudománya adja, amely a pszichológia és a teológia határmezsgyéjén helyezkedik el⁵.

A pszichoterápia olyan segítő eljárás, amely emberi kölcsönhatás (így kommunikáció és kapcsolat) útján kíván változást elérni a magatartásban⁶

E feladatok nem kevés kihívást jelentenek, kiváltképp, ha a lelkész e tevékenységét a büntetés-végrehajtás vagy a javítóintézetek falai között végzi. Feladatai kiegészülnek ebben a sajátos környezetben a fogvatartottak kérelmeinek bírálatával, az egyházi szolgálat szervezésével, és tevékenységét nem ritkán a személyzetre irányuló szolgálat is gazdagítja. A lelkész tehát a tanító szerepkörén kívül mentálhigiénés, lelkigondozói és pszichoterápiás jellegű feladatokat is ellát. Ezek a feladatok persze nem különülnek el élesen egymástól, azok számos ponton érintkezhetnek, így valójában egymásnak kiegészítői. Mindhárom terület sajátossága a korrigálható magatartásba vetett hit, a segítségre szorulóval kialakult kapcsolat, a segítségnyújtáshoz szükséges szakmai keretek megtartása, és a segítségre szoruló igényeiből

³ Johnson & Schroeder, 2014.

⁴ Pascal, 1978

⁵ Tiringier, 2013

⁶ Uo.

kiinduló, egyéniesített cél megfogalmazása⁷. A lelkész munkája tehát túlmutat a formális vallásgyakorlási jog biztosításán.

Az egyénben lezajló „belső átrendeződés” és új típusú életvezetés értelemszerűen létrejöhet pszichológus, mentálhigiénés szakember, lelkigondozó segítségével, vallási tartalom nélkül is, ám a lelkész által közvetített értéktartalom éppúgy alkalmas eszköze lehet a belső rend átalakulásának, amint arra a jelen tanulmányban vázolt kutatások ismertetése is igyekszik rámutatni. Mi több, „*evidensnek kell tekintenünk azt a tényt, miszerint a vallásos hit, a vallásgyakorlás és az Istennel való kapcsolat összefüggésben van a pozitív egészségmagatartással, a jóléttel és a gyógyulással, hat a személyiség működésére és az emberi kapcsolatok minőségére, valamint a morális magatartásra. [...], a vallásosságot erőforrásnak kell tekintenünk a nehézségekkel való megküzdésben*”⁸.

A lelkész mellett a vallási közösségnek is szerepe lehet az attitűd formálásában, segítheti ugyanis a hit fejlődését és az úgynevezett „érett vallásosság” kialakulását. Ennek ismertetőjegyeit Szentmártoni foglalja össze. Meglátása szerint az „érett vallásossággal” rendelkező személy:

- lelki élete gazdag és differenciált, képes megkülönböztetni a lényegest a lényegtelentől;
- autonóm, mintegy önmagában hordozza sajátos dinamikáját, azaz a hit az egyén életstílusává válik;
- koherens egységet alkot a személyiségen belül, azaz kihat a morális meggyőződésre;
- átfogó, az érett vallásosság világnézeté alakul és átkeretezi az egyén értelmezési rendszerét.⁹

A vallásgyakorlás protektív faktorai illetően fontos hangsúlyozni, hogy a bűnelkövetés nem feltétlenül jelenti a kriminális attitűd túlbujánzását, az gyakran a kedvezőtlen körülmények konstellációjával magyarázható jelenség¹⁰. Ezért a vallás protektív hatása elsősorban azon bűnismétlők esetében releváns reintegrációs eszköz, akinél a kriminális attitűd személyiségjegyei tetten érhetőek.

Nem újkeletű a vallásgyakorlás és a bűnelkövetés közötti kapcsolat megfigyelése, ám büntetés-végrehajtási vagy javítóintézeti környezetben reintegrációs eszközként való vizsgálata ez idáig nem jellemezte a hazai kutatásokat és szakirodalmat. A vallási alapú reintegrációs programok célja kettős: teológiai értelemben az ember – legyen szabad vagy elítelt – szívének megnyerése és hitre jutásának (megtérésének) segítése, végrehajtási értelemben pedig a visszaesés csökkentése és az elítéltek kezelhetőségének megkönnyítése. A büntetés-végrehajtásnak és a javítóintézeteknek tehát nem célja a megtérés elősegítése, ugyanakkor e két aspektus közötti kapcsolat tagadása a vallási alapú reintegráció teljes félreértése¹¹. A vallásgyakorlásban rejlő reintegrációs potenciál és a büntetés-végrehajtás számára hasznosítható erőforrásként való bemutatás érdekében elengedhetetlen a vallásgyakorlás hatásaira rávilágító kutatások szisztematikus áttekintése.

A vallásgyakorlás és a bűnelkövetés közötti kortárs kutatások Hirschi és Stark 1969-ben megjelent *A pokol tüze és bűnözés* című, nagy port kavart publikációjáig vezethető vissza.

⁷ Uo.

⁸ Tiringier, 2013; Horváth-Szabó, 2007.

⁹ Szentmártoni, 2003; Tiringier, 2013.

¹⁰ Szabó, 2015.

¹¹ Hallett et al., 2019.

Munkájuk valóságos katalizátora lett a vallás és a bűnelkövetés közötti kapcsolatot vizsgáló kutatásoknak. A munka jelentősen meghatározta a bűnelkövetéssel kapcsolatos „intellektuális klímát”, nem véletlen, hogy a vallás és a bűnelkövetéssel kapcsolatos szakirodalmak „Hirschi-hatásként” hivatkoznak a tanulmányra¹². A katalizátorhatást az eredményezte, hogy Hirschi és Stark nem talált szignifikáns fordított kapcsolatot a bűnelkövetés mérőszámai és a vallásos elköteleződés között a vizsgálatba bevont fiatalok körében. Ez azt jelenti, hogy kutatási eredményeik alapján a fiatalok növekvő vallásossága nem jár együtt a bűnelkövetés valószínűségének csökkenésével. Hirschi és Stark eredeti megállapításait a későbbi kutatások megerősítették, megint mások cáfolták, vitathatatlan azonban, hogy munkájuk ösztönözte a vallásgyakorlással kapcsolatos kutatások elvégzését¹³. A kutatási eredmények tehát meglehetősen ellentmondásosnak bizonyultak, amit Stark később azzal magyarázott, hogy a vizsgálat alá vont fiatalok közösségei eltérő morális összetétellel rendelkeztek. Megállapította, hogy a magas egyházi tagsággal és látogatottsággal rendelkező területeken úgynevezett „erkölcsi közösség” is létrejön, szemben az alacsonyabb egyháztagságú területekkel, ahol a közösségre inkább a formális működés jellemző. Stark megállapítása tehát a vallásosság és a bűnelkövetés közötti, statisztikailag is kimutatható kapcsolatot az erkölcsi közösségekben azonosította¹⁴. Ez a fontos elméleti perspektíva megadta a kereteit a vallás és a bűnelkövetés közötti kapcsolat további vizsgálatának.

Empirikus kutatások sora utal arra, hogy a vallásgyakorlás a szegénységgel jellemezhető közösségekben is protektív hatással bír a kriminális cselekményekkel szemben. Johnson és munkatársai 2000-ben megjelent munkájukban¹⁵ azt találták, hogy a szegénység szempontjából veszélyeztetett amerikai fiatalok számára (Boston, Chicago és Philadelphia területein) a vallásosság valós visszatartó erővel rendelkezik a droghasználattal szemben. Rámutattak arra is, hogy a hátrányos helyzetű fiatalok körében a templomba járás gyakorisága fordított arányú hatást gyakorol a bűnelkövetésre, különösen a kábítószerhasználatra és a kábítószer értékesítésére¹⁶. Sőt, empirikus bizonyítékok arra is utalnak, hogy a vallásgyakorlás kedvező hatásai a fiataloknál akkor is érvényesülnek, ha a közvetlen környezet kedvezőtlen, tehát a „rossz helyekről” származó fiatalok még mindig „jó gyermekekké” válhatnak, ha hitük fontos számukra¹⁷. De egyre több empirikus bizonyíték van arra is, hogy a vallási elköteleződés csökkentheti a bűnelkövetési magatartás kockázatát, ideértve a bűnözés kisebb és súlyosabb formáit is.¹⁸

Megvizsgálva a vallásgyakorlással kapcsolatos kutatások téziseit, arra a megállapításra juthatunk, hogy a vallás csökkenti a stresszkeltő életesemények keletkezését, szintén csökkenti az egyén élete felett a kontrollálási nyomást, kognitív értelemezési keretet ad, ahhoz kapcsolódó világgéppel, alkalmas eszköze lehet a szocio-ökonómiai státusz javításának, növeli az adaptációs képességet, az önértékeléstől független. A vallás tehát lényegében olyan rendszer, amely morális rendet és jogkövető életmódot is kínál követőinek. A vallásgyakorlás – a

¹² Jang & Johnson, 2020

¹³ Burkett & White, 1974; Albrecht et al., 1977; Higgins & Albrecht, 1977

¹⁴ Johnson & Schroeder, 2014; Stark et al., 1982; Hirschi & Stark, 1969

¹⁵ Johnson et al., 2000.

¹⁶ Johnson & Schroeder, 2014.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Evans et al., 1996.

fentiekben ismertetett protektív hatásai okán – a büntetés-végrehajtás és javítóintézetek reintegrációs politikájában kiemelt figyelmet érdemel. Ezt alátámasztja az a 2012-ben készült tanulmány, amely kimutatta, hogy a vallásgyakorlással foglalkozó tanulmányok közel 80%-a pozitív kapcsolatot talált a pszichológiai jólléttel.¹⁹

A keresztény reintegráció általában

A fenti kutatások alapján jól kirajzolódik a téma interdiszciplinaritása. Pulszky és Tauffer a következőképp fogalmazott erről még a 20. század fordulója előtt: „*A tudomány, mint az élet, mint a természet, s az összes világrend, lényegében egységes. De az emberi elme ezen legfelsőbb egység felfogását csak az elemzés által érheti el; az első hiányos, zavart benyomás után a részletek taglalatába kell bocsátkoznia, összefüggésüket, viszonyukat átértenie, mielőtt ama második áttekintésre fölemelkedhetnék, melyben az egyetemes, magában összhangzó, s befejezett egésznek hü, s világos képét nyeri. Az egyes részek vizsgálásánál azonban soha nem szabad elfelednünk, hogy nem önálló, nem függetlenek, hogy a tudomány élő fájáról letörve csak száraz, elkorhadó gallyak.*”²⁰

A szabadságvesztés-büntetés ténye és a végrehajtási környezettel járó tényezők (úgy mint kényszerközösség, meghatározott napirend, házirend) kemény próba elé állítják a reintegráció szakembereit és a fogvatartottakat egyaránt. A vallási alapú reintegráció azonban képes lehet e tényezők ellenében hatni, segítheti a morális ítéletalkotást, a morális viselkedés helyreállítását, képes a kapcsolatok rehabilitációjára, mind horizontális, azaz ember–ember viszonylatában, mind vertikális, tehát ember–Isten viszonylatában. Ez utóbbi tudományos értelemben vett hasznosíthatóságát igyekszik jelen tanulmány igazolni.

A szabadságvesztés-büntetés végrehajtása elsősorban állami feladat, ami egyszerre szolgálja a közbiztonság megteremtését, a társadalom védelmét, valamint az állam büntetőhatalmának érvényesítését, a társadalmi visszailleszkedés céljának folyamatos szem előtt tartásával. E célok érvényesülésében az egyház döntő szerepet vállal. Az egyházak szerepe pedig éppúgy túlmutat a vallásgyakorlási jog biztosításán a büntetés-végrehajtási és javítóintézeti környezetben, mint ahogy az a szabad társadalmi környezetben a társadalmi élet számos területére átnyúlik. Egyfelől biztosítja a közösségi vallási alkalmat (istentisztelet), másfelől a fogvatartottakkal is igyekszik személyes kapcsolatot fenntartani, ami az egyéni vallásgyakorlás bevett módja. A lelkésszel való kapcsolattartásnak (lelkigondozás) számtalan pozitív előnye lehet a fogvatartottak számra, így:

- a lelkész segítheti a fogvatartottakat abban, hogy nézzenek szembe saját múltjukkal, és segíthet elfogadni és feldolgozni a bűncselekménnyel járó traumát;
- támogathatja a szabadságvesztés ártalmas következményeinek lelki kivédését;
- segítheti a felkészülést a szabadulás utáni életre;
- segítséget nyújthat a szociális visszailleszkedéshez a morális értékek közvetítésével; valamint
- segítheti a pozitív jövőkép kialakítását²¹.

¹⁹ Makridis et al., 2020.

²⁰ Pulszky & Tauffer, 1867.

²¹ Tihanyi, 2019.

A bv. intézetek és a javítóintézetek falai között működő teológia alapvetése és viszonyulása az emberhez és a bűnhöz ugyanaz, mint a szabad társadalmi keresztény egyházaké. Alapvetése, hogy minden ember egyenlő, nincs különbség „kicsit bűnös” és „nagyon bűnös” ember között, hiába juttatják utóbbit a rácsok mögé. Ennek gyakorlati hasznosíthatósága az elítéltek számára az önértékeléshez kapcsolódik, mivel, ha az elítélt hiszi, hogy nincs különbség közte és a „kinti” emberek között, akkor lát kiutat a kriminális életpályából, akkor képes elhinni, hogy van más út is, mint amelyik visszavezet e falak közé.²² Fontos megemlíteni azt a nyilvánvaló két kihívást is, amellyel a „börtönfalak” között működő lelkészeknek elkerülhetetlenül szembesülniük kell:

1) Egyfelől a végrehajtás falai között megjelenő speciális élethelyzetek (a bűnözői életút) arra ösztönzik az egyházak képviselőit, hogy merjenek szakítani az európaiságot egyébként jellemző komfort-kereszténységgel, és merjenek a teológiai üzenet megváltoztatása nélkül új megszólítási formációkat, csoportfoglalkozásokat kipróbálni, akár a szabad társadalmi foglalkozások megváltoztatásával, akár kifejezetten a börtön falai közé tervezett vallási foglalkozások segítségével.

2) A lelkész és a vallási tevékenységet végző személy bv. intézeti kultúrához való viszonya kulcsfontosságú. Amennyiben ugyanis a vallást közvetítő személynek a helyi bv. szubkultúrához való kapcsolódása elégtelen, az egyház szubkulturális gettóvá válik, ha azonban túlságosan alkalmazkodik ahhoz, éppen az általa közvetített értékrend válik súlytalanná²³.

E helyütt fontos a reintegrációs munkát potenciálisan segítő szekuláris és szakrális hatalom partneri együttműködési rendszerének szerepére is utalni, mivel a fogvatartottak számára a reményt közvetíthetik²⁴. Ez az együttműködés komplex intézményi együttműködést feltételez, ami számos további szervezeti kérdést vet fel. A vallás empirikus hatásait szemlélve annyi azonban bizonyos, hogy a végrehajtási intézeteknek, továbbá a tudomány és a társadalom szekuláris részeinek fel kell ismernie: a vallásalapú reintegrációs programok biztosítása és ezen programok megvalósítása során a folyamatos programújítás lehetőségének megteremtése nem egyszerűen megtúrt reintegrációs módszer a vallásgyakorlás joga alapján, hanem kívánatos is. Az állami és az egyházi kapacitások korlátozottsága miatt pedig ehhez célszerű megteremteni a civil egyházak és az önkéntesek bekapcsolódásának lehetőségét. Az önkéntesekről fontos kiemelni, hogy reintegrációba való bekapcsolódásuk hatékonysága empirikusan igazolt.²⁵ Emellett a vallási alapú programokat nyújtó önkéntesek bv. intézeti munkájukkal kímélik a büntetés-végrehajtás költségvetését is²⁶.

Minthogy azonban a biztonsági szempontok semmilyen reintegrációs program esetében sem hanyagolhatók el, a civil egyházi közösség bekapcsolódni vágyó tagjainak rendészeti szabályokkal való megismertetése szükséges előzetes követelménye lehet az együttműködés engedélyezésének. Az egyházak megújulni képes bekapcsolódása a reintegrációba azonban nem érhet véget a szabadulás pillanatában. A civil egyházaknak ezen a ponton lehet igazán döntő szerepük, késznek kell ugyanis lenniük arra, hogy a fogvatartott lakóhelye vagy az általa

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ Jang & Johnson, 2020.

²⁵ Duwe & Johnson, 2016.

²⁶ Hallett et al., 2019.

választott település helye szerinti vallási közösség befogadja és támogatja a visszailleszkedésben a volt elítéltet. Ugyanis a gyülekezeti közösségben történő utógondozás olyan erős szociális hálót jelenthet, amely képes lehet helyettesíteni az egyébként kedvezőtlen családi vagy más szociális kapcsolatokat, a civil egyházi közösségekből érkező önkéntesek bekapcsolódása pedig a fogvatartotti reintegrációba csaknem kimeríthetetlen emberi erőforrás lehet. Amennyiben az egyházi erőfeszítéseket a hazai tudományos közeg komolyan veszi, a vallási programok objektív szemléletű hatékonyságvizsgálata sem maradhat el. Olyan tudományos út nyílik meg ezzel a hazai kutatók előtt, amely mind ez idáig nagyrészt feltáratlan maradt. Ez az empirikus elszámoltathatóság végső soron javíthatja a büntetés-végrehajtás, valamint a javítóintézetek és a vallási intézmények közötti kapcsolatokat is.

A vallásgyakorlás protektív hatásai: a konfliktuskezelés egyéni megélésének módja fiataloknál

A keresztény vallás pozitív hangsúlyt helyezhet a megküzdést segítő erőforrásokra, így az egészségre, az iskolázottságra, a szociális kapcsolatokra. Ezt igazolja Park egyetemista fiatalok körében végzett kutatása is, amely rávilágított arra, hogy a vallásos személyek megküzdésében nemcsak központi helyet foglal el a szakrális megküzdés, hanem segíti is a nehézségek kezelését.²⁷ Tézise szerint a vallásosság új színezetet ad az egyénnek, egyfajta kognitív átkeretezését adja a megküzdésnek. A megküzdési stratégia kiváló mutatója lehet a konfliktus egyéni megélésére irányuló vizsgálat, amelyben a 16 tételű *Konfliktusmegoldó kérdőív* nyújt módszertani segítséget.²⁸

A *Konfliktusmegoldó kérdőív* az emberi megküzdési stratégiának az elemzését veszi górcső alá. A megküzdés alapvetően olyan folyamatnak tekinthető, amely leírja és összefoglalja a személy gondolati és viselkedési erőfeszítéseit azzal kapcsolatban, hogy valamilyen módon reagáljon és kezelje az őt ért eseményt. A szakirodalom elméleti szinten a megküzdési stratégiák két nagy csoportját artikulálja: a problémafókuszú és az érzelempontú megküzdést. A problémafókuszú stratégia jellemzője, hogy egy helyzet befolyásolására, megváltoztatására tesz kísérletet. Az egyén tehát problémamegoldó konfliktuskezelés esetén aktív erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy a közvetlenül stresszt kiváltó eseményt megváltoztassa vagy megszüntesse. Az érzelempontú stratégiák ezzel szemben nem a helyzet megváltoztatására tesznek kísérletet, hanem az ezzel kapcsolatos érzelmi folyamatok megváltoztatására irányulnak. A valóságban értelemszerűen ezek egyvelegét használja az ember, és önmagában egyik sem helyes vagy helytelen, minthogy alkalmazásuk eredményessége gyakran helyzetfüggő. A vallásgyakorlás, az imádkozás és a spirituális hatalomba vetett bizalom alapvetően az érzelempontú megküzdés kategóriájába sorolható, mivel a vallásgyakorlás inkább tekinthető támaszkeresésnek, mint aktív problémamegoldó stratégiának.²⁹

²⁷ Park, 2005.

²⁸ Rózsa et al., 2008.

²⁹ N. Kollár & Szabó 2004.; Park, 2005.

A Konfliktusmegoldó kérdőívet (*Ways of Coping Questionnaire*) eredetileg Lazarus és Folkman alkotta meg a 80-as években. A kezdetben 66 tételből álló kérdőív rövidítésére (16 tétel) és hazai validálására Rózsa és szerzőtársai tettek kísérletet és tették elérhetővé a hazai kutatók számára.³⁰ Rózsa és szerzőtársai munkáját több hazai validálás (Kopp Mária, Skrabski Árpád munkája nyomán) előzte meg, ám ezek több kérdésből (22 tétel) és így több faktorból (7-8 elemzési dimenzió) álló adaptálások voltak. Ezen hosszabb adaptálásokból készült el a 16 tételű verzió, amelynek elkészítését a gyorsabb és egyszerűbb lekérdezhetőség tette szükségessé.³¹

A kérdőív a négyfokú Likert-skála (1 = nem jellemző; 2 = alig jellemző; 3 = jellemző; 4 = nagyon jellemző) módszerét alkalmazza. A konfliktusmegoldás méréséről azonban meg kell jegyeznünk, hogy a stratégia típusainak faktorcsoportokra bontása és az egyén e mentén történő jellemzése rendkívül nehéz feladat, mivel a megküzdés komplex, multidimenziós folyamat. A folyamatjellegből adódóan pedig más és más stratégia jellemezhet egy-egy konfliktuskezelési szakaszt.³²

A minta

Vallásos fiatalok körében a konfliktuskezelés egyéni megélésének módját az ország négy hazai javítóintézetében mérték fel. A vizsgálatba bevont javítóintézetek helyszínei: Budapest, Aszód, Nagykanizsa és Debrecen voltak.

A kutatás elvégzésére 2023. június-augusztus között került sor. A kérdőívet összesen 138 fiatalok töltötte ki, intézetenként átlagosan 32 fő, ebből mintegy 16 fő vallásos, 16 fő pedig a nem vallásos csoportba (kontrollcsoport) került. Utóbbi létrehozására azért került sor, hogy a vallásgyakorló neveltek esetében kontrollcsoportként funkcionálva összehasonlíthatóvá váljanak a kérdőív adatai. A kontrollcsoport alanyai tehát az alminták alanyainak olyan csoportja, akik a kísérleti ingerben – jelen esetben a vallásgyakorlásban – nem részesülnek.

A vallásgyakorlás konfliktuskezelésben tetten érhető, társadalmi visszailleszkedés szempontjából kedvező hatásainak igazolásához a kvantitatív kutatás módszerére esett a választás, amelyet egyfelől az indokol, hogy a kérdőívben vizsgált ismérvek egymáshoz való viszonyának elemzésével ez ad átfogó képet a javítóintézetben neveltek vallásgyakorláshoz való viszonyulásáról, másfelől statisztikai módszerekkel így válnak objektív módon összehasonlíthatóvá az alminták.

Az alminták az alábbiak:

- önmagukat vallásosnak nevező nevelt csoport,
- önmagukat vallásosnak nem nevező nevelt csoport.

A vallásgyakorlással kapcsolatos kutatásokban a differenciálás alapja jellemzően az istentiszteleti alkalmon való részvétel, az empirikus eredmények pedig rendre alá is támasztották az istentiszteletre járás és a devianciával való fordítottan arányos kapcsolatot. Tekintettel azonban arra, hogy az istentiszteleti alkalmak a felnőttektől eltérő rendszerességgel jelennek meg, helyette eltérő gyakorisággal vallási csoportos foglalkozások jellemzőek, a

³⁰ Rózsa et al., 2008.

³¹ Uo.

³² Uo.

javítóintézetek közötti összehasonlíthatóság érdekében a vallásosságot önbevallásra alapozták. A vallásos mintába tehát azok a fiatalok kerültek bele, akik saját bevallásuk szerint vallásosak, a kontrollcsoportba szintén önbevallás alapján kerültek bele a minta alanyai. Mindkét esetben kizárólag fiú neveltek kerültek be a vizsgálatba, amit a nemek közötti – a férfi nem javára való – arányeltolódás indokol. A mintában az átlagéletkor az adatfelvétel időpontjában 17 év volt. Azok a fiatalok, akik beleegyeztek az önkéntes kérdőív kitöltésébe, kis csoportokban (10–15 fő) töltötték ki a kérdőívet. A kérdőív kitöltése átlagosan 30–35 percet vett igénybe.

A kérdőív adatainak értékelése érdekében saját adatbázist hoztak létre, amelynek adatait SPSS programcsomag felhasználásával elemezték részletesen.

A kérdőív instrukciója egy közelmúltbeli nehéz helyzet felidézésére és újbóli átélésére kérte a kitöltőket, majd az ismételt átélés lelkiállapot alapján kellett a kérdőívben felsorolt reakciók mellett letenni a voksot, attól függően, hogy azok közül melyek és milyen mértékben fordultak elő a felidézett eseményt követő hetekben.

A kérdőív olyan elemei (úgynevezett *itemek*) kerültek kiválasztásra, amelyek területén a magukat vallásosnak nevező neveltek kiemelkednek, és amelyek egyúttal ellensúlyozzák a szabadságvesztés-büntetés negatív hatásait, segítve ezzel a reintegrációt.

1. számú táblázat: Vizsgált területek

Vizsgált területek	Kérdőív tételmondata
1. Optimizmus	„Gondoltam, minden rosszban van valami jó is, próbáltam derűsen felfogni a dolgokat.”
2. Humor	„Próbáltam humorosan felfogni a helyzetet.”
3. Jellemfejlődés	„Más emberként kerültem ki a helyzetből, jó értelemben véve.”
4. Megoldásfókusz	„Több különböző megoldást találtam a problémára.”
5. Problémaelemzés	„Próbáltam elemezni a problémát, hogy jobban megértsem.”

Saját készítés

A tanulmány az ökömené szellemében készült, ezért a faktorelemzés során nem tesz különbséget az egyes keresztény felekezetek között, tehát nem differenciálja az egyes keresztény felekezeteket.

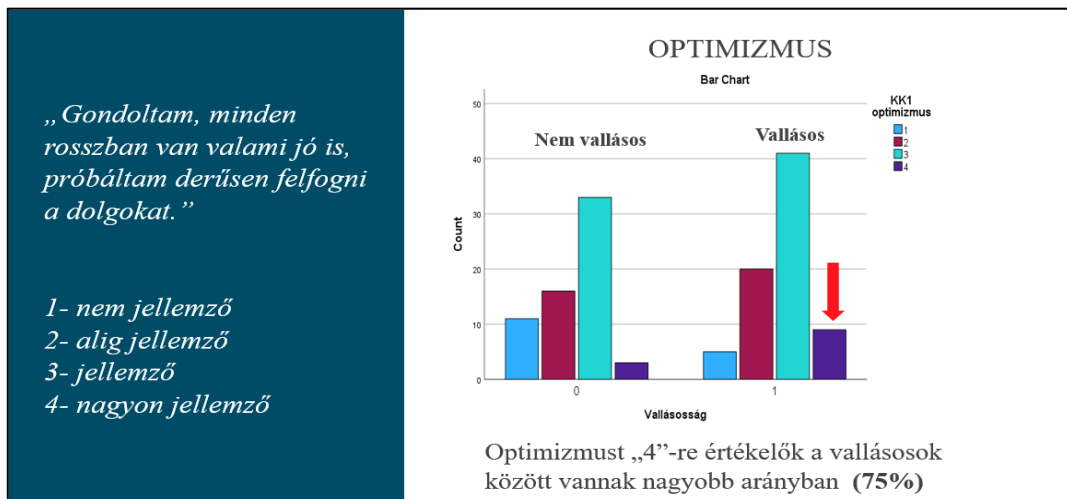
Empirikus adatok

Az adatok részben szignifikáns, részben tendenciaszerű összefüggést mutattak a vallásosság és a konfliktuskezelés adaptív formái között.

Az első terület, amelyben a vallásos fiatalok figyelemreméltó eredményt produkáltak, az optimizmus. Az optimizmus tekintetében az átkeretezésnek olyan formája jelenik meg, amely helyt ad a pozitív életszemléletnek a vallásos csoportban, ezt a megküzdési módot tehát szignifikánsan többet használja a vallásos csoport. Az optimizmust 4-re értékelők – azaz azok a fiatalok, akik akként nyilatkoztak, hogy a felidézett konfliktus során nagyon jellemző volt rájuk az optimizmus – jellemzően a vallásos csoportban fordultak elő. Ennek arányát tekintve

megfigyelhető, hogy a vallásos csoport 75%-a számára az optimizmus nagyon jellemző vonás volt a felidézett konfliktus során. Ezzel szemben az optimizmust 1-re értékelők a nem vallásos csoportban fordultak elő nagyobb arányban (68%). Az optimista szemlélet a konfliktushelyzetben a megküzdés fontos segítő eszköze lehet, mivel magában rejtheti a változtatás lehetőségének ismeretét, a kilátástalannak tűnő helyzet pozitív irányba való befolyásolásának képességét, ami a kriminalitás küszöbén álló fiatalok számára a visszaeséstől való megmenekülést jelentheti.

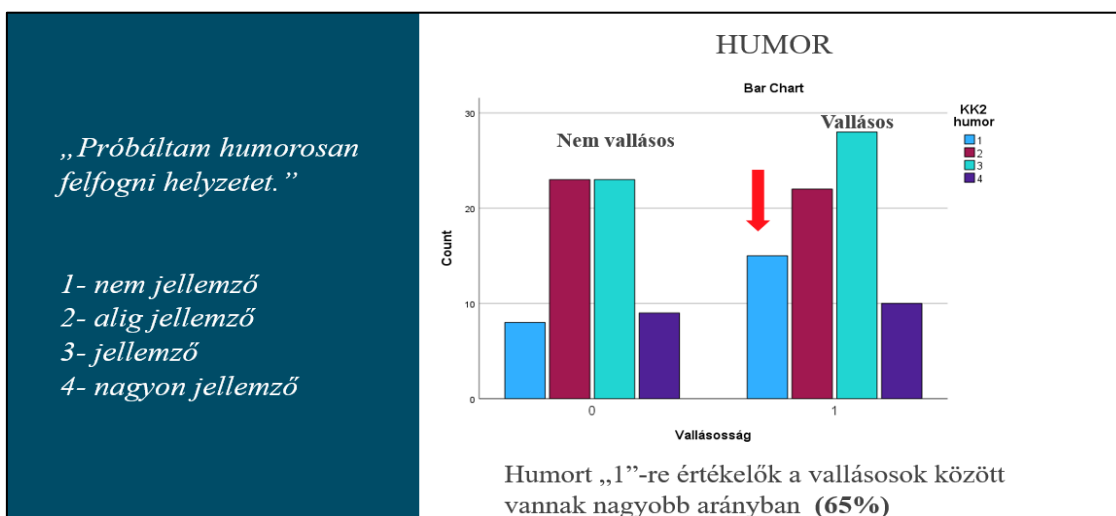
2. számú ábra: Optimizmus a javítóintézetben nevelt fiataloknál

Saját szerkesztés

A humort láthatóan a nem vallásos csoport szignifikánsan többet használja, a humort 1-re (azaz nem jellemzőként) a kitöltők 65%-a jelölte meg, amelyek bázisa a vallásos csoport, és mintegy 35%-a a kitöltőknek jelölte nem jellemzőnek a humort. Utóbbiak jelentik a kontrollcsoportot. Mindez a vallásos csoport gyengébb megküzdésére utalhat. Az elméletileg pozitív átkeretezési módnak számító humor a vizsgált csoportban azonban akár bagatellizációként is hathat, az felelősségvárásaként is megjelenhet, ezért a humor háttérbe kerülése nem feltétlenül értékelhető a konfliktuskezelési módszer gyengeségeként.

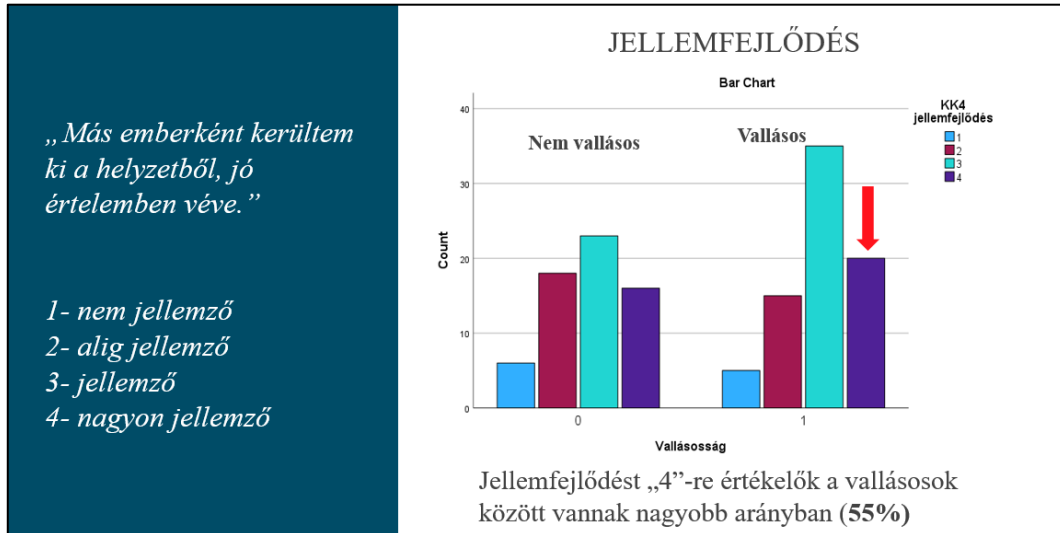
3. számú ábra: Humor a javítóintézetben nevelt fiataloknál

Saját szerkesztés

Tendenciaszerű összefüggés van a személyes fejlődés, azaz a jellemfejlődés és a vallásosság között. A jellemfejlődést 4-re (nagyon jellemző) értékelő alanyok jellemzően a vallásos csoportból kerültek ki, a kitöltők 55%-a jelölte meg releváns tényezőként személyes, pozitív irányú változását.

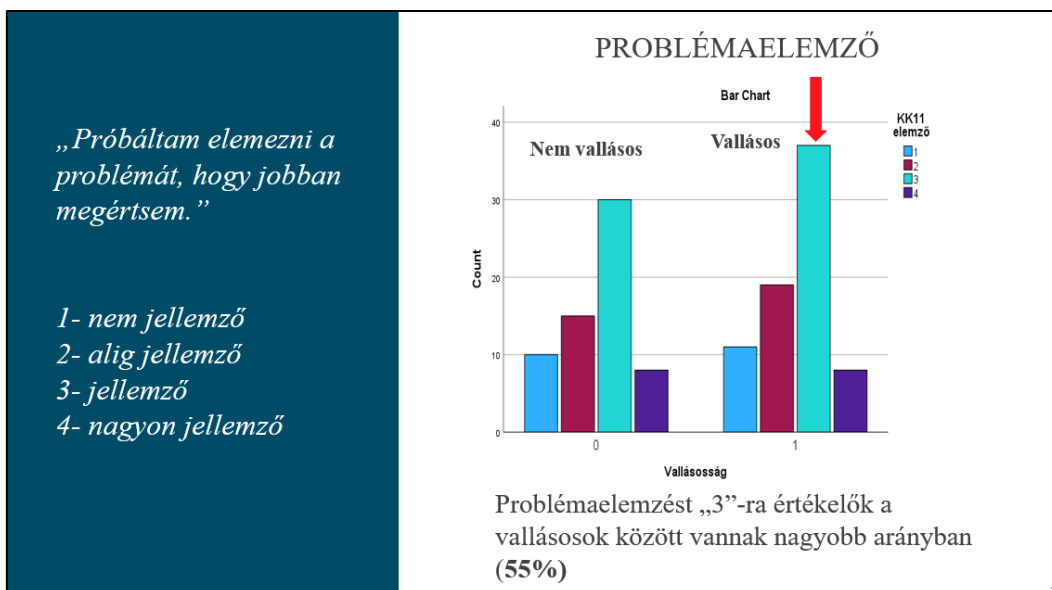
4. számú ábra: Jellemfejlődés a javítóintézetben nevelt fiataloknál

Saját szerkesztés

Szintén tendenciaszerű összefüggés figyelhető meg a problémaelemző képesség területén. Az empirikus eredmények arra mutattak rá, hogy a vallásos csoportban a felidézett konfliktust követően annak elemzése 3-asként (azaz jellemző vonásként) inkább fordul elő a vallásos csoportban. A magukat vallásosnak nevező neveltek 55%-a írta le ugyanis a konfliktust követő heteket úgy, hogy azokat jellemzően az elemzés jelensége kísérte.

5. számú ábra: Problémaelemzés a javítóintézetben nevelt fiataloknál

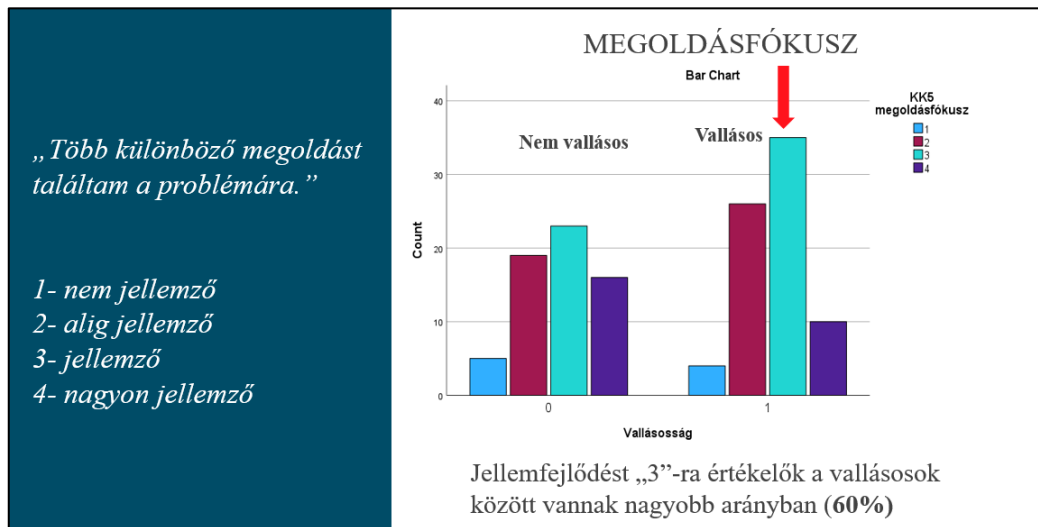

Saját szerkesztés

Végül a megoldásfókusz *item* mutatott a vallásos csoportban figyelemreméltó eredményeket, e szerint a vallásos csoportban a megoldásközpontú szemlélet 3-asként (azaz

jellemző vonásként) jellemző. A magukat vallásosnak nevező neveltek 60%-a ítélte akként a konfliktust követő heteket, hogy azokat tipikusan a megoldásfókuszú szemlélet jellemezte.

6. számú ábra: Megoldásfókusz a javítóintézetben nevelt fiataloknál

Saját szerkesztés

Összegzés

A pozitív pszichológia empirikus kutatásai alapján a vallásosság lehet olyan tulajdonság, amely segíti az értelemkeresést, a célok melletti elköteleződést, a konfliktuskezelést, a megbocsátást, és általában véve segíti a személyiség integrációját, fejlődését. A vallás protektív hatásait a civil lakosság körében a társadalomtudomány jól dokumentálta, a fenti kutatás eredményei azt sugallják, hogy a vallásgyakorlásnak hasonló hatásai figyelhetők meg a javítóintézetben nevelt fiatalok körében is. Kétségtelen, hogy a vallásosság eredményei elsősorban az erényhatások és az egzisztenciális hatások nyomán figyelhető meg, amelyeknek a lenyomata megjelenik a konfliktuskezelésben. Ezért mind a reintegráció elméletét, mind a reintegráció gyakorlatát ajánlott diverzifikálni a vallási programok sokféleségével.

Ennek méltó eszköze lehet a vallásgyakorlás és a hitalapú foglalkozási csoportok különböző módjainak biztosítása, valamint a vallási intézmények büntető-igazságszolgáltatási rendszerbe való (pro)aktív bekapcsolódása. Egyebekben – előzetes feltételezésem szerint – a hazai közvélemény inkább támogatja a vallási alapú végrehajtási reintegrációs kezdeményezéseket, mint a fogvatartotti körülmények fokozatos javítását, ezért az ilyen reintegrációs kezdeményezésekbe való társadalmi bekapcsolódási igény is vélhetően gyümölcsöző állami és civil együttműködésnek a kezdete lehet. A hit növekedésének segítése és az elítéltek bevonása a bv. intézetben belül olyan vallási közösségbe, amely kialakíthatja a pro-szociális magatartást, potenciálisan csökkenti a visszaesés kockázatát is. A vallási alapú programok kidolgozása során természetesen a makacs realitásokkal is foglalkozni kell, mégpedig azokkal a szociális lemaradásokkal (például a kognitív konfliktuskezelés területén), amelyek fejlesztése segítheti a szabadulás utáni jogkövető életmódot.³³

³³ Cullen, 2010.

A fenti kutatás – akárcsak valamennyi vallásgyakorlásra irányuló kutatás – a hasznosíthatóság területén kettős prioritással bír, ugyanis mind a tudományelmélet, mind a gyakorlat szempontjából hordoz előnyöket, az alábbiak szerint.

A vallástudományi kutatás(ok) tudományelméleti hasznosíthatósága

1. Interdiszciplináris kutatások bevonása atipikus környezetbe: amint azt az idézett Pulszky & Tauffer (1867) gondolat is ismertette, a büntetés-végrehajtás és a javítóintézetek területén folytatott kutatások jellemzően interdiszciplinárisak, ezért szükségszerűen több társadalomtudományi terület bevonását teszik szükségessé. Mindebből szükségszerűen következik az eltérő társadalomtudományi területen szakértelemmel bíró kutatók közötti együttműködés, amelynek révén átfogó, komplex megállapítások tehetők, oly módon, hogy a kutatási eredmények több tudományos dimenzióban is értelmezhetők.
2. Hatékonyságvizsgálatok előmozdítása és pszichodiagnosztikai vizsgálatok: a végrehajtási környezetben végzett kutatások segíthetik az egyes reintegrációs programok korrekcióját, amennyiben az szükséges, azok tudományosan igazolt eredmények alapján fejleszthetők, javíthatók. Hasonlóképpen módszertani segítséget nyújthat a fogvatartottak, a javítóintézetben neveltek pszichodiagnosztikai állapotának felméréséhez.
3. Vallási alapú reintegrációs politika diverzifikálása: a vallásgyakorlás tudományos relevanciájának igazolásával variábilissá tehető a vallási alapú reintegráció.

A vallástudományi kutatás(ok) gyakorlati hasznosíthatósága

1. Harmadlagos bűnmegelőzés, prevenció: a vallási alapú programokkal és a vallásgyakorlás különböző módjainak a diverzifikálásával a vallás hozzájárulhat a visszaesési kockázat csökkentéséhez.
2. Tehermentesítés, együttműködési rendszerek: a vallásgyakorlás képes a büntetés-végrehajtási intézeteket, javítóintézeteket rövid- és hosszabb távon egyaránt tehermentesíteni, előbbit a magatartásra való hatással, utóbbit a visszaesés csökkentésével.
3. Motiváció kialakítása, növelése: a vallásgyakorlás talán legnagyobb előnye abban érhető tetten, hogy a fogvatartott, nevelt a belső motivációs rendszere révén válhat jogkövetővé, nem a külső elvárásokhoz való alkalmazkodás érdekében viselkedik helyesen.

Végül fontos kiemelni, hogy a vallásgyakorlással kapcsolatos kutatások eredményei hosszú távon börtönpsztorációs és reintegrációs programok kidolgozásának alapját is képezhetik. Jelen kutatási eredmények azonban a feltárt területen kezdeti lépések, a végrehajtás e szeletének vizsgálata egyértelműen további kutatásokat és új vallási alapú programokkal való kísérletezést igényel. A vallásosság és spiritualitás preventív, illetve gyógyító, reintegráló hatásának pontosabb feltárása érdekében azonban további kutatások szükségesek. Ezekben szerepet kell kapnia a vallásosság, illetve spiritualitás árnyaltabb mérésének, valamint a vallásosság ezen formáinak a mentális jólléttel való kapcsolata vizsgálatának. Kísérletet kell tehát tennünk a

vallási alapú reintegráció tudományos horizontba állítására. A vallásgyakorlás joga és az ahhoz kapcsolódó hitalapú reintegrációs elképzelések a 20. század végével jelentek meg ismét hazánkban, és jó reménység szerint velünk is maradnak.

Felhasznált irodalom

Albrecht, S. L., Chadwick, B. A. & Alcorn, D. S. (1977): Religiosity and Deviance: Application of an Attitude-Behavior Contingent Consistency Model. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 16(3), 263–274. DOI: <https://doi.org/10.2307/1385697>

Burkett, S. & White, M. (1974): Hellfire and Delinquency: Another Look. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 13(4), 455–462. DOI: <https://doi.org/10.2307/1384608>

Cullen, F. T. (2010): Toward a criminology of religion: comment on Johnson and Jang. In Rosenfeld, R., Quinet, K. & Garcia, C. (Eds.), *Contemporary Issues in Criminological Theory and Research The Role of Social Institutions* 151–161. Wadsworth.

Duwe, G. & Johnson, B. R. (2016): The Effects of Prison Visits From Community Volunteers on Offender Recidivism. *The Prison Journal*, 96(2), 279–303. <https://doi.org/10.1177/0032885515618468>

Evans, T. D., Cullen, F. T., Velmer, S. B. Jr., Dunaway, R.G., Payne, G. L. & Kethineni, S. R. (1996): Religion, Social Bonds, and Delinquency. *Deviant Behavior*, 17(1), 43–70. DOI: <https://doi.org/10.1080/01639625.1996.9968014>

Hallett, M., Hays, J., Byron, B. R., Duwe, G. & Joon, J. S. (2019): U.S. Prison Seminaries: Structural Charity, Religious Establishment, and Neoliberal Corrections. *The Prison Journal*, 99(2), 150–171. DOI: <https://doi.org/10.1177/0032885519825490>

Higgins, P. & Albrecht, G. (1977): Hellfire and Delinquency Revisited. *Social Forces*, 55(4), 952–958. DOI: <https://doi.org/10.2307/2577564>

Hirschi, T. & Stark, R. (1969): Hellfire and Delinquency. *Social Problems*, 17(2), 202–213. DOI: <https://doi.org/10.1525/sp.1969.17.2.03a00050>

Horváth-Szabó K. (2007): *Vallás és emberi magatartás*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar.

Jang, S. J. & Johnson, B. R. (2020): *Connecting In-Prison Programs to Prisoner Reentry and Aftercare. A Case Study of Restoration Outreach of Dallas Ministries*. Baylor University

Johnson, B. R., Larso, D. B., Joon, J. S. & Spencer, D. L. (2000): The ‘Invisible Institution’ and Black Youth Crime: The Church as an Agency of Local Social Control. *Journal of Youth and Adolescence*, 29(4), 479–498. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1005114610839>

Johnson, B. R. & Schroeder, C. S. (2014): Religion, Crime and Criminal Justice. In: N. A., *Oxford Handbook Topics in Criminology and Criminal Justice* (online edn) 1–14. Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199935383.013.005>

Lőrincz J. (2009): *Büntetőpolitika és börtönügy*. Rejtjel Kiadó

Makridis, C., Byron, J. R. & Koenig, H. G. (2020): Does Religious Affiliation Protect People's Well-Being? Evidence from the Great Recession After Correcting for Selection Effects. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 60(7), 1–34. DOI: <https://doi.org/10.1111/jssr.12700>

Martos, T. & Kézdy, A. (2007): A vallásosság szerepe a személyes célok rendszerében. In: Horváth-Szabó K. (szerk.): *Vallásosság és személyiség*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 134–156.

N. Kollár K. & Szabó É. (2004): *Pszichológia pedagógusoknak*. Osiris Kiadó

Park, C. L. (2005): Religion as a Meaning-Making Framework in Coping with Life Stress. *Journal of Social Issues*, 61(4), 707–729. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2005.00428.x>

Pascal, B. (1978): *Gondolatok*. Gondolat Kiadó

Pulszky Á. & Tauffer E. (1867): *A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása különös tekintettel Magyarországra*. Emich Gusztáv Kiadványa

Rózsa S., Purebl Gy., Susánszky É., Kő N., Szádóczky E., Réthelyi J., Danis I., Skrabski Á. & Kopp M. (2008): A megküzdés dimenziói: a Konfliktusmegoldó kérdőív hazai adaptációja. *Mentálhigiéne és Pszichoszomatika*, 9(3), 217–241. DOI: <https://doi.org/10.1556/Mental.9.2008.3.3>

Stark, R., Kent, L. & Doyle, D. P. (1982): Religion and Delinquency: The Ecology of a 'Lost' Relationship. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 19(1), 4–24. DOI: <https://doi.org/10.1177/002242788201900102>

Szabó J. (2015): *Speciális prevenció és dezisztencia*: Doktori értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola.

Szentmártoni M. (2003): A felnőttkor vallásossága. In Horváth-Szabó K. (Szerk.), *Valláspszichológia* 74–81. Akadémiai Kiadó. DOI: <https://doi.org/10.1556/mpszle.58.2003.1.5>

Tihanyi M. (2019): *Bűn – hit – szabadulás. A vallás szerepe a büntetés-végrehajtásban*. Nemzeti Közszerzői Egyetem

Tiringer A. (2013): A lelkészek mentálhigiénés tevékenysége. In: Kiss E. Cs. & Sz. Makó H. (szerk.): *Mentálhigiéné segítő hivatás. Fejezetek az elmélet és a gyakorlat területeiről*. 171–184. Pro Pannonia Kiadó.

THE ROLE OF FAITH-BASED REINTEGRATION IN TERTIARY CRIME PREVENTION

Since man is a being in search of meaning, religion can be defined as a way of 'sacral search for meaning' related to certain events in life. While sacrality is central to some people's systems

of meaning-seeking, it is marginal or not sacral at all in the systems of others. It is clear that religion can be an important guide for the individual, as it can influence one's understanding of the world and make individual challenges and social conflicts understandable and bearable. As faith, in its mature developmental form, underpins the way religious people live their lives, the sacral search for meaning can also play a crucial role in one's coping processes. However, the extent to which religion is involved in coping with a particular life event depends to a large extent on the extent to which it is part of an individual's orientation system. The protective effect of religion in coping is a thesis already recognised by scientific psychology and therefore has an undisputed place in the scientific professional discourse on reintegration. The aim of this paper is to provide scientific evidence for the place and legitimacy of religion in reintegration.

The research is based on two sub-samples, one religious and one control group. Inclusion in the religious group was based on self-reporting, regardless of whether the subjects of the study had a religious experience in the life period prior to serving their sentence. The data were analysed using SPSS statistical software package.

Juveniles in juvenile detention who self-reported being religious showed a different attitude towards conflict management compared to the control group. This suggests that a framework of cooperation between civil churches, the academic community and decision-makers in custodial institutions could be used to develop a diversified, faith-based reintegration model to increase the effectiveness of efforts to reduce crime.

TÓTH MARCELL MÁTÉ

*Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék
Témavezető: dr. Hack Péter tanszékvezető egyetemi tanár*

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.14.Toth>

KIHALLGATÁSI TECHNIKÁK A BÜNTETŐELJÁRÁSBAN

1. Bevezetés

Bár a történeti tényállás rekonstruálását a büntetőeljárásban számtalan, kisebb vagy nagyobb bizonyító erejű bizonyítási eszköz előmozdíthatja, a töredékes daktiloszkópiái nyomtól kezdve a bűncselekményt teljes egészében rögzítő kamerafelvételekig, a bizonyítás gerincét a terhelt, illetve tanú kihallgatása teszi ki. Nincs olyan eredményes büntetőeljárás, amelyben akár a nyomozó hatóság a bűncselekmény felderítésének folyamatában, akár később a bíróság a tárgyaláson zajló bizonyítási eljárás keretében ne valamely, releváns tényekről tudomással bíró személy ismereteinek, emlékeinek a megismerésével kerülne közelebb a bizonyítás tárgyát képező múltbeli események feltárásához.¹ Éppen ezért a jogalkalmazó számára prioritással bír a kihallgatás sikeressége.

A helyes kihallgatási metódus kérdése hagyományosan a bűncselekmények hatékony felderítésének bűnügyi segédtudománya, a kriminalisztika vizsgálódási tárgyköréhez, és mint ilyen, elsősorban a büntetőeljárás nyomozati szakához kapcsolódik. A bíróság előtt, – a közvetlenség elvén alapuló bizonyítási eljárásban – azonban elvileg éppen ugyanakkora relevanciával kellene bírnia a terhelt, illetve a tanú személyes elmondásaiból származó információnak. Jogos kérdésként merülhet fel tehát, hogy a hatályos szabályozási környezetben és a mindennapi jogalkalmazásban hogyan lehetne előmozdítani a tárgyaláson zajló, közvetlen és személyes kihallgatás hatékonyságát. Tanulmányomban erre a kérdésre kísérlek meg legalább részben választ adni. Először felvázolom a bíróság előtti bizonyítási eljárásban meghatározó jelentőségű közvetlenség elvének lényegét, funkcióját, különös figyelemmel a bizonyítás céljára, majd mindezek fényében bemutatok egyes, a kriminalisztika tudományából ismeretes kihallgatási eljárásokat, módszereket, amelyek – ha egy az egyben nem is ültethetők át a nyomozati szakból a bíróság eljárásába –, úgy gondolom, legalább elvi iránymutatásul szolgálhatnak a tárgyalást levezető bíró számára.

¹ Varga Zoltán, 2009. 33. o.

2. A bizonyítás célja – az anyagi és eljárási igazság kérdése

A büntetőeljárás legalapvetőbb célja a terhelt büntetőjogi felelősségének elbírálása. Ennek érdekében bíróságnak meg kell állapítania a történeti tényállást, a megállapított tényeket minősítenie kell, és mindezek alapján le kell vonnia a megfelelő jogkövetkezményeket. Az eljárás tárgyát képező múltbeli események rekonstruálásának kerete a releváns tényeket alátámasztó, esetleg megcáfoló bizonyítási eszközök, bizonyítékok megvizsgálását szolgáló *bizonyítás*. Tág értelemben a nyomozás során a nyomozó hatóság a bűncselekmény felderítése, valamint a későbbi vádat alátámasztó bizonyítási eszközök felkutatása és összegyűjtése érdekében bizonyítást folytat le, szűk értelemben vett bizonyítási eljárás alatt azonban a bíróság előtti, a tárgyaláson, a közvetlenség és szóbeliség elvének megfelelően, a vád és a védelem közreműködésével lefolytatott kontradiktórius, közvetett megismerési folyamatot értjük.²

A *bizonyítás célja* tehát a büntetőjogi felelősség szempontjából jelentőséggel bíró (és szükség szerint egyéb járulékos) tények rekonstruálása. A múlt eseményei azonban ismeretelméleti megközelítésben az „objektív valóság” világába tartozó jelenségek, melyekről az eljáró jogalkalmazó, az ítélező bíró tudatában a lefolytatott bizonyítás alapján csupán a valóság szubjektív leképeződése jelenik meg. Ebből következően a bizonyítás eredménye nem lehet más, mint a történeti tényállásra vonatkozó *bizonyosság*.³ Minthogy a bizonyítás szükségszerűen csak a múltbeli események szubjektívizált változatának feltárásához vezethetnek, felmerül a büntetőeljárásjog-tudomány és a bizonyításelmélet egyik legalapvetőbb és legrégebbi kérdése, nevezetesen, hogy a bizonyítás során mennyiben kell törekedni az „objektív valóságnak” megfelelő tényállás feltárására.

Az *anyagi*, vagy *materiális igazságnak* megfelelő tényállás lényegében megegyezik a múltban lezajlott eseményekkel. Maga a Be. írja elő, hogy a büntetőeljárásban a bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság a döntését valósághű tényállásra alapozza.⁴ Magától értetődőnek tűnik, és a tisztességes eljárás követelményén túl a laikus társadalom elvárásainak is az felel meg, hogy csak olyan ítéleti tényállást van értelme büntetőjogi minősítés alá venni, ami lehetőség szerint megfelel annak, ahogy az események ténylegesen lezajlottak.

Az objektív valóságnak megfelelő tények feltárása, bár kétségkívül kívánatos célnak tűnik a büntetőeljárásban, nem az egyetlen szempont, amit figyelembe kell venni a bizonyítás során. Az anyagi igazság kutatása ugyanis könnyen összeütközésbe kerülhet a tisztességes eljáráshoz való joggal, melynek érvényesülését a jogállamiság elvének megfelelő büntetőeljárás egészében biztosítani kell. A múltban például – bár ezzel ma már sokan vitatkoznának –, a kínvallatásra a bizonyítás kifejezetten hatékony eszközeként tekintettek, könnyen belátható azonban, hogy aligha tekinthető tisztességesnek. Ezen felül a cselekmény utólagos, többnyire évek távlatából történő feltárása, ahogy az emlékek megkopnak, eltorzulnak, sokszor akadályokba ütközik. Ha minden esetben ragaszkodnánk az anyagi igazság maradéktalan rekonstruálásához, az könnyen parttalanná tenné a bizonyítást, ami az igazságszolgáltatáshoz

² Horváth Georgina, 2024. 233-234. o.

³ Belovics Ervin – Tóth Mihály, 2017. 143. o.

⁴ Be. 163. § (2) bekezdés

kapcsolódó egyik legalapvetőbb társadalmi igény, az időszerű ítélkezés sérelméhez vezethet, amely ugyancsak tisztességes eljáráshoz való alapjogból eredő részjogosultság, és egyben kiemelt jogalkotói célkitűzés.

Éppen ezért fogalmazódott meg az anyagi igazság alternatívájaként az a gondolat, hogy azt ítéleti tényállásnak azt kell tartalmaznia, amit a tisztességes eljáráshoz való jog érvényesülését biztosító bizonyítási eljárás során ésszerű keretek között alá lehet támasztani; ezt nevezzük *processzuális* vagy *eljárási igazságnak*. A bírói önkény lehetőségének visszaszorítása érdekében ennek jegyében megfelelő garanciális szabályokkal kell körülbástyázni a tényállás megállapításának keretétül szolgáló bizonyítási eljárást. Így tehát a fair eljárás biztosítékai révén a processzuális igazságnak megfelelően feltárt tényállás nem feltétlenül egyezik meg az anyagi igazság szerinti múltbeli eseményekkel úgy, ahogy azok az objektív valóságban ténylegesen megtörténtek, legfeljebb csak szerencsés esetben esik egybe azokkal. Ennél is fontosabb lehet azonban, hogy a bizonyítási eljárás biztosítja a terhelt jogainak érvényesülését, így különösen, hogy maga is aktív szerepet vállalhat a bizonyítás irányának alakításában.⁵

3. A tisztességes eljáráshoz való jog és a közvetlenség elve

Más jogterületekhez hasonlóan a büntető eljárásjog-tudományban is ismeretes egy sor olyan alapvető jellegű követelmény, amelyek meghatározzák az eljárási szabályozás szellemiségét. Az alapelvek legfőbb funkciója az iránymutatás az egyes konkrét rendelkezések tartalmának értelmezéséhez és az esetleges hiányosságok, joghézagok megoldásához.⁶ A mindenkori jogalkotói prioritásoknak megfelelően egyes alapelveket a Be. tételesen felsorol és értelmez, míg mások magasabb jogforrásként az Alaptörvényből, megint mások az eljárási kódexünk egyes rendelkezéseiből kiolvashatóan képezik részét a büntetőeljárás szabályozásának. Vannak olyan elvek, amelyek az eljárás egészére irányadóak, míg mások csupán az eljárás valamely szakaszához, illetve valamely nagyobb jelentőségű szabályozási tárgyköréhez kapcsolódnak (így különösen a bizonyítás, a kényszerintézkedések vagy a leplezett eszközök körében). A leggyakrabban idézett jogirodalmi felosztás szerint különbséget tehetünk szervezeti (pl. a bíróságok ítélkezési monopóliuma, a bíróságok pártatlansága, függetlensége), illetve funkcionális (pl. ártatlanság véelme, védelemhez való jog) alapelvek között.⁷

A büntetőeljárás alapelvek és a tágabb értelemben vett eljárási biztosítékok tehát koherens rendszert alkotnak, amelyben a követelményeket a törvény rendelkezései konkretizálják, és amelyben az egyes garanciális szabályok egymással hol átfedésben, hol több-kevesebb viszonylatban állnak. A legáltalánosabb eszmei alapkövetelmény a büntetőeljárásban, amely az egyes konkrét eljárási garanciákat eredezteti, a *tisztességes eljáráshoz való jog*, melyet az Alaptörvény a következőképp fogalmaz meg: „Mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt bármely vádat vagy valamely perben a jogait és kötelezettségeit törvény által felállított,

⁵ Elek Balázs, 2012. 18-35. o.

⁶ Király Tibor, 2003. 103. o.

⁷ Holé Katalin, 2024. 84. o.

*független és pártatlan bíróság tisztességes és nyilvános tárgyaláson, ésszerű határidőn belül bírálja el.*⁸

Minthogy az állam a büntetőhatalom érvényesítése révén az alapjogok legsúlyosabb fokú, de még jogszerű korlátozására képes, a büntetőeljárás kontextusában minden más területhez képest nagyobb figyelmet kell fordítani a tisztességes eljárás elvének érvényre juttatására. Azt, hogy az adott ügyben a hatóságok eljárása megfelelt-e a tisztességesség követelményének, mindig az adott eset körülményei alapján lehet megítélni. Az Alkotmánybíróság jogértelmezése szerint a tisztességes eljárás *„olyan minőség, amelyet az eljárás egészének és körülményeinek figyelembevételével lehet csupán megítélni. Ezért egyes részletek hiánya ellenére éppúgy, mint az összes részletszabály betartása dacára lehet az eljárás méltánytalan vagy igazságtalan, avagy nem tisztességes.*”⁹

A *fair* eljárás tehát számos további részjogosultságot foglal magában, melyek a büntetőeljárás alapelvek és eljárási biztosítékok formájában jelennek meg. Míg a tisztességes eljárás általános érvényű, alapjogi szintű elvárás, így főszabály szerint nem mérlegelhető más alkotmányos érdekekkel szemben sem, az abból fakadó egyes rész követelmények alapjogi összeütközés esetén már korlátozás alá eshetnek, amennyiben az ezt szolgáló cél másképp nem érhető el, és a korlátozás nem okoz aránytalan jogsérelmet.¹⁰

A tisztességes eljárás részjogosultságát képező *közvetlenség elve* a bizonyítás lefolytatásának és a tényállás megállapításának egyik legfontosabb alaptétele. Lényege abban ragadható meg, hogy a bíróságnak a büntetőjogi felelősségről szóló döntés alapjául szolgáló tényállást közvetlenül, személyesen érzékelt és megvizsgált bizonyítási eszközök alapján kell megállapítania.¹¹ Ez azon a felismerésen alapul, hogy a személyes interakciók során – legyen szó különösen terhelt, illetve tanú kihallgatásáról – a bíró olyan többletinformációkra tehet szert, amelyekről ennek hiányában, pusztán az eljárás iratanyagában foglaltak alapján, nem lenne tudomása. E tekintetben tehát a közvetlenség elvének funkciója az anyagi igazságnak megfelelő tényállás megállapításának elősegítése.

A közvetlenség elvéhez szorosan kapcsolódik a törvényből ugyancsak implicit jelleggel kiolvasható *szóbeliség elve*, melynek értelmében az eljárás résztvevői a tárgyaláson szóban fejthetik ki álláspontjukat a bizonyítékokkal kapcsolatban, ezáltal az eljárás aktív alakítói lehetnek. Az akkuzatórius büntetőeljárás modellre jellemző közvetlenség és szóbeliség elvén alapuló bizonyítási eljárás keretét a kontradiktórius jellegű tárgyalás adja, amely lehetővé teszi a vád és a védelem érveinek ütköztetését, a bizonyítási eszközök kritika alá vételét. Az újfajta, összetettebb bűnözési formák és ebből következően az egyre bonyolultabb bizonyítást igénylő ügyek terjedésével azonban a közvetlenség elvének jelentősége valamelyest áttevődött a valós tényállás feltárásáról a processzuális igazság és végső soron a tisztességes eljárás biztosítására. Ez olvasható ki az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban Bíróság) gyakorlatából is. A testületnek a közvetlenség elvét az Egyezmény 6. cikkében foglalt tisztességes eljáráshoz való jog sérelmére alapított igények alapján volt lehetősége értelmezni. A szubszidiaritás

⁸ Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdés

⁹ 6/1998. (III. 11.) AB határozat II. 5. pont

¹⁰ 14/2004. (V. 7.) AB határozat B. 3.1. pont

¹¹ Hati Csilla, 2015. 159. o.

elvéből következően a Bíróság tartalmi szempontból nem mérlegeli felül a nemzeti bíróság által végzett bizonyítást, illetve az egyes bizonyítási eszközöket, éppen ezért azonban fokozott gondosságot vár el a bizonyítás eljárási szabályainak megtartását illetően. A *Svanidze kontra Georgia* ügyben például a Bíróság az Egyezmény 6. cikkének megsértésének tekintette, hogy a büntetőeljárás során változás történt az elsőfokon eljáró bíró személyében, aki kizárólag a rendelkezésre álló peranyag alapján állapította meg a terhelt bűnösségét, elutasítva a védelemnek a bizonyítás újrafelvételére, így tanúk, szakértők ismételt meghallgatására irányuló indítványait, ezzel figyelmen kívül hagyva a közvetlenség elvét. A Bíróság álláspontja szerint a korábbi tanúkihallgatásokról rendelkezésre álló jegyzőkönyvek nem kompenzálták azt, hogy a bíróság elmulasztotta közvetlenül a tárgyalás anyagává tenni a bizonyítási eszközöket.¹²

A közvetlenség antitézise az írásbeliség. Az inkvizitórius jellegű büntetőeljárási rendszerben túlnyomórészt a nyomozás eredményét összefoglaló eljárási iratanyagban foglaltak szolgálnak a tényállás megállapításának alapjául, melyekkel szemben a védelemnek csak korlátozott lehetősége van érvekielmondására.¹³

Garanciális jelentősége ellenére a fentebb kifejtetteknek megfelelően a jogalkotó – a korábbi szabályozással megegyezően – nem látta szükségesnek a közvetlenség és a szóbeliség elvének tételes rögzítését a Be. megalkotása során. Ahogy arra a törvény miniszteri indokolása utal, a törvényben kifejezetten nevesítésre kerülő alapelvek listájának összeállítása során a jogalkotó el kívánta kerülni a szükségtelen ismétlést, azoknak az alapelveknek az említését, amelyek nem kizárólag a büntetőeljáráshoz kapcsolódnak. Ezen megfontolásból nem került feltüntetésre az alapvető rendelkezések között többek között a tárgyalás közvetlenségének, nyilvánosságának és szóbeliségének elve.¹⁴ A törvény ezen felül számos eltérést tesz lehetővé a közvetlenségen alapuló bizonyítás főszabályától, különösen a különeljárások körében (pl. büntetővégzés, távollétes eljárás), de példaként említhetjük az előkészítő ülésen történő ítélethozatalt is.

4. A kihallgatás törvényi szabályai; a kihallgatás taktikája

A személyi jellegű bizonyítási eszközök, köztük a dolgozatot szempontjából lényeges terhelt, illetve tanú vallomása esetében a bizonyítás tárgyát képező releváns tény, a bizonyíték közvetítője a bíróság felé egy természetes személy. A bíróság a vallomást tevő személy által közvetített ismeretekre a tárgyaláson, közvetlen és személyes észlelést biztosító kihallgatással tehet szert.

A kihallgatás fogalmát a Be. nem ismeri, az sokkal inkább kriminalisztikai, semmint büntető eljárásjogi fogalom. Kriminalisztikai értelemben a kihallgatás kérdésekkel irányított beszélgetés, kikérdezés, amely a vallomás beszerzésére irányul; a kihallgatott személy

¹² Svanidze v. Georgia, no. 37809/08. 39.

¹³ Cséffai Attila Csaba, 2014. 74-75. o.

¹⁴ A T/13972. számú törvényjavaslat indokolása

bűncselekményről szerzett legjobb tudomásának megismerését szolgáló, a Be. által meghatározott keretek között lefolytatott eljárási cselekmény.¹⁵

A terhelt, illetve a tanú kihallgatásának szabályait a törvény – különösen a bizonyítás törvényességének alapelveire is figyelemmel – a bizonyítás körében, valamint az elsőfokú bíróság előtti tárgyalás menetét szabályozó rendelkezések között fekteti le.

A törvényi sorrendet követve az elsőként tárgyalt *tanú* olyan személy, akinek a bizonyítandó tényről tudomása lehet.¹⁶ A tanú tehát emlékei felidézésével és azok szóbeli előadásával járulhat hozzá a történeti tényállás feltárásához. Ebből következően azonban vallomása erősen szubjektív jellegű, különösen annak fényében, hogy a bírósági kihallgatására a bizonyítás tárgyáról való tudásszerzését követően hosszú idő, jellemzően évek elteltével kerül sor. A kihallgatás szabályainak és a kihallgatást végző jogalkalmazónak így arra kell törekedni, hogy a tanú vallomása a lehetőségekhez képest a szubjektív tényezőktől és külső befolyástól mentes legyen, ezáltal minél inkább közelítsen az objektív valósághoz.¹⁷

A Be. a bizonyítás körében a kihallgatás tényleges foganatosításának szabályait a tanúkra vonatkozó általános rendelkezések, így különösen a vallomástétel akadályai, valamint a tanú jogairól és kötelezettségeiről szóló figyelmeztetés után rögzíti. A tanúvallomás objektivitását szolgálja, hogy a Be. szerint a tanúkat igazmondási kötelezettség terheli.¹⁸ A hamis tanúzásból fakadó büntetőjogi felelősségre vonás lehetősége többnyire erős motivációként hat a tanú legjobb tudomása szerinti ismereteinek megfelelő tények előadásához. Ezzel együtt azonban a kihallgatás során a vallomástétel akadályát képező ok vagy egyéb ismert elfogultság hiányában is tisztázni kell a tanú szavahihetőségének kérdését. Az egyes tanúkat egyenként kell kihallgatni anélkül, hogy – legalábbis a tárgyaláson – hallanák, hogy tanútársaik, illetve a terhelt vagy az eljárás bármely más részt vevője hogyan nyilatkozott.¹⁹ Értelemszerű, bár kevésbé kapcsolódik a bizonyítás tárgyához, hogy a bíróságnak meg kell győződnie a tanú személyazonosságáról és rögzítenie kell személyi adatait, elérhetőségét.²⁰

A kihallgatás érdemi lefolytatásáról a tanúzási figyelmeztetést és a jogairól és kötelezettségeiről szóló kioktatását követően a Be. annyit rögzít, hogy a tanú először összefüggően adja elő vallomását, majd kérdések intézhetők hozzá, kitérve arra is, hogy az általa elmondottakról miként szerzett tudomást. Nem tehető fel azonban a választ magában foglaló vagy útmutatást tartalmazó, a törvénnyel össze nem egyeztethető ígéretet tartalmazó, vagy valótlan tény állítását magában foglaló kérdés.²¹

A *terhelt vallomása* a Be. fogalommeghatározása szerint a terhelt minden olyan, a büntetőeljárásban a terhelti figyelmeztetés utáni, bíróság, ügyészség vagy nyomozó hatóság előtt tett, illetve ezeknek címzett szóbeli vagy írásbeli közlése, amelyben a bizonyítás tárgyára vonatkozó tényt állít.²² A terhelt érdemi kihallgatása menetének szabályai lényegében

¹⁵ Tremmel Flórián (szerk.), 2005. 338. o.

¹⁶ Be. 168. § (1) Tanúként az hallgatható ki, akinek a bizonyítandó tényről tudomása lehet.

¹⁷ Bócz Endre, 2008. 110-112. o.

¹⁸ Be. 176. § (1) bekezdés b) pont

¹⁹ Be. 178. § (1) bekezdés

²⁰ Be. 179. § (1) bekezdés

²¹ Be. 179. § (2) bekezdés, 180. §

²² Be. 183. § (1) bekezdés

megegyeznek a tanúéval, azaz ha vallomást kíván tenni, lehetősége van azt először összefüggően előadni, ezt követően intézhetők hozzá kérdések, és a kérdésfeltevésre vonatkozó korlátozások is ugyanazok.²³ A terheltet e körben azonban az különbözteti meg alapvetően a tanútól, hogy egyrészt nem köteles vallomást tenni, másrészt igazmondási kötelezettség sem terheli, így a kihallgatása során más szempontok kerülnek előtérbe. Miután a hamis vád és a kegyeletsértés tilalmának keretei között a vádlott szabadon választhatja meg védekezésének módját, ha a bíróság előtt vallomást tesz, kevésbé lehet számítani az anyagi igazsághoz közel álló ismeretek megszerzésére, mint a tanú esetében.

A törvény ezen szakaszokhoz fűzött indokolása szerint: „*A vallomástétel kriminalisztikai szabályainak erősítése szellemében a törvény a tanú kihallgatása során kötelezővé teszi azt, hogy a tanú a kikérdezése előtt összefüggően adja elő a vallomását.*”²⁴ A jogalkotó itt tehát azt az általánosan elfogadott kriminalisztikai tézist vette át, hogy a kihallgatás elején a részletekbe menő kérdezés befolyásolhatja az emlékek felidézését, így célszerű a vallomás önálló, kötetlen előadását lehetővé tenni, ezt követően kerülhet sor a részletek tisztázására.²⁵

A Be. a fentiekén túl nem ír elő konkrét szabályokat a kérdések tartalmára, a kérdésfeltevés módjára vagy a kihallgatás foganatosításának egyéb körülményeire, így a kihallgatás hatékonysága, eredményessége nagyrészt az eljáró bíró személyes készségein, tapasztalatain múlik. A kriminalisztika tudománya ezzel szemben – ahogy arra a fenti miniszteri indokolás is utal –, a törvényi rendelkezéseknél jóval mélyrehatóbban foglalkozik a hatékony kihallgatás módszertanával. Ezek a tézisek azonban a tárgyalás sajátosságaiból, időbeli kötöttségéből adódóan nem ültethetők át maradéktalanul a bíróság eljárásába.²⁶

A kriminalisztikai szakirodalom a *kihallgatás taktikájának* vagy *technikájának* nevezi a kihallgatás szervezésére, tervezésére, rögzítésére és menet közbeni ellenőrzésére vonatkozó technikákat, követelményeket, amelyek a kihallgatás hatékonyságát és céljának elérését, végső soron a történeti tényállás feltárását hivatottak elősegíteni.²⁷ Általánosságban elmondható, hogy a Be.-ben foglaltaknál jóval tágabb folyamatról van szó, melynek „nulladik lépése” a kellő felkészülés, az eljárás iratanyagának kellő ismerete, majd ennek alapján a kihallgatás céljának meghatározása és megtervezése. Jelentősége van továbbá többek között az olyan, törvényben nem vagy csak kevésbé szabályozott tényezőknek is, mint a kihallgatás helyszíne; időpontja; a kihallgatott személy aktuális mentális állapota, illetve a vele való a bizalmi kontaktus felvétele és fenntartása; a kihallgatás hangulata; a kérdések megfogalmazása; a kihallgatás ellenőrzése annak folyamatában.²⁸

²³ Be. 186. § (2)-(3) bekezdés

²⁴ A T/13972. számú törvényjavaslat indokolása

²⁵ Tremmel Flórián – Fenyvesi Csaba – Herke Csongor, 2009. 376. o.

²⁶ Elek Balázs, 2007. 212-213. o.

²⁷ Tremmel, i.m. 2005. uo.

²⁸ Tremmel–Fenyvesi–Herke: i.m. 2009. 341-344.o.

4.1. A kognitív interjú

Az egyik legkorábbi, és talán legismertebb kihallgatási módszer az amerikai Ronald Fischer és Edward Geisman kognitív pszichológusok nevével fémjelzett *kognitív interjú*, amelyet az 1992-ben publikált „Emlékezést elősegítő technikák alkalmazása a kihallgatásban: a kognitív interjú” című könyvükben mutattak be. A technika kihallgatott személytől származó, megbízható információ kinyerését hivatott elősegíteni. Három alappillére: a megismerés és az emlékezés működése, az emberek közötti társas dinamikák, valamint a kommunikáció. Ez azt jelenti, hogy az interjú részét képezik különböző, az emlékezést elősegítő pszichológiai módszerek, továbbá fontos szerepe van a kihallgató és a kihallgatott közötti bizalomnak, az interjú nyugodt, természetes hangulatának, valamint a verbális és nonverbális kommunikációnak.²⁹

Az érdemi interjú eredeti változatában öt, viszonylag rugalmasan kezelendő szakaszból áll azzal, hogy nem szabad figyelmen kívül hagyni a kellő felkészülést, az interjú megtervezését, és jelentősége van a kihallgatás időpontjának, helyszínének is.

1. Az első lépés a *bemutakozás*, melynek során a kihallgatónak lehetősége van bizalmi kapcsolatot létesíteni a kihallgatottal. A bizalom és a nyugodt, természetes légkör, a kontroll érzete elősegítik a memória működését. A kihallgató elmagyarázza továbbá, hogy a kihallgatottnak aktív szerepet kell vállalnia az emlékeinek felidézése során. Ekkor lehet közölni az eljárásjogi figyelmeztetéseket.

2. A következő lépésben a kihallgatott *önállóan, félbeszakítás nélkül előadhatja*, amit tud a bűncselekményről. Ezt megelőzően azonban a kihallgató először megkéri, hogy próbálja meg magát mentálisan visszahelyezni a cselekmény helyére és idejére, kontextusába (*reinstatement of context*), például a cselekménykori érzései, gondolatai, vagy esetleg az időjárás felidézésével. Ez segít megakadályozni azt, hogy a releváns emlékek közé bekeveredjenek más, oda nem illő emlékképek.

3. Az összefüggő vallomás alapján a kihallgató *kérdéseket* tehet fel a részletek feltárása érdekében. Ennek során több elvet is figyelembe kell venni:

- először is kerülendők a szuggesztív hatású zárt, „vagy-vagy”, illetve „igen-nem” kérdések. Így tehát ahelyett, hogy azt kérdeznénk, hogy fekete vagy kék kabát volt az elkövetőn, célszerűbb úgy fogalmazni, hogy „írja le a saját szavaival, hogy nézett ki az elkövető”;
- lehetőleg el kell kerülni a kihallgatott félbeszakítását, akkor is, ha épp gondolkozik a válaszon, kellő időt kell hagyni neki a válasza megformálására;
- a legrészletesebben előadott emlékképektől kell haladni a kevésbé részletes emlékek felé, és kerülni kell az éles témaváltásokat.

Az interjú sajátossága a kognitív pszichológián alapuló emlékezést elősegítő technikák beépítése. A kihallgató arra kéri a kihallgatottat, hogy adja elő az eseményeket *fordított*

²⁹ Fisher, Ronald P. – Geisman, R. Edward. 2010. 321-322. o.

sorrendben, majd ezt követően *más szemszögből*, így más személy nézőpontjából vagy esetleg más szögből (pl. „Mit láthatott a sértett?”). Ezekon keresztül olyan emlékképek is hozzáférhetővé válhatnak, amelyek a hagyományos felidézés során nem merülnének fel. Célszerű azonban a részletek feltárásának a végére hagyni ezeket a kérdéseket.

4. A negyedik lépés az elhangzottak *felülvizsgálata*, ami lehetőséget ad az esetleges hiányosságok vagy ellentmondások feloldására.

5. Végül az interjú zárásaként a kihallgató eleget tehet bármilyen, korábban nem tisztázott eljárásjogi formalitásnak, pl. a magyar büntetőeljáráásban ilyen lehet a polgári jogi igény vagy a magánindítvány bejelentése. Ezt követően a kihallgató megköszöni a kihallgatott együttműködését, és felhívja arra, hogy keresse meg, ha bármilyen újabb részlet az eszébe jutna.³⁰

A kognitív interjú az angolszász jogterületeken igen sikeresnek bizonyult, széles körben vált a nyomozó hatóságok oktatási anyagának részévé. Több kutatás is vizsgálta kontrollált körülmények között és konkrét büntetőeljárások keretében is. Az egyik, egyetemi hallgatók körében elvégzett kutatás eredményei azt mutatták például, hogy a kognitív interjú alkalmazásával az alanyok 25-50%-kal pontosabban tudták felidézni emlékeiket, mint bármilyen más módszerrel.³¹

4.2. A Reid-módszer

Szintén közismert és széles körben alkalmazott kihallgatási metódus a John Reid chicago-i nyomozó nevéhez köthető *Reid-interjú*, melyet kifejezetten a gyanúsított kihallgatásokra dolgoztak ki az 1950-as években. A konfrontációra építő Reid-módszer merőben más megközelítést alkalmaz, mint a kognitív interjú. Lényege a pszichológiai nyomásgyakorlás, ami végső soron beismerő vallomáshoz vezethet. A nyomásgyakorlás azonban nem fenyegetést vagy hasonló pressziót jelent, éppen ellenkezőleg. A Reid-módszer két nagyobb, eltérő célt szolgáló interjútechnikából áll össze. Az első nagyobb szakasz az ún. *viselkedéselemző interjú* (*Behavioral Analysis Interview*), melynek célja – hasonlóan a kognitív interjúhoz – egyfajta bizalmi kapcsolat megteremtése, valamint az információgyűjtés a cselekményről. A sztenderdizált séma szerint a kihallgatott először lehetőséget kap arra, hogy megszakítás nélkül, a saját szemszögből, összefüggően előadja vallomását. Ezt követően a kihallgató feltesz 15, provokatív kérdést, melyek révén a kihallgatott személy szavahihetőségéről lehet következtetést levonni:

1. Cél: „Mit gondol, mi a célja a mai interjúnak?”
2. Háttér: „Ön követte el a bűncselekményt?”
3. Ismeret: „Tudja, hogy ki követte el a bűncselekményt?”

³⁰ Fisher – Geiselman: i.m. 322-324.

³¹ Fisher – Geiselman: i.m. 324-325.

4. Gyanú: „Mit gondol, ki követte el a bűncselekményt?”
5. Tanúsítás: „Van esetleg olyan személy, bárki, akiről azt tudná mondani, hogy biztosan NEM követte el a bűncselekményt?”
6. Hitelesség: „Úgy gondolja, hogy szándékos volt a bűncselekmény?”
7. Lehetőség: „Kinek volt a legjobb lehetősége arra, hogy elkövesse a bűncselekményt?”
8. Attitűd: „Hogy érzi magát attól, hogy kikérdezzük a bűncselekmény kapcsán?”
9. Gondolkodás: „Felmerült önben valaha a bűncselekmény elkövetésének gondolata?”
10. Indíték: „Mit gondol, miért követhette el valaki ezt a bűncselekményt?”
11. Büntetés: „Mit gondol, mit érdemelne a bűncselekmény elkövetője?”
12. Második esély: „Mit gondol, a bűncselekmény elkövetője megérdemelne egy második esélyt?”
13. Tiltakozás: „Miért nem követte volna el soha ezt a bűncselekményt?”
14. Eredmény: „Mit gondol, a nyomozásunk eredménye mit fog kideríteni az ön szerepéről a bűncselekményben?”
15. Kinek számolt be: „Elmondta bárkinek is azt, hogy ma kihallgatáson vesz részt?”

A Reid-módszer szerinti tapasztalatok azt mutatják, hogy az ilyen provokatív kérdésekre az ártatlanok sokkal vehemensebben, azonnali visszautasítással reagálnak, míg a tényleges elkövetők kitérő válaszokat adnak, félrebeszélnek.³²

Ha a kihallgató a viselkedésemző interjú alapján arra a meggyőződésre jut, hogy a kihallgatott személy követte el a bűncselekményt, a kihallgatás átlép a következő szakaszába. Az érdemi kihallgatási séma kilenc lépésből áll.

1. *Direkt pozitív konfrontáció*, melynek során a kihallgató közli a gyanúsítottal, hogy ilyen és ilyen bizonyítékok alapján kétséget kizáróan megállapítható a bűnössége. Már a konfrontáció szakaszában is fel kell vetni a beismerés lehetőségét, és ennek érdekében célszerű lehet például néhány perc csendet beiktatni.
2. Ha ekkor nem kerül sor beismerésre, a kihallgatás átlép a *témafejllesztés* szakaszába. Ez azt jelenti, hogy a kihallgató felvázol egy morálisan védhető magyarázatot a bűncselekmény elkövetésére, ami szimpatikusabb színben tünteti fel a gyanúsítottat. Ez mindig az adott bűncselekményhez igazodó, egyfajta torzított motiváció. Itt tehát a kihallgató látszólag empátiát mutat a kihallgatottal szemben.
3. Ilyenkor a gyanúsított szinte mindig tagadásban van, így a következő lépés a *tagadás leküzdése*. Ez a kihallgatás folyamatában végig szükséges lehet, mindvégig figyelemmel kell lenni azonban arra a lehetőségre, hogy a kihallgatott személy ártatlan. Az ártatlan személy szinte mindig már a konfrontáció szakaszában erőteljes

³² Ivaskevics Krisztián – Pásztor Attila, 2015. 67-76. o.

védekezésbe kezd, ami a metakommunikációjában is megjelenik, így keresi a szemkontaktust, előrehajol, feláll stb.

4. A negyedik lépés a *tiltakozás kezelése*. A tiltakozás más, mint a tagadás, azt jelenti, hogy a terhelt elkezd érveket felsorakoztatni amellett, hogy miért nem követhette el ő a bűncselekményt. Itt célszerű nem vitába bonyolódni, hanem a terhelt érveit bele kell építeni a bűnösséget alátámasztó narratívába.
5. A *figyelem megszerzése és fenntartása* a kihallgatás során akkor válhat szükségessé, ha a tagadás és a tiltakozás sikertelensége esetén a gyanúsított bezárkózik. Ilyenkor a kihallgatott tipikusan nem reagál a kihallgatóra, nem tart szemkontaktust, a testbeszéde is ezt reflektálja. Ebből a helyzetből többféleképp ki lehet zökkenteni. Az egyik ilyen a fizikai távolság csökkentése, a szemkontaktus erőltetése. Másik módszer a vizuális segítség alkalmazása, ami lehet akár a bűnösséget alátámasztó bizonyítási eszközök felmutatása, kerülni kell azonban például a helyszínről készült fényképfelvételeket.
6. Ha a terhelt figyelmét sikerült felkelteni, a következő lépés a *passzivitás kezelése*. A passzivitás arra utalhat, hogy kezd elfogadni, hogy a védekezése nem jár sikerrel. Ekkor érdemes a korábban már megalapozott témát, vagyis a védhető magyarázatot tovább kibontani, részletezni. Például, ha az a téma, hogy az áldozat kiállhatatlan személy volt, akkor el lehet kezdeni részletezni, hogy „bizonyára pokollá tette a gyanúsított életét” stb.
7. Ennek következő lépése az *alternatív kérdés prezentálása*. Ez azt jelenti, hogy a kihallgató két, a témából logikailag következő alternatívát prezentál, amelyek közül az egyik erkölcsileg védhetőbb, például „*A pillanat hevében követte el vagy előre kitervelte?*” Ha tehát a gyanúsított bármelyik opcióra is igenlően reagál, azzal lényegében elismeri a bűncselekmény elkövetését.
8. Ebben az esetben meg kell kísérelni a terheltet *rábírni a teljeskörű szóbeli beismerésre* a saját szavaival. Az alternatív kérdésekre adott válasz alapján meg kell erősíteni a beismerés szándékát a cselekmény egyes részleteinek feltárásával, nyitott kérdéseken keresztül. Az esetleges későbbi védekezés megcáfolása érdekében fontos, hogy a gyanúsított olyan részleteket is feltárjon, amelyekről máshonnan nem szerezhetett tudomást.
9. Ha a gyanúsított részletes beismerő vallomást tesz, a kihallgatás utolsó lépése annak *írásba foglalása*, ami történhet papír alapon, vagy elektronikus formában. A magyar büntetőeljárással szemben ugyanis az angolszász jogi kultúra jogrendszerében a kihallgatás során nem folyamatos, egyidejű jegyzőkönyvezés történik, hanem utólag foglalják írásba a vallomást, így a beszélgetés természetesebb lefolyású lehet.³³

Talán ebből a rövid összefoglalóból is kitűnik, hogy a Reid-módszer – bár rendkívül hatékony lehet a kitűzött célja elérése szempontjából, az alkalmazása legalábbis némi aggályokat vet fel. A manipulatív, szuggesztív kikérdezési módszer ugyanis nagyon könnyen

³³ Ivaskevics – Pásztor, i.m. 78-87. o.

vezethet valótlan tartalmú beismerő vallomásokhoz, különösen fiatalok, vagy hátrányosabb társadalmi helyzetből származó, alacsonyabb intellektusú gyanúsítottak esetén.³⁴

4.3. További kihallgatási módszerek

Bár a kognitív interjú és a Reid-módszer kétségkívül a leginkább elterjedt büntügyi interjútechnikák, a témával foglalkozó szakirodalom és gyakorlat számos további kihallgatási módszert ismer. Kiemelést érdemel különösen az Egyesült Királyságban a kognitív interjú mintájára 1993-ban bevezetett *PEACE-modell* (*Planning and Preparation; Engage and Explain; Obtain an Account; Closure; Evaluation*), mely ugyancsak a kihallgató és a kihallgatott közötti bizalmi kapcsolatra, nyitott kérdésekre és szabad elbeszélésre épít. Sajátos megoldás továbbá a tanúként kihallgatható személyek emlékezését elősegítő *SAI*, azaz *self-administered interview* (önmagunk által irányított kikérdezés), melynek lényege, hogy közvetlenül a bűncselekmény elkövetését követően a helyszínen jelenlévők a nyomozó hatóság tagja által átadott formanyomtatványon rögzített, irányított kérdésekre válaszolva elmélyíthetik emlékeiket, ami megkönnyíti a későbbi személyes kihallgatásokat.³⁵

Végül, dolgozatom terjedelmi korlátai miatt csak vázlatosan, de említést kell tennem a gyermekkorú tanúk, elsődlegesen a szexuális jellegű bűncselekmények áldozatául esett gyermekek kihallgatására alkalmazott, az Egyesült Államok gyermekvédelmi hatósága (*National Institute of Child Health and Human Development*) által kifejlesztett *NICHD-protokollról*. A gyermek bármilyen érintkezése a büntető igazságszolgáltatással rendkívül káros hatásokat hordozhat magában. Ezen felül a gyermek életkorából adódó testi, szellemi, erkölcsi fejlettségére tekintettel teljesen máshogy éli meg a világot és máshogy képes közvetíteni az emlékeit, mint egy felnőtt, ezért vallomását gyakran kell fenntartásokkal kezelni. Az *NICHD-protokoll* megalkotására az adott okot, hogy az 1980-as években több, gyermekek szexuális bántalmazásával kapcsolatos bűntetőügyben részben a nem megfelelő módon lefolytatott, szuggesztív hatású kihallgatásokra visszavezethetően születtek valótlan tartalmú terhelő vallomások. A gyermek által ismert tények nélkül azonban sok esetben, legfőképp a gyermekeket érintő szexuális bűncselekmények esetében, a tényállást nem lehetne felderíteni. E szempontokra figyelemmel a protokoll mindenekelőtt a kihallgatott gyermek kíméletét és a tőle kinyerhető vallomás hitelességét hivatott biztosítani a bizalmi kapcsolat kiépítése révén, kiemelt figyelmet fordítva a gyermek befolyásolásának elkerülésére.³⁶

5. Konklúzió

Dolgozatomban arra kívántam rávilágítani, hogy a helyes, vagy adott esetben inadekvát kihallgatási technika a bíróság előtti, a közvetlenség elvén alapuló bizonyítási eljárásban

³⁴ Ivaskevics – Pásztor, i.m. 88-89. o.

³⁵ Sági Lilla, 2015. 176-178. o.

³⁶ Nagygyőr Csilla, 2022. 1661-1664. o.

meghatározó jelentőségű lehet a büntetőeljárás eredményességére, így különösen az anyagi igazság feltárására, valamint a tisztességes eljáráshoz való jog érvényesülésére nézve. A törvény rendelkezései a bíróságok számára csak minimális iránymutatással szolgálnak a kihallgatás tényleges lefolytatásához. A dolgozatomban felvázolt kihallgatási technikákra, módszerekre egy tárgyaláson kevésbé lehet hagyatkozni, de a mögöttük rejlő működési elvek, pszichológiai folyamatok ismerete talán mégis némi eligazítást nyújthat a bíróságnak.

Felhasznált irodalom

- Belovics Ervin – Tóth Mihály: *Büntető eljárásjog*. HVG-ORAC, Budapest, 2017. 143.o.
- Bócz Endre: *Kriminalisztika a tárgyalóteremben*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008. 110-112. o.
- Cséffai Attila Csaba: A közvetlenség elve és a hallgató vádlott – Büntetőeljárásunk vargabetűje. *Belügyi Szemle*. 62. évf. 3. sz. 2014. 74-75. o.
- Elek Balázs: *A jogerő a büntetőeljárársban*. Printart Press Kiadó, Debrecen, 2012. 18-35. o.
- Elek Balázs: *A vallomás befolyásolása a büntetőeljárársban*. PhD Értekezés, Miskolc, 2007. 212-213. o.
- Finszter Géza – Hack Péter – Holé Katalin – Horváth Georgina – Ignác György – Koósne Mohácsi Barbara – Szomora Zsolt – Üveges Eszter Anna (szerk.: Hack Péter): *Büntetőeljárás Jogi I*. Eötvös Kiadó. Budapest, 2024. 84., 233-234. o.
- Fisher, Ronald P. – Geiselman, R. Edward: The cognitive interview method of conducting police interviews: eliciting extensive information and promoting therapeutic jurisprudence. *International Journal of Law and Psychiatry*. Volume 33. 5-6. 2010. 321-325. o. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2010.09.004>
- Hati Csilla: Egy eltűnt alapelv: a közvetlenség a büntetőeljárársban. In: Elek Balázs – Miskolczi Barna (szerk.): *Úton a bírósági meggyőződés felé. A készülő büntetőeljárás törvény kodifikációja*. Debrecen, Printart-Press, 2015. 159. o.
- Ivaskevics Krisztián – Pásztor Attila: Kihallgatástechnikai metódusok a világban 1. A Reid-módszer. *Belügyi Szemle*. 63. évf. 2. szám. 2015. 67-76., 78-87., 88-89. o. DOI: <https://doi.org/10.38146/BSZ.2015.2.3>
- Király Tibor: *Büntetőeljárás jog*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 103. o.
- Nagygyőr Csilla: A gyermekek kihallgatása a nyomozások során. *Belügyi Szemle*. 70. évf. 8. sz. 2022. 1661-1664. o. DOI: <https://doi.org/10.38146/BSZ.2022.8.5>
- Sági Lilla: A krimináltaktika jövője – Új kihallgatási technikák. *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*. XVI. kötet. 2015. 176-178. o.
- Tremmel Flórián (szerk.): *Kriminalisztika Tankönyv és Atlasz*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2005. 338. o.

Tremmel Flórián – Fenyvesi Csaba – Herke Csongor: *Kriminalisztika*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2009. 341-344., 376. o.

Varga Zoltán: *A tanú a büntetőeljárársban*. Complex Kiadó, Budapest, 2009. 33. o.

INTERROGATION TECHNIQUES IN CRIMINAL PROCEDURE

Although there are several types of evidence by which the facts of a criminal case can be established, the vast majority of findings are based upon information provided by defendants and witnesses. The success of a criminal procedure is therefore largely dependent upon the interrogation technique employed by the authorities.

The subject of effective interrogation methods is generally considered to concern forensic science and as such, the investigation phase of the procedure. Information provided by people with relevant knowledge of the facts should, however, carry the same weight in the taking of evidence at court, conducted in accordance with the principle of immediacy. The question that might arise, then, is that how the effectiveness of the interrogation and questioning of defendants and witnesses can be improved in our current criminal procedure regulation. In this paper, I aim to at least partially address this question. I open by outlining the function and relevance of the principle of immediacy, including the goal of the taking of evidence. I then move on to introducing some of the more well-known interrogation methods, such as the cognitive interview and the Reid-technique, that, although not entirely applicable at court, I believe might provide a level of guidance to the judge heading the trial.

ÜVEGES ESZTER ANNA

Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Holé Katalin egyetemi docens

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.15.Uveges>

A TITKOS FELDERÍTÉS KODIFIKÁCIÓS DILEMMÁI

1. Újragondolva

A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (a továbbiakban: Be.) megalkotásához számos kodifikációs törekvés és elvárás vezetett. Az egyik ilyen elvárás – ahogyan azt a szakirodalomban is számos szerző megfogalmazta¹ – a titkos felderítés szabályozásának újragondolása, azaz a titkos adatszerzés és titkos információgyűjtés kettősségének megszüntetése, az azzal járó értelmezési és gyakorlatban megjelenő nehézségek sürgős kiküszöbölése volt.

Jelen tanulmány nem foglalkozik az egyes titkos felderítési eszközök részletes bemutatásával, az eszközök alkalmazhatóságának feltételeivel, illetve azok alapjogi megfeleltethetőségével. Írásom célja a bűnüldözés titkos felderítés, azon belül is a rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény (a továbbiakban: Rtv.) szabályai szerinti titkos információgyűjtés és a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (a továbbiakban: régi Be.) szerinti titkos adatszerzés kodifikációs problémáinak feltárása, a problémára adott jogalkotói válaszok bemutatása és elemzése.

A jogalkotó ugyanis válaszolt a problémákra. A Be. egyrészt megszüntette a titkos adatszerzés és titkos információgyűjtés kettősségét, a bűnüldözési célú titkos információgyűjtést „beemelte” a büntetőeljárás kódexbe, és a büntetőeljárás keretében folytatott titkos felderítési tevékenységre egységesen bevezette a leplezett eszközök fogalmát és alkalmazásának szabályait. A büntetőeljárás kívüli titkos felderítés továbbra is titkos információgyűjtésként végezhető, melybe az eredeti jogalkotói szándék alapján a továbbiakban nem tartoznak bele a „nyomozási jellegű” tevékenységek, bűnüldözési célú titkos felderítés kizárólag a büntetőeljárás keretében, leplezett eszközök alkalmazása révén folytatható.

Másrészt a Be. megteremtette az előkészítő eljárás jogintézményét, ami a nyomozást megelőző preszakaszként garantálja, hogy a gyanú szintjét el nem érő információk alapján történő vizsgálódás, titkos felderítési eszközalkalmazás a büntetőeljárás adta garanciális keretek között folyhasson annak eldöntésére, hogy megállapítható-e a bűncselekmény egyszerű gyanúja.

¹ Bejzi 2010. 332., Nyeste 2015. 64-65.

Fentiek alapján akár kijelenthetnénk, hogy a jogalkotó megoldotta a gyakorlatban a kettősségből fakadó, múltban tapasztalt nehézségeket, ráadásul az előkészítő eljárás életre hívásával a gyanú szintjét el nem érő információkkal kapcsolatos vizsgálódás parttalansága is megszűnik. A kérdés az, hogy a hangzatos kodifikáció és annak során létrehozott jogintézmények valóban hatékony és demokratikus jogállami elveknek megfelelő megoldást kínáltak-e a felmerült problémákra, valamint, hogy igazolják-e a tapasztalatok e megoldások szükségességét.

2. A titkos felderítés

Finszter Géza szavait idézve a felderítő tevékenység tárgya olyan múltban bekövetkezett történeti tényállás, a jelenben zajló esemény vagy a jövőben bekövetkező kockázati lehetőség, amely nemzetbiztonsági vagy közbiztonsági relevanciával bír.² A titkos felderítés a felderítési tevékenységen belüli kört ölel fel. Ez a szűkebb kör – a jogszabályi rendelkezések és követelmények alapján – az arra feljogosított szervek tevékenysége, ami mindig valamilyen alapvető jog korlátozásával jár, és amit az érintett személy vagy személyek tudta nélkül végeznek.³

Mint minden megismerési folyamatnak, a felderítésnek is legalább négy eleme van: így a felderítés célja, ami lehet nemzetbiztonsági vagy bűnüldözési; a felderítés tárgya, ami maga a bűncselekmény, vagy valamely gyanús magatartás; a felderítés alanya, vagyis a nemzetbiztonsági szolgálatok és a bűnüldöző hatóságok; valamint a felderítés módja, az az a konkrét erők, eszközök, módszerek és alkalmazásuk eljárási formája.⁴

A felderítés bűnüldözési célja olyan információk megszerzése, amelyek segítségével a bűncselekmény megelőzése, megszakítása és bizonyítása az arra legalkalmasabb erőkkel, eszközökkel és módszerekkel a legrövidebb idő alatt minimális legitim erőszakkal és maximális hatékonysággal biztosítható.⁵

A titkos felderítés keretében alkalmazott eszközök és módszerek elengedhetetlenül szükségesek a szervezett bűnözés, sokszor határokon átívelő bűnözői csoportok felszámolásához. Az eredményes fellépés iránti bűnözői és társadalmi kíváncságnak azonban összhangban kell lennie az emberi jogokkal, és nem járhat azok sérelmével, csupán korlátozásával. Alapjog-korlátozó voltából adódóan (is) a titkos felderítési tevékenységet mindig szigorú, jól körülhatárolt keretek közé kell szorítani, és megfelelő garanciákkal kell körbe építeni. A titkos eszközökkel kapcsolatos vizsgálat középpontjában ugyanis soha nem az áll, hogy van-e „létjogosultsága” ezen eszközöknek egy demokratikus jogállamban, hanem az, hogy az eszközök alkalmazására, eredményük felhasználhatóságára csak a demokratikus

² Finszter 2004. 972.

³ Id. Be. 214. § (1) bekezdés, Rtv. 63. § (1) bekezdés, az ügyészségről szóló 2011. évi CLXIII. törvény (a továbbiakban: Ütv.) 25/A. § (1) bekezdés, a Nemzeti Adó- és Vámhivatalról szóló 2010. évi CXXII. törvény (a továbbiakban: NAVtv.) 51. § (1) bekezdés vagy a nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló 1995. évi CXXV. törvény (a továbbiakban: Nbtv.) 53. § (1) bekezdés

⁴ Bejczy 2006. 126.

⁵ Bejczy 2006. 126.

jogállamban megkövetelt alapelvek és célok mentén, törvényben meghatározottak szerint kerülhessen sor. Ezért beszélünk alapjog-korlátozásról és nem alapjog-sérelemről. Az egyes emberi jogok korlátozása ugyanis kizárólag az igazolt cél elérése érdekében, annak eléréséhez szükséges és arányos mértékben történhet, ezt a követelményt nem csak a Be., de Magyarország Alaptörvénye is rögzíti.⁶ Emellett az 1993. évi XXXI. törvénnyel kihirdetett, az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában 1950. november 4-én kihirdetett Egyezmény (a továbbiakban: Emberi Jogok Európai Egyezménye) is egyértelműen kifejezésre juttatja, és elvárásként rögzíti a magán- és családi élet, lakás tiszteletben tartásához való joggal kapcsolatban, hogy a jog gyakorlásába az arra feljogosított hatóság csak a törvényben meghatározott olyan esetekben avatkozhat be, amikor az egy demokratikus társadalomban meghatározott értékek – így a nemzetbiztonság, a közbiztonság vagy az ország gazdasági jóléte érdekében, zavargás vagy bűncselekmény megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, avagy mások jogai és szabadságai – védelme érdekében szükséges.⁷

3. Titkos felderítés: a kodifikációra váró helyzet

A titkos felderítés kérdéskörét illetően tehát a Be. megalkotása előtti, kodifikációra váró helyzet a titkos információgyűjtés és a titkos adatszerzés kettősségében állt. A legfontosabb tisztázandó kérdés: mi okozta a kettősséget, vagyis mi a különbség a két titkos felderítési tevékenység között, és mikor melyiket kellett alkalmazni?

A büntetőeljárás kivül végzett titkos információgyűjtés ugyanis sok esetben maga is „nyomozási jellegű” tevékenységet fedett le, ami alapvető garanciális hiányosságokhoz és értelmezési kérdésekhez vezetett, leginkább a gyakorlat szempontjából. Az elvárás ugyanis megalapozott volt: ha „nyomozási jellegű” cselekményekről van szó, miért a büntetőeljárás kívüli, különböző ágazati szabályok és miért nem a büntetőeljárás adta kereteken belül szabályozott a tevékenység. A bűnügyi „információgyűjtés” a büntetőeljárás megindulását feltételező gyanút megelőzően gyakorlatilag teljesen parttalanul folyhatott, szemben a nyomozás elrendelését követő titkos adatszerzéssel.⁸ A belső normák alapján (az ágazati törvények felhatalmazása szerint) a büntetőeljárás elrendelését megelőzően végezhető titkos információgyűjtés titkos információgyűjtés-ellenőrző szakaszának és titkos nyomozás szakaszának fenntartása azt a téves jelentést hordozhatta magában, hogy a nyomozó hatóság önállóan végezhet információ-ellenőrzést követő titkos nyomozást.⁹

Ráadásul nem kevésbé problematikus volt a helyzet abból adódóan is, hogy a nyomozás során alkalmazott titkos adatszerzés a bírói engedélyhez kötött titkos felderítési eszközök alkalmazását jelentette, a büntetőeljárás megindulását követően ezen eszközök mellett, bírói engedélyhez nem kötött titkos információgyűjtés továbbra is folyhatott párhuzamosan, az ágazati szabályok szerint.

⁶ Be. 2. §, Alaptörvény I. cikk (3) bekezdés

⁷ Emberi Jogok Európai Egyezménye 8. cikk

⁸ Tóth 2021. 20-21.

⁹ Nyeste – Szendrei 2019. 87.

3.1. A titkos információgyűjtés

A titkos tevékenységek közül azok, amelyeket a nyomozást megelőzően vagy a nyomozás során bírói engedély nélkül, valamint amelyeket a nyomozást megelőzően bírói engedéllyel végeznek, a titkos információgyűjtés fogalmi körébe tartoznak.¹⁰

A titkos információgyűjtés alapvető céljai között a bűncselekmény elkövetésének megelőzését, megakadályozását, felderítését, megszakítását, az elkövető kilétének megállapítását, elfogását, körözött személy felkutatását, tartózkodási helyének megállapítását, bizonyítékok megszerzését, a bűncselekményből származó vagyon visszaszerzését, valamint a büntetőeljárásban részt vevők és az eljárást folytató hatóság tagjainak és az igazságszolgáltatással együttműködő személyek védelmét rögzítik az ágazati törvények. A titkos információgyűjtés két nagy csoportja ennek alapján: az engedélyhez nem kötött és a külső – ügyészi vagy bírói – engedélyhez kötött titkos eszközök. A büntetőeljáráson kívül engedélyhez nem kötött és engedélyhez kötött eszközök, míg a nyomozás elrendelését követően kizárólag külső engedélyhez nem kötött eszközök alkalmazhatók titkos információgyűjtés keretében.

A titkos információgyűjtés szabályai alapján, engedély nélkül az arra feljogosított szerv számos eszközt alkalmazhatott, így például informátort, bizalmi személyt vagy a rendőrséggel titkosan együttműködő más személyt vehetett igénybe, puhatolás végezhetett vagy fedőokiratot állíthatott ki, csapdát alkalmazhatott vagy hírközlési rendszerekből és egyéb adattároló eszközökből információt gyűjthetett.¹¹

A rendőrség az ügyész engedélyével álvásárlás, bizalmi vásárlás, bűnszervezetbe való beépülés, ellenőrzött szállítás folytatása érdekében fedett nyomozót alkalmazhatott, kilátásba helyezhette a feljelentés elutasítását vagy a nyomozás megszüntetését, illetve törvényben meghatározott bűncselekmények esetén, az ügyész jóváhagyásával a rendőrség titkos információgyűjtésre felhatalmazott nyomozó szervének vezetője adatszolgáltatást kérhetett meghatározott szervektől.¹²

A rendőrség kizárólag „súlyos bűncselekmények” esetén, bírói engedélyhez kötött titkos információgyűjtés keretében igénybe vehetett különleges eszközöket, így magánlakásban titkos kutatást végezhetett, az észlelteket és ott történeteket technikai eszközökkel megfigyelhette, rögzíthette, postai küldeményt, valamint azonosítható személyhez kötött zárt küldeményt és az interneten vagy más számítástechnikai eszköz útján továbbított kommunikáció tartalmát ellenőrizhette, és azok tartalmát technikai eszközzel rögzíthette.¹³ A különleges eszköz alkalmazása iránti kérelem előterjesztésére a rendőrségnek vagy nyomozó hatóságának a vezetője volt jogosult, az alkalmazást az engedélyt kérő székhelye szerint illetékes

¹⁰ Polyák 2006. 7.

¹¹ Rtv. 64. § (1) bekezdés

¹² Rtv. 64. § (1) bekezdés f) pont, 67. § (1) bekezdés, 68. § (1) bekezdés

¹³ Rtv. 69. § (1) bekezdés

járásbíróságnak a törvényszék elnöke által kijelölt bírása engedélyezte, esetenként legfeljebb 90 napra, ez a határidő 90 nappal meghosszabbítható volt.¹⁴

3.2. A titkos adatszerzés

A titkos információgyűjtéshez képest a titkos adatszerzés legegyszerűbben megfogalmazva az a titkos tevékenység, amit a nyomozás során bírói engedéllyel végeznek.¹⁵ A titkos adatszerzés tehát a büntetőeljárás, a nyomozás része, az eszközöket és azok alkalmazhatóságát a régi Be. szabályai tartalmazzák.

A titkos adatszerzés alapvető célja a régi Be. szerint az elkövető kilétének, tartózkodási helyének megállapítása, elfogása, valamint bizonyítási eszköz felderítése volt.¹⁶ Titkos adatszerzés során tehát a cél a szükséges perrendszerű bizonyítékok felkutatása, a megalapozott gyanú bizonyítása, végső soron a büntetőjogi felelősség megállapítására irányult.¹⁷ E célok elérése érdekében az ügyész és a nyomozó hatóság bírói engedély birtokában a nyomozás elrendelésétől a nyomozás iratainak ismertetéséig az érintett tudta nélkül magánlakásban történeteket technikai eszközzel megfigyelhetett és rögzíthetett, postai küldeményt, azonosítható személyhez kötött zárt küldeményt felbonthatott, és azok tartalmát technikai eszközzel rögzíthette, valamint elektronikus hírközlési szolgáltatás útján továbbított kommunikáció tartalmát vagy számítástechnikai eszköz vagy rendszer útján továbbított, vagy azon tárolt adatokat megismerhetett, az észlelteket technikai eszközzel rögzíthette, és felhasználhatta.¹⁸

A régi Be. megfogalmazása alapján egyértelművé válik, hogy a nyomozás elrendelését követően titkos információgyűjtés csak és kizárólag engedélyhez nem kötött eszközökkel folyhatott, bírói engedélyhez kötött eszköz alkalmazása esetén a titkos adatszerzés büntetőeljárás – és nem a titkos információgyűjtés ágazati – törvényben rögzített szabályai alapján kellett eljárni. A nyomozás elrendelését megelőzően folytatott külső engedélyhez kötött titkos információgyűjtést tehát a nyomozás elrendelésével meg kellett szüntetni, és az csak újabb engedély alapján, a titkos adatszerzés szabályaira áttérve volt alkalmazható.¹⁹

A régi Be. tárgyi korlátot állított a bírói engedélyhez kötött titkos adatszerzés elé, az eszközök alkalmazására ugyanis csak meghatározott bűncselekményi kör esetén kerülhetett sor. Így általánosságban helye volt öt évig terjedő, vagy ennél súlyosabb szabadságvesztéssel büntetendő szándékos bűncselekmény, illetve üzletszerűen vagy bünszövetségben elkövetett, három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény esetén, valamint konkrétan meghatározott bűncselekmények, így például az új pszichoaktív anyaggal visszaélés vagy kitarottság, illetve az emberkereskedelem, a kerítés, a prostitúció elősegítése, a gyermekpornográfia, vagy az embercsempészás három évig terjedő szabadságvesztéssel

¹⁴ Rtv. 70-71. §

¹⁵ Polyák 2006. 8.

¹⁶ régi Be. 200. § (1) bekezdés

¹⁷ Kardos 2018. 184.

¹⁸ régi Be. 200. § (1) bekezdés

¹⁹ régi Be. 200. § (4) bekezdés

fenyegetett alakzata, a minősített adat és a nemzeti adatvagyon elleni bűncselekmények esetén.²⁰

Azokra az esetekre, amikor a két titkos felderítői tevékenység „összeért”, vagyis büntetőeljárás elrendelésére okot adó körülmény merült fel, a titkos információgyűjtés szabályairól át kellett térni a titkos adatszerzés szabályaira. Ha tehát a nyomozás elrendelését megelőzően az ágazati törvények alapján – bírói engedélyhez kötött – titkos információgyűjtés folyt, a titkos információgyűjtést a nyomozás elrendelését követően csak mint titkos adatszerzés lehetett folytatni.²¹

4. A megoldások: titkos felderítés a hatályos szabályozás szerint

A Be. miniszteri indokolása a következőképpen fogalmaz: „a javaslat szemben a korábbi szabályozással a bűnüldözési célú titkos információgyűjtést már nem a büntetőeljáráson kívül végzett eljárásnak tekinti. A bűnüldözési célú titkos felderítés a büntetőeljárás szerves részeként, magasabb garanciális erővel bíró szabályok között történhet, összefoglaló elnevezéssel leplezett eszközök alkalmazásával.”²² Az indokolás ezzel kifejezésre juttatja, hogy a Be. hatálybalépésével a titkos információgyűjtés és a titkos adatszerzés kettőssége megszűnik, a büntetőeljárás során egységesen leplezett eszközöket lehet alkalmazni, egyben megszűnik a bűnüldözési célú titkos információgyűjtés is. A céljának a megvalósítását szintén a leplezett eszközök szolgálják, a nyomozás preszakaszaként létrehozott előkészítő eljárás keretében. Az előkészítő eljárás indoka tehát világos volt: a bűnözés elleni küzdelemben ne folytassanak leplezett eljárásokat törvényi kereteken kívül, s így teljesen ellenőrizhetetlen módon.²³

4.1. Titkos információgyűjtés

Korlátozott lehetőségekkel, rendészeti (vagy bűnüldözést támogató), illetve bűnmegelőzési céllal az ágazati törvények továbbra is megengedik a titkos információgyűjtést.²⁴

Az Rtv. megadja a titkos információgyűjtés fogalmát: a rendőrség által, az érintett tudta nélkül végzett különleges tevékenység, amely a magánlakás sérthetlenségéhez, valamint a magántitok, a levéltitok és a személyes adatok védelméhez fűződő alapvető jogok korlátozásával jár.²⁵ Titkos információgyűjtés keretében mind bírói engedélyhez nem kötött eszközök – például titkosan együttműködő személy, helyettesítés –, mind bírói engedélyhez kötött eszközök – például hely titkos megfigyelése vagy lehallgatás – alkalmazhatók. A korábbi szabályozáshoz hasonlóan a bírói engedélyhez kötött eszközök alkalmazása esetenként

²⁰ régi Be. 201. § (1) bekezdés

²¹ régi Be. 200. § (4) bekezdés

²² T/13972. törvényjavaslat indokolással – a büntetőeljárásról

²³ Tóth 2021. 21.

²⁴ Nyeste – Szendrei 2019. 58.

²⁵ Rtv. 63. § (1) bekezdés

legfeljebb 90 napra engedélyezhető, amely alkalmanként legfeljebb 90 nappal meghosszabbítható.²⁶

Elvi éllel rögzíti a törvény, hogy „a rendőrség bűncselekmény felderítése, megszakítása, az elkövető kilétének megállapítása, elfogása, bizonyítékok megszerzése, illetve a bűncselekményből származó vagyon visszaszerzése érdekében kizárólag a büntetőeljárásról szóló törvényben meghatározottak szerint alkalmazhat leplezett eszközöket.”²⁷ Abban az esetben pedig, ha a büntetőeljárást az ágazati törvények alapján végzett titkos információgyűjtés adatai alapján indították meg, a büntetőeljárás megindítását követően át kell térni a leplezett eszközök szabályaira, a bírói vagy ügyészi engedélyhez kötött leplezett eszközök alkalmazását pedig akkor is engedélyezni kell, ha előtte, titkos információgyűjtés keretében bírói, külső vagy ügyészi engedélyhez kötött eszközöket alkalmaztak.²⁸ Az áttérésére – ha tehát a bírói engedélyhez kötött eszköz alkalmazása során olyan adat keletkezik, amely alapján büntetőeljárás megindításának lehet helye –, a titkos információgyűjtést folytató szerv vezetőjének a büntetőeljárásban felhasználni kívánt adat megszerzését követően 8 nap áll rendelkezésre, e határidőn belül kell kezdeményezni a büntetőeljárás megindítását.²⁹ Az adat felhasználhatóságáról és felhasználásáról a büntetőeljárás megindítására jogosult szerv a hozzá való érkezéstől számított 3 munkanapon belül dönt.³⁰

4.2. Leplezett eszközök

A Be. megadja számunkra a leplezett eszközök pontos fogalmát, miszerint ezen eszközök alkalmazása különleges tevékenység, melyet az erre feljogosított szervek az érintett tudta nélkül végeznek, mely tevékenység a magánlakás sérthetlenségéhez, valamint a magántitok, a levéltitok és a személyes adatok védelméhez fűződő alapvető jogok korlátozásával jár.³¹ A leplezett eszközök alkalmazására kizárólag a büntetőeljárás keretein belül kerülhet sor, a Be. szabályai alapján. A büntetőeljárás során alkalmazható leplezett eszközöket három nagy csoportra osztjuk: engedélyhez nem kötött, ügyészi vagy bírói engedélyhez kötött leplezett eszközök. A hatályos szabályozás tehát megszüntette a titkos adatszerzés elnevezést, egyben beemelte az engedélyhez nem kötött eszközöket is a törvénybe, ezzel kizárva annak a lehetőségét, hogy abban az esetben, ha büntetőeljárás indult, úgy büntetőeljáráson kívüli, ágazati szabályok alapján folyhasson bírói engedélyhez nem kötött titkos információgyűjtés.

Alapjog korlátozó mivoltukból adódóan a leplezett eszközöket csak meghatározott cél, a bűncselekménnyel összefüggő információ vagy adat, bizonyíték megszerzése érdekében lehet alkalmazni, abban az esetben, ha alkalmazásuk szükséges, és az elérendő cél arányban áll az egyén alapvető jogának korlátozásával, tehát kellőképpen igazolt és indokolt az alapjog korlátozás. Ezzel kifejezésre juttatja a jogalkotó a leplezett eszközök büntetőeljárásban való alkalmazhatóságának *ultima ratio* jellegét. Egyértelmű ugyanis, hogy azokban az esetekben, ha

²⁶ Rtv. 75/B. § (1) bekezdés

²⁷ Rtv. 63. § (4) bekezdés

²⁸ Be. 256. § (1)-(2) bekezdés

²⁹ Rtv. 75/I. § (1) bekezdés

³⁰ Be. 258. §

³¹ Be. 214. § (1) bekezdés

a megszerezni kívánt információ más módon elérhető, úgy mellőzni kell az alapvető jog korlátozásával járó eszközök igénybevételét.

Azokban az esetekben, amikor a büntetőeljárást az ágazati törvények³² alapján végzett titkos információgyűjtés során megszerzett adatok alapján indították meg, a megindítást követően át kell térni a Be. leplezett eszközökre vonatkozó szabályaira, és a bírói vagy ügyészi engedélyhez kötött leplezett eszközök alkalmazását akkor is engedélyeztetni és engedélyezni kell, ha előtte alkalmaztak a titkos információgyűjtés keretében bírói, külső vagy ügyészi engedélyhez kötött titkos eszközöket. A jogalkotó ezáltal hangsúlyozza, hogy a Be. adta szabályozási keretek magasabb bírói és ügyészi garanciát jelentenek, és ennek a feltételrendszernek akkor is teljesülnie kell, ha megelőzően folytattak engedélyhez kötött titkos felderítési tevékenységet.

4.3. Az előkészítő eljárás

Az előkészítő eljárás a büntetőeljárás első, de nem szükségszerű része, mely a jogalkotói szándék szerint a bűnüldözési célú titkos információgyűjtést váltja fel, pontosabban beemeli azt a büntetőeljárásba. A bűncselekmény egyszerű gyanújának szintjét el nem érő információellenőrzésre a büntetőeljárás adta garanciális keretek között előkészítő eljárás folytatható, melynek célja annak megállapítása, hogy fennáll-e a bűncselekmény gyanúja.

Ez a szabályozás – vagyis az előkészítő eljárás létrehozásával kialakított eljárási rendszer – megteremti annak lehetőségét, hogy a nyomozás elrendelése előtt, de a büntetőeljárás keretein belül a bűncselekmények gyanújának megállapítása vagy kizárása érdekében, rövid határidőn belül egyfajta előzetes, proaktív felderítés legyen alkalmazható.³³

Megjegyzendőnek tartom, hogy az előkészítő eljárás lefolytatásának határideje 6 hónap, ha pedig olyan bűncselekmény gyanújának megállapítására irányul, mely esetében bírói engedélyhez kötött leplezett eszköz is alkalmazható, 9 hónap.³⁴ Álláspontom szerint ez a határidő – szemben a miniszteri indokolással – még jóindulattal sem nevezhető rövidnek, kifejezetten annak fényében, hogy a bűncselekmény gyanújának megállapítása vagy annak kizárása érdekében az arra feljogosított szervek leplezett eszközöket alkalmazhatnak, és adatszerző tevékenységet folytathatnak, tehát hónapokon keresztül a bűncselekmény egyszerű gyanújára pusztán csak utaló információk alapján súlyos alapjog-korlátozó tevékenységet végeznek. Az előkészítő eljárás során az előkészítő eljárást folytató szerv a bűncselekmény gyanújának megállapítása céljából adatszerző tevékenységet folytathat, meghatározott engedélyhez nem kötött eszközöket – így például titkosan együttműködő személyt, információgyűjtést, ellenőrzést –, meghatározott ügyészi engedélyhez kötött eszközöket – például fedett nyomozót, álvásárlást – alkalmazhat, valamint valamennyi bírói engedélyhez kötött leplezett eszközt igénybe veheti.

³² Ütv., Rtv., NAVtv., Nbtv.

³³ T/13972. törvényjavaslat indokolással – a büntetőeljárásról

³⁴ Be. 344. § (1) bekezdés

Egyelőre nyitva kell hagyni azt a kérdést, hogy a fentiekben bemutatott szabályozás –mellyel kapcsolatos aggodalmait számos szerző kifejezésre juttatta³⁵ – valóban hatékony és a jogállami elveknek megfelelő válasz volt-e az évtizedig fennálló problémára. A végleges válaszadás előtt ugyanis érdemes – és érdekes – megvizsgálni a Be. hatályba lépése óta lefolytatott előkészítő eljárások számát, illetve az eljárások alakulását, az igénybe vett leplezett eszközöket.

Az előkészítő eljárás és a leplezett eszközökkel kapcsolatos döntések a Legfőbb Ügyészség által évente készülő statisztikai adatok részét képezik, így nyilvános és hiteles adatok állnak rendelkezésünkre a jogintézmény vizsgálathoz egészen a Be. hatálybalépése óta. Az elrendelt előkészítő eljárások száma 2018. év II. félévtől 2022. évig az alábbiak szerint alakult, a 2023. évi statisztika jelenleg még nem áll rendelkezésre. A statisztikai adatokkal kapcsolatban rögzítendő, hogy azok összesített éves számadatokat tartalmaznak, nem egyes bűncselekmények szerinti megoszlásban rögzítik az elrendelt előkészítő eljárásokat és alkalmazott leplezett eszközöket.

A Be. 2018. július 1. napjával való hatályba lépését követően, 2018. év II. félévében az ügyészségi statisztika alapján 991 esetben rendelték el előkészítő eljárását. Ez a szám 2019. évben 1880-ra emelkedett, 2020. évben 1506 volt, míg 2021. évben 1576 esetet, 2022. évben pedig 1599 esetet számolunk.

Az elrendelt előkészítő eljárásokban a 2018. év II. félévéről szóló statisztika alapján 524 alkalommal került sor leplezett eszközzel kapcsolatos döntés meghozatalára. A 2019. évben elrendelt előkészítő eljárásokban 1338 alkalommal, 2020. évben 2023 alkalommal, míg 2021. évben 2192 alkalommal született döntés leplezett eszközről. Ez 2022. évre 2491 döntésre emelkedett.

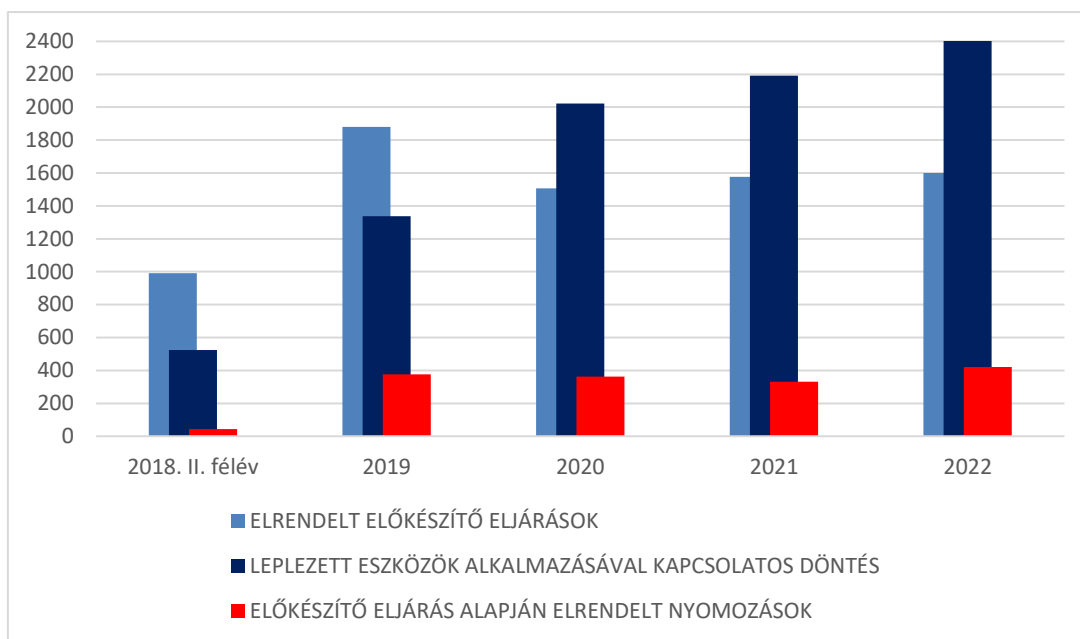
Az tehát kijelenthető, hogy a jogalkalmazó az előkészítő eljárások során bátran nyúl a leplezett eszközök alkalmazásához. Nem túlzás azt megjegyezni, hogy rengeteg elrendelt eljárásról, és annál is több leplezett eszköz alkalmazásáról szóló döntésről beszélhetünk. Könnyen kijelenthetnénk, ha az arra feljogosított szerv indokoltnak tartotta az előkészítő eljárás elrendelését, majd a Be. által adott lehetőségekkel élve leplezett eszközöket alkalmazott, és adatszertő tevékenységet folytatott, akkor bizonyosan eredményre vezettek ezek az eljárások. Hiszen az előkészítő eljárásban alkalmazható leplezett eszközök alkalmasak arra, hogy – túlzás nélkül – az emberi magánélet valamennyi aspektusát feltárják az alkalmazó számára, ezzel „hozzáségítve” az alkalmazót a bűncselekmény egyszerű gyanújának megállapításához vagy fennálltának kizárásához.

A rendelkezésre álló adatok azonban korántsem ezt mutatják. A Be. hatályba lépését követően, 2018. II. félévében a 991 elrendelt előkészítő eljárás eredménye alapján pusztán 44 esetben került sor a nyomozás elrendelésére. 2019-ben az 1880 elrendelt előkészítő eljárás csupán 376 esetben vezetett a nyomozás elrendeléséhez. A 2020-ban elrendelt 1506 előkészítő eljárás 363 esetben volt alkalmas az egyszerű gyanú megállapítására, így a nyomozás elrendelésére. 2021-ben erre az 1576 elrendelt előkészítő eljárásból pusztán 332 volt képes, míg 2022-ben az 1599 folyamatban volt előkészítő eljárás alapján 421 esetben állapították meg a

³⁵ Hack – Horváth 2018. 297., Finszter – Korinek 2018. 120., Finszter 2024. 1095.

bűncselekmény egyszerű gyanúját és rendelték el a nyomozást. Mindezen adatokat – és azok súlyát – az alábbi ábra szemlélteti.

1. ábra

Saját szerkesztés, a Legfőbb Ügyészség statisztikai adatai alapján³⁶

Százalékos megoszlásban ezek az adatok azt jelentik, hogy a 2018. év II. félévében elrendelt előkészítő eljárások mindössze 4,4 %-a vezetett a nyomozás elrendeléséhez, 2019-ben az elrendelt előkészítő eljárások 20 %-a, 2020-ban az eljárások 24,1 %-a, 2021-ben az előkészítő eljárások 21,7 %-a, míg 2022-ben 26,3 %-a eredményezte a nyomozás elrendelését, tehát az egyszerű gyanú megállapítását. Tényszerűen látható tehát, hogy a lefolytatott előkészítő eljárások és az azokban alkalmazott leplezett eszközök által beszerzett információk túlnyomó többsége alapján még a bűncselekmény egyszerű gyanúja sem volt megállapítható, így azok nem alapozták meg a nyomozás elrendelését.

A törvényi definícióból kiindulva értelemszerűen nem mondhatjuk azt, hogy mindez az előkészítő eljárások eredménytelenségét jelenti, hiszen a Be. nem úgy fogalmaz, hogy „az előkészítő eljárás célja a bűncselekmény gyanújának megállapítása”. Az előkészítő eljárás célja annak megállapítása, hogy a bűncselekmény gyanúja fennáll-e. Tehát a 2018. év II. féléve óta elrendelt előkészítő eljárások alapján 6016 esetben nem lehetett megállapítani a bűncselekmény egyszerű gyanúját, annak ellenére, hogy 8568 döntés született leplezett eszközök alkalmazásáról. Felmerül azonban a kérdés, hogy valóban szükséges és arányos volt-e a leplezett eszköz alkalmazása, és valóban *ultima ratio* jelleggel került-e sor ezen eszközök alkalmazására? Álláspontom szerint a feltett kérdésre a lefolytatott előkészítő eljárások alapján elrendelt nyomozások számának fényében a válasz nemleges, és bár nem beszélhetünk parttalan szabályozásról a hatályos törvény alapján, tömeges – és az eredmények alapján kimondható – felesleges leplezett eszköz alkalmazásról azonban igen.

³⁶: <https://ugyeszseg.hu/wp-content/uploads/2023/11/buntetojogi-szakag-2022.-ev.pdf>

5. Újragondolva?

A jelenleg hatályos szabályozás szerint tehát büntetőeljáráson kívüli titkos információgyűjtés, vagy büntetőeljárás – akár az előkészítő eljárás, akár a nyomozás – keretében történő leplezett eszköz alkalmazásra van lehetősége az arra feljogosított szervezeteknek, a különböző törvények szerinti titkos felderítési eszközök párhuzamos igénybevétele azonban kizárt. A széttagoltság megszüntetése kétség nélkül üdvözlendő. A Be. ugyanis szakított azzal a szemlélettel, mely a titkos információgyűjtésre és titkos adatszerzésre elkülönült eljárási folyamatként tekintett. A titkos felderítés különleges eszközei és módszerei a bizonyítási eszközök és cselekmények katalógusát gazdagítják, egységesen szabályozva és törvényi szinten biztosítva a szükségesség-arányosság követelményéhez igazodó, kivételes alkalmazás feltételrendszerét is.³⁷ Hiszen a koncepció alap gondolata ez volt: a bűnüldözési célú titkos információgyűjtés és titkos adatszerzés különállásának megszüntetése, a bűnüldözési célú titkos információgyűjtés büntetőeljárásba történő integrálása és egységes szabályrendszerbe iktatása, biztosítva ezzel a jogbiztonság és az alapjog-korlátozó eszközök garanciális szabályozottságának magasabb fokát.

A fentiek szerint azonban, alaposan megvizsgálva, tulajdonképpen továbbra is adott a titkos információgyűjtés eszközeinek alkalmazása az ágazati törvények alapján, egyben lehetőség van az előkészítő eljárás keretében gyanú nélküli büntetőeljárás folytatására, és leplezett eszközök alkalmazására is.

Az előkészítő eljárás létrehozása már önmagában is komoly kritikákat váltott ki, hiszen a jogintézmény alapján a bűncselekmény egyszerű gyanúja nélkül, akár a magánszférát leginkább korlátozó, bírói engedélyhez kötött leplezett eszközök alkalmazásával is folyhat büntetőeljárás. Mindezek fényében álláspontom szerint még nagyobb aggodalomra ad alapot az, hogy a gyakorlati tapasztalatok, statisztikai adatok alapján az előkészítő eljárásokban tömeges leplezett eszköz alkalmazás, így alapjog-korlátozás zajlik, miközben ezen eljárások és eszközök alapján megszerzett információk elenyésző számban vezetnek a bűncselekmény egyszerű gyanújának a megállapításhoz. Hónapokon keresztül folytatnak egyes személyekkel szemben büntetőeljárást – előkészítő eljárást –, és hónapokon keresztül alkalmaznak – akár a legsúlyosabb, bírói engedélyhez kötött – leplezett eszközöket, anélkül, hogy az egyénről megszerzett, magánéletét teljes mértékben feltáró információk akár a bűncselekmény egyszerű gyanújának megállapítására elegendőek lennének.

A büntetőeljárás minden mozzanatában keresni kell a törvényesség és eredményesség összhangját.³⁸ Ismertetett eredmények azonban megítélésem szerint önmagukban is megkérdőjelezzik a törvényesség, a szükségesség és arányosság követelményeinek tiszteletben tartását.

³⁷ Nyeste – Szendrei 2019. 88.

³⁸ Bejczy 2006. 127.

Felhasznált irodalom

- Bejczy Alexa: A titkos információgyűjtés célhoz kötöttsége. *Belügyi Szemle*, 2006/7-8.
- Bejczy Alexa: A titkos információgyűjtés és a titkos adatszerzés szabályozásának hazai útvésztojében. *ELTE Jogi Tanulmányok*, 2010.
- Finszter Géza – Korinek László: Az eltűnt gyanú nyomában. *Belügyi Szemle*, 2018/3. DOI: <https://doi.org/10.38146/BSZ.2018.3.8>
- Finszter Géza: A titkos felderítés kriminalisztikája. In: Bócz Endre: *Kriminalisztika 1-2.*, BM Kiadó, Budapest, 2004.
- Géza Finszter: Legal basis for the use of covert means. *Belügyi Szemle*, 2024/6. sz. DOI: <https://doi.org/10.38146/bsz-ajia.2024.v72.i6.pp1087-1099>
- Hack Péter – Horváth Georgina: A büntetőeljárásról szóló új törvényről. *Jogtudományi Közlöny*, 2018/6.
- Kardos Tímea: A titkos információgyűjtés és titkos adatszerzés alapjogi követelményei és gyakorlati problémái, kitekintéssel a leplezett eszközök kérdéskörére. *Acta Universitatis Szegediensis: publicationes discipulorum iurisprudentiae*, 2018. https://acta.bibl.u-szeged.hu/70841/1/forum_discipulorum_2018_149-209.pdf (2024.05.26.)
- Nyeste Péter: A titkos információszerzés szükséges és lehetséges reformja. *Belügyi Szemle*, 2015/1. sz. DOI: <https://doi.org/10.38146/BSZ.2015.1.3>
- Nyeste Péter – Szendrei Ferenc: *A bűnügyi hírszerzés kézikönyve*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2019.
- Polyák Zsolt: A titkos információgyűjtés és a titkos adatszerzés. *Belügyi Szemle*, 2006/6.
- Tóth Mihály: Nyílt gondolatok a leplezett eszközökről. *Ügyvédek Lapja*, 2021/6.

THE CODIFICATION DILEMMAS OF COVERT INVESTIGATION

Before the Act XC of 2017 on the Code of Criminal Procedure came into force, the system of rules for covert investigation was characterized by fragmentation: we distinguished between the secret information gathering and secret data acquisition. These two covert investigations methods could even take place in parallel, so it was possible to apply them based on the criminal procedure and sectoral laws, at the same time in the criminal procedure. The reconsideration of this regulation was an urgent request during the codification. The legislator transformed the rules of secret reconnaissance, eliminated the duality of covert information collection and secret

data acquisition, and created the legal institution of the preparatory procedure. According to the current regulations, secret information collection can be carried out outside the criminal proceedings according to the sectoral laws, while after the initiation of the criminal procedure only the so called covert means can be used. The main function of the preparatory procedure is to examine the information that does not reach the level of suspicion. Based on these, we could state that the new rules conform to requirements. However, the preparatory procedure – which is highly questionable from the point of view of the rule of law –, led to the mass use of covert investigations methods based on the statistical data, without the simple suspicion of the crime being established in the ordered procedures.

**INFOKOMMUNIKÁCIÓS JOGI ÉS MAGYAR
JOGTÖRTÉNETI SZEKCIÓ**

KOVÁCS ANDREA

Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék

Témavezető: dr. Gosztonyi Gergely habil. egyetemi docens

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.16.Kovacs>

A KÖZÖSSÉGI MÉDIA API-K, MINT A BOTOK SZABÁLYOZÁSÁNAK EGYIK LEHETSÉGES MÓDJA

Bevezetés

A közösségi média platformokon a botok működésének több feltétele is van. Ezek a feltételek: a (i) regisztrált profil, (ii) az automatizálás lehetősége, ami lehet akár a platform által biztosított alkalmazásprogramozási felület (*application programming interface*, a továbbiakban: API),¹ vagy valamilyen mechanizmus, amely a *front-enden* keresztül lép kapcsolatba a platformmal, valamint (iii) a bot viselkedésének algoritmusos megvalósítása.² Jelen tanulmány célja, hogy röviden ismertesse az API-k jogi jelentőségét, majd bemutassa a Facebook, a Twitter/X és a TikTok egy-egy releváns API-jának dokumentációját. A tanulmány szempontjából releváns API-k azok, amelyekkel automatizáltan lehetőség van a platformon különböző, a szólásszabadság mint alapjog szempontjából releváns műveletek (kedvelés, bejegyzés közzététele, tartalom megosztása, fiók követése stb.) végrehajtására. Ebből következően a tanulmány tárgyán kívül esnek az adatgyűjtésre, a kutatásra vagy az üzleti tevékenységre, marketingre szolgáló API-k, amelyek egy későbbi tanulmányai lehetnek.

Az API fogalma, jelentősége

Az API olyan programokat vagy rendszerprogramokat és azok dokumentációját jelenti, amelyeket – programnyelvtől függetlenül – más programok használhatnak. API hívásokon keresztül lehetőség van más programok szolgáltatásainak használatára az adott programok működésének ismerete nélkül,³ így az API-k standardizált módon biztosítják a programok együttműködését.⁴ A közösségi médiaplatformok tekintetében a nyilvánosan biztosított API-k lehetővé teszik bizonyos adatok lekérdezését, bejegyzések létrehozását, reklámok menedzselését stb.⁵ API alatt azonban nem csak a platform által biztosított csatlakozófelületet

¹ Lehetséges azonban ezen kívül is API-kat használni, ezt más szerzők nem hivatalos API-knak nevezik. (Ng & Taeihagh, 2021) 563.

² (Assenmacher et al., 2020) 2.

³ (*Alkalmazásprogramozási Interfész - Wiki - Fogalomtár - HTE Site*, n.d.)

⁴ (Van Der Vlist et al., 2022) 3., (Plantin et al., 2018) 15.

⁵ (*Overview - Graph API - Documentation*, n.d.; *Twitter API Documentation*, n.d.)

érthetjük, hanem a csatlakozófelülethez előre megírt, a platformon bizonyos műveleteket végrehajtó programokat is.⁶

A közösségi médiaplatformok – üzleti érdekeiket szem előtt tartva – alkalmazásprogramozási felületeket biztosítanak felhasználóiknak, hogy a platformok szolgáltatásait beépíthessék saját alkalmazásaikba, ezáltal növelve mindkét fél láthatóságát, bevételeit. Ezek a felületek elsősorban üzleti felhasználóknak készültek, azonban a 2010-es évek végéig különösebb megkötések nélkül a kutatók is használhatták ezeket. Az API-kon keresztül csak a közösségi platform által meghatározott és szabályozott tevékenységek végezhetők,⁷ ami egyfajta infrastrukturális hatalmat és kontrollt jelent a közösségi média platformok számára.⁸

Az API-k egyik felhasználási módja az információgyűjtés. A 2018-as *Cambridge Analytica* botrány⁹ előtt a kutatók is széles körben használták az API-kat a közösségi médiajelenségek vizsgálatára. Bár a lehetőségek jelentősen beszűkültek azóta, az újabb kutatások során is számos alkalommal használnak API-t a kutatók.¹⁰ Emellett az API-k profilozásra is használhatók (voltak), így azokat a belső fenyegetések feltárására is használták,¹¹ de léteznek olyanok is, amelyek a tartalomszűrést, és -moderálást segítik.¹² A botok esetében a közösségi platformokon végzett tevékenység gyakran API-kon keresztül történik.¹³

Az API-kra vonatkozó platformszabályok

Az API-kra vonatkozó szabályokat a platformok a közösségi irányelvektől elkülönítve, a fejlesztőknek szóló dokumentációban helyezik el.¹⁴ Emellett fontos szerepet kapnak a változást bejelentő dokumentumok (ún. *changelogok*), amelyek jelzik, illetve dokumentálják, hogy az adott API két kiadás (ún. *release*) között hogyan változott: mely hibákat javították ki, milyen új funkciók/adatok érhetőek el vagy kerültek kivezetésre.¹⁵ Ez utóbbiak jelentik a jogszabályban foglaltak, illetve a különböző irányelvekben megfogalmazott kritériumok tényleges végrehajtását és betartatását.¹⁶ Például a Facebook reklámokra vonatkozó irányelvei tiltották a

⁶ Lásd pl.: a gyakran használt Botometer API-t (korábban Botornot), amely egyes fiókok tevékenységét pontozza az alapján, hogy mennyire valószínű, hogy automatizáltan tevékenykednek. (*Botometer Pro*, n.d.) Bár a Botometer pontossága megkérdőjelezhető, lásd pl.: (Gallwitz & Kreil, 2021)

⁷ (Grimme et al., 2018) 449.

⁸ (Van Der Vlist et al., 2022) 3., 17., (Plantin et al., 2018) 15.

⁹ (Németh, 2019)

¹⁰ Lásd pl. a 2020-as elnökválasztást követően (Zannettou, 2021). Ugyanakkor a platformok kontrollja miatt ezeket a kutatásokat érdemes fenntartásokkal kezelni. (Lovink & Rasch, 2013) 358. 370. (Van Der Vlist et al., 2022) 4.

¹¹ (Pitropakis et al., 2020) 195.

¹² Ilyen lehet például Google esetében a Perspective API, ami egy-egy komment hatását hivatott előre jelezni. (Gorwa et al., 2020) 9.

¹³ (Chu et al., 2012) 811.

¹⁴ (*More on Restricted Use Cases – X Developers*, n.d.; *Overview - Graph API - Documentation*, n.d.; *TikTok for Developers*, n.d.-a; Van Der Vlist et al., 2022) 4.

¹⁵ (Van Der Vlist et al., 2022) 8–11.

¹⁶ (Van Der Vlist et al., 2022) 16.

származáson alapuló bármilyen megkülönböztetést, ez az adat továbbra is gyűjthető és felhasználható volt, így továbbra is lehetséges volt származási alapon szűrni az elérendő célcsoportot.¹⁷ Emellett a platformok alkalmaznak valamilyen ellenőrző mechanizmust, mielőtt az API tényleges használata megkezdődhetne. A Facebook esetében ez az *App Review*, ami egyrészt proaktív ellenőrzés a felhasználók érdekében, másrészt kontroll alatt tartja azokat az adatokat, amelyekhez a versenytársak hozzájuthatnak,¹⁸ harmadrészt pedig blokkolhatja a rosszindulatú felhasználókat és a versenytársakat.¹⁹

Facebook Graph API

A Meta Platformszabályzata az applikáció fogalma alá sorol minden olyan technikai integrációt – ideértve az API-kat, fejlesztőeszközöket (*software development kit*, SDK), pluginokat, eszközöket, weboldalakat és nem utolsósorban a botokat –, amelyeket a felhasználó tesz közzé a platformmal kapcsolatban.²⁰ Ennek megfelelően jelen fejezetben a két fogalom felcserélhető, applikáció alatt a közösségi média bot is értendő.²¹

A Facebook több API-val is rendelkezik, ezek közül a két, már szakirodalom tárgyát is képező API, a Graph API és a Marketing API.²² A Graph API-n belül elérhető többek között Oldalakhoz (Pages API), és az élő videóközvetítésekhez (Live Video API)²³ kapcsolódó API is.²⁴ A Graph API dokumentációján keresztül vizsgálható, milyen lépések szükségesek ahhoz, hogy egy bot végül műveleteket végezhesen a Facebook felületén. A botok szempontjából még a csoportokhoz és az oldalakhoz kapcsolódó API-knak lehet nagyobb jelentőségük, így jelen fejezet kitér ezen API-k egyes szabályainak ismertetésére is. Kiemelendő, hogy a Facebook ezeket az API-kat jelenleg ingyenesen biztosítja a felhasználók számára, habár ezt a platform nem garantálja.²⁵

A dokumentációt vizsgálva első lépésként hozzáférési tokenekre van szükség. A hozzáférési token azonosítja a felhasználót, az applikációt vagy az oldalt.²⁶ A hozzáférési tokenek esetén a hozzáférés szintje lehet Standard és Advanced, amelyek különböző adatokhoz biztosíthatnak hozzáférést.²⁷ Ehhez kapcsolódnak az engedélyek, amelyeket az applikáció felhasználója elfogad (vagy engedélyez) a használatához, például hogy az applikáció hozzáférhet-e az e-mail címéhez.²⁸

¹⁷ (Van Der Vlist et al., 2022) 13.

¹⁸ (Van Der Vlist et al., 2022) 15.

¹⁹ (Van Der Vlist et al., 2022) 17.

²⁰ (*Platform Terms*, n.d.) 12. pont a.

²¹ A szabályozásról lásd részletesebben: (Kovács, 2022)

²² Átfogóan lásd: (Van Der Vlist et al., 2022). A Marketing API nem képezi a cikk tárgyát.

²³ (*Meta Developer Documentation*, n.d.)

²⁴ Korábban létezett a Csoportokhoz kapcsolódóan is külön (Groups API), de ez 2024. április 22-vel megszüntetésre került. (*Groups API - Graph API - Documentation*, n.d.)

²⁵ (*Platform Terms*, n.d.) 11. pont g.

²⁶ (*Access Token Guide - Facebook Login - Documentation*, n.d.)

²⁷ (*Access Levels - Graph API - Documentation*, n.d.)

²⁸ (*Access Levels - Graph API - Documentation*, n.d.)

A hozzáférési tokenek szólhatnak rövid vagy hosszú időre is. Az előbbi egy-két óráig használható, az utóbbi körülbelül 60 napig.²⁹ Többféle hozzáférési token is létezik, ezek főbb típusai az alábbiak:

- App hozzáférési token: ezzel írhatók és módosíthatók az applikáció adatai, ez a token szükséges az egész applikációt érintő változtatásnál.
- Kliens token: ezzel érhetőek el az applikáció szintű API-k, amelyek beágyazhatóak magába az applikációba.
- Oldal token: ezzel lehetséges az oldalak adatainak olvasása, írása és módosítása.
- Rendszerhasználó token: ez a token szükséges, ha automatizált módon, az applikáció felhasználójának tevékenységétől függetlenül szeretnénk végrehajtani műveleteket a hirdetésekben vagy az Oldalokon.
- Felhasználói token: ezzel a tokennel hajthat végre az applikáció valós időben műveleteket az applikációt használó tevékenységének megfelelően (adatok írása, módosítása, olvasása).³⁰

Minden API-hoz limitek kapcsolódnak, azaz a Meta szabályozza, hogy megadott időtartamon belül az applikáció (vagy bot) hány műveletet végezhet. A Meta kétféle limitet használ attól függően, milyen API-ról van szó, néhány esetben pedig a használt token típusához köti, hány API hívás engedélyezett.³¹ Az egyik típus az ún. *Platform Rate Limit*, amely esetében applikáció és felhasználó szinten is gördülő rendszerben egy óra az időtartam (azaz az elmúlt egy órában összesen), és külön limitet kell figyelembe venni applikáció szinten (ami a napi aktív felhasználók számából számítható ki), és külön limit van az egyes felhasználók számára is az applikációhoz kapcsolódóan.³² A másik limit típus az ún. *Business Use Case Rate Limit*, amely esetén az időablak általában egy óra vagy egy nap, a limit kiszámítása pedig az API-nak megfelelő, specifikus módon történik. Az Oldalak esetében Oldal vagy Rendszerhasználó token használata esetében gördülő 24 órában az oldal látogatóinak száma szorozva 4800-zal, azonban App hozzáférési vagy felhasználói token esetében a *Platform Rate Limit* alkalmazandó.³³ Kiemelendő, hogy a közösségi irányelvei között a Facebook kifejezetten tiltja a nagyon gyakori közzétételt, megosztást, fiókok, csoportok, oldalak vagy események létrehozását.³⁴

A Platformszabályzat lehetőséget ad a Meta-nak arra, hogy előzetes engedélyezési folyamatnak és ezt követően folyamatos ellenőrzésnek vesse alá azokat az applikációkat, amelyek a Meta platformjait kívánják használni.³⁵ Jelenleg amennyiben a fejlesztett applikációt nem csak azok használhatják, akik valamilyen speciális státusszal rendelkeznek az applikációban (azaz például nem fejlesztők, adminisztrátorok vagy tesztelők)³⁶, akkor alá kell vetni az App Review folyamatának. Ez a folyamat biztosítja a Meta ellenőrzését afelett, hogy

²⁹ (Access Token Guide - Facebook Login - Documentation, n.d.)

³⁰ (Access Token Guide - Facebook Login - Documentation, n.d.)

³¹ (Rate Limits - Graph API - Documentation, n.d.)

³² (Rate Limits - Graph API - Documentation, n.d.)

³³ (Rate Limits - Graph API - Documentation, n.d.)

³⁴ (Spam / Transparency Center, n.d.)

³⁵ (Platform Terms, n.d.) 7. pont

³⁶ (App Review - Responsible Platform Initiatives - Documentation, n.d.; App Roles - Meta App Development - Documentation, n.d.)

az applikáció a megfelelő módon használja a szolgáltatásait és API-kat.³⁷ A folyamat során a Meta teszteli, hogy az applikáció valóban működik-e, a megadott felhasználásnak megfelelően működik-e, illetve megfelelő felhasználói élményt nyújt-e.³⁸ A másik fő szempont, hogy csak olyan engedélyeket kérjen a fejlesztő, amelyeket tényleg használ és amelyekre tényleg szüksége van.³⁹ Ezek az engedélyek fogják meghatározni, hogy az applikáció milyen adatokhoz férhet hozzá, és milyen műveleteket hajthat végre. Ilyen *pages_manage_post* jogosultság teszi lehetővé, hogy az applikáció egy Oldalra bejegyzéseket, fényképeket vagy videókat töltsön fel, azokat frissítse vagy törölje.⁴⁰ Kiemelendő, hogy a folyamat azonnal lezárul és az applikációt elutasítják, ha a fejlesztő hamis fiókot adott meg a teszteléshez, ugyanakkor lehetőség van tesztfelhasználó létrehozására.⁴¹ Amennyiben a Meta az engedélyezést követően visszaélést tapasztal – különösen amennyiben jogszabály vagy valamely platformszabályzat vagy irányelve betartása szükségessé teszi –, úgy az Appot és a fejlesztő fiókját is felfüggesztheti, illetve törölheti.⁴²

Az API-kon keresztül – jogosultság és engedélyek függvényében – többféle művelet is végezhető. A kommentek esetében megadott lehetséges műveletek lehetnek például:

- *Reading*: olvasási jog, amely a tartalmat, illetve annak metaadatait (pl.: azonosító, lehetséges-e az adott kommentre válaszolni vagy hány válasz érkezett az adott kommentre) adja meg,
- *Publishing*: komment közzététele,
- *Deleting*: komment törlése,
- *Updating*: komment szerkesztése.⁴³

A felsorolt műveleteket végrehajthatja az applikáció like-okkal,⁴⁴ reakciókkal,⁴⁵ oldalakkal,⁴⁶ oldalak bejegyzéseivel,⁴⁷ fényképekkel,⁴⁸ és bejegyzésekkel is.⁴⁹

Twitter API

A Twitter/X automatizálásra vonatkozó szabályzata tiltja a Twitter/X API-n kívüli automatizálást.⁵⁰ Emellett tilos az API-kkal való visszaélés a limitációk megkerülése is.⁵¹

³⁷ (*App Review - Responsible Platform Initiatives - Documentation*, n.d.)

³⁸ (*Content - Responsible Platform Initiatives - Documentation*, n.d.)

³⁹ (*Content - Responsible Platform Initiatives - Documentation*, n.d.)

⁴⁰ (*Permissions Reference - Graph API - Documentation*, n.d.)

⁴¹ (*Common Mistakes - Responsible Platform Initiatives - Documentation*, n.d.)

⁴² (*Platform Terms*, n.d.) 7. pont e.

⁴³ (*Comment - Graph API - Documentation*, n.d.; *Object Comments - Graph API - Documentation*, n.d.)

⁴⁴ (*Object Likes - Graph API - Documentation*, n.d.)

⁴⁵ (*Object Reactions - Graph API - Documentation*, n.d.)

⁴⁶ (*Page - Graph API Reference - Documentation*, n.d.)

⁴⁷ (*Post - Documentation*, n.d.)

⁴⁸ (*Graph API Photo Node - Documentation*, n.d.)

⁴⁹ (*Graph API Reference V20.0*, n.d.)

⁵⁰ (*X's Automation Development Rules | X Help*, n.d.)

⁵¹ (*X's Automation Development Rules | X Help*, n.d.)

Természetesen ez technikailag lehetséges: egy 2012-es kutatás szerint az akkori bejegyzések 6,23%-át nem regisztrált API-kon keresztül tették közzé.⁵² A fejlesztői szabályzat megismétli azt, ami az automatizálásra vonatkozó szabályzatban is megtalálható: azon programok esetében, amelyek képesek bejegyzéseket közzétenni, más felhasználókat követni vagy üzeneteket küldeni, tilos a spamelés és a platform manipulálása, tilos a tömeges követés és a lényegében azonos bejegyzések közzététele több fiókon keresztül.⁵³ Botok esetében külön kiemelik, hogy a felhasználók számára egyértelművé kell tenni a fiók bot mivoltát, és azt is, hogy ki a felelős érte.⁵⁴ Ugyanakkor amennyiben a spam mértékét szeretné egy felhasználó vizsgálni – esetleg kutatást folytatni róla és publikálni –, azt nem teheti meg a Twitter/X kifejezett hozzájárulása nélkül.⁵⁵ Hasonló rendelkezéseket találunk a fejlesztői irányelvekben kifejezetten hivatkozott API korlátozásokról szóló irányelvek között is.⁵⁶

A fejlesztői irányelvek alapján tilos a licencszerződésben meghatározott limitek meghaladása a fair adathasználat és a spamelés visszaszorítása érdekében.⁵⁷ A limitek mértékét a választott API határozza meg.⁵⁸ A Twitter/X jelenleg 4 lehetőséget kínál az alábbi jellemzőkkel:

- Ingyenes: 1 projekt, 1 applikáció, 1500 bejegyzés per applikáció per hónap, csak bejegyzések közzétételére ad lehetőséget;
- Basic: 1 projekt, 2 applikáció, 3000 bejegyzés per felhasználó, 50.000 bejegyzés per applikáció, a bejegyzések közzététele mellett havi 10.000 bejegyzés olvasása is lehetséges;
- Pro: 1 projekt, 3 applikáció, 300.000 bejegyzés per applikáció, 1.000.000 bejegyzés olvasására is lehetőséget ad;
- Enterprise: nincsenek közzétett jellemzők, azok egyedi megállapodás tárgyát képezik.⁵⁹

Részletesebben vizsgálva, az egyes szintekhez különböző engedélyezett műveletek tartoznak és a műveletekhez műveletenként eltérő limitek. A fent megadott “bejegyzés per...” a teljes applikáció szintű limit 30 napra számítva, ezen felül az egyes műveletek napi limittel is rendelkeznek.⁶⁰ Az Ingyenes szint esetében például csak 3 művelet végezhető az API-n keresztül:

- Bejelentkezett felhasználó lekérdezése: 25 db/24 óra;
- Bejegyzés létrehozása: 50 db/24 óra/felhasználó és 50 db/24 óra/applikáció;

⁵² (Chu et al., 2012) 815. A botfiókok esetében ez az arány 42,39% volt. (Chu et al., 2012) 816. A botok esetében a kutatók azt találták, hogy a botok általi közzététel 87%-a történt API-kon.

⁵³ (*Developer Agreement and Policy – X Developers*, n.d.)

⁵⁴ (*Developer Agreement and Policy – X Developers*, n.d.)

⁵⁵ (*Developer Agreement and Policy – X Developers*, n.d.)

⁵⁶ (*More on Restricted Use Cases – X Developers*, n.d.)

⁵⁷ (*Developer Agreement and Policy – X Developers*, n.d.) III. pont D., Ez a rendelkezés a Meta esetében csak szankcióként jelenik meg, ugyanakkor a dokumentáció tartalmazza, hogy mennyi a limit megadott esetekben. (*Platform Terms*, n.d.)

⁵⁸ A jelenlegi ismertető az X API v2.0-ra vonatkozik, ezen felül elérhető még: X API Standard v1.1, Premium 1.1 és Enterprise API-k is (*API Reference Index*, n.d.), amelyek még a projektstruktúráján kívül léteznek. (*Projects Overview*, n.d.)

⁵⁹ (*Twitter API Documentation*, n.d.)

⁶⁰ (*Rate Limits*, n.d.)

- Bejegyzés törlése: 50 db/24 óra/felhasználó és 50 db/24 óra/applikáció.⁶¹

Basic és Pro szintek esetében lényegesen több műveletre van lehetőség, magasabb limittel és rövidebb periódussal. Összehasonlításképpen Pro előfizetéssel felhasználónként az applikáción keresztül már 100 bejegyzés közzététele engedélyezett 15 perc alatt és 10.000 24 óra alatt.⁶²

A Twitter/X esetében is szükségesek hozzáférési tokenek mind az applikáció, a fiókok azonosításához, amelyek nevében az applikáció műveleteket végez.⁶³ A limitek ezekhez a tokenekhez kötődnek, a felhasználók esetében pedig összeadódnak és nem applikációnként számlálандó.⁶⁴ A Twitter/X javaslatokat is ad, hogy milyen applikációkat fejlesszenek a felhasználók. Ilyenek lehetnek például a moderálást segítő alkalmazások, amelyekkel a felhasználók kiegészítésként vagy additív módon hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a platform mindenki számára biztonságosabb legyen. Ehhez a Twitter/X ötleteket is ad, mely műveleteket érdemes használni (amelyek közül nem mindegyik művelet érhető el az ingyenes változatban), illetve konkrétan megemlíti a Perspective API-t.⁶⁵

A Meta-val szemben a Twitter/X esetében a fejlesztői fiók létrehozásakor kell megadni, hogy a fejlesztő milyen célra tervezi használni azt. Ezt a leírást kell folyamatosan frissíteni és lényeges változtatás esetén értesíteni szükséges a Twitter/X-et.⁶⁶

TikTok API

A TikTok – a Meta-hoz hasonlóan és a Twitter/X-szel ellentétben – az API-kat ingyenesen biztosítja a felhasználók számára.⁶⁷ Szintén a Meta-hoz hasonlóan minden applikációt, amely a TikTok API-t használja, kötelező regisztrálni, a regisztráció pedig együtt jár egy App Review folyamattal, amelyet változások esetén szükséges megismételni, sőt, új applikáció esetében egy auditfolyamatban is részt kell venni.⁶⁸ Szintén kötelező az audit, amennyiben a tartalommegosztás az API-n keresztül nem privát módban történik, hanem a tartalom automatikusan publikussá válik a TikTok felületén.⁶⁹ Nem auditált applikáció esetén 5 felhasználó tehet közzé videót egy 24 órás időablakban, és a bejegyzésnek privátnak kell lennie (azaz kizárólag a felhasználó láthatja). Később természetesen a felhasználó publikussá teheti a videót.⁷⁰ Auditált és nem auditált applikációk esetében is van egy limit, amely viszont applikációnként változik. Ez a limit a TikTok szabályzata szerint általában 15

⁶¹ (*Rate Limits*, n.d.)

⁶² Havonta ez a limit felhasználónként 288.000, míg applikáció szinten 300.000.

⁶³ (*User Access Tokens (3-Legged OAuth Flow)*, n.d.)

⁶⁴ (*Rate Limits*, n.d.)

⁶⁵ (*What to Build with the Twitter API*, n.d.)

⁶⁶ (*Developer Policy – X Developers*, n.d.) Chapter 1.

⁶⁷ (*TikTok Developer Terms of Service / TikTok*, n.d.)

⁶⁸ (*TikTok for Developers*, n.d.-a)

⁶⁹ (*TikTok for Developers*, n.d.-b)

⁷⁰ (*TikTok for Developers*, n.d.-b)

bejegyzés/nap/fiók körül alakul.⁷¹ Kifejezett követelmény még, hogy az applikáció ne más platformok tartalmainak másolására szolgáljon, illetve a felhasználók széles körének szóljon egy szűk, előre meghatározott kör helyett.⁷²

A többi platformhoz hasonlóan a TikTok is többféle API-t kínál: külön API szolgál a tartalommegosztásra, az adathordozásra, a megjelenítésre, a kutatásra, valamint a kereskedelmi tartalmakra.⁷³ Ezek közül jelen tanulmány – céljának megfelelően – csak a tartalommegosztásra szolgáló API-t ismerteti.

A tartalommegosztásra szolgáló API célja, hogy a felhasználó közvetlenül a TikTokon tudja megosztani a tartalmat, ami lehet video vagy fénykép is. Erre két formában van lehetőség: azonnali közzététel a TikTokon, illetve tartalomfeltöltés (amit később közzétehet a felhasználó). Mind fényképek, mind videók esetében, legyen szó akár azonnali közzétételről, akár feltöltésről, a limit felhasználónként 6, azaz egy felhasználó egy percen belül 6 videó közzétételét kezdeményezheti az API-n keresztül. A limitek a többi platformhoz hasonlóan felhasználói tokenekhez vannak kötve.⁷⁴ Közösségi irányelvek szintjén a TikTok esetében az automatizáció úgy jelenik meg, mint aminek segítségével tilos fiókok hálózatát üzemeltetni.⁷⁵

Az API-k lehetséges jelentősége a botok szabályozása szempontjából

Az alkalmazásprogramozási felületeken keresztül a felhasználók jelentős mennyiségű információhoz hozzáférhetnek, de akár tartalmakat is közzétehetnek a különböző platformokon. Egy 2021-ben publikált kutatás arra az eredményre jutott, hogy 2020 májusában több mint 40.000 olyan nyílt forráskódú *repository* volt elérhető, amelyek a közösségi médiában tartalom közzétételére szolgálnak.⁷⁶ Megállapították azt is, hogy az újonnan létrehozott *repository*-k száma a hivatalos API-któl függően változott (2014 és 2018 között növekedett, míg 2018 és 2020 között csökkent), a legtöbb *repository* pedig a platformokhoz kapcsolódó botokat tartalmazott.⁷⁷

A tanulmányban Ng és Taeihagh a hamis hírek terjedése kapcsán vizsgálták az API-k szerepét. A hamis hírek terjesztésének négy fázisát állapították meg, és mindegyik esetében megvizsgálták, hogy lehetőséget ad-e az egyes platformok által biztosított API annak végrehajtására, vagy más, (harmadik fél) által fejlesztett API-val lehetséges. A vizsgált platformok a Facebook, az Instagram a Reddit és a Twitter/X voltak. Jelen tanulmányban az egyes fázisoknál csak a Facebook-ot és a Twitter/X-t ismertetem, amennyiben a fázis

⁷¹ (*TikTok for Developers*, n.d.-b)

⁷² (*TikTok for Developers*, n.d.-b)

⁷³ (*TikTok for Developers*, n.d.-c)

⁷⁴ (*TikTok for Developers*, n.d.-d; *TikTok for Developers*, n.d.-e; *TikTok for Developers*, n.d.-f)

⁷⁵ (*Accounts and Features*, n.d.)

⁷⁶ (Ng & Taeihagh, 2021) 564.

⁷⁷ (Ng & Taeihagh, 2021) 581.

közvetlenül hatással van a platformon megjelenő tartalomra.⁷⁸ Ng és Taeihagh az alábbi fázisokat különböztették meg:

Első fázis= Hálózat létrehozása: (hamis) fiók létrehozása API-n keresztül a Twitter esetében lehetséges, azonban már létrehozott fiókokkal egymás követése, barátnak jelölése, tartalom kedvelése és megosztása a Facebook API-ján keresztül is lehetséges.

Második fázis= Profilozás: a felhasználók/célközönség meghatározására és kiválasztására szolgál, jelen tanulmány szempontjából nem lényeges fázis.

Harmadik fázis= Tartalomgyártás: jelen esetben nem releváns fázis.

Negyedik fázis= Információterjesztés: bejegyzés közzétételét akár azonnal, akár ütemezetten mind a Facebook, mind a Twitter/X API lehetővé teszi. A Twitter/X-en lehetséges a bejegyzésekre válaszolás, a közvetlen üzenetküldés azoknak, akik megemlítik a fiókot a bejegyzésükben, befolyásos felhasználók megjelölése, válasz írása számukra, de lehetőség van a kedvelésre, megosztásra, vagy bármilyen bejegyzés megválaszolására.⁷⁹

A hamis hírek terjedése ellen a szerzők az alábbi ajánlásokat teszik:

1. Fiókok létrehozásának és az API-khoz való hozzáférésnek az aktív monitorozása: a szerzők az egy fiók/fő megoldást nem tartják elfogadhatónak. Ennek megfelelően megkövetelnék, hogy több fiók esetében a platform írja elő a felhasználó számára, hogy minden fiók esetében adja meg, mire kívánja használni azt, a platform pedig ellenőrizze, hogy a fiók által közzétett tartalom megfelel-e ennek a célnek. Hasonló eljárást javasolnak az API-k használata esetén is azzal, hogy néhány havonta kérjenek információt a felhasználótól. Pozitív példaként említik, hogy a Twitter/X kutatáshoz használható API-ját csak oktatási intézmények használják.
2. Algoritmikus tartalom proaktív monitorozása: a szerzők azt ajánlják, hogy a platformok dolgozzanak együtt az akadémikusokkal olyan eszközök kifejlesztése érdekében, amelyek segítenek a szintetikus tartalom detektálásában.
3. Gyanús tevékenység monitorozása és gyors reagálás a koordinált kampányokra: az egyes fiókok vizsgálata mellett szükséges felhasználói csoportok aktivitásának vizsgálata is, kifejezetten a bothálózatok miatt.
4. Reklámok felügyelete: a platformok feladata a hirdető személyek ellenőrzése mellett a reklámok tartalmának folyamatos ellenőrzése. A szerzők a spam/nem megfelelő reklám jelentésének lehetővé tételét javasolják.
5. Információáramlás korlátozása nagy jelentőségű események során: a szerzők ennek meghatározását a kormányokra bíznák. Példaként a szingapúri választásokat hozzák, ahol a szavazás előtti napon tilos a kampányolás.
6. Kormányzati részvétel a szabályzásban: a szerzők a kormányzat részvételét várják olyan szabályozások megalkotásában, amelyek egyensúlyt teremtenek az innováció és a vállalt kockázatok között. Példaként egy szingapúri törvényt hoznak, amely védelmet kíván nyújtani az online hamis hírekkel és manipulációval szemben.

⁷⁸ A tanulmány megjelenése óta a hivatalos API-k változhattak.

⁷⁹ (Ng & Taeihagh, 2021) 567–574.

7. Kollaboratív és részvételi megközelítés a közép- és hosszútávú hamis információterjesztés kezelésében: a szerzők fontosnak tartják a kormányok, a közösségi médiaplatformok és a tényellenőrök együttműködését.⁸⁰

Az ajánlások közül több általános megállapításokat tartalmaz (2, 4, 6, 7). Az információáramlás korlátozása (5) pedig – ebben a formában biztosan – aggályos lehet.⁸¹ Kifejezetten a jelen tanulmány tárgyát képező API-kra az 1. és a 3. pont vonatkozatható.

Konklúzió

A szabályozás első pontja, milyen botok működése engedélyezett az adott platformon. A botok működését akkor tudják a platformok hatékonyan befolyásolni, szabályozni, amennyiben azok a platformok nyilvános API-jait használják.⁸² A Twitter/X esetében az automatizáció – így a botok használata – is kizárólag a Twitter/X által biztosított API-kon keresztül engedélyezett, ezáltal a Twitter/X kifejezetten magánál kívánja tartani a kontrollt a platformon működő botok esetében. A Facebook és a TikTok esetében nem található ilyen szabály a fejlesztői irányelvekben.

Az Ng és Taeihagh tanulmány a javaslatok között megfogalmazta, hogy több fiók esetében a felhasználó adjon leírást a fiók céljáról és tervezett tevékenységéről. A fejlesztői fiókok esetében hasonló mechanizmus létezik a Twitter/X szabályzatai alapján, amelyek előírják a fejlesztőknek, hogy fejtse ki, mire kívánja használni a fiókot, de az API-khoz való hozzáféréshez nem állapít meg szigorúbb követelményeket. A Facebook és a TikTok esetében a fejlesztett applikációnak vagy botnak kell átesnie hasonló ellenőrzésen. Ez utóbbi ellenőrzés specifikusabb, meglátásom szerint nagyobb kontrollt ad a platform kezébe, hogy biztosítsa az API-k megfelelő használatát.⁸³ Ezzel párhuzamosan elfogadhatónak tartanám, hogy platformmanipuláció esetében (spam, hamis hírek terjesztése), maga a platform is felelősségre vonható legyen, mivel explicite jóváhagyta az adott felhasználást. Önmagában a hozzáférés megadása vagy megtagadása is szabályozási eszköz a közösségi média botok tekintetében.

A fenti javaslatokból kiindulva a platformoknak lehetőségük van a gyanús tevékenységek monitorozására, illetve a gyors reagálásra. Gyanús tevékenységet jelenthet például az applikáció/bot által közzétett bejegyzések számának ugrásszerű megnövekedése választási időszakokban, míg aktivitása két választási időszak között lényegesen kisebb. Ez olyan mutató, amelyet a platform könnyedén monitorozhat és amelyre szükség esetén reagálhat. A gyors reagálásra is van lehetőség, egyrészt maguk az API-k rendelkeznek limitekkel, amelyet az adott bot nem léphet túl, másrészt pedig a platformoknak lehetőségük van a hozzáférés azonnali megtagadására és az applikáció vagy a fejlesztői fiók szankcionálására is.⁸⁴ Amennyiben a platformok a 3. javaslati pontnak megfelelően felhasználói csoportokat is vizsgálnak, úgy az

⁸⁰ (Ng & Taeihagh, 2021) 578–580.

⁸¹ Analógiaként összefoglalóan lásd az internetkorlátozásról: (Gosztonyi, 2023) 147–169.

⁸² Az API-k segítségével a botok aktivitása is csökkenthető. (Gorwa & Guilbeault, 2020) 13.

⁸³ (Gorwa & Guilbeault, 2020) 12–13.

⁸⁴ Lásd pl.: (*TikTok for Developers*, n.d.-a)

egymással gyanúsán hasonló tevékenységet mutató applikációk és botok szankcionálhatók, tevékenységük koordináltan korlátozható, ezzel pedig a szólásszabadság érvényesülése is könnyebben kezelhető.

Felhasznált irodalom

Access Levels—Graph API – Documentation. (n.d.). Meta for Developers. Retrieved June 30, 2024, from <https://developers.facebook.com/docs/graph-api/overview/access-levels/>

Access Token Guide—Facebook Login—Documentation. (n.d.). Meta for Developers. Retrieved June 30, 2024, from <https://developers.facebook.com/docs/facebook-login/guides/access-tokens/>

Accounts and Features. (n.d.). Retrieved June 30, 2024, from <https://www.tiktok.com/community-guidelines/en/integrity-authenticity>

Alkalmazásprogramozási interfész—Wiki—Fogalomtár—HTE site. (n.d.). Retrieved June 29, 2024, from <https://www.fogalomtar.hte.hu/wiki/-/wiki/HTE+Infokommunikacios+Fogalomtar/Alkalmaz%C3%A1sprogramoz%C3%A1si+interf%C3%A9sz>

API reference index. (n.d.). Retrieved June 30, 2024, from <https://developer.x.com/en/docs/api-reference-index>

App Review—Responsible Platform Initiatives—Documentation. (n.d.). Meta for Developers. Retrieved June 30, 2024, from <https://developers.facebook.com/docs/resp-platform-initiatives/app-review/>

App Roles—Meta App Development—Documentation. (n.d.). Meta for Developers. Retrieved June 30, 2024, from <https://developers.facebook.com/docs/development/build-and-test/app-roles/>

Assenmacher, D., Clever, L., Frischlich, L., Quandt, T., Trautmann, H., & Grimme, C. (2020). Demystifying Social Bots: On the Intelligence of Automated Social Media Actors. *Social Media + Society*, 6(3), 205630512093926. DOI: <https://doi.org/10.1177/2056305120939264>

Botometer Pro. (n.d.). Retrieved June 29, 2024, from <https://rapidapi.com/OSoMe/api/botometer-pro>

Chu, Z., Gianvecchio, S., Wang, H., & Jajodia, S. (2012). Detecting Automation of Twitter Accounts: Are You a Human, Bot, or Cyborg? *IEEE Transactions on Dependable and Secure Computing*, 9(6), 811–824. DOI: <https://doi.org/10.1109/TDSC.2012.75>

Comment—Graph API - Documentation. (n.d.). Meta for Developers. Retrieved June 30, 2024, from <https://developers.facebook.com/docs/graph-api/reference/comment/>

Common Mistakes—Responsible Platform Initiatives—Documentation. (n.d.). Meta for Developers. Retrieved June 30, 2024, from <https://developers.facebook.com/docs/app-review/submission-guide/common-mistakes/>

Content—Responsible Platform Initiatives—Documentation. (n.d.). Meta for Developers. Retrieved June 30, 2024, from <https://developers.facebook.com/docs/resp-plat-initiatives/app-review/content/>

Developer Agreement and Policy – X Developers. (n.d.). Retrieved June 30, 2024, from <https://developer.x.com/en/developer-terms/agreement-and-policy>

Developer Policy – X Developers. (n.d.). Retrieved June 30, 2024, from <https://developer.x.com/en/developer-terms/policy>

Gallwitz, F., & Kreil, M. (2021). *The Rise and Fall of “Social Bot” Research* (SSRN Scholarly Paper 3814191). <https://papers.ssrn.com/abstract=3814191>

Gorwa, R., Binns, R., & Katzenbach, C. (2020). Algorithmic content moderation: Technical and political challenges in the automation of platform governance. *Big Data & Society*, 7(1), 205395171989794. <https://doi.org/10.1177/2053951719897945>

Gorwa, R., & Guilbeault, D. (2020). Unpacking the Social Media Bot: A Typology to Guide Research and Policy. *Policy & Internet*, 12(2), 225–248. DOI: <https://doi.org/10.1002/poi3.184>

Gosztonyi, G. (2023). *Censorship from Plato to Social Media: The Complexity of Social Media’s Content Regulation and Moderation Practices*. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-031-46529-1>

Graph API Photo Node—Documentation. (n.d.). Meta for Developers. Retrieved June 30, 2024, from <https://developers.facebook.com/docs/graph-api/reference/photo/>

Graph API Reference v20.0: Post - Documentation. (n.d.). Meta for Developers. Retrieved June 30, 2024, from <https://developers.facebook.com/docs/graph-api/reference/post/>

Grimme, C., Assenmacher, D., & Adam, L. (2018). Changing Perspectives: Is It Sufficient to Detect Social Bots? In G. Meiselwitz (Ed.), *Social Computing and Social Media. User Experience and Behavior* (Vol. 10913, pp. 445–461). Springer International Publishing. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-319-91521-0_32

Groups API – Graph API – Documentation. (n.d.). Meta for Developers. Retrieved June 30, 2024, from <https://developers.facebook.com/docs/features-reference/groups-api/>

Kovács, A. (2022). Botok, automatizált fiókok a közösségi médiában. *Jogi Tanulmányok*, 209–223. DOI: <https://doi.org/10.56966/2022.14.Kovacs>

Lovink, G., & Rasch, M. (2013). *Unlike us reader: Social media monopolies and their alternatives*. Amsterdam Institute of Network Cultures. <https://dare.uva.nl/search?identifier=b3ac3f13-8354-4a9a-900f-801802def2e2>

Meta Developer Documentation. (n.d.). Meta for Developers. Retrieved June 30, 2024, from <https://developers.facebook.com/docs/>

More on restricted use cases – X Developers. (n.d.). Retrieved June 29, 2024, from <https://developer.x.com/en/developer-terms/more-on-restricted-use-cases>

Németh, S. (2019). A Cambridge Analytica-ügy jogi vizsgálata. *XIV. Jogász Doktoranduszok Országos Szakmai Találkozója*, 245–255.

Ng, L. H. X., & Taeihagh, A. (2021). How does fake news spread? Understanding pathways of disinformation spread through APIs. *Policy & Internet*, 13(4), 560–585. DOI: <https://doi.org/10.1002/poi3.268>

Object Comments—Graph API - Documentation. (n.d.). Meta for Developers. Retrieved June 30, 2024, from <https://developers.facebook.com/docs/graph-api/reference/object/comments/>

Object Likes—Graph API - Documentation. (n.d.). Meta for Developers. Retrieved June 30, 2024, from <https://developers.facebook.com/docs/graph-api/reference/object/likes/>

Object Reactions—Graph API - Documentation. (n.d.). Meta for Developers. Retrieved June 30, 2024, from <https://developers.facebook.com/docs/graph-api/reference/object/reactions/>

Overview—Graph API - Documentation. (n.d.). Meta for Developers. Retrieved June 29, 2024, from <https://developers.facebook.com/docs/graph-api/overview/>

Page—Graph API Reference—Documentation. (n.d.). Meta for Developers. Retrieved June 30, 2024, from <https://developers.facebook.com/docs/graph-api/reference/page/>

Permissions Reference—Graph API - Documentation. (n.d.). Meta for Developers. Retrieved June 30, 2024, from <https://developers.facebook.com/docs/permissions/>

Pitropakis, N., Kokot, K., Gkatzia, D., Ludwiniak, R., Mylonas, A., & Kandias, M. (2020). Monitoring Users' Behavior: Anti-Immigration Speech Detection on Twitter. *Machine Learning and Knowledge Extraction*, 2(3), Article 3. DOI: <https://doi.org/10.3390/make2030011>

Plantin, J.-C., Lagoze, C., Edwards, P. N., & Sandvig, C. (2018). Infrastructure studies meet platform studies in the age of Google and Facebook. *New Media & Society*, 20(1), 293–310. DOI: <https://doi.org/10.1177/1461444816661553>

Platform Terms. (n.d.). Meta for Developers. Retrieved June 30, 2024, from <https://developers.facebook.com/terms/>

Post—Documentation. (n.d.). Meta for Developers. Retrieved June 30, 2024, from <https://developers.facebook.com/docs/graph-api/reference/page-post/>

Projects overview. (n.d.). Retrieved June 30, 2024, from <https://developer.x.com/en/docs/projects/overview>

Rate limits. (n.d.). Retrieved June 30, 2024, from <https://developer.x.com/en/docs/twitter-api/rate-limits>

Rate Limits—Graph API - Documentation. (n.d.). Meta for Developers. Retrieved June 30, 2024, from <https://developers.facebook.com/docs/graph-api/overview/rate-limiting/>

Spam Transparency Center. (n.d.). Retrieved June 30, 2024, from <https://transparency.meta.com/policies/community-standards/spam/>

TikTok Developer Terms of Service | TikTok. (n.d.). Retrieved June 30, 2024, from <https://www.tiktok.com/legal/page/global/tik-tok-developer-terms-of-service/en>

TikTok for Developers. (n.d.-a). Retrieved June 29, 2024, from <https://developers.tiktok.com/doc/our-guidelines-developer-guidelines/>

TikTok for Developers. (n.d.-b). Retrieved June 30, 2024, from <https://developers.tiktok.com/doc/content-sharing-guidelines/>

TikTok for Developers. (n.d.-c). Retrieved June 30, 2024, from https://developers.tiktok.com/doc/overview?enter_method=left_navigation

TikTok for Developers. (n.d.-d). Retrieved June 30, 2024, from <https://developers.tiktok.com/doc/content-posting-api-reference-direct-post/>

TikTok for Developers. (n.d.-e). Retrieved June 30, 2024, from <https://developers.tiktok.com/doc/content-posting-api-reference-upload-video/>

TikTok for Developers. (n.d.-f). Retrieved June 30, 2024, from <https://developers.tiktok.com/doc/content-posting-api-reference-photo-post/>

Twitter API Documentation. (n.d.). Retrieved June 29, 2024, from <https://developer.x.com/en/docs/twitter-api>

User Access Tokens (3-legged OAuth flow). (n.d.). Retrieved June 30, 2024, from <https://developer.x.com/en/docs/authentication/oauth-1-0a/obtaining-user-access-tokens>

Van Der Vlist, F. N., Helmond, A., Burkhardt, M., & Seitz, T. (2022). API Governance: The Case of Facebook's Evolution. *Social Media + Society*, 8(2), 205630512210862. DOI: <https://doi.org/10.1177/20563051221086228>

What to build with the Twitter API. (n.d.). Retrieved June 30, 2024, from <https://developer.x.com/en/docs/twitter-api/what-to-build>

X's automation development rules | X Help. (n.d.). Retrieved June 29, 2024, from <https://help.x.com/en/rules-and-policies/x-automation>

Zannettou, S. (2021). "I Won the Election!": An Empirical Analysis of Soft Moderation Interventions on Twitter. *Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media*, 15, 865–876. DOI: <https://doi.org/10.1609/icwsm.v15i1.18110>

SOCIAL MEDIA APIS AS A MEANS TO REGULATE BOT ACTIVITY

There are several factors defining bot activity on social media platforms. One significant factor is whether the platform provides APIs and what characteristics these APIs have. The aim of this article is to share some existing views on governance through APIs and how they can be a powerful tool in the hands of platforms to maintain a safe and genuine platform to its users. This aim is achieved through examining Facebook's, Twitter/X's and TikTok's APIs that are relevant from the freedom of expression perspective, i.e. the users can post, like, share and comment through different applications than the ones provided by social media companies. How these APIs are used are defined by the relevant community guidelines, such as Twitter/X's automation policy, as well as developer guidelines, which implement additional rules and processes including app reviews. The description of developer documentation also falls under the scope of this article.

**JOGELMÉLETI, JOGSZOCIOLÓGIAI ÉS
FILOZÓFIAI SZEKCIÓ**

BUDAI KATALIN EDINA

Jog- és Társadalomelméleti Tanszék

Témavezető: dr. Karácsony András egyetemi tanár

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.17.Budai>

A JOGÁSZI ETIKA KONTEXTUÁLIS ELMÉLETE

*“No social role encourages such ambitious moral aspirations as the lawyer's, and no social role so consistently disappoints the aspirations it encourages.”¹
(William H. Simon)*

1. Bevezetés

Bár sok fiatal annak reményében kezdi meg jogi tanulmányait, hogy választott pályáján majd alkalma lesz a társadalom javára fordítani tudását és képességeit, a legtöbbször mégis úgy kerül ki az egyetemről, hogy ezek a remények elhalványulnak, majd a praxis nyomása alatt gyakran teljesen szertefoszlanak.² Legalábbis William H. Simon, az elméleti jogi etika egyik meghatározó teoretikusa, ezt tapasztalta pályája során. Simon – aki az USA legrangosabb egyetemein oktatott és ügyvédként is dolgozott – azzal magyarázta ezt a jelenséget, hogy az Egyesült Államokban hagyományosnak tekintett ügyvédi szerepfelfogásra épülő szakmai etika aláássa a jogi munka során adódó tényleges feladatok és a hivatás morális alapját képező igazságossági értékek közötti kapcsolatot azáltal, hogy bizonyos helyzetekben igazságtalanságban való közreműködést követel meg az ügyvédtől.³ Pedig a kiábrándulás és a hivatással járó erkölcsi szorongás elkerülhető lenne a teoretikus szerint: az ügynevezett kontextuális jogi etikai koncepciója erre is megoldást kínál. Az alábbiakban – az elméleti jogi etika tárgyával, irányzataival és alapfogalmaival kapcsolatos rövid áttekintést követően – ennek a sajátos elméletnek a bemutatására vállalkozom.

2. Az elméleti jogi etika

Az elméleti jogi etika a jogászi hivatás szerepspecifikus etikai koncepcióival foglalkozó, joggyakorlaton orientálódó elméleti diszciplína, amely az 1970-es években indult fejlődésnek az Egyesült Államokban. A jogi etikai diskurzus első hullámának nevezett, nagyjából három évtizedes időszakban az erkölcsfilozófiai megközelítések dominálták az elméletalkotást. Az etikusok az individuális jogászra mint morális ágensre összpontosítottak, és arra kerestek

¹ Simon 1998. 1.

² Uo. 1.

³ Uo. 2-3.

választ, hogy a jogászi szerep adhat-e, illetve milyen körben adhat felmentést a hivatásgyakorló számára az általános erkölcsi normák alól.⁴ Aztán a 2000-es évek környékén perspektívaváltás következett be a jogi etikai gondolkodásban. A második hullám idején a hangsúly az individuális jogász életének erkölcsi aspektusairól a társadalmi aspektusokra helyeződött át, így előtérbe kerültek a politikafilozófiai szemléletű megközelítések. A teoretikusok számára már nem az volt az elsősorban fontos kérdés, hogy: „Lehet-e egy jó jogász jó ember?”, hanem hogy „Lehet-e egy társadalom jó jogászokkal jó társadalom?”⁵ Végül az elmúlt nagyjából másfél évtized fejleménye, hogy kibontakozóban van egy harmadik hullám a tudományos diskurzusban, amelynek fő árama a viselkedésetika (*behavioral ethics*) eredményeit igyekszik integrálni a jogi etikai gondolkodásba.

Simon jogi etikai koncepciója azért is különleges, mert nem sorolható be egyik hullámba sem: a XX. század legvégén – tehát az első és a második hullám közötti átmeneti időszakban – született, érvelése pedig jelentősen különbözik mind az erkölcsfilozófiai, mind a politikafilozófiai alapokon nyugvó elméletekétől. A szerző jogi etikai főművének számító, 1998-ban megjelent *The Practice of Justice: A Theory of Lawyers' Ethics* című könyv fogalomhasználata is némileg eltér az elméleti jogi etika szakirodalmában leggyakrabban használt terminológiától. A *sztenderd koncepció* (*standard conception*) kifejezés helyett Simonnál az *uralkodó nézet* (*dominant view*) szókapcsolat fedti le azt az Egyesült Államokban tradicionálisan elfogadott ügyvédi szerepfelfogást, amely szerint a jogászoknak (i) buzgón elő kell mozdítaniuk az ügyfelek céljait a jogszerűség határain belül, miközben (ii) erkölcsi semlegességet kell tanúsítaniuk e célok és az azok eléréséhez használt törvényes eszközök iránt, továbbá (iii) erkölcsileg nem felelősek azokért a járulékos károkért, amelyeket a képviselőjük során előidéznek. A *sztenderd koncepcióval szembeni moralista kritikát* megfogalmazó megközelítésekre pedig *közérdekű nézetként* (*public interest view*) hivatkozik Simon, megkülönböztetve azt saját jogi etikai koncepciójától, az úgynevezett *kontextuális nézettől* (*contextual view*).

Még egy fogalmi kérdés tisztása feltétlenül szükséges, mielőtt a lényegre térnék. A jogi etikai elméletek döntően a jogász (*lawyer*) és az ügyfél (*client*) közötti viszonyt elemezve közelítik meg az etikai problémákat. Erre tekintettel a „jogászi szerepnek” szűkítő értelmezése indokolt a téma kapcsán, mégpedig azokra a professziókra vonatkoztatva, amelyek ügyfélnek vagy kvázi-ügyfélnek nyújtanak jogi szolgáltatást. Egyértelműen az utóbbi kategóriába sorolható például egy jogtanácsos esetében a munkáltató. Egyes szerzők az ügyészekre és a közigazgatásban dolgozó jogászokra is értelmezhetőnek tartják az „ügyfél” fogalmát (a kormányt, az államot vagy az állampolgárokat értve alatta) és elméleteikkel ezt a személyi kört is igyekeznek lefedni.⁶ Simon azonban nem tartozik közéjük, az ő jogi etikai koncepciója egyértelműen az ügyvédi típusú tevékenységet végző jogászokra alkalmazandó.⁷ A továbbiakban tehát ez a fogalomhasználat lesz irányadó.

⁴ Luban – Wendel 2017. 337-339. és 351-352.

⁵ Uo. 352. és Woolley 2010. 987.

⁶ Általában azzal a fenntartással, hogy az ügyfélérdek meghatározása ilyenkor speciális megközelítést igényel.

⁷ A magyar terminológiát tekintve, az ügyvédi tevékenységről szóló 2017. évi LXXVIII. törvény 4. § (1) bekezdésében felsorolt személyek – pl. ügyvéd, európai közösségi jogász, kamarai jogtanácsos stb. – bizonyosan ebbe a kategóriába sorolhatók.

3. Simon jogi etikai gondolkodásának formálódása – moralista gyökerek?

Az 1970-es évek Amerikájában klinikai jogászként tevékenykedő és a Kritikai Jogi Tanulmányok mozgalmához kötődő fiatal William H. Simon az elméleti jogi etika egyik úttörőjének számított.⁸ 1978-ban jelent meg a *The Ideology of Advocacy: Procedural Justice and Professional Ethics*⁹ című, nagyjából 100 oldalas esszéje, amelyben a hagyományos ügyvédi szerepfelfogáson alapuló jogi etika alapelveit és az azokra épülő gyakorlatot elemezte rendkívüli alaposan. Írását azzal a javaslattal zárta, hogy az „elméletben inkoherens, gyakorlatban pedig destruktív” hagyományos ügyvédi szerepmodellt le kellene cserélni egy olyan nem professzionális képviselési formára (*non-professional advocacy*), amelyre a személyes etika (*personal ethics*) normái irányadók.¹⁰ Az *Ideology of Advocacy* a kibontakozóban lévő elméleti jogi etika első hullámának egyik meghatározó írása volt, amellyel Simon kitüntetett helyet szerzett magának a sztenderd koncepció kritikusaiban olyan jogtudósok között, mint Richard Wasserstrom vagy Gerald Postema. A személyes erkölcsi normák szerepét hangsúlyozó és a professzionalizmus elvét elutasító megközelítése miatt sokan automatikusan moralistaként könyvelték el. Pedig már ekkor észre lehetett volna venni, hogy Simon nem morálfilozófiai, hanem jogelméleti szempontból tartotta hibásnak az uralkodó nézetet.¹¹ Az elméleti jogi etika első hullámának kezdeti szakaszában azonban ezek a hangsúlybeli különbségek még nem tűntek jelentősnek.¹²

Az 1998-ban megjelent *The Practice of Justice: A Theory of Lawyers' Ethics* esetében már teljesen egyértelművé vált, hogy Simon nem a moralista megközelítést alkalmazza jogi etikai koncepciójához. Azt továbbra is fenntartotta, hogy az uralkodó nézet jogelméletileg hibás érvekre épül, bár erre vonatkozó pontos indokai némileg eltértek a 20 évvel korábbi esszéjében kifejtettektől. A személyes erkölcsre való hivatkozás és a nem professzionális ügyvédi tevékenység koncepciója ugyanakkor teljesen eltűnt az elméletéből. A legfontosabb újítás azonban kritikájának kettős irányultsága volt: az uralkodó nézet mellett immár bírálta az általa közérdekű nézetként definiált moralista felfogást is.

4. Jogi etikai helyzetkép a XX. század végi Egyesült Államokban

A jogi etikai diskurzus első évtizedeit alapvetően két egymással szembenálló megközelítés – az amorális jogász szerepet védő uralkodó nézet és az azt elutasító közérdekű nézet – érveinek

⁸ Luban – Wendel 2017. 339.

⁹ Simon 1978. 30. és 34-38.

¹⁰ Uo. 130-131. Simon személyes etika alatt azt az erkölcsi normarendszert értette, amely az egyénekre pusztán emberi mivoltuknál fogva irányadó és amely mindenkitől személyes felelősségvállalást követel a meghozott döntései vonatkozásában.

¹¹ Luban 1999. 873-901.

¹² Uo. 881.

folyamatos ütköztetése formálta. Az alábbiakban ezeket tekintem át röviden Simon kritikájának tükrében.

4.1. Az uralkodó nézet és annak kritikája

Az amerikai gyakorló jogászok körében általánosan elfogadott uralkodó nézet kiindulópontja, hogy az ügyvédek által betöltött különleges társadalmi szerep speciális erkölcsi normák alkalmazását indokolja a szerepben tevékenykedők számára, és egyben kizárhatja olyan erkölcsi megfontolások figyelembevételét, amelyeket e szerepen kívül cselekvő személynek számításba kellene vennie. A szerepmoralitás koncepciójára épülő hagyományos jogászi etika képviselői az ügyfél iránti lojalitást tekintik az ügyvéd legfontosabb szakmai kötelezettségének. Ez alapján az ügyvéd köteles (de legalábbis jogosult) az ügyfél által kitűzött célok elérését elősegíteni minden jogilag igazolható módon, és az ügyfél érdekében bármely olyan igényt érvényesíteni, amely nem nyilvánvalóan megalapozatlan.¹³ Az *American Bar Association* (ABA) által 1969-ben elfogadott *Model Code of Professional Conduct* (Model Code) és 1983-ban elfogadott *Model Rules of Professional Conduct* (Model Rules) legfontosabb rendelkezései egyaránt ezt a szemléletet tükrözik. Az előbbi kifejezett felhatalmazása „*a buzgó érdekképviselőre a jog határain belül*” („*zealous advocacy within the bounds of the law*”) gyakorlatilag az uralkodó nézet tömör megfogalmazásának tekinthető. Az utóbbi kódex előírásai, bár kevésbé explicit módon, nagyjából ugyanezt a megközelítést juttatják érvényre.¹⁴

Az uralkodó nézet mellett szóló legrégebbi és talán máig legnagyobb hatású érv szerint az ügyfélnek joga van a buzgó pártfogói érdekképviselőhez, függetlenül attól, hogy az mások számára milyen következményekkel jár. Ez az úgynevezett *jogosultsági érv* (*entitlement argument*),¹⁵ ami libertáriánus és pozitivista gondolatokra épül. A libertáriánus elképzelés szerint a jogrendszer legfőbb célja az állampolgárok szabadságának és autonómiájának biztosítása, a szabadság pedig olyan alapérték, amelyet a jog csak kifejezett és egyértelmű rendelkezések útján korlátozhat. A jogászok ennek megfelelően pusztán hozzásegítik az ügyfeleiket ahhoz, amit azok autonóm módon elhatároztak.¹⁶ A pozitivista szemlélet szerint a jogi normák egyértelműen megkülönböztethetőek az egyéb, nem jogi normáktól: az előbbieket objektívek és kifejezett legitimitással bírnak, míg az utóbbiak nem.¹⁷ A libertáriánus és pozitivista tételek tehát a „*jog határain belüli buzgó érdekképviselő*” maximájában szintetizálódnak akként, hogy az előbbiből következik a „*buzgó érdekképviselő*” előírása, amelyhez az utóbbi szolgáltatja a „*jog határain belül*” kitétel.¹⁸

Az uralkodó nézet melletti másik szokásos érv úgy szól, hogy *összességében és hosszútávon* a hagyományos ügyvédi szerepfelfogást tükröző jogi etika teszi leginkább lehetővé az

¹³ Simon 1998. 7.

¹⁴ Uo. 8.

¹⁵ Uo. 26-27.

¹⁶ Uo. 27.

¹⁷ Uo. 27. és 37.

¹⁸ Uo. 28.

igazságosság elérését a jogrendszer működésében (*justice in the long run argument*).¹⁹ Eszerint az adverziális ügyvédi tevékenység által előidézett igazságtalanságok egyszerűen olyan áldozatok, amelyeket meg kell hozni a még nagyobb igazságtalanság elkerülése érdekében.²⁰ A *Model Code* lecserélése a *Model Rules* szabályaira tulajdonképpen az ABA azon jogi etikai paradigmaváltását tükrözi, amely a jogosultsági érvre támaszkodó igazolás felől a jóval inkább instrumentalista megközelítést alkalmazó igazolás felé történő elmozdulást jelent. Ennek megfelelően a *Model Rules* már nem tartalmaz kifejezett felhatalmazást a buzgó érdekképviselőre a jog határain belül, helyette az ilyen eljárást jellemzően előíró, illetve lehetővé tevő jogintézmények (pl. titoktartási kötelezettség, ügyfélkontroll a bizonyítási eljárásban stb.) szerepét hangsúlyozza az igazságosság előmozdításában.²¹

Simon a jogosultsági érvet két indokkal utasítja vissza. Egyfelől úgy látja, hogy a modern jogelmélet meghaladta azt. A probléma gyökerének a bírói és ügyészi szerepek esetében már érvényesülő jogelméleti vívmányok ügyvédi szerepre való átültetésének hiányát tekinti, azaz a jogi értékelés és ítéletalkotás összetettségének és kontextus-függőségének elismerését sürgeti az ügyvédi tevékenységben is a formalizmus, a mechanikus jogalkalmazás és a kategorikus érvelés helyett.²² Másfelől rávilágít arra, hogy a libertariánus és pozitivista tételek együttes alkalmazása egyébként is inkonzisztens.²³ A libertariánus tételek ugyanis olyan elveket is magukban foglalnak, amelyek nem felelnek meg a pozitivista felfogásnak.²⁴ Ezt a fajta következetlenséget ráadásul tovább színesíti, hogy a gyakorló jogászok részéről a hagyományos ügyvédi szerepfelfogás jellemzően jogi realista szemlélettel párosul, ami a jog homályos jellegét hangsúlyozza annak pontosságával szemben és manipulálhatóságát annak bizonyosságával szemben – ami a jog határainak megállapításánál igencsak nagy mozgásteret biztosít az ügyvédek számára.²⁵

Az uralkodó nézet instrumentalista igazolásául szolgáló második érvel szemben Simon azt hangsúlyozza, hogy még ha hosszútávon az igazságosság nagyobb mértékű érvényesülését hivatottak is elősegíteni a morálisan aggályos cselekedetek, az ügyvéd eljárásához kapcsolódó

¹⁹ Uo. 53.

²⁰ A nagyobb igazságosság célját szolgáló közvetlen igazságtalanságok tipikus esetei: (i) amikor valakit ártatlanul ítélnék el, pedig az ügyvéd a titoktartási kötelezettségének megszegésével ezt megakadályozhatta volna, (ii) amikor egy ügyvéd az ügyfelére nézve hátrányos bizonyítékokat tart vissza egy eljárásban, vagy (iii) amikor az ügyvéd az ellenérdekű fél igazmondó tanúját diszkreditálja a bíróság előtt.

²¹ Uo. 53. Az ABA szerint például komoly érvek szólnak a közel abszolút titoktartási kötelezettség mellett. Az ilyen szabályozás egyik célja annak biztosítása, hogy az ügyfél minél több információt megosszon ügyvédjével, ami elengedhetetlen a hatékony jogi képviselet ellátásához. Amennyiben ugyanis az ügyfélnek tartania kellene attól, hogy megbízottja nem kezeli bizalmasan az általa előadottakat, úgy esetleg elhallgatna előle az ügy szempontjából lényeges tényeket – akár olyanokat is, amelyek az őt ténylegesen megillető jogok érvényesítéséhez szükségesek. Szintén a szigorú titoktartási kötelezettség mellett szól, hogy az ügyvédnek az így birtokába került információk alapján még van esélye lebeszélni ügyfelét az általa tervezett jogszerűtlen, illetve büntetendő cselekmények elkövetéséről, amire az ügyfél kitérültségének hiányában nem lenne lehetősége. Lásd uo. 54-55.

²² Uo. 10-11.

²³ Uo. 29. és 43-44.

²⁴ Uo. 44. Simon itt példaként arra az elvre hivatkozik, amely szerint a szerződéses kötelezettségeket teljesíteni kell. A pozitivista felfogás ezt az elvet nem tekinti a jog részének, így a szerződésszegést is elfogadhatónak tartja, amit a felek, illetve a jogszabályok sokszor be is írnak a szerződésszegés szankcióinak rögzítésével. A libertariánus és a pozitivista szemlélet közötti ellentét ezzel az elvvel összefüggésben az elévülési kifogás alkalmazás kapcsán merül fel a legszembetűnőbbben. Ld. uo. 98-99.

²⁵ Kruse 2011. 498-502.

végző erkölcsi haszon távolsága akkor is problematikus, ráadásul erkölcsi szorongáshoz vezet. A helyzet pedig még súlyosabb olyankor, amikor az itt és most igazságtalansága, valamint az absztrakt, nagyobb mértékű igazságosság közötti összefüggés nem magától értetődő, esetleg megkérdőjeleződik.²⁶ Emellett arra is felhívja a figyelmet a szerző, hogy az instrumentalista megközelítést tükröző hivatásetikai megoldások gyakran túl nagy áldozatokat követelnek,²⁷ hatékonyságuk sokszor nem is ellenőrizhető²⁸ és olykor szakmailag megkérdőjelezhető feltételezésen alapulnak.²⁹

4.2. A közérdekű nézet és annak kritikája

Az uralkodó nézet moralista kritikusainak írásaiból kirajzolódik egy alternatív jogi etikai megközelítés, amelyet Simon közérdekű nézetként definiál. Ennek a megközelítésnek a képviselői – főszabály szerint – elutasítják azt a gondolatot, hogy a szerepspecifikus erkölcsi normák felülírhatják az általános erkölcsi normákat, és azt hangsúlyozzák, hogy a jogot a céljainak megfelelően kell alkalmazni, továbbá a jogi eljárásokat úgy kell lefolytatni, hogy azok az igazságos döntéshozatalt segítsék elő.³⁰ Az uralkodó nézethez képest ez kevésbé egységes és kevésbé kidolgozott irányzat. Általánosságban elmondható ugyanakkor, hogy képviselői jellemzően ellenzik a szigorú titoktartási kötelezettséget, visszautasítják az anyagi jogi rendelkezések kijátszását és elítélik az eljárási szabályokkal való visszaélést.³¹

A közérdekű nézettel szemben Simon két fontos kritikát fogalmaz meg. Először is nem ért egyet azzal a megközelítéssel, amely a jogi etika dilemmáit az erkölcsi és a jogi értékek közötti konfliktusként ábrázolja, így a morálfilozófia eszközkészletével igyekszik azokat feloldani.³² Ezzel összefüggésben hangsúlyozza, hogy a jogi eljárások célja valóban az igazságos döntéshozatal kell legyen, de az „igazságosság” („justice”) nem jogon kívüli fogalomként értelmezendő: az egyet jelent az ügy jogi érdekével.³³ A közérdekű nézettel szembeni másik

²⁶ Simon, 1998. 2-3.

²⁷ Erre példa a jogi etikai szakirodalomban gyakran emlegetett Leo Frank gyilkossági ügy. 1914-ben Arthur Powell georgiai ügyvéd olyan információkhoz jutott egyik ügyfelétől, amelyek Leo Frank – egy 13 éves lány meggyilkolásának vádjával 1913-ban halálra ítélt férfi – ártatlanságát bizonyították. Mivel Powell ügyfele nem járult hozzá, hogy az ügyvéd feltárja a hatóságok előtt a vele bizalmasan megosztott információt az elítélt ártatlanságáról, az tartotta magát a titoktartási kötelezettségéhez. Frank ítéletét 1915-ben életfogytig tartó börtönbüntetésre enyhítette Georgia kormányzója. Ezen feldühödve, fegyveresek elrabolták az elítéltet a börtönből, majd másnap a gyilkosság áldozatának szülővárosában halálra lincseltek. Ld. uo. 4. és 163.

Simon egyébként nem a közel abszolút titoktartási kötelezettség teljes eltörlése mellett érvel. Köztes megoldást javasol, amely olyan esetekben tenné lehetővé az ügyvéd számára a bizalmas információk feltárását, amikor az súlyos igazságtalanság elkerülése érdekében szükséges. Uo. 56.

²⁸ Az amerikai adverbális vitarendezési rendszer óriási kiadásokra ösztönzi a feleket, így az egyik legdrágább a világon. Ugyanakkor a perek nagyon nagy része nem is érdemi döntéshozatallal, hanem a felek közötti egyezséggel végződik, így a rendszer hatékonysága, társadalmi haszna nehezen értékelhető. Uo. 66-68.

²⁹ Például az ügyvédek a kognitív disszonancia kártékony hatásaitól megóvni hivatott normák kapcsán Simon rávilágít arra, hogy a buzgó érdekképviselő is akkor lehet igazán sikeres – és ezt számtalan szakkönyv is kiemeli –, ha az ügyvéd nem csak az ügyfél, hanem az eljárás más résztvevőinek, így különösen a bírónak és a másik fél jogászának a perspektíváját is megérti. Uo. 69.

³⁰ Uo. 8.

³¹ Uo. 8-9.

³² Uo. 17.

³³ Uo. 10.

kifogása a moralista érvelés jellegével kapcsolatos. Kiemeli, hogy bár az uralkodó nézet és a közérdekű nézet a legtöbb tekintetben gyökeresen eltér egymástól, a kategorikus érvelés mégis közös bennük. Ez pedig azzal a következménnyel jár, hogy a döntési helyzetbe kerülő személynek egyfelől nincs lehetősége olyan szempontokat, illetve körülményeket is mérlegelni, amelyek nem tartoznak bele egy előre meghatározott körbe, másfelől nincs lehetősége a figyelembe veendő tényezőket az előírtaktól eltérő módon értékelni. Márpedig Simon álláspontja szerint a jogi etikai dilemmák feloldása minden esetben kontextusfüggő megközelítést igényel a döntéshozó részéről: mindig *az adott ügy szempontjából* releváns körülményeket kell értékelni, az egymással ellentétes szempontokat pedig súlyozni kell.

5. A kontextuális nézet

5.1. Alapvetések

Simon kontextuális nézete, amit leginkább Ronald Dworkin jogelmélete ihletett,³⁴ túllép az uralkodó nézet és a közérdekű nézet képviselői közötti vitákat alapvetően tematizáló szerepmoralitás kérdésén. Kiindulópontja, hogy a jogi etika problémái mindig jogtudományi jellegűek, a jogi etikai dilemmák pedig mindig egymással versengő jogi értékek közötti konfliktusokat jeleznek. Ennek megfelelően feloldásuk jogi elemzést igényel. A teoretikus szerint ez azért is előnyös, mert a jogászok – képzettségüknél és tapasztalatuknál fogva – sokkal magabiztosabban tudják kezelni azokat a helyzeteket, amikor jogi értékek versenyeznek egymással, mint azokat, amikor jogon kívüli értékekkel kapcsolatos mérlegelés válik szükségessé.³⁵

Simon jogi etikai koncepciójának cselekvési maximája így szól: *A jogásznak olyan magatartást kell tanúsítania, amely az adott ügy releváns körülményeit figyelembe véve valószínűsíthetően az igazságosság előmozdítását szolgálja.*³⁶ Ez az az alapelv, amelyet a kontextuális nézet az ügyvédi etika alapvető kérdéseinek megoldására javasol – vagyis azokra az esetekre, amikor az ügyfelek érdekei ütköznek más személyek vagy a közösség érdekeivel. Fontos, hogy az „igazságosság” („*justice*”) fogalma Simonnál felcserélhető a „jogi érdem” („*legal merit*”) fogalmával.³⁷ Ezzel összefüggésben hangsúlyozni kell, hogy Simon számára az etette lehetővé az erkölcsi értékek jogi értékekre történő lefordítását, és ezáltal az erkölcs és a jog szférái közötti konfliktusok jogi szférán belüli konfliktusokká transzformálását, hogy a jogot erkölcsi elvekkkel átítatottnak tekintette.³⁸ Így az amerikai jogi etikus a buzgó érdekképviselőt korlátait az igazságosság mögöttes elvei szerinti jogértelmezés gyakorlatából vezethette le. A jogértelmezés során pedig – Simon instrukciója szerint – az ügyvédnek úgy kell átgondolni az esetet, mintha ő maga lenne a bíró. Itt természetesen nem arról van szó, hogy

³⁴ Uo. 247.

³⁵ Uo. 18.

³⁶ Uo. 9. és 138.

³⁷ Uo. 10. és 138-139.

³⁸ Luban 1999. 885.

ugyanarra a következtetésre kellene jutnia, mint az ügyben eljáró bírónak. A hangsúly sokkal inkább a körülmények értékelésének módján, a mérlegelés technikáján van.³⁹

5. 2. A jogi etikai problémák struktúrája

A jogi etikai problémák megválaszolásánál az jelenti az igazi kihívást, hogy az ügyvédnek mérlegelnie kell, milyen súllyal veszi figyelembe az egymással ellentétes szempontokat az adott ügyben. A kontextuális nézet által előírt jogi elemzés legfontosabb elveit ezért Simon az etikai dilemmák struktúráját leginkább meghatározó három ellentétpárt vizsgálva ismerteti. A legtöbb esetben az alább tárgyalt ellentétpárok mindegyike egyszerre van jelen, általában azonban valamelyik kiemelkedik a többi közül és különösen fontosnak, illetve nyugtalanítóan tűnik.⁴⁰

1) Érdemi vs. eljárási kérdések (*substance versus procedure*)

A tartalmi és az eljárási szempontok közötti feszültség abból adódik, hogy az ügyvéd egyfelől érzékeli az ügy érdemére vonatkozó saját ítélőképességének határait, ugyanakkor tisztában van az eset eldöntésére kialakított eljárások korlátaival is.⁴¹ Az az ügyvéd, aki kizárólag a tartalmi kérdésekre fókuszál és ügyfelének csak azokat az igényeit érvényesíti, amelyek álláspontja szerint jogilag megalapozottak, könnyen szembesülhet azzal a kritikával, hogy a bírók, az esküdtek vagy a hatósági jogalkalmazók nála megbízhatóbb módon képesek az ügy érdemét illetően döntést hozni. Csakhogy az említett szerepekben eljáró személyek döntéshozatali képessége nagymértékben múlik azon, hogy az ügyvéd miként jár el az ő saját szerepében a konkrét ügyben. Továbbá előfordulhatnak olyan helyzetek is, amikor ténylegesen nem az eljárási szabályok alapján döntésre jogosult személy a legalkalmasabb az ügy érdemének megítélésére – például azért, mert az ügyvéd birtokában van olyan kulcsfontosságú információknak, amelyekkel az eljárás többi szereplője nem rendelkezik, vagy mert egy tisztviselő korrupt, netán megfélemlítették vagy egyszerűen csak inkompetens.⁴²

A kontextuális nézet a következő megoldást javasolja a tartalmi és az eljárási szempontok közötti feszültség feloldására: minél megbízhatóbbak az intézmények és az alkalmazott eljárások az adott helyzetben, annál kisebb felelősséget kell vállalnia az ügyvédnek a döntés tartalmi igazságosságáért. Ugyanez megfordítva: minél kevésbé megbízhatóak az intézmények és az alkalmazott eljárások az adott helyzetben, annál nagyobb felelősséget kell vállalnia az ügyvédnek a döntés tartalmi igazságosságáért.⁴³ Hangsúlyozandó, hogy a hivatásgyakorlónak elsősorban az eljárás hibáinak ellensúlyozására kell törekednie. Tehát a kontextuális nézet főszabályként elfogadja azt az elvet, hogy az igazságos döntés legerősebb biztosítója az azt megalapozó eljárás megbízhatósága. Amennyiben azonban az ügyvéd nem képes semlegesíteni

³⁹ Simon 1998. 139.

⁴⁰ Uo. 139.

⁴¹ Uo. 139.

⁴² Uo. 140.

⁴³ Uo. 140.

az eljárás hibáit vagy hiányosságait, a kontextuális nézet értelmében *közvetlen felelősséget kell vállalnia* az érdemi döntés megfelelőségért.⁴⁴

Simon a fentiek szemléltetése érdekében több jogesetet is elemez a könyvében. Ezek egyike egy biztosítási ügy, amelyet a felek peren kívüli egyezséggel igyekeznek rendezni. A felperes egy baleset súlyos sérültje, aki nehéz körülmények között él, míg az alperes egy biztosító társaság. Fontos körülmény, hogy a sérülés bekövetkeztében szerepe lehetett a felperes gondatlanságának is. A tárgyalás folyamán az alperes jogásza számára egyértelművé válik, hogy a felperes képviselője nincs tisztában egy nemrég hatályba lépett jogszabály-módosítással, amely eltörölte a közreható gondatlanság kifogását az olyan ügyekben, mint amelyről a felek éppen egyeztetnek. Így a felperes ügyvédje – tévesen – sokkal kedvezőtlenebbül ítéli meg ügyfele alkupozícióját, mint amilyen az valójában. Az alperes ügyvédje anélkül folytatja az egyezségi tárgyalásokat, hogy felhívna kollégája figyelmét a tévedésére. Az uralkodó nézet és a közérdekű nézet képviselői egyaránt kategorikus szabályokra hivatkozással oldanak meg ezt a helyzetet: az előbbi a buzgó érdekképviselő kötelezettségét, az utóbbi pedig a tájékoztatási kötelezettséget értve alatta. A kontextuális nézet ennél komplexebb értékelést vár el. Az alperes ügyvédje számára az etikai kulcskérdés ebben az esetben az, hogy a közelmúltban bekövetkezett jogszabály-változástól való tájékoztatás hiányában létrejövő egyezés igazságos lesz-e? A körülményeket figyelembe véve – Simon szerint – valószínűleg nem. A felperesi képviselő tévedése az eljárás súlyos hibájának minősül, ami az egyezés megkötését követően már nem lesz orvosolható. Az alperesi képviselőnek emellett azt is mérlegelnie kell, hogy a tévedés tisztázása milyen valószínűséggel fog visszafelé elsülni. Azaz, feltételezhető-e, hogy a felperes jogásza az információ birtokában agresszív taktikához folyamodik annak érdekében, hogy ügyfele nagyobb kártérítési összegre tegyen szert, mint ami méltányosan megilleti. Egy ilyen forgatókönyv megvalósulása ugyanis szintén igazságtalansághoz vezetne. Tekintve, hogy a felperes ügyvédje tapasztalatlanabb az alperest képviselő kollégájánál, továbbá korábban nem mutatott agresszivitásra utaló jeleket, Simon ennek alacsony kockázatot tulajdonít.⁴⁵ Más hasonló esetben, ahol az erőviszonyok kiegyenlítettebbek, az lehet a jó megoldás a teoretikus szerint, ha a többletinformációval rendelkező ügyvéd megvárja, milyen irányba haladnak a tárgyalások, és attól teszi függővé a tájékoztatást.⁴⁶

2) Cél vs. formalitás (*purpose versus form*)

A jogi etikai problémák szintén lényegi aspektusa az a feszültség, amely a cél kontra formalitás ellentétében fejeződik ki. Azokat a szituációkat értjük ezalatt, amikor a jog által formálisan megengedett eszközöket olyan módon használja ki az ügyvéd, amely a szóban forgó rendelkezés céljával ellentétesnek tűnik.⁴⁷ Az ilyen helyzetek gyakran átfedésben vannak az előbb tárgyalt ellentét-párral, tipikusan olyankor, amikor az ügyvéd eljárásjogi eszközökkel él vissza – például egy tanúvallomás során megfogalmazott olyan állítással szemben támaszt

⁴⁴ Uo. 140.

⁴⁵ Uo. 141-142.

⁴⁶ Uo. 142.

⁴⁷ Uo. 144.

kifogást, amelyről tudja, hogy igaz.⁴⁸ Természetesen anyagi jogi szabályok alkalmazásakor is felmerülhet olyan probléma, hogy egy rendelkezés szó szerinti értelmezése aláásni látszik annak célját. Az uralkodó nézet és a közérdekű nézet az ilyen esetekkel kapcsolatos etikai kérdésekre ismét kategorikus válaszokat ad: az előbbi megengedő, az utóbbi elutasító az olyan megoldásokkal szemben, amelyek kijátsszák a jogszabályok célját. A kontextuális nézet a következő szabály alkalmazását írja elő az ilyen feszültségek feloldására: minél egyértelműbb és alapvetőbb egy jogszabály célja, az ügyvédnek annál inkább kötelessége tiszteletben tartania azt. Ugyanez fordítva is igaz: minél homályosabb, illetve problematikusabb egy jogszabály célja, annál indokoltabb, ha az ügyvéd formalista módon közelíti meg az adott rendelkezést.⁴⁹

Simon újabb jögesettel azt is szemlélteti, milyen kihívást jelent egy kontextuális nézetet követő ügyvéd számára az, ha a jogszabály célja nem teljesen egyértelmű vagy esetleg problematikus. Példájában az ügyfél szociális segélyben részesülő személy, aki az unokatestvérétől szívességi használatba kapott lakásban él kiskorú gyermekével. Az alkalmazandó jogszabály úgy rendelkezik, hogy az ingyenes lakáshasználat természetbeni juttatásnak minősül, amelyre tekintettel 150 dollárral kevesebb segélyre jogosult a család. A jogi etikai kérdés ebben az esetben a következő: javasolja-e az ügyvéd az ügyfelének, hogy jelképes összegű bérleti díj (pl. 5 dollár) fizetésével biztosítsa magának a maximális segélyre való jogosultság feltételeit? A jogszabály kifejezetten nem tiltja azt ilyen megállapodások megkötését. Ráadásul annak ellenére, hogy viszonylag egyszerű technikai megoldással lehetett volna kezelni a piaci ár alatt szálláshoz jutó segélyezették helyzetét is, a jogalkotó ezt nem érezte szükségesnek, hanem megelégedett az ingyenes lakáshasználat esetére előírt csökkentéssel. Némi kutatómunka alapján az ügyvéd arra a következtetésre jut, hogy a szabályozás kodifikációs kompromisszum eredménye, ami egyszerre kívánt tekintettel lenni a méltányosságot tükröző rászorultsági elvre és az egyszerű végrehajtást biztosító általánytámogatás elvére. Ebben a helyzetben az ügyvéd nem lehet biztos abban, milyen eljárás szolgálja leginkább a jogszabály célját, ez a bizonytalanság pedig a formalista jogértelmezés irányába mutat. Azonban, még ha egyértelműbb jelek utalnának is arra, hogy a jogalkotó szándékával ellentétes a szóban forgó formalista megoldás, az ügyvéd figyelmen kívül hagyhatná ezt a körülményt, ha a jogszabály célját problematikusnak ítélné meg. Egy jogszabály célja Simon szerint akkor tekinthető problematikusnak, ha alapvető értékeket veszélyeztet. Az ügyvéd pedig gondolhatja úgy, hogy ügyfelének a létminimumot elérő jövedelem iránti érdeke kivételes jogi jelentőségű érték. Mivel a jogszabály alapján járó segély összege jóval kevesebb, mint a létminimum, a jelképes összegű bérleti díjfizetéssel kapcsolatos stratégia helyénvaló Simon szerint.⁵⁰

3) Széles vs. szűk perspektíva (*broad versus narrow framing*)

Az etikai reflexió további fontos vetülete a probléma leírása, behatárolása. Amikor egy kérdést csupán a legfontosabb körülmények figyelembevételével fogalmazunk meg, az gyakran

⁴⁸ Uo. 144.

⁴⁹ Uo. 145-146.

⁵⁰ Uo. 148-149.

másként fest, mintha tágabb összefüggéseiben ismertetnénk a szituációt.⁵¹ A kontextuális nézet komoly szerepet szán az ügyvédnek annak eldöntésében, hogy egy ügyben tág vagy szűk perspektíva alkalmazása indokolt-e. Ebben három általános *relevancia-szabály* segíti a hivatásgyakorlót:

- (i) *Egy szempont akkor releváns, ha illeszkedik az alkalmazandó anyagi jogi szabályok leginkább plauzibilis értelmezéséhez.* Az etikai kérdéseket ez alapján szűken kell megfogalmazni, amennyiben olyan jogszabályok kapcsán merülnek fel, amelyek szűk mozgásteret biztosítanak az alkalmazásuk tekintetében. A közlekedési tárgyú jogszabályok jellemzően ilyenek, szemben a családjogi viszonyokat érintő rendelkezésekkel. Az utóbbiaknál tehát tágabb perspektíva alkalmazása indokolt.⁵²
- (ii) *Egy szempont akkor releváns, ha valószínűsíthetően jelentősen befolyásolja az ügygel kapcsolatos döntést.* Ennek a szabálynak az alkalmazásánál arra is tekintettel kell lenni Simon szerint, hogy az erőforrások és az információkhoz való hozzáférés egyenlősége inkább a szűkebb behatárolás révén biztosítható.⁵³
- (iii) *Az ügyvéd képzettsége és kompetenciája is olyan körülményeknek számítanak, amelyekre figyelemmel kell lenni a releváns tények körének meghatározásakor.* A tágabb perspektívából megközelített problémák jellemzően nagyobb szakértelmet és bonyolultabb értékelést igényelnek. Így, amennyiben egy ügyvéd nem rendelkezik megfelelő tudással vagy jártassággal az adott ügyben, a szűkebb megközelítés alkalmazása indokolt.⁵⁴

5.3. Néhány ellenvetés

Az egyik leggyakoribb kifogás a kontextuális nézettel szemben, hogy az annak megfelelő etikai döntéshozatal irreális kvalitásokat, illetve jóval több időt és energiát követel az ügyvédek részéről, mint amennyivel azok rendelkeznek. David Luban például Dworkin emberfeletti intellektuális képességekkel és türelemmel rendelkező képzeletbeli bírójához hasonlította Simon ügyvédjét, és amellet érvelt, hogy észszerűtlen ilyen elvárásokat támasztani bármely hivatásgyakorlóval szemben.⁵⁵ Másik gyakori ellenvetés a kontextuális nézettel szemben a sztenderd piaci megoldásokkal összefüggésben merül föl. Mivel a jogi szolgáltatások piaca igen kompetitív, ezért azok az ügyvédek, akik etikai okokra hivatkozással nem alkalmazzák az ügyfelek számára előnyös és bevett megoldásokat, versenyhátrányba kerülnek a „kevésbé finnyás” kollégáikhoz képest; ráadásul, még az a kifogás is felmerülhet az eljárásukkal kapcsolatban, hogy ügyfeleiket hátrányos helyzetbe hozzák más ügyvédek ügyfeleihez képest.⁵⁶ Szintén klasszikus érvnek számít az uralkodó nézet kritikusaival szemben, hogy az ügyvédek etikai felelősségének kiszélesítése jelentősen megnehezítené a „népszerűtlen”

⁵¹ Uo. 149.

⁵² Uo. 150.

⁵³ Uo. 150-151.

⁵⁴ Uo. 151.

⁵⁵ Luban 1999. 895-896.

⁵⁶ Simon 1998. 158-160.

ügyfelek jogi képviselőhöz jutását.⁵⁷ Végül a legnagyobb hatású – és egyben az elméleti jogi etikai diskurzus második hullámának irányát is kijelölő – ellenérv Simon jogi etikai koncepciójával szemben az, hogy a tartalmi igazságosság kérdése nem magától értetődő egy plurális társadalomban.⁵⁸ Így az egymással versengő alapvető értékek elsőbbségéről eltérő nézeteket valló ügyvédek jóhiszeműen is különböző következtetésekre juthatnak az irányadó jog legjobb értelmezéséről.⁵⁹ Ráadásul, amíg a bírók döntései esetében az ellenérdekű képviselő és a nyilvánosság egyfajta kontrollt jelent a jogértelmezés helyessége felett, az ügyvédi tevékenység esetében ezek a feltételek sokszor hiányoznak.

6. Záró gondolatok

William H. Simon nevéhez fűződik az elméleti jogi etika jogtudományi fordulata. Dworkin jogelmélete által ihletett jogi etikai koncepciójával Simon túllépett a szerepmoralitás kérdésköre által tematizált korábbi megközelítéseken, amelyekről azt gondolta, hogy félreértik a jog természetét és nem veszik észre a jogi etika számára abban rejlő lehetőségeket. A *The Practice of Justice* jogelméleti megközelítése vonzó alternatívát kínált az erkölcsfilozófiai érvelés helyett az uralkodó nézettel szemben, mert a pártfogó érdekképviselő korlátait az igazságosság mögöttes elvei szerinti jogértelmezés gyakorlatából vezette le, így közvetlenül az ügyvédi hivatás egyik aspektusát képező, és nem pedig azzal versengő (morálfilozófiai) elemzést igényelt.⁶⁰ Ugyanakkor számos – a moralista megközelítéseket szintén elutasító – teoretikus kétségbe vonta a kontextuális jogi etika működőképességét. Szerintük a társadalmat olyan mély és összebékíthetetlen erkölcsi pluralizmus jellemzi, hogy a jog alapelveit koherens narratívába integráló dworkini eszmény elérhetetlen, így Simon elmélete megvalósíthatatlan.⁶¹ Ezek a gondolkodók indították útjára nem sokkal később az elméleti jogi etikai diskurzus második hullámát.

Felhasznált irodalom

Kruse, Katherine R.: Fidelity to Law and the Moral Pluralism Premise. In *Texas Law Review*, Vol. 90, No. 3, 2012, 657-672. o.

Luban, David: Reason and Passion in Legal Ethics. In *Stanford Law Review*, Vol.51, No. 4, 1999, 873-901. o. DOI: <https://doi.org/10.2307/1229444>

⁵⁷ Uo. 160.

⁵⁸ Lásd pl. Wendel 2010. 88.

⁵⁹ Kruse 2011. 513-514.

⁶⁰ Uo. 493-496.

⁶¹ Uo. 515.

Luban, David – Wendel, Bradley W.: Philosophical Legal Ethics: An Affectionate History. In Georgetown Journal of Legal Ethics, Vol. 30, No. 3, 2017, 343. o. DOI: <https://doi.org/10.31228/osf.io/fh6ry>

Simon, William H.: The Ideology of Advocacy: Procedural Justice and Professional Ethics. 34-38. o. In Wisconsin Law Review, Vol. 1978, No. 1, 1978, 29-144. o.

Simon, William H.: The Practice of Justice: A Theory of Lawyers' Ethics. Harvard University Press, Cambridge, Massachutes, 1998. DOI: <https://doi.org/10.4159/9780674043664>

Wendel, W. Bradley: Lawyers and Fidelity to Law. Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2010. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781400836581>

Woolley, Alice: If Philosophical Legal Ethics is the Answer, What is the Question? In The University of Toronto Law Journal, Vol. 60, No. 4, 2010, 983-1001. o. DOI: <https://doi.org/10.3138/utlj.60.4.983>

THE CONTEXTUAL VIEW OF LEGAL ETHICS

Scholarly discourse on the theoretical foundations of lawyer's professional ethics began in the United States in the 1970s. During the first decades, a period usually referred to as the first wave of theoretical legal ethics, theorists focused on the individual lawyer as a moral agent and addressed the principal question of how to reconcile the lawyer's professional role morality and ordinary morality, when they seemingly conflict. This question divided legal ethicists into two groups: the defenders of the traditional amoral role of the lawyers (representatives of the dominant view) and its critics (representatives of the public interest view). In 1998, William H. Simon published his major work on legal ethics, which sought to move beyond the issue of role morality: his so-called contextual view, inspired mainly by Ronald Dworkin's theory of law, was based on the premise that problems in legal ethics are always jurisprudential in nature, and that legal ethical dilemmas always indicate conflicts between competing legal values. His jurisprudential approach offered an attractive alternative to the dominant view over moral philosophical reasoning, because he derived the limits of zealous advocacy from the practice of interpreting law according to the underlying principles of justice. However, some theorists, who also rejected the moralist approach, questioned the viability of a contextual legal ethics: they argued that society is characterised by such a profound and irreconcilable moral pluralism that the Dworkinian ideal of integrating the principles of law into a coherent narrative is unattainable, and that Simon's theory is therefore unworkable. These theorists would shape the second wave of theoretical legal ethics.

ZSILLE KATALIN LENKE

Jog- és Társadalomelméleti Tanszék

Témavezetők: dr. Tóth Fruzsina PhD, egyetemi adjunktus

dr. Kiss Valéria PhD, egyetemi adjunktus

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.18.Zsille>

A FOGYATÉKOSSÁGGAL ÉLŐK ÉS A JOG KAPCSOLATÁNAK VIZSGÁLATA

I. Bevezetés, problémafelvetés

Az alábbi tanulmányban olyan kritikai szemlélet elméleti és módszertani kereteit próbálom meg lefektetni, amely alkalmas lehet arra, hogy dekonstruálja azt a jogi diskurzust, amely a fogyatékossgal élő személyek és a jog kapcsolatát tárgyalja. Ez a diskurzus súlyosan kirekesztő, mivel a fogyatékossgal élők teljesen ki vannak zárva belőle, és ennek következtében tapasztalataikat sem a jogalkotók, sem a jogalkalmazók nem veszik figyelembe. Ez olyan jogi döntésekhez, helyzetekhez vezet, amelyek döntően befolyásolják az egyének és ezáltal a családok életét azok véleményének, tapasztalatainak beépítése és elismerése nélkül.

A következőkben először olyan elméleteket tekintek át, melyek a fogyatékossgal élő személyek és a jog kapcsolatának megértésében segíthetnek. Leginkább Michel Foucault elméletét használom, kiegészítve Alan Hunt, Pierre Bourdieu és Julia Black munkáival. Ezután egy esettanulmányban mutatom meg ennek az elméleti megközelítésnek a gyakorlati elemzésben való alkalmazását. Az említett szerzők fogalmai alapján alakítom ki azt az elméleti keretet, amelynek sarokpontjait a mikrohatalom, a diskurzus, a dekonstrukció, az alávetett tudások és a jog képzik.

Mindezek előtt azonban indokolt a „*fogyatékossgal élő személyek*” mint elemzett csoport szűkítése, mivel minden fogyatékossgai típus sajátos jellemzőkkel rendelkezik, így nem célszerű általánosságokban beszélni róluk. Véleményem szerint a tanulmányban tárgyalt sajátos nehézségek és hatalmi dinamikák leginkább a pszichoszociális fogyatékossgal élőknél jelentkeznek, így ez a csoport áll ennek a kutatásnak a középpontjában. A kutatás első részében azt vizsgálom, hogyan működik a hatalom az egyének és csoportjaik között, miként alakulnak ki diskurzusok, melyek az alávetett tudások Foucault értelmezésében, különös tekintettel arra, milyen szerepet játszik ebben a keretben jog. Az így kapott elméleti háttérrel gyakorlati keretbe helyezem a kutatás végén közölt esettanulmányban, ami rávilágít a téma aktualitására.¹

¹ A nagykorúak cselekvőképességének korlátozása Magyarországon OTKA kutatás (FK 132513) narratív életútinterjúinak nyomán készült.

II. Foucault hatalomelmélete és a fogyatékossgal felügyelete

Foucault munkásságában a normalitás kikényszerítése a társadalom megadott értelmezési kereteinek való alávetettséget jelenti, ami különösen érinti a fogyatékossgal és ezen belül a pszichoszociális fogyatékossgal élőket. Az „egészséges” vagy „normális” állapot azonban nem objektív mérce, hanem társadalmi konstrukció, amit hatalmi erők és ezt a gyakorlatban megvalósító intézmények, például kórházak, bíróságok formálnak. Ebben a kontextusban azok, akik nem illeszkednek bele a meghatározott normákba, mint például a fogyatékossgal élők, kikerülnek a normalitás fogalmából. Ez a szemlélet könnyen összhangba hozható a fogyatékossgatudományban kialakult szociális modell elképzeléseivel, ami szintén a társadalomban és nem az egyénben látja a fogyatékossgal okát és előidézőjét.²

A fogyatékossgal élők nem voltak a kezdetektől különálló, ismeretlen csoport. Sokkal inkább az elkülönített intézményekbe zárásukkal megteremtett távolság hozta létre azt a képet, ami alapján már nem ismert rájuk a társadalom, és aminek következtében elszigetelődtek. Ez az a folyamat, ami megvonta a normalitást, és így a társadalomba befogadhatók körének határait. Foucault szerint a Nagy Elzárás során a társadalom azokat az egyéneket, akik nem feleltek meg az adott kor normáinak – például a szegényeket és a bolondokat –, különböző fegyelmező mechanizmusok mentén intézményekbe zárta. Ahhoz azonban, hogy elszakadhasson egymástól a fogyatékossgal élők csoportja és többségi társadalom, meg kellett szünnie annak a felfogásnak, hogy a fogyatékossgal élők tapasztalatai ugyanolyan értékesek lennének, mint másokéi. A közfelfogás szerint ezektől a fogyatékossgal tárgyilagosabb megvilágításba került, ami hozzájárult ahhoz, hogy az orvosi szakma tárgyává váljon, és a pszichiátria betörhetett ebbe a térbe. Azonban kiemelendő, hogy a „tárgyilagos megvilágítás” az érintettek teljes kirekesztésével a többségi társadalom felfogásában tárgyilagos, és ennek többségi érdekeit és megközelítéseit használja.³

Foucault *A bolondság történetében* arra a következtetésre jut, hogy ebben az esetben arra kell fókuszálni a kérdéseinket, hogyan jött létre az elszigetelt emberek (bolondok) tapasztalata, hogyan emelkedtek fel a többség és az elszigetelt kisebbség közé, és ez hogyan hatott az akkori társadalomra. Ahhoz pedig, hogy eljussunk ezekhez a válaszokhoz, az elszigetelt emberek, a fogyatékossgal élők tapasztalataiból kell kiindulnunk. Ehhez Foucault maga nyújt módszertani támpontot, hiszen kifejti, hogy a hatalmat a periférián kell vizsgálni és nem a középpontban.⁴

Ez összecseng a fogyatékossgatudományban sokszor kiemelt figyelmet élvező *empowerment* elvvel (“semmit rólunk nélkülünk”) és az individuumszociológia szemléletével. Utóbbi az egyén szempontjából vizsgálja a nagy társadalmi folyamatokat, kiemelve az egyének tapasztalatait, és azoknak a társadalomra gyakorolt hatásait.

² Könczei György – Hernádi Ilona 2011. 9–10.

³ Foucault, Michel 2004.

⁴ Foucault, Michel 2000. 322.

1. Mikrohatalom

Foucault – szemben a klasszikus hatalomelméletek szuverenitásra épülő rendszerével, ahol a nép átruházza hatalmát a hatalom birtokosára – a hatalomról nem homogén egységként, hanem folyamatosan mozgó, hálózatos struktúraként gondolkozik, ami a személyek között létezik (ezért is a mikrohatalom kifejezés). E szerint: „[...] a hatalom, hacsak nem valamilyen magaslati és távlati pontból nézzük, nem olyasvalami, ami azok között oszlik meg, akik rendelkeznek, illetve nem rendelkeznek vele, vagy akik explicite birtokolják, illetve elszenvedik. A hatalom inkább állandó mozgásban van, áramlik, körbe jár, csak láncolatokban funkcionál.”⁵

Ezzel a személyek közötti, dinamikus szemlélettel az egyes résztvevők közötti interakciókra helyezi a hangsúlyt, ahol a hatalom nem csupán politikai állapot, hanem az állandóan változó, hálózatos kapcsolatok rendszere. Ebben a modellben az erőviszonyok változása immanens része a hatalmi folyamatoknak, amiből következik, hogy az erőviszonyok billegése elkerülhetetlen.⁶

Foucault szerint a társadalom nem csupán büntet, hanem nevel és fegyelmez. A normalitásnak való megfelelés irányába ható nyomás és kényszer nemcsak jogi szankciókat jelent, hanem szociális ellenőrzést és nevelést is, amit az intézmények, mint például az iskola vagy a kórház közvetítenek, ezzel reprodukálva és megerősítve az uralkodó normalitás fogalmát. Tehát Foucault nemcsak a szabályrendszereket, például a jogszabályokat tekinti az egyéneket nevelő, ellenőrző tényezőnek, hanem a jog, a társadalmi intézmények, a nevelés, a hagyományos intézmények egyvelege végzi el ezeket a feladatokat. Ez a folyamat azonban nem csupán passzív elfogadást, hanem aktív részvételt jelent, ami az egyének önkontrolljában és normáknak való megfelelésében jelentkezik, ami révén már nem is az intézmények kontrollálnak, ellenőriznek, hanem maguk az intézményeket működtető személyek.⁷

Ez a hatalmi megközelítés az, amely a fogyatékossgal élő emberek hatalomhoz való viszonyát, annak való alávetettségét a legjobban leírja, hiszen életük során intézmények és az intézmények működtetői határozzák meg a hozzájuk való viszonyulás alapjait, sőt ez befolyásolja azt is, hogy a többségi társadalom hogyan gondol rájuk. Az ezekből a mikrohatalmi helyzetekből kialakuló, a csoportot le-, illetve körbeíró társadalmi diskurzus pedig jelentős hatással van az egyéni élet alakulására is.

2. A diskurzusok szerepe

Éppen ezért nem elhanyagolható a diskurzusok szerepe sem. A fogyatékossgal élő emberek csoportja, és kifejezetten a pszichoszociális fogyatékossgal élők az esetek jelentős részében

⁵ Uo.

⁶ Uo. 316.o.

⁷ Foucault, Michel 2000. 316.

ki vannak zárva a róluk szóló társadalmi diskurzusokból. Magát a fogyatékossgal kategóriáját a károsodásról való társadalmi diskurzus hozta létre a XVIII. században, amikor az orvostudomány figyelme a csoport felé fordult a megértés igényével, de még mindig a megkülönböztetés szemüvegén át, ami még ma is felfedezhető. A csoportosítás létrejöttének az oka tehát nem a csoporthoz és annak érdekeihez köthető, hanem az orvosi kategorizálást segítő jött létre, majd ez terjedt át más diszciplínákra, valamint a közbeszédre is. A medikalizált, orvosi, szakértői nézőpontok köré rendeződő szemlélet a mai napig uralkodó.⁸

Ilyen módon a mai napig intézményesített formában zárják ki a csoport hangját a róluk szóló diskurzusokból is, hiszen, amíg az orvosok beszélnek a nevükben, csak szűrten, cenzúrázva hallatszik a mondanivalójuk. Emellett az orvosokhoz áthelyezett fegyelmezéssel és ellenőrzéssel mint a hatalom eszközeivel az azt gyakorlók gondolati kereteket és diskurzusokat hoznak létre a csoporthoz tartozó és az azon kívül eső egyének tudatában: „[...] a diskurzusokat tartó egyéneknek bizonyos számú szabályt írnak elő, ekképp nem engedik meg mindenkinek a diskurzusok használatát. Ebben az esetben tehát a beszélő alanyok ritkítása kap nyomatékot. Senki sem hatolhat be a diskurzus rendszerébe, ha bizonyos követelményeknek eleget nem tesz, vagy már eleve nincs feljogosítva arra, hogy eleget tegyen.”⁹

Eszerint a hatalomnak nemcsak fizikai megnyilvánulásai vannak, hanem a gondolatok és a beszéd uralása is eszközei a társadalom irányításának. A diskurzusok formálják az emberek értelmezési kereteit, meghatározzák, hogyan gondolkodnak bizonyos témákról, és így befolyásolják a társadalmi viselkedést, ami hat a marginalizált csoportokkal szembeni attitűdökre.

A fogyatékossgal élők esetében a hatalomnak sajátos diskurzusa van, ami erőteljesen befolyásolja a fogyatékossgal élőkről való gondolkodást és az őket érintő stigmák körét. Ezeket az elnyomó tudáskonstrukciókat a velük szembeni tudatosság és az érintetti csoport szempontjainak felfedezése és becsatornázása tudja megbontani. Ezzel léphetne a társadalom egy inkluzívabb és támogatóbb működés felé.

Pierre Bourdieu ugyanezt a szimbolikus hatalom fogalmával, a „megnevezés erejével” magyarázza. A hatalomnak ez e típusa elismerést, presztízst jelent, ami az egyes csoportok tekintetében nem fejezhető ki gazdasági egységekkel, de a hatalmi harcok során jelentős erővel bír és befolyásolja az adott csoportról, például pszichoszociális fogyatékossgal élőkről alkotott képet. Mindezt úgy éri el, hogy elnevezi a társadalom számára ismeretlen jelenségeket és egy szótárat alkot, amit mindenki használhat.¹⁰

A vizsgált csoport esetében is ez történt: az orvosi megközelítés és szótár lett a mérvadó, így a fogyatékossgal élőkről, mint betegekről beszél a társadalom. Ennek megértéséhez, feltáráshoz mindenképp érdemes feltérképezni magát a társadalmi világot, és körbeírni a megnevezés erejével rendelkezők pozícióját, mivel ezek szabják meg a cselekvés kezdeti terét. A feltérképezésben, a társadalomban jelenlévő viszonyrendszerek megrajzolásában és hathatós stratégiák kidolgozásában hatékony segítséget nyújtanak a tudományos munkák és

⁸ Foucault, Michel 1996. 139–167.

⁹ Foucault, Michel. 1991. 877.

¹⁰ Bourdieu, Pierre 2010. 171–173.

módszertanok, mint például a kvalitatív elemzés módszerei, amelyek többek között lehetőséget adnak az alanyok narratíváinak beemelésére a diskurzusba.

Kutatásomban is ezt az elvet követem, ezt szolgálja többek között az esettanulmány nál használt narratív életútinterjú is.

3. Dekonstrukció

Ugyanakkor nem elég pusztán megvizsgálni és elemezni a fennálló diskurzusokat, különösen, ha a kutató célja azt megvilágítani, hogyan lehetne azokat inkluzívabbá tenni. Ehhez szükség van a dekonstrukció fogalmára is. A dekonstrukció lényege, hogy a nyelv és a szövegek belső ellentmondásait és bizonytalanságait feltárjuk. A fogalomhoz leginkább Jacques Derrida neve köthető, aki szerint minden szöveg tartalmaz olyan elemeket, amelyek ellentmondanak a szöveg állítólagos egyértelmű jelentésének. A dekonstrukció az irodalmi szövegeken túl a kulturális és társadalmi struktúrák kritikai vizsgálatára is alkalmas, megkérdőjelezi a szövegek, így a jogi szövegek, olvasatok, a laikusok és az érintettek elbeszéléseinek stabil jelentését, és hangsúlyozza, hogy minden jelentés változó és sokrétű. A fogyatékossgal élők esetében felmerül, bár a fogyatékossgal fogalmát gyakran merev kategóriaként kezelik, ezek instabilak és kulturálisan konstruáltak. A fogyatékossgal élők gyakran a társadalom perifériájára szorulnak, viszont a dekonstrukció hangsúlyozza, hogy a központ és a periféria kategóriái is megkérdőjelezhetők és újragondolhatóak. Ugyancsak hatékony kritikai eszköz a nyelv használatának megértésében, mivel az, ahogy a fogyatékossgalról beszélünk, magában hordozza a hatalmi viszonyokat. Ennek kapcsán a dekonstrukció feltárja, hogyan befolyásolja a nyelv a fogyatékossgal élők helyzetét a róluk szóló diskurzusokkal, és hogyan lehet a nyelvet használni ezen hatalmi viszonyok megkérdőjelezésére és átalakítására. Összességében arra biztat, hogy egyes tartalmakat bontsunk a rétegeire és mérlegeljük azok érvényességét, tekintettel a folyamatosan változó – és befolyással bíró – kulturális és társadalmi körülményekre, ami leleplezi az egyes rétegek érvénytelenségét, és aminek során optimális esetben a tartalom újrafogalmazásánál beépíthető a fogyatékossgal élők narratívája is.¹¹

4. Az alávetett tudások – az uralkodó diskurzus megkérdőjelezésének egyik útja

A diskurzusok meghatározzák az uralkodó hatalmi dinamikákat, azonban a diskurzusok tekintetében Foucault arról is beszél *A hatalom mikrofizikájában*, hogyan indított hatékony támadást az uralkodó diskurzus ellen a lokalizált diskurzusok egy része, például az anti-pszichiátria diskurzusa. Ezek a diskurzusok eredetileg a pszichiátriai intézmények működésének korlátozását célozták meg, és azóta sem veszítették el jelentőségüket. Hazai képviselői például Gombos Gábor és Verdes Tamás, de említhető itt Ronald David Laing vagy Thomas Szasz is.

¹¹ Derrida, Jacques 2016. 3–67.

Az ilyen lokalizált diskurzusok, mint például az anti-pszichiátia diskurzusa, jelentős mértékben felkavarták a meglévő gondolati sémákat, kritikát fogalmazva meg az emberi testről alkotott képünkkel és mindennapi gesztusainkkal szemben. Ezek az átfogó kritikák az egymásnak ütköző, morzsolódó és alakuló gondolatokból formálódnak. E diskurzusok elemzése során elengedhetetlen felismerni azokat a hatékony terminusokat, amelyek képesek eredményesen kritizálni és szabályozni a fennálló rendszereket. Erre példa lehet a pszichiátriai betegek kezelésében az, hogy a hagyományos, paternalista megközelítés helyett közösségi alapú, támogatott lakhatási programot vezetnek be, ahol a páciensek aktívan részt vesznek saját lakhatásuk és mindennapi életük szervezésében. Ez az „empowerment” elvén alapuló megközelítés elkerüli az elnyomó hatalmi struktúrákat, és lehetővé teszi a támogatott lakhatásban élők számára, hogy önállóbb, autonómabb életet éljenek.¹²

Ezek a lokális diskurzusok tehát az átfogó elméletek kritikái, a pszichiátriai intézmények működését kritizálják azzal a szándékkal, hogy gátat szabjanak annak. Ezek nem a tudatlanság és közvetlen tudás elsőbbségét hangsúlyozzák: „[...] hanem a tudások fellázadásáról [szólnak], nem annyira egy tudomány tartalma, módszerei és fogalma ellen, sokkal inkább azok ellen a központosító hatalomeffektusok ellen, amelyek hozzákapcsolódnak a miénkhez hasonló társadalmon belül megszervezett tudományos diskurzus intézményéhez és működéséhez.”¹³

A kritika lokális karaktere az autonóm, nem központosított elméletgyártás megjelenését jelzi, és egységesség nélkül is érvényes. Foucault szerint a kritika újra a tudást kezdte el középpontba helyezni a korábbi élet-, ill. tapasztalatközpontú szemlélet után, amit az alávetett tudások lázadásának nevez. Alávetett tudás Foucault-nál olyan „[...] történelmi tartalmak megjelenése, amelyek lehetővé tették a hatékony kritikát (...), és egy egész sor nem konceptuális tudást, amit éppen emiatt, mint nem kellőképpen kidolgozott, naiv tudást, a hierarchiában alsóbbrendű, tehát a megkövetelt ismeret és tudományosság színvonala alatt maradó tudást diszkvalifikáltak.”¹⁴

Az alávetett tudások tehát lokális tapasztalatok alapján képesek új diskurzusokat kialakítani, amelyek az uralkodó diskurzussal tudnak konkurálni, vagy éppen azt finomítani. Ehhez viszont szükség van arra, hogy az alávetett tudások rendszerezve jelenjenek meg és koherens, kritikai szemléletként legyenek értelmezhetőek. A fogyatékossgal élő emberek esetén éppen ezért hatékony módszer az életútinterjúk felvétele és elemzése, hiszen olyan tudásokat tartalmaznak, amelyeket a kritikai eszközként lehet felhasználni.

5. A jog szerepe

Foucault a korábban felvázolt mikrohatalmi struktúrában a jogról inkább példálózó jelleggel tesz említést. Ezt csak egy faktornak tartja a fegyvelmező rendszerben. Ahogy a társadalmi

¹² Lásd sz Európai Szakértői Csoport útmutatója: <https://www.socialserviceworkforce.org/system/files/resource/files/Checklist-to-Ensure-EU-Funded-Measures-Contribute-to-Independent-Living.pdf>, letöltés ideje: 2024.05.27.

¹³ Foucault, Michel 2000. 311. (A szerző kiegészítése.)

¹⁴ Uo. 310. o.

csoporthoz, a jognak sem tulajdonít különösebb szerepet: ez egyike az életmű kidolgozatlanabb és megkérdőjelezhető részeinek: „Amikor a jogról beszélek, akkor nem csupán a törvényekre gondolok, hanem az apparátust, az intézményeket, a szabályokat és a törvénycikkeket magában foglaló együttesre.”¹⁵

Mikor a jog és hatalom kapcsolatát elemzi, kitér arra, hogy a hatalom gyakorlása represszív: az egyének, az osztályok és az ösztönök ellen irányul. Kritikusan vizsgálja a szuverenitás fogalmát és annak kapcsolatát a jogi rendszerrel, és kiemeli, hogy a hatalmat nem csupán a középpontban, hanem a peremvidékeken is lehet elemezni, és az elnyomás és hatalom elemzésekor nem a szuverenitás, hanem az autonóm, apró hatalmi technológiák a fontosak. Foucault szerint „[...] olyan új jogrend irányában kell mozogni, amelyben nem lenne helye a fegyelmezésnek, de amely ugyanakkor túllépne a szuverenitás elvén is”.¹⁶

Ebben az új rendszerben a hatalom nem csupán a jogon, hanem a fegyelmezési technikákon keresztül is kifejti hatását. Foucault hangsúlyozza a normalizációs társadalom globális működését, felveti a jog és hatalom viszonyának kérdését, de nem ad egyértelmű támpontokat.¹⁷

Ennél pontosabb elméleti kapaszkodót találunk Julia Blacknél, aki a hatalom decentralizált koncepciója kapcsán beszél erről. A fő kérdése, mit jelent a decentralizált koncepció elfogadása a jog (*law*) és a szabályozás (*regulation*) közötti kapcsolat megértése szempontjából. Ebben az értelemben az angolszász jogrendszerben a jog nagyobb, összefoglaló fogalomként jelenik meg, például a törvények és bírói jogalkotás nyomán, míg a szabályozás az ennek végrehajtására hozott rendeleti szabályozás. Black szerint a legáltalánosabb értelemben vett jog és szabályozás egyszerűen csak új leírásai egymásnak. A szabályozásnak a társadalmi problémákra való reagálás és az új interakciós minták kialakítása a célja. A decentralizált koncepció lehetővé teszi számunkra, hogy új helyeken azonosítsuk a szabályozást, megkönnyítsük a politikai gondolkodást és megértsük a gyenge kormányzattal rendelkező társadalmakban a szabályozás jellegét, hibáinak mibenlétét.

A szabályozás (*regulation*) olyan tevékenység, amely túlterjeszkedik az államon, így a felfogás alapján a szabályozás az állam, a jog és a társadalom közötti kapcsolat különböző formáit öleli fel. Így lehetővé teszi az állami és nem állami szereplők közötti összetett kapcsolatokat magában foglaló szabályozási megállapodások azonosítását, létrehozását és elemzését, és lehetővé teszi, hogy mindkettőjüket szabályozóként és szabályozottként is azonosítani lehessen.¹⁸

Black szerint a jog és a szabályozás jelen van a társadalom olyan szeleteiben is, ami nem kötődik szorosan az állami hatalomgyakorlás apparátusához. Ennek felismeréséhez magunkévá kell tenni a decentralizált szemléletet, aminek révén jobban megérthetjük a szabályozást a folyton változó társadalmi környezetben. A jogi pluralisták egyetértenek abban, hogy a jog nem kizárólagosan származik az államtól, ahogyan ezt a decentralizált koncepció is sugallja. A jog lehet az egyik eszköz, amit a szabályozási célra használnak, de a szabályozás nyilvánvalóan

¹⁵ Foucault, Michel 2000. 321.

¹⁶ Uo. 330.o.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Black, Julia 2002/27. 21. (a szerző fordítása)

több, mint a jog, ha a jog az államtól származik, a szabályozás viszont decentralizált. A szabályozás lehet a jog egy fajtája, az eszközorientált része, ami konkrét célok elérésére szolgál, viszont lehet kevesebb is, mint a jog, mivel csak a jog egyik funkcióját látja el. Nem elsősorban vitarendezést, hanem a várakozások stabilizálását és az alkalmazkodást, elosztást teszi lehetővé.¹⁹

Foucault jogról vallott nézeteinek egyik legnagyobb kritikusa, Alan Hunt arra hívja fel a figyelmet, hogy Foucault téved a joggal kapcsolatban. Szerinte Foucault félreérti a jog modern társadalomban elfoglalt helyét, mivel kizárja a jogot a modernitásból. A jogot a premodern korszakban a hatalom elsődleges formájának tekintették, de a modernitásban átvette a helyét a fegyelmezés és a kormányzás. Foucault ezért úgy gondolja, hogy bár a jog még mindig létezik a szuverenitás formájában, már nem ez a hatalom elsődleges formája a modern társadalomban. A fegyelmezés az egyénekre és viselkedésekre összpontosít, míg a kormányzás társadalmi szinten működik, és a hatalmat a kormányzás különböző intézményein (jogalkotás, kormány, helyi önkormányzatok) keresztül gyakorolja. Hunt úgy véli, hogy a jogot és a fegyelmezést, mint a hatalom formáit egymást kiegészítve kell értelmeznünk, és hangsúlyozza, hogy a szabályozás mindenütt jelen van a modern korban. Hunt szerint a jog modernitásban elfoglalt helyének megfelelőbb megértése érdekében meg kell ismernünk a jogot, hogy megértsük a modern társadalomban betöltött szerepét, amit a "*jog visszanyerésének*" nevez. Ebben a gondolati körben a jog visszanyerése segíthet abban, hogy teljesebb képet alkossunk a jog, a fegyelmezés és a kormányzás kölcsönhatásáról és szerepéről a modern társadalomban, és árnyalja Foucault nézeteit a jogról és a hatalomról.²⁰

A fogyatékosággal élő emberek joghoz való viszonyának vizsgálatakor figyelembe kell venni tehát azt is, hogy e személyek gyakran nem komplex rendszerként, hanem partikuláris szabályokként, szabályozási töredékeként találkoznak a joggal. Fontos megérteni, hogy habár a jogrendszer értelmezői, használói, alkalmazói mindig nagy koherens egységnek látják azt, a periférián lévő csoportoknak nagyon más a megélése ezzel kapcsolatban, annak ellenére is, hogy az életükben nagyon nagy a jog jelentősége. Éppen ezért az életútinterjúk elemzése közben különös figyelmet kell ennek szentelni és a fent röviden kifejtett fogalmak által meghatározott keretben kell értelmezni.

III. Esettanulmány

Az esettanulmány alapjául szolgáló narratív életútinterjú *A nagykorúak cselekvőképességének korlátozása Magyarországon c.* OTKA kutatás (FK 132513) keretében készült. A jelen tanulmányban ennek alapján azt vizsgálom, hogy a gyakorlatban hogyan kerülnek kapcsolatba fogyatékosággal élők és a családjaik a joggal, és a jog hogyan működik, milyen szerepet vesz fel ebben a relációban.

¹⁹ Black, Julia 2002.

²⁰ Hunt, Alan 1992. 1-38.

Dávid a hetvenes évek közepén született Nyíregyházán, első gyerekként. Szülei az egyetemen ismerkedtek meg és hamar összeházasodtak. Dávid után nem sokkal született egy lányuk is. Középiskolában kezdődtek Dávid tanulási problémái, majd mentális betegsége jelei is megjelentek. Ez után nem sokkal édesanyja külföldre költözött. Dávid nem fejezte be időben a középiskolát, pszichiátriai kezelésre szorult, és skizoaffektív zavart diagnosztizáltak nála. Apja lett a gondnoka. Végül levelezőn fejezte be a középiskolát, több egyetemi szakot is megkezdett, de nem fejezte be őket. Számítástechnikai területen szerzett képesítést, többek között egy mentális betegeknek segítő alapítványnál dolgozott, majd a helyi rádiónál. 2019 óta egy megváltozott munkaképességűeket foglalkoztató cégnél dolgozik félállásban. Húga külföldön él, anyja visszaköltözött Magyarországra a nyugdíjas éveire. Dávid apjával él, munkája mellett közösség szervezéssel foglalkozik, és diszkót szeretne nyitni.

Dáviddal kamaszkorában kezdődtek a viselkedési zavarok, először a kilencvenes évek végén került be a pszichiátriára, ami után több orvossal konzultálva kiderült, hogy skizoaffektív zavara van. Az interjú során nehezen kezd bele azokba témákba, amelyek kényelmetlenül érintik, mint a gondnokság alá helyezése vagy a pszichiátriai kezelés. Ezek elől többször kitér, megszólítja az interjúkészítőt, elkezd beszélni az élete más szereplőiről – jellemzően az édesapjáról –, vagy a véleményét, témáról szerzett tudását osztja meg. Ha bele is kezd a kezelésének vagy gondnoksági eljárásának a történetébe, akkor gyorsan kilép belőle és csak többszöri nekifutás után mondja végig: *„tulajdonképpen legelőször úgy is volt, hogy sulis, meg munka, ilyesmi volt fiatalágom, és akkor utána egyszer olyan volt, hogy otthon voltam, és ööö nem értettem, hogy mi van körülöttem, gyakorlatilag ilyen tárgyatlan voltam.”*

Ez az időszak zavaros Dávid számára, információhiány, bizonytalanság jellemzi az elmondásait. Gyorsan ugrál a helyek és képek között, nehezen követhető a történelmeslése. Általánosságban jellemző a beszédére és itt is megjelenik, hogy az életének fontosabb történéseit, amelyek traumatikusak számára, hallucinációhoz hasonlítható képben meséli el, aminek a helye és ideje nem állapítható meg. Éppen ezért a biográfiájában, a megélt élet eseményeinek láncolatában is több lyuk tátong, amit az apja interjújából tudtunk kitölteni. Mintha ezzel is távolítani akarná azt, amiről éppen beszél, mintha ezzel is próbálná megkímélni magát attól, hogy akár gondolatban vissza kelljen térnie az élete ezen pontjaira.

A diagnózis után a mai napig változó Dávidnál, mikor mennyire van betegségbelátása. Amikor éppen stabil az állapota, jól vannak beállítva a gyógyszerei, akkor úgy érzékeli, hogy jól van, tehát nincs szüksége a sokszor tompító hatással járó szerekre. Ha abbahagyja a szedésüket könnyen kibillenhet az állapota, aminek rá, és a környezetére is ijesztő hatásai lehetnek, azonban fontos kiemelni, hogy ezt nem tudja megoldani a gondnokság és más kényszerítő jogintézmény sem, ez csak reaktív, nem megelőző eszköz.

„Elkezdtém sétálni a környéken, és csak sétáltam, és így néztem szét, néztem az épületeket, néztem az embereket, hogy mi folyik itt, hogy mi ez az egész (...). Elvettem egy cigarettát (...). Mivel lassan mentem el a cigarettára, néztem egy embert, erre ő nincs tüze. Hát mondom, van. Hát akkor mi van? És teljesen így összezavartam. És hazamentem, és csak feküdtem az ágyban. Nem tudtam aludni. És akkor mondta apa, hogy feküdjek be a nagyszobába, ahogy jött a lakás közepén az ágy, és ott feküdjek akkor. És akkor azt mondom, hogy nem tudom, egy idő után nézte, hogy miért nem reagálok semmire, és akkor menjünk el a körzeti orvoshoz.”

Dávid beszámolója szaggatott és kaotikus, története lázálomszerű, beszéd közben apró részletekbe bocsátkozik, nehezen jut el a lényegi mondandóhoz. Például, a cigarettával kapcsolatos jelenet teljesen összezavarja, és ebből az állapotból nem tud kilépni. Az elbeszélés hipnózisra vagy hallucinációs állapotra emlékeztet, így nem tudunk meg részleteket a “rendes életéről”, valós történésekről, csak töredezett emlékeket és tapasztalatokat. Ez jól példázza az egész interjú során tapasztaltakat.

Egy ilyen alkalommal Dávid olyan állapotban volt, hogy orvost és végül mentőt hívott hozzá az apja. A kórházba kerülésének folyamányaként a főorvos javasolta a gondnokság alá helyezését, amit a gyámhivatal indított meg. Dávid, amikor a gondnoksággal kapcsolatos élményeiről kérdezik, elzárkózik, elsőre nem akar válaszolni. Majd arról beszél, hogy úgy éli meg a gondnokságot, mint állandó fenyegetést és szorító keretet, amiből, ha kicsit kilóg, könnyen hónapokra a zárt osztályon találhatja magát. A gondnokságról alkotott véleményére először csak annyit mond röviden, hogy katasztrófa.

„Annyit tudok mondani, egy két-három mondatban, ami olyan, hogy beveszed a gyógyszered, nem iszol, cigi csak kint van és ha bármi probléma van, gyanús vagy, nem stimmel valami vagy nem úgy van valami a szabályok szerint, akkor már attól ott a kezébe a telefon, hogy a tettek mezejére lépjen.”

Dávid elmondásaiból kitűnik, hogy az eljárás megindulása homályos, nem világos, hogy az apa indította-e meg, majd elállt és ekkor lépett be a gyámhatóság, vagy kezdettől hatósági ügy volt. Egyedül az egyértelmű, milyen mélyen felkavaró volt ez a folyamat Dávid számára, aki visszatekintve is értetlenül áll az eseményekkel szemben. Kiemeli többször, hogy nem segített a gondnokság alá helyezés, csak fenyegető és folytonos akadályozó tényező lett, ami megkeseríti az életüket, különösen úgy, hogy az édesapja lett a gondnoka. Ez a hivatalos szerep a személyes, apa-fia kapcsolatban folytonos súrlódásokat okoz, ütközik a családi és a gondok–gondokolt szerep.

Dávid viszonya az apjával rendkívül összetett és érzelmileg terhelt, melyben a szeretet mellett feszültség is jelen van. Gyakran gyorsan vált az érzelmek között: az egyik pillanatban elcsukló hangon beszél, a következőben már nevet. Ez arra utalhat, hogy nem szívesen helyezkedik sebezhető pozícióba, nem szereti, ha a kapcsolatuk gyengének, ambivalensnek tűnik. Nehézséget jelent számára a saját érzelmeiről és tapasztalatairól való beszéd, gyakran inkább más személyekre, például az apjára helyezi a hangsúlyt. Előfordul, hogy olyan történeteket mesél el, amelyekben valószínűleg nem ő, hanem az apja vagy más ismerőse vett részt, de érdekesnek találja őket.

Az anyjával való viszonyról kevés derül ki az elmondásaiból. Tudjuk, hogy középiskolás korában költözött el, akkor, amikor Dávid élete egyébként is a feje tetejére állt az iskolában tapasztalt nehézségek és a mentális betegség felbukkanása, erősödése miatt. Ez után pár látogatáson és a telefonos kapcsolattartáson kívül legalább harminc évig nem volt az életének része, ami talán meg is magyarázza, miért maradt ki az interjúban elhangzottakból is. Kevésszer is említi, és az interjú vége felé jön csak fel a személye, ami jól szemlélteti, hogy Dávid életébe is később kapcsolódott vissza. Amikor megemlíti az anyját, akkor is kettős színben tűnik fel.

„És akkor anyám mondta mindig, hogy hát jó, jó, de van ettől kis súlyosabb, és nem vagy még az skizofrén, meg ilyenek. De aztán mondom, na tessék, anya, itt van, itt van. Mondom, skizofrén is vagyok. Már boldog vagy? Mondom, nincs. Akkor meg ő fehéredett el, hogy már megszólalni sem mert ő már.”

Sztoriként meséli el, gúnyos fennhanggal, próbálja elütni a helyzet élet. Egyszerre jelenik meg ez egyetlen esetként, de a “mindig” használata jelzi, hogy nem egyszeri alkalomról van szó, és bármennyire próbálja elvenni az élet, bántja az eset. Az, ahogy beszél, és hogy a tárgyilagossabb, keményebb „anya” megszólítást használja, távolságot jelez köztük. Úgy tűnik, mintha addig, amíg nincs baj, az anyja nem hinné el, hogy a problémái és a nehézségei igaziak. De ugyanígy lehet, hogy szülőként próbálja önmagában menteni a helyzetet, és nem akarja belátni, hogy az ő fiával valami komolyabb probléma van. Azzal, hogy ilyen módon veti oda ezt az információt az anyjának, kicsit olyan is, mintha éreztetni szeretné vele azt a fájdalmat, ami őt érte, többek között az anyja részéről is. Mintha el akarná érni, hogy most ne ő fehéredjen el, ne csak őt szorítsa a diagnózissal járó valósága. Feltehetjük azt is, hogy az anyja külföldre költözésének előidézésével önmagát vádolhatja, de érezhet egyszerre hatalmat amiatt, hogy befolyással van az anyjára, ami visszaköszönhet ebben az interakcióban, és szélesebben vett konfliktusban.

Dávid az interjú felvételekor azon van leginkább felháborodva, hogy bár sikerült elérni, hogy ismét szavazhasson és visszakapja a jogosítványát, ettől függetlenül 70 százalékos egészségkárosodást állapítottak meg nála, ami sérti, hiszen nem érzi magát sérült személynek. Ezen felül továbbra is az apja a gondnoka, ami bebetonozza azt, hogy továbbra sem teljesen önálló. Ezt kiegyensúlyozandó, az önálló döntéseinek korlátozottsága után izgatottan sorolja azokat a pontokat az életében, amelyekre kifejezetten büszke: *„távmunkám Miskolcon van, de azt is én magamnak szereztem, tehát én az utolsó ajtót is megkerestem, irodából-irodába, már-már szinte sírva, köszörögve, hogy meglegyen egy ilyen állásom.”*

Nagyon hangsúlyos, hogy csakis magának köszönheti a munkalehetőséget. Ebben nagyon erős pozitív visszajelzés van arra, hogy el tud érni ilyen változást, de kihallatszik a kilátástalanság is, hogy köszörögnie kell a lehetőségért. A kettős érzelmi töltetben azonban mégis az öröm és büszkeség dominál, amikor a jelenlegi munkájáról beszél. A magabiztosságát erősítő sikerek között beszél arról, hogy önállóan intézi ügyeit, talált munkát, elintézte, hogy megtarthassa a jogosítványát, fizeti az elektronikus eszközei részleteit, takarít, rendben tartja a környezetét, nincs rászorulva a folyamatos felügyeletre vagy segítségre.

Amikor az életéről beszél, sokszor kalandozik el a történeteiben mások felé, beszél családtagjairól vagy ismerőseiről. Ezekből a kitérőkből egyértelműen kiderül, hogy társasági ember, leginkább akkor villanyozódik fel, amikor a közösségi élményeiről beszél. A legnagyobb álma az is, hogy egy diszkót nyisson, ahol minél több eseményt szervezhet. Ebből is kiténik, hogy erős az önállósodási igénye.

Dávid egyik legnagyobb élménye az volt, amikor a munkatársaival elutaztak a Balatonhoz. Abból, ahogy mesél erről, érződik, hogy ezekben a társas helyzetekben van igazán az elemében, lelkesen mesél, és mutat képeket az interjú készítőjének. Szimbolikusként is felfoghatjuk, hogy

az interjú legvégén, ahogy a telefonját nézegeti a balatoni emlékeket felidézve, az utolsó, amit mutat egy hangfelvétel, amikor a Szózatot szavalja átéléssel.

IV. Következtetések

A fogyatékossgal élők joghátrányai, különösen a jogrendszer és jogszabályok terén, jelentős problémát jelentenek annak ellenére, hogy társadalmi elfogadottságuk magas.²¹ A jelen tanulmány célja, hogy feltárja ennek lehetséges okait, és megalapozza az ehhez szükséges módszertani és elméleti kereteket.

A fogyatékossgáról szóló diskurzusok gyakran meghaladott megközelítésekre épülnek, melyek szerint a fogyatékossgal élökhöz valami gonosz erőt vagy súlyos és ragályos betegséget kell társítani. Foucault gondolatai alapján, bár a jogi keretokről kevés szó esik, megvilágítható, hogyan alakult ki a fogyatékossgal élők helyzetét ma is meghatározó társadalmi és jogi diskurzus. Az esettanulmányból is kitűnik, hogy Dávid hangja nem hallgattatik meg, azt felülírja a medikalizált szemlélet. Az interjúban végig követhető a szakértői bizonyítás, a normalitás és a jog szerepe mint neuralgikus, Dávid életére erőteljesen ható pontok, amelyek visszatükrözik az elméleti kérdések kapcsán tárgyaltakat. Ahhoz, hogy ezeken változtatni tudjunk, a társadalmi diskurzusnak is változnia kell, különösen a jogalkotásban és a hatósági munkában részt vevő személyek edukációja révén.

Bár a probléma érzékelhető és tudományosan szélesebb körökben ismert²², mégsem elégségesen feltárt és megalapozott. Éppen ezért mélyinterjúkkal és esettanulmányokkal kívánom feltárni a fogyatékossgal élők és családjaik tapasztalatait. Dávid története jól példázza, hogy nem a jog tudja kezelni azt, ha valaki rövid időszakokra olyan állapotba kerül, amikor nem teljesen beszámítható, ugyanakkor mindennapi életében képes működni. Dávid életének kettétöréséhez olyan kórházi benntartózkodás kellett, ahol az orvos a gondnokság alá helyezésben látta a megoldást. Ez az orvosszakmai és egyben jogi döntés az érintettek számára megállíthatatlan folyamatot indított el, aminek a laikusok nyilatkozatai semmiképp sem szabhattak gátat. Egyértelműen kirajzolódik ebből, hogy a bíróság elsősorban a szakértői véleményre támaszkodik az ítéleteinek meghozatalakor, annak ellenére, hogy a bizonyítékokat, a tanúmeghallgatásokat és az érintett nyilatkozatait is figyelembe kellene vennie, nem is beszélve a cselekvőképesség csökkenésével nem járó támogatott döntéshozatal elrendelésének lehetőségéről. Egy friss empirikus kutatás is rámutatott a szakértői vélemények dominanciájára a gondnoksági perekben.²³ És bár Foucault a sok közül egy eszköznek tekinti a jogot, de ő is leírja, hogy ilyen módon újratermeli és bebetonozza a korlátozó gyakorlatokat és a fogyatékossgal élők társadalmi életből, terekből való kiszorítását, a róluk szóló diskurzusokból való kizárásukat.²⁴

²¹ Bernát Anikó – Petri Gábor – Vajda Dorina – Kozma Ágnes 2022. 496.

²² Fiala-Butora János 2019.

²³ Kiss Valéria et al. 2021.

²⁴ Foucault, Michel 1991.

Az esettanulmányok és mélyinterjúk feltárják, hogyan viszonyul a jogrendszer a fogyatékossgal élökhöz, valamint, hogy a fogyatékossgal élök mindezeket hogyan élik meg, és miért jelent ez problémát a mai magyar jogrendszer számára. Eddigi kutatásom előzetes eredményei arra engednek következtetni, hogy a jelenlegi társadalmi és jogi diskurzus dekonstruálására van szükség, különösen a felsőoktatás és a jogalkotó elit bevonásával. Ehhez szükséges egy, az alávetett tudásokból összeálló kritikai szemlélet megteremtése, amelynek a fenti tanulmányban foglaltam össze az elméleti és módszertani kereteit.

A kutatási koncepció kidolgozásával célom, hogy megalapozzam a fogyatékossgal élő személyek szempontjainak beépítését a rájuk vonatkozó jogalkotási folyamatokba. Az így kialakított érzékenyebb és alulról felfelé építkező (*bottom-up*) megközelítés lehetővé tenné a jobb minőségű jogszabályok megszületését, a jobb minőségű hatósági és más jogalkalmazási munkát. A kutatás hosszú távú célja, hogy akár helyi szinten is alkalmazható jogi megoldások alapjait teremtsen meg.

A fogyatékossgal élők joghátrányainak felszámolása érdekében szükség van a társadalmi és jogi diskurzus újragondolására és módszertanilag megalapozott kutatásokra. A tanulmány célja, hogy felvázolja ennek elméleti és empirikus alapjait, hozzájárulva ezzel egy igazságosabb jogi környezet megteremtéséhez.

Felhasznált irodalom

Black, Julia: Critical Reflection on Regulation. *Australian Journal of Legal Philosophy*. 2002/27.

Bourdieu, Pierre, *A társadalmi tér és a csoportok keletkezése*, In Angelusz Róbert –, Éber Márk Áron – Gecser Ottó: *Társadalmi rétegződés olvasókönyv*. TÁMOP 2010-2011, Budapest, ELTE, 2010. 171–173.
https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/7378/0010_2A_19_Tarsadalmi_retegzodes_olvasokonyv_szerk_Gecser_Otto.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Letöltés: 2024.03.15.)

Derrida, Jacques: Force of law: The “mystical foundation of authority”. *Deconstruction and the Possibility of Justice*. Routledge, 2016. 3–67. o. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315539744>

Fiala-Butora János: *Gondnoksági reform a gyakorlatban – a 2013-ban elfogadott Polgári törvénykönyv hatása a gondnoksági rendszer működésére*. *Fogyatékossgal és társadalom*. 2019/2. 9–21. DOI: <https://doi.org/10.31287/FT.hu.2019.2.1>

Foucault, Michel: A bolondság története. In: *A bolondság története*. 2004.

Foucault, Michel: A diskurzus rendje. *HOLMI*. 1991/7. 868–890.

Foucault, Michel: A hatalom mikrofizikája. In: *Nyelv a végtelenhez*. Debrecen: Latin Betűk, 2000.

Foucault, Michel: Az emberélet kioltásának joga és az élet feletti hatalom. In: *A szexualitás története I. A tudás akarása*. 1996. Atlantisz Könyvkiadó, 139–167.

Hunt, Alan: *Foucault's Expulsion of Law: Toward a Retrieval*. *Law & Social Inquiry*. 1992/1. 1–38. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1747-4469.1992.tb00927.x>

Könczei György – Hernédi Ilona: *A fogyatékossgtudomány főfogalma és annak változásai*. In Nagy Zita Éva (szerk.): *Az akadályozott és egészségkárosodott emberek élethelyzete Magyarországon*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, 2011. 9–10.

EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN DISABILITY AND LAW

This study establishes a critical framework to deconstruct the legal discourse on the relationship between persons with disabilities and the law. It argues that persons with disabilities are excluded from this discourse, leading to legal decisions that profoundly impact their lives. The study draws on Michel Foucault's theories, supplemented by the works of Alan Hunt, Pierre Bourdieu, and Julia Black, focusing on psychosocial disabilities. It examines the operation of power, the formation of discourses, and the role of subjugated knowledge within the legal context. A case study from the "Restricting the Legal Capacity of Adults in Hungary" project illustrates these concepts. The research highlights the exclusion and marginalization of persons with disabilities through institutional mechanisms and societal norms. It emphasizes the need for a bottom-up approach to legal processes, integrating the perspectives of persons with disabilities. The goal is to create a more inclusive and effective legal system that reflects better their experiences and needs.

KRIMINOLÓGIAI SZEKCIÓ

BARNA ANDRÁS PÉTER

Kriminológiai Tanszék

Témavezető: dr. Inzelt Éva Veronika PhD, egyetemi adjunktus

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.19.Barna>

A FÍÓKTELEPEK BÜNTETŐJOGI STÁTUSZA

1. A büntethetőség és a hatályos szabályozás dilemmája

A külföldi székhelyű vállalkozás magyarországi fióktelepe a külföldi székhelyű vállalkozások magyarországi fióktelepeiről és kereskedelmi képviselőiteiről szóló 1997. évi CXXXII. törvény (a továbbiakban: Ftv.) szerint „a külföldi vállalkozás jogi személyiséggel nem rendelkező, gazdálkodási önállósággal felruházott olyan szervezeti egysége, amelyet önálló cégformaként a belföldi cégnyilvántartásban a külföldi vállalkozás fióktelepeként bejegyeztek.”¹ „A fióktelep jogképes, cégneve alatt a külföldi vállalkozás javára jogokat szerezhet és a külföldi vállalkozás terhére kötelezettségeket vállalhat, így különösen vagyont szerezhet, szerződést köthet, pert indíthat és perelhető.”²

A jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló 2001. évi CIV. törvény (a továbbiakban: Jszbt.) tárgyi hatálya szerint: „jogi személy: minden szervezet és annak önálló képviselői joggal rendelkező szervezeti egysége, amelyet jogszabály jogi személyként ismer el, valamint az a szervezet, amely a polgári jogi viszonyok önálló jogalánya lehet, és a tagoktól elkülönülő vagyonnal rendelkezik, ideértve a Polgári Törvénykönyv³ szerinti előtársaságokat is.”⁴

Megállapítható tehát, hogy a fióktelep polgári jogi szempontból nem jogi személy, de jogképes jogalany, mely önállóan gazdálkodik saját cégneve alatt, így a fióktelep gazdasági/adójogi szempontból önálló vállalkozásnak minősül. Alapvetően gazdaságpolitikai kérdés, miként tekint a jogalkotó a fióktelepre.

A fióktelep státusza büntetőjogi szempontból nem rendezett, a polgári jogi és a gazdasági státusz az, ami meghatározza a felelősségi kérdéseket.

Elfogadva azt a feltételezést, hogy a fióktelep nem jogi személy, de jogképességgel rendelkező jogalany, adódik a kérdés, miként vonható felelősségre. Polgári jogi szempontból rendezettnak tűnik a fióktelep státusza a jogképesség miatt, ne feledkezzünk meg azonban az alapító mögöttes helytállási kötelezettségéről. A közigazgatási jog szempontjából is rendezett a szabályozás, hiszen az ágazati jogszabályok lehetőséget biztosítanak a fióktelepek esetleges

¹ Ftv. 2. § b) pont

² Ftv. 3. § (1a) bekezdés

³ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről

⁴ Jszbt. 1. § (1) bekezdés 1. pont

jogszabály-sértéseinek kivizsgálására és hátrányos jogkövetkezmények alkalmazására. Büntetőjogi szempontból a kulcskérdés, hogy a nem jogi személy, de relatív jogképes jogalany státuszából fakadóan megállapítható-e önállóan a fióktelep felelőssége jogszabálysértés esetén, az kiterjedhet-e az alapítóra, milyen típusú szankciók és milyen mértékben alkalmazhatók? Alkalmazható-e a Jsztb., és ha igen, akkor kiterjed-e rá a tárgyi hatály?

2. A hatályos büntetőjogi szabályozás

Tekintettel arra, hogy a fióktelepek büntetőjogi helyzetéről, felelősségéről semmilyen rendelkezést, de még utalást sem tartalmaz az Ftv. és a Ptk.⁵, ezért a Jsztb. vizsgálata adhat érdemi választ. A törvény definíciója szerint, ahogy az előzőekben már idéztem: *„jogi személy minden szervezet és annak önálló képviselési joggal rendelkező szervezeti egysége, amelyet jogszabály jogi személyként ismer el, valamint az a szervezet, amely a polgári jogi viszonyok önálló jogalanya lehet, és a tagoktól elkülönülő vagyonnal rendelkezik, ideértve a Polgári Törvénykönyv szerinti előtársaságokat is”*.⁶

A definíció alapján első látásra úgy tűnhet, hogy a meghatározás második fordulatainak a fióktelep megfelel, hiszen a polgári jogi viszonyok önálló jogalanya lehet, és a tagoktól elkülönült vagyonnal rendelkezik.

Álláspontom szerint időlegesen igen, hiszen a fióktelep az alapítástól a megszűnéséig maga rendelkezik a rábízott vagyon felett, így az elkülönül az alapító vagyonától. Ez azonban csak saját álláspont, így csak erre nem alapítható a jogszabályi szöveg értelmezése. Abban az esetben, ha nem fogadjuk el azt a tételt, mely szerint a fióktelep vagyona a működése alatt időben és térben elkülönül az alapítótól, akkor a fenti definíció már nem lesz érvényes a külföldi székhelyű vállalkozások magyarországi fióktelepeire, így azok nem lennének büntethetőek.

A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) habár nem tartalmaz kifejezetten a fióktelepekre vonatkozó rendelkezést, értelmező rendelkezése szerint gazdálkodó szervezet *„a polgári perrendtartás szerinti gazdálkodó szervezeten kívül az a szervezet is, amelynek gazdálkodó tevékenységével összefüggő polgári jogi kapcsolataira a polgári perrendtartás szerint a gazdálkodó szervezetre vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni”*.⁷ Ez a rendelkezés nem tekinthető szoros értelemben vett értelmező rendelkezésnek, ugyanis a Btk. nem ad tartalmi választ arra, milyen entitások tekintendők gazdálkodó szervezetnek. Utaló normának minősül csupán azzal, hogy explicit kifejezésre juttatja a háttérnormaként alkalmazandó törvényt, annak megállapításán azonban nem terjeszkedik túl. A fogalmi kereteket kitöltő háttérnorma a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: Pp.). A Btk. említett rendelkezése értelmében a Pp. 7. § (1) bekezdésének 6. pontja tölti meg tartalommal a gazdálkodó szervezet fogalmát. Eszerint *„gazdálkodó szervezet: a gazdasági társaság, az európai részvénytársaság, az egyesülés, az európai gazdasági egyesülés, az európai területi társulás, a szövetkezet, a lakásszövetkezet, az*

⁶ Jsztb. 1. § (1) bekezdés 1. pont

⁷ Btk. 459. § (1) bekezdés 8. pont

európai szövetkezet, a vízgazdálkodási társulat, az erdőbirtokossági társulat, a külföldi székhelyű vállalat magyarországi fióktelepe, az állami vállalat, az egyéb állami gazdálkodó szerv, az egyes jogi személyek vállalata, a közös vállalat, a végrehajtói iroda, a közjegyzői iroda, az ügyvédi iroda, a szabadalmi ügyvivői iroda, az önkéntes kölcsönös biztosító pénztár, a magánnyugdíjpénztár, az egyéni cég, továbbá az egyéni vállalkozó, emellett gazdálkodó tevékenységével összefüggő polgári jogi kapcsolataiban az állam, a helyi önkormányzat, a költségvetési szerv, jogszabály alapján a költségvetési szervek gazdálkodására vonatkozó szabályokat alkalmazó egyéb jogi személy, az egyesület, a köztestület, valamint az alapítvány.”⁸

A Btk. tehát a fióktelepet is külön entitásként, gazdálkodó szervezetként kezeli, melynek tekintetében bűncselekményt lehet elkövetni. Az, hogy ez koherens-e a jogi személyek büntetethezességére vonatkozó külön törvényben meghatározott jog személy meghatározással, arra a következőkben kívánok részletesen rámutatni.

Kiindulásként a jogi személyekről szóló térben és időben rendkívül gazdag szakirodalomból Papp álláspontját kiragadva a jogi személy következő legfontosabb jellemzőit érdemes kiemelni: „a jogi személy elkülönült vagyonnal rendelkezik, a jogi személy tulajdona nem azonos az őt alkotók/tagok tulajdonával, vagyonával (tulajdoni elkülönítés elve). A jogi személy elkülönült vagyonából adódik önálló vagyoni felelőssége: a jogi személy kötelezettségeiért, tartozásaiért a jogi személy köteles helytállásra, az őt alkotók/tagok nem.

Az önálló vagyonból és az állandó szervezetből adódik az alapítóktól való függetlenedés: az alapító jogalanyok a jogi személy későbbi működésére nem bírnak hatással.”⁹

3. A jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről szóló 2001. évi CIV. törvény

A törvényt, annak megalkotását követően, jelentős kritikák érték. Sárközy Tamás szerint „a törvény nem teremt igazi büntetőjogi felelősséget. Az intézkedések olyan jellegűek, amelyeket a cégbíróság vagy közigazgatási hatóságok már eddig is megtehettek a jogi személyekkel szemben. Az újdonság valójában eljárásjogi jellegű: az intézkedéseket büntetőeljárás keretében büntetőbíróság szabja ki, az eljárás a természetes személlyel szemben folyik, a jogi személy pedig a törvény által nem definiált sajátos ügyfél. Tovább haladva megfogalmazza, hogy a büntetőbíróság büntetőeljárás keretében polgári jogi és igazgatásrendészeti jellegű szankciókat alkalmaz, objektív alapon, amely a jogállamiság szempontjából vitatható.”¹⁰

Sántha szerint „a magyar törvényhozó által megvalósított megoldás ún. intézkedési modellnek nevezhető, amely a jogi személlyel szemben alkalmazható jogkövetkezményt nem büntetésként szabályozza, amelynek feltétele lenne a büntetőjogi bűnösség, hanem a jogi személlyel szemben büntetőjogi intézkedések sajátos típusát alakítja ki. Nem nehéz a szerző szerint azt sem észrevenni, hogy a jogszabály szövegezése rendkívül óvatos, többféle dogmatikai

⁸ Ld. még Molnár, 2020. 74.

⁹ Papp 2014. 151.

¹⁰ Sárközy 2002. 449-456.

értelmezés előtt is nyitva hagyja az utat. Ennek ellenére az nyilvánvaló, hogy a törvény nem csupán a bűnösség, elkövető, terhelt kategóriáit mellőzi a jogi személlyel összefüggésben, hanem kerüli a „jogi személy büntetőjogi felelőssége” terminológiát is, ezt a törvény címe is kifejezi. A törvény által megvalósított modell elméletileg a felelősség kategóriáját figyelmen kívül hagyja, e problémát lényegében megkerüli. Magyarozatként szolgálhat, hogy nem a szervezet felelősségéről, hanem szankcionálhatóságáról van szó, azaz arról, hogy a jogi személlyel szemben büntetőjogi szankciót lehet alkalmazni, a szankció alkalmazásának alapja, indoka pedig a bűncselekményt megvalósító természetes személyhez fűződő – negatívan értékelendő – kapcsolata, illetve a jogi személy illegális gazdagodása. Rendkívüli előnye ennek a megoldásnak, hogy a legnagyobb kihívást jelentő dogmatikai problémákat elkerüli, és a legóvatosabban, a legbiztonságosabban fogalmaz.”¹¹

Az vizsgálatom szempontjából legfontosabb kérdésre Baksy akként mutat rá, mely szerint az „egyik alapvető kérdés „a büntetőjogi értelemben vett jogi személy”, amelynek fogalmát az értelmező rendelkezések határozzák meg. Eszerint jogi személynek minősül a törvény alkalmazásában minden szervezet, és annak önálló képviselői joggal rendelkező szervezeti egysége is, amelyet jogszabály jogi személyként ismer el, valamint az a szervezet, amely a polgári jogi viszonyok önálló jogalánya lehet, és a tagoktól elkülönült vagyonnal rendelkezik, ideértve a Ptk. szerinti előtársaságokat.”¹² Álláspontja szerint a törvény által alkalmazott definíció a polgári jogihoz képest egyszerre szűkebb és tágabb is. Szűkebb, mert a polgári jogi jogi személy kategóriából kiemel egy bizonyos kört, és velük szemben nem teszi lehetővé büntetőjogi intézkedés alkalmazását. Tágabb, mert magában foglal egyéb szervezeteket is, amelyek a polgári jogi viszonyok önálló jogalanyai lehetnek. „Három kategóriára oszthatjuk azon jogi személyeket, akikkel szemben a törvény alapján büntetőjogi intézkedésekre sor kerülhet.

a) Az első csoportba tartoznak a polgári jog által jogi személyként elismert szervezetek, magánjogi (pl. jogi személyiséggel rendelkező gazdasági társaságok, szövetkezetek, alapítványok, illetve egyházak, pártok, egyesületek) és közjogi (pl. közhasznú testület, közalapítvány) jogi személyek egyaránt. A közjogi jogi személyek köréből azonban kizárja a törvény a magyar államot, a külföldi államokat, az Alaptörvényben felsorolt intézményeket (pl. Országgyűlés, Alkotmánybíróság, önkormányzatok), az Országgyűlés Hivatalát, a Köztársasági Elnök Hivatalát, az Alapvető Jogok Biztosának Hivatalát, a jogszabály alapján közhatalmi, állam- és önkormányzati igazgatási feladatokat ellátó szervezetet, valamint a nemzetközi szerződéssel létrehozott nemzetközi szervezeteket.”¹³

„b) A második csoportba kerülnek a fent meghatározott, polgári jog által jogi személyként elismert szervezetek olyan szervezeti egységei, amelyek önálló képviselői joggal rendelkeznek és jogszabály őket jogi személyként ismeri el. Főszabály szerint a jogi személy szervezeti egysége nem jogi személy, de ha a Ptk. lehetővé teszi, a létesítő okirat rendelkezhet jogi személlyé nyilvánításáról, feltéve, hogy a szervezeti egység az alapítóktól és a jogi személytől elkülöníthető szervezettel és vagyonnal rendelkezik.”¹⁴

¹¹ Sántha 2004. 108.

¹² Baksy 2015. 16.

¹³ Baksy 2015. 16.

¹⁴ Uo. 18.

„c) Végül a harmadik csoportot azok a szervezetek alkotják, amelyek polgári jogi viszonyok önálló alanyai lehetnek, és a tagoktól elkülönülő vagyonnal rendelkeznek. Itt kerül sor a jogi személyek körének bővítésére a polgári joghoz képest. Ilyen szervezetek voltak korábban a jogi személyiséggel nem rendelkező gazdasági társaságok, azonban a hatályos Ptk. szerint már valamennyi gazdasági társaság jogi személyiséggel rendelkezik. Ide kell érteni az előtársaságokat.”¹⁵

Álláspontom szerint egyértelmű, hogy a fióktelep, mint gazdálkodó szervezet a törvény hatálya alá kellene, hogy tartozzon. Ennek azonban ellentmond többek között az is, hogy a jogszabály címe: *a jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről*, emellett a Jszbt. jogi személyeket definiál a hivatkozott rendelkezésében. Az Ftv. szerint azonban a külföldi vállalkozás nem csak jogi személy lehet, hanem jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet, továbbá más olyan vállalkozó is, aki külföldön céggel rendelkezik, illetve gazdasági nyilvántartásban szerepel.

A fentiekből adódik tehát a kérdés: egy nem jogi személy szervezet jogi személyiséggel nem rendelkező szervezeti egysége felelősségre vonható-e büntetőjogi szempontból a hazai szabályozás szerint?

Ahhoz, hogy erről érdemben vizsgálódni tudjunk, meg kell értenünk a jogalkotó szándékát, motivációját, célját. A hivatkozott törvényhez fűzött Indoklás e tekintetben jelentős támpontot nyújt.

Az Indoklás rögzíti, hogy a hatályos magyar Büntető Törvénykönyv szerint bűncselekményt csak természetes személy követhet el és a büntetőjogi felelősség egyéni felelősség.

„A jogi személy büntetőjogi felelősségét kívánja intézményesíteni az Európai Unió pénzügyi érdekeinek védelméről szóló egyezmény-tervezet, a *Corpus Juris (CJ)* is, A CJ rendelkezései szerint az ott meghatározott bűncselekményeket elkövethetik jogi személyek és olyan szervezetek is, amelyek a törvény szerint jogalanyisággal és saját vagyonnal rendelkezhetnek, ha a bűncselekményt a jogi személy vagy szervezet valamely szerve, képviselője vagy bármely más a jogi személy nevében cselekvő, avagy tényleges döntési kompetenciával rendelkező személy a jogi személy érdekében követte el.

A CJ azt is kimondta, hogy a jogi személy vagy más szervezet büntetőjogi felelőssége nem zárja ki a természetes személyek tettesként, felbujtóként vagy bűnsegédként való büntethetőségét ugyanazon cselekmény miatt.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének a határokon átnyúló szervezett bűnözés elleni Egyezménye a jogi személyek hatékony, arányos és visszatartó erejű szankcionálását írja elő annak a hangsúlyozásával, hogy a jogi személy felelőssége lehet büntetőjogi, polgári jogi vagy közigazgatási. A jogi személy szankcionálására vonatkozó többi egyezmény, ill. közös fellépés sem írja elő kötelezően a büntetőjogi szankció alkalmazását. Mégis, az Európai Unió tagállamainak a többségénél a jogi személy büntetőjogi szankcionálása már létező

¹⁵ Uo. 18.

jogintézmény és előkészületek történtek más államokban is a büntetőjogi szankcionálás bevezetésére.”¹⁶

Sántha meghatározása szerint: „Az egyik legfontosabb kérdés a jogi személy (és vizsgálatom szempontjából a fióktelep) büntetőjogi felelősségének kérdése, amellyel összefüggésben azonban problémaként merül fel, hogy miként egyeztethető össze a jogi személy büntetőjogi felelőssége az egyéni felelősség elvével, a kétszeres értékelés (kétszeres büntetés) tilalmával, és a bűnösségen alapuló (egyéni felelősség) elvével, illetve a büntetőjog ultima ratio jellegével.”¹⁷ Erre a kérdésre az indokolás a következő választ adja:

„A törvény megalkotásának indoka tehát az volt, hogy Magyarországnak eleget tegyen nemzetközi szerződésekből fakadó kötelezettségének és a jogharmonizációból fakadó feladatának a jogi személy hatékony, arányos és visszatartó hatású szankcionálásának a bevezetésére. A törvény kiindulópontja szerint a jogi személynek nincs önálló büntető anyagi jogi jogalanyisága, tehát a jogi személy nem válik elkövetővé, továbbá a jogi személy sajátos büntetőjogi felelőssége főszabályként nem önálló, hanem származékos: büntetőjogi szankcionálására csak akkor nyílik lehetőség, ha van olyan természetes személy, akivel szemben büntetőeljárást lehet folytatni, és e természetes személy hagyományos értelemben vett büntetőjogi felelősségéhez kapcsolható a jogi személy büntetőjogi szankcióval sújtása.

A büntetőeljárás a természetes személlyel szemben folyik, az eljárásnak a természetes személy az alanya, így a jogi személlyel szemben a hagyományos értelemben vett büntetőeljárás nem folyik; a jogi személy az eljárásban nem terhel, vele szemben nyomozást elrendelni, folytatni, megszüntetni, vádat emelni, vádemelés helyett más ügyészi jogkörbe tartozó szankciót alkalmazni nem lehet.”¹⁸

Véleményem szerint elképzelhetetlen az a helyzet, hogy egy fióktelep „által” Magyarországon elkövetett bűncselekmény vagy ne minősüljön bűncselekménynek, mert a fióktelep nem tartozik a törvény hatálya alá, vagy az alapító jogi személy legyen közvetlenül büntethető. Ebben az esetben az alapvető jogbiztonság sérülne, hiszen az alapító egy külföldi honosságú és székhelyű jogi személy, melyet az adott külföldi jog szabályai szerint alapítottak, aszerint működik és az ottani törvényeknek kell megfelelnie. A magyar törvények a fióktelepre vonatkoznak, és az általa (illetve természetes személy képviselője által) elkövetett bűncselekményekért a fióktelep tehető felelőssé.

Ezt alapozza meg az is, miszerint a törvény feltételként fogalmaz meg egy természetes személy által elkövetett szándékos bűncselekményt, melyet a fióktelep fogalmilag nem követhetne el, csak annak természetes személy képviselője. Ennek megfelelően nem taxatív meghatározott bűncselekmények esetében van lehetőség a jogi személlyel szemben büntetőjogi intézkedés alkalmazására, hanem bármely szándékos bűncselekmény esetén.

Azon túlmenően, hogy természetes személynek kell a bűncselekményt elkövetnie, a törvény feltételként szabja, hogy az elkövetés a jogi személy – és véleményem szerint ennek megfelelően közvetlenül a fióktelep és közvetve az alapító külföldi vállalkozás – javára előny

¹⁶ Jszbt. Általános indoklása

¹⁷ Sántha 2004. 22.

¹⁸ Jszbt. Általános indoklása

szerezését célozta vagy eredményezze, vagy a bűncselekményt jogi személy – és így a fióktelep – felhasználásával kövessék el. Ha tehát az elkövető kizárólag a saját érdekében, saját haszonszerzése céljából követi el a bűncselekményt, és ez a jogi személy – így álláspontom szerint közvetlenül a fióktelep és közvetve az alapító külföldi vállalkozás – oldalán nem eredményez előnyt, akkor a jogi személy és a fióktelep nem vonható felelősségre, kizárólag a természetes személy elkövető.

Az elkövető lehet a jogi személy vagy a fióktelep vezető tisztségviselője vagy képviselőre feljogosított tagja, alkalmazottja, illetve tisztségviselője, cégvezetője, felügyelőbizottságának tagja, illetve ezek megbízottja.

Szükséges feltétel, hogy a jogi személy vagy közvetlenül a fióktelep tevékenységi körében kövessék el a bűncselekményt, és hogy a bíróság a természetes személy elkövetővel szemben büntetést szabjon ki, megrovást vagy próbára bocsátást alkalmazzon, elkobzást vagy vagyonekobzást rendeljen el.

Baksy szerint tehát „*a jogi személlyel szembeni intézkedés alkalmazásának lényege, hogy a természetes személy cselekményét a jogi személynek számítják be, az megteremti a jogi személy helytállási kötelezettségét, s ez a közöttük lévő kapcsolaton és a jogi személy oldalán bekövetkezett/célzott előnyön alapul. A két felelősség – a természetes és a jogi személyé – egymás mellett áll, mindkettőjükkel szemben alkalmazható szankció*”¹⁹.

a) A Jszbt. a jogi személyekkel szemben alkalmazható intézkedésként akkor alkalmazza a jogi személy megszüntetését kötelező jelleggel, ha a jogi személy és ekképpen a fióktelep gazdasági tevékenységet egyáltalán nem folytat és a jogi személyt bűncselekmény elkövetésének leplezése céljából hozták létre, vagy a jogi személy tényleges tevékenysége bűncselekmény elkövetésének leplezését szolgálja.

Érdemes megvizsgálni, hogy a jogi személy megszüntetését miként lehet alkalmazni fióktelepek esetén. Annak ellenére, hogy a fióktelep nem jogi személy, mégis lehetséges annak megszüntetése büntetőjogi intézkedésként, mellyel így közvetlenül a fióktelepet, közvetve viszont az alapítót szankcionálják. Az természetesen nem lenne megfelelő és jogszerű megoldás, ha az alapító jogi személy megszüntetését rendelné el a bíróság. Abban az esetben, ha a fióktelep képviselője követi el a bűncselekményt, a fióktelep érdekkörében, közvetlenül a fióktelepnek okozva vagyoni előnyt, akkor a fióktelep megszüntetése lehet indokolt.

A fióktelepek jogalanyiségének szempontjából itt az merül fel kérdésként, mennyiben lehet korlátozni a vállalkozás szabadságát, illetve a társasági tagsághoz való jogot. A kérdés azért nagyon releváns a fióktelepek szempontjából, mert ez korlátozhatja a másodlagos letelepedés jogát, így uniós jogot sérthetne a rendelkezés. Vizsgálat tárgyát képezheti, hogy ebben az esetben az alapító külföldi vállalkozás mennyiben felelős az önálló gazdálkodási joggal, rábízott vagyonnal, jog- és perképeséggel rendelkező jogalany természetes személy képviselőinek cselekedeteiért. Véleményem szerint lehet korlátozni az alapító jogi személy másodlagos letelepedési jogát, ha a fióktelepet egyértelműen bizonyítható módon bűncselekmény elkövetésének leplezése céljából hozták létre, vagy a jogi személy tényleges

¹⁹ Baksy 2015. 26.

tevékenysége bűncselekmény elkövetésének leplezését szolgálja. Ez nem a másodlagos letelepedési jog gyakorlása, hanem uniós és tagállami szinten is bűncselekménynek minősül, továbbá az Ftv. szerint e célra természetesen fióktelep nem is alapítható.

Itt érdemes ismét felidézni Sárközy kritikai észrevételeit; „*a jogi személy megszüntetésének végrehajtása tárgyában hozott rendelkezései is rendkívül ellentmondóak. A 26. § (1) bekezdése szerint, miután a megszüntetést jogerősen a büntető bíróság kimondta, meg kell keresnie a jogi személyről nyilvántartást vezető bíróságot. Ez a cégjogi alany társaságok, szövetkezetek és más hasonló alakulatok esetén a cégbíróság, egyesületek és alapítványok esetében pedig a rendes polgári bíróság – mint már említettük a probléma mindenekelőtt az, hogy a magyar jogban bírósági nyilvántartásba nem vett jogi személyek is találhatóak. Visszatérve a megszüntetés intézkedésére, ezzel kapcsolatban megalapozottan lehet felvetni az Alkotmánybíróság által gyakran vizsgált "szükségesség" és "arányosság" kritériumát. A bűncselekmény leplezése érdekében való létrehozás, illetve bűncselekményt leplező működés ugyanis jogszabályba ütközik, tehát polgári jogilag is tilos. Szinte valamennyi jogi személyről rendelkező polgári jogi törvény lehetővé, illetve kötelezővé teszi a törvényességi felügyeletet gyakorló bíróságnak – a társasági jogban hivatalból, egyesületi-alapítványi jogban az ügyész indítványára –, hogy a jogszabálysértő működést folytató jogi személyt feloszlassa. Ha pedig ez így van, miért kellene előfeltételként előírni azt, hogy valakivel szemben szándékos bűncselekményért a büntetőbíróság büntetést szabjon ki? Miért kellene továbbá megvárni a garanciális büntetőjogi elvek miatt szükségképp hosszadalmas büntetőeljárás (nyomozás, vádemelés, I. és II. fokú bírósági tárgyalás) lefolytatását? A polgári (cég)bíróság tudniillik jóval korábban, bűncselekménynél csekélyebb jogszabálysértés esetén is megszüntetheti a jogi személyt. A büntetőeljárás "bevárása" esetén a jogi személynek arra is módja van, hogy esetleg a nem jogszerű gazdasági tevékenységét a teljes büntetőeljárás alatt tovább folytassa. A jogi személy megszüntetésének jelentős mértékben történő időbeli eltolása – a büntetőeljárás miatt – az alkotmányos tulajdongaranciákat egyébként is sértheti. Az intézménytípusú jogi személyekkel (pl. alapítvány) szemben ugyanis a személyegyesülési típusú jogi személyeknél (gazdasági társaság, szövetkezet, egyesület) a tagok változhatnak. A jogi személybe a bűncselekmény elkövetése után belépett új tagok törvényes érdekeit jelentősen sértheti a jogi személy évekkel később történő büntetőbírói megszüntetés – pl. a tőzsdén részvényt vásárló részvényeseket.”²⁰*

b) A jogi személy tevékenységének korlátozása álláspontom szerint a fióktelepek esetében is megfelelően alkalmazható intézkedés. Tekintettel arra, hogy a fióktelep önálló cégforma, így meghatározott, bejegyzett és szükség szerint engedélyezett tevékenységi körökkel rendelkezik, így a fióktelep adott tevékenységi körét vagy akár az összeset korlátozni lehet.

A bíróság határozatától függően a jogi személy – és így a fióktelep – nem végezhet nyilvános felhívás alapján betétgyűjtést, nem vehet részt közbeszerzési eljárásban, nem köthető vele koncessziós szerződés, nem minősíthető közhasznú szervezetté, nem részesülhet központi vagy helyi önkormányzati költségvetés, elkülönített állami pénzalapok, külföldi állam, az Európai Közösségek vagy más nemzetközi szervezet által céljelleggel nyújtott támogatásban.

²⁰ Sárközy 2002. 449-456.

c) A pénzbírság szintén a bíróság mérlegelésén alapuló intézkedése, melynek alkalmazhatósága a fióktelepek esetében véleményem szerint megfelel a jogszabályoknak és a jogalkotó szándékának is. Habár a pénzbírság mértékét a Jszbt. pontosan meghatározza, illetve, ha az mégsem határozható meg pontosan, akkor becslés alkalmazását írja elő. Fióktelep esetében felvetődik az a kérdés, hogy csak a fióktelep vagyoni helyzetét kell ilyen esetben vizsgálni, vagy az alapító külföldi vállalkozását is? Tekintettel arra, hogy a fióktelep az alapítótól eredő vagyonával a működése alatt önállóan rendelkezik, így álláspontom szerint a fióktelep vagyoni helyzetét kell alapul venni a bírság összegének megállapításánál. A bírság kiszabásával közvetlenül a fióktelep vagyona csökken, ez azonban közvetve az alapító vagyonát is érinti, hiszen a fióktelep működésének megszűnésekor az alapító emiatt kisebb vagyont kaphat vissza.

Fantoly kiemeli: *„A törvény nem a jogi személy büntetőjogi felelősségéről szól, hanem megteremti a lehetőséget – meghatározott feltételek mellett – a jogi személyekkel szemben intézkedések alkalmazására. Valójában nem büntetőjogi intézkedések jogi személyekkel szembeni kiszabási lehetőségéről van szó, hanem arról, hogy a büntető bíróság a jogi személyekkel szemben polgári jogi, illetve igazgatásrendészeti jellegű szankciókat alkalmaz objektív alapon a jogi személy, mint önálló jogalany vétkességének vizsgálata nélkül. Így nem a jogi személy felelősségéről, hanem annak szankcionálásáról beszélhetünk.”*²¹

Abban az esetben, ha a Jszbt. által meghatározott intézkedések valóban nem büntetőjogi jellegű szankciók, és eredményességük is megkérdőjelezhető, akkor érdemes megfontolni, hogy a Jszbt. alapvető koncepcióját kell-e újragondolni, vagy más, új típusú intézkedéseket kellene bevezetni, továbbá ki kell-e terjeszteni a tárgyi hatályát. Mindamellett azonban, ha új koncepció alakulna, vagy új intézkedéseket dolgoznának ki, esetleg vezetnének be, akkor is mindenképp érdemes azzal is érdemben foglalkozni, miként lehet a jogi személyek bűncselekményeit, a vállalati bűnözést visszaszorítani.

*„Az egyik lehetséges megoldás erre a problémára az, hogy az ellenőrző hatóságoknak nagyobb rálátást és befolyást engedünk a vállalat belső döntési mechanizmusára, és olyan átláthatósági szabályokat fogalmazzunk meg jogi követelményként, amelyek megelőzhetik a lehetséges jogsértéseket, vagy azokat legalábbis láthatóvá teszik. Ez egyúttal szemléleti változást is feltételez: a jogi normáknak, sőt az „üzleti etika” szabályainak való megfelelés igényének át kell hatnia minden egyes döntést és tranzakciót. Ezt a megközelítést nevezzük összefoglaló néven compliance-nek.”*²²

„A törvény személyi hatálya meghatározásakor a jogalkotó a „jogi személy” polgári jogi fogalmát vette alapul, kibővítve azt az önálló jogalanyisággal és elkülönült vagyonnal rendelkező szervezetekkel, valamint az előtársaságokkal. A jogi személy szankcionálhatóságának vizsgálatakor ugyanis...nem kizárólag a jogi személyiséggel rendelkező gazdasági társaságokkal szemben kívánatos a fellépés, sokkal inkább az egyes

²¹ Fantoly 2008. 193.

²² Győry-Inzelt 2019. 474.

személyösszeségek részéről jelentkező önálló entitás, szerves gazdasági-képviseleti egység a meghatározó az elkövetői kör megállapítása során.”²³

Hasonló megállapításokra jut Kondorosi és Ligeti, amikor az alábbiakat írják: „A hazai szakirodalomban az 1990-es évek közepétől folyik élénk diszkusszió a jogi személy büntetőjogi jogalanyiságáról és büntetőjogi szankcionálhatóságáról. A jogi személy büntetőjogi szankcionálhatósága mellett a következő érvek sorolhatók fel: (i) az egyéni felelősség nehezen tisztázható (a természetes személy elkövető felderítésének nehézsége), (ii) a szervezet könnyebben felelősségre vonható, (iii) a polgári és államigazgatási jogi szankciók alacsony hatékonysága, (iv) a jogi személy is lehet erkölcstelen, illetve a jogi személy erkölcse is a büntetőjog által befolyásolható a legjobban. A jogi személyek büntetőjogi jogalanyiságának megteremtése elleni érvek: (i) az egyéni felelősség tisztázható, (ii) a szervezet felelősségre vonása könnyebb a polgári jogban, (iii) a polgári és az államigazgatási szankciók hatékonyságát kell növelni, (iv) a jogi személyek erkölcstelenségével szemben társadalmi és politikai eszközökkel kell fellépni, (v) garanciális büntetőjogi alapelveket sért (nulla poena sine crimine), (vi) az állam mint jogi személy felelősségének megoldatlansága.

Problematikus lehet a gyakorlatban, hogy a jogi személyek jogi személynek minősülő szervezeti egységei esetében a megszüntetés, illetve a tevékenységkorlátozás csak a szervezeti egységre nézve irányadó-e, vagy az egész szervezetre, illetve, ha igen, hogyan lehet végrehajtani.”²⁴

4. Következtetések

Álláspontom szerint a fióktelepek vonatkozásában is teljesülnek a Jszbt. büntethetőségi feltételei az alábbiak szerint:

- a) a fióktelep a büntetőjogi felelősségre vonás szempontjából a jogi személyekkel egy megítélés alá eshet;
- b) a fióktelep felhasználásával követhető el bűncselekmény, ha az a fióktelep javára előny szerzését célozta vagy eredményezte;
- c) a fióktelep rendelkezik olyan vezető tisztségviselővel, vagy a képviselőre feljogosított taggal, alkalmazottal, illetve tisztségviselővel, cégvezetővel, aki a fióktelep tevékenységében bűncselekményt követhet el, vagy akinek a kötelezettségteljesítése a bűncselekmény elkövetését megakadályozhatta volna, vagy a bűncselekményről tudott.

Mindamellet, hogy véleményem szerint a fióktelepek büntethetősége a Jszbt. alapján megállapítható, érdemes és szükséges megvizsgálni, hogy a jogalkotó kívánja-e egyáltalán szankciókkal sújtani a fióktelepeket adott jogsértések esetén.

Tekintettel arra, hogy amint arra többször utaltam, a fióktelep gazdálkodási önállósággal felruházott szervezeti egység, mely saját cégneve alatt önálló gazdasági döntéseket hoz, jogképességével kötelezettségeket vállal, jogokat szerez, perel és perelhető, így az az

²³ Fantoly 2008. 193-194.

²⁴ Kondorosi-Ligeti 2008. 657.o.

álláspontom, hogy szükségszerű a fióktelepek önálló felelősségének megállapíthatósága. Ezt egyértelműen alátámasztja, hogy a saját cégnév alatti működés során a fióktelep a rendelkezésére bocsátott vagyonnal önállóan gazdálkodik, azzal az alapító csak a megszűnésekor rendelkezhet, továbbá a szervezeti elkülönültségből fakadóan az esetleges, saját cégnév alatti jogsértésekért elsősorban a fióktelep a felelős mind polgári jogi, mind büntetőjogi szempontból, és csak mögöttesen köteles az alapító helyállni.

Mivel az Ftv. kimondja, hogy a külföldi vállalkozás a fióktelepének létesítése és működtetése során a belföldi székhelyű gazdálkodó szervezetekkel azonos elbánásban részesül, így a fióktelepnek is ugyanúgy felelnie kell a tevékenysége körében elkövetett bűncselekményekért, mint a belföldi székhelyű gazdálkodó szervezeteknek.

Figyelembe véve, hogy a Jszbt. tárgyi hatálya nem terjed ki a fióktelepekre, így indokoltnak tartom, hogy a törvény hatályát bővítse ki a törvényalkotó oly módon, hogy az a fióktelepeket is egyértelműen tartalmazza.

Felhasznált irodalom

Baksy Emese: A jogi személyek büntetőjogi felelőssége, különös tekintettel a hazai szabályozásra és gyakorlatra. Szakdolgozat, Miskolci Egyetem ÁJTK, 2015.

Fantoly Zsanett: A jogi személyek büntetőjogi felelőssége. HVG-ORAC, Budapest, 2008. 193.o.

Győry Csaba-Inzelt Éva: Fehérgalléros, gazdasági és korrupciós bűnözés. In: Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerezsi Klára – Lévay Miklós: Kriminológia, Wolters Kluwer Hungary, Budapest, 2019. 474.o.

Kondorosi – Ligeti: Az Európai Büntetőjog Kézikönyve. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008. 657.o.

Molnár Erzsébet: A gazdálkodó szervezet vezetőjének speciális büntetőjogi felelőssége. Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2020.

Papp Tekla: Vázlatos áttekintés a jogi személyről az új polgári törvénykönyv apropóján. Szakmai Fórum, 150-151.o. Pro Publico Bono: Magyar Közigazgatás; A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Közigazgatás-Tudományi Szakmai Folyóirata, 2014.

Sárközy Tamás: Büntetőjogi intézkedések a jogi személyekkel szemben? (Magyar Jog, 2002/8., 449-456. o.) |Szakcikk Adatbázis (szakcikkadatbazis.hu)

Sántha Ferenc: A jogi személyek, egyéb szervezetek büntetőjogi felelősségének anyagi jogi kérdései. Doktori Értekezés Miskolc, 2004. 22. o.

2001. évi CIV. törvény indoklása a jogi személlyel szemben alkalmazható büntetőjogi intézkedésekről

CRIMINAL STATUS OF BRANCHES

In the present study, I basically examined the legal status of the branch from a civil law point of view in the light of the relevant legislation, the relevant legal practice and the fact that we are talking about the legally capable organizational unit, which manages independently, and thus what is its criminal liability status.

I am of the opinion that a branch is an organizational unit without legal personality but with legal capacity, whose criminal liability can be established independently, similarly to legal persons, so that the provisions of the Jszbt. should apply accordingly to it.

In view of the fact that the regulation is incomplete and contradictory in relation to the criminalization of branches, I consider it justified to review the regulation and create the possibility of applying it to branches.

BREZOVSZKI ANNA LUCA

Kriminológiai Tanszék

Témavezető: Lévay Miklós egyetemi tanár

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.20.Brezovszki>

A HOSSZÚTÁVÚ SZABADSÁGVESZTÉS BŐL SZABADULTAK REINTEGRÁCIÓS TAPASZTALATAI

1. Bevezető megjegyzések

A társadalom nagy többségének nincs sem közvetlen, sem közvetett tapasztalata a „börtönök” világáról és különösen arról, hogy mit jelent hosszabb időt fogvatartottként büntetés-végrehajtási intézetben (a továbbiakban: bv.) tölteni. Ennek a többségnek a tagjaként nem könnyű beleképzelni magunkat azok helyébe, akik bűnelkövetésük szankciójaként több mint tíz évre egy zárt világba kerülnek, ahol az addig megszokott életvitelt minden átmenet nélkül felváltja egy szigorúan strukturált napirend, amikor limitált az információhoz jutás lehetősége, amikor ünnepnapnak számít családtagjaink viszontlátása. Még összeszámolni is nehéz, hogy tíz év távlatában mennyi és mekkora mindennapjainkat számottevően befolyásoló változás ment végbe.

Amikor a szakma a fogvatartottak reintegrációjának fontosságáról értekezik, szinte kivétel nélkül kiemeli azt a szabadulás utáni szenzitív időszakot,¹ amelyben a legnagyobb potenciál mutatkozik az ismételt bűnelkövetésre, és amikor – éppen ennek okán – a legnagyobb szüksége van a frissen szabadultaknak a támogatásra, az iránymutatásra.² Nincsen univerzális igazság azt illetően, milyen a – némiképp sematikusán fogalmazva – jó reintegráció, ám támpontot adhatnak a további programok kidolgozására vagy szakpolitikai törekvések érvényesítésére a már szabadult személyek tárgykört illető meglátásai.

Tanulmányomban igyekszem rámutatni a reintegráció legfontosabb aspektusaira, az ezzel kapcsolatos elképzelés és valóság bizonyos ellentmondásaira, a segítség már-már elengedhetetlen szükségességére, végső soron arra, hogy a társadalomba történő be- vagy visszailleszkedés során mely tényezők mutatkoznak a legfontosabbnak, teszem mindezt három olyan volt fogvatartott tapasztalatai alapján, akik több mint tíz évet³ töltöttek hazai büntetés-végrehajtási intézetben.

¹ Pistyúr 2018. 116.

² Uo.

³ Dolgozatomban – a jelenlegi, szakmai megegyezés alapján – a 10 évnél hosszabb szabadságvesztésre ítélt személyeket értem a fogalom alatt.

2. Módszertan

Kvalitatív empirikus kutatásom választott módszere az interjúzás volt, azon belül strukturált interjúk készültek.⁴ Az interjúk etikai aspektusa kapcsán rögzítem, hogy azoknak a személyeknek, akik vállalták, hogy válaszolnak a kérdéseimre teljes anonimitást és azonosíthatatlanságot garantáltam, az interjúk kéziratát átolvasás és esetleges korrigálás céljából a rendelkezésükre bocsátottam. Gondolataikat a dolgozatban dőlt betűvel jelzem. A beszélgetések reintegráció központúak voltak, nem életút interjúk készültek, ezzel is igyekezvén elkerülni, hogy az emlékek felelevenítése érzékenyen érintse azokat, akik azon vannak, hogy múltjukat maguk mögött hagyják. A három személlyel civil szervezetek kötöttek össze.

Meggyőződésem, hogy a tudományos objektivitás következménye megkívánja a tárgykört illető több aspektus megvilágítását, ezért korábbi empiriák konklúzióival is kiegészítem a volt fogvatartotti véleményeket azok árnyalása céljából. Dolgozatom terjedelmi korlátai miatt nem tudok minden reintegrációt illető, tételmondatnak is beillő szabadulti meglátásra kitérni, a határt saját értékítéletem és a korábbi szakirodalmak fókuszpontjai mentén húztam meg.

3. A kutatás elméleti kerete

A reintegrációs programok kapcsán a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL törvény (a továbbiakban Bv.tv.) értelmező rendelkezése ad segítséget a fogalmak tisztázására.⁵ Érzékelhető, hogy a programok a fogvatartottak életének számos aspektusára pozitív hatással akarnak lenni, legyen szó a szabadulás utáni elsődleges munkaerőpiacon való elhelyezkedéstől kezdve, az önismeret javításán át egészen a kognitív készségfejlesztésig. A szabadságvesztés célja tehát mára bőven túllépett az egyszerű megtorlason és a társadalmi igazságérzet helyreállításán, hisz – ahogyan az a Bv.tv.-ből is kitűnik –, a büntetés egészét átszövi a törvénytisztelő életre való felkészítés,⁶ melynek eszközei többek között a munkáltatás, az oktatás, illetve az egyéni- és csoportos foglalkozások.

A „börtön” értelmezhető, mint a harmadlagos bűnmegelőzés terepe, ahol a szakembergárda lehetőség szerinti individualizált beavatkozási terv mentén, számba véve a fogvatartottat illető védő- és a rizikófaktorokat azon dolgozik, hogy minimálisra redukálja a szabadulás utáni újabb bűncselekmény elkövetését, vagyis elősegítse a bűnelkövetéssel szembeni dezisztencia kialakulását. Korábbi empirikus kutatások konzekvenciái a tárgykör kapcsán olyan problémákat azonosítottak, mint az átmenet hiánya a zártból a civil világba kilépve, a szabadult

⁴ Jakab – Sebők 2020. 383-408.

⁵ Bv.tv. 82. § 5. pont: (...) *reintegrációs program*: az elítélt munkaerő-piaci integrációjának elősegítését, a befogadást megelőző életkörülményeiből, életviteléből eredő hátrányok csökkentését, személyisége és szociális készségei fejlesztését célzó reintegrációs programok, foglalkozások (...)

⁶ Bv.tv. 83. § (1) bekezdés

személyekkel szembeni társadalmi ellenállás, az erős és támogató családi háttér hiányát pedig sokan az ismételt bűnelkövetés első lépéseként azonosították.⁷

Némiképp már elhasznált frázis, hogy a bv. szakembergárdája – főleg a reintegrációs tisztek és a börtönpszichológusok – a személyiségükkel dolgoznak, önképük, a hivatásukkal és a fogvatartotti társadalommal kapcsolatos attitűdjük fontos faktor az intézeti reintegrációs munkában, hogy aztán a szabadulás után a büntetés-végrehajtási pártfogó a helyükbe lépve segítse tovább az intézet falai között megkezdett munkát, voltaképp magát a szabadult személyt.

Tapasztalatom szerint a civilek között makacsul tartja magát az a vélemény, hogy a bv. intézetekben zajló munka olyannyira embert próbáló, az egészséges személyiséget igénybe vevő, hogy más hivatásokkal összevetve, a bv.-k szakembereit nagyobb mértékben és korábban fenyegeti a kiégés (*burn out*) veszélye, ami alapjaiban befolyásolja munkájuk minőségét, céljaik érdekében mozgósított erőforrásokat, a velük kapcsolatba kerülő fogvatartottak társadalomba való visszailleszkedésének esélyeit.⁸ Ahogyan arra egy korábbi kutatás is rámutatott⁹, a kiégés okozta potenciális empátiacsökkenés, a munkamorál és teljesítőképesség visszaesése, nem csupán a reintegrációs célok elérését, hanem a bv.-ben mindenek felett álló biztonsági előírásoknak megfelelést is befolyásolja. Bár az intézetek mindennapjait vitathatatlanul átjárják a stresszfaktorok, Lehoczki és Szucsáki szerzőpáros arra a megállapításra jutott, hogy a kiégési mutatók nem rosszabbak a pedagógusokkal vagy az egészségügyi dolgozókkal összevetve. A zárt intézetek országhatárokon átvívelően kihívásokkal terheltek, ezt bizonyítja, hogy a magyar személyi állomány attitűdje szinte teljesen megfeleltethető bármilyen külföldi intézetben dolgozóéval, vagy legalábbis nem negatívabb külföldi kollégáinál.¹⁰

Míg Magyarországon kevéssé, addig külföldön – azon belül is főleg Észak-Amerikában – gyakran vizsgálják empirikus tanulmányok a bv. szakembergárdájának fogvatartottakkal kapcsolatos attitűdjét. Jurik 1985-ben publikált tanulmánya¹¹ rámutatott, hogy az alacsony biztonsági kockázatú rezsimeken dolgozóknak jelentősen pozitívabb kép él a fogvatartottakról, összevetve azokéval, akik maximális biztonságú részlegeken dolgoznak.

A neokonzervatív kriminológiai megközelítés¹² virágzásának idején, egy 1989-ben publikált empirikus kutatás azt kívánta felmérni, hogy a reintegrációs tisztek milyen attitűddel bírnak saját hivatásuk és a fogvatartottakkal kapcsolatos munkájukat illetően. A társadalomba történő visszaillesztés célja – a válaszok értelmében – úgy tűnik, háttérbe szorult az intézet rendjének és biztonságának megtartása érdekében. A szakemberek 78%-a egyetértett azzal az állítással, mely szerint *„Bár sok civil nem észleli, de a börtönökben túl engedékenyen bánnak az*

⁷ Borbíró – Szabó 2012. 185-187.

⁸ Egy korábbi külföldi kutatás a börtönőröket szólaltatta meg munkájukat illető elégedettségük és az őket érő stressz kapcsán. A 10 pontos skálán az elégedettségük 6.92, a személyes megítélésük szerinti stresszhatást 5.96 pontra értékelték. (Cook – Lane 2014. 743.)

⁹ Lehoczki – Szucsáki 2017. 69.

¹⁰ Uo.

¹¹ Jurik 1985. 528.

¹² A megközelítés lényege, hogy az emberi viselkedést akaratszabadság jellemzi, emiatt pedig a bűnözésnek sincsen különösebb társadalmi vagy pszichológiai oksága, az elkövetés racionális tett, ami az adott személy önértékkövető cselekedeteként magyarázható. (Borbíró 2020. 35.)

elítéltekkel.” és több, mint 75% osztotta azt az állítást is, miszerint „*A munkám során a legfontosabb, hogy megakadályozzam az elítélteket abban, hogy bajt okozzanak.*” Talán ennél is meglepőbb lehet, de a válaszadók, több, mint 40%-a úgy nyilatkozott, „*Nem az a dolgom, hogy a fogvatartottak rehabilitációját segítsem, hanem hogy fenntartsam a rendet, hogy ne bántsanak senkit és ne szedjék szét a helyet.*” Fontosnak érzem nyomatékosítani, hogy a kutatást rehabilitációért felelős szakemberek körében végezték. A versengő értékekre és szakemberi szerepkonfliktusra példa, hogy a fentebb ismertetett állítások mellett, azzal is 70% egyetértett: „*Hogy a fogvatartottak rehabilitációja ugyanannyira fontos, minthogy megfizessenek a tetteikért.*” A neokonzervatív kriminológia értékei mentén szerveződő kriminál- és büntetőpolitikát nem véletlenül emelten ki, hisz a válaszadók 60%-a már éltette azt a szemléletet, melynek értelmében: „*Szakítani kell azon nézettel, hogy a bűnelkövető a társadalom áldozata, akinek alanyi jogon jár a rehabilitáció és sokkal inkább a valós áldozatok felé kellene fordulnunk.*”¹³

A kriminológia, azon belül is főleg az *interakcionista paradigma* több olyan elméletet is magában foglal, mely érzékletesen rámutat, milyen következményekkel jár, ha az egyént valamely tulajdonsága, személyiségjegye vagy tette alapján értéklik, vagy ha őt ítélik el a tette helyett. A címkézésemelvények, illetve a másodlagos deviancia fogalma kapcsán is megjelenik a címke alapján fellépő, életutat és cselekvést befolyásoló „önbeteljesítő jóslat”, mely értelmében az egyén döntéseit, interakcióit, baráti társaságát úgy válassza meg, hogy az megfeleljen a róla alkotott képnek.¹⁴ Jelen tárgykörre lefordítva, befolyásoló erővel bírhat a reintegrációt illetően az, hogy a fogvatartott önnön további sorsáról milyen vélekedésekkel, attitűdökkel találkozik pl. a bv. szakembergárdája részéről.

Persze a rossz személyzet–fogvatartott viszony egyáltalán nem törvényszerű. Rasch a kapcsolat szelídülésében az időt emelte ki, mint domináns faktort. Meglátása szerint minél több a közös tapasztalat, a lehetőség az egymás közé felhúzott falak lebontására, annál gyakrabban alakul ki pozitív kép a fogvatartottakban is a személyzetről, ez pedig kedvező hatással lehet többek között a reintegrációs célok elérésére is.¹⁵

Némiképp negatívabb képet fest egy 2013-as reintegrációs tisztek körében végzett kutatás,¹⁶ amely azt igyekezett felmérni, milyen mantrák, berögződések, vélemények mentén dolgoznak azok, akiknek feladata a fogvatartottak minél könnyebb társadalmi visszailleszkedésének elősegítése. A három legnagyobb egyetértést kiváltó állítás az alábbi:

1. A fogvatartottakkal való (szoros) személyes kapcsolat korrupcióhoz vezet.
2. Az elv, ami mentén dolgozni érdemes, hogy ne kerüljünk közel a fogvatartottakhoz.
3. A fogvatartottakban soha nem lehet teljesen megbízni.

Kitűnik, hogy a fogvatartottak illető hozzáállás vezérelve a bizalmatlanság, az óvatosság és a biztonság (túl)hangsúlyozása, melyek azonban megkérdőjelezzik, hogy vajon létrejöhet-e lojalitás két fél között a közös cél elérése érdekében, ha a munka alapvetően a távolságtartásra

¹³ Cullen et al. 1989. 35.

¹⁴ Győry 2019. 172.

¹⁵ Rasch 1981. 428.

¹⁶ Cook – Lane 2014. 744.

és gyanakvásra épül.¹⁷ Ez pedig a modern bv.-ben továbbra is aktuális, már-már feloldhatatlan ellentét párnak tűnő, rivalizáló nevelés–biztonság fogalom- és feladatkettős dilemmájáig vezet.

4. Reintegráció a börtönfalakon innen...

4.1. Bv.-s szakemberek és/vagy civil segítők?

A reintegráció elősegítése olyan folyamat, mely már a bv.-ben, a fogvatartott befogadásával megindul, majd az intézet lehetőségeihez és a jogszabályok által előírtakhoz képest elkezdődik egy jó esetben individualizált, a kriminogén szükségletekre válaszolni tudó, a fogvatartottól is aktivitást megkövetelő munkafolyamat. Fontosnak éreztem, hogy az interjúk során arról is kérdezzem a szabadultakat, milyen, a társadalomba történő visszailleszkedésüket segítő programokban vettek részt, illetve hogy a bv. szakembergárdája részéről milyen mértékben tapasztaltak támogató attitűdöt. Ahogy fogalmaztak:

„Tapasztalatom szerint a civilek sokkal támogatóbbak, mindenben igyekeznek segíteni. Összevetésben, a bv.-ek részéről nem éreztem akkora támogatást, mert a biztonság garantálása mindig felülkerekedett a segítségnyújtáson, így a támogatás mindig korlátozott volt.”

„A reintegrációs tiszteket nem érdekelték a fogvatartottak, a többségük kiábrándult és frusztrált. 10-ből 9-szer azt tapasztaltam, hogy motiválatlanok.”

„Reggel 6-tól délután 14-ig dolgoztam, ez is akadálya volt annak, hogy a délelőtt és koradélután megvalósuló reintegrációs programokon részt vehessek. Egyéb okokat – ha voltak – (hogy miért nem vehetek részt a programokon) nem voltak hajlandóak közölni velem. Ahogy tapasztaltam, általában a reintegrációs tisztek által kedvelt fogvatartottak vehettek részt programokon.”

A civilekkel történő munka preferálásának több oka is lehet. Egyfelől, bár a civilekre is szigorú biztonsági előírások vonatkoznak, vélhetően az ő tevékenységüket kevésbé befolyásolta e követelmények mindenek feletti betartása, így több energiát tudtak fordítani a támogató szolgáltatásaikra. Sok segítők – amellet, hogy vélhetően empatikus – nem ismeri a benti ügyfelek pontos háttérét, kriminális múltját, ami hatással lehet arra, hogy kevésbé előítéletesek, pontos ismeretek híján munkájuk valóban támogató jellegű tud lenni félelmek, stigmatizálás és címkék nélkül. Ezen felül pedig szólni kell a szakemberek tevékenységét sokszor gúzsba kötő adminisztrációs terhekről is, melyek éppen a fogvatartottakkal történő érdemi munkától veszik el az időt.

Szintén problémaként detektálható – erre már korábbi kutatások is rámutattak¹⁸ –, hogy a munkáltatásban való részvétel gátja lehet a reintegrációs programokon való megjelenésnek. Az általam megkérdezett mindhárom személy dolgozott a szabadságvesztés büntetése alatt, emiatt pedig számos programtól elestek. Feltételezés csupán, ám úgy vélem, hogy az egyébként

¹⁷ A csoportok közötti „szociális távolságtartás” elméletéről és annak egyénekre gyakorolt hatásáról lásd bővebben pl. Schnittker 2004. 220.

¹⁸ Lásd pl. Molnár 2021. 48.

abszolút támogatható munkáltatás miatt éppen azok a személyek esnek ki a programokon való részvételből, akik valóban hasznosítani tudnák az ott tanultakat, akik valós érdeklődést mutatnak a törvénytisztelő útra lépésre, illetve az azon maradásra. Ezzel természetesen nem azt mondom, hogy a programokon résztvevők érdektelenek és csupán azért élnek a lehetőséggel, hogy addig se a zárkájukban időzzenek. Ugyanakkor az elmondottak alapján az tapasztalható, hogy egy idő után a fogvatartotti érdeklődés csökkenésével bizonyos programok kikopnak a repertoárból. Érdeemes lenne azon elgondolkodni, milyen módon lehetne a munkáltatásba bevont, gyaníthatóan motiválható közeg számára is lehetővé tenni a programokon való megjelenést.

További átgondolásra érdemes intézményi megközelítés az interjúk tapasztalatok és a szakirodalmi konklúziók alapján, hogy a hosszúidős fogvatartottakat nem vonják be olyan nagy ívű reintegrációs programokba, mint az EFOP vagy a TÁMOP, melyek alkalmasak lehetnének arra, hogy hosszú büntetésük többlethátrányait redukálják.

Interjúk tapasztalat, hogy minél problémásabbnak látnak egy-egy fogvatartottat a bv.-s szakemberek (pl. minél több panaszt fogalmaz meg az adott személy), annál több ajtó záródik be előtte a reintegrációs programokon való részvételt illetően, illetve jelentősen csökken olyan eltávozásokon való részvétel lehetősége is, mint például megjelenés egy családtag temetésén.

„Ha felszólaltam valamilyen igazságtalanság ellen, akkor egyszerűen panaszkodósnak neveztek és mivel tőlem érkezett a meglátás vagy észrevétel, ezért nem foglalkoztak velem. Sok esetben ilyen-olyan engedélykéréseimet is azért tagadták meg, mert nem szimpatizáltak velem.”

Természetesen nem lehet azt állítani, hogy az ilyen típusú „ellenintézkedések” rendszerszintű problémaként lennének jelen a magyar intézményrendszerben, mégis fontosnak gondolom kiemelni, hogy a fentihez hasonló vélekedések mélyen aláássák a felek közötti bizalmat, ami negatívan befolyásolja a reintegráció érdekében tett közös munkát.

4.2. Munkáltatás és oktatás

Közös pont a kutatásba bevont szabadultaknál, hogy mind a hárman részt vettek munkáltatásban és oktatásban is, véleményük pedig azzal kapcsolatban is megegyezik, hogy mindkettő abszolút hasznukra vált. Egyfelől ezek eszközök voltak ahhoz, hogy karbantartsák testüket és értelmüket, másfelől pedig támogatták a reintegrációjukat is. Ez a segítség pedig sokszor nem a kézhez kapott új szakmával vagy bizonyítvánnyal történő könnyebb elhelyezkedésben, sokkal inkább abban nyilvánult meg, hogy ezek a teendők ritmust, motivációt és fenntartható napirendet adtak, ezért nem tudtak és nem is akartak elkényelmesedni. Fontos hozzátenni, hogy mivel korábban, a civil világban mindhárman dolgoztak már, így – sok fogvatartottal ellentétben – problémamentes volt a börtönbeli munkára való szocializációjuk is. Véleményük szerint:

„Olyan (a munka), mint a katonaság, napirendet adott. Segít túlélni a mindennapokat. Kitölti az időt az edzés, az olvasás és az esetleges egyéb tevékenységek mellett, szóval nagyon fontos és jó, hogy van.”

„Egyfelől van értelme a munkáltatásnak, mert olyan fizikai tevékenység, amely segíti az egészség megőrzését, az alapvető aktivitást. Másfelől viszont érthetetlen számomra, hogy napi 8 óra munkát, heti 5 nap miatt havi 10.000-20.000 Ft. munkabérrel díjaznak. Ez még a legalapvetőbb szükségletekre sem elég.”

4.3. A börtön, mint lehetőség a változásra

Többek között Crewe¹⁹ értekezett arról, hogy a börtön terepe lehet a többségi társadalom által elfogadott normákhoz igazodó, pozitív irányú változásnak. A végeláthatatlannak tűnő idő találkozása az ezt kitöltő, egyént építő programokkal és a kinti világba is adaptálható rutin erősítheti a rezilienciát, új, kívánatos rétegeket adva ezzel az individuumnak.

„Kiváló minőségű érettségit szereztem és elkezdtem a hegesztő tanfolyamot is.”

„Nagyon megszerettem a könyveket és az olvasást, illetve az edzés is a mindennapjaim részévé vált, tehát úgy mentálisan, mint fizikálisan igyekeztem lefárasztani magam.”

„Vannak pozitív hatások, például, hogy rendszerető és az elveimhez következetes lettem. Becsületesebbnek érzem magam, már tudom, hogy minden kimondott szónak súlya van.”

„A stresszkezelésem fejlődött.”

„Volt változás, ráadásul pozitív. A benti rend és a szabályok rutint teremtenek az ember életében, ezek elfogadása nélkül nem is lehetne működni. Következetes, rendezett és előrelátható a benti lét. Fegyelmet tanulunk.”

Természetesen megfogalmazódott olyan ellenvélemény is, mely a büntetés előrehaladtával tapasztalható kiüresedést, erősödő bizalmatlanságot és bezárkózást emelte ki.

„Változott a világhoz és emberekhez való nyitottságom, hogy korábban alapvetően egy pozitív ember voltam. Ezt már nem tudom elmondani magamról. Már kevésbé érzem magam alkalmasnak szociális kapcsolatok kialakítására. Ha korábban 8-ra értékeltem a szociális készségeimet, most 3-4-est adnék magamnak.”

Fontos hozzátenni, hogy minden változás kvintesszenciája a fogvatartott majd szabadult személy akarata, meggyőződése és motivációja. Az interjúkból úgy tapasztaltam, hogy egy erős egyéni elhatározás nélkül még a professzióját legmagasabb szinten művelő szakembergárda és az általuk nyújtott szolgáltatások tömkelege sem lehet képes (tartós) változást előidézni.

4.4. Hiány és sérülés

Kikértem a szabadultak meglátásait arról, mit gondolnak, törvényszerű-e, hogy az ember sérüljön egy hosszútartamú börtönbüntetés alatt vagy elkerülhető-e mindez?

¹⁹ Crewe et al. 2007. 321.

„Teljességgel lehetetlen nem sérülni, én is sérültem lelkileg. Máig fáj, hogy nem lehettem jelen a keresztfiam születésénél és az első időszakban vagy, hogy a nagyszüleim halálakor nem engedtek ki a búcsúztatásukra.”

„Mindannyian sérülünk, de a sérülés mélysége sokban függ a családtól, ill. sok egyéb egyéni feltételtől.”

„Mindenki sérül, leginkább kapcsolati szinten. Abszolút jelen van az elsivárosodás lehetősége. Mindig vannak újabb és újabb sérülések, de ezek nem feltétlenül kell, hogy elgyengítő hatásúak legyenek. Például keménnyé, érzéketlenné is tehetik embert.”

Kitűnik, mekkora szerepet tulajdonítanak a szabadultak a támogató családi közegnek a lelki egészség kapcsán, ami legerősebb védőfaktorként van jelen bent.

Flanagan elsők között készített hiányközpontú kutatást a hosszútartamú szabadságvesztésre ítélttekkel.²⁰ Vizsgálata fókuszában a fogvatartottak mindennapjait leginkább megnehezítő hiányokat listázta, első helyen pedig (a későbbi, megismételt kutatások többségében is) a család állt. Az általam megkérdezettek is szeretteik hiányát emelték ki, mint a legnagyobb fájdalmat okozó faktort, emellett viszont számos olyan tételt is említettek, mely a civil világ polgárai számára a mindennapok észrevehetetlen alapvetése:

„(...) említhetném a színeket, az ízeket vagy az illatokat is. Bent minden nagyon monoton és sivár.”

„Minden hiányzott. Például a szabadság, annak az érzése, hogy az embert szeretik vagy meghallgatják és megértik. De említhetném a napsütést, az önállóságot, egy ölelést vagy éppen a vidámságot.”

„A nyugodt alvás. A biztonság”

4.5. A kapcsolattartás fontossága

Korábbi kutatások konklúzióiból arra következtethetünk,²¹ hogy a büntetés hosszúsága befolyásolhatja a családdal és barátokkal való kapcsolattartás minőségét és mennyiségét, mégpedig döntő többségében kedvezőtlen irányba. A helyzetet tovább nehezítheti, ha a fogvatartott korábban is ambivalens vagy kimondottan rossz kapcsolatban állt a mikrokörnyezetével, ezeken a kötelékeken pedig csak tovább ronthat egy hosszútartamú büntetés. A szülők halála, a házastársak válása sok esetben törvényszerűvé teszi a támogató közeg lemorzsolódását a büntetés előrehaladtával.

A kutatásom kapcsán megszólaltak 2-1 arányban aktív kapcsolatban voltak családtagjaikkal a büntetésük teljes hossza alatt. A kapcsolattartást megnehezítő faktorként azonosítható a család és a büntetését töltő személy földrajzi elhelyezkedése. Kiemelendő általános tanulság, hogy minél messzebb vannak a felek egymástól, annál ritkább a személyes találkozás. A fizikai

²⁰ Lásd pl. Flanagan 1980. 152.

²¹ Lásd pl. Vig – Fliegauf 2019. 972. vagy Bolyky – Sárík 2021. 20.

kontaktus hiánya olyan űrt képes maga után hagyni, melyet a telefonálás (ami komoly anyagi megterhelést jelent) vagy a Skype képtelen betölteni. Visszaemlékezésük szerint:

„Amíg a családomhoz kézzelfogható közelségben voltam, addig minden hónapban látogattak, de amint elkerültem az ország egy távolabbi pontján lévő bv. intézetbe, akkor már ritkultak a személyes találkozások.”

„Azt nem tudom megmondani, hogy jelenleg mennyi a telefonálás percdíja, de biztos vagyok benne, hogy nem 69 Ft/perc mint a bv.-ben.”

„Havi 1 találkozás, ami maximum 20 perces lehet, mindezt a mindenféle testi érintkezést (pl. ölelést) gátló plexifal mellett rendkívül kevés.”

Mivel nem szakadtak meg a kapcsolatok, a szabadulás utáni lakhatás is biztosított volt mindhárom esetben. Ahol nem a család, ott közeli barátok segítettek a civil világba visszatérőt. Annak biztos tudatával, hogy a szabadult nem kényszerül utcára új élete első percében, vélhetően sok felszabadult energiát tudott egyéb, visszailleszkedést segítő tevékenységre fordítani, melyek közül kiemelkedik a továbbtanulás, a szakmaszerzés vagy a munkalehetőség keresése.

5. ... és túl

5.1. Szabadulással kapcsolatos félelmek

Véleményem szerint alapvetően befolyásolja a reintegráció sikerességét, hogy a frissen szabadult személy milyen társadalmi közeggel találja magát szembe az intézet kapuján kilépve. A normalitásba történő visszatérés fontos kérdése, hogy az egyén érzi-e magán az interakciók során, hogy volt fogvatartotti léte bélyegként van rajta?

A börtön hierarchikus, toxikus maszkulinitást, az érzelmek minden erővel történő elrejtését követelő elvárása sokakat arra késztet, hogy a szabadulást illető aggályaikat, esetleges félelmeiket mélyen magukba temessék,²² ezzel kizárva, hogy bármilyen segítségnyújtás elérje őket.

Kutatásom tárgykörrel kapcsolatos konzekvenciáit alapvetően két fő pont köré lehet csoportosítani, nyomatékosítva, hogy az általam megkérdezetteket nem érintette a közvetlen lakhatási válság, maguk mellett tudhattak olyan személyeket, akik támogatták őket a civil világba történő visszatérés első lépéseiben.

A szabadulást illetően alapvető stresszforrásként azonosítható annak felismerése, hogy a volt fogvatartott hatalmas hátrányban van a büntetése alatt lezajlott technikai fejlődés következtében.²³ Az interjúk rámutattak arra, hogy a sokakat frusztráló lemaradás a bv. számára is ismeretes, ugyanakkor még nem tudtak olyan adekvát választ adni rá, amely a biztonsági

²² Lásd pl. Hulley 2016. 785.

²³ A gazdasági és technikai változások okozta szorongás és ennek dezisztenciára való hatásáról lásd bővebben pl. Villman 2024.700-703.

intézkedések magasra tett lécét le ne verné. Az elmondottak alapján van olyan program, amely hátránycsökkentő céllal jött létre, de a volt fogvatartottak szerint bántóan leegyszerűsítő, ezért képtelen valós segítség lenni. Mivel a fogvatartotti társadalom közel sem homogén, ám az említett programelemek nem differenciáltak, meglátásom szerint legfeljebb a korábban semminemű informatikai vagy technikai tudással nem rendelkezők számára lehet hasznos. Nem magyar sajátosság, több külföldi kutatás alátámasztja, hogy a reintegrációs szakemberek eltérő szociális háttere vagy a fogvatartottakról alkotott, nem valós képzei miatt a segítő jellegű programok sok esetben azért nem találhatnak közönségre, mert nem- vagy félreértelmezik a fogvatartotti szükségleteket.²⁴

„A bv.-ben nem készítenek fel arra, hogy a kinti világban milyen szintű modernizáció megy végbe évről-évre. Egy programra emlékszem, amelynek ez lett volna a célja, a „Vissza a jövőbe”, de annyira játékos formában volt megtartva, hogy nem igazán lehetett tanulni belőle vagy komolyan venni.”

„Az, aki 20+ évet tölt el a bv.-ben felejtse is el, hogy bármiféle segítség nélkül, önerőből vissza tud illeszkedni a társadalomba, mert az ő esetében sokkal inkább egy olyan végig vezetésre lenne szükség, mint a gyerekek esetében.”

„Nagyon sok félelmem volt; például hogyan fogom kezelni pl. a mosógépet, nem tudtam főzni vagy bankkártyát használni.”

A másik, kihívásokkal teli pont a komoly párkapcsolat megtalálása, ami fontos visszatartó erőt képezhet az újabb bűnelkövetéstől. Korábbi kutatások pedig már arra is rávilágítottak, hogy a kriminális karrierrel való szakítás egyik fő oka is.²⁵

„Párkapcsolat kialakításával kapcsolatban voltak és vannak is félelmeim. Elmondjam, vagy ne mondjam a múltam, ha igen, mikor tegyem?”

„A párkeresés problémás, mert sok az előítélet az emberekben. Amikor tudom, hogy nem lesz komoly a dolog akkor el lehet ütni viccesen a 10 év lyukat az önéletrajzban, de amikor komoly szándékaim vannak, akkor nem könnyű ráérezni a tökéletes pillanatra, hogy beszéljek a múltamról. (...) mindig a legrosszabbra gondolnak; „Megölt valakit?” Nehéz elszámolni a 10 évvel.”

5.2. Visszatartó erő

A szabadságvesztés büntetésből szabadulás utáni újabb bűnelkövetés, vagyis a visszaesés problémaköre azóta foglalkoztatja a tárgykörben gondolkodókat és a jogalkotókat amióta létezik zárt intézeti fogvatartás.

Az általam megkérdezettek egyező véleménye a szabadult részéről való aktivitás, a tudatos önfejlesztés, a munkahelykeresés kapcsán jelenik meg. Meglátásuk szerint csak akkor lehet sikeres a reintegráció, ha a társadalomba történő visszailleszkedésben érdekelt tesz is ezért, ha nem mástól várja saját problémáinak megoldását. Az interjúkban megjelent az egyéni

²⁴ Holfgott – Gunnison 2008. 11.

²⁵ Bottoms – Shapland 2011. 70.

célkitűzések fontosságának hangsúlyozása mellett a jövőt illető tervezés képessége, az egyéni motiváció fenntartására való törekvés, ill. a bizonyítás iránti vágy is. Zamble a tárgykör kapcsán arra a megállapításra jutott, hogy a rövid időre elítéltekkel összevetve (akik látják büntetésük végét), a hosszú időre ítélték esetén nagyon gyakran tapasztalható az érettség, aminek birtokában képessé válnak hosszútávon tervezni és tetteik következményeiről gondolkodni, ami később pozitív hatással lesz lelki és testi fittségükre.²⁶ A szabadultak véleménye szerint:

„Szerintem egy dolgon áll vagy bukik a dolog, mégpedig, hogy várják-e kint az embert, vagyis a család szerepe. Ők a legnagyobb visszatartó erő egy újabb bűnelkövetéstől. (...) Önmagában egy túlterhelt bv. pártfogó nem elég.”

„Az egyénnek be kell látnia, hogy a haszonszerzés soha nem éri meg annyira, hogy ezért aztán évekre börtönbe kerüljön. Ez egyszerű költség-haszon kalkuláció. Ha valaki erre csak az utógondozás alatt ébred rá, az már rég rossz.”

„Több összetevős a dolog. Egyfelől említhetném a környezetváltoztatást, de legalább ugyanannyira fontos a tudatos önképzés is. (...) A reintegrációs programokban való aktív részvétel is új kapukat nyithat meg az ember előtt.”

„Kerülöm a necces dolgokat, embereket és helyzeteket.”

5.3. Megküzdés a társadalmi előítéletekkel

A társadalom előítéletességének szabadultakra gyakorolt negatív hatása, reintegrációjuk megnehezítése kapcsán a hazai kriminálpolitika tárgykörbe vágó aspektusáról is fontos röviden szólni. Az inkább exkluzív irányba hajló szakpolitika azokat a narratívákat támogatja, melyek a fogvatartottakról, mint megváltozni kevésbé képes és a társadalomra végletekig veszélyes embertömegekről beszélnek. Murphy és munkatársai egy 2011-es tanulmányukban a „generális stigma” fogalma kapcsán rávilágítottak arra, hogy a múltbeli börtönbüntetés, a tiszta erkölcsi bizonyítvány hiánya életre szóló stigmát jelent.²⁷

A volt fogvatartottakkal szembeni bizonyos fokú tartás érthető a társadalom részéről, ugyanakkor azt is érdemes tudni, hogy az elutasító attitűd is egyike lehet a visszaesés sokrétű okainak. Ha a büntetését letöltött személy azt tapasztalja, hogy mindennemű fáradozása ellenére sem sikerült a többség számára elvártak szerint működni (pl. börtönviselt múltja miatt nem talál munkahelyet, párt vagy nem kap albérletet), akkor könnyen visszatérhet azokhoz a sémákhoz vagy jövedelemszerző szokásokhoz és eszközökhöz, melyeket – meglátásom szerint – csak a bv. nem tud gyökerestül kiirtani az egyénből. Határozott véleményem, hogy nem várható el a szabadulttól, hogy minden átmenet nélkül, egyik napról a másikra olyan életvitelt kezdjen folytatni, amelyet azok élnek, akik korábban sosem kerültek bűnelkövetésük miatt hosszú évekre börtönbe. Tapasztalatuk szerint:

²⁶ Zamble 1992. 400.

²⁷ Murphy et al. 2011. 112.

„Egyértelműen más a megítélésem, ha elmondom, hogy voltam börtönben. A börtönviselt múlt képes minden mást felülmúlni, például egy munkahelyen is sokkal többet nyom a latba, mint a végzettség vagy az általános alkalmasság.”

„Előítéletes a társadalom. Bármilyen probléma vagy konfliktus esetén rögtön a börtönmúlttal vágnak vissza az emberek. Volt és van is előítéletesség a börtönmúlttal rendelkező emberekkel szemben, de ezzel meg kell tanulni együtt élni, nincsen más lehetőség.”

„Fontos, hogy a lehető legtöbb helyen bebizonyítsam, több vagyok, mint egyszerű síttes. Munkahelyen volt arra példa, hogy azután kirúgtak, hogy kiderült a múltam, de soha nem verbalizálták a pontos okot, nem került kimondásra, hogy azért kell mennem, mert börtönben voltam.”

5.4. Cél a normalitás

Érdekes tapasztalás volt, hogy kivétel nélkül mind a három megszólaló célként fogalmazta meg, hogy jövőbeli terveit alapvetően a normalitás iránti igény, a társadalom értékei és erkölcsi mentén történő életvezetés határozza meg, kezdve a családalapítástól egészen a nyugodt nyugdíjas éveket garantáló anyagi biztonság megteremtéséig:

„(...) Minden olyasmit szeretnék, amit a társadalom is elvár, normális, rendezett életet.”

„Most a karrieremre fókuszálok és remélem ennek majd meglesz a gyümölcse. (...) a családalapítás is tervben van. Továbbra is fontos, hogy mint eddig, minden helyzetből képes legyek felállni.”

„A jelenlegi célom, hogy addig dolgozzak, amíg annyi pénzem nem lesz, hogy elmehessek nyugdíjba.”

6. Összegzés

Természetesen nem vonhatóak le univerzális igazságok és következtetések a három megszólaló tapasztalataiból az egész börtönpopulációra nézve, mégis beszédes, hogy egymástól függetlenül, büntetésüket más-más intézetekben töltve, hasonló pontokon számoltak be sérelmekről és vélt vagy valós hiányosságokról. Ahogyan szinte megegyezik az is, hogy – a számos különbség ellenére – milyen kérdésekről gondolkodnak egyféléképp, mondanak azonos véleményt. Jó példa erre a civil szervezetek támogató tevékenységével való elégedettség, vagy az intézeti munkáltatás jótékony hatásainak elismerése.

Az interjúk konklúziót illetően viszont meggyőződésem, hogy elmondottak nagyrészt nem feleltethetők meg a hosszú időtartamú ítéletből szabadultak általános tapasztalatainak. Meglátásom szerint jelentős százalékuk korántsem olyan „szerencsés”, mint a kutatásomba bevontak. Állítom továbbá, hogy sokakat nem várnak kint, emiatt pedig fenyegeti őket az utcára szabadulás veszélye. Ha bármilyen okból kifolyólag is kártérítést kapnak, meglátásom szerint a fogvatartottak többsége még a büntetése alatt feléli az összeget, és nem jár el olyan éretten,

mint a kutatásban megszólaltak, vagyis nem küldik ki a családjuk számára a pénzt, hogy aztán szabadulás után azt házfelújításra vagy jogosítvány megszerzésére fordítsák. Kétkedem abban is, hogy az elsődleges munkaerőpiacon a többség meg tudja állni a helyét, hogy az esetleges kudarcok ellenére motivált tud maradni. Alapvetően a problémát nem is a munkahely megszerzésében, sokkal inkább annak hosszútávú megtartásában látom. Némiképp pesszimistán, de úgy gondolom, hogy sokakból – például elégtelen elsődleges szocializációjuk miatt – hiányzik az a fajta érettség és előretekintés képessége, melynek révén felismerik, hogy a tudatos és szisztematikus önmagukkal saját magukért végzett munkát nem lehet megspórolni, hogy nem tartható életstratégia a csak pillanatban gondolkodás, a jelenben való, jövőre nem tekintő lét. Azok, akik vállalták az interjút, mind felismerték, hogy támogatók nélkül (legyen az a család, egy barát vagy egy korábban ismeretlen civil) nincs esély sikeres visszailleszkedésre. Az interjúk rámutattak azonban arra is, hogy van egy jól körülhatárolható 65-70%-os fogvatartotti többség – hozzátevé, hogy a százalékot illetően a szabadultak tapasztalatára hagyatkozom –, akik büntetésüket passzivitásba temetkezve töltik, akiket nem lehet motiválni, és akik nem kérnek a segítségből, jöjjön az a bv. szakemberei vagy a civil támogatók részéről.

Felhasznált irodalom

Borbíró Andrea (2019): Problémafelvetés: Mivel foglalkozik a kriminológia? In: Kriminológia (Szerk.: Borbíró A.– Gönczöl K.– Kerezi K.– Lévay M.) Budapest: Wolters Kluwer 29-56. DOI: <https://doi.org/10.55413/9789632959313>

Borbíró Andrea – Szabó Judit (2012): Harmadlagos megelőzés a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben a nemzetközi kutatások fényében. In: Vókó Gy. (szerk.): Kriminológiai Tanulmányok 49. OKRI, Budapest, 2012, 158-192.

Bolyky Orsolya – Sárík Eszter (2021): Visszaesés vagy talpon maradás. Börtönügyi Szemle, 2021/1. 9-25.

Bottoms, Anthony – Shapland, Joanna (2011): Steps towards desistance amongst male young adults recidivists. In: Escape Routes: Contemporary Perspectives on Life after Punishment. London, Routledge, 42-80.

Cook, Carrie L. – Lane, Judi (2014): Professional Orientation and Pluralistic Ignorance Among Jail Correctional Officers. International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology. 2014, Vol. 58(6) 735–757. DOI: <https://doi.org/10.1177/0306624X13476285>

Crewe, Ben – Hulley Susie – Wright, Serena (2007): Swimming with the Tide: Adapting to Long-Term Imprisonment. Justice Quarterly, Vol. 34, No. 3, 517–541. DOI: <https://doi.org/10.1080/07418825.2016.1190394>

Cullen, Francis T– Lutze, Faith E.– Link, Bruce G –Travis Wolfe, Nancy (1989): The Correctional Orientation of Prison Guards: Do Officers Support Rehabilitation? Federal Probation, Volume LIII/1, 33-42.

Flanagan, Timothy J. (1980): The pains of long-term imprisonment. A comparison of British and American perspectives. *British Journal of Criminology*, 20. 2. 148–156. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.bjc.a047154>

Győry Csaba (2019): Címkezéselméletek. In: *Kriminológia* (Szerk.: Borbíró A.– Gönczöl K.– Kerecsi K.– Lévay M.) Budapest: Wolters Kluwer 167-175.

Helfgott, J. B., Gunnison, E. (2008): The influence of social distance on community corrections officer perceptions of offender reentry needs. *Federal Probation*, 72(1), 2–12.

Hulley, Susie – Crewe, Ben – Wright, Serena (2016): Re-examining the problems of long-term imprisonment. *The British Journal of Criminology* 56. 769–792. DOI: <https://doi.org/10.1093/bjc/azv077>

Jakab András – Sebők Miklós (2020): Empirikus jogi kutatások. Osiris Kiadó, MTA Társadalomtudományi Kutatóintézet, Budapest

Jurik, Nancy C. (1985): Individual and organizational determinants of correctional officer attitudes toward inmates. *Criminology*, Volume 23, Number 3. 523-238. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1985.tb00352.x>

Lehoczki Ágnes – Szucsáki Melinda (2017): A kiégés és a fogvatartottakkal kapcsolatos attitűdök vizsgálata a büntetés-végrehajtás személyi állományának körében. *Börtönügyi Szemle* 2017/1. 53-73.

Molnár Attila Károly (2021): Fogvatartottak reintegrációt támogató tanulásának vizsgálata három büntetés-végrehajtási intézetben. Doktori disszertáció kézirat. https://ppk.elte.hu/dstore/document/958/molnar_attila_karoly_disszertacio.pdf (2024. 07. 04.)

Murphy, D.– Fuleihan, B.–Richards, S. –Jones, R. (2011): The electronic “Scarlet Letter”: Criminal backgrounding and a perpetual spoiled identity. *Journal of Offender Rehabilitation*, 50(3), 101-118. DOI: <https://doi.org/10.1080/10509674.2011.560548>

Pistyúr Anett (2018): A társadalmi visszailleszkedés problémái. In: *Magyar Rendészet* 2018/3. 115—124. DOI: <https://doi.org/10.32577/mr.2018.3.7>

Rasch, Wilfried (1981): The effects of indeterminate detention. A study of men sentenced to life imprisonment. *International Journal of Law and Psychiatry*, 4. (1981) 3–4. 417–431. DOI: [https://doi.org/10.1016/0160-2527\(81\)90010-8](https://doi.org/10.1016/0160-2527(81)90010-8)

Schinttker, J. (2004): Social distance in the clinical encounter: Interactional and sociodemographic foundations for mistrust in physicians. In: *Social Psychology Quarterly*, 67 (3), 217-235. DOI: <https://doi.org/10.1177/019027250406700301>

Vig Dávid – Fliegauf Gergely (2019): A szabadságvesztés és az elkövetők reintegrációja. In: *Kriminológia* (Szerk. Borbíró A., Gönczöl K., Kerecsi K., Lévay M.) Budapest: Wolters Kluwer 957-982.

Villman, Emma (2024): Desistance Upon Release From Prison: Narratives of Tragedy, Irony, Romance and Comedy. *The British Journal of Criminology*, 2024, 64, 693–709. DOI: <https://doi.org/10.1093/bjc/azad055>

Zamble, Edward (1992): Behavior and adaptation in long-term prison inmates. Descriptive longitudinal results. In *Criminal Justice and Behavior*, 19. (1992), 4. 409–425. DOI: <https://doi.org/10.1177/0093854892019004005>

THE REINTEGRATION EXPERIENCES OF THOSE RELEASED FROM LONG-TERM SENTENCES

The problem of recidivism after release from prison has been a concern of legislators ever since the existence of closed institutional detention. The tasks of modern penitentiaries no longer only include guarding and protecting society from potential criminals, but also the reintegration of prisoners. In the best case, reintegration proceeds along an individualized plan, considering protective and risk factors related to the prisoner. There is no universal answer to what a good reintegration is, but it is certain that the work process started in prison should help to thrive in the civilian world. In my research, I interviewed persons released from long-term imprisonment, and the focus of my study was life after release, the success of reintegration according to their judgment. The investigation covered several subjects, e.g. the reintegration programs taking place in prison, contact with their families, and employment after release, but the prejudices against them were also affected by the research.

MOLNÁR ANNA

Kriminológiai Tanszék

Témavezetők: dr. Hack Péter tanszékvezető egyetemi tanár

dr. Lévy Miklós egyetemi tanár

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.21.Molnar>

A JAVÍTÓINTÉZETI LETARTÓZTATÁS KRIMINOLÓGIAI ASPEKTUSAI

1. Bevezető

A javítóintézeti letartóztatás 1996 óta van jelen a gyakorlatban, az erről szóló jogszabály-módosítás elfogadását széleskörű vita előzte meg. Kettős arcú intézményről van szó, melynek egyszerre kell reagálnia a jogszabályi környezetből fakadó igazságszolgáltatási szempontokra, valamint a fiatalok nevelési szükségleteire.

Elsőként a javítóintézeti letartóztatás létrejöttét megelőző vita fontosabb pontjait mutatom be, majd a jogintézmény kriminológiai aspektusait tárgyalom. A javítóintézeti letartóztatás témája többféle elméleti keretbe is beilleszthető, jelen publikáció azonban az intézményes reakciók tárgyalására szorítkozik, melyek kapcsán a *társadalmi kontroll elméletét*, valamint a *címkézéselméletet* – és az azokból kiinduló további eredményeket – taglalom. A jogintézménnyel összefüggésbe hozható ártalmak bemutatása után a kriminálpedagógia tudományának releváns tételeit is ismertetem. A javítóintézeti letartóztatás szempontjából az elméletek relevanciájának értékelése egyrészt szakmai tapasztalatomra – magam is egy letartóztatást fogantató javítóintézetben dolgoztam nevelőként –, másrészt egy interjú kutatás eredményeire, valamint a kutatás során vezetett terepnaplóra támaszkodik. Az interjúk alanyai javítóintézeti letartóztatás alatt álló, vagy korábban letartóztatott fiatalok, illetve a velük minden nap foglalkozó munkatársak voltak.

2. A javítóintézeti letartóztatás létrejötte

A javítóintézeti letartóztatás koncepciója 1995-ben, a T/466. számú, a büntető jogszabályok módosításáról szóló törvényjavaslattal került az Országgyűlés elé. A törvényjavaslat az 1973. évi I. törvény (Be.), az 1978. évi IV. törvény (Btk.) és az 1979. évi 11. törvényerejű rendelet (Bv. tvr.) módosítása és kiegészítése céljából jött létre. A törvényjavaslat több – fiatalokkal kapcsolatos – területet érint. Jelen tanulmány fókuszában azonban a javítóintézeti letartóztatás áll, ezért a következőkben az arra vonatkozó álláspontok bemutatására szorítkozom. A

jogszabály módosításának elfogadását vita előzte meg, ennek teljes szövegét, valamint a felszólalásokat jegyzőkönyv őrzi.¹

A törvényjavaslat indoklása szerint a büntetés-végrehajtási (a továbbiakban: bv.) intézetekben és különösen a rendőrségi fogdáknál a tárgyi és személyi feltételek hiánya miatt nem volt biztosítható a nemzetközi kötelezettségeknek és törvényeknek megfelelő elhelyezés a letartóztatásban lévő fiatalok számára. Bár az akkori jogszabályok is szigorúan előírták az elkülönítést, a gyakorlatban – a szűkös viszonyok között – ezt nem mindig lehetett betartani.

A létrehozás mellett szóló álláspont szerint így biztosítható lenne a fiatalok – a felnőttektől történő – elkülönítése, megóvhatnánk őket a nem kívánt hatásoktól, a pedagógusok közvetlen hatást tudnának gyakorolni a gyermekekre, valamint az – akkor 50%-os kihasználtsággal működő – intézetek kapacitását is növelni lehetne.² Problémaként merült fel a korábbi szabályozással kapcsolatban, hogy a javítóintézeti nevelésre ítélt fiatal a börtönben foganatosított letartóztatásból hozza magával a börtönreztimben átvett értékfelfogást, kultúrát. Dr. Csiba Judit, igazságügyi minisztériumi államtitkár tolmácsolásában a hatékonyság kérdése is felmerült, miszerint *„kutatások és külföldi gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy a fiatalok esetében a büntetőeljárás formális lefolytatása nem hoz jobb eredményt, mint az elterelésre lehetőséget adó megoldások”*.³

Volt, aki aggodalmát fejezte ki a jelentős anyagi teher miatt, amit egy újabb, speciális intézmény létrehozása jelentene az államnak. Például – mivel a fiatalok szállítását a rendőrök végeznék – a Belügyminisztériumnak is többletköltséget jelentene. Kónyáné Kutrucz Katalin képviselő asszony (MDF) a törvényjavaslat – a bűnelkövetésre ható – reprodukciós hatására tért ki: *„A kormány megszorító pánikcsomagja milliárdokat vesz el gyermekes családoktól, és ezzel veszélyezteti a gyermekek egészséges, normális nevelésének a feltételeit, azt is mondhatjuk, hogy növeli a halmozottan hátrányos helyzetűvé válás, és ezzel a bűnelkövetővé válás lehetőségeit is.”*⁴ A létrehozás ellen szóló érvek között szerepelt az is, hogy a javítóintézetek alacsony száma miatt nehezebbé válna a kapcsolattartás a hozzátartozókkal és a nyomozati cselekményt folytató személyekkel egyaránt.⁵

A törvényjavaslat mellett érvelő képviselők szerint azonban a nemzetközi követelményeknek való megfelelés érdekében mindenképp korszerűsíteni kellene a meglévő intézményeket, és több rendőrségi fogdát kellene létrehozni, ami szintén anyagi ráfordítást igényelne.⁶

1995. május 16-án lezajlott zárószavazással az Országgyűlés elfogadta a módosítást. A büntető jogszabályok módosításáról szóló 1995. évi XLI. törvény 1996. január 1-jén lépett hatályba, és Budapesten megnyitotta kapuit az első két javítóintézet, melyben letartóztatást

¹ T/466. javaslat 1995.

² Dr. Csákabonyi Balázs (MSZP), dr. Csiba Judit államtitkár, dr. Timár György (FKGP), Vankó Magdolna (MSZP)

³ T/466. javaslat, 1995.

⁴ Uo.

⁵ Dr. Bernáth Varga Balázs, FKGP

⁶ Dr. Csiba Judit, iü. minisztériumi államtitkár; dr. Bernáth Varga Balázs, FKGP; dr. Gáspár Miklós, FKGP

foganatosítottak. A fiúkat Óbudán, a Szőlő utcában, a lányokat pedig Rákospalotán helyezték el.

A módosítás értelmében a fiatalok letartóztatásának csak akkor van helye, ha a bűncselekmény különös tárgyi súlya szükségessé teszi. A letartóztatás végrehajtásának helyéről a bíróság dönt, tekintettel a cselekmény jellegére, illetve a fiatalok személyiségére. Az elsőfokú bíróságon a fiatalok tanácsának egyik tagja pedagógus. A letartóztatás helye indítványra megváltoztatható, valamint a letartóztatás tartamát be kell számítani az azt követő büntetés vagy intézkedés tartamába.⁷

Javítóintézeti letartóztatás foganatosítására jelenleg négy intézetben van lehetőség Magyarországon, a fiúknak Debrecenben, Nagykanizsán és Budapesten, a lányok számára pedig szintén Budapesten, Rákospalotán. A javítóintézeti letartóztatás célját a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény (a továbbiakban: Bv. tv.), valamint a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (a továbbiakban: Be.) tartalmazza. Általános céljai között szerepel a terhelt jelenlétének biztosítása, a bizonyítás megnehezítésének vagy megghiúsításának akadályozása, illetve a bűnismétlés lehetőségeinek megakadályozása. Specifikus, tehát a fiatalok letartóztatottak kapcsán megjelenő cél a bűnismétlés megelőzése, a társadalmi beilleszkedés elősegítése: *„ennek érdekében beilleszkedési zavarai enyhítése, pszichés állapota rendezése, iskolázottsága, szakmai képzettsége fejlesztése, az alapvető erkölcsi normák elfogadtatása, az egészséges életmódra való felkészítése.”*⁸

3. A javítóintézeti letartóztatás kriminológiai megközelítésben

Az alábbiakban két, alapelveiben különböző kriminológiai paradigmának azokat az elméleteit mutatom be, amelyek álláspontom szerint a javítóintézeti letartóztatás kapcsán felmerülhetnek, arra tekintettel, hogy az intézményes reakciókat és azok hatását írják le. Elsőként a neoklasszikus paradigmával foglalkozom, amelynek aspektusai a kontrollelméleteknek szolgáltattak alapot, majd az interakcionista paradigmával, azon belül pedig a címkézésemellett.

3.1. A neoklasszikus paradigma

A neoklasszikus paradigma a pozitívizmus válságának talaján kapott nagyobb teret és éledt újra az 1970-es évektől kezdődően. Alapjait a klasszikus iskolának köszönheti, mely a 18. században jött létre, majd éledt újra a 20. században, amikor a rehabilitációba vetett hit megingott. Fő tétele szerint a bűnelkövetés oka az egyén önérdékkövető, racionális cselekedete, tehát nem a körülményeiből fakadóan követi el azokat. A kriminológia feladata feltárni azokat a mechanizmusokat, melyek visszatartják az elkövetőt a bűnelkövetéstől. E mechanizmus

⁷ 1995. évi XLI. törvény a büntető jogszabályok módosításáról 13.§

⁸ Bv. tv. 344.§

kapcsán – a paradigma irányzatai – az elrettentésre és a kontrollra helyezik a hangsúlyt, valamint azt vizsgálják, mi teszi az embert érdekeltté a normakövetésben.⁹ Az 1980-as évek elején, a fiatalkorúak bűnisméltéseinek megakadályozásának céljából új rendszert vezettek be Nagy-Britanniában: olyan új intézkedéseket hoztak létre, melyek rövid, erőteljes sokkot (*short-sharp-shock*) okoznak az elkövető számára. Az USA-ban hasonló céllal hozták létre az átnevelő-táborokat (*boot camp*). Ez a fordulat – ha nem is jelentek meg hazánkban hasonló intézmények – begyűrűzhetett hazánkba, hatást gyakorolva a fiatalkorúak igazságszolgáltatásának alakulására.¹⁰

3.1.1. A kontrollméletek

A kontrollméletek nem arra keresik a választ, miért követünk el bűncselekményeket, hanem azt vizsgálják, hogy valaki miért választja a konformitást, a normakövető életmódot. A megközelítés szerint a normaszegés természetes és racionális jelenség, azonban vannak olyan mechanizmusok, amelyek visszatartják az embert a bűnelkövetéstől. A kontroll két fajtáját különbözteti meg: az individuális kontrollt, ami annyit tesz, hogy az egyén internalizálta, tehát belsővé tette a normákat, valamint a társadalmi kontrollt, mely a társadalmi mechanizmusokban (pl. szülők, iskola) keresi a konformitás legfőbb magyarázatát. Esetünkben a letartóztatást foganatosító javítóintézet egyfajta kontrollmechanizmus, mely – a kontrollméletek tükrében – képes lehet arra, hogy visszatartsa a letartóztatott fiatalokat az egyébként racionális bűnelkövetéstől (javítóintézeti letartóztatás tekintetében a bűnisméltéstől).¹¹

A társadalmi kontroll elmélete

A kontrollméletek és a javítóintézeti letartóztatás kapcsolata, Travis Hirschi társadalmi kontrollméletével hozható összefüggésbe. Az elmélet középpontjában a *társadalmi kötelék* fogalma áll, melynek négy típusát különböztette meg: a kötődést, az elkötelezettséget, a részvételt és a hitet. Hirschi szerint akkor követ el az egyén deviáns cselekményeket, ha az egyénnek a társadalomhoz való kötődése gyenge, vagy megszakad.¹²

a) A kötődés a más személyekhez fűzött érzelmi viszonyt jelenti, ami elrettentő erővel hathat a normaszegés szempontjából. Minél szorosabb és bensőségesebb a kötődés, annál kisebb az esély a normaszegésre.¹³

A kötődés – a javítóintézeti letartóztatás kapcsán – két szempontból is vizsgálható. Egyrészt, a kapcsolattartás lehetősége ennek a kötődésnek a megszakadását vagy gyengülését igyekszik megelőzni, hiszen teret és lehetőséget biztosít arra, hogy a fiatalkorú kapcsolatot tarthasson családjával, hozzátartozóival. Abban az esetben nem valósul meg ez a lehetőség, ha a fiatalkorú szülei – vagy bármilyen más személy, akihez kötődik – nem kapja meg a kapcsolattartási engedélyt. Ennek oka lehet például az, hogy büntársi viszonyban vannak, tehát nem

⁹ Newburn 2017 298; Borbíró 2019. 36.

¹⁰ Meade és Steinter 2010. 841.

¹¹ Győry 2019a. 177.

¹² Newburn 2017. 250.

¹³ Uo.

érintkezhetnek és nem kommunikálhatnak egymással. Más szempontból fontos említeni azokat a fiatalokat, akiknek ezidáig nem sikerült kialakítaniuk igazán szoros és bensőséges kötődést. A gyermekotthonban felnövő gyerekek énképét sokszor az határozza meg, hogy nem tartoznak sehová.¹⁴ Az ő esetükben sem tud hatást gyakorolni a letartóztatást fogatosító javítóintézet a társadalmi kötelék erősítésére.

b) Az elkötelezettség a kötődés racionális oldala, ennek során az egyén mérlegeli, milyen előnyökkel és hátrányokkal jár a normaszegés. Arra az időre, energiára utal, amelyet az emberek adott tevékenységekbe fektetnek. Bizonyos cselekedetek előtt az ember kalkulációt végez a befektetésről és a potenciális következményekről. Ezek a számítások mutatják elkötelezettségünket a konformitás iránt.¹⁵

A társadalmi kötelék e formáját két oldalról is erősítheti a javítóintézet: egyik oldalról ott van a kapcsolattartás, amit a kötődés kapcsán már tárgyaltam. Másik oldalról az intézetben megvalósuló oktatás, valamint szakképzés segíthet a bekerülő fiatalok iskolai hátrányainak csökkentésében és leküzdésében, új perspektívát mutathat nekik, felkeltheti érdeklődésüket, a kiemelten tehetséges fiatalok számára pedig lehetőségeket teremthet. Munkám során rengeteg olyan példát láttam, ahol a letartóztatásban lévő fiatalok maguk is rácsodálkoztak arra, hogy az iskola számukra is lehet érdekes, valamint arra, hogy ők is kompetensek. A bekerülés előtt az iskolával szemben teljesen érdektelen fiatalok kezdték el élvezni a tanulást. A javítóintézetben dolgozó nevelőkkel és más munkatársakkal készített interjúim során kiderült számomra, hogy van olyan javítóintézet, ahol a letartóztatott fiatalokat is beiratják szakképzésbe még akkor is, ha nem biztos, hogy végig tudják azt csinálni, mert időközben átkerülnek másik intézetbe, vagy szabadulnak.

A javítóintézeti letartóztatás egyik erőssége az, hogy rendszeres oktatás és szakképzés, valamint foglalkoztatás zajlik a mindennapokban. Két dolog azonban árnyalja az előbb felvázolt, akár idillinek is felfogható képet: az időkorlát és a fenntarthatóság hiánya. Nehéz úgy megtervezni a pedagógiai folyamatot, hogy nem lehet tudni biztosan, meddig van a fiatal az intézetben. Ez abban az esetben kritikus, ha a letartóztatott fiatal néhány héttel a félévi vagy évi végi bizonyítványok kiosztása előtt távozik az intézetből. Ilyen esetben – mivel nem zárták le a félévet az intézetben – olyan, mintha nem végezte volna el azt. Így egy másik iskolában (legyen az „kint” vagy másik intézetben) újra kell járnia az adott osztályt, ami nem kedvez motivációjának. Ha mindez éppen a 8. osztály elvégzése előtt történik, akkor komoly hátrányt szenved, hiszen az a munkavállaló, aki elvégezte a 8. osztályt értékesebbnek számít a munkaerőpiacon.

c) A részvétel arra vonatkozik, hogy a társadalmilag elfogadott, hagyományos tevékenységekben való részvétel valószínűleg elvonja az embereket a nonkonform viselkedéstől. Minél elfoglaltabb az ember, annál kisebb eséllyel követ el deviáns cselekményeket.¹⁶

¹⁴ Szötsné et al. 2007. in Rác 2012 19.

¹⁵ Newburn 2017. 250.

¹⁶ Newburn 2017. 251.

A javítóintézeti letartóztatás célja – ahogy arra már utaltam – a bűnisméltés megelőzése és a társadalmi beilleszkedés elősegítése. Végrehajtása során szigorú struktúra szerint telnek a napok, amit a jogszabályokban megfogalmazott célokra reagálva olyan tevékenységekkel töltenek ki az intézetek, melyek támogatják azok elérését. Ebből kifolyólag tehát a javítóintézeti letartóztatás végrehajtása során adott a részvétel erősítése, azonban a hosszú távú fenntarthatósága megkérdőjelezhető. A fiatal távozása után az intézet nem tud hatást gyakorolni rá, legfeljebb a konform tevékenységek iránti igényt tudja megalapozni abban az időintervallumban, amit az intézetben tölt.

d) A hit ebben a kontextusban nem a vallási vagy pszichológiai hitre vonatkozik, sokkal inkább „*annak az elfogadását jelenti, hogy a konformitás (az uralkodó társadalmi normák követése) helyes.*”¹⁷ A javítóintézeti letartóztatás végrehajtása során arra törekcszenek a szakemberek, hogy helyreállítsák és megerősítsék a fiatalok kapcsolatait a társadalommal, például oktatási programokkal, munkahelyi képzésekkel és terápiás foglalkozásokkal. Ezek a programok az elkötelezettséget, a részvételt és a pozitív hitrendszert támogatják. Azt, hogy ez miként valósul meg, befolyásolják a fiatalok kulturális különbségei, a bűnelkövetésről alkotott képük, illetve életkorukból fakadó sajátosságaik is.

Az elméletet 4000 kaliforniai diákon tesztelték, az eredmények ellent mondtak a társadalmi kötődés elméletének.¹⁸ A kontrollelméleteknek számos híve és kritikusa van. Pártolói szerint általános magyarázatot adnak a bűnözésre, míg ellenzői sekélyesnek tartják, és egyetlen „hasznát” abban látják, hogy alapot szolgáltat a konzervatív büntetőpolitikának. A kontrollelméletek eredményei tehát igen megosztóak, vitathatatlan érdemük azonban az, hogy rámutatott azokra a mikrotársadalmi tényezőkre (szülők, iskola, kortárs csoport), melyek szerepet játszanak a bűnelkövetés kialakításában és reprodukciójában.¹⁹

Álláspontom szerint a javítóintézeti letartóztatás – mint társadalmi kontroll – önmagában kevésnek bizonyulhat a társadalmi kötelek kialakításában, megerősítésében. Legjobb esetben is csak fenntartani tudja azt, hiszen az intézeti környezetben nincs lehetőség szoros társadalmi kapcsolatok kialakítására. Mindemellet nem elhanyagolható azok a kutatási eredmények sem, melyek rámutattak arra, hogy a serdülőkorban gyakori impulzivitás és csökkent öntudat az idegrendszer fejlődésének természetes velejárói.²⁰ Ennek alapján megkérdőjelezhető a neoklasszikus paradigma fő tétele, miszerint a bűnelkövetés önérdekkövető, racionális cselekedet.

3.2. Az interakcionista paradigma

A javítóintézeti letartóztatás egyfajta reakció a fiatalok bűnelkövetésére. A bűnelkövetésre adott válaszok vizsgálata az *interakcionista paradigma* keretében vette kezdetét, amikor

¹⁷ Győry 2019a. 183.

¹⁸ Newburn 2017. 252.

¹⁹ Győry 2019a. 183.

²⁰ Fliegeauf 2013. 232.

elterjedt az a nézet, miszerint a bűnözésre adott válasz maga is kriminogén lehet.²¹ Az 1950-es, 1960-as évektől beszélhetünk interakcionizmusról. Megjelenése a pozitivista paradigmát követi, a szociálpszichológia tudományának fejlődése eredményeként. Elődeivel – klasszikus és pozitivista paradigma – ellentétben nem fogadja el a bűnözés állam alkotta fogalmát, konfliktusos viszonyban áll azzal. Kritikusan elemzi az állam által megfogalmazott büntetőjog-definíciót, valamint a bűnözésre adott – társadalmi és intézményes – reakciókat. Míg korábban a kutatók olyan kérdésekre keresték a választ, miért bűnöznek az emberek, addig az interakcionista paradigma elméletei arra fókuszálnak, miért és hogyan büntetjük ezeket a cselekményeket. A paradigma felfogása szerint objektív társadalmi valóság nem létezik. Az, hogy ki a bűnöző és mi számít büntetőjogi szempontból üldözendő cselekménynek, egyfajta társadalmi konstrukció, ami „*folyamatos társadalmi és egyéni interakciók, diskurzusok, viták és minősítések eredménye*”.²² A kriminológia feladata pedig az, hogy feltárja a bűnelkövetésre adott reakciók dinamikáját, tartalmát és következményét. A bűnelkövetésre adott reakciók két fajtáját különböztetjük meg, a társadalmi- és az intézményes reakciót.²³ Jelen téma szempontjából az intézményes reakciók kerülnek előtérbe, melynek folyamatát és hatását a *címkézésemélet* magyarázza.

3.2.1. A címkézés és másodlagos deviancia

A címkézésemélet egyik elméleti előzménye a szociológiai fenomenológia, mely Alfred Schütz nevéhez köthető. A fenomenológia az emberek szubjektív tapasztalatának megértésére irányul, azt vizsgálja, hogyan lehet megérteni és feltárni azokat a mögöttes struktúrákat és szabályokat, melyek a viselkedést irányítják.²⁴

A címkézésemélet Howard S. Becker nevéhez kötődik, fő tétele szerint a devianciát társadalmi reakciók hozzák létre. A szabályokat mindig a hatalommal rendelkezők alkotják, azok betartásáért pedig a társadalmi kontroll intézményei felelnek, ilyen intézmény például a büntető igazságszolgáltatás.²⁵ Becker a szabályalkotókat „*morális vállalkozóknak*” hívja, akik segítő szándékkal hozzák létre a szabályokat, azonban jellemzően a társadalmi struktúra felsőbb szintjein helyezkednek el.²⁶ Szerinte a szabályszegés folyamata háromlépcsős folyamat eredménye:

1. A szabályokat társadalmi csoportok hozzák létre, azok megszegése hozza létre a devianciát.
2. A szabályokat bizonyos személyekre alkalmazzák.
3. Azokat, akikre a szabályokat alkalmazzák, ezután „*kívülállóknak*” bélyegzik.

A javítóintézeti letartóztatás létrejötte kapcsán is megfigyelhető ez a folyamat. A előbbiekben bemutatott törvényjavaslatot előkészítő vitán felszólalók lehetnek – Becker alapján

²¹ Newburn 2017. 228.

²² Borbíró 2019. 37.

²³ Uo.

²⁴ Newburn 2017. 231-232.

²⁵ Győry 2019b. 170.

²⁶ Becker 1963. 149.

– a „morális vállalkozók”, a javítóintézet pedig a társadalmi kontroll intézménye. A letartóztatásban élő fiatalok pedig a címke birtokosai. Az alábbiakban – a másodlagos deviancia elméletén, valamint a börtönártalmak kapcsán – bemutatom, miként gyakorolhat hatást ez a jogintézmény a fiatalok letartóztatottak életére. Jelen tanulmánynak nem célja a javítóintézeti letartóztatás hatékonyságának vizsgálata, arra azonban rávilágíthat, hogy a szóban forgó kényszerintézkedés milyen komplex módon tud hatást gyakorolni annak alanyaira.

A címkézés tehát folyamat, melyet az elsődleges- és a másodlagos deviancia megkülönböztetése segíthet értelmezni. Edwin Lemert szerint elsődleges deviancia minden olyan cselekmény, ami az elkövető szemében nem feltétlenül számít devianciának, ha esetleg tudatában is van annak, hogy az mégis az, sokszor racionalizálja az elkövetést, tehát a címke nem válik identitása részévé. Másodlagos devianciáról akkor beszélhetünk, ha a címke áthelyeződik a cselekményről az elkövetőre, aki lassan beépíti azt identitásába, ami később, mintegy önbeteljesítő jóslatként gyakorol hatást az életére. Lemert szerint a devianciák közül azokra kell fókuszálni, melyek társadalmi reakciót váltanak ki. A reakció arra készítheti a szabály megsértőjét, hogy a megítéléshez igazítsa énképét.²⁷ „A másodlagos deviancia különösen azoknak a bűnelkövetővé válása kapcsán bír komoly magyarázó erővel, akik eleve a sérülékenyebb, veszélyeztetett csoportokba tartoznak. A strukturális egyenlőtlenségek a másodlagos deviancia hatását ugyanis jelentősen felerősítik: a hátrányos helyzetű, marginalizált csoportokhoz tartozók esélyeit sokkal negatívabban érinti a társadalmi kontroll intézményei általi deviáns címke, mint a privilegizált csoportokhoz tartozókét.”²⁸

A címkézéseméletek a '70-es, '80-as években kétségkívül hatást gyakoroltak a büntető igazságszolgáltatásról való gondolkodásra. Az elmélet kritikusai többek között arra mutattak rá, hogy címkézésemélet nem magyarázza azt, hogy egyes szankciók miért növelik a devianciát, mások miért csökkentik azt, és miért van olyan, aminek egyáltalán nincs hatása?²⁹ Az elméletet a börtönártalmakkal kapcsolatos kutatások is felhasználták. Jelen publikációban azokat a börtönártalmakat mutatom be, melyek a javítóintézeti letartóztatás során is megjelenhetnek.

3.2.2. A javítóintézeti letartóztatás során megjelenő börtönártalmak

Javítóintézeti letartóztatás lévén fontos hangsúlyozni, hogy nem börtönről és nem büntetésről beszélünk, hiszen a letartóztatás egésze alatt megilleti a fiatalokat az ártatlanság vélelme. Ennek ellenére – az intézet jellegéből fakadóan – mindenképp érdemes szót ejteni a börtönártalmakról, melyeket ebben a publikációban a javítóintézetekre, azon belül is a letartóztatásra vonatkoztatom akkor is, ha a börtön szót használom. A javítóintézeti letartóztatás mint a társadalmi kontroll intézménye – a címkézésemélet alapján – stigmatizációs hatásokkal jár, mely egyike a klasszikus börtönártalmaknak. A börtönártalmak azok a diszfunkciók, melyek közvetlenül hatással vannak a fogvatartott személyiségére, közvetetten pedig a

²⁷ Newburn 2017. 231-232.

²⁸ Győry 2019b. 173.

²⁹ Newburn 2017. 239.

hozzátartozókra, az állomány tagjaira, és még az ő hozzátartozóikra is. Megkülönböztetünk klasszikus-, inherens-, és immanens börtönártalmakat.³⁰

a) A klasszikus börtönártalmak közé tartozik a *prizonizáció* és a *stigmatizáció*.

aa) Prizonizációról akkor beszélünk, amikor a börtön normái (belső értékek, szokások, erkölcs és kultúra) beépülnek az egyén személyiségébe. A büntetés-végrehajtásban megszokott megnyilvánulások és önkifejezési formák – filmek, tetoválások, szleng³¹ – abszolút megjelennek a javítóintézeti letartóztatásban is.

ab) A stigmatizáció pedig a társadalmi megbélyegzést jelenti, melyről feljebb, a címkézésemélet kapcsán már volt szó. A javítóintézeti letartóztatásban töltött időnek nincs nyoma a bűnügyi nyilvántartásban, ezért ez az ártalom – ebből a szempontból – nem fejt ki hatását. Leendő munkavállalói csak akkor fogják megismerni a múltját, ha ő elárulja azt. A letartóztatott fiatal azonban nem tud teljesen észrevétlen maradni a társadalom számára, például, ha visszakerül abba a közegbe, ahonnan érkezett.

b) Az inherens börtönártalmak olyan ártalmak, melyek már az intézetbe történő bekerülés előtt is jelen voltak az elkövető életében. Ide tartozik a *szocioökonómiai* státusz, az *áldozati élettörténet*, a *gengjelenység*, az *intellektuális* vagy *pszichoszociális fogyatékoság*, az *institucionalizáció* és a *kábítószer-probléma*.

ba) A fiatalok *szocioökonómiai státuszára* főleg az iskolai tanulmányok kapcsán gyakorolhat negatív hatást a javítóintézeti letartóztatás, azonban sok esetben pozitív hozadéka is lehet. Bekerüléskor az intézet iskolájában tanulnak, ha az intézetnek nincs saját iskolája vagy azon intézmény vizsgarendje szerint folytathatják tanulmányaikat, ahol bekerülésük előtt fennállt a tanulói jogviszonyuk, vagy az intézet partneriskolájába íratják be őket. Ilyenkor fel kell venni a kapcsolatot az intézményekkel, ami sok időbe telhet, miközben zajlik a tanév. Ha év közben csatlakoznak az osztályukhoz, egyéni felzárkóztatással behozható a hátrányuk. Ha azonban tanév végén kerülnek be az intézetbe, akkor mire megérkeznek a szükséges iratok, megtörténhet, hogy a növendék tanulmányi előmenetele – beíratásig – szünetel. Ebben az esetben nem tudja megszerezni a bizonyítványát, évet kell ismételnie. Mivel relatíve kevés időt töltenek javítóintézeti letartóztatásban, ezért ilyen esetekben kihívást jelenthet számukra akár egy osztály elvégzése is. Ha a munkaerőpiacon mérőföldkőnek számító „nyolc osztályt” emiatt elvégezni nem tudják, az jelentős hátrányt jelent számukra.

A javítóintézeti letartóztatás azonban pozitív hatást is gyakorolhat a növendékek iskolai előmenetelére. Ha a fenti eset nem áll fenn – tehát időben sikerült beírni a fiatalot az adott iskolába –, akár két osztályt is el tud végezni, amire nem biztos, hogy lenne lehetősége, ha nem lenne az intézetben. Akár azért, mert már nem tanköteles, akár azért, mert iskolaelhagyóvá vált.

Ezen a ponton fontosnak tartom megjegyezni, hogy az iskolai problémákkal küzdő fiatalok oktatási előmenetelének javítására nem a javítóintézeti letartóztatás a megfelelő eszköz, az sokkal inkább oktatás- és szociálpolitikai kérdés kellene, hogy legyen. A fenti gondolatmenet

³⁰ Vig-Fliegeauf 2019. 972-976.

³¹ Fiáth 2012.

csupán arra vonatkozik, hogy nem lehet egyértelműen kimondani, hogy a javítóintézeti letartóztatás kizárólag negatív hatással lehet a növendékek tanulmányi előmenetelére.³²

bb) Jellemző a fiatalokú elkövetőkre, hogy életük korábbi szakaszában *áldozattá váltak*. Ez a zárt intézet falain belül úgy fejt ki a hatását, hogy a „hozott” áldozatszerep fennmarad a végrehajtás alatt is. Ez hatással lehet reintegrációjára is, hiszen ahhoz szükséges vállalnia a felelősséget is.

bc) A következő inherens börtönártalom az ún. „*gengjelenség*”. „*A geng erősebb szövetség lehet, mint a család, és erősebb öntudatot ad, mint amit az egyén önmagától képes felépíteni.*”³³ Feljebb utaltam már a javítóintézeti letartóztatásban megjelenő „kollektív tudatra”, mely magába foglalja a felnőtt bv. intézetek kulturális elemeit is. Továbbá jellemző, hogy sok fiatal ismeri egymást vagy a másik barátait „kintről”, vagy egy baráti társasághoz tartoztak, vagy a gyermekotthonban éltek együtt.

bd) A fiatalokú bűnelkövetőkre jellemző, hogy *intellektuális- vagy pszichoszociális fogyatékossggal* élnek. Az ilyen növendékek fokozottan ki vannak téve a börtönártalmaknak (lásd: másodlagos deviancia). A fiatalokú elkövetők között leggyakrabban előforduló pszichiátriai kórképek például az impulzuskontroll- és viselkedészavarok; a szerhasználattal összefüggő és addiktív zavarok; a figyelemhiányos hiperaktivitás (ADHD); a hangulati zavarok; a pszichotikus zavarok; a személyiségfejlődési zavarok.³⁴

be) Az *institucionalizáció*, azaz intézeti körforgás azt jelenti, hogy ha a letartóztatott személy korábban már élt másik intézményben, intézetfüggővé válik. Az ilyen háttérrel rendelkező növendékek „*felelősségérzetére és döntési kompetenciáira a korábbi intézeti elhelyezés is hatással van.*”³⁵ A folyamatos felügyelet és ellenőrzés mellett ritkán hozhat önálló döntéseket, ezért önálló életvezetésének kialakítása, szabadulása után nehézségekbe ütközik, sokszor újra intézeti elhelyezésre lesz szüksége.

bf) Az inherens börtönártalmak sorát a *kábítószer probléma* zárja, mely jelenleg is komoly kihívások elé állítja az intézet dolgozóit és a növendékeket egyaránt, legyen szó az intézeten belüli esetleges visszaélésekről, valamint az elvonási tünetekből fakadó problémákról.

c) Az immanens börtönártalmak a javítóintézet jellegéből fakadnak. Ide tartozik a *tárgyasító légkör, az elidegenedés, az elszigetelődés, a hospitalizáció, a medikalizáció és a negativizmus.*

ca) A *tárgyasító légkör* a totális intézmények személyiséglebontó tevékenységéből fakad. Az egyenruha viselése, a hierarchikus berendezkedés, a sokszor vezetékneven-szólítás mind objektíváló hatású lehet.

cb) *Elidegenedéshez* vezethet a közeg személytelensége, a gyakran értelmetlen munkavégzés, vagy a kényszer hatására megvalósuló tevékenységek, legyen szó tanulásról, vagy akár alkotásról.

³² Vö: Címkézésemélet kritikája

³³ Vig-Fliegau, 2019. 973.

³⁴ Bellavics 2021. 97-109.

³⁵ Vig-Fliegau 2019. 973.

cc) A zárt intézeti lét – a kapcsolattartási lehetőségek ellenére – *elszigetelődéshez* vezethet. Az intézeten kívüli társas kapcsolatok dinamikája megváltozik, a kapcsolattartás ritkábbá válik, mint amihez hozzászoktak korábban, de akár meg is szűnhet. A COVID-19 járvány, valamint az azt követő infláció kapcsán markánsan érzékelhető volt az elidegenedés a fiatalok részéről. Az intézeteknek kreatívan kellett lebonyolítaniuk a „járványbiztos” kapcsolattartást. Sokszor a kreativitás nem elég, ha nem áll rendelkezésre megfelelő infrastruktúra, például ilyen helyzetben megfelelő látogatói helység. Egy volt növendékem döbbenetesen konstataálta 2023-ban, két év letartóztatás után, hogy „hirtelen” 700 Ft lett egy kg kenyér ára.

cd) *Hospitalizációs ártalom* esetén az intézményben tartózkodó személy elveszti önállóságát, hiszen mindenben helyette döntenek.

ce) A *medikalizáció* egyrészt utal a gyógyszerártalomra, bár tapasztalatom és az intézetben dolgozó egészségügyi szakemberek elmondása szerint is arra törekszenek, hogy minél kevesebb gyógyszert kapjanak a növendékek. Ez alól természetesen kivételt képeznek azok az növendékek, akiknek diagnózisuk miatt kell gyógyszert szedniük. Ezen túl a medikalizáció vonatkozhat még arra a jelenségre is, amikor a fogvatartott megtanulja, hogy érdemes „könyörögni” a kedvezményekért, jutalomért, mert ha elég kitartó, meg fogja kapni. Ez szabadulása után kialakíthatja benne a szociális juttatásoktól való függőséget.

cf) Az immanens börtönártalmak közé tartozik továbbá a *negativizmus*. Ennek következtében „*az egyén a megbélyegzés ellen úgy védekezik, hogy önmagát igyekszik rossz színben feltüntetni*”.³⁶

A letartóztatás kapcsán a fentebb bemutatott ártalmak mellett megjelenik egy nagyfokú bizonytalanság is, ami az igazságszolgáltatás folyamatára jellemző sajátosság. A folyamatban lévő büntetőeljárás miatt a letartóztatott fiatal nem tudja biztosan, hogy meddig kell az intézetben maradnia. Emellett azt sem tudja, mi vár rá az intézetből történő távozás után: végleg szabadul? szabadlábbon védekezhet? javítóintézeti nevelést kap? vagy szabadságvesztés büntetését kell letöltenie bv. intézetben? Ez a bizonytalanság – hol intenzívebben, hol enyhébben – folyamatosan jelen van az intézeti létben, ami hatással lehet a letartóztatott magatartására, viselkedésére, tanulmányi előmenetelére.

4. A javítóintézeti letartóztatás kriminálpedagógiája

A jogszabályban megfogalmazott nevelési célok akkor tudnak megvalósulni a gyakorlatban, ha azok illeszkednek a neveléstudomány által megfogalmazott iránymutatások és szabályok keretrendszerébe. A kriminálpedagógia a neveléstudomány speciális ága, a javítóintézeti letartóztatással – a kriminálpedagógián belül – a zártintézeti korrekciós pedagógia foglalkozik. „*A kriminálpedagógia (...) a kriminalitás veszélyének kitett személyek, az antiszociális cselekményeket elkövető emberek, a bűnelkövetők, különösen a végrehajtandó szabadságvesztésre, javítóintézeti elhelyezésre ítélt személyiségformálásával, korrekciós*

³⁶ Vig-Fliegeauf 2019. 973.

nevelésével, reszocializációjával és reintegrációjával foglalkozik. A pedagógiai eljárás során a kognitív és a szociális képességek egymással összehangolt fejlesztésére törekszik. Elsődleges célja a konstruktív életvezetés megalapozása.”³⁷

A zártintézeti korrekciós nevelés valamilyen külső kényszer – javítóintézeti letartóztatás esetén bírói engedélyhez kötött, személyi szabadságot érintő kényszerintézkedés – következtében valósul meg. A letartóztatásból fakadó kényszer következtében a növendék nem tud kilépni az adott helyzetből, ha mégis megkísérli azt (pl. szökés vagy adott feladat elvégzésének megtagadása), annak mindenképp következménye lesz. A sajátos pedagógiai helyzet alanyaira jellemző többek között a szocializáció hiánya és torzulása, a pszichológiai deficit, a kognitív nehézségek, a kriminális karrier vagy az együttműködési szándék hiánya. Viselkedésük általában érdekvezérelt, gondolkodásuk egocentrikus, önértékelésük sérült, kognitív képességek hiányossága miatt információfeldolgozásuk korlátozott, munkavállalói és/vagy tanulással kapcsolatos kompetenciáik fejlesztésre szorulnak, valamint konfliktusaikat sokszor agresszióval kezelik.³⁸ A javítóintézetben letartóztatott fiatakorúak kapcsán továbbá előtérbe kerülnek a serdülőkorból fakadó sajátosságok is, melyek befolyásolják a pedagógiai folyamatot. Ebben az életszakaszban erősödik az ellenállás a tekintélyelvű szabályozással szemben, a kamaszok nem mutatnak készséget az ilyesfajta törekvések elfogadására, melyek erőltetése eredménytelen lesz.³⁹

A kriminálpedagógia szerint személyiségformálás útján alapozható meg a konstruktív életvezetés, melynek elengedhetetlen eleme a tudatos pedagógiai hatásszervezés. A zárt intézet sajátosságai (körülmények, függelmi viszonyok, együttműködési szándék hiánya) azonban nem teszik lehetővé a személyiség teljes átformálását, inkább a szükségletek, valamint a kompetenciák fejlesztésére van lehetőség, valamint ettől lehet hosszútávú eredményt remélni.⁴⁰

A kriminálpedagógia célkitűzése tehát a konstruktív életvezetés megalapozása, melyhez elengedhetetlen a fogvatartottak és az állomány tagjai közötti felelős partneri viszony kialakítása. „A rendszer egészének arra kell törekednie, hogy tudatosuljon a fogvatartottakban: a sikerességük alapvetően saját magukon, aktivitásukon és felelősségteljes együttműködésükön múlik. Igyekezni kell felvértezni őket mindazon ismeretekkel és készségekkel, amelyek szükségesek a szabadulás után az egyéni boldogulásukhoz, de olyan módon, hogy azzal a társadalom érdekeit és törvényeit ne sértsék.”⁴¹ A partneri viszony kialakítása nem csak azért ütközik nehézségekbe, mert az igazságszolgáltatáson belül sokkal inkább jellemző egyfajta alá-fölé rendeltségi viszony a terheltek és a hatósági személyek között, a felnőtt–gyermek viszony aszimmetriája is tetézi az ezzel kapcsolatos kihívásokat.

³⁷ Ruzsonyi 2021. 9.

³⁸ Uo. 12.

³⁹ Bábosik 1999. 44.

⁴⁰ Ruzsonyi 2021. 12.

⁴¹ Ruzsonyi 2021. 13.

5. Összegzés

A javítóintézeti letartóztatás létrehozása kétségkívül jelentős lépésnek számít egy „gyermekközpontúbb” igazságszolgáltatás felé. Amellett, hogy ilyen keretek között biztosítható a fiatal- és felnőttkorúak elkülönítése, közvetlen pedagógiai hatások is érvényesülhetnek a végrehajtás alatt. A kontrollelméletek kapcsán rávilágítottunk arra, hogy a társadalmi kötődés mely típusai, milyen mértékben erősíthetők a végrehajtás során, azonban megkérdőjelezhető azok adaptálhatósága a „kinti” világra. A címkézésemélet, és az abból kiinduló további elméletek alapján pedig azt részleteztem, milyen – sokszor kényszerű – hatások között zajlik a letartóztatás. A tanulmányban bemutatott két kriminológiai paradigma tárgyalt elméletei felvetnek – az intézet jellegéből fakadó – olyan ártalmakat, melyek hol nehezítik, hol akadályozzák a fiatalok reintegrációját. A másodlagos deviancia elmélete kapcsán például megállapítható, hogy a bekerülés előtt gyermekotthonban élő letartóztatottak több nehézséggel találkoznak, melyek reintegrációs esélyeikre is hatást gyakorolhatnak. A javítóintézeti letartóztatás során egyszerre vannak jelen – sokszor egymással ütközve – az igazságszolgáltatási és a nevelési szempontok. Ilyen hatások és szemléletek között igyekszik egyensúlyozni a kriminálpedagógia – azon belül a zártintézei korrekciós nevelés –, azzal a céllal, hogy megalapozza a konstruktív életvezetés kialakítását.

Felhasznált irodalom

Bábosik István (1999): *A nevelés elmélete és gyakorlata*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.

Becker, Howard S. (1963): *Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance*. The Free Press, New York

Bellavics Mária Zsóka (2021:) *A fiatalok bűnelkövetők körében leggyakrabban előforduló pszichiátriai kórképek*. Magyar Rendészet 2021/2. 97-109. DOI: <https://doi.org/10.32577/mr.2021.2.6>.

Fliegauf Gergely (2013): *Kognitív pszichológiai megfontolások a fiatalok büntetés-végrehajtásával kapcsolatban*. In: Lux Á. (szerk.): *Gyermekközpontú Igazságszolgáltatás*. AJB projektfüzetek 1. Budapest: Alapvető Jogok Biztosának Hivatala, 231-237. https://www.ajbh.hu/documents/10180/124834/gyermekjogi_2013.pdf (2024. 06.30.)

Gresham M. Sykes (2007): *The Society of Captives: A study of a Maximum Security Prison*. Princeton University Press. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781400828272>.

Győry Csaba (2019): *Címkézéseméletek*. In: Borbíró A.–Gönczöl K.–Kerezsi K.–Lévay M. (szerk.): *Kriminológia*. Wolters Kluwer. Budapest, 2019.

Győry Csaba (2019): *Kontrollelméletek*. In: Borbíró A.–Gönczöl K.–Kerezsi K.–Lévay M. (szerk.): *Kriminológia*. Wolters Kluwer. Budapest, 2019.

Meade, B. and Steiner, B. (2010): *The total effects of boot camps that house juveniles: A systematic review of the evidence*. Journal of Criminal Justice, 38, 5, 841–853. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2010.06.007>

Rácz A (2012): *A gyermekvédelemben nevelkedettek helyzete a kutatások tükrében*. In Csurgó B.– Hodosán R.– Rácz A.– Szombathelyi Sz. (2012): *Gyermekvédelemben nevelkedettek társadalmi integrációs esélyei*. Gyermek- és ifjúságvédelmi tanulmányok, Rubeus Egyesület, Budapest

Ruzsonyi Péter (2021): *A kriminálpedagógia bemutatkozása*. Neveléstudomány. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar. 5-14. o <https://ojs.elte.hu/nevelestudomany/issue/view/460/212> (2024. 06.30.)

T/466. számú, a büntető jogszabályok módosításáról szóló törvényjavaslat. Jegyzőkönyv a büntető jogszabályok módosításáról. (1995) <https://www.parlament.hu/iromany/00466ir.htm> (2024.06.30.)

Vig Dávid – Fliegaufer Gergely (2019): *A szabadságvesztés és az elkövetők reintegrációja*. In: Borbíró A. – Gönczöl K. – Kerecsi K. – Lévy M. (szerk.): *Kriminológia*. Wolters Kluwer, Budapest, 2019.

CRIMINOLOGICAL ASPECTS OF PRE-TRIAL DETENTION IN CORRECTIONAL FACILITIES

Pre-trial detention in juvenile detention centres has been in practice since 1996 in Hungary. The adoption of the amendment to the relevant legislation was preceded by a wide-ranging debate. It's a two-faced institution that has to respond to both the judicial aspects of the legal environment and the specific needs of juveniles. I will first outline the main points of the debate that preceded the creation of juvenile pre-trial detention in detention centres and then discuss the criminological aspects of this legal institution. The present paper is confined to a discussion of institutional responses, in which I discuss Social Control Theory and Labeling Theory, and further results derived from them. After discussing the harms associated with the legal institution, I will also present relevant theorems from the science of criminal pedagogy. The evaluation of the relevance of the theories to the field of pre-trial detention in correctional institutions is based on my professional experience – I myself worked as an educator in a correctional institution, where pre-trial detention took place – as well as on the results of an interview study and a field diary kept during the research. The interviewees were young people who were or had been arrested in a correctional institution, and the staff who worked with them on a daily basis.

ZSÉLI TÍMEA MÁRIA

Kriminológiai Tanszék

Témavezetők: dr. Rácz Andrea habil. egyetemi docens, ELTE Társadalomtudományi Kar

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.22.Zseli>

A GYERMEKVÉDELEMBEN DOLGOZÓ SZAKEMBEREK BŰNMEGELŐZÉSHEZ KAPCSOLÓDÓ FOGALOMKÉSZLETE

A gyermekvédelem és a bűnmegelőzés kapcsolódása, valamint a gyermekvédelemben rejlő bűnmegelőzési potenciál feltárásához kulcsfontosságú annak ismerete, hogy a gyermekvédelemben dolgozó szakemberek milyen fogalomkészlettel dolgoznak. Jelen tanulmány egyik célja bemutatni, mit jelent a gyermekvédelmi beavatkozás határát kijelölő veszélyeztetettség fogalom.¹

Korábbi kutatásom² során rávilágítottam, ambivalencia figyelhető meg a gyermekvédelem feladatmeghatározásában. Egyfelől hazánk nemzeti bűnmegelőzési stratégiái³ jelentős szerepet szánnak a gyermekvédelemnek a bűnmegelőzésben. A gyermekvédelemben dolgozó szakemberek azonban nem tekintik egyértelműen feladatuknak a kriminálprevenციót, azt sokkal inkább a rendőrség és a bűnüldöző szervek hatáskörének gondolják. Ennek oka azonban összetett. Egyrészt a gyermekvédelem számára irányadó jogszabály, a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (a továbbiakban: Gyvt.), valamint a hozzá kapcsolódó szakmai útmutatók és ajánlások⁴ nem határoznak meg feladatot a bűnmegelőzés területén. A bűnmegelőzés csupán, mint harmadlagos prevenció, a bűnismétlés megelőzéseként jelenik meg, ami a megelőző pártfogó feladata. Ehhez kapcsolódóan az esetmenedzserek feladata a pártfogó felügyelővel való együttműködés.⁵ Az ambivalencia másik

¹ Szöllősi 2003. 93.

² Zséli 2020. 1-54.

³ 115/2023. (X. 28.) OGY határozat a társadalmi bűnmegelőzés nemzeti stratégiájáról; 1744/2013. (X. 17.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról (2013-2023); 1291/2023. (VII. 19.) Korm. határozat a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról (2024-2034) és a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia 2024-2025 évekre vonatkozó intézkedési tervéről

⁴ Módszertani útmutató: A gyermekvédelmi észlelő- és jelzőrendszer működtetése kapcsán a gyermek bántalmazásának felismerésére és megszüntetésére irányuló szektorsemleges egységes elvek és módszertan. Emberi Erőforrások Minisztériuma, 2017. augusztus

Szakmai ajánlás: A család- és gyermekjóléti szolgáltatás által működtetett észlelő- és jelzőrendszer működésének és működtetésének szabályairól. Emberi Erőforrások Minisztériuma, 2017. augusztus

Protokoll: A család- és gyermekjóléti szolgáltatás által működtetett észlelő- és jelzőrendszer folyamatairól. Emberi Erőforrások Minisztériuma, 2017. augusztus

Protokoll: A gyermekvédelmi gondoskodáshoz kapcsolódó család- és gyermekjóléti szolgáltatások folyamatairól. Emberi Erőforrások Minisztériuma, 2017. augusztus

Protokoll: A család- és gyermekjóléti szolgáltatás keretében biztosított szociális segítő munka folyamatairól. Emberi Erőforrások Minisztériuma, 2017. augusztus

⁵ Zséli, 2021. 428-430.

oka lehet a szakemberek eltérő fogalomkészlete, ezért a tanulmány másik célja bemutatni, hogy a gyermekjóléti alapellátásban dolgozó szakemberek mit tekintenek bűnmegelőzésnek.

Ebből adódóan mindenekelőtt ismertetem a kutatás módszertanát, majd rátérek a veszélyeztettség fogalomra. E tekintetben először néhány szakirodalmi fogalmat tárgyalok, majd a terepen dolgozó szakemberek meghatározását. A tanulmány második felében a bűnmegelőzés fogalmat járom körül szintén szakirodalmi ismertetéssel, majd a kutatási eredmények bemutatásával. Végül rátérek a szakemberek saját feladatmeghatározására is.

Módszertan

Tekintettel arra, hogy a tanulmány a gyermekvédelemben dolgozó szakemberek fogalomkészletének feltárására irányul, kvalitatív módszert alkalmaztam. Három fókuszcsoporthoz interjút készítettem gyermekjóléti alapellátásban dolgozó szakemberekkel. A csoportokban 6-8 fő vett részt. Az interjúalanyok között voltak családsegítők⁶, esetmenedzserek⁷, szakmai vezetők⁸, valamint óvodai és iskolai szociális segítők⁹. Míg Budapest minden kerületében van családsegítő szolgálat és gyermekjóléti központ is, addig sok vidéki település esetében a szolgálat település szinten, míg központ járási szinten működik. E különbségek miatt Budapestet helyeztem a vizsgálat fókuszába. Az interjúalanyok toborzása érdekében az összes család- és gyermekjóléti központot felkeresem.

A veszélyeztettség

A gyermek- és ifjúságvédelem egyik alapfeltevése, hogy a gyermek – főként kisgyermek korban – korlátozottan cselekvőképes, melyből adódóan védelem illeti meg. A gyermekvédelemnek pedig két fontos szempontot kell egyszerre szem előtt tartania: egyrészt a gyermek érdeke, hogy családjában nevelkedjék, másfelől azonban előfordulhat, hogy a család diszfunkcionális működése inkább ártalomkózzá válik.¹⁰

⁶ A Szolgálat szakmai egysége alá tartoznak a családsegítők, akik legáltalánosabban megfogalmazva szociális segítő tevékenységet végeznek alapellátás, valamint védelembe vétel esetén. Alapellátás során a gondozás a családok önkéntes részvételével és együttműködésével valósul meg. (ld. bővebben Gyvt.)

⁷ A Központ szakmai egysége alá tartoznak az esetmenedzserek, a tanácsadók (pszichológus, mediátor, fejlesztőpedagógus), az utcai szociális munkások, valamint az óvodai- és iskolai szociális segítők. Az esetmenedzserek feladatköre a hatósági intézkedésekhez kapcsolódik. Eszerint a Szolgálat felkérésére, valamint gyámhivatali megkeresésre javaslatot tesznek védelembe vételre, vagy más hatósági intézkedés elrendelésére. Védelembe vétel elrendelése esetén ők koordinálják a szociális segítő tevékenységet, és tartják a kapcsolatokat a jelzőrendszeri tagokkal. A Központnak a hatósági intézkedések elrendelésére javaslattevői joga van. (ld. bővebben Gyvt.)

⁸ Az integrált család- és gyermekjóléti központban mindkét szakmai egységének (szolgálat és központ) van szakmai vezetője.

⁹ A család és gyermekjóléti központoknak 2019 szeptemberétől kell biztosítaniuk óvodai és iskolai szociális segítő tevékenységet. A tevékenység célja, hogy a gyermek veszélyeztettségének megelőzése érdekében segítséget nyújtson a köznevelési intézménybe járó gyermeknek, valamint a pedagógusoknak.

¹⁰ Berta-Csabai 2018.

A gyermekvédelem szempontjából lényeges kérdés, hogy a gyermek életében felmerülő problémákkal kapcsolatban hol húzódik meg az a határ, ahol már be kell avatkozni a család életébe.¹¹ A veszélyeztető tényezők forrása lehet a környezet (pl. a szülők veszélyeztető magatartása), egészségügyi, anyagi ok, de származhat a gyermek személyiségéből is.¹²

Feuer¹³ megfogalmazásában azt a kiskorú gyermeket tekintjük veszélyeztetettnak, akinek neveltetését, gondozását az adott társadalomban, kultúrában, helyen és időben elfogadhatatlannak tekintik. Felhívja a figyelmet arra, hogy az, mit gondolunk helyes gyermeknevelésnek, történelmi koronként eltérő (például bántalmazás vagy nevelő célzatú pofon), de a hely és a kultúra is meghatározó a társadalmi megítélésben.

Batten és Russel¹⁴ álláspontja szerint a veszélyeztetett kifejezés olyan fiatalok azonosítására használható, akiket különleges nehézségek és hátrányok sújtanak, és akikről úgy gondolják, hogy serdülőkorban valószínűleg nem érik el azt a fejlődést, amely szilárd alapot biztosítana a kielégítő és teljes felnőtt élethez. A megközelítés szerint tehát a veszélyeztetettségnek következménye van az egyén későbbi életére nézve.

Szóllósi Gábor meghatározása szerint a veszélyeztetettség társadalmi konstrukció. Ahhoz, hogy valamit a gyermekvédelem hatáskörébe tartozó problémaként azonosítsunk, szükséges, hogy a helyzet rendelkezzen bizonyos objektív (tehát ellenőrizhető) tulajdonsággal, illetve fontos, hogy a társadalom gyermekvédelmi eszközökkel kezelhetőnek minősítse. Tehát ebben a döntési folyamatban az objektivitás és a szubjektivitás is helyet kap.¹⁵

Más álláspont szerint – mivel hiányoznak a szakemberek által elfogadott sztenderdek – a terepen dolgozó szakemberek egyéni döntésén múlik, hogy veszélyeztetettként minősítenek-e egy gyermeket.¹⁶

A Gyvt. 5.§ n) pontja a veszélyeztetettséget a következőképpen határozza meg: „*olyan – a gyermek vagy más személy által tanúsított – magatartás, mulasztás vagy körülmény következtében kialakult állapot, amely a gyermek testi, értelmi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődését gátolja vagy akadályozza.*” Ez a definíció magába foglalja ugyan, hogy olyan helyzetről, szituációról, állapotról van szó, mely káros a gyermek fejlődésére és szakértői beavatkozást igényel, azonban arra nem nyújt választ, pontosan milyen helyzeteket sorolhatunk ide. A Gyvt.-ben szereplő veszélyeztetettség fogalmat szakmai protokoll¹⁷ pontosítja, egyfajta kockázatelemzés szerint a család életében felmerülő problémákat súlyos és kiemelten súlyos problémaként sorolja fel.

¹¹ Szóllósi 2003. 93

¹² Berta-Csabai 2018.

¹³ Feuer 2008.

¹⁴ Bessant 2001. 31-43.

¹⁵ Szóllósi 2003. 81.; Kiss 2010. 3.

¹⁶ Gyurkó 2009. 332-333.

¹⁷ Protokoll: A család- és gyermekjóléti szolgáltatás által működtetett észlelő- és jelzőrendszer folyamatairól. Emberi Erőforrások Minisztériuma, 2017: 9

Veszélyeztetettség a gyermekvédelmi szakemberek szerint

A fókuszcsoportos interjúk eredményei is azt mutatják, hogy nehéz definiálni a veszélyeztetettség fogalmát. A legtöbb szakember problémaként, negatívumként írta le, olyan tényezőként, amely hátráltatja a gyermek testi és lelki fejlődését.

A veszélyeztetettség jelenthet hiányállapotot, ez a hiány viszont rendkívül sokrétű lehet. Magába foglalhatja a gyermek biztonságának, biztonságérzetének hiányát, a megfelelő érzelmi támogatás, az érzelmi kapcsolatok, a megfelelő táplálkozás vagy az oktatáshoz való hozzáférés hiányát is. Többen említették a krízishelyzetet, azonban ezt sem találták kellően pontos jelentéstartalomnak, hiszen hozzátették, hogy a veszélyeztetettség lehet régóta fennálló, akut probléma is.

Volt, aki a család diszfunkcionális működésével azonosította a veszélyeztetettséget, azonban többen megfogalmazták, hogy ennek eredője nem csak a család lehet. A veszélyeztetettség érkezik a szülőktől (akár életvitelük, akár nevelési módszereik miatt), érkezik kortársaktól (például iskolai bántalmazás révén), de érkezik rendszerabúzus formájában is. Ez utóbbira a legtöbben a szegregált iskolai oktatást hozták fel példaként.

Sok esetben konkrét problémákat említettek a veszélyeztetettség jelentésének meghatározásához. Megjelent a gyermekvédelem két leggyakoribb esettípusa, a bántalmazás és az elhanyagolás, ahogy a hozzájuk kötődő áldozati magatartások is (például a veszélyeztetettség jelentheti a veszélyeztetett gyermek folyamatos készenléti állapotát).

Legáltalánosabban viszont úgy fogalmazható meg, mint egy negatív, nem kívánatos állapot. Valaki más által előidézett olyan negatív hatásnak való kitettség, amelynek hosszú távú fennállása komoly problémákat okozhat az érintett későbbi életére nézve, ezért annak megszüntetése kiemelten fontos. Ebben a megfogalmazásban tehát megjelenik már az is, hogy a veszélyeztetettségnek megfelelő beavatkozás híján következménye van a gyermek későbbi életére nézve.

A fogalom meghatározásánál a szakemberek fontosnak érezték hangsúlyozni, hogy nem feltétlenül tudatos tevékenységről van szó, tehát a veszélyeztető nem biztos, hogy szándékos cselekményével idézi elő a veszélyeztető állapotot. Például az egyik esetben, az alig 18 éves édesanya gyermekével együtt felvételt nyert családok átmeneti otthonába (a továbbiakban: CSÁO). A CSÁO családgondozóival tartott esetmegbeszélések során kiderült, hogy az édesanya nincs tisztában azzal, milyen időközönként kell etetni a babát. Az anyával folytatott beszélgetések során kiderült, hogy nem volt anyai minta és segítség korábban az életében. Ennél az esetnél a gondozás egyértelműen a szülői kompetenciák erősítésére irányult, és néhány hónap intenzív gondozás után látható eredmények voltak.

A veszélyeztetettség megítélésében a szakemberek álláspontja szerint nagy szerepe van a szubjektivitásnak, valamint a többszörös szelekciónak. Eszerint első lépésként az adott jelzőrendszeri tag megítélésétől függ, hogy fennáll-e a veszélyeztetettség, saját hatáskörébe tartozik-e annak megszüntetése vagy gyermekjóléti szolgáltatást igényel. Ezt követően a gyermekjóléti szolgálat és központ szelekciója következik, hiszen a család életének

feltérképezését követően dönteniük kell, hogy fennáll-e a veszélyeztettség, és amennyiben igen, az milyen fokú. Ezt követően pedig a hatósági szelekció is megjelenik, hiszen a gyámhivatal saját hatáskörben dönthet úgy, hogy a gyermekjóléti központ javaslatával megegyező vagy akár ellentétes döntést hoz. Teljesen azonban nem tekinthetjük szubjektívnek a veszélyeztetettséget, hiszen ahogy Szöllősi¹⁸ is megfogalmazta, kell lennie a szubjektivitás mellett egy objektív, ellenőrizhető tényezőnek is.

A szakemberek véleménye alapján egyre inkább úgy tűnik, hogy keskeny a határ a nem veszélyeztetett, a veszélyeztetett és a súlyosan veszélyeztetett gyermekek között. Ennek az az oka, hogy habár a protokoll¹⁹ pontosan megnevezi, mi számít súlyos és kiemelten súlyos veszélyeztettségnek, a praxisban azonban a tényezők nem objektíven, önmagukban jelennek meg, hanem a család életét és működését mint rendszert szemlélik. Ebből adódóan a veszélyeztettség megítélésében is számtalan tényező helyet kap. Egyfelől jelentősen függ attól, milyen városban, területen él a gyermek és dolgozik a szakember. Többen példaként hozták, hogy kedvezőbb szocioökonómiai státusszal rendelkező területen máshogy ítélik meg például a komfort nélküli lakásban élő gyermekek helyzetét, mint más, kedvezőtlenebb tulajdonságokkal rendelkező városrész esetében, ahol jellemző, hogy a mellékhelyiség az udvaron található.

Befolyásolja a veszélyeztettség megítélését, hogy az adott veszélyeztető tényezők mennyire halmozódnak. Erre példaként hozták a szakemberek, hogy máshogy értékelnek 30 óra igazolatlan hiányzást abban az esetben, ha nem észlelnek mellette más problémát, illetve abban az esetben, ha ez együtt jár szerhasználó, elhanyagoló szülői magatartással, rossz lakhatási körülményekkel vagy más veszélyeztető tényezővel. Hozzá tették, hogy előfordul, hogy a problémák esetén prioritizálásra is szükség van. Az egyik esetmenedzser példaként egy családsegítővel folytatott szakmai vitát említett. Az említett ügyben az édesapa aktív szerhasználó volt, az édesanya pedig pszichiátriai beteg. A családgondozás régóta folyt, a családban élő három gyermek is védelemben volt véve²⁰, azonban ezt nem rég megszüntették, mert az édesapa felhagyott a kábítószer fogyasztással, az édesanya állapota pedig javult és munkát is sikerült találnia. Azonban nemrég újabb jelzés érkezett arról, hogy az édesapa ismét kábítószerrel fogyasztott. A családsegítő ekkor közös családlátogatást kért az esetmenedzsertől. A családsegítő arra hivatkozott, hogy egy hete volt a családnál, és a lakás nagyon rossz állapotban volt (rendezetlen körülményeket tapasztalt). Az esetmenedzser álláspontja szerint egy ilyen krízisben másodlagos, hogy mennyire tiszta a lakás, ahol a gyerekek élnek, sokkal fontosabb az édesapa szerhasználata, aki agresszív magatartást tanúsít a kábítószer hatására, valamint az édesanya romló mentális állapota. Meglátása szerint a veszélyeztettség sokkal inkább az apa szerhasználatához, agresszív viselkedéséhez kapcsolódik és erre kell gyorsan reagálnia a rendszernek. A példa jól mutatja, hogy más a lakás rendezetlenségének,

¹⁸ Szöllősi 2003. 81.

¹⁹ Protokoll: A család- és gyermekjóléti szolgáltatás által működtetett észlelő- és jelzőrendszer folyamatairól, Emberi Erőforrások Minisztériuma, 2017: 9

²⁰ Olyan hatósági kényszerítő intézkedés, amelynek célja, hogy a gyermek családban tartása mellett a veszélyeztettség megszűnjön. (Czirják 2008. 34.) Elrendelését indokoltá teszi, ha a gyermek veszélyeztettségét a szülő az alapellátások önkéntes igénybevételével nem tudja vagy nem akarja megszüntetni, azonban feltételezhető, hogy segítséggel a gyermek fejlődése a családi környezetben biztosítható. (Rózsás 2016)

elhanyagoltságának megítélése abban az esetben, ha más, súlyosabb tényezők is jelen vannak a család életében.

A szakemberek álláspontja szerint a veszélyeztetettség megítélését a szülők együttműködése vagy annak teljes hiánya is jelentősen befolyásolja. *„Van egy komoly veszélyeztetés, amit éppen észlel a rendszer és ezt jelzi vagy mi találkoztunk vele, de hogy ha belépsz egy család életébe és elkezdtek együtt dolgozni, akkor látod meg azt, hogy konkrétan, hogy ők hajlandóak-e veled dolgozni, hajlandóak-e tenni azért, hogy itt változzon a helyzet.”* Tehát a veszélyeztetettséget súlyosabbnak ítélik a szülő együttműködésének hiánya esetén, mely indokoltá teszi valamely hatósági intézkedés kezdeményezését. Abban az esetben azonban, ha a szülő együttműködő és a családgondozó tapasztalata szerint támogatással és segítséggel képes megszüntetni a problémát, akkor kevésbé tekintik súlyosnak a veszélyeztetettséget.

Tovább árnyalja a képet a szociális munkás személyisége és értékrendje, valamint a jogszabályi környezet. Példaként említhető erre az 50 órát meghaladó igazolatlan hiányzásról történő jelzés, amikor mérlegelés nélkül el kell rendelni a gyermek védelembe vételét. Ebben az esetben tehát a védelembe vétel független a szülő együttműködésétől, vagy a gyermekjóléti központ szakmai álláspontjától.

Különbséget kell tenni a veszélyeztető tényezők között aszerint is, hogy a gyermek fizikai vagy lelki épségét, fejlődését veszélyeztetik, és még ezek között is megkülönböztethetünk súlyossági fokokat. Az egyik szakember álláspontja szerint elhanyagolásról érkező jelzés esetében egyáltalán nem mindegy, hogy a szülő abszolút elutasítja a gyermek közeledését és egyáltalán nem törődik vele, vagy vannak helyzetek, amikor csak nem teljesen körültekintő. Így a bántalmazásnál is vannak fokozatok. A gyermekvédelemben zéró tolerancia van a gyermekbántalmazással szemben, amit a szakemberek is megfogalmaztak, mégis van különbség aközött, hogy egy szülő szinte minden nap, tudatosan alkalmazza az erőszakot, félelmet kelt és bántalmazza a gyermeket, vagy adott körülmények között elcsattan egy pofon.

A szakemberek álláspontja szerint a veszélyeztetettség tartós fennállása hatással van ugyan a gyermek későbbi életére, de ez nagyban függ a veszélyeztetettség mértékétől. Volt, aki szerint előfordulhat, hogy a veszélyeztetettségnek semmilyen hatása nem lesz az egyén életére, más szerint akár halálos kimenetele is lehet. A legtöbben azonban úgy gondolták, hogy megnyilvánulhat a későbbiekben alacsony iskolai végzettségben és kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzetben, szenvedélybetegségekben, hajléktalanságban. Volt, aki az elhanyagolás esetén kifejezetten megfogalmazta, hogy az egyén kevésbé fog tudni megfelelni a társadalmi normáknak, míg más összefoglalóan annyit mondott, hogy valamilyen deviancia lesz jellemző az életére.

Többen megfogalmazták a bántalmazás vagy általánosabban a veszélyeztetettség reprodukcióját. Konkrét példát említettek arra, hogy a bántalmazó családban felnövő gyermeknél már óvodában megmutatkozik az otthon látott minta, tehát ő maga is bántja a kislányokat. *„A veszélyeztetettség, ha hosszú távon létezik, akkor tovább vívődik. Aki veszélyeztetve van, később ő is veszélyeztethet másokat, mert azokat a mintákat hozza, azokat a megoldási mintákat, bizonyos helyzetekben ugyanazokhoz fog visszanyúlni vagy nyúlhat vissza – nem feltétlenül – mint amit vele alkalmaztak még gyermekkorában”* (Esetmenedzser).

Ezeknek a reprodukciós folyamatoknak a befolyásolása csak akkor lehetséges, ha nem csupán a gyermekre fókuszál a rendszer, hanem a családot mint legkisebb társadalmi egységet tekinti. „Mindig elmondom és mindenhol, hogy ha a gyermekvédelem csak és kizárólag a gyermekkel foglalkozik, abból ló*sz se lesz. Tehát itt a családot kellene nézni. Nagyon kevés hangsúlyt fektetünk a szociális munkára. Nagyon kevés hangsúlyt tudunk fektetni a felnőttekkel végzett szociális munkára, márpedig a prevenciónak igenis része az, hogy a felnőttekkel külön dolgozzunk. Itt ugye onnantól kezdve eset az eset, hogy van a képben gyerek, sok esetben azt gondolom, hogy megelőzhető lenne a probléma, hogy ha onnantól kezdődne az eset amikortól a probléma kezdődik és nem onnantól, hogy a gyermek számára problémássá vált vagy észleljük, hogy a gyermeknél gond van. (családsegítő)” Ebből a szempontból mindenképpen fontos szót ejteni a gyermekvédelmi rendszer 2016. évi módosításáról, amikortól már integráltan működik a korábbi családsegítő szolgálat és gyermekjóléti központ. Az „új” integrált intézményben változott a klienskör, jellemzően a gyermekes családokra helyeződött a hangsúly.²¹ A fókuszcsoportos interjúk eredményei alapján ez a kérdéskör még 8 évvel az összevonás után is aktuális.

A bűnmegelőzés

A bűnmegelőzésről is elmondható, hogy számtalan definíció létezik. Kiindulhatunk abból, hogy a bűnmegelőzés a kriminálpolitika része. A kriminálpolitika alatt a legtöbb esetben a bűnözésre adott intézményes válaszokat értjük. Alrendszerait tekintve megkülönböztetjük a rendészeti politikát, az áldozatvédelmi politikát, a bűnmegelőzési politikát, valamint a büntetőpolitikát. A bűnmegelőzési politika célja legáltalánosabban a bűncselekmények számának csökkentése, a bűnismétlés megelőzése és a bűnözési félelem mérséklése.²²

A bűnmegelőzés gondolata a XX. században erősödött fel, s ekkor önálló alrendszerként intézményesült. Ebben a folyamatban kiemelten fontos az a felismerés, hogy a büntető igazságszolgáltatás önmagában nem képes arra, hogy kezelje a kriminalitási problémát.²³ Ez a meghatározás már utal a társadalmi bűnmegelőzés fontosságára, melynek lényege, hogy túlnyúlva a kriminálpolitika keretein, a társadalom szintjén érezteti a hatását.²⁴

Rosta Andrea megfogalmazása szerint a bűnmegelőzés azóta létezik, amióta létezik a bűn fogalma. Ebből adódóan a fogalmak nem változtak, csupán az azoknak tulajdonított társadalmi meghatározás. A bűnmegelőzés meghatározásánál lényeges szempont, mitől válik valaki bűnelkövetővé, tehát melyek azok az okok, melyek kezelése és megszüntetése megakadályozza a bűncselekmény elkövetését. Azonban a bűnözés okaira nincs adekvát válasz, hiszen az okok erősen függenek az adott bűncselekmény típusától és az elkövetőtől, ezáltal a bűnmegelőzés fogalma is rendkívül szerteágazó. A bűnmegelőzés olyan folyamat, amely minden lehetséges eszközzel a bűnelkövetést igyekszik visszaszorítani, megakadályozni, függetlenül attól, hogy

²¹ Darvas-Mózer-Tánczos 2016. 9-17.

²² Borbíró 2016. 820-821.

²³ Borbíró 2009. 111.

²⁴ Nagy 2014. 1.

célzott vagy közvetett módon fejti ki hatását. Tehát a bűnmegelőzés „egy komplex, több síkú, több szintű, több szereplős, több eszközzel élő folyamat”.²⁵

Amennyiben a bűnözést, mint társadalmi jelenséget tekintjük, akkor a bűnmegelőzésre holisztikus szemlélet jellemző, ami célba veszi a bűnözést mint társadalmi jelenséget, valamint a bűnelkövetés minden lehetséges aspektusát. A bűnmegelőzés természeténél fogva beavatkozást jelent, nemcsak a társadalmi folyamatokba, hanem az egyén életébe is.²⁶ Brantingham és Faust szerint „egyszerűen úgy definiálható, hogy az egyének vagy csoportok, köz- vagy magánemberek által végzett minden olyan tevékenység, ami megakadályozza egy vagy több bűncselekmény elkövetését”.²⁷

A leginkább elterjedt és nemzetközileg elismert fogalom az Európa Tanácshoz köthető, ezt alkalmazta a Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiája, valamint a jelenleg hatályban lévő Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia is. Eszerint: „A bűnmegelőzés alatt minden olyan intézkedést és beavatkozást értünk, amelynek célja vagy eredménye a bűnözés mennyiségi csökkentése és az állampolgárok biztonságérzetének javítása, történjék az a bűnalkalmak csökkentésével, a bűnözést gerjesztő okok hatásának mérséklésével vagy az áldozattá válás megelőzésével.”

A bűnmegelőzés háromszintű modellje

Brantingham és Faust²⁸ nevéhez kötődik a bűnmegelőzés három szintű modellje, ami a közegészségügyi modellen alapul. Az intézkedéseket aszerint kategorizálja, hogy a bűnelkövetés mely szakaszában valósul meg. Jellemzően az általánostól az egyedi felé halad. Eszerint az elsődleges megelőzés a fizikai és társadalmi környezet olyan körülményeit célozza meg, amelyek lehetővé teszik a bűncselekmények elkövetését, illetve előidéznek azokat. A beavatkozás itt a feltételek megváltoztatására összpontosít. A másodlagos megelőzés már specifikusabb célcsoportra fókuszál, a beavatkozás ebben az esetben a bűnelkövetővé válás kockázatát magukban hordozók korai felismerését, azonosítását helyezi előtérbe. A cél ebben az esetben, hogy a kockázatok ellenére az egyén ne kövessen el soha bűncselekményt. A harmadlagos megelőzés célcsoportja még specifikusabb, a már bűnelkövetővé váltak bűnismétlésének megelőzését tűzi ki célul.

A bűnmegelőzés irányai – A korai beavatkozás

A bűnmegelőzés megvalósulhat a büntető igazságszolgáltatás által kifejtett generális és speciális prevención keresztül, a korai beavatkozás révén, a szituációs bűnmegelőzés, valamint

²⁵ Rosta, 2006. 71-76.

²⁶ Borbíró 2004. 1.

²⁷ Brantingham & Faust, 1976. 284.

²⁸ Brantingham & Faust 1976. 284-296.

a közösségi bűnmegelőzés formájában²⁹. Jelen tanulmány tartalmi korlátai miatt a korai beavatkozás irányára térek ki részletesebben.

Korai beavatkozás esetében a bűnözés magyarázatát és ezzel párhuzamosan a fő beavatkozási területeket az egyén élettörténetében, egyéni sajátos jellemzőiben és körülményeiben azonosítják. Az elmélet a 1940-es évektől elkezdődő longitudinális kutatások eredményeire támaszkodik, mely szerint különbség mutatható ki a személyiségvonásokban, a szocializációs folyamatban és az életkörülményekben a bűnelkövetők és nem bűnelkövetők között. Ezek a kutatások jellemzően a kora gyermekkorban kezdték vizsgálni az egyén körülményeit és személyiségvonásait, majd néhány évente utánkövetéssel elemezték a gyermek fejlődését és viselkedésének alakulását.³⁰

A korai beavatkozás esetében a megelőzésnek a bűnözés okainak vagy legalábbis a bűnözést előrejelző kockázati és védő tényezőknek az ismeretén kell alapulnia³¹. Tehát a cél ebben az esetben a kockázati tényezők azonosítása és kezelése, valamint az ún. protektív tényezők erősítése. „Azonosítani kell a bűnelkövetés legfontosabb kockázati tényezőit és olyan megelőzési módszereket kell alkalmazni, amelyek célja ezek ellensúlyozása”.³² Farrington szerint minden olyan intézkedés, ami csökkenti a bűnelkövetést valószínűleg csökkenti a hozzá kapcsoló társadalmi problémákat is, mint például az alkoholfogyasztás, a kábítószer fogyasztás, a szerencsejáték, stb.³³ Ebből adódóan a korai beavatkozás hatásai túlmutatnak a bűnelkövetővé válás megelőzésén, pozitív hatást gyakorolva az egyén életének minden területére.

Bűnmegelőzés a gyermekvédelmi szakemberek szerint

A bűnmegelőzés fogalmáról egyetértés volt a szakemberek között. Legáltalánosabban megfogalmazva olyan tevékenységként, szolgáltatásként vagy cselekvésként definiálták, amelynek célja a bűncselekmények számának, az áldozattá válás valószínűségének, valamint a bűnismétlések számának csökkentése. A szakemberek percepcióiban megjelent az edukáció, tehát a kellő információ eljuttatása az érintettekhez, csoportokhoz valamilyen témában. Ez alatt azonban nem pusztán információ átadást értettek, hanem valamilyen program során kifejtett szemlélet- és tudásformálást. Megfogalmazódott, hogy a bűnmegelőzést tekintve nem csak a gyermekek számára fontos az információk átadása, hanem a szakemberek és a jelzőrendszeri tagok esetében is. Volt, aki kifejezetten stratégiának vagy stratégiai gondolkodásnak tekintette a bűnmegelőzést, kiindulva az előre gondolkodás szükségességéből.

Arra a kérdésre azonban, hogy a bűnmegelőzés kinek a feladata, eltérő véleményeket fogalmaztak meg a szakemberek. Volt, aki főként a rendőrség (vagy kifejezetten a bűnmegelőzési tanácsadó) szerepét emelte ki. Azonban volt, aki szerint sokkal inkább a

²⁹ Borbíró 2009. 114-137.

³⁰ Borbíró 2009. 121-125.

³¹ Farrington 1994. 22-34.

³² Farrington, 2000. 1.

³³ Farrington 1994. 22-34.

szociális és gyermekvédelmi rendszer feladatához tartozik hiszen „*a rendőrség az már csak a bűn üldözését [végzi], az már a megtörtént bűnnel tud foglalkozni*” (családsegítő).

A szociális ellátórendszerhez kapcsolódva volt, aki az óvodai és iskolai szociális segítő tevékenységet emelte ki, különös tekintettel az általuk tartott órákra, prevenciók foglalkozásokra, azonban volt, aki szerint minden segítő szakember feladata: „*minden a gyermek körül levő felnőttnek ez egyfajta felelőssége lehet, hogy figyelmeztesse a kiskorút, hogy ez egy olyan kategóriájú tevékenység, hogy ha nem hagyja abba, annak következménye büntetés vagy nem elfogadott dolog a társadalomban*” (családsegítő). Felmerül azonban a kérdés, hogy a felnőttek feladata és felelőssége valóban csak a figyelemfelhívásra és az elrettentésre korlátozódik-e. Volt, aki a büntetés-végrehajtás szerepét emelte ki, különös tekintettel a börtönlátogatási programokra, ami egyértelműen az elrettentő hatásra próbál építeni.

Zséli³⁴ eredményei alapján a szakemberek döntő többsége a pártfogó felügyelő feladatának tekintette a bűnmegelőzést. A fókuszcsoportokban résztvevő szakemberek azonban nagyon eltérő véleményen voltak. Volt, aki megfogalmazta, hogy a kis súlyú, jellemzően egyszeri elkövetők esetében a hivatalos büntető- és/vagy védelemben vételi eljárás súlya elrettenti a fiataalt a bűnisméltéstől. Viszont megfogalmazódott az is, hogy a pártfogó felügyelő nem bűnmegelőzést végez, hiszen ahhoz, hogy ő kapcsolatba kerüljön a gyermekkel, legalább egy elkövetett bűncselekmény kell, ebből adódóan ő inkább a bűnisméltés megelőzése érdekében végzi tevékenységét. Többen úgy gondolták, hogy ez komplex feladatrendszer, melyből adódóan annak felelőssége az egész társadalmat érinti, kezdve a családtól, mint a társadalom legkisebb egységétől: „*hiszen mi is a saját gyerekeinket megtaníjuk arra, hogy mi az, amit szabad és mi az, amit nem (óvodai és iskolai szociális segítő)*”. Ehhez kapcsolódóan megjelentek a közösségi szervezetek, közösségi programok, amiket leginkább a hasznos szabadidő eltöltés miatt említettek. Megfogalmazták a civil szervezetek, valamint az oktatási-nevelési és mindezen intézmények szerepét is. A kortárs kapcsolatok mind kockázati, mind védő tényezőként megjelentek. Egyfelől a deviáns kortárscsoporthoz való csatlakozás elindítója lehet a deviáns karriernek, azonban a normakövető kortárscsoporthoz képes visszatartani a normaszegéstől is. Összességében leginkább globális együttműködésként tekinthetünk a bűnmegelőzésre, amelyben az állam, a rendvédelmi szervek, az önkormányzatok, a civil szervezetek, az oktatási-nevelési intézmények, a gyermekvédelmi rendszer, a kisközösségek és a családok vesznek részt.

A gyermekvédelem szerepfelfogása

A gyermekvédelemnek kulcsfontosságú szerepe van a bűnmegelőzésben, hiszen a fejlődéskriminológia által nevesített kockázati tényezők³⁵, valamint a veszélyeztetettség tényezők között jelentős átfedés van. Különösen igaz ez a családban előforduló rizikótényezők

³⁴ Zséli 2020. 41.

³⁵ Olyan jellemző, tényező vagy változó, amely egy egyénnél előre jelzi a bűnelkövetővé válás szempontjából való veszélyeztetettségét más, az általános populációhoz tartozó egyénhez képest. (Farrington & Welsh 2007. 17.; Kazdin et al 1997. 377.; Mrazek & Haggerty 1994. 127.)

esetén. Emellett a gyermekjóléti szolgálatoknak és központoknak egyfajta közvetítő szerepe van, ami hozzásegíti a gyermeket és családot ahhoz, hogy megfelelő szakmai segítséget kapjanak, ezáltal közvetve, de a gyermek életének más területén jelentkező kockázati tényezőkre (például iskolai, szocioökonómiai) is hatással vannak.³⁶

Habár a bűnelkövetővé válás okai között számos olyan tényezőt nevesítettek a szakemberek, melynek kezelése a gyermekvédelem hatáskörébe tartozik (például bántalmazás, elhanyagolás, szükség, kényszer stb.), mégis megoszlottak a vélemények arról, hogy a gyermekvédelemnek feladata-e a bűnmegelőzés. A szakemberek egy része úgy gondolta, hogy a bűnmegelőzés a bűnüldözéssel foglalkozó szervek feladata „hiszen ők vannak ott a tűzhöz közel, találkoztak már bűnelkövetővel életben, éles helyzetben, illetve a pártfogó felügyelői szolgálat...” (szakmai vezető). Volt, aki szerint a gyermekvédelem feladata, de különbséget tett munkakörönként „Szerintem nem. Nincs sem időm, sem eszközöm hozzá, én futok az ügyek után. Megkapom a rendőrségi jelzést, akkor már nem tudok megelőzni. Családsegítőként több lehetőségem volt. A bűnmegelőzés, ami az előbb elhangzott, a család, az iskola, mi már... amikor mi már esetmenedzserként találkozunk a családdal akkor már jó eséllyel megtörtént a bűnelkövetés.” (esetmenedzser). Korábbi kutatásom³⁷ alapján a családsegítők többsége nem tekinti feladatának a bűnmegelőzést, amit azzal magyarázok, hogy a szakemberek számára a bűnmegelőzés távoli, elvont fogalom, ami külön eszközkészletet igényel. Ezt megerősíti a jelenlegi kutatás is: „Én azért mondtam nemet, mert azt gondolom, hogy alapvetően az én fejemben a bűnmegelőzés... ez egy hosszú távú dolog, hogy programokat szervezünk... akár az iskolarendőr, vagy a kerületi megbízottal közösen, hogy ilyen feladatunk meg nincsen, hogy én szervezzek csoportokat, meg tartsak nekik előadást, tehát... nincs benne a munkaköri leírásomban...” (óvodai és iskolai szociális segítő).

A szakemberek körülbelül fele úgy gondolta, hogy legalább részben, vagy idealizált esetben a feladatai közé tartozik a bűnmegelőzés. Voltak, akik csak bizonyos munkakörök esetében (óvodai és iskolai szociális segítő, vagy utcai szociális munkások foglalmaztak meg kapcsolódást a bűnmegelőzéshez: „kimenni játszóterek, terek, ahol éppen meg lehetne őket lelni és akkor esetleg bevonni őket és akkor akár klubbot, bármit, a kamaszcsoportok például működnek itt.” (esetmenedzser) Viszont volt, aki külön munkakör (bűnmegelőzési tanácsadó) létrehozásában gondolkodott. Azonban többen úgy vélték, hogy a gyermekvédelemben belül minden munkakörnek feladata ez, éppen azért, mert olyan kliensekkel foglalkoznak, akik érintettek lehetnek a bűnelkövetésben vagy veszélyeztetettnek számítanak. Viszont volt, aki úgy gondolta, hogy a gyermekvédelemnek nem feladata a bűnmegelőzés, azonban eredménye lehet: „a gyermekjóléti szolgálatnak vagy központnak konkrét jelzésre konkrét feladata van, de a bűnmegelőzés tekintetében azért is soroltam ide, hogy ők esetleg tudnak valamit tenni, mert ha az ügyfél nyitott és úgy áll hozzá, akkor a munkájuknak lehet hozadéka igenis a bűnmegelőzés.”

³⁶ Zséli 2023. 6-20.

³⁷ Zséli 2020. 50-51.

Konklúzió

A gyermekvédelem számára legfontosabb fogalom a veszélyeztetettség, hiszen ez szolgáltatja az alapot a gyermekvédelmi beavatkozásra, azonban ennek pontos meghatározása nem egyszerű feladat. A kutatás eredményei alátámasztották, hogy még a terepen dolgozó szakemberek között sincs mindenki által elfogadott fogalom, és a veszélyeztetettség megítélésénél a többszörös szelekción túl nagyon nagy szerep jut a szakemberek szubjektívitásának. Habár a fogalmakban közös, hogy olyan negatív tényezőről van szó, mely hátráltatja, gátolja a gyermek fejlődését, annak forrása több helyről érkezik. A gyermekvédelem feladata a gyermek védelmén túl a gyermek családban történő nevelkedésének elősegítése, sok esetben a veszélyeztetettség forrása maga a család. Azonban több olyan esetről is beszámoltak a szakemberek, ahol a veszélyeztetettséget a kortársak vagy az oktatási rendszer okozta. A szakemberek elmondásai alapján jellemző egyfajta rendszerszemlélet, ezáltal a veszélyeztető tényezőket nem önmagukban vizsgálják, hanem a családi rendszerbe ágyazottan, hiszen számos olyan tényezőt fogalmazzak meg, amelyek növelik vagy csökkentik a gyermek veszélyeztetettségének megítélését (például a szülők együttműködése). Nincs egyetértés abban sem a szakemberek között, hogy a veszélyeztetettség tartós fennállása milyen következményekkel jár a gyermek életére nézve, azonban többen megfogalmazták, hogy okozója lehet valamilyen társadalmi devianciának, például bűnelkövetésnek. Ennek ellenére mégsem tartották egyhangúlag feladatuknak a bűnmegelőzést.

A szakembereket három csoportra lehet osztani az alapján, hogy feladatuknak tekintik-e a bűnmegelőzést. Az egyik csoport szerint a bűnmegelőzés nem feladata a gyermekvédelemnek, azt inkább a bűnüldöző szervek hatáskörének gondolták. A második csoport úgy gondolta, hogy feladata a gyermekvédelemnek, de csak bizonyos munkakörök esetén. Nevesítették a családsegítőket, az óvodai és iskolai szociális segítőket, valamint az utcai szociális munkásokat. Érdekesség ebben a csoportban, hogy mindannyian a sajátjuktól különböző munkakört neveztek meg. Például az esetmenedzser szerint a családsegítő feladata, a családsegítő szerint az óvodai és iskolai szociális segítő feladata, stb. Ennek okára nem tért ki a kutatás, de feltételezhető, hogy a szakemberek túlterheltsége állt emögött. A harmadik csoportba azok a szakemberek tartoznak, akik szerint a bűnmegelőzés összetársadalmi feladat, így a szociális ellátórendszernek, különösen a gyermekvédelemnek is szerepe van benne. Ennek ellenére többen ebből a csoportból is megfogalmazták eszköztelenségüket.

A felfogások azzal állnak összefüggésben, hogy a szakemberek mit gondolnak a bűnmegelőzésről. Válaszaikból az egyértelműen kirajzolódott, hogy a bűnmegelőzés olyan intézkedés, amely speciális tudást és eszközkészletet igényel, ezt tehát túlmutat mindennapi tevékenységükön.

Felhasznált irodalom

Berta Judit és Csabai Krisztina (2014): Szocializáció gyermek- és serdülőkorban. Elakadások, zavarok és kibontakozás. Budapest: Akadémia Kiadó.

Bessant, Judith (2001): From Sociology of Deviance to Sociology of Risk. Youth Homelessness and the Problem of Empiricism. Journal of Criminal Justice, 29: 31-43. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0047-2352\(00\)00074-X](https://doi.org/10.1016/S0047-2352(00)00074-X)

Borbíró Andrea (2004): Társadalmi bűnmegelőzés és emberi jogi követelmények. Acta Humana 2004/4.

Borbíró Andrea (2009): Társadalmi bűnmegelőzés Magyarországon. In: Borbíró A. és Kerezsi K. (szerk.): A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I., Budapest: Igazságügyi Minisztérium, 109-186.

Borbíró Andrea (2016): Bűnmegelőzés. In: Borbíró A. – Gönczöl K. – Kerezsi K. – Lévay M. (szerk.): Kriminológia. Budapest: Wolters Kluwer. 815-839.

Brantingham, Paul J. and Faust, Frederic L. (1976): A conceptual Model of Crime Prevention, Crime and Delinquency. 22(3):284-296. DOI: <https://doi.org/10.1177/001112877602200302>

Czirják Attila (2008). A gyermekvédelem története. Az 1997. évi gyermekvédelmi törvény megszületéséhez vezető út. http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2013/09/22987_czirjakattila_gyvtortenete_ujabb.pdf (utolsó letöltés 2024.06.24.)

Darvas Ágnes, Mózes Péter, Tánzos Éva (2016): Szolgáltatások átalakulóban – Pillanatkép 2016 tavaszáról. Párbeszéd: Szociális Munka folyóirat, 3. évf. 4. sz.

Farrington, David (1994): Early Developmental Prevention of Juvenile Delinquency. RSA Journal 142(5454):22-34. DOI: <https://doi.org/10.1002/cbm.1994.4.3.209>

Farrington, David P. (2000): Explaining and Preventin Crime. The American Society of Criminology, 38(1):1-24. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2000.tb00881.x>

Farrington David P. and Rolf Loeber (2000): Epidemiology of Juvenile Violence. Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America, 9(4):733-748. DOI: [https://doi.org/10.1016/S1056-4993\(18\)30089-0](https://doi.org/10.1016/S1056-4993(18)30089-0)

Farrington, David P. and Brandon C. Welsh (2007): Saving Children from a Life of Crime: Early Risk Factors and Effective Intervention. Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195304091.001.0001>

Feuer Mária (szerk.) (2008): A családsegítés elmélete és gyakorlata. Budapest, Akadémia Kiadó.

Gönczöl Katalin (1994): Devianciák, bűnözés és a megelőzési stratégia. Társadalmi Szemle 1994/5. 40-54.

Gyurkó Szilvia (2009): Gyermekbántalmazás, veszélyeztetett gyermekek. In: Borbíró A. és Kerezsi K. (szerk.): A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I., Budapest, Igazságügyi Minisztérium, 329-343.

Kazdin, Alan E., Kraemer, Helena Chmura, Kessler, Ronald C., Kupfer, David J., and Offord, David R. (1997): Contributions of Risk Factor Research to Developmental Psychopathology. *Clinical Psychology Review* 17(4):375–406. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0272-7358\(97\)00012-3](https://doi.org/10.1016/S0272-7358(97)00012-3)

Kiss Máté: Hogyan határozhatóak meg a szakellátásba kerülés okai? Együttműködés a gyermekvédelemben. I. In: *Család Gyermek Ifjúság*, XIX. évfolyam, 3.

Mrazek, P.J., and Haggerty, R.J., Eds. (1994): *Reducing Risks for Mental Disorders: Frontiers for Preventative Intervention Research*. Washington, DC: National Academy Press.

Nagy Klára (2010): A büntetőpolitika néhány aspektusáról. <http://dieip.hu/wp-content/uploads/2010-2-06.pdf> (utolsó letöltés: 2024.06.24.)

Rosta Andrea (2006): *A fiatakorú bűnözés és bűnmegelőzés*. Doktori disszertáció, Miskolc.

Szöllősi Gábor (2003): A gyermekvédelmi probléma mint társadalmi konstrukció. *Esély* 2003/2. pp. 75-95.

Szöllősi Gábor (2009): Gyermekvédelem és bűnmegelőzés. In: *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I.* (szerk.: Borbíró Andrea – Kerezsi Klára) Igazságügyi Minisztérium, Budapest

Zséli Tímea (2020): *A gyermekvédelem és a korai beavatkozás, mint a bűnmegelőzés lehetséges kapcsolódási pontja*. Kézirat.

Zséli Tímea (2021): *A gyermekvédelem és a korai beavatkozás*. Jogi Tanulmányok 2021. ELTE Állam-és Jogtudományi Kar, Állam-és Jogtudományi Doktori Iskola, Budapest. <https://www.ajk.elte.hu/media/40/98/60646312f01ad8eddd2a42efabe5abf0a2d8e99011b5ea544b5bbedd70a8/jogitanulmanyok2021.pdf> 420-435.

Zséli Tímea (2023): *A gyermekvédelem szerepe a gyermek- és fiatakorú bűnözés megelőzésében*. In: Rácz Andrea (szerk). *Rezilienciafejlesztés, megoldásfókusz és tudatos jövőtervezés a gyermekvédelemben*. Gyermek- és Ifjúságvédelmi Tanulmányok. Rubeus Egyesület, 2023.

DEFINITIONS FOR PROFESSIONALS WORKING IN CHILD PROTECTION SERVICES

To investigate the relationship between child protective services and crime prevention, it is crucial to examine the conceptual framework of child protection professionals. For this purpose,

I conducted focus group interviews with family workers, case managers, and social workers in preschools and schools. The findings indicate that there is no universally accepted definition of vulnerability. Professionals conceptualized vulnerability as a negative factor that threatens a child's development. Subjectivity also plays a key role in the perception of vulnerability.

Although several factors were identified in relation to the causality of child and juvenile delinquency that could be addressed through child protection measures, not all professionals considered crime prevention to be within their remit. The professionals were categorized into three groups: 1) those who believed it was primarily the responsibility of the police; 2) those who believed that, ideally, child protective services should encompass crime prevention; and 3) those who regarded it as a societal responsibility. A significant proportion of professionals may not view crime prevention as their responsibility due to their perceptions of what crime prevention entails. Their responses indicated that crime prevention is not seen as part of their everyday work, but rather as a specific tool or program.

MUNKAJOGI SZEKCIÓ

GRÓSZ-WILHELM NIKOLETT

Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Petrovics Zoltán PhD, egyetemi adjunktus

dr. Kajtár Edit PhD, egyetemi docens

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.23.Grosz-Wilhelm>

CÉLKERESZTBEN A MUNKAHELYI STRESSZ

Egy kérdőíves felmérés konklúziói

A „jó munka” – a Harvard Egyetem professzora, az amerikai pszichológus Howard Gardner szerint – inkább jutalmazó, mint stresszes. A „jó munka” három alkotóeleme az ún. három „e”, azaz az *eszményiség* (akkor vagyunk elégedettek, ha magas színvonalon végzünk munkát), az *elmélyülés* (vagyis élvezzük a munkánkat), valamint az *etika* (amikor is helyesen cselekszünk a munkaterületünkön és a csapaton belül is).¹

Akármennyire is jó azonban egy munka, véleményem szerint a stressz megkerülhetetlen része a munkahelyen töltött napjainknak. A stressznek két fajtáját különböztethetjük meg. Egyfelől vannak stresszhelyzetek, amelyekből fejlődünk, amelyek jobb teljesítményre sarkallnak minket, és amennyiben sikerül megbirkóznunk velük, önértékelésünk nő (*eustressz*). Másfelől vannak olyan stresszhelyzetek is, amelyek frusztrációt okoznak, lebénítanak és hosszú távon egészségkárosodáshoz vezetnek (*distressz*).² Ez utóbbi stressztípus egyedüli értelme, hogy általa kideríthető, miért kerül az érintett személy újra és újra ugyanazokba a helyzetekbe, s így segíthet ennek az energiát elrabló stresszfajtának a célirányos kezelésében.³

A kérdőíves kutatásom során a stressz egyik speciális fajtáját, a 21. század „járványszerű” problémáját, az ún. *munkahelyi stresszt* vettem górcső alá.⁴ Álláspontom szerint a munkahelyi stresszel mint *pszichoszociális kockázati tényezővel*⁵ egy gondoskodó munkáltatónak – az egyes munkavállalók eltérő stressztűrési képességét is figyelembevéve – mindenképpen számolnia szükséges a munkahelyi körülmények kialakítása, illetőleg a munkahelyi feladatok megállapítása során.

A munkáltató ún. oltalmi kötelezettségéhez tartozik a munkavállalók egészségének, testi-lelki épségének védelme. Ez messze túlmutat a védőfelszerelések biztosításán, megfelelő (többek között stresszkezeléshez, kiegészítő-prevencióhoz is kapcsolódó) mentális egészségvédelmi intézkedés alkalmazását is szükségessé teszi.⁶

¹ Kaye 2018. 81.

² Bányai 2010. 65-72.

³ Fedrigotti 2017. 20.

⁴ Klein 2018. 600.

⁵ A munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény 87. § 1/H. pont.

⁶ Hazafi-Kajtár 2021. 257.

1. A munkahelyi stressz fogalma, fajtái

A munkahelyi stressz egyik definíciója Lennart Levi svéd professzor és felesége Inger Levi nevéhez köthető.⁷ Eszerint a munkahelyi stressz a munkahelyi környezet és szervezet, valamint a munka kellemetlen és ártalmas aspektusaira adott emocionális, viselkedéses, kognitív és fiziológiai reakció, ami fokozott distressz érzésével, megemelkedő *arousal* szinttel⁸, és a megjelenő *'nem tudok vele megküzdeni'* érzéssel jellemezhető.⁹

Pszichológiai szempontból a munkahelyi stressznek alapvetően két fajtája különböztethető meg. Egyrészt az ún. *objektív stressz*, ami előrelátható és a munkával együtt jár, valamint amivel összefüggésben a munkavállaló már az elején eldöntheti, hogy vállalja-e az adott munkakört. Másrészt az ún. *szubjektív stressz*, amivel nem lehet előre számolni, hanem legtöbbször a munkavállaló személyiségében rejlik az oka.¹⁰

A stressznek mindenki ki van téve, de vannak olyan személyek, akik fokozottan. Meghatározó lehet például a munkavállaló életkora (fiatal munkavállalók, illetve az idősebbek esete).¹¹

2. A munkahelyi stressz forrásai

A stressz egy része a munkaszervezetből, más része pedig magából a munkavállalóból ered. A munkaszervezetből eredő stresszforrások két csoportja a munkafeladatból és a munkaszerepből származó stressz. A munkafeladatból eredő stresszforrásnak minősülhet a túlterhelés, de annak ellenkezője a kihasználatlanság is. A munkaszerepből származó stresszre pedig jó példa lehet a szerep kétértelműsége vagy a befolyásolás lehetőségének hiánya (azaz a munkavállalónak nincs beleszólása abba, mit és hogyan csináljon).¹²

A munkavállalókat tekintve három sajátosságnak van különösen nagy jelentősége a stressz szempontjából. Az első, hogy „A-típusú személyiség”-e valaki, vagyis „munkamániás”, keményen dolgozik, versengő, egyre több feladatot vállal, de sosincs elég ideje mindezt elvégezni. A második sajátosság a stressz iránti érzékenység (míg egyes emberek tönkremennek, addig mások fel sem veszik a stresszt). Fontosnak tartom azonban ennek kapcsán megjegyezni, hogy a stresszel szembeni ellenállóképesség fejleszthető. A harmadik az önbizalom hiánya, ami többnyire jó előrejelzője a rossz munkateljesítménynek. Megjegyzendő azonban, hogy az önbizalom is növelhető.¹³

⁷ Lásd a *Guidance on Work-Related stress – Spice of Life or Kiss of Death?* című tanulmányt

⁸ Általános agyi aktivációs szint (és rendszer). A szervezet éberségi, gerjesztettségi állapota.

⁹ Borbély 2019. 38.

¹⁰ Dabronaki 2017.

¹¹ *Guidance on work-related stress. Spice of life or kiss of death? Executive summary.*

¹² Klein 2018. 601.

¹³ Uo. 601-602.

A munkával összefüggésbe hozható stresszorok csoportosításai közül szükséges továbbá megemlíteni a Cary L. Cooper és Judi Marshall által megalkotott, *Cooper-Marshall-féle* csoportosítást, amely szerint szükséges megkülönböztetni a munkából eredő faktorokat, a szervezeti szerepeket, a munkahelyi kapcsolatokat, a karriert, a szervezeti struktúrát és légkört, a szervezeten kívüli stresszt, valamint a szervezetet mint stresszt.¹⁴

3. A munkahelyi stresszel történő megküzdés módozatai

Álláspontom szerint azok a munkáltatók a gondoskodó munkáltatók, akik mindent megtesznek azért, hogy a negatív, stresszel összefüggő jelenségek ne jelenjenek meg, illetve azért is, hogy a stresszt – amennyire csak lehetséges – megelőzzék, valamint amennyiben a megelőzés nem lehetséges, akkor segítséget nyújtsanak a stresszel való megküzdéshez, enyhítsék annak hatásait. A munkahelyi stresszel való megküzdés szempontjából stratégiai fontosságú kérdés, hogy a munkáltató, hogyan értelmezi a saját felelősségét e tekintetben.

3.1. A szervezeti szintű intervenciók

A munkahelyi stresszel történő megküzdés során egyfelől sor kerülhet munkahelyi szintű megoldások, azaz az ún. *szervezeti szintű intervenciók* alkalmazására. A megoldásokat hat *intervenció pont* köré csoportosíthatjuk: a munka-szerep jellemzők, a munkaköri jellemzők, a személyes munkakapcsolatok, a szervezeti struktúra és kultúra, az emberi erőforrás menedzsment rendszerek, valamint a fizikai munkakörnyezet és technológia.

A munkahelyi stresszel kapcsolatos pszichológiai faktorok közül jelentőségüket tekintve kiemelkednek *a munka-szerep jellemzők* – így a szerep-kétértelműség, illetve a szerep-konfliktus –, ezeknél a munkaszerep-analízis, a vezetők és a beosztottak közti folyamatos nyílt és őszinte kommunikáció, valamint a „munka-magánélet egyensúly” (*work life balance*) megteremtését szolgáló megoldások is szóba jöhetnek.

A munkaköri jellemzők esetében megfelelő intervenciók eszközök lehetnek például a rugalmas munkaidő vagy a távmunka.

A személyes munkakapcsolatokat illetően egyrészt fontos a megfelelő kommunikáció erősítése (például csapatépítő tréningek, *coaching* révén), másrészt az emberközpontú vezetés. A vezetőnél kulcsfontosságú a hitelesség, az őszinteség, a kölcsönös bizalom és tisztelet.

A szervezeti struktúra (a szervezet munkakörmegosztással, hatáskörmegosztással, koordinációval, konfigurációval és ezen tényezők szabályozásával kapcsolatos jellemzői), illetve *a szervezeti kultúra* (azaz a szervezet tagjai által közösen értelmezett előfeltevések, értékek, meggyőződések, hiedelmek rendszere) tekintetében szervezeti intervenció lehet a

¹⁴ Ember 2009. 16.

munkavállalók részvétele a döntéshozatalban (ún. *participatív döntéshozatal*), illetve a munkavállalói felmérések (például elégedettségvizsgálatok).

Az emberi erőforrás menedzsment rendszerek javítására megfelelő intervenciós eszköz lehet a hatékony kiválasztási, toborzási folyamat, a többnapos tréningyszerű orientációs programok, a munkakör-menedzsment (amelynek célja, hogy az egyén tehetsége, képességei minél jobban hasznosíthatóak legyenek a vállalati teljesítmény növelése érdekében), a képzésfejlesztési eszközök (proaktív szemlélet; az egészségre ártalmas stresszhatások megelőzése érdekében), a karriermenedzsment (karrierpálya kidolgozása), a teljesítménymenedzsment (például a 360 fokos visszajelzés módszere, ami a vezetőn kívül a beosztottak, a közvetlen munkatársak és az ügyfelek visszajelzéseire is épít), a kompenzáció és a javadalmazás (ezek lehetnek nem anyagi jellegűek is, például személyre szabott szakmai fejlődés lehetősége), valamint a kiáramlás (azaz a nyugdíjba vonulással, kilépéssel, elbocsátással és létszámleépítéssel kapcsolatos tevékenység).

Végezetül a fizikai munkakörnyezethez és technológiákhoz is kapcsolódnak szervezeti intervenciók. A fizikai munkakörnyezettel kapcsolatos – többek között – az irodai helységek optimális mérete, a gépek, eszközök tulajdonságai, valamint a megfelelő hőmérséklet és páratartalom. A munkavégzés technológiai jellemzői közül pedig például a megfelelő intranet, valamint a belső kommunikációs szabályok (vö. „elektronikus levelezés mentes péntek”) emelhetők ki.¹⁵

3.2. Az egyéni fókuszú intervenciók

A szervezeti szintű intervenciók mellett, illetőleg azokkal egyidejűleg mindenképpen fontosnak tartom az egyéni fókuszú intervenciókat is, amelyek az egyének megküzdési módszereit állítják a középpontba.

Az egyéni megküzdési módszerekhez nagy segítséget jelenthetnek az ún. *munkavállalót támogató programok*, amelyeknek általában részei az egészségügyi szolgáltatások, a szűrések, illetőleg egyes munkáltatóknál a wellness, az életmódtanácsadási, egészségmegőrzési programok, képzések, valamint a munkáltató által finanszírozott fitness, sport, és más egészségjavító lehetőségek (például masszázs) is.¹⁶ Ezek integrálása a munkahelyi gyakorlatba nem luxus, hanem a prevenció és a munkahelyi jóllét elősegítésének eszköze.¹⁷

4. A kérdőíves kutatás célja, a kutatási módszer bemutatása

A kutatásom alapvetően a munkahelyi stressz fogalmának meghatározására, az egyes stresszforrások vizsgálatára, a munkahelyi stressz jellemző következményeinek feltárására

¹⁵ Csillag–Szentkirályi–Szilas 2008. 307-317.

¹⁶ Uo. 318.

¹⁷ Kajtár–Rúzsza 2018. 123.

irányult, valamint arra is kíváncsi voltam, hogy a megkérdezettek szerint, vajon milyen stresszkezelési módszerek merülhetnek fel a munkavállaló, illetve a munkáltató oldalán.

A kutatásomhoz kvantitatív módszert, a kérdőíves kérdezést hívtam segítségül, tekintettel arra, hogy ez a módszer alkalmas szenzitív kérdések feltevésére, valamint egy jól megszerkesztett kérdőív olyan mérőeszköz, amely egyrészt ösztönzi a megkérdezettet a kérdések megválaszolására, másrészt fenntartja az érdeklődést a téma iránt, harmadrészt kutatói befolyástól mentesen, a lehető legobjektívebb módon tárja fel a témával kapcsolatos attitűdöket, véleményeket, álláspontokat.¹⁸

A kérdőív kitöltésére online és önkéntes módon, 2024. május 1. és 2024. május 24. között került sor. A kérdőív kitöltésére létrehozott online felületet összesen 113 fő látogatta meg, akik közül összesen 55 fő vállalta a kérdőív kitöltését, ami az online felület statisztikája alapján, átlagosan kb. 20 percet vett igénybe. Tekintettel a kitöltők létszámára, a kérdőív eredménye feltáró és pilot jellegű, ami egy későbbi, kiterjedtebb kutatás megalapozásának tekinthető. További célom volt velem, hogy rávilágítsak arra, milyen értékes információk birtokába juthat a munkáltató egy egyszerű felméréssel. Ha az általam feltett kérdéseket egy adott munkáltató használja, a kérdésekre kapott válaszok akár egy jövőbeni, tudatos munkahelyi stresszprevenációs és stresszkezelési stratégia részét is képezhetik.

A kérdőív összesen 25 kérdésből állt össze. A kérdőívben egyfelől javarészt *zárt kérdések*, így *ún. alternatív*, egyszerű eldöntendő kérdések, és egy kérdésre több válasz is adható típusú kérdések is szerepeltek, illetve *4 és 5 fokozatú Likert-skála* alkalmazására is sor került. Másfelől *nyitott kérdések* is helyet kaptak a kérdőívben.¹⁹

A kérdőívem kérdései részben validált kérdéssorok, részben új, feltáró jellegű kérdések voltak. A kérdések összeállításakor inspirációul szolgált az *Európai Munkahelyi Biztonsági és Egészségvédelmi Ügynökség*²⁰ által „*A munkahelyi stressz és a pszichoszociális kockázatok kezelése*” című kampány részeként kidolgozott, a stressz és a pszichoszociális kockázatok kezelésére szolgáló *ún. e-mutató*, a *Semmelweis Egyetem Magatartástudományi Intézet Munkahelyi stressz és stresszkezelés Kutatócsoportja* által 2013. május 1-jén indított *Munkahelyi Stressz Felmérése* (a továbbiakban: országos munkahelyi stressz felmérés), valamint *Gerard Hargreaves: Stresszkezelés* című könyve.

A kérdőíves kutatásom során a megkérdezettektől az alábbi kérdésekre kívántam választ kapni.

- Mennyire stresszes az ellátandó munkakör? Milyen gyakran érzik magukat stresszesnek a megkérdezettek?
- Mit értenek munkahelyi stressz alatt?
- Mennyire elégedettek a válaszadók a munkájukkal? Mi jellemzi az adott munkahelyet, és az ott ellátandó feladatokat?

¹⁸ Szabó 2020. 276-278.

¹⁹ Uo. 284-290.

²⁰ European Agency for Safety and Health at Work (EU OSHA).

- Mennyire támogatják szakmailag, illetve anyagilag a megkérdezetteket a munkahelyükön?
- Milyen jellemző munkahelyi stresszforrásokkal találkoznak a válaszadók a munkavégzésük során, azaz szerintük miből ered a munkahelyi stressz?
- Milyen egészségügyi problémákat, betegségeket tapasztaltak már a kérdőívet kitöltők, amelyek akár a munkahelyi stresszel is összefügghetnek?
- Milyen egyéni megküzdési módszereket, technikákat alkalmaznak a megkérdezettek a munkahelyi stressz leküzdése érdekében?
- A munkahelyi stressz kezelése során, a megkérdezettek szerint milyen intervenciók módszereket kellene alkalmazni a munkáltatónak a munkahelyi stressz csökkentése érdekében?

5. A kérdőíves kutatás eredménye

Az online kérdőív kitöltésére anonim módon került sor. Az online kérdőívezés során összesen 55 teljes választ sikerült begyűjtenem. A mintavétel véletlen kiválasztással történt, azaz a minta nem reprezentatív. A kérdőív kitöltése során az ún. hólabda módszert is alkalmaztam, ennek köszönhetően a mintákba kerülők közül néhányan más, általuk ismert személyeket is javasoltak a kérdőívezéshez.²¹

A válaszadók kor szerinti megoszlása a következőképpen alakult: 25 év alatti 5,5 %, 25 és 35 év közötti 18,2 %, 36 és 45 év közötti 23,6 %, 46 és 55 év közötti 27,2 %, 56 és 65 év közötti 20 %, 65 év feletti 5,5 % volt, így összességében javarészt tapasztaltabb munkavállalók válaszoltak a kérdőívre. A válaszadók között némiképp felülreprezentáltak a nők, tekintettel arra, hogy 34 nő (valamennyi 25 év alatti válaszadó e körből volt) és 21 férfi (a női válaszadókhoz képest átlagosan idősebbek; illetve valamennyi 65 év feletti válaszadó közülük került ki) töltötte ki a kérdőívet.

A legmagasabb iskolai végzettség szempontjából, a valamilyen középfokú végzettséggel rendelkezők aránya összesen 36,4 % volt. Ennél jelentősen magasabb – összesen 63,6 %-os – arányban szerepeltek a kitöltők között a felsőfokú végzettséggel rendelkezők.

A válaszadók között ugyan nem voltak pályakezdők, de a kitöltők 9,1 %-a kevesebb, mint egy éve dolgozik, így kvázi annak tekinthető. A válaszadók zöme – 90,9 %-a – már több, mint egy éve dolgozik jelenlegi munkáltatójánál. Ami az elemzés szempontjából álláspontom szerint kiemelten fontos, hogy a válaszadók 65,4 %-a több, mint öt éve dolgozik a jelenlegi munkáltatójánál, így már jelentős tapasztalattal rendelkezik az adott munkahelyre jellemző munkahelyi stresszforrásokról és az ezekkel kapcsolatos megoldásokról. Megjegyzendőnek tartom továbbá, hogy a férfiak egyedül a húsz évnél régebben dolgozók kategóriában vannak túlsúlyban; minden más kategóriában a nők „vezettek”. Továbbá kiemelendőnek tartom azt is,

²¹ Fleck-Gajduschek 2015. 123.

hogy a válaszadók beosztás szerinti aránya kiegyenlített volt (40 % vezető, 60 % beosztott), így az egyéni válaszok között mindkét oldal tapasztalatai megjelentek.

A következőkben az általam meghatározott kérdéscsoportokra adott válaszokat ismertetem és elemzem röviden.

5.1. Mennyire stresszes az ellátandó munkakör? Milyen gyakran érzik magukat stresszesnek a megkérdezettek?

A válaszok alapján megállapítható, hogy felülreprezentáltak azok (összesen 81,9 %), akik stresszesnek találják az ellátandó munkakörüket és csupán a válaszadók 14,5 % nem értett egyet azzal, hogy az ellátott munkakörük stresszes, valamint még kisebb volt azok aránya (3,6 %), akik nem tudták eldönteni, hogy az általuk ellátott munkakör stresszes vagy sem.

Ehhez képest arra a kérdésre, milyen gyakran érzik stresszesnek, túlhajszoltnak magukat, a válaszadók 58,2 %-a a néha, 20 %-a pedig a nem túl gyakran választ adta. A válaszadók közül csupán 16,3 % érzi magát nagyon gyakran stresszesnek, túlhajszoltnak, míg 5,5 % egyáltalán nem stresszel.

5.2. Mit értenek munkahelyi stressz alatt?

Egy nyitott kérdéssel igyekeztem felmérni azt, hogy saját megítélése szerint, kinek, mit is jelent a munkahelyi stressz, mi jut róla az eszébe. Habár a nyitott kérdések sorsa legtöbbször az, hogy a kitöltők opcionálisnak tekintik, vagy nem is válaszolják meg, erre a kérdésre valamennyi kitöltő válaszolt. Egyfelől voltak, akik csak pár szóval jellemezték a munkahelyi stresszt. Gyakran szerepelt a válaszok között a sok munka, a leterheltség, az állandó nyomás, a rövid, feszített határidő, a nem megfelelő bérezés, konfliktusok a kollégákkal és a vezetővel, a túlzott elvárások, és a nem tisztázott jogkörök. Másfelől a stressz szinonimájaként szerepelt a mentális fáradtság, az idegesség, a feszültség, a szorongás, az aggodalom, illetve a válaszok között a munkahelyi stressz egyes következményeit (példának okáért gyomorgörcs, fejfájás) is megjelölték. A teljesség igénye nélkül kiemelek néhány választ, mit is értettek a megkérdezettek munkahelyi stressz alatt:

- „[a] munkám végzése során érő stressz, vagy a munkahelyi körülményekből fakadó stressz”;
- „[a]mikor reggelente félünk belépni az ajtón, mert tudjuk, hogy mennyi váratlan feladat vagy probléma jelentkezhethet”;
- „[m]indennapi munka során szorongás, idegeskedés szokásossá válik és ez kihatással van a munkavégzésre, akár magánéletre is”;
- „[a]mikor a munkahelyi feladatok feltorlódása, munkahelyi légkör, munkáltató, ügyfelek és munkatársak viselkedése, magatartása, feszített határidők és feltorlódott

feladatok miatt gyakran még munkaidő után is, hétvégén is feszült a munkavállaló, szabadidőben is csak a feladatokon járnak a gondolataim, éjszaka is a munkán gondolkodom és nyomasztanak a még el nem végzett feladatok, meg nem oldott munkahelyi dolgok”;

- *„[o]lyan munkahelyi kihívások, melyre a szervezetünk egy idő után testi-lelki tünetekkel reagál”;*
- *„[m]unkahelyen ránk nehezedő nyomás, amivel nem vagy nehezen tudunk megbirkózni. Magas elvárások okozta érzés, melyek gyakran képességeinket meghaladják”;*
- *„[a]szervezet azon reakciója, ami akkor keletkezik, amikor az időnyomás (irreális határidők), a sokszor párhuzamos feladatok mértéke, a "multitasking-működés", a humánerő hiány (nincs kinek delegálni) meghaladja teljesítőkéességünket, mind fizikai, mind mentális-szellemi értelemben, így ennek hatására tartósan túlingerelt állapotba kerülünk és nincs lehetőség a kialakult feszültséget, érzéseket kezelni, feldolgozni, levezetni, kipihenni”.*

5.3. Mennyire elégedettek a válaszadók a munkájukkal? Mi jellemzi az adott munkahelyet, és az ott ellátandó feladatokat?

A válaszadók nagyobb része (90,9 %-a) elégedett a munkájával, és csupán 5,5 %-a válaszolta, hogy nem elégedett, illetve 3,6 % volt azok aránya, akik egyáltalán nem elégedettek.

A munkahelyről, illetve a feladatok ellátásáról több választ is meg lehetett jelölni az általam megadott válaszlehetőségek közül. Ezekre a kérdésekre a következő eredmény született:

1. táblázat

válasz	válaszadók száma	válaszadók aránya
A feladataimat szeretem, és szívesen végzem.	37	67,3%
A munkám nem merít ki, hanem feltölt.	6	10,9%
A munkahelyi feladataim a képzettségemnek, tapasztalatomnak megfelelőek.	30	54,5%
A munkahelyi feladataim meghatározásakor figyelembe vették a fizikai, pszichikai adottságaimat is.	12	21,8%
A munkatevékenységeimet sohasem érzem egyhangúnak, monotonnak.	22	40,0%
A munkámat önállóan végzem, nincs szükségem állandó felügyeletre.	39	70,9%
A feladataim változatosak, és ez nem okoz problémát.	27	49,1%
A munkám során folyamatosan képeznem kell magam, de ez nem jelent gondot.	18	32,7%
A munkahelyem stabilnak mondható, ritkán fordul elő szervezeti változás.	20	36,4%

Saját szerkesztés

5.4. Mennyire támogatják szakmailag, illetve anyagilag a megkérdezetteket a munkahelyükön?

A válaszadók 41,8 %-ának gyakran vagy nagyon gyakran támogatják a szakmai fejlődését, illetve 52,7 %-nak ritkábban és 5,5 %-nak egyáltalán nem támogatják a szakmai fejlődését. A juttatásokról kiegyenlített volt a válaszok aránya: a megkérdezettek kb. fele elégedett, míg a másik fele nem elégedett a munkabérével, és az egyéb juttatásokkal.

5.5. Milyen jellemző munkahelyi stresszforrásokkal találkoznak a válaszadók a munkavégzésük során, azaz szerintük miből ered a munkahelyi stressz?

Kérdőívemben a leggyakoribb stresszforrásokra kérdeztem rá. A stresszforrások véleményem szerint – részben a fentebb ismertetett szakirodalmi megközelítéssel összhangban – az alábbiak szerint csoportosíthatók:

- a) a munkafeladatokból eredő stressz (egyhangú vagy változatos feladatok; túlterheltség vagy alulfoglalkoztatottság),
- b) a munkaszerepből származó stressz (nem egyértelmű utasítás, nincs kellő információ, döntési kompetencia hiánya, hierarchia),
- c) a munkahelyi kapcsolatok okozta stressz (a szakmai, illetve személyes konfliktusok; megbecsültség, elégedettség kérdése),
- d) egyéb stresszt kiváltó körülmények (minden egyre drágább; technikai felszereltség hiánya; a sok munka a magánélet rovására megy).

A túlterheltség érzése, illetve az az állítás, hogy a sok munka a magánélet rovására megy a válaszadók 5,5 %-ánál szinte állandóan problémát jelent. Emellett a nem egyértelmű munkáltatói utasítások és bizonyos információk hiánya kapcsán született néhány olyan válasz, hogy a válaszadó szinte állandóan ettől szenved.

A stresszforrásokkal kapcsolatos állítások egy részénél (nem egyértelmű munkáltatói utasítások, túlterheltség érzése, a sok munka a magánélete rovására megy) a leggyakoribb válasz az adott stresszforrás időnkénti előfordulása volt.

Az alulfoglalkoztatottság, illetve annak kapcsán született a legnagyobb arányú (45,5 %-os) 'soha' válasz, milyen gyakran érzi azt a megkérdezett, hogy nem tudja kellőképpen kamatoztatni a tudását. Megjegyzendőnek tartom, hogy erre az állításra a 'nagyon ritkán' volt a második legnépszerűbb válasz. Szintén a 'nagyon ritkán', illetve a 'soha' volt a két leggyakoribb válasz arra a kérdésre, hogy a megkérdezett milyen gyakran érzi, hogy nem rendelkezik a megfelelő képességekkel a feladatai ellátásához.

A válaszadók zöme (80 %) soha nem érzi, vagy legalábbis nagyon ritkán érzi azt, hogy a kollégák nem tisztelik, vagy nem szeretik, illetve ami szintén biztató eredmény, hogy a főnök

elégedettségét illetően is csupán ritkán (38,2 %-ban) bizonytalanok, továbbá azt is nagyon ritkán érzik, hogy nem becsülik meg a munkájukat (40 %).

Amennyiben azt vizsgáljuk, melyik állításokra volt a legmagasabb a „gyakran” válaszok aránya, megállapítható, hogy a 16,4 %-os aránnyal a munka megbecsültsége, illetve a bizonyos információk hiánya végzett az élen. Az egyéb stresszforrásokról az alábbi táblázat foglalja össze a felmérés eredményét.

2. táblázat

válasz	válaszadók száma	válaszadók aránya
Nyugtalanít, amikor rövid határidővel kapok feladatokat.	28	50,9%
Nyomaszt, hogy minden egyre drágább és egyre kevesebbet tudok félretenni.	28	50,9%
Sokszor érzem azt, hogy fölém tornyosulnak a feladatok, és esélyem sincs, hogy időben befejezzem a munkát.	10	18,2%
Nehezen viselem, ha valaki felemeli a hangját.	22	40,0%
Előfordul, hogy a munkahely technikai felszereltsége – például a folyton hibát jelző nyomtató – miatt bosszankodom.	16	29,1%
Néha a kevésbé fontos dolgok miatt is hajlamos vagyok idegeskedni.	22	40,0%
Izgulok, amikor ügyfelekkel/kollégákkal kell beszélnem, egyeztetnem.	4	7,3%

Saját szerkesztés

5.6. Milyen egészségügyi problémákat, betegségeket tapasztaltak már a kérdőívet kitöltők, amelyek akár a munkahelyi stresszel is összefügghetnek?

A munkahelyi stressz következményeinek kezelése szempontjából álláspontom szerint kiemelkedő jelentősége van a különféle egészségügyi problémák, betegségek feltérképezésének. Ennél a kérdésnél is lehetőségük volt a válaszadóknak több választ megjelölni. Amint azt az alábbi táblázat is mutatja, a leggyakoribb egészségügyi probléma, tünet a derékfájás és a nyakfájdalom, ezt követi a kevés alvás, illetve az állandó fáradtság érzése, majd a fejfájás és a migrén. A legkevésbé jellemző probléma, a stressz eredményezte rendszeres alkoholfogyasztás.

3. táblázat

válasz	válaszadók száma	válaszadók aránya
Sokat fáj a fejem; az is előfordul, hogy migrénem van.	13	23,6%
Magas a vérnyomásom.	9	16,4%
Van, hogy nyom a mellkasom.	8	14,5%

Gyakran tapasztalom, hogy gyorsabban ver a szívem, zihálva veszem a levegőt, lever a víz.	5	9,1%
Sokszor szinte szétrobbanok az idegességtől.	10	18,2%
Sokat híztam/fogytam az elmúlt időszakban.	5	9,1%
Gyakran fáj a gyomrom.	7	12,7%
Sokszor fáj a derekam és a nyakam a munkaidő végén.	20	36,4%
Előfordul, hogy duzzad a lábam.	10	18,2%
Éjjelente keveset alszom, sokat jár az agyam a munkahelyi dolgokon.	17	30,9%
Szinte állandóan fáradtnak érzem magam.	15	27,3%
A nap végére teljesen kimerülök.	11	20,0%
Nehezen koncentrálok, és sokszor elfelejtek dolgokat.	8	14,5%
Sokat dohányzom, mert az megnyugtat.	5	9,1%
Sokszor érzem azt, hogy csak az alkohol segíthet, emiatt rendszeresen iszom.	2	3,6%
Tudom, hogy többféle egészségügyi problémám is van, de nem foglalkozom vele, mert első és legfontosabb a munka.	4	7,3%

Saját szerkesztés

5.7. Milyen egyéni megküzdési módszereket, technikákat alkalmaznak a megkérdezettek a munkahelyi stressz leküzdése érdekében?

A leggyakoribb válaszok a különféle mozgásformák, sportok voltak (így például aerobik, torna, szobabiciklizés, túrázás). Szintén előkelő helyen szerepeltek egyfelől a meditáció, a jóga, az autogén tréning és az elegendő alvás, másfelől a különféle hobbik (példának okáért az olvasás, a kutyasétáltatás, a filmnézés, a kertészkedés, a horgászat). Ugyancsak jó módszernek tartották a válaszadók a családi, illetve a szűk baráti körben történő időtöltést, a velük való közös programokat, kikapcsolódást, illetve a kollégákkal való megfelelő kommunikációt is.

Továbbá a válaszadók szerint az is jó megoldás lehet, amennyiben megfelelően megtervezik a munkafolyamatokat. Örömmel konstatáltam, hogy az alkohol, a cigaretta és a nyugtató alkalmazása csak két válaszban szerepelt. A megállapításokkal egyidejűleg, a beérkezett válaszok közül, az alábbiakat emelem ki:

- „[n]yugtatom vagy éppen biztatom magam, pozitív dolgokra gondolok, figyelek a légzésemre. Munkaidő után próbálok kikapcsolni az agyam és nem a feladatokra gondolok, a családommal és az otthoni feladatokkal foglalkozom.”;
- „[t]udatos határhúzás, ez csak egy munkahely mantra”;
- „[g]ondolataimban becsukom az iroda ajtaját, és madárcsicsergésre gondolok. Elszámolok 100-ig és lenyugtatom magam.”

5.8. A munkahelyi stressz kezelése során, a megkérdezettek szerint milyen intervenció módszereket lenne szükséges alkalmaznia a munkáltatónak a munkahelyi stressz csökkentése érdekében?

A kérdőívben az erre vonatkozó kérdésben segítségként megjelöltem két megoldási javaslatot a munkáltató által alkalmazható módszerek közül (tréningek tartása és a munkahelyi pszichológus alkalmazása). Az általam megjelölt két opció javarészt elnyerte a válaszadók tetszését, jó ötletnek tartották, de voltak olyanok is, akik kimondottan ellenezték, mert számukra e megoldások alkalmazása további stresszt jelentene. Olyan válaszok is születtek, amelyek a pszichológus alkalmazása helyett más megoldást javasoltak (kineziológus alkalmazása, illetve amennyiben megfelelően kommunikál a munkáltató, akkor többek szerint nincs is szükség pszichológusra). A válaszadók szerint a nyílt és őszinte, következmények nélküli kommunikáció, a problémák megbeszélése és a nyugodt munkahelyi környezet kiemelkedő jelentőséggel bír. Ugyancsak fontos, hogy legyen elég munkatárs, akiknek hála jobban megoszlik a munkateher, illetve legyen kevesebb az adminisztráció. A magasabb bér igénye is többeknél felmerült mint motiváló tényező. Ennek kapcsán további fontos szempont volt, hogy a tapasztalt, régebbi kollégákat becsülje meg jobban a vezető. Emellett minden kollégát egyformán szükséges megbecsülni, emberszámba venni, a vezető ne legyen fölényeskedő. A válaszadók az egyenlő bánásmód követelményét is kiemelték. Felmerült továbbá a válaszokban a rugalmasabb munkaidő, az egészségkártya bevezetése, valamint a különféle rekreációs lehetőségek alkalmazása is (így példának okáért csoportos torna, jóga, masszázs, kirándulás; közös szórakozás, csapatépítés). A teljesség igénye nélkül, az alábbi válaszokat érdemes idézni:

- *„[n]e várja el, hogy az ő segítsége nélkül és a teljes háttérbe vonulásával minden munka megoldódik. A saját cégének a működése legyen neki fontosabb, mint az alkalmazottaknak”;*
- *„[a] jó, vagy "elég jó" munkahelyi légkör megteremtése. Erre törekszem is a mindennapi munkavégzés során, ebben vezetőként a saját szerepemet kulcsfontosságúnak tartom. Igyekszem a felesleges stresszt, frusztrációt csökkenteni, egyúttal egy támogató, de semmiképp sem ártó légkör biztosításával az elkerülhetetlen stresszel való megküzdést támogatni”;*
- *„[a] munkáltatónak türelmesebbnek kellene lennie a beosztottakkal, és személyes egyeztetések alkalmával egyértelműbben kellene megfogalmaznia a feladatokat, elvárásait, illetve egy probléma felmerülésekor a megoldásra kellene törekednie, nem pedig azonnal a hibákat keresnie a beosztottakban”.*

6. A kérdőív eredményeinek összevetése az országos munkahelyi stressz felmérés eredményeivel

A kérdőívem eredményeit érdemesnek tartom összevetni az országos munkahelyi stresszfelmérés eredményeivel. Utóbbi ugyan szintén nem reprezentatív felmérés, de a jelentős

adatmennyiségnek köszönhetően (több, mint 13.000 kitöltő) minden foglalkozási ágazatból, korcsoportból, munkakör típusból és iskolai végzettség szerint voltak kitöltők, az ország minden megyéjéből. A nők ebben a kérdőíves felmérésben is nagyobb arányban vettek részt (63%), ugyanakkor az életkor és a munkakörtípusok arányait tekintve a minta kiegyensúlyozott volt.

Nemek szerint megvizsgálva, az országos munkahelyi stresszfelmérés szerint összességében a nők nagyobb stresszről számolnak be, mint a férfiak, a kiégés, az alvászavarok, a munka és a család közötti konfliktus is nagyobb arányban fordul elő a nők körében, és a munkahelyükkel is elégedetlenebbek, mint a férfiak. Végzettség alapján az országos munkahelyi stressz felmérés eredményei arra is rámutattak, hogy a magasabb iskolai végzettség, valamint a szakképzettség is egyfajta védőfaktor lehet a stresszel szemben. Továbbá a beosztás szintén jelentősen befolyásolhatja munkahelyi stressz-szintünket; a diplomás felsővezetők érték el a legalacsonyabb stressz-szintet, míg a segéd- és betanított munkások a legmagasabbat. Jelentős stressz terhelésről számoltak be az irodai, ügyviteli dolgozók és a nem diplomás vezetők is.²²

A kérdőívem kiértékelésekor azon kérdés kapcsán, mennyire stresszes a megkérdezett által ellátott munkakör, megállapítható, hogy kizárólag a férfiak közül kerültek ki azok a válaszadók, akik egyáltalán nem értettek egyet azzal az állítással, hogy az általuk ellátott munkakör stresszes, és csak is a nők közül, akik nem tudták eldönteni, hogy ez az állítás esetükben igaz vagy sem. Ezzel egyidejűleg a részben, illetve teljes mértékben egyetértő válaszadók között némileg magasabb a nők aránya. Megjegyzendőnek tartom, hogy a felmérés eredménye szerint mindkét nem esetében az a legjellemzőbb, hogy néha érzik magukat stresszesnek, ugyanakkor a férfiak nagyobb arányban választották azt az opciót, hogy soha nem stresszelnek, míg a nőknél a 'nem túl gyakran' volt a második legnépszerűbb válasz. A nagyon gyakran stresszelők aránya megegyezett. Továbbá azt is szükségesnek tartom kiemelni, hogy a megkérdezett nők 89 %-a, míg a férfiak 95 %-a elégedett, vagy nagyon elégedett a munkájával. Így összességében – ha ugyan kismértékben is – de a nők voltak elégedetlenebbek és a valamennyivel jobban stresszelők is.

A nők alapvetően többféle egészségi problémáról számoltak be a munkahelyi stresszel összefüggésben (fej-, derék- és nyakfájás, kevés alvás, állandó fáradtság, kimerültség), míg a férfiaknál a magas vérnyomás, a kevés alvás, a hevesebb szívverés, a zihált légzés a tipikusabb, valamint rájuk jellemzőbb az a hozzáállás is, hogy tudják, többféle egészségi problémájuk is van, de nem foglalkoznak vele, „mert első és legfontosabb a munka”. Életkor szerint megvizsgálva a 65 év feletti munkát végzők körében a magas vérnyomás és a derék-, illetve a nyakfájás, míg a 25 év alattiaknál a fejfájás, migrén, valamint a nehéz koncentráció a jellemző tünetegyüttes.

Végzettség tekintetében a nagyon gyakran stresszelő férfiak munkaköre stresszes, valamennyien egyetemi diplomával vagy PhD fokozattal rendelkeznek és vezető beosztásúak, míg az egyáltalán nem stresszelők szakiskolát, szakmunkásképzőt végeztek és beosztottak. Ugyanezt a nők esetében megvizsgálva megállapítható, hogy szintén az egyetemi diplomával rendelkező, vezető beosztásúak stresszelnek jobban, és a szakiskolai, szakmunkásképző

²² Országos munkahelyi stresszfelmérés eredmények.

bizonyítvánnyal rendelkező, beosztottként dolgozó volt az, aki egyáltalán nem stresszel. Annyiban árnyaltabb a nők esetében a kép, hogy a válaszadók között volt olyan beosztott is, aki nagyon stresszel. Ez utóbbi csoportban volt középfokú végzettségű, de doktori fokozottal rendelkező is. E tekintetben tehát eltérés mutatkozik az országos munkahelyi stressz felméréshez képest.

Az országos munkahelyi stresszfelmérés szerint a magyar munkavállalók számára sokkal inkább a gyors munkatempó (63 %), mint a jelentős mennyiségi elvárás (47 %) okoznak magas stresszterhelést. Jelentős stressz tényezőként jelenik meg továbbá az igazságosság és tisztelet alacsony mértéke (41 %), valamint komoly problémát okoz a zaklatás (ezen belül a szekálás, megfélemlítés). Amiből pedig erőt meríthetnek a dolgozók, az a munkakör egyértelműsége (71 %), a munka értelmessége (68 %), valamint a jó munkahelyi közösség (70 %).²³

A munkahelyi stressz kapcsán az általam összeállított kérdőív tanulsága szerint is a rövid határidő, a gyors munkatempó volt a vezető kiváltó ok. Sokan jelölték meg a nem megfelelő hangnemet, felemelt hangerőt. A stressz ellentételezéseként a megbecsültség, a kollégákkal való jó viszony, a megfelelő kommunikáció kiemelten fontos a válaszadók szerint.

7. Konklúzió

Összegezve a fentieket megállapítható, hogy a válaszadók zöme küzd a munkahelyi stresszel és annak következményeivel. Azok a megkérdezettek, akik nagyon elégedettek munkájukkal, többnyire nem túl gyakran, vagy csak néha stresszelnek, akik pedig egyáltalán nem elégedettek, teljes mértékben egyetértettek azon kijelentéssel, hogy a munkájuk stresszes.

Habár a munkahelyi stresszforrások változó mértékben érintik a megkérdezetteket, azt mindenképpen hangsúlyozandónak tartom, hogy a munkahelyi stresszről valamennyi válaszadónak volt valamilyen elképzelése. Volt, aki néhány szóban foglalta össze, hogy számára mit is jelent a munkahelyi stressz és olyan is, aki komplex definíciót alkotott. Valamennyi válaszadó ún. distresszként értékelte a munkahelyi stresszt. A megkérdezettek körében az ún. objektív stressz (például munkahelyi körülmények) és az ún. szubjektív stressz (például munkahelyi kihívások) is előfordult. A válaszadók mind a munkaszervezetből eredő (például feladatok feltorlódása), mind a munkavállalóból eredő (például humán erőforrás hiány) stresszforrásokat megjelöltek, valamint a Cooper-Marshall-féle csoportosítás szerinti munkahelyi kapcsolatok és a munkahelyi légkör is szerepelt a válaszok között.

A kérdőívem kitöltői változatos egyéni és szervezeti intervenciók ötletekkel álltak elő. Megoldási javaslataik között – a közvélekedéssel ellentétben – csupán néhány válaszadónál merült fel az alkohol, a cigaretta és a nyugtatók alkalmazása, míg a sport toronymagasan végzett az első helyen, valamint felmerült a munka és a magánélet elhatárolásának igénye is.

²³ Országos munkahelyi stresszfelmérés eredmények.

A kérdőívet kitöltők körében a szervezeti szintű intervenciók egyes csoportjai közül kiemelkedtek a személyes munkakapcsolatok (tréningek, csapatépítők), a munka-szerep jellemzők (folyamatos nyílt és őszinte kommunikáció) és a munkaköri jellemzők (távmunka).

A válaszadók visszajelzése szerint a munkáltatónak aktív szerepet kell vállalnia a munkahelyi stressz kezelésében. Ennek része lehet véleményem szerint az is, ha a munkáltató vállalkozik arra, hogy – akár a kérdőívemhez hasonló, anonim, online kérdőívben – megkérdezze a munkavállalóit a munkahelyi stresszről, amiből értékes információkhoz juthat. Felmérheti többek között azt, hol vannak beavatkozást igénylő neuralgikus pontok és hol adódik lehetőség a prevencióra. Konkrét választ kaphat arra is, hogyan tudná támogatni a munkavállalóit az őket érő stressz megfelelő kezelésében és a negatív hatások kompenzálásában.

Felhasznált irodalom

Antony Fedrigotti: Stresszkezelés. Kossuth Kiadó, Budapest, 2017.

Bányai Gábor: A veszélyes üzemi felelősség és a munkáltatói objektív kárfelelősség kialakulásának egyes állomásai, aktuális kérdései. *Magyar Jog*, 2010/2. szám 65-72. o.

Borbély Zsuzsanna: Egészségmagatartás és mentális egészség – nemi különbségek a munkahelyi stressz megélésében. *Belügyi Szemle*, 2019/7-8. szám 37-50. o. DOI: <https://doi.org/10.38146/BSZ.2019.7-8.3>

Csillag Sára – Szentkirályi András – Szilas Roland: Szervezeti szintű intervenciók a munkahelyi stressz kezelésében. In: Kopp Mária (szerk.): *Magyar lelkiállapot 2008. Esélyerősítés és életminőség a mai magyar társadalomban*. Semmelweis Kiadó, Budapest, 2008.

Dabronaki Ágnes: A legkomolyabb munkahelyi pszichoszociális kockázat: a stressz <https://jogaszvilag.hu/cegvilag/a-legkomolyabb-munkahelyi-pszichoszocialis-kockazat-a-stressz/> (2024. 06. 05.)

Ember Alex: A munkahelyi stressz, mint a leggyakoribb modern foglalkozási megbetegedés. *Acta Sana*, 2009/2. szám 15-23. o.

Fleck Zoltán – Gajduschek György: A jog empirikus kutatása. In: Jakab András – Menyhárd Attila (szerk.): *A jog tudománya. Tudománytörténeti és -elméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. HVG-ORAC Kiadó, Budapest, 2015.

Gerard Hargreaves: Stresszkezelés. Scolar Kiadó, Budapest, 2006.

Guidance on work-related stress. Spice of life or kiss of death? Executive summary. https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:9f53b8c2-75a1-404a-851f-65d4b826d528.0005.02/DOC_2&format=PDF (2024. 06. 05.)

Hazafi Zoltán – Kajtár Edit: A COVID-járvány hatása a közszolgálati HRM fejlődésére: Globális kihívás, nemzetközi válaszok. In: Rixer Ádám (szerk.): *A járvány hosszútávú hatása*

a magyar közigazgatásra. Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Lőrincz Lajos Közjogi Kutatóműhely, Budapest, 2021.

Kajtár Edit – Rúzsa Dóra: Stresszkezelés. In: Kajtár Edit (szerk.): Vezetési gyakorlat, NKE, Budapest, 2018.

Klein Sándor: Munkapszichológia a 21. században. EDGE 2000, Budapest, 2018. DOI: <https://doi.org/10.3311/ope.234>

Megan Kaye: Stressz: a feszültségoldás pszichológiája. Hogyan alakítsuk a stresszt pozitív energiává? HVG Könyvek, Budapest, 2018.

Országos munkahelyi stressz felmérés eredmények <http://www.munkahelyistresszinfo.hu/a-munkahelyi-stressz-merese/munkahelyi-stressz-felmeres-eredmenyek/> (2024. 06. 06.)

Szabó Andrea: A kérdőíves kérdezés gyakorlata. In: Jakab András – Sebők Miklós (szerk.) Empirikus jogi kutatások – Paradigmák, módszertan, alkalmazási területek. Osiris Kiadó, Budapest, 2020.

‘THE SPICE OF LIFE’ STRESS AS A SPECIAL SEGMENT OF THE EMPLOYER’S LIABILITY

The work-related stress is one of the special kind of stress, which is presented in all workplaces. On the one hand we can talk about eustress, if we are able to cope with stress. On the other hand, exists distress, if we are frustrated. The first part of study explains about main types of work-related stress (for instance it exists stress from a work organization and stress, which is arising from employees), the sources of workplace stress and the methods, how can we fight against the work-related stress. The other part of study analyses the survey, which was filled out anonymously, voluntarily and online by fifty-five persons in May 2024. The women were overrepresented in the survey. The majority of those completed the questionnaire were middle aged and had university degree. Most of the respondent are satisfied with their workplace and have a good relationship with their colleagues. The greatest stress is caused by short deadlines and too many tasks. The inadequate communication or tone is caused stress too. Among the individual interventions the sport was the most popular answer as solution. As an organizational level intervention could be a good solution not only the communication in the right tone, but also the discussion of the problems. Furthermore, it might be a good idea to employing a psychologist, holding trainings or providing a massage.

TÓTH KINGA

Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Hungler Sára habil. egyetemi docens

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.24.Toth>

BIG DATA MÓDSZERTAN ALKALMAZÁSA A MUNKAVÉDELEMBEN

I. Bevezetés

A tanulmány célja a HUN-REN Társadalomtudományi Kutatóközpontban és a Társadalmi Innovációs Nemzeti Laboratóriumban végzett „*Társadalmi innováció a joggyakorlatban: coaching és action research a munkavédelemben*” című alprojekt (a továbbiakban: TINLAB)¹ kutatási részeredményeinek ismertetése. A kutatás hipotézise, hogy a munkáltatók, illetve a munkavédelemmel foglalkozó szakemberek számára egy használható és közérthető adatbázis elkészítése hatással lehetne a munkabalesetek megelőzésében. A hipotézis bizonyítására szövegbányászati módszert alkalmaztunk, amely a szövegtöredékekből történő információk kinyerésére koncentrál.² A módszertan hatékonyságát a minél nagyobb adathalmaz biztosítja, amit a kutatás során a munkabaleseti jegyzőkönyvek feldolgozásából és elemzéséből nyertünk. A rendelkezésünkre bocsátott több, mint 430 munkabaleseti jegyzőkönyv vizsgálata lehetővé tette, hogy megvizsgáljuk alkalmazható-e a módszer a balesetek okainak feltárására és a balesetekkel kapcsolatos új, a megelőzés céljából hasznos információk megszerzésére.

A vizsgált munkabaleseti jegyzőkönyvek elsősorban a kis- és középvállalatok (továbbiakban KKV) munkabaleseteit tartalmazzák. Választásunk indoka, hogy a kisebb munkáltatóknál a statisztikai adatok alapján több a regisztrált munkabaleset és a látencia is magasabb. A munkavédelmi hatóság által regisztrált átlagos évi húszezer munkabalesetből több, mint 6000 köthető a KKV-khoz.³ Ennek oka, hogy a KKV-k a nagyvállalatoktól eltérő költségvetéssel rendelkeznek, amely eltérő munkavédelmi rendszert és kultúrát eredményez a vállalatban belül⁴ is.

A kutatás két fázisból állt, az első fázisban a fentiekben meghatározott állítások igazolására a munkáltatókkal és a munkavédelmi szakemberekkel készítettünk félig strukturált interjúkat. A kérdéseink többek között az alacsonyabb szintű munkavédelmi rendszer és a gazdasági

¹ Miniszterelnökség és a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Hivatal által támogatott RRF-2.3.1-21-2022-00013 azonosító számú „*Társadalmi Innovációs Nemzeti Laboratórium*” című projekt. <https://jog.tk.hu/tinlab>.

² Sebők, 2016. Köszönettel tartozunk Ring Orsolyának a módszertan kidolgozásában és az adatelemzésben nyújtott segítségéért.

³ Nemzetgazdasági Minisztérium Munkavédelmi Irányítási Főosztály: Tájékoztató a munkabalesetek alakulásáról a munkabaleseti jegyzőkönyvek alapján 2023. év 8.o.

⁴ Terjék-Juhász, 2014. 531. o.

helyzet összefüggéseire is irányultak.⁵ Az interjúk során egyes munkáltatók kiemelték, hogy bár rendszeresen vannak szakmai kérdések a működésük során, munkavédelmi szakember napi szintű jelenlétét nem tudják finanszírozni. Véleményük szerint a munkavédelmi hatóság által nyújtott tájékoztatók és a jogszabályok nem mindig érthetőek a szaknyelv használta miatt, ezért ezek sem biztosítanak megfelelő információt a munkáltatók számára a munkavédelemről.

A kutatás második fázisában a *big data* módszer segítségével vizsgáltuk, hogy a munkavédelemben keletkező adatokból képezhető-e új és releváns adat a munkabalesetek megelőzése érdekében. A korpuszunk alapját jelentő adatokat a munkabaleseti jegyzőkönyvekben szereplő információk képezik, amelyeket más formában a munkavédelmi hatóság is évente analizál. A kutatás során arra törekedtünk, hogy az általuk megvizsgált adatokra ne irányuljon az elemzésünk.

Az általunk elképzelt adatbázis különösen a mikro- és kisvállalkozások (például autószerelő, kozmetikus) esetében jelenthetne egyszerű, de lényeges gyakorlati segítséget, így például az egyéni vállalkozók számára is. Mivel az egyéni vállalkozók nem tartoznak a munkavédelmi törvény (továbbiakban Mvt.) hatálya alá – egyes kivételes szakaszoktól eltekintve –,⁶ sőt, sokan közülük tevékenységük során sem fordítanak figyelmet a munkavédelemre, ezért az általuk foglalkoztatott munkavállalók nagyobb munkavédelmi kockázatnak vannak kitéve.

A kutatási eredményeket összefoglalva, egy jól kereshető és érthető adatbázis segítséget jelentene a kismunkáltatók számára, amelynek felhasználásával információkhoz juthatnak a működésükkel kapcsolatos munkavédelmi kockázatokról és ezzel összefüggésben a munkabalesetek megelőzéséről. Egy ilyen nyilvános adatbázis támpontot adhatna az egyéni vállalkozások és mikro-vállalkozások számára a munkavégzés veszélyeinek feltárásához és a megfelelő kockázatcsökkentő intézkedések megtételéhez, ezzel megteremtve a saját és munkavállalóik biztonságát.

II. A *big data* módszertan

Bármely tudományos ágazatot vizsgálva megállapítható, hogy az adatok mennyisége exponenciálisan növekszik, ezek új kutatási lehetőségeket és az egyes ágazatok fejlesztéséhez szükséges információt jelentenek a kutatók számára.⁷ A *big data* módszertan lényege a minél nagyobb adathalmaz vizsgálata, amellyel pontosabb és részletesebb eredmények válnak elérhetővé a kézzel történő, emberi elemzéshez képest. Alkalmazásának előnye, hogy valós idejű adatokból a múltra vonatkozó adatokon kívül a jövőre következtető információk is levonhatók.⁸ A vizsgálni kívánt korpusz feldolgozása kézi és gépi vagy gépi elemzéssel valósítható meg, amelyek közül az első az időigényesebb. A használatuk során rövid idő alatt nagy mennyiségű adat elemezhető, ami kedvező az olyan ágazatokban, ahol napi szinten hatalmas adatforgalom keletkezik. A megfelelő eredmények eléréséhez azonban figyelembe

⁵ Tóth, 2023.

⁶ A munkavédelemről szóló 1993. évi XCIII. törvény.

⁷ McAfee –Brynjolfsson, 2012.

⁸ Mayer-Schönberger- Cukier, 2018.

kell venni a szövegbányászat négy alapelvét: 1) az ember alkotta szöveg tartalma bonyolult lehet egy gép számára a nyelvezet sokszínűsége miatt, azonban a gép használata nélkül egyes adathalmazok feldolgozása lehetetlen lenne azok mérete miatt;⁹ 2) a kvantitatív módszerek nem helyettesítik az emberi szövegértést, szövegelemzést, kizárólag kiegészítik azt, hiszen egy szöveg értelmezése és a szövegbányászat nem azonos információk megszerzésére ad lehetőséget; 3) mindig az adott kutatás sajátosságait figyelembe véve kell meghatározni az alkalmazandó módszertant; 4) a gépi eljárás lehetővé teszi, hogy rövid idő alatt nagy mennyiségű adatot dolgozzunk fel, azonban minden esetben szükség van a kutató validálására a megbízható eredmények érdekében.¹⁰

Manapság egyre több ágazatban terjed el a módszertan használata.¹¹ Kezdetben olyan területeken alkalmazták, ahol gyorsan és nagy mennyiségű adat képződik, mint pl. a New York-i tőzsdén, ahol naponta 1 TB adat keletkezik, vagy a social media egyes platformjain, ahol naponta több mint 500 TB új adatot hoznak létre a felhasználók.¹² Magyarországon többek között a politikatudomány is alkalmazta a big data elemzést.¹³

A munkavédelemben is nagy számú kvantitatív adat keletkezik rövid idő alatt: kizárólag az általunk is vizsgált munkabaleseti jegyzőkönyvekből a hatóság évente közel 20.000 példányt regisztrál. Önmagában ezek az adathalmazok nem alkalmasak statisztikai vagy egyéb elemzésre, ehhez szükséges valamilyen módszertan alkalmazása, például az általunk is használt szövegbányászat mesterséges intelligenciával az R programozási nyelv segítségével.¹⁴ A kutatás során deduktív módszerrel osztályozási feladatot végeztünk, azaz feldolgoztuk és osztályoztuk a rendelkezésünkre álló jegyzőkönyveket, majd megtanítottuk az algoritmusnak az osztályozási szempontokat és a kapott eredményeket összehasonlítottuk az általunk leírtakkal. Az általunk használt módszertan pontos meghatározása a kézi, géppel támogatott szövegbányászati eljárás. A módszertani választásunk indoka, hogy a módszerrel elértük, a kézi kutatás és a tanítási folyamat eredménye valóban az általunk mérni kívánt adatokra vonatkozzon és nem tudott eltérni attól, mint kizárólag gépi eljárás esetén.¹⁵

Az elemzéshez kiválasztott adatforrás a munkabaleseti jegyzőkönyv, ami olyan két oldalas nyomtatvány, amely a munkáltató és a munkavállaló személyes adatain kívül számtalan egyéb, a balesetre és a körülményeire vonatkozó információt tartalmaz. A munkavédelmi hatóság évente statisztikát készít a beérkezett jegyzőkönyvekből, többnyire a munkabalesetek számát, a munkáltatók méretét, a munkavállalók életkorát és az ágazatokat vizsgálva.¹⁶

A vizsgálati szempontok meghatározásakor figyelembe vettük az általuk már elemzett adatokat, így mi a korábban még nem szűrt információkra koncentráltuk a kutatást. Elsődlegesen a baleset okait vizsgáltuk és osztályoztuk az alábbiak alapján: 1) a munkavállaló

⁹ Sebők -Ring -Máté, 2021, 19.o

¹⁰ Uo.

¹¹ McAfee –Brynjolfsson, 2012.

¹² http://www.inf.u-szeged.hu/~hpeter/pages/BigData/1e_BigData-intro-SPOC.html (2024.06.21.)

¹³ Koltai – Stefkovics, 2018, 87–120.

¹⁴ Sebők -Ring -Máté, 2021, 9. o

¹⁵ Sebők -Ring -Máté, 2021, 14. o.

¹⁶ Nemzetgazdasági Minisztérium Munkavédelmi Irányítási Főosztály: Tájékoztató a munkabalesetek alakulásáról a munkabaleseti jegyzőkönyvek alapján 2023. év

figyelmetlenségéből bekövetkezett baleset; 2) a munkavállaló által használt gép/berendezés/eszköz okozta baleset; 3) harmadik személy okozta baleset; 4) anyagmozgatás során bekövetkezett baleset; és 5) egyéb okok miatt bekövetkezett baleset. Ezt követően a munkáltatónak a balesetet követő intézkedéseit elemeztük, illetve a biztonsági berendezések, jelzőberendezések meglétét és alkalmasságát, az egyéni és kollektív védőeszközök meglétét és használatát. Végül osztályoztuk a baleseteket a közreműködő személyek szerint, azaz a sérült vagy más munkavállaló magatartása (szabálytalan munkavégzése vagy mulasztása) hozzájárult-e az egészségkárosodás bekövetkeztéhez.

A kapott adatokból strukturált adathalmazt hoztunk létre, azaz táblázatba foglaltuk és olyan formában kódoltuk azokat, amelyet a mesterséges intelligencia képes volt feldolgozni. Ennek alapján a munkabaleset okát két kategóriára osztottuk: 1) emberi mulasztás okozta; és 2) nem emberi mulasztás okozta esetekre. Hasonlóan két kategóriára kódoltuk összefoglalva a jelzőberendezésekre és egyéni védőeszközökre vonatkozó információkat, így 1) alkalmas; és 2) nem alkalmas, valamint 1) rendeltetésszerűen használta; és 2) nem vagy nem rendeltetésszerűen használta csoportokat hoztuk létre. Végül a személyi tényezőket szintén két csoportra osztottuk olyan szempont alapján, hogy hozzájárult-e a baleset bekövetkeztéhez, azaz 1) igen és a 2) nem kategóriát hoztuk létre. Ezt követően a korpuszunk a vizsgált kategóriákat és számokat tartalmazta (1, 2), amellyel lehetővé vált a mesterséges intelligencia betanítása az általunk elvártak szerint.

1. Ábra strukturált adathalmaz létrehozása - kódolás

Baleset oka		Jelzőberendezések		Személyi tényező	
1	emberi mulasztás okozta	1	alkalmas	1	igen
2	nem emberi mulasztás okozta	2	nem alkalmas	2	nem

Az algoritmus 75-80%-ban azonos következtetésekre jutott, mint a kézi feldolgozás, ezért megállapítható, hogy a módszertan alkalmazható a munkavédelem területén is.

Összességében megállapítható a módszer eredményessége, a kezdeti kézi feldolgozást követően a gyors és közel teljes értékű gépi feldolgozás rövid idő alatt nagy mennyiségű adat elemzését tette lehetővé.

III. A kutatás eredményei

A baleseti jegyzőkönyvek vizsgálata során megállapítottuk, hogy a balesetek jelentős része a munkavállaló figyelmetlenségéből, vagy a helytelen eszközhasználatból adódik (1. ábra, első oszlop), így a legtöbb baleset ebbe a kategóriába sorolható. A nem körültekintő munkavégzés

oka jelentős részben a szabálytalan munkavégzés és kisebb arányban találhatunk egyéb okokat, mint pl. fáradtság vagy oda nem figyelés.

A munkavállaló által használt gép/berendezés/eszköz okozta baleseti tényállások szintén nagyon gyakoriak voltak, például: „*A sérült figyelmetlenül végezte a gép beállítását. Nem vette észre, hogy az ujja a két alkatrész közé került.*” Ebben a kategóriában a munkavállalók többnyire figyelmen kívül hagyták a gép hibajelzéseit és/vagy nem rendeltetésszerűen használták azokat. Több esetben eltávolították a biztonsági berendezéseket, amelyek így nem tudták betölteni a védelmi funkciót, és a munkavállalók vágási sérülést szenvedtek. Az elemzések alapján látható, hogy gyakran a korábban meghibásodott biztonsági berendezés ellenére is tovább használták a gépeket, és ezek is számos esetben okoztak munkabalesetet. A vizsgált esetek alacsony számát képezték azok, amelyeket a munkavégzés során használt gép *vis maior*-szerű, véletlen, nem várt meghibásodása okozott. Az ilyen problémák elsősorban a régebbi, nem megfelelően karbantartott vagy átalakított gépek esetében fordultak elő. (1. ábra második oszlop).

Azoknál a balesetknél, amelynek bekövetkeztében harmadik személy közreműködött, azaz a munkáltatón és a munkavállalón kívüli személy magatartása idézte elő az egészségkárosodást, tipikus eset volt az építőipari vagy olyan egyéb, telephelyen kívüli munkavégzés során bekövetkezett baleset, ahol több munkáltató végzett egyszerre tevékenységet, és az összehangolt munkavégzés hiánya következtében munkabalesetet szenvedtek a munkavállalók. Véleményem szerint ennek eredete az oktatás hiányából fakadó mulasztás vagy a figyelmetlenség, amelyek mind hozzájárulnak ahhoz, hogy a munkavállalók balesetet okozzanak a saját kollégájuknak vagy más munkáltatók munkavállalóinak. (1. ábra harmadik oszlop).

Az anyagmozgatás során bekövetkezett balesetek nagyon gyakoriak voltak. A szabálytalanul végzett kézi vagy gépi anyagmozgatás számtalan veszélyforrást jelentett, akár botlást, az áru leborulását, targonca felborulását, esetleg a targoncával való gázolást. Az esetekre jellemző a nem megfelelő eszköz kiválasztása is, mint balesetet kiváltó ok, például görgős biztonsági fellépő helyett műanyag rekesz használata. A vizsgált tényállásokban előfordult a nagy súly segédeszköz nélküli emelése, a teheremelő eszköz nem megfelelő kiválasztása is, amikor például az emelőmágnes teherbíró képességét meghaladó méretű/súlyú terhet emelt a munkavállaló. A gépi anyagmozgatás során többnyire szabálytalan munkavégzés történt, így a targonca nem megfelelő használata idézte elő az egészségkárosodást.

Az egyéb okok miatt bekövetkezett balesetek körébe az összes, máshova nem sorolt tényállást helyeztük. Az esetek közül számos a munkahelyi közlekedés közben bekövetkezett esemény, amit gyakran a megszokott, rutinszerű cselekvés okozott. Azonban találhatunk köztük olyan rendkívüli eseteket, amelyek a mezőgazdaság területén fordulhatnak elő, például egy állat okozta a sérülést a munkavállalónak.

Valamennyi kategóriánál megfigyelhető, hogy a szabálytalan munkavégzés miatt következett be a balesetek nagy része, ami felveti a munkáltató és a munkavállaló felelősségét és kötelezettségei teljesítésének hiányát. Az Mvt. mind a munkáltató, mind a munkavállaló számára meghatároz munkavédelmi kötelezettségeket, amelyeket a munkavégzés során teljesíteniük kell. A vizsgált 430 jegyzőkönyv esetében – az 5) csoportban található néhány *vis*

maior eset kivételével – valamennyi esetben megállapítható az Mvt-ben meghatározott kötelezettségek megszegése.

A balesetek kategorizálását követően megvizsgáltuk a munkáltató által tett intézkedéseket, amelyek többségükben ismételt oktatásban és a balesetet kiváltó veszélyekre való figyelemfelhívásban merültek ki. Az Mvt. szerint kötelező rendkívüli oktatást tartani a balesetet követően, azonban felvetődik a kérdés, hogy a munkáltató „eredeti” munkavédelmi oktatása miért nem volt kellően hatékony a megelőzésben és a munkavégzés balesetet okozó veszélyeire felhívta-e a figyelmet. Egyéb intézkedések, mint a gép átszerelése, javítása, illetve további védőeszköz beszerzése ritkábban fordult elő a balesetet követő munkáltatói intézkedések között.

A védelmi berendezések vizsgálatánál látható, hogy a balesetek többségében nem volt szükség védelmi berendezésre, vagy egyéni védőeszközre, illetve, ha mégis, akkor az esetek nagy részében a munkavállaló rendelkezett ezekkel és rendeltetésszerűen használta őket. Véleményen szerint felvetődik az a kérdés, hogy ha volt védőeszköz és rendeltetésszerűen használta azt a munkavállaló, de ennek ellenére mégis bekövetkezett a baleset, akkor vajon megfelelő-e az az eszköz? A munkáltatónak erre vonatkozóan további vizsgálatokat kellene folytatni az eset teljeskörű kivizsgálása és az ismétlődés elkerülése érdekében. Az anyagmozgatás és a gépekkel/berendezésekkel/eszközökkel történő munkavégzés esetén tapasztaltunk hiányosságokat a jelzőberendezések, a védőberendezések és eszközök meglétével és használatával kapcsolatban, amelyek lehetővé tették a baleset bekövetkeztét. (1. ábra második oszlop)

Az is látható a feldolgozott jegyzőkönyvek alapján, hogy nagyon minimális azoknak az eseteknek a száma, amikor a sérült magatartása is hozzájárult a baleset bekövetkeztéhez. Továbbá kevés olyan esetet találtunk, amelyeknél kizárólag más személy okozta a balesetet, ráadásul ezek többségükben átfedésben van azokkal az esetekkel, amikor a sérült magatartása is befolyásolta az eseményt. A kizárólag más személy által okozott károsodásokat általában építési területeken, a közúti közlekedésben foglalkoztatott munkavállalók esetében tapasztaltuk. (1. ábra harmadik oszlop).

A kutatás következő fázisában táblázatos formában a jegyzőkönyveket olyan adatbázist építve dolgoztuk fel, amellyel a mesterséges intelligencia is képes műveleteket végezni. A pontos csoportosítás az alábbiak szerint valósult meg:

1. a balesetet emberi mulasztás okozta-e vagy sem
2. az egyéni védőeszközök alkalmassága
3. az egyéni védőeszközök használata
4. jelzőberendezések alkalmassága
5. jelzőberendezések használta
6. szerepet játszott-e személyi tényező a balesetben

Ezt követően a mesterséges intelligencia alapú gépi tanítás (*Support Vector Machine*) segítségével modellt tanítottunk arra, hogy a számítógépes algoritmus a jövőben képes legyen ezeket az osztályozásokat elvégezni, ezáltal jelentős humán erőforrást megspórolva. A gépi elemzés a kategorizálást hasonló eredménnyel végezte el, mint a kézi vizsgálat, azonban

szignifikánsan rövidebb idő alatt és több feladatot is végrehajtva. A csoportosításon túl létrehozott egy szótárt is minden egyes baleseti okcsoport mellé, amelyben az egyes balesettípusokra jellemző szavakat sorolta fel.

IV. Összegzés

A *big data* alapú kvantitatív módszertan egyre elterjedtebb a társadalomtudomány területén is. Az egyre gyorsabban keletkező és nagy mennyiségű adatok számtalan olyan új és hasznos információt rejtenek, amelyeket a kutatók kizárólag kézi elemzéssel nem tudnak feltárni. A mesterséges intelligenciát használó módszert a munkavédelem területén alkalmaztuk, amelynek során az elemzés alapját képező korpuszt a munkabaleseti jegyzőkönyvekből állítottuk össze. Célunk annak bizonyítása volt, hogy a jegyzőkönyvekben található, a hatóság által nem elemzett adatok is hasznos információt tartalmaznak a balesetek megelőzéséről, illetve az is, hogy a módszer használható a munkavédelem területén is.

A kutatást kézi és gépi elemzéssel végeztük, amelynek során a jegyzőkönyvek adatait táblázatba foglaltuk és a baleseti okok, a munkáltatói intézkedések, a jelzőberendezések és a balesethez hozzájáruló személyek alapján kategorizáltuk. A kézi elemzés eredményei alapján megállapítottuk, hogy a munkáltató és a munkavállaló alapvető munkavédelmi kötelezettségeinek megsértése az alapja közel valamennyi esetnek, ritkán fordul elő *vis maior* okozta baleset. A tipikus munkáltatói intézkedés az Mvt. szerinti rendkívüli munkavédelmi oktatás megtartása, ritkább esetben a meghibásodott gép felülvizsgálata és egyéb biztonsági berendezéssel való ellátása volt. A jelzőberendezések és egyéni védőeszközök a vizsgált adatok alapján megfelelőek voltak, többségében a balesetet okozó gépeknél tapasztaltunk meghibásodást.

A kutatás következő fázisában gépi elemzést végeztünk, amelynek az átkódolt korpuszon megtanítottuk a mesterséges intelligenciát a számunkra szükségesnek ítélt adatok vizsgálatára. Az algoritmus közel 80%-os pontossággal állapította meg azokat az adatokat, amelyeket a kézi vizsgálat során mi is feltártunk. Ezen felül több olyan vizsgálatot is elvégzett, amelyet mi nem, így pl. szótárt hozott létre az egyes baleseti kategóriákhoz tartozó szavakat illetően.

Eredményeink még ilyen kis mennyiségű adat mellett is azt mutatják, hogy lehetséges a feladat elvégzése (azaz a munkabaleseti jegyzőkönyvek mesterséges intelligencia alapú kategorizálása) megfelelő hatékonysággal. A további tudományos konklúziók meghozatalához a korpusz mennyiségi növelésére van szükség, azaz a vizsgált 430 munkabaleseti jegyzőkönyvhöz képest legalább tízezer egység vizsgálatára.

Felhasznált irodalom

Andrew McAfee and Erik Brynjolfsson: Big Data: The Management Revolution, Harvard Business Review Home, 2012. (2024.06. 21.)

Koltai Júlia – Stefkovics Ádám: Big data, A big data lehetséges szerepe a pártpreferencia-becslésekben magyarországi pártok és politikusok Facebook-oldalainak adatai alapján. Módszertani kísérlet, Politikatudományi Szemle XXVII/2. 87-120. DOI: <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2018.2.87.120>.

Nemzetgazdasági Minisztérium Munkavédelmi Irányítási Főosztály: Tájékoztató a munkabalesetek alakulásáról a munkabaleseti jegyzőkönyvek alapján 2023. év 8.

Sebők Miklós – Ring Orsolya – Máté Ákos: Szövegbányászat és mesterséges intelligencia R-ben. Typotex, Budapest, 2021.

Sebők Miklós: Kvantitatív szövegelemzés és szövegbányászat a politikatudományban. L'Harmattan, 2016.

Terjék László – Juhász Csilla: A munkavédelmi biztonsági kultúra színvonalának megelégedettségi vizsgálata Hajdú-Bihar megye gazdasági szervezeteinél. Taylor. Gazdálkodás- és szervezéstudományi folyóirat, 2014. 1–2. szám. http://acta.bibl.u-szeged.hu/34640/1/vikek_014_015_529-538.pdf (2023. 08. 18.)

Viktor Mayer-Schönberger és Kenneth Cukier: Big Data. Forradalmi módszer, amely megváltoztatja munkánkat, gondolkodásunkat és egész életünket. HVG Könyvek, 2018.

BIG DATA ANALYTICS IN THE FIELD OF HEALTH AND SAFETY

In our research project, we demonstrate the applicability of big data methods in the field of occupational health and safety. Utilizing an AI algorithm capable of learning data search and analysis techniques in large datasets, we can efficiently process extensive data from various sectors, including healthcare and social media, which are typically unmanageable by human researchers but contain critical insights.

Our methodology integrates both human expertise and advanced IT solutions. Initially, we manually analyzed over 430 occupational accident reports, focusing on factors such as accident causes, signaling devices, and personal liability. Subsequently, we employed AI to further analyze our database. By training the AI on specific criteria, we achieved a high-speed analysis with approximately 80% accuracy. Throughout the project, the AI developed a comprehensive dictionary of accident causes.

Our findings reveal that a significant number of workplace accidents result from employee negligence and non-compliance with safety regulations by both employers and employees. Instances of accidents due to irregular work or machinery use, as well as force majeure, were notably rare. Overall, our research underscores the potential of AI in enhancing occupational health and safety through the effective utilization of large datasets.

**NEMZETKÖZI JOGI ÉS EURÓPAI KÖZJOGI
SZEKCIÓ**

KASZÁS DÓRA

Nemzetközi Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Kajtár Gábor egyetemi tanár, dékánhelyettes

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.25.Kaszas>

AZ ÁTFOGÓ ATOMCSEND SZERZŐDÉS ÉS A SZERZŐDÉSEK JOGÁRÓL SZÓLÓ BÉCSI EGYEZMÉNY 18. CIKKE

Bevezetés

Oroszország 2023 novemberében visszavonta ratifikációját az Átfogó Atomcsend Szerződésből (a továbbiakban: CTBT). A nemzetközi biztonságpolitikai és fegyverzet-ellenőrzési közegben nagy port kavart lépés kapcsán a dolgozat igyekszik nemzetközi közjogi, azon belül is a szerződések joga szempontjából vizsgálni a lépést, valamint hozzájárulni szerződések jogáról szóló Bécsi Egyezmény (a továbbiakban: VCLT) 18. Cikkének tanulmányozásához normatív multilaterális egyezmények szempontjából. Amellett, hogy komoly súlya van a lépésnek a nemzetközi fegyverzet-ellenőrzési rezsimbe vetett bizalom csökkenése miatt, az alábbiakban a döntés nemzetközi jogi környezetét vizsgálom. Fókuszom kifejezetten a CTBT-ből eredő szerződéses kötelezettség, a dolgozat nem terjed ki annak vizsgálatára, hogy a nukleáris kísérleti robbantások moratóriuma szokásjoggá szilárdult-e, illetve biztonságpolitikai, non-proliferációs elemzés sem képezi a dolgozat tárgyát.

Az alábbiakban áttekintem a CTBT szerződéses jogi helyzetét, különös tekintettel a hatálybalépés feltételeire, valamint a ratifikáció visszavonásának intézményére.

A második részben a hatályba nem lépett nemzetközi szerződés jogkövetkezményeit vizsgálom a VCLT 18. Cikk alapján, figyelemmel az átmeneti kötelezettség megszűnésének eseteire, valamint annak szokásjogi hátterére.

A harmadik részben a kötelezettség mibenlétének vizsgálatával foglalkozó irodalom és bírósági esetek áttekintését követően a leginkább érintett tagállamok nyilatkozatait és gyakorlatát vizsgálom a nukleáris kísérleti robbantások tekintetében.

I. Az Átfogó Atomcsend Szerződés

Az Átfogó Atomcsend Szerződés (*Comprehensive Nuclear-Test-Ban-Treaty*, CTBT) szövegét 1996. szeptember 10-én fogadta el az ENSZ Közgyűlés A/RES/50/245 számú határozatában, ezt követően a letéteményes ENSZ Főtitkár megnyitotta aláírásra 1996. szeptember 24-én. A

Szerződés a nukleáris leszerelést és a nukleáris fegyverek elterjedésének megakadályozását célul kitűző globális rendszer egyik alappillére.

A nukleáris kísérleti robbantások tilalmával a Szerződés lezárta a hidegháború idején kialakult nukleáris fegyverkezési versenyt kísérő korlátlan nukleáris kísérleti robbantások korát. A Szerződés aláírásra megnyitásáig több mint 2000 nukleáris tesztet végeztek, azóta összesen 10 alkalommal került sor erre, és a 21. században csupán egyetlen ország, Észak-Korea végzett kísérleti robbantást.¹ Így annak ellenére, hogy még nem lépett hatályba, a Szerződés jelentős hatással bír.

1. Hatálybalépés

A szerződés legitimitásának és hitelének megőrzése érdekében különlegesen szigorú hatálybalépési feltételeket állapítottak meg. A szerződés 2. melléklete (Annex II) tartalmazza annak a 44 államnak a felsorolását, amelyek ratifikációja szükséges a szerződés hatályba lépéséhez. Az NPT szerinti 5 *de jure* atom hatalom (Amerikai Egyesült Államok, Oroszország, Nagy-Britannia, Kína és Franciaország) mellett a *de facto* atomhatalmak (India, Pakisztán, Izrael), valamint Észak-Korea is szerepel a mellékletben.

A 2024. július 4-i állás szerint 187 aláírója van a Szerződésnek, amelyből 178 ratifikált is.² A hatályba lépéshez az alábbi 9 Annex II-es ország ratifikációja szükséges: Kína, Egyiptom, India, Irán, Izrael, Észak-Korea, Pakisztán, Oroszország, valamint az USA. Ebből India, Pakisztán és Észak-Korea alá sem írta a Szerződést. USA aláírta, de a mai napig nem ratifikálta, a Szenátus 2/3-ának támogatása lenne szükséges a nemzetközi egyezmények megerősítéséhez³.

A szerződés aláírói 1996-ban létrehozták az CTBT Szervezetének Előkészítő Bizottságát (Preparatory Committee, PrepCom), amely a Szerződés hatályba lépését készíti elő, technológiai előkészületeket tesz a Szerződés implementálásához, valamint teret ad a tagállamoknak rendszeres konzultációra.

Emellett a Szerződés XIV. cikke úgy rendelkezik, hogy *“amennyiben jelen Szerződés három évvel az aláírásra való megnyitás dátumát követően nem lép hatályba, a Letéteményes a ratifikációs okmányokat már letétbe helyezett Államok részvételével, ezen Államok többségének kérésére Konferenciát hív össze.”*⁴ A Konferencia megvizsgálja a hatályba lépéshez szükséges feltételek megvalósulásának mértékét, és megtárgyalja az ahhoz vezető következő lépéseket. Az ún. XIV. Cikkelyes konferenciát jelen gyakorlat szerint két évente rendezik meg New Yorkban. Ez a mechanizmus biztosítja, hogy a VCLT 18. Cikkében említett az *indokolatlan késedelem* esete ne következzen be a szerződés hatálybalépésének elmaradása kapcsán. Az aláíró, de Szerződést még nem ratifikáló államok megfigyelőként vehetnek részt a

¹ Arms Control Association, The Nuclear Testing Tally, <https://www.armscontrol.org/factsheets/nucleartesttally>

² Status of Signature and Ratification, <https://www.ctbto.org/our-mission/states-signatories>

³ Roberg, Jeffrey L., The importance of International Treaties: Is Ratification Necessary? World Affairs, Spring 2007, Vol. 169, No. 4 (Spring 2007) p181

⁴ CTBT 14. cikk

konferencián, azonos jogosítványokkal, mint az alá nem író államok, kormányközi szervezetek, ENSZ szakosított szervek és NGO-k képviselői.

2. Oroszország ratifikációjának visszavonása

A kötelező hatály elismerésének visszavonásáról nem rendelkezik a VCLT. Az ENSZ Főtitkár letéteményesi gyakorlatáról szóló összefoglalója alapján van gyakorlata a ratifikáció visszavonásának a többi tagállam tiltakozása, annak jogszerűsége kétségbevonása nélkül. Az ENSZ Főtitkár, mint letéteményes kitér arra a gyakorlatra is, amikor azért kerül sor a ratifikáció visszavonására az Egyezmény hatálybalépése előtt, hogy fenntartást tegyen az érintett állam, majd ismét elismerje a kötelező hatályt. Ez történt Görögország esetében a Nemzetközi Tengerészeti Szervezetről szóló Egyezménnyel, vagy Spanyolország esetében a Repülőgépek és Kedvtelési Célú Hajók Magáncélú Behozataláról szóló Vámegegyezmény kapcsán.⁵

Emellett a VCLT nem tiltja a felmondást, amelyre a konkrét szerződéses rendelkezések, azok hiányában pedig a Bécsi Egyezmény az irányadó. A CTBT kifejezetten rendelkezik a felmondás lehetőségéről.⁶ Logikusnak tűnő következtetés, hogy amennyiben már hatályba lépett szerződés esetében is van lehetőség azt felmondani, a még hatályba nem lépett szerződés ratifikációja visszavonásának sem lehet akadálya kellő indoklással. Ilyen esetben még a *pacta sunt servanda* nem állt be,⁷ csupán az aláírás és hatálybalépés közötti átmeneti kötelezettség. Az azt írásba foglaló VCLT 18. Cikk továbbá kifejezetten lehetővé teszi az aláírás visszavonását a szerződés hatályba lépése előtt. Ez a lépés komolyabb jogkövetkezményekkel jár, mint a ratifikáció visszavonása, mert az egyoldalú nyilatkozattal az érintett állam kivonja magát még az átmeneti kötelezettségek alól is. A ratifikáció visszavonása önmagában, az aláírás visszavonása nélkül azonban nem változtat a 18. Cikk szempontjából az állam szerződéses kötelezettségein. Fentiek alapján nem megállapítható, hogy a kötelező hatály elismerésének visszavonása a nemzetközi jogba ütközne.

Vlagyimir Putyin orosz elnök 2023. október 5-i nyilatkozatát követően az orosz parlament alsóháza⁸ elfogadta a CTBT ratifikálásáról szóló törvényt módosító javaslatot, majd a felsőház mind a 156 szenátorának szavazatával megerősítette azt⁹.

Oroszország az ENSZ Főtitkárhoz benyújtott jegyzékben adott hivatalos tájékoztatást a ratifikáció visszavonásáról, amelyet a letéteményes megküldött a részes feleknek, tájékoztatva őket a ratifikáció 2023. november 3-i hatályú visszavonásáról. A jegyzékben Oroszország megerősítette, hogy továbbra is a Szerződés aláírója marad, és részt vesz a szervezet előkészítő bizottságának (PrepCom) munkájában.¹⁰ Az azóta eltelt időszakban ennek megfelelő gyakorlatot tanúsított a szervezetben, aktív szereplője a PrepComnak, a két munkacsoportnak,

⁵ Summary Practice of the Secretary-General as Depository of Multilateral Treaties, UN Doc. ST/LEG/7/Rev.1. P.47

⁶ CTBT IX. Cikk 2.

⁷ Vö. VCLT 26. Cikk

⁸ <https://tass.com/politics/1692875>

⁹ <https://tass.com/politics/1696357>

¹⁰ <https://treaties.un.org/doc/Publication/CN/2023/CN.463.2023-Eng.pdf>

amelyek verifikációs, illetve a szervezet igazgatásával foglalkozó kérdésekkel foglalkoznak. Értelmezésük szerint ezzel a lépéssel formálisan helyreállt az egyensúly az Amerikai Egyesült Államok és Oroszország státusza között a szerződést tekintve, mert mindkét fél aláírója a megállapodásnak, de nem ratifikálta azt.

A nyilatkozat nyelvezetében és a ráutaló magatartásban hangsúlyozottan csupán a kötelező hatály elismerését vonta vissza, nem az aláírást, ezt az értelmezést osztja a letéteményes ENSZ Főtitkár, valamint a tagállamok is.

Gyakorlati jogkövetkezménye ennek az, hogy a Szerződés hatálybalépésén munkálkodó XIV. Cikkelyes konferencián, ami legközelebb 2025-ben esedékes – ha a jelenlegi helyzet marad fent –, a Szerződés értelmében Oroszország csupán megfigyelőként tud részt venni¹¹. Ezen kívül továbbra is köti Oroszországot a többi 186 aláíróval együtt a VCLT 18. cikke alapján a Szerződés hatálybalépéséig az átmeneti kötelezettség. A következőkben ezt a kötelezettséget fogom vizsgálni.

II. Átmeneti kötelezettség – A hatályba nem lépett nemzetközi szerződés jogkövetkezményei a Bécsi Egyezmény 18. Cikk alapján

A VCLT 18. Cikke rendelkezik a szerződés tárgyának és céljának a hatályba lépés előtti megghiúsításától való tartózkodás kötelezettségéről. A szerződés aláíróját mindaddig köti ez a tartózkodási kötelezettség, *“amíg nem válik nyilvánvalóvá az a szándéka, hogy a szerződésnek nem válik részesé”*. A szerződés kötelező hatályát már elismerő (ratifikált) felek számára *“mindaddig, amíg a szerződés hatályba nem lép, és feltéve, hogy e hatályba lépést indokolatlanul nem késleltetik”*.¹²

1. Kötelezettség megszűnésének két esete

1.1. A szerződést aláírt állam esete

A szerződés aláíróját mindaddig köti ez a tartózkodási kötelezettség, *“amíg nem válik nyilvánvalóvá az a szándéka, hogy a szerződésnek nem válik részesé”*. Fontos rögzíteni, hogy egy egyezmény aláírása nem keletkeztet állami kötelezettséget annak ratifikálására is.¹³

Nem határozza meg a Bécsi Egyezmény a formáját a szándék kinyilatkoztatásának. Immár klasszikussá vált példa a cselekményre az USA esete a Nemzetközi Büntetőbíróság Statútumával. 2002 májusában az USA visszavonta aláírását a Római Statútumról (ún. *unsigned*). A nyilatkozat formája a letéteményes ENSZ Főtitkárnak címzett levél volt, amelyben a kormányzat kijelentette, hogy nem kíván a szerződés részes felévé válni, és ennek megfelelően az USA-t semmilyen jogi kötelezettség nem terheli a korábbi aláírásából

¹¹ CTBT 14. Cikk

¹² VCLT 18. Cikk

¹³ Draft Convention on the Law of Treaties, American Journal of International Law, Volume 29, Issue S2: Supplement. Research in International Law Part III & Index, 1935, pp. 657 - 665, továbbiakban Harvard Draft

fakadóan.¹⁴ A lépés előzménye, hogy az USA számos kétoldalú 98. Cikkes megállapodást kötött a Statútumot aláíró, vagy már részes felekkel, amelyek értelmében USA állampolgárok ICC joghatóság alá kerülését akadályozza meg az át nem adással.¹⁵ A nem-átadási megállapodásnak a Statútum aláírását követő megkötése az átmeneti kötelezettség megszegésének tekinthető, mert megakadályozza az aláírót abban, hogy a későbbiekben a Statútumból eredő kötelezettségének eleget tegyen. Ezt az értelmezést erősítette meg utóbb az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1336 (2003) sz. határozata is.¹⁶ Az USA-t aláírásának visszavonása felmentette ez alól a kötelezettség alól. Egyesek szerint ez az eset a példája annak, amikor az átmeneti kötelezettség a “visszajára sült el”, és felgyorsította az USA kivonulását a Római Statútumból.¹⁷

1.2. A szerződés kötelező hatályát elismert állam esete

A szerződés kötelező hatályát már elismert felek számára *“mindaddig, amíg a szerződés hatályba nem lép, és feltéve, hogy e hatályba lépést indokolatlanul nem késleltetik”*. Itt az indokolatlan késedelem fogalmának tisztázása szükséges az egyedi esetekben, figyelembe véve a szerződő felek számát, a szerződés tárgyának komplexitását, az azt körülvevő politikai vitákat, valamint, hogy mennyi időt vett igénybe kitérni a szöveget¹⁸.

A CTBT esetében ritka egyetértés mutatkozik a szakirodalomban, miszerint nem beszélhetünk indokolatlan késedelemről, figyelemmel a speciális hatálybaléptető rendelkezésekre az Annex II államok listázásával, valamint a kétévente, a hatálybalépés érdekében tett erőfeszítéseket kiértékelő, részes felek részvételével zajló XIV. Cikkelyes konferenciákra.¹⁹ Emellett ENSZ Leszerelési Bizottsága, majd a Közgyűlés minden évben elfogad egy határozatot a CTBT hatálybalépésének fontosságáról. 2023-ban egy átfogó, az atomfegyvermentes világ eléréséhez szükséges lépésekről szóló határozatot fogadtak el, ami szintén napirenden tartja a szerződés ratifikációjának ügyét. A közgyűlési határozat CTBT-re vonatkozó szakaszáról zajlott szavazás során Észak-Korea és India ellenezte a szöveget, emellett 8 állam tartózkodott, amelyek közül Egyiptom, Irán és Izrael Annex II állam.²⁰

2. A 18. Cikk szokásjogi tartalma

Figyelemmel arra, hogy számos, a nemzetközi kapcsolatok alakításában jelentős szereppel rendelkező állam nem részes fele a szerződésekről szóló Bécsi Egyezménynek, felvetődik a

¹⁴ International Criminal Court: Letter to UN Secretary General Kofi Annan, 6 May, 2002, US Department of State Archive

¹⁵ Vö. Római Statútum 98. Cikk b)

¹⁶ CoE Res 1336 (2003) on the Threats to the International Criminal Court, 24 June 2003 9.

¹⁷ Gragl, Paul & Fitzmaurice, Malgosia: The Legal Character of Article 18 of the Vienna Convention on the Law of the Treaties, International and comparative Law Quarterly, vol 68, July 2019

¹⁸ Dörr, ‘Article 18’ in O Dörr and K Schmalenbach (eds): Vienna Convention on the Law of Treaties: A Commentary (2nd edition, Oxford University Press 2018) para 26.

¹⁹ Gragl & Fitzmaurice (n17)

²⁰ UNGA Res. A/RES/78/40 Steps to building a common roadmap towards a world without nuclear weapons

kérdés, mennyiben tekinthető a 18. Cikk tartalma szokásjogi eredetűnek. Bár a szövegezés során egymásnak ellentmondó értelmezések váltották egymást²¹, napjainkra egyetértés mutatkozik a nemzetközi közösségben arról, hogy a 18. Cikk nemzetközi szokásjogi normát tartalmaz.²²

Érdemes megemlíteni, hogy amikor az USA 2002-ben visszavonta az aláírását a Római Statútumról (*“unsigning”*), a letéteményes ENSZ Főtitkárt értesítő levélben úgy fogalmazott, nem áll szándékában a szerződés részesévé válni, ennek megfelelően nem keletkezett többé kötelezettségeket a 2000. december 31-i aláírás²³. Ez a szöveg a VCLT 18. Cikkét tükrözi, amelynek az USA nem részes fele (csak aláírta azt, de nem ratifikálta), az erre való hivatkozás tehát a rendelkezés szokásjogi mivolta implicit elismerésének tekinthető. Ezt erősíti meg, hogy az USA tisztában volt azzal, hogy a kétoldalú nem-átadási megállapodások megkötése ütközik a 18. Cikkben foglalt szokásjoggal, és az aláírás visszavonásával oldotta fel az ellentmondást.

A 18. Cikkkel foglalkozó doktori disszertációjában Rydberg megállapítja, hogy *„azok az államok, amelyek nem részesei a VCLT-nek, a VCLT 18. cikkében foglaltaknak megfelelő módon cselekednek, amelyet – vélhetően – nem tettek volna, ha a 18. cikk nem is minősülne nemzetközi szokásjogi szabálynak.”*²⁴

A CTBT hatálybalépése szempontjából releváns országok közül nem tagjai a Bécsi Egyezménynek Franciaország (aláírta és ratifikálta a CTBT-t), USA és Izrael (aláírták, de nem ratifikálták), valamint India, Pakisztán, Északkorea (alá sem írták a CTBT-t).

A fentiek alapján a CTBT az USA, Izrael és Franciaország tekintetében keletkezett átmeneti kötelezettséget, Indiát, Pakisztánt és Észak-Koreát értelemszerűen nem köti a tartózkodási kötelezettség. Oroszország részes fele a Bécsi Egyezménynek, és aláírja a CTBT-nek.

III. VCLT 18. Cikk értelmezése

A tartózkodási kötelezettség tartalmának azonosításához a szerződés tárgyának és céljának értelmezése szükséges, majd a megghiúsítás értékelése.

²¹ A 18. Cikk szövegezésének történeti áttekintése pl. Jan Klabbers összefoglalásában: *How to Defeat a Treaty’s Object and Purpose Pending Entry into Force: Toward Manifest Intent*, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol. 34, Issue 2, March 2001 pp. 305-313 vagy Rydberg, Agnes Viktoria, *The Obligation not to Defeat the Object and Purpose of a Treaty in Light of Article 18 of the VCLT and New Developments*, PhD Thesis, Queen Mary University London, School of Law, January 2023

²² Asada, Mahasiko: *CTBT: Legal Questions Arising from its Non-Entry-Into-Force*, *Journal of Conflict & Security Law*, April 2002, Vol. 7. No.1. p99, Gragl & Fitzmaurice, p.705, Asada, Mahasiko: *Article 18 of the Vienna Convention on the Law of Treaties obligations and the Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty*, in *Disarmament Law - Reviving the Field*, ed by Dunworth, Treasa & Hood, Anna, Routledge, 2021 p 140. Palchetti, Paolo, *‘Article 18 of the 1969 Vienna Convention: A Vague and Ineffective Obligation or a Useful Means for Strengthening Legal Cooperation?’*, in Enzo Cannizzaro (ed.), *The Law of Treaties Beyond the Vienna Convention*, Oxford, 2011; online edn, Oxford Academic, 22 Sept. 2011)

²³ *“the United States does not intend to become a party to the treaty. Accordingly, the United States has no legal obligations arising from its signature on December 31, 2000.”* <https://2001-2009.state.gov/r/pa/prs/ps/2002/9968.htm>

²⁴ Rydberg (n22)

1. A szerződés tárgya és célja

A nemzetközi szerződések értelmezésének általános szabályait tartalmazó VCLT 31. Cikk első szakasza szerint a szerződést jóhiszeműen, kifejezéseinek szövegösszefüggésben szokásos értelme szerint, valamint tárgya és célja figyelembevételével kell értelmezni. A tárgy és cél értelmezéséhez ez a tautologikus fogalmazás limitált segítséget jelent. A szakirodalom az emberi jogi egyezményekhez fűzött fenntartásokkal kapcsolatban járta körül a szerződés tárgyának és céljának az értelmezését. Az átmeneti kötelezettség tartalmának vizsgálatához az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottság (International Law Commission, ILC) által kidolgozott irányelvet követem.

Az ILC a népirtás büntetének megelőzéséről és megbüntetéséről szóló ENSZ egyezményhez fűzött fenntartásokkal kapcsolatos ILC *Guide to Practice Reservations* munkája²⁵ során tekintette át a szerződések tárgyának és céljának a meghatározását érintő problémákat, álláspontot. A 3.1.6. számú irányelv a tárgy és cél meghatározásáról összegzi az ICJ gyakorlatából levonható következtetést, miszerint a cím, a preambulum, *travaux préparatoires* figyelembevételével azonosítható a szerződés tárgya és célja, irányadók lehetnek továbbá a szerződés elfogadásának körülményei, az azt követő tagállami gyakorlat, valamint az átfogó keretrendszere.²⁶

2. Meghiúsítás küszöbe

Különböző teszteket dolgozott ki az irodalom annak megállapítására, hogy az adott cselekmény megvalósítja-e a szerződés tárgyának és céljának a meghiúsítását. Értelemszerűen nem minden szerződésbe ütköző cselekmény meríti ki a szerződés tárgyának és céljának a meghiúsítását, ez az egyezmény az aláírással történő, *de facto* hatálybalépését jelentené.

Ennek vizsgálatakor azonban célszerű megkülönböztetést tenni a *kontraktuális* természetű egyezmények és a jogalkotó, ún. *normatív* egyezmények között. Jan Klabbers úgy érvel, hogy szemben a tranzakcionális szerződésekkel, normatív nemzetközi szerződések esetén a 18. Cikkbe ütköző cselekmény nem meghiúsítja a szerződés tárgyát és célját, épp ellenkezőleg, annak bizonyítéka, hogy szükség van a szerződés hatálybalépésére²⁷. Olyan egyezmények esetében, amelyek a nemzetközi közösség, illetve egyének érdekeit védik – tipikusan emberi jogi egyezmények, fegyverzetkorlátozási megállapodások – a hagyományos tranzakciós logikára épülő szerződésekre szabott VCLT 18. Cikke nehezen értelmezhető.

²⁵ Report of the International Law Commission Fifty-ninth session (7 May-5 June and 9 July-10 August 2007), GAOR, 62nd session, Supplement No. 10. (A/62/10)
https://legal.un.org/ilc/documentation/english/reports/a_62_10.pdf

²⁶ GAOR p. 78

²⁷ Klabbers (n22)

2.1. Legitimate expectations test – jogos elvárások teszt

Ez utóbbiak esetében ugyanis még a szakirodalomban széles körben elfogadott jogos elvárások teszt (legitimate expectations test) sem működőképes. Ez a szubjektív, szándékot (rosszhiszeműséget) központba helyező vizsgálat helyett arra összpontosít, hogy a szerződő fél jogos bizalomvédelem mellett milyen magatartásra számíthat a többi szerződő fél részéről.²⁸

Klabbers idézi Robert Turner és Yoram Dinstein munkáit a fegyverzetkorlátozási, illetve vegyifegyver tilalmi egyezményekkel kapcsolatban²⁹. A Vegyifegyver Tilalmi Egyezmény kapcsán Yoram Dinstein arra a következtetésre jutott, hogy az átmeneti kötelezettség értelmében nem megengedett a vegyi fegyverek gyártása és felhalmozása *ütemének növelése*, azonban a 18. Cikk nem teremt kötelezettséget arra, hogy azzal teljes egészében felhagyjon. Turner a SALT II kapcsán az alapvető fairnesshez kapcsolja az átmeneti kötelezettséget. Klabbers szerint a szerzők annak vizsgálata helyett, hogy kinek a legitim elvárásait sérti az adott cselekmény, morális szempontból közelítik meg a kérdéses cselekményt, így nem valódi legitimate expectations tesztet folytatnak le.

2.2. Manifest intent test – kifejezett szándék teszt

Klabbers szerint a tesztek újraértelmezése szükséges jogalkotó, ún. “normatív” egyezmények esetében, figyelemmel arra, hogy az átmeneti kötelezettség kontraktuális jellegű szerződésekre szabott. Javaslat a *kifejezett szándék* vizsgálata. A teszt értelmében, ha a megállapodás hatálybalépéséig tartó időszakban egy cselekmény *indokolatlannak és elítélendőnek tűnik*, akkor feltételezhető, hogy kevésbé magasztos motivációk inspirálták, azaz morálisan problémás annak fényében, amit maga a megállapodás képvisel. Ez sérti az átmeneti kötelezettséget, függetlenül attól, hogy valaki jogos elvárásai valóban megghiúsultak-e, vagy ésszerűen kimondható, hogy megghiúsult, a rosszhiszeműség tényleges bizonyítása nélkül. Ez a teszt sem kevésbé elvont a korábbiakhoz képest, azonban multilaterális, normatív megállapodások esetén némileg könnyebben értelmezhető.

3. A VCLT 18. Cikk bírósági értelmezései

Bőséges bírósági gyakorlat nem támogatja meg a fenti elméleti tesztek. Az átmeneti kötelezettség sajátos jellegéből fakad, hogy a sértett tagállamoknak nem feltétlenül áll érdekében bíróság elé vinni az ügyet³⁰. Olyan esetben, amelyben az átmeneti kötelezettség sérelmét okozó fél hatálybalépés esetén részes féllé válik, kimutatható nyereség a többi tagállam oldalán, ha megállapítják a felelősséget az átmeneti kötelezettség sérelme miatt. Ha azonban csak aláíró fél követi el az átmeneti kötelezettségszegést, az esetleges bírósági eljárás akár fel is gyorsíthatja azt a mérlegelési folyamatot, amelynek eredményeképpen a kötelezettség megszegője egyoldalú nyilatkozatával feloldozza magát a kötelezettség alól. Erre

²⁸ Klabbers, 314.

²⁹ Klabbers, 315.

³⁰ Palchetti

példa az USA 2002-es kilépése a Római Statútumból, ahol célszerűbbnek ítélte az USA az aláírás visszavonásával kilépni az ideiglenes kötelezettség hatálya alól, ezzel azonban további károkat okozva az ICC és a legsúlyosabb nemzetközi bűncselekményekért való elszámoltathatóság ügyének.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) az *Öcalan vs. Törökország* ügyben 2003. március 12-i ítéletében kitért arra, hogy a kiszabott halálbüntetés végre nem hajtása összhangban áll azzal, hogy Törökország aláírta az Emberi Jogok Európai Egyezményének 6. Kiegészítő jegyzőkönyvét a halálbüntetés eltörléséről, és azokkal a kötelezettségekkel, amelyeket aláíróként, de (akkor még) nem ratifikálóként a Bécsi Egyezmény 18. Cikkéből fakadóan vállalt.³¹ A Nagykamara ítéletében már nem hivatkozott a VCLT 18. Cikkére amikor vizsgálta a Kiegészítő Jegyzőkönyv státuszát és Törökország kötelezettségét.

Nemzeti bíróságok ítéletei felé fordulva megkerülhetetlen a *Megalidis v Törökország* ügy. 1928-ban, mielőtt még a Bécsi Egyezmény a 18. Cikkébe foglalta volna a szerződés tárgyának és céljának megghiúsításától való tartózkodási kötelezettséget, a Török-Görög Vegyes Törvényszék a Lausanne-i Egyezmény kapcsán foglalkozott a kötelezettség természetével. Az ügyet Morvay az 1966-os ILC tervezethez fűzött kommentárjában dolgozza fel.³² A lausanne-i békeszerződés rendelkezéseivel ellentétesen a török hatóságok lefoglalták egy görög állampolgár tulajdonát a szerződés aláírása és hatálybalépése közötti időszakban. A törvényszék megállapította, hogy már ebben az időszakban keletkezik a szerződő felek számára kötelezettség, hogy ne tegyenek semmit, amivel a szerződés tartalmának sérelmét okozná³³.

Az USA fent hivatkozott nem-átadási egyezményeivel kapcsolatban 2003-ban *Benin Legfelsőbb Bírósága* adott ki állásfoglalást³⁴ azt vizsgálva, hogy egy kétoldalú megállapodás Benin és az USA között az amerikai állampolgárok át nem adásáról a Római Statútum részes feleként összefér-e Benin kötelezettségeivel. A bíróság azt állapította meg, hogy az USA-val megkötendő ezirányú szerződés ellehetetlenítené a Római Statútum tárgyát és célját.

Egy chile-i bíróság is hivatkozott a 18. Cikkre, mikor egy erőszakos körülmények közötti eltűnés ügyében állapította meg, hogy az 1994-es erőszakos eltűnésekről szóló Amerika-Közi Egyezmény – amit Chile aláírt, de nem ratifikált – tárgyát és célját hiúsította volna meg, ha kegyelemben részesítik egy chilei polgár eltűnésének elkövetőit³⁵.

³¹ ECHR, *Öcalan v. Turkey*, Judgment of 12 March 2003, para 185.

³² Werner Morvay: 'The Obligation of a State not to Frustrate the Object of a Treaty prior to its Entry into Force' (1967) 27 *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* 451

³³ "déjà avec la signature d'un traité et avant sa mise en vigueur, il existe pour les parties contractantes une obligation de ne rien faire qui puisse nuire au traité en diminuant la portée de ses clauses" idézi Palchetti

³⁴ Legal Opinion on the Compatibility of the Bilateral Agreement Between the Governments of the United States and Benin with Article 98 of the Rome Statute of the International Criminal Court, Legal opinion, Case number 029-C; ILDC 844 (BJ 2003), Oxford Reports on International Law in Domestic Courts

³⁵ Palchetti, idézi Chile, Court of Appeals of Santiago, Miguel Angel Sandoval case, 5 January 2004

IV. Milyen cselekményekre terjed ki a VCLT 18. Cikk a CTBT tekintetében?

Mit jelent a CTBT-t tekintve a szerződés tárgyának és céljának megghiúsításától való tartózkodási kötelezettség? Nukleáris kísérleti robbantás végrehajtása megghiúsítaná-e a szerződés tárgyát és célját? Nem egyértelmű a rendelkezés, így teret ad a többféle versengő értelmezésnek az egyes szerződések, így az Atomsorompó Szerződés esetében is.

Az irodalom megosztott abban a kérdésben, hogy nukleáris robbantás végrehajtása megghiúsítaná-e az atomcsend szerződés tárgyát és célját. A szerző álláspontja szerint lehet amellet érvelni, hogy a Bécsi Egyezmény 18. Cikkébe ütközne nukleáris robbantás végzése, ezt a Turner és Dinstein által fegyverzetkorlátozási, illetve vegyifegyver egyezményre alkalmazott *jogos elvárások* teszt, valamint a Klebbers által javasolt *kifejezett szándék* teszt CTBT-re alkalmazása is alátámasztja.

Továbbá egyrészt a CTBT szövegszerű értelmezése alapján azonosított tárgya és célja, másrészt az évtizedek során az érintett államok gyakorlata és kifejezett nyilatkozatai is erre utalnak.

1. Értelmezés az ILC irányelv mentén: a Szerződés címe, preambuluma, szövege, szerkezete

A fent idézett ILC értelmezési segédlet 3.1.6. számú irányelve a tárgy és cél meghatározásáról elsősorban a cím, a preambulum, a *travaux préparatoires*, másodsorban a szerződés elfogadásának körülményei, az azt követő tagállami gyakorlat, valamint az átfogó keretrendszere szempontokat veszi figyelembe. Az Atomcsend szerződés beszédes címe mellett a Preambulum is kifejezetten rögzíti: hogy *“a nukleáris kísérletek beszüntetése elérésének legrövidebb útja egy egyetemes, nemzetközi, és hatékonyan ellenőrizhető átfogó atomcsend szerződésen keresztül vezet”*, ezzel a kísérletek beszüntetését jelölve meg a szerződés végső céljaként.

Továbbá az Atomcsend-szerződés jogalkotó, normatív egyezmény, melynek tárgyát és célját az I. cikk tartalmazza, mint alapvető kötelezettségeket. Eszerint:

“1. Valamennyi Részes Állam kötelezi magát, hogy nem végez semmiféle fegyverkísérleti nukleáris robbantást, illetve semmiféle más nukleáris robbantást, és megtilt, illetve megelőz minden ilyen nukleáris robbantást a joghatósága vagy ellenőrzése alatt álló bármely területen.

2. Továbbá valamennyi Részes Állam kötelezi magát, hogy tartózkodik mindenféle fegyverkísérleti nukleáris robbantás, illetve mindenféle más nukleáris robbantás előidézésétől, az arra való bátorítástól, illetve attól, hogy annak végrehajtásában bármilyen módon részt vegyen.”

2. Tagállami és multilaterális keretek között kiadott nyilatkozatok

További érvek szólnak amellett, hogy atomkísérlet végrehajtása beletartozik a szerződés fő céljának és tárgyának a megghiúsításába. A szerződés tárgyának és céljának megghiúsítását jelentené több ország értelmezésében kísérleti atomrobbantás végrehajtása, Asada az USA, Japán és Málta példáit idézi.³⁶

USA nyilatkozatok

Az orosz ratifikáció visszavonása szempontjából különösen érdekes az amerikai álláspont, lévén ez az orosz érvrendszer alapja. Miután a Szenátus 1999. október 13-án elutasította a Szerződés ratifikációját, a Clinton kormány számos külügyminisztert levélben biztosított arról, hogy az USA a továbbiakban is a szerződés aláírójaként a rá vonatkozó kötelezettségeknek megfelelően fog eljárni³⁷. Az Albright levéllel összhangban a State Department rangidős tanácsadója sajtótájékoztatón is megerősítette azt a nézetet, miszerint a szerződés aláírójaként az államok kötelesek tartózkodni az olyan cselekményektől, amelyek megghiúsítják a szerződés tárgyát vagy célját, amely azt jelentheti, hogy már az aláírás jogi akadályt gördít a kísérleti atomrobbantásokkal szemben.³⁸

P5 közös nyilatkozat

A kérdés értelmezéséhez forrásként szolgálhat a P5 országok³⁹ által 2016. szeptember 15-én kiadott közös nyilatkozat, amely megerősítette a nukleáris fegyverek kísérleti robbantása, illetve bármilyen más atomrobbantás a moratóriumát CTBT hatályba lépéséig. A nyilatkozat⁴⁰ leszögezte, hogy bármiféle nukleáris robbantás megghiúsítaná a szerződés tárgyát és célját.

2310. sz. BT határozat

Ez utóbbi kijelentést szó szerint idézte a 2016. szeptember 23-án, ellenszavazat nélkül elfogadott 2310 sz. BT határozat⁴¹. Asada a Yomiuri Shinbunra hivatkozva felidézi⁴², hogy az Obama kormányzat szándéka eredetileg VII. fejezet alatti határozatként történő elfogadás lett volna, azonban belpolitikai és BT-n belüli nyomás hatására nem kötelező erejű határozatként fogadták el. Annak értelmezésére nézve, hogy egy BT határozat VII. fejezet alatt elfogadott,

³⁶ Asada 2002

³⁷ “Despite this setback, I want to assure you that the United States will continue to act in accordance with its obligations as a signatory under international law” idézi Stephan G. Rademaker a Szenátus Külügyi Bizottsága előtti meghallgatáson: *The Administration’s Proposal for a UN Resolution on the Comprehensive Test Ban Treaty*, hearing before the Committee on Foreign Relations, Senate Hearing, 114-724, 114th Congress, 2nd Session, 7 September 2016: https://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/090716_Transcript_The%20Administration%27s%20Proposal%20for%20a%20UN%20Resolution.pdf

³⁸ Idézi Asada, ‘Transcript: Foreign Press Center Briefing by John Holum on the Comprehensive Test Ban Treaty, 9 November 1999 in Asada 2021 p 137

³⁹ Kína, Franciaország, Oroszország, UK, USA

⁴⁰ Joint Statement on the Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty by the Nuclear Nonproliferation Treaty Nuclear-Weapon States <https://2009-2017.state.gov/r/pa/prs/ps/2016/09/261993.htm>

⁴¹ S/RES/2310, 23 September 2016, 14 igen és 1 tartózkodás

⁴² Asada 2021 p.138

nemzetközi jogi kötőerővel bíró szöveg-e, az ICJ Namíbia-ügyben hozott tanácsadó véleményében megfogalmazott alapelvek az irányadóak⁴³. Ennek értelmében az, hogy a Biztonsági Tanács határozata ténylegesen kötelező erejű-e, azt annak nyelvezete, az ENSZ Alapokmány VII. fejezetére való hivatkozás és a határozat elfogadásához vezető tanácskozáson elhangzottak segítségével lehet megállapítani.⁴⁴ Figyelembevételükkel egyértelműen megállapítható, hogy a 2310. sz. BT határozat nem az ENSZ Alapokmány VII. cikke alatt került elfogadásra.

Sem a nyilatkozatok, sem a BT határozat nem rendelkezik jogi kötőerővel, azonban a *de jure* atomhatalmak szándékának kifejezése erősíti azt az értelmezést, miszerint nukleáris kísérleti robbantás végrehajtása a VCLT 18. Cikkbeli kötelezettség megszegése lenne.

Összességében megállapítható, hogy a VCLT 18. Cikknek az Atomcsend-szerződésre vonatkozó tartalmával kapcsolatban helytálló az az érv, hogy a nukleáris kísérleti robbantás elvégzése kimeríti a VCLT 18. Cikk megszegését. A CTBT szöveg szerkezete és szövegszerű tartalma, valamint címe és preambuluma is ennek elkerülését a legfontosabb célként rögzíti. Az érintett tagállamok széles köre ráutaló magatartásával, valamint egyoldalú, illetve multilaterális keretekben kiadott nyilatkozatokban megerősíti ezt az értelmezést (BT).

Összegzés

Kedvezőtlen leszerelési környezetben jelentette be Oroszország, hogy visszavonja a kötelező hatály elismerését a CTBT-ből, hogy egyenlő helyzetbe kerüljenek a ratifikációt évtizedek óta halogató USA-val. A dolgozatban áttekintettem a lépés nemzetközi szerződések joga szempontjából releváns aspektusait.

Megállapítható, hogy Oroszország nem sértett nemzetközi jogot a kötelező hatály elismerésének visszavonásával. Azokat a feleket köti a VCLT 18. Cikke, amelyek nem nyilatkoznak egyértelműen arról, hogy elállnak a szerződésben részességtől. Oroszország kifejezetten ezzel ellentétes nyilatkozatokat tett és magatartást tanúsít, továbbra is köti az átmeneti tartózkodási kötelezettség a szerződés tárgyának és céljának megghiúsításától.

A szerződés tárgyát és célját és a megghiúsítást körül járó szakirodalom és limitált bírósági gyakorlat hozzásegített a VCLT 18. Cikk sajátosságainak megismeréséhez olyan normatív, multilaterális egyezmény esetében, mint a CTBT.

A VCLT 18. Cikk Atomcsend-szerződésre vonatkozó tartalmával kapcsolatban alátámasztható, hogy az átmeneti kötelezettség magában foglalja a kísérleti atomrobbantástól való tartózkodás kötelezettségét. Az CTBT szöveg szerkezete és szövegszerű tartalma, valamint címe és preambuluma is mint a legfontosabb célt rögzíti a kísérleti atomrobbantások elkerülését. Az érintett tagállamok széles köre ráutaló magatartásával, valamint egyoldalú,

⁴³ ICJ Namíbia-ügy para 114

⁴⁴ Hárs András: Nemzetközi szervezetek határozatai. In: Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Nemzetközi jog rovat, rovatszerkesztő: Sulyok Gábor) (2018) [21]

illetve multilaterális keretekben kiadott nyilatkozatokban megerősíti ezt az értelmezést, valamint a tesztek alapján is erre a következtetésre juthatunk.

Az orosz lépés következtében a CTBT még távolabb került a hatálybalépéstől, valamint változást jelent Oroszországra nézve a XIV. Cikkelyes konferencián való részvétel elvesztése. A Szerződés XIV. cikke értelmében azon csak ratifikáló felek vesznek részt, így a visszavonást követően az oroszok csak megfigyelőként lehetnek jelen a kétévente megrendezésre kerülő konferencián. Ezen túlmenően nincsenek nemzetközi jogi következményei a kötelező hatály elismerését visszavonó nyilatkozatnak, a VCLT 18. Cikk szerinti kötelezettsége – annak minden értelmezési nehézségével és vitatott tartalmával – továbbra is fennáll.

Felhasznált irodalom

Nemzetközi szerződések

Bécsi Egyezmény a Szerződések Jogáról 1969

Átfogó Atomcsend Szerződés (Comprehensive Nuclear Test Ban Treaty)

Esetek

Advisory Opinion on the Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia, -, International Court of Justice (ICJ), 21 June 1971

Chile, Court of Appeals of Santiago, Miguel Angel Sandoval case, 5 January 2004

Legal Opinion on the Compatibility of the Bilateral Agreement Between the Governments of the

Öcalan v. Turkey, ECHR, Judgment of 12 March 2003

United States and Benin with Article 98 of the Rome Statute of the International Criminal Court, Legal opinion, Case number 029-C; ILDC 844 (BJ 2003)

Könyvek

Disarmament Law – Reviving the Field, ed by Dunworth, Treasa & Hood, Anna, Routledge, 2021

Rydberg, Agnes Viktoria, The Obligation not to Defeat the Object and Purpose of a Treaty in Light of Article 18 of the VCLT and New Developments, PhD Thesis, Queen Mary University London, School of Law, January 2023

Fejezetek

Asada, Mahasiko: Article 18 of the Vienna Convention on the Law of Treaties obligations and the Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty. In Disarmament Law – Reviving the Field, ed by Dunworth, Treasa & Hood, Anna, Routledge, 2021. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780429436727-10>

O, Dörr, 'Article 18'. In O. Dörr and K. Schmalenbach (eds): Vienna Convention on the Law of Treaties: A Commentary 2nd edition, Oxford University Press, 2018. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-662-55160-8>

Palchetti, Paolo: 'Article 18 of the 1969 Vienna Convention: A Vague and Ineffective Obligation or a Useful Means for Strengthening Legal Cooperation?' In Enzo Cannizzaro (ed.): *The Law of Treaties Beyond the Vienna Convention*, Oxford, 2011; online edn, Oxford Academic, 22 Sept. 2011). DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199588916.003.0002>

Cikkek

Hárs, András: Nemzetközi szervezetek határozatai. In: Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Nemzetközi jog rovat, rovatszerkesztő: Sulyok Gábor)* <http://ijoten.hu/szocikk/nemzetkozi-szervezetek-hatarozatai> (2018)

Klabbers, Jan: How to Defeat a Treaty's Object and Purpose Pending Entry into Force: Toward Manifest Intent, *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, Vol. 34, Issue 2, March 2001 pp. 283-331

Asada, Mahasiko: CTBT: Legal Questions Arising from its Non-Entry-Into-Force, *Journal of Conflict & Security Law*, April 2002, Vol. 7. No.1. DOI: <https://doi.org/10.1093/jcsl/7.1.85>

Morvay, Werner: 'The Obligation of a State not to Frustrate the Object of a Treaty prior to its Entry into Force' (1967) 27 *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* 451

Gragl, Paul & Fitzmaurice, Malgosia: The Legal Character of Article 18 of the Vienna Convention on the Law of the Treaties, *International and comparative Law Quarterly*, vol 68, July 2019. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0020589319000253>

Roberg, Jeffrey L.: The importance of International Treaties: Is Ratification Necessary? *World Affairs*, Spring 2007, Vol. 169, No. 4 (Spring 2007) pp 181-186. DOI: <https://doi.org/10.3200/WAFS.169.4.181-188>

ENSZ Dokumentumok

A/77/391 Report of the First Committee, Comprehensive Nuclear Test-Ban Treaty

Depositary Notification, Reference: C.N.463.2023.TREATIES-XXVI.4

Report of the International Law Commission Fifty-ninth session (7 May-5 June and 9 July-10 August 2007), GAOR, Sixty Second session, Supplement No. 10. (A/62/10)

S/RES/2310, 23 September 2016

Summary Practice of the Secretary-General as Depositary of Multilateral Treaties, UN Doc. ST/LEG/7/Rev.1. P.47

UNGA Res. A/RES/78/40 Steps to building a common roadmap towards a world without nuclear weapons

UNGA Res. A/RES77/94 Comprehensive Nuclear Test-Ban Treaty

Nyilatkozatok

The Administration's Proposal for a UN Resolution on the Comprehensive Test Ban Treaty, hearing before the Committee on Foreign Relations, Senate Hearing, 114-724, 114th Congress, 2nd Session, 7 September 2016

International Criminal Court: Letter to UN Secretary General Kofi Annan, 6 May, 2002, US Department of State Archive

Joint Statement on the Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty by the Nuclear Nonproliferation Treaty Nuclear-Weapon States

Honlapok (letöltés: 2024. július 4.)

Arms Control Association, The Nuclear Testing Tally, <https://www.armscontrol.org/factsheets/nucleartesttally>

Status of Signature and Ratification, <https://www.ctbto.org/our-mission/states-signatories>

State Duma passes law on withdrawal of CTBT ratification, 18 October, 2023, <https://tass.com/politics/1692875>

Upper house of Russia's parliament votes to revoke ratification of Nuclear Test Ban Treaty, 25 Oct 2023, <https://tass.com/politics/1696357>

THE COMPREHENSIVE NUCLEAR-TEST-BAN TREATY AND THE ARTICLE 18 OF THE 1969 VIENNA CONVENTION ON THE LAW OF TREATIES

The article aims to contribute towards the discussion on the contractual obligations arising from CTBT to signatories in accordance with Article 18 of the Vienna Convention on the Law of Treaties and Russia's withdrawal of ratification from the Treaty. After looking into the CTBT regime and its entry into force, the article turns towards the interim obligation of state signatories of international treaties and if this obligation is based on customary international law. The article argues that after Russia's withdrawal of ratification from the Comprehensive Test Ban Treaty in 2023 she remained a state signatory to the Treaty and still bound by the interim obligation.

SZALAI GERGELY ANDRÁS

Nemzetközi Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Kajtár Gábor egyetemi tanár, dékánhelyettes

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.26.Szalai>

AZ ÁLLAMPOLGÁROK KÜLFÖLDI VÉDELMÉRŐL SZÓLÓ VITA REVÍZIÓJA

1. Bevezetés

A nemzetközi jogi szakirodalomban élénk viták tárgyát képezi az, hogy egy állam miként védheti meg a külföldön veszélybe került polgárait.¹ Ezzel a kérdéssel foglalkozik az állampolgárok külföldi védelméről szóló elmélet, amit úgy definiálhatunk, hogy egy állam úgy védi meg a külföldön lévő állampolgárait, hogy abba sem a fogadó állam, sem pedig az ENSZ Biztonsági Tanácsa nem egyezik bele.²

Ennek a tanulmánynak a témáját nem a fent taglalt elmélet jogszerűsége képezi, habár ez a kérdés is érdekes elemzést eredményezhet.³ Sokkal inkább azt vizsgálom meg most, hogy ennek a jogtudományi elméletnek a feltételei és tulajdonságai mennyire vannak összhangban a gyakorlatban végrehajtott különféle műveletekkel.

Ennek a vizsgálatnak az alapját egy egyszerű megfigyelés adja. Mióta a nemzetközi jogászok az állampolgárok külföldi védelme iskolapéldájának az entebbei incidenst tartják⁴, rengeteg más típusú műveletet is végrehajtottak már. Így több nemzetközi jogász is azt javasolja, hogy szükséges lenne megkülönböztetni az eltérő típusú műveleteket az állampolgárok külföldi védelmének elméletén belül. Ilyenek a túszszabadítási akciók, a kimenekítési műveletek, valamint egy meglehetősen tág „egyéb” kategória, amelybe akár államok teljes megszállása vagy precíziós csapások is beletartozhatnak.⁵ Ez az elkülönítés fontos, mivel ezeknek az akció típusoknak alapvetően eltérőek a tulajdonságai, és ennek következtében mind a szakirodalom, mind pedig a nemzetközi közösség másképp viszonyul hozzájuk. Például

¹ Tom Ruys: The ‘Protection of nationals’ doctrine revisited. *Journal of Conflict & Security Law*, vol. 13., no. 2. (2008) 233., Francis Grimal – Graham Melling: The Protection of Nationals Abroad: Lawfulness or Toleration? A Commentary. *Journal of Conflict & Security Law*, vol. 16., No. 3. (2012) 542. Solomon E. Salako: Forcible Protection of Nationals Abroad and Humnitarian Intervention: Might or Right? *International Law Research*, vol. 5, no. 1 (2016) 154-155. Kristen E. Eichensehr: Defending Nationals Abroad: Assessing the Lawfulness of Focible Hostage Rescues. *Virginia Journal Of International Law*, vol. 48. no 2. (2008) 452-453.

² Grimal – Melling 2012. 546.

³ Pl. Ruys 2008.

⁴ Tom Ruys 2008. 248., Eichensehr 2008. 478., David J. Gordon: Use of force for the protection of nationals abroad: The Entebbe incident. *Case Western Reserve Journal of International Law*, vol. 9., no. 1. (1977) 127., Salako 2016. 159.,

⁵ Ld. Ruys 2008. 264-270., Grimal – Melling 2021. 551-552.

egyértelműen megfigyelhető, hogy a kimenekítési műveletek sokkal jobban toleráltak, mint a túszszabadítási akciók.⁶

Jelenleg egyik fenti művelettípus sem rendelkezik egyértelmű és általánosan elfogadott definícióval. Így ebben a tanulmányban a kimenekítési műveleteket és a túszszabadítási akciókat az alapján fogom elkülöníteni, hogy az adott akció során fogvatartják-e a veszélyeztetett személyeket és szükséges-e tűzharc a kiszabadításukhoz. Míg túszszabadítási akciók során mindkét jellemző teljesül, addig a kimenekítési műveletek esetében az állampolgárokat csak az általánosan veszélyes helyzet (pl. polgárháború, zavargások) miatt kell evakuálni, és jellemzően nem szükséges a kiszabadításukhoz támadó jellegű művelet.

A túszszabadítási akciók legklasszikusabb példája a már említett entebbei incidens. Ez az akció jól aláhúzza ennek a kategóriának a fontos tulajdonságait, tehát azt, hogy a műveletre kizárólag saját állampolgárok védelmében kerül sor, a fogadó állam ellenállása következtében pedig közvetlen harci érintkezés is történik.⁷ A kimenekítési műveletek legjobb példája a közelmúltban történt kabuli evakuáció, amit később részletesen bemutatok.

A tanulmány következő részében történeti áttekintést adok a fent ismertetett három kategóriába tartozó műveletekről. Az áttekintés segítségével megállapítom, vajon a túszszabadítási vagy épp kimenekítési műveletek a gyakoribbak-e.

A kabuli kimenekítési műveletről szükséges egy további szempontot kiemelni. Ebben az akcióban az Egyesült Államok többségében afgán állampolgárságú személyeket menekített ki.⁸ Ez is olyan szempont, ami releváns lehet az állampolgárok külföldi védelméről szóló vitában. Éppen ezért azt is meg fogom vizsgálni, vajon ez egyszeri eset volt-e, vagy államok rendszeresen menekítenek ki külföldi személyeket az ilyen akciók során. Ezzel a szemponttal is foglalkozom a történeti áttekintésben, de a harmadik részben külön ebből az irányból vizsgálom a kiválasztott államok gyakorlatát, katonai doktrínáit.

A publikációt lezáró negyedik részben bemutatom, miként hatnak következtetéseim az állampolgárok külföldi védelméről szóló vitára.

2. Történeti áttekintés

A következőkben történeti áttekintést adok arról, hogy 1945, tehát az ENSZ Alapokmányának elfogadása után milyen – az állampolgárok külföldi védelmének vitája szempontjából releváns – akciók mentek végbe. Természetesen lehetetlen az összes műveletet felsorolni, de ez az ismertetés alkalmas általános tendenciák szemléltetésére.

⁶ Ruys 2008. 264.

⁷ Ruys 2008. 269-270.

⁸ Glenn Kessler: Numbers behind Afghanistan evacuation come into focus In: <https://www.washingtonpost.com/politics/2022/05/25/numbers-behind-afghan-evacuation-come-into-focus/> (2024.06.30.)

1956-ban a Szezei-csatorna államosítása miatt Izrael, majd az Egyesült Királyság és Franciaország is támadást indított Egyiptom ellen.⁹ Az Egyesült Királyság az állampolgári védelmével indokolta katonai műveletei végrehajtását, ugyanakkor ez az érvelés nem elfogadott, így ez az eset jó példa az állampolgárok külföldi védelmére való hivatkozással történő visszaélésre.¹⁰ A fent ismertetett logika alapján ez az eset az egyéb kategóriába tartozik.

Hosszú politikai viharok után 1965-ben a Dominikai Köztársaság polgárháborúba sülyyed. Amíg a különböző oldalak harcoltak egymással és az utcákon eluralkodott a káosz, az Egyesült Államok, korlátozott eszközökkel, evakuálni kezdte a területen tartózkodó állampolgárait. Miután a felkelők ellen harcoló lojalista csoportok kijelentették, hogy nem tudják biztosítani az amerikai állampolgárok biztonságát, az Egyesült Államok állampolgári védelmére hivatkozva komoly katonai erővel bevonult Dominikába. Ugyanakkor ez az érvelés idővel változott, mivel a kommunizmus térnyerésének korlátozásával is indokolta az Egyesült Államok a katonai bevetést, később pedig tovább növelte a szigeten való jelenlétét az Amerikai Államok Szervezetének döntésére hivatkozva. Ennek következtében több szerző is azon az állásponton van, hogy az amerikaiak védelmére való hivatkozás csak ürügye volt a teljes invázióknak.¹¹ Jelen tanulmány szempontjából ezt az esetet is az egyéb kategóriába sorolom.

Habár a harcoló alakulatai 1973-ban végleg elhagyták Vietnámot, 1975-re az Egyesült Államok – Észak-Vietnám gyors előretörése következtében – kimenekítési műveletek végrehajtásába kezdett. Először 2600 vietnámi árvát szállítottak az Egyesült Államokba az „Operaton Babylift” (Babaszállító hadművelet) keretében. Ezzel párhuzamosan megkezdődött az amerikai állampolgárok és helyi születésű hozzátartozóik evakuációja is. Ahogy a helyzet tovább romlott, az Egyesült Államok elnöke döntése alapján a veszélyeztetett vietnámiakat is evakuálni kezdték. Április 29. után, az „Frequent Wind” (Sűrű Szél) fedőnevű művelet keretében már csak helikopterekkel lehetett végrehajtani a műveletet. Végül összesen 50 ezer embert, köztük több ezer amerikai és vietnámiak tízezreit menekítették ki.¹²

A híres entebbei incidensre 1976-ban került sort. Terroristák eltérítettek egy francia repülőgépet, aminek a fedélzetén izraeli állampolgárok is tartózkodtak. A gép Ugandában szállt le, ahol a helyi kormány menedéket nyújtott a terroristáknak. Attól tartva, hogy a túszoikat kivégzik, Izrael kormánya Uganda jóváhagyása nélkül, kommandós akcióban kiszabadította a túszoikat.¹³ Ahogy már említettük, ez az eset túszzabadítási akciónak tekinthető a fent ismertetett osztályozásban.

Csak nagyon kevés hasonló túszzabadítási akciót ismert. Például hasonló műveletet hajtott végre 1978-ban Egyiptom Larnacában, ugyanakkor ez a művelet kudarcba fulladt.¹⁴ A teheráni

⁹ Tarján M. Tamás: Véget ér a szezei válság. <https://Rubicon.Hu/Kalendarium/1957-Aprilis-24-Veget-Er-A-Szezei-Valsag> (2024.06.30.)

¹⁰ Tomas C. Wingfield – James E. Meyen: Lillich on the Forcible Protection of Nationals Abroad. *International Law Studies* vol. 77. (2002) 98.

¹¹ Ruys 2008. 242-243. és Wingfield – Meyen 2002. 58-63.

¹² Gregory Bal: Operation Babylift and Frequent Wind In: <https://www.afhistory.af.mil/FAQs/Fact-Sheets/Article/458955/1975-operation-babylift-and-frequent-wind/> (2024.06.30.)

¹³ Ruys 2008. 248.

¹⁴ The Larnaca Incident. In <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1978/02/24/the-larnaca-incident/7193e2e0-62d9-4031-9206-dfb812fabb8e/> (2024.06.30)

túszdráma során 1980-ban az Egyesült Államok is megkísérelt „*Operation Eagle Claw*” (Saskarom Hadművelet) néven végrehajtani egy túszszabadítási akciót. A rossz időjárás és technikai hibák következtében ez a bevetés még az előtt katasztrófába fulladt, hogy az amerikai csapatok megrohamozhatták volna a túszok fogvatartási helyét.¹⁵ Szükséges még megemlíteni az 1975-ös Mayaguez incidenst is. E műveletben egy kereskedelmi hajó Kambodzsában fogvatartott legénységét próbálták kiszabadítani az Egyesült Államok tengerészgyalogosai. Az akció rendkívül nagy véráldozatokat követelt, és kishíján kudarcba fulladt, habár a túszok végül biztonságba jutottak.¹⁶

Az ősi zsidó közösség, amelyet "Béta Izrael"-nek neveznek, az etiópai polgárháború idején veszélybe került, és sok tagja Szudánba menekült. Itt az etióp zsidóknak menekülttáborokban szörnyű körülményekkel kellett szembenézniük. Izrael 1979-től titokban evakuálta ezeket a menekülteket, és 1984-ben döntés született a művelet méretének növeléséről. Ehhez az Egyesült Államok segítségére és a szudáni kormány beleegyezésére volt szükség. 1985-ben – miután légiúton 7800 embert biztonságba helyeztek – politikai feszültségek miatt Szudán leállította a művelet végrehajtását. Később ugyanebben az évben, némi tárgyalás után, az Egyesült Államok katonai eszközeivel mintegy 500 megmaradt zsidót szállított Izraelbe.¹⁷ 1991-ben az izraeli légielő 48 óra alatt több mint 14 000 zsidót menekített ki közvetlenül Etiópiából. Ez a művelet az Egyesült Államok támogatását élvezte, akik meggyőzték Etiópiát, hogy engedélyezze az akció végrehajtását.¹⁸ Ezek az akciók kimenekítési műveletnek tekinthetők.

1983 októberében Grenadában puccsal megdöntötték az addigi kormányt, az elharapódzó erőszak közepette pedig az állam főkormányzója felhívásában kérte más államok beavatkozását. Az Egyesült Államok gyorsan reagált a kialakult helyzetre, és az „*Urgent Fury*” (Sürgős Düh) hadművelet keretében katonáival megszállta Grenadát.¹⁹ Az Egyesült Államok a főkormányzó felhívására, a Kelet-karibi Államok Szervezetének döntésére, valamint az állampolgárai védelmére alapozta az akcióját. Ugyanakkor minhárom indokot erősen megkérdőjelezte mind a többi állam, mind pedig a szakirodalom.²⁰ Ez a hadművelet is invázióknak tekinthető, így pedig az egyéb kategóriába tartozik.

1994-ben a ruandai polgárháború során számos nyugati állam (pl. Franciaország, Belgium, Olaszország, Németország, Kanada) többnemzetiségű kimenekítési műveletet hajtott végre a káoszba süllyedt államban tartózkodó külföldi személyek kimenekítésére. A művelet során több ezer külföldit menekítettek ki.²¹

¹⁵ Laura Lambert: Operation Eagle Claw. In: <https://www.britannica.com/event/Operation-Eagle-Claw> (2024.06.30.)

¹⁶ Final Combat: The Mayaguez Incident at Koh Tang. In <https://www.nationalmuseum.af.mil/Visit/Museum-Exhibits/Fact-Sheets/Display/Article/196018/final-combat-the-mayaguez-incident-at-koh-tang/> (2024.06.30.)

¹⁷ Mitchell Bard – Howard Lenhoff: Ethiopian Jewry: America's Role in the Rescue of Ethiopian Jewry. In <https://www.jewishvirtuallibrary.org/america-s-role-in-the-rescue-of-ethiopian-jewry> (2024.06.30.)

¹⁸ This Week in Jewish History Operation Solomon: Israel airlifts 14,000 Ethiopian Jews to safety in unparalleled mission. In <https://www.worldjewishcongress.org/en/news/this-week-in-jewish-history--operation-solomon-israel-airlifts-14000-ethiopian-jews-to-safety-in-unparalleled-mission-5-3-2020> (2024.06.30.)

¹⁹ U.S. invasion of Grenada. In <https://www.britannica.com/event/U-S-invasion-of-Grenada> (2024.06.30.)

²⁰ Ruys 2008. 243-245.

²¹ Wingfield – Meyen 2002. 107.

2011 elején, amikor Líbia polgárháborúba süllyedt, az Egyesült Királyság hadserege veszélyben lévő civilek kimenekítésébe kezdett. A művelet egy részét titokban hajtották végre, az SAS²² és az SBS²³ tagjai beutazták az országot, hogy brit és külföldi állampolgárokat helyezzenek biztonságba.²⁴ A művelet során a Királyi Haditengerészet egyik fregattját is bevetették további civilek evakuálására. Végül több száz embert mentettek ki, többségük valójában nem az Egyesült Királyság állampolgára volt.²⁵ Hivatalosan nem vitatták a műveletek jogszerűségét, és mind Líbia, mind a nemzetközi közösség tolerálta a britek tevékenységét.²⁶

Líbiában Kanada is végrehajtott egy kimenekítési műveletet 2011-ben, amikor is 61 kanadai mellett 130 egyéb állampolgárságú személyt evakuáltak a kanadai légierő repülőgépei. Ez az akció azért is érdekes, mert miután az ENSZ Biztonsági Tanácsa repüléstilalmi zónát hirdetett Líbia fölé, a *Mobile* hadművelet tényleges harci bevetéssé alakult át.²⁷

Kína első kimenekítési műveletét 2015-ben Jemenben hajtotta végre. Az akcióra a hűti lázadók és a kormány közötti harcok miatt volt szükség. A kínai csapatok 600 kínai állampolgár mellett 225 külföldi személyt is biztonságba helyeztek.²⁸

Az Egyesült Államok közel 20 éves afganisztáni szerepvállalása 2021 augusztusában kaotikus véget ért. A tálibok gyorsan és sikeresen törtek előre az országban, az afgán állam pedig a biztonsági erőivel együtt összeomlott.²⁹ Kétségbeesett afgánok tízezrei próbáltak biztonságba kerülni, és számos állam kimenekítési műveletek végrehajtásába kezdett. Néhány állam (például Svájc, Törökország, Írország és India) elsősorban a saját állampolgárait evakuálta. Azonban főként azok az államok, amelyek korábban katonailag részt vettek a konfliktusban, többnyire külföldi (konkrétan afgán) állampolgárokat evakuáltak. Néhány példa erre az USA, Olaszország, Franciaország vagy Magyarország.³⁰

Az Egyesült Államok „*Operation Allies Refuge*” (Szövetségesek Menedéke Hadművelet) fedőnevű evakuációja több mint 120 ezer afgánt érintett. Így ez az Egyesült Államok eddigi legnagyobb kimenekítési művelete.³¹ Ennek során a kimenekítettek főként olyan személyek voltak, akik valamilyen minőségben az amerikai kormánynak dolgoztak. Ezek a személyek lehetnek például tolmácsok, nagykövetségi alkalmazottak, sőt a hírszerzés munkatársai is, valamint e személyek családtagjait is ki kellett menekíteni. A káoszban azonban rengeteg olyan

²² Special Air Service

²³ Special Boat Service

²⁴ Grimal – Melling 2012. 541 és 544.

²⁵ Prime Minister praises military effort in Libyan evacuations In: <https://www.gov.uk/government/news/prime-minister-praises-military-effort-in-libyan-evacuations> (2024.06.30)

²⁶ Grimal – Melling 2012. 545.

²⁷ Operation MOBILE In: <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/services/operations/military-operations/recently-completed/operation-mobile.html> (2024.06.30.)

²⁸ Yemen crisis: China evacuates citizens and foreigners from Aden In: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-32173811> (2024.06.30.)

²⁹ Jennifer Brick Murtazashvili: The Collapse of Afghanistan In: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/the-collapse-of-afghanistan/> (2024.06.30.)

³⁰ Evacuations from Afghanistan by country In: <https://www.reuters.com/world/evacuations-afghanistan-by-country-2021-08-26/> (2024.06.30.)

³¹ In reflection: A look back at Operation Allies Refuge In: <https://www.af.mil/News/Article-Display/Article/3139085/in-reflection-a-look-back-at-operation-allies-refuge/> (2024.07.01)

afgánnak is sikerült felszállnia a repülőgépekre, akik nem tartoztak egyik kategóriába sem, semmilyen korábbi kapcsolatuk nem volt az USA-val.³²

A Magyarország által végrehajtott kabuli kimenekítés a *Sámán* hadművelet fedőnevet kapta. Az akció során Magyarország többségében külföldi személyeket menekített ki, köztük olyan afgán állampolgárokat, akik korábban például tolmácsként vagy őrként a Honvédség segítségére voltak. Ezen túl, a művelet során hazánk amerikai és osztrák állampolgárok hazajutásáról is gondoskodott.³³

A kabuli evakuációban Oroszország is érintett volt, hiszen repülőgépei több mint 500 személyt menekítettek ki. Köztük orosz állampolgárok mellett fehérorosz, kirgiz, tadzsik, üzbég, még ukrán személyeket is.³⁴ Sőt, 2021-ben Kabulból az Európa Unió is kimenekített embereket. Egyrészt az EU Kabulban dolgozó diplomáciai személyzetéről kellett ilyen módon gondoskodni, de 400 olyan afgán állampolgár is kihoztak, akik az EU-nak dolgoztak.³⁵

Az egyik legfrissebb példa, az "*Operation Sagittarius*" (Nyilas Hadművelet) fedőnevű kimenekítési művelet. Ezt az akciót 2023-ban a francia hadsereg hajtotta végre a szudáni polgárháború idején. Amikor áprilisban kitört az erőszak, sok külföldi nem tudott elmenekülni Szudánból. Ebben a helyzetben Franciaország a konfliktus két oldalának tudtával biztosította a Wadi Seidna repülőteret, és légi úton szállította ki a civileket az országból. Franciaország állampolgárságra való tekintet nélkül segítette a civileken. Így sok különböző afrikai és európai országból származó embert evakuáltak a francia repülőgépek, sőt a leszállópályát több ország (például Spanyolország, Nagy-Britannia, Törökország stb.) használta a saját kimenekítési műveletéhez. Az akció során Franciaország összesen 538 embert evakuált, akik közül csak 209 volt francia állampolgár.³⁶

Szudánból a Sivatagi Karaván fedőnevű műveletben Magyarország is menekített ki embereket. Így a Magyar Honvédség repülőgépei összesen 32 személyt szállítottak biztonságba, akik közülük mindössze 7-en voltak magyar állampolgárok.³⁷

³² Glenn Kessler: Numbers behind Afghanistan evacuation come into focus In: <https://www.washingtonpost.com/politics/2022/05/25/numbers-behind-afghan-evacuation-come-into-focus/> (2024.06.30.)

³³Szórád Tamás: Várd a váratlant! In: https://airbase.blog.hu/2021/11/30/vard_a_varatlant_128 (2024.06.30.)

³⁴Russia flies nationals out of Afghanistan on Putin's orders In: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/russia-evacuate-more-than-500-citizens-afghanistan-interfax-2021-08-25/> (2024.06.30.)

³⁵EU completes evacuation of diplomatic staff from Kabul but keeps 'core team' on the ground In: <https://www.euronews.com/my-europe/2021/08/26/eu-completes-evacuation-of-diplomatic-staff-from-kabul-but-keeps-core-team-on-the-ground> (2024.06.30.)

³⁶How France led the evacuation of foreigners from Khartoum In: <https://www.economist.com/sudanrescue> (2024.06.30.)

³⁷ Szórád Tamás: Sivatagi Karaván – Kimenekítő művelet Szudánban In: https://airbase.blog.hu/2023/11/20/sivatagi_karavan_kimenekito_muvelet_szudanban (2024.06.30.)

1. táblázat: Ismertetett akciók összegzése

Eset	Végrehajtó állam	Típus
Szuezi válság (1956)	Egyesült Királyság (Franciaország és Izrael)	Egyéb
Dominikai Köztársaság (1965)	Egyesült Államok	Egyéb
Vietnám (1973)	Egyesült Államok	Kimenekítési művelet
Mayaguez incidenst (1975)	Egyesült Államok	Túszszabadítási akció
Entebbei incidens (1976)	Izrael	Túszszabadítási akció
Larnacai incidens (1978)	Egyiptom	Túszszabadítási akció
Szudán (1979-1985)	Izrael, Egyesült Államok	Kimenekítési művelet
Saskarom Hadművelet (1980)	Egyesült Államok	Túszszabadítási akció
Greneda (1983)	Egyesült Államok	Egyéb
Etiópia (1991)	Izrael	Kimenekítési művelet
Ruandai polgárháború (1994)	Franciaország, Belgium, Olaszország, Németország, Kanada (stb.)	Kimenekítési művelet
Líbia (2011)	Egyesült Királyság	Kimenekítési művelet
Mobil hadművelet (2011)	Kanada	Kimenekítési művelet
Jemen (2015)	Kína	Kimenekítési művelet
Afganisztán (2021)	Számos állam (pl. NATO tagállamok, India, Svájc, Oroszország) és az EU	Kimenekítési művelet
Szudán (2023)	Franciaország, Magyarország, Spanyolország, Nagy-Britannia, Törökország (stb.)	Kimenekítési művelet

Saját szerkesztés

Természetesen a fenti felsorolás nem tartalmaz minden releváns akciót, sőt számos említett művelettel párhuzamosan további államok is végeztek kimenekítési műveleteket. Ugyanakkor már az előbb leírtakat összefoglaló táblázatból is világosan leszűrhető, hogy a kimenekítési műveletek jóval gyakoribbak, mint a túszszabadítási akciók. Ezt külön megerősíti az is, hogy a kimenekítési műveletek az Egyesült Királyság leggyakoribb külföldi katonai műveletei, hiszen ez az állam több mint 20 ilyen akciót hajtott végre 1945 óta.³⁸ De az Egyesült Államok esetében is számtalan más műveletet lehetne még példaként hozni³⁹, sőt Magyarország is három ilyen akciót hajtott már végre.⁴⁰

³⁸ Sam Dudin: The historical characteristics of non-combatant evacuation operations [In: http://www.dstl.gov.uk/downloads/04-05_Sam_Dudin.pdf, (2021.11.13.) 1. A tanulmányt 2011-ben a 28. International Symposium on Military Operational Research-ön mutatták be, a dolgozat szerzője rendelkezik egy online verzióval.

³⁹ Gidget Fuentes: Afghanistan Exit Latest in Long History of U.S. Noncombatant Evacuation Missions In: <https://news.usni.org/2021/08/17/afghanistan-exit-latest-in-long-history-of-u-s-noncombatant-evacuation-missions> (2024.06.30.)

⁴⁰ Az áttekintésben említettekén túl még Izraelben is. Ld. Szijjártó: Eddig összesen 325 embert mentettek ki

A túszszabadítási akciók tehát rendkívül ritkák, és az összes ismert eset relatíve szűk időintervallumra koncentrálódik. Azt a szempontot sem szabad elfelejteni, hogy ezen akciók közül igazából csak egyetlen (az entebbei incidens) volt teljesen sikeres, a Mayaguez incidens hatalmas véráldozatokat követelt, a másik két példa pedig teljes kudarcba fulladt. Rendkívül kockázatosak tehát az ilyen akciók, ami indokolhatja, hogy miért csak ilyen kis számban próbálkoztak ezekkel.

Az is fontos megállapítás, hogy számos konkrét művelet során menekítettek ki az akciót végrehajtó államok idegen állampolgárságú személyeket. Sőt, több esetben az ilyen személyek képezték a kimenekítettek többségét. A következő részben azt vizsgálom, mit írnak erről a kérdéstről az államok katonai doktrínái vagy más hivatalos dokumentumai.

3. Idegen állampolgárok védelme

Egyesült Államok

Talán az Egyesült Államok rendelkezik a legrészletesebb szabályokkal kimenekítési műveletek végrehajtására. A 3025.14-es védelmi minisztériumi rendelet szabályai részletesen leírják, milyen személyekre vonatkoznak alapvetően az ilyen akciók. Egyrészt kötelező jelleggel elrendelhető az evakuációja az USA kormánya civil munkavállalóinak és hozzátartozóinak (kivéve, ha azok az érintett állam polgárai), az Egyesült Államok hadereje meghatározott tagjainak és a haderő tagjai hozzátartozóinak. Ezeket túl jóváhagyható vagy segíthető a távozása a területi állam olyan polgárának és hozzátartozóinak, akik az USA kormány alkalmazásában vannak, továbbá egyszerű amerikai állampolgároknak és a hozzátartozóiknak.⁴¹

Ezt még annyival szükséges kiegészíteni, hogy a kimenekítési műveletekkel foglalkozó JP 3-68-as doktrína szerint az USA kormánya dönt arról, hogy a fogadó vagy harmadik állam polgárát kimenekítsék-e. Ezt a döntés esetről esetre, a szabad helyek függvényében hozzák meg, és a kimenekítés költségeit vissza kell téríteni.⁴²

Az előbbieket úgy foglalhatóak össze, hogy kimenekítési művelet esetén egyrészt vannak előre meghatározott nem amerikai állampolgárok, akiknek a kimenekítéséről, ha azt kéri, gondoskodni kell. Ezek leginkább olyan személyek, akiket vagy az Egyesült Államok kormánya foglalkoztat valamilyen minőségben, vagy amerikai állampolgárnak a hozzátartozói. Ugyanakkor politikai vagy diplomácia döntés eredményeképpen ezen túl is sor kerülhet idegen állampolgárok (például szövetséges államok polgárai) kimenekítésére.

Izraelből a Magyar Honvédség repülőgépei. In:

https://hvg.hu/titthon/20231009_Szijjarto_kulugyminiszterium_Izrael_honvedseg_haboru_kimenekites_magyar_allampolgarok (2024.06.30.)

⁴¹ Department of Defense Directive 3025.14, Evacuation of U.S. Citizens and Designated Aliens from Threatened Areas Abroad, 2013, 2017. 11. 30-tól hatályos verzió, 13.

⁴² Joint Publication 3-68, Non-combatant Evacuation Operations, 2015, I-1. a.

Egyesült Királyság

Az Egyesült Királyság evakuációs műveletekre vonatkozó doktrínája szerint a kimenekítésre jogosult személyek között olyan külföldiek is lehetnek, akikért a brit kormány vagy a nagykövetség felelősséget vállalt. A konkrét személyek jogosultságát az Egyesült Királyság Határügynöksége és a Külügyi- és Nemzetközösségi Minisztérium fogja megítélni.⁴³ Tehát alapvetően politikai döntés annak a megállapítása, mely külföldiek kimentésére kerül sor. Ezen túl a doktrína még külön értekezik a szövetséges államokból származó kimenekítendőkhöz által okozott logisztikai és politikai nehézségekről.⁴⁴

Brazília

Brazília is rendelkezik egy részletes, nyilvánosan elérhető doktrínával a témában. A dokumentum a kimenekítendő személyek meghatározásáról úgy rendelkezik, hogy ezek a személyek lehetnek nem létfontosságú brazil katonák, brazil állampolgárok, valamint előre meghatározott külföldi személyek.⁴⁵ A konkrét jogállásokat részletesen kategorizálja is a doktrína. Így a kimenekítendő személyek sorrendje ez:

1. Brazil állampolgárok
2. Olyan külföldiek, akiknek közeli hozzátartozói brazil állampolgárok
3. Nem brazilok, akik a brazil kormánynak dolgoznak
4. Nem brazilok, akik súlyos betegek vagy sérültek, illetve akiknek az élete közvetlen veszélynek van kitéve
5. Mások (akiket a nagykövetség vagy az összefegyvernemi parancsnokság parancsnoka meghatároz)⁴⁶

Tehát Brazília kész egyrésztől meghatározott jogállású külföldi személyek megmentésére, másrészt viszont eseti döntés alapján vagy súlyos veszélyeztettség esetén is kimenekíthetnek idegen állampolgárt.

Spanyolország

A már említett államokhoz hasonlóan Spanyolország kimenekítési műveletekre vonatkozó doktrínája is különbséget tesz a spanyol állampolgárok, az Európai Unió állampolgárai és a diplomáciai személyzet által meghatározott egyéb személyek között.⁴⁷ A spanyol doktrína foglalkozik a menedékkérők kérdésével, amikor a nemzetközi jogra és szokásokra hivatkozva kifejezetten kimondja, hogy a menedékkérők is Spanyolországba szállíthatóak. Az erről történő döntésig pedig segítséget kell nyújtani nekik, és nem engedhetők át más államba.⁴⁸

⁴³ Joint Doctrine Publication 3-51: Non-Combatant Evacuation Operations, 2021. 1.2.

⁴⁴ JDP 3-51. 4.11.

⁴⁵ MD33-M-08, Manual de operações de evacuação de não combatentes, 2020, (továbbiakban: MD33-M-08), 64.o.

⁴⁶ MD33-M-08 5.5.1.

⁴⁷ PDC-3.4.2 Doctrina Conjunta NEO, 2016, (továbbiakban: PDC-3.4.2) 0102

⁴⁸ PDC-3.4.2 0519-0521.

NATO

Arról explicit módon nem nyilatkozik a NATO releváns doktrínája, mi történik, ha nem NATO tagállam állampolgárát kell kimenekíteni a művelet során. Ugyanakkor a fogalom meghatározásoknál a vészhelyzeti kimenekítési tervre vonatkozó bekezdés kifejezetten említi, hogy a diplomáciai képviselő feladata a saját állampolgárok és a külföldiek evakuációját szolgáló terv elkészítése.⁴⁹ Ezzel szemben később azt hangsúlyozza a terv, hogy a kimenekítettek a saját államukba térnek haza.⁵⁰ A doktrína tartalmazza továbbá azt is, y hogyan kell felkészülni arra, ha az evakuációban részt nem vevő személyek folyamodnak menekültként vagy oltalmazotti státuszért a végrehajtást végző csapatoknál.⁵¹

2. táblázat: Külföldiek védelme

Szervezetek, államok	Más országok állampolgárai
EU	Igen, gyakorlat alapján
NATO	Eseti döntés
USA	Konkrét jogállások és eseti döntés
Kína	Igen, gyakorlat
Oroszország	Igen, gyakorlat
UK	Eseti döntés
Kanada	Igen, gyakorlat
Brazília	Konkrét jogállások és eseti döntés
Spanyolország	EU és eseti döntés
Magyarország	Igen, gyakorlat
Izrael	Igen, gyakorlat
Franciaország	Igen, gyakorlat

Saját szerkesztés, kiegészítve a történelmi részben ismertetett államokkal

Az összes vizsgált szereplő kész tehát a vele kapcsolatban álló külföldi állampolgárok biztonságba helyezéséről gondoskodni. Ez a megállapítás még általánosabbá tehető, ha hozzá számoljuk ehhez az előző részben ismertetett akciók közül azokat, ahol további államok menekítettek ki külföldi személyeket.

A külföldi személyek kimenekítése jellemzően történhet előre meghatározott jogállásokba tartozás, illetve egyedi politikai vagy diplomáciai döntés alapján. A vizsgált információk szerint három jellemző csoport azonosítható a külföldi kimenekítendőkhöz. Egyrészt jellemző a végrehajtó állam számára munkát végző, vagy amúgy segítséget nyújtó külföldiek biztonságba

⁴⁹ AJP-3.4.2, Allied Joint Doctrine for Non-combatant Evacuation Operations, 2013, (továbbiakban: AJP-3.4.2.) II rész, fogalmak és definíciók 1. oldal a.

⁵⁰ AJP-3.4.2. 0504. c.

⁵¹ AJP-3.4.2., 0504. l.

helyezése. Legalább ennyire fontos a saját állampolgárok hozzátartozóiról való gondoskodás is. Legvégül pedig nagyon jellemző a szövetséges államok polgárainak való segítségnyújtás.

4. Következtetések

Az előző két részben megállapítottam tehát, hogy egyrészt a kimenekítési műveletek jóval gyakoribbak, mint a túszszabadítási akciók, másrészt pedig rendkívül jellemző, hogy egy állam külföldi személyeket is evakuáljon a sajátjai mellett. Miként hat ez a két megállapítás az állampolgárok külföldi védelméről szóló vitára?

Véleményem szerint e két körülmény következtében erősen megkérdőjelezhető, hogy az állampolgárok külföldi védelmének elmélete továbbra is releváns a gyakorlat szempontjából. Ez pedig nemcsak az elmélet jogszerűségéről szóló vitában hozható fel érvként, hanem arra is rávilágít, hogy milyen új irányokba kellene inkább elindulnia a szakirodalomnak.

Az a körülmény, hogy a kimenekítési műveletek gyakoribbak a túszszabadítási akcióknál azért fontos, mert az állampolgárok védelméről szóló vitát leginkább az utóbbi szituációkról való gondolkodás határozza meg. Ezt támasztja alá az is, hogy az entebbei incidenst tartják sokan az állampolgárok külföldi védelme legjobb példájának.

A kimenekítési műveletek jellemzői alapvetően eltérnek a túszszabadítási akciók ismertett tulajdonságaitól. Végrehajtásukat adott államban uralkodó általános biztonsági helyzet indokolja, nem pedig állampolgárokat ért közvetlen támadás.⁵² Ráadásul az sem elképzelhetetlen, hogy egy állam beleegyezzen abba, hogy ilyen akciót hajtsanak végre a területén. Ezeket a megállapításokat a tanulmányban bemutatott műveletek jól alátámasztják.

Az előbbieket következtében pedig erősen megkérdőjelezhető, hogy valóban szükség van-e egy rendkívül vitatott és kockázatos⁵³ elméletre, hiszen a gyakorlat nem igazolja vissza a szükségességét.

Legalább ennyire fontos az a körülmény, hogy a külföldi állampolgárok jellemző, sőt gyakorta meghatározó szereplői egy-egy kimenekítési műveletnek. Az állampolgárok külföldi védelmének elmélete logikusan arra a speciális szituációra van kialakítva, hogy egy állam a saját polgárait védi meg. Szerzők elvétve foglalkoznak ebben a kontextusban a külföldi állampolgárok kérdéskörével.⁵⁴ Ezek a megközelítések ugyanakkor nem tudnak olyan helyzetre reagálni, amikor a kimenekítés többségében külföldi személyeket érint, holott erre is számtalan gyakorlati példa található.

Azon túlmenően, hogy a fenti megállapítások új érvként szolgálnak az állampolgárok külföldi védelmének elmélete ellen, arra is rávilágítanak, hogy bizonyos szempontból

⁵² Ruys 2008. 264.

⁵³ John R. Dugard: Diplomatic Protection. Document A/CN.4/506 and Add. 1, (2000) https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_506.pdf (2024.06.30.) 220.

⁵⁴ Ruys 2008. 268. Dugard 2000. 220. Eichensehr 2008. 462., Natalino Ronzitti: Rescuing Nationals Abroad Revisited In: Journal Of Conflict & Security Law, vol. 24., no. 3. (2019) 432.

szükséges ennek a vitának a meghaladása. Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a témával egyáltalán nem szükséges többet foglalkozni.

Egyrészt a *jus ad bellum* szempontjából érdemes lehet különösen a fogadó állam beleegyezése vagy épp az ENSZ Biztonsági Tanácsa által adott felhatalmazás esetleges kérdéseivel foglalkozni.⁵⁵ Egészen pontosan az itt felhozott érvek alátámasztják azt, hogy a jelenlegi normák felülírása helyett sokkal biztosabb kiindulópont a jelenleg hatályos jogon belül keresni a megoldásokat. Ahogyan a gyakorlati példákból láttuk, az államok már többször is beleegyeztek vagy toleráltak a területükön végrehajtott kimenekítési műveleteket. Ez egyébként az akció végrehajtását jóval biztonságosabbá és könnyebbé teszi.⁵⁶

Ha a beleegyezés megszerzése nem lehetséges, az állampolgárok külföldi védelméről szóló vita meghaladása – különösen a külföldi személyek kimenekítését tekintve –, eltörébe hozhatja az ENSZ Biztonsági Tanácsához fordulás lehetőségét. Habár ez a szerv még nem adott felhatalmazást kimenekítési műveletek végrehajtására⁵⁷, az ENSZ Alapokmány VII. fejezet 42. cikke alapján már rendelkezik ezzel a joggal.

Másrészt viszont az itt felhozott érvek arra is rávilágítanak, hogy nem csak a *jus ad bellum* keretein belül szükséges ezzel a témával foglalkozni. A kimenekítési műveleteknek lehetnek például humanitárius jogi szempontból releváns kérdései. Ugyanígy érdekfeszítő problémákat vethet fel a külföldi állampolgárok evakuációja, akár menekültjogi vagy emberi jogi szempontból is.

Felhasznált irodalom

Gregory Bal: Operation Babylift and Frequent Wind In: <https://www.afhistory.af.mil/FAQs/Fact-Sheets/Article/458955/1975-operation-babylift-and-frequent-wind/> (2024.06.30.)

Mitchell Bard – Howard Lenhoff: Ethiopian Jewry: America's Role in the Rescue of Ethiopian Jewry In <https://www.jewishvirtuallibrary.org/america-s-role-in-the-rescue-of-ethiopian-jewry> (2024.06.30.)

Sam Dudin: The historical characteristics of non-combatant evacuation operations In: http://www.dstl.gov.uk/downloads/04-05_Sam_Dudin.pdf (2021.11.13.) A tanulmányt a 2011. évi 28. International Symposium on Military Operational Research-ön mutatták be, a dolgozat szerzője rendelkezik egy online verzióval.

John R. Dugard: Diplomatic Protection. Document A/CN.4/506 and Add. 1, (2000) https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_506.pdf (2024.06.30.)

Kristen E. Eichensehr: Defending Nationals Abroad: Assessing the Lawfulness of Focible Hostage Rescues. Virginia Journal Of International Law, vol. 48. no 2. (2008)

⁵⁵ Ruys 2008. 267.

⁵⁶ Ruys 2008. 268.

⁵⁷ Ronzitti 2019. 445.

Gidget Fuentes: Afghanistan Exit Latest in Long History of U.S. Noncombatant Evacuation Missions In: <https://news.usni.org/2021/08/17/afghanistan-exit-latest-in-long-history-of-u-s-noncombatant-evacuation-missions> (2024.06.30.)

David J. Gordon: Use of force for the protection of nationals abroad: The Entebbe incident. Case Western Reserve Journal of International Law, vol. 9., no. 1. (1977)

Francis Grimal – Graham Melling: The Protection of Nationals Abroad: Lawfulness or Toleration? A Commentary. Journal of Conflict & Security Law, vol. 16., No. 3. (2012). DOI: <https://doi.org/10.1093/jcs/kr021>

Cindy Hurst: Compelling Reasons for the Expansion of Chinese Military Forces In: <https://www.armyupress.army.mil/Journals/Military-Review/English-Edition-Archives/November-December-2017/Compelling-Reasons-for-the-Expansion-of-Chinese-Military-Forces/> (2024.07.01.)

Glenn Kessler: Numbers behind Afghanistan evacuation come into focus In: <https://www.washingtonpost.com/politics/2022/05/25/numbers-behind-afghan-evacuation-come-into-focus/> (2024.06.30.)

Laura Lambert: Operation Eagle Claw In: <https://www.britannica.com/event/Operation-Eagle-Claw> (2024.06.30.)

Jennifer Brick Murtazashvili: The Collapse of Afghanistan In: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/the-collapse-of-afghanistan/> (2024.06.30.)

Natalino Ronzitti: Rescuing Nationals Abroad Revisited. In: Journal Of Conflict & Security Law, vol. 24., no. 3. (2019). DOI: <https://doi.org/10.1093/jcs/krz030>

Tom Ruys: The ‘Protection of nationals’ doctrine revisited. Journal of Conflict & Security Law, vol. 13., no. 2. (2008). DOI: <https://doi.org/10.1093/jcs/krn025>

Solomon E. Salako: Forcible Protection of Nationals Abroad and Humnitarian Intervention: Might or Right? International Law Research, vol. 5, no. 1 (2016). DOI: <https://doi.org/10.5539/ilr.v5n1p152>

Szórád Tamás: Várd a váratlant! https://airbase.blog.hu/2021/11/30/var_d_a_varatlant_128 (2024.06.30.)

Szórád Tamás: Sivatagi Karaván – Kimenekítő Művelet Szudánban. https://airbase.blog.hu/2023/11/20/sivatagi_karavan_kimenekito_muvelet_szudanban (2024.06.30.)

Tarján M. Tamás: Véget ér a szuezi válság. In: <https://rubicon.hu/kalendarium/1957-aprilis-24-veget-er-a-szuezi-valsag> (2024.06.30.)

Tomas C. Wingfield – James E. Meyen: Lillich on the Forcible Protection of Nationals Abroad. International Law Studies vol. 77. (2002)

The Larnaca Incident. <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1978/02/24/the-larnaca-incident/7193e2e0-62d9-4031-9206-dfb812fabb8e/> (2024.06.30)

Final Combat: The Mayaguez Incident at Koh Tang In <https://www.nationalmuseum.af.mil/Visit/Museum-Exhibits/Fact->

[Sheets/Display/Article/196018/final-combat-the-mayaguez-incident-at-koh-tang/](#)
(2024.06.30.)

This Week in Jewish History Operation Solomon: Israel airlifts 14,000 Ethiopian Jews to safety in unparalleled mission. In <https://www.worldjewishcongress.org/en/news/this-week-in-jewish-history--operation-solomon-israel-airlifts-14000-ethiopian-jews-to-safety-in-unparalleled-mission-5-3-2020> (2024.06.30.)

Prime Minister praises military effort in Libyan evacuations. In: <https://www.gov.uk/government/news/prime-minister-praises-military-effort-in-libyan-evacuations> (2024.06.30)

Operation MOBILE. In: <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/services/operations/military-operations/recently-completed/operation-mobile.html>
(2024.06.30.)

Yemen crisis: China evacuates citizens and foreigners from Aden. In: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-32173811> (2024.06.30.)

Russia flies nationals out of Afghanistan on Putin's orders. In: <https://www.reuters.com/world/asia-pacific/russia-evacuate-more-than-500-citizens-afghanistan-interfax-2021-08-25/> (2024.06.30.)

How France led the evacuation of foreigners from Khartoum. In: <https://www.economist.com/sudanrescue> (2024.06.30.)

Eddig összesen 325 embert mentettek ki Izraelből a Magyar Honvédség repülőgépei. https://hvg.hu/itthon/20231009_Szijjarto_kulugyminiszterium_Izrael_honvedseg_haboru_kimenekites_magyar_allampolgarok (2024.06.30.)

U.S. invasion of Grenada. In <https://www.britannica.com/event/U-S-invasion-of-Grenada>
(2024.06.30.)

EU completes evacuation of diplomatic staff from Kabul but keeps 'core team' on the ground. In: <https://www.euronews.com/my-europe/2021/08/26/eu-completes-evacuation-of-diplomatic-staff-from-kabul-but-keeps-core-team-on-the-ground> (2024.06.30.)

Katonai doktrínák

AJP-3.4.2, Allied Joint Doctrine for Non-combatant Evacuation Operations, 2013.

Joint Publication 3-68, Non-combatant Evacuation Operations, 2015.

Joint Doctrine Publication 3-51: Non-Combatant Evacuation Operations, 2021.

MD33-M-08, Manual de operações de evacuação de não combatentes, 2020. 64.

PDC-3.4.2 Doctrina Conjunta NEO, 2016.

REVISION OF THE DEBATE ON THE PROTECTION OF NATIONALS ABROAD

The question of how a state can protect its citizens in danger abroad is the subject of intense debate in international law literature. The subject of this paper is not the legality of this theory, but the extent to which its terms and characteristics are consistent with the various operations carried out in practice. In order to achieve this aim, the paper first provides a historical overview of relevant operations, noting that, to date, the majority of operations have been evacuations, as opposed to hostage rescue operations, which form the basis of the theory. Secondly, it will establish, through an examination of the relevant doctrines of individual states, that in these operations states do not only seek to protect their own citizens, but foreigners too. These foreigners are mostly persons who are somehow connected to the evacuating state. In the end the paper concludes that current debate on the protection of nationals abroad does not reflect to the operations carried out in state practice, therefore new arguments and areas of research should be established.

**NEMZETKÖZI MAGÁNJOGI, EURÓPAI JOGI ÉS
POLGÁRI ELJÁRÁSJOGI SZEKCIÓ**

DARNÓT SÁRA

Polgári Eljárásjogi Tanszék

Témavezető: dr. Varga István, tanszékvezető egyetemi tanár

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.27.Darnot>

A BÍRÁK SZEREPÉNEK MEGHATÁROZÁSA AZ ANYAGI PERVEZETÉSI JOGOSULTSÁGOK TÜKRÉBEN – AZ ANYAGI PERVEZETÉS FELÜLVIZSGÁLATA A MÁSODFOKÚ ELJÁRÁSBAN, GYAKORLATI SZEMPONTBÓL

Bevezetés

Jelen tanulmányban a bírák perjogi szerepének meghatározására teszek kísérletet a Polgári Perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (a továbbiakban: Pp.) alapelvei és azok kikényszerítése, kikényszeríthetősége szempontjából. A polgári per rendeltetése, hogy keretet biztosítson a magánjogi jogviták tisztességes eljárás útján történő és hatékony rendezéséhez, valamint meghatározza a bíróságok feladatát ebben a viszonyrendszerben az Alaptörvény 25. cikk (2) bekezdése végrehajtása során.

A tanulmányban vizsgálom az igazságszolgáltatáshoz való jog érvényesítését az Alaptörvény XXVIII. cikkében foglaltak szerint, beleértve a pártatlan bíróhoz való jogot, a nyilvánosságot, a tisztességes eljárást és az észszerű idő elvét. Rávilágítok arra, hogy a Pp. preambuluma kiemelten foglalkozik a tisztességes eljáráshoz való joggal és a perkoncentrációval, de nem deklarálja az Alaptörvény XXVIII. cikkének teljes körű végrehajtását. A bírói feladatok körében különösen fontos a koncentrált per, amely a felek és a bíróság jogait és kötelezettségeit szabályozza a hatékonyság érdekében. Az új Pp. és a régi Pp. közötti különbségeket is elemzem, különös tekintettel a tisztességes eljáráshoz való jogra és annak érvényesítésére. Megvizsgálom, hogy a Pp. alapján milyen mértékben kikényszeríthetők az alapjogok, különösen a sérelemdíj iránti igény érvényesítése során.

Ezen túlmenően, a tanulmányban kitérek arra is, hogy az új Pp. nem biztosít önálló jogalapot az alapjogok megsértése esetén, hanem az anyagi pervezetés és annak jogorvoslati lehetőségei révén igyekszik biztosítani a jogszerűséget. Az anyagi pervezetés szabályainak megsértése és annak jogkövetkezményei kapcsán a tanulmányban részletesen elemzem a bírói gyakorlatot és annak változásait az új Pp. fényében. Az anyagi pervezetés kikényszerítése különösen fontos kérdés, ami eljárási és anyagi jogi szempontból is jelentős. A tanulmány végkövetkeztetése szerint az új Pp. keretei között léteznek az igazságszolgáltatáshoz való jog hatékony érvényesítésére törekvő mechanizmusok, de ezek nem mindig biztosítják az alapjogok teljes körű érvényesülését.

I. A bírák szerepének meghatározása – az alapelvek szemszögéből

A Pp. preambuluma szerint a törvény megalkotására a felek felelős pervitelén és a bíróság aktív pervezetésén alapuló, a koncentrált per feltételeit biztosító szabályozás megteremtése céljából, a magánjogi jogviták tisztességes eljárás elvén nyugvó rendezése és az anyagi jogok hatékony érvényre juttatása érdekében az Alaptörvény 25. cikk (2) bekezdése végrehajtása érdekében került sor.

A megfogalmazásból kiolvasható: a polgári eljárást szabályozó törvény által szem előtt tartott célok és alapelvek (i) a perkoncentráció, amely a felek felelős pervitelén és a bíróság aktív pervezetésén alapul; (ii) a tisztességes eljáráshoz való jog; és (iii) az Alaptörvény 25. cikk (2) bekezdésében foglaltak érvényesítése.

1. Az igazságszolgáltatáshoz való jog érvényesítése

Az Alaptörvény XXVIII. cikke mondja ki, hogy „mindenkinek joga van ahhoz, hogy [...] valamely perben a jogait és kötelezettségeit törvény által felállított, független és pártatlan bíróság tisztességes és nyilvános tárgyaláson, ésszerű határidőn belül bírálja el.”

Az Alaptörvény e szakasza tartalmazza a (polgári) eljárásjog alapelveinek alkotmányos háttérét: a pártatlan bíróhoz való jogot, a nyilvánosság jogát, a tisztességes eljáráshoz való jogot és az ésszerű idő elvét. A fegyverek egyenlőségének elvét a szakasz kifejezetten nem tartalmazza, de az Alkotmánybíróság (büntetőügyben hozott határozatával)¹ a tisztességes eljáráshoz való jog részjogosítványai közt nevesítette.

Látható, hogy a Pp. preambuluma az igazságszolgáltatáshoz való joghoz fűződő alapelvek közül önállóan nevesíti a tisztességes eljáráshoz való jogot, valamint az ésszerű idő elvét a perkoncentráció és a perhatékonyság célként való kitűzésével. Végrehajtandó alaptörvényi rendelkezésként azonban nem az ezen elveket deklaráló XXVIII. cikket, hanem a 25. cikk (2) bekezdését jelöli meg.

Az Alaptörvény 25. cikk (2) bekezdése akként rendelkezik, hogy „a bíróság dönt [...] magánjogi jogvitában [...]”. Az ÁLLAM fejezetben szereplő szabály nem tartalmazza a tisztességes eljáráshoz való jog, mint alapjog megjelölését, és a Pp. is csupán felsorolás szintjén említi, nem jelöli meg azonban az Alaptörvény XXVIII. cikkét végrehajtandó szabályként. Ahogy azonban az Alkotmánybíróság egy korábbi döntésében kifejtette,² az igazságszolgáltatási tevékenység a bíró ítélkezésénél szélesebb tartalmat fog át. Abból tehát, hogy a Pp. preambulumban nem az Alaptörvény XXVIII. cikke, mint az igazságszolgáltatáshoz való jogot annak részjogosítványjaival együttesen tartalmazó szabály szerepel végrehajtandó alaptörvényi rendelkezésként, hanem az Alaptörvény 25. cikke, azaz a hatalommegosztás körében az állam szervezetében az igazságszolgáltató hatalom

¹ 22/2014. (VII.15.) AB határozat [49] bekezdés

² 1481/B/1992. AB határozat

letéteményesét kijelölő szervezeti szabály (ami egyúttal – helyesen – a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CXI. törvény alapját képezi), arra a következtetésre lehet jutni, hogy a bíróságoknak a Pp. alkalmazása során nem feladata az Alaptörvény XXVIII. cikkében megjelölt alapjogok érvényre juttatása, csupán az államszervezetben az ítélkezési tevékenység ellátása a Pp.-ben kijelölt keretek szerint.

2. A bíróságok feladata

A Pp. preambulumban felhívott rendezőelvek közül a koncentrált per kiemelkedő szerepet tölt be: a szabályozás kialakításában, illetve, a felek és a bíróság eljárási jogainak és kötelezettségeinek meghatározása körében is. Ezt az elvet a Pp. 3.§-a támogatja, ami kötelezettséget ró a bíróságra és a felekre a perkoncentráció elvének érvényesítésében. A felek tekintetében a Pp. 4.§-a megismétli és részletezi ezt a kötelezettséget, amelyet a bíróságnak a Pp. 6.§-a szerint a Pp.-ben meghatározott módon és eszközökkel kell elősegítenie.

Akkor látható igazán a szabályozás hiányossága, ha szembeállítjuk a régi Pp.³ 2017. december 31-ig hatályos⁴ szabályaival,⁵ miszerint a bíróságnak az a feladata, hogy – összhangban az 1. §-ban foglaltakkal – a feleknek a jogviták elbírálásához, a perek tisztességes lefolytatásához és észszerű időn belül történő befejezéséhez való jogát érvényesítse. A régi Pp.-nek az 1.§ szerint az volt a célja, hogy a természetes személyek és más személyek vagyoni és személyi jogaival kapcsolatban felmerült jogviták bíróság előtti eljárásban való pártatlan eldöntését az e fejezetben meghatározott alapelvek érvényesítésével biztosítsa. Az alapelvek között megjelenik a hivatalbóli eljárás tilalma, a bíróság függetlensége és a nyilvánosság elve. A régi Pp. 8.§-a szerint a bíróság köteles biztosítani, hogy a felek és a per többi résztvevője jogait rendeltetésszerűen gyakorolják és perbeli kötelezéseiknek eleget tegyenek.

A Pp. tehát azért, hogy az Alapelvek között már nem tartalmazza a tisztességes eljáráshoz való jogot, csupán a hatékonyságot tűzi ki célul, ami formalizált eljáráshoz, és ezáltal formalizált, ún. „eljárási igazságot” tükröző döntések meghozatalához vezet. Kérdés, hogy ebben a szabályozási környezetben kikényszeríthető-e az igazságszolgáltatással kapcsolatos alapjogok érvényesülése a Pp.-ben?

II. Az igazságszolgáltatáshoz való joggal kapcsolatos alapjogok kikényszerítése a Pp.-ben

A régi Pp. 2.§ (3) bekezdése önálló jogalapot teremtett arra, hogy ha a bíróság elmulasztja a 2.§ (1) bekezdésében foglalt feladatát – vagyis a feleknek a jogviták elbírálásához, a perek tisztességes lefolytatásához és az észszerű időn belül történő befejezéséhez való jogai

³ A Polgári Perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (a továbbiakban: régi Pp.)

⁴ A régi Pp.-nek a bíróság feladatairól szóló szabályai történeti fejlődésének bemutatása meghaladja jelen tanulmány kereteit.

⁵ Régi Pp. 2.§

érvényesítését –, akkor a felek az alapvető jogukat ért sérelemre hivatkozással sérelemdíjra tarthattak igényt, ha a sérelem jogorvoslati eljárásban nem volt orvosolható.

Az utóbbi feltételről a Kúria leszögezte⁶: a régi Pp. 2. § (1) bekezdése a perek tisztességes lefolytatásához és észszerű időn belül történő befejezéséhez való jogot biztosítja. A (2) bekezdésének első mondata értelmező rendelkezés, a második mondat jogérvényesítési korlátot állít fel. Ez a bekezdés önálló eljárási jogot nem biztosít a feleknek. A régi Pp. 2. § (3) bekezdése alapján az (1) bekezdésében foglalt teljesítésének elmulasztása esetén a fél – az alapvető jogait ért sérelemre hivatkozással – sérelemdíjra tarthat igényt, feltéve, hogy a sérelem jogorvoslati eljárásban nem orvosolható. Ha az (1) bekezdésben foglalt teljesítésének elmulasztásából eredően a fél kárt is szenved és az a jogorvoslati eljárásban nem orvosolható, a szerződésen kívül okozott károkért való felelősség szabályai szerint követelheti a jogsértőtől kárának megtérítését. A régi Pp. 2. § (1)-(3) bekezdései összevetéséből következően az (1) bekezdésben foglalt kötelezettség megsértése felülvizsgálati eljárásban nem orvosolható, az erre alapított igény elbírálása külön perre tartozik.

A Kúria ezzel tovább részletezte korábbi álláspontját,⁷ miszerint az ügy érdemi elbírálására kiható eljárási jogszabálysértésnek minősül, ha a másodfokú bíróság eljárása során nem érvényesíti a peres feleknek a tárgyaláshoz való jogát. Annak ellenére, hogy a nyilvánosság elve és a tisztességes eljáráshoz való jog sérelme – mivel ez jogorvoslati eljárásban (tárgyalás tartásával) orvosolható –, nem önálló igényt, hanem a felülvizsgálati kérelem megalapozottságát jelenti.

A bírói gyakorlat ennek ellenére számos esetben megalapozottnak találta az ilyen jellegű igényeket.

A BH2021.110. sz. döntésben kimondta a Kúria, hogy a tisztességes eljáráshoz való jog sérelmével jár, ha a másodfokú bíróság a peres félre hátrányosan csak az ügy érdemében hozott határozatában közli a féllel, hogy a pertárgy értékét a fél által megjelölttől vagy az elsőfokú bíróság határozatában írtaktól eltérően határozta meg, emiatt jóval magasabb első- és másodfokú perköltségfizetési kötelezettség terheli. A felperesek felülvizsgálati kérelmükben nem a pertárgyérték meghatározását, annak módját, és nem is az annak alapján megállapított perköltségre – ideértve a le nem rótt eljárási illeték megfizetésére – vonatkozó rendelkezést, hanem az annak megállapítását megelőző eljárás módját sérelmezték. A Kúria egyetértett a felperesekkel abban, hogy a másodfokú bíróság akkor járt volna el helyesen, ha a fellebbezést benyújtó felpereseket előzetesen tájékoztatja, hogy a per tárgyának értékét – az régi Pp. 26. §-ában meghatározott jogosultsága alapján – eltérően határozta meg az elsőfokú bíróságtól, mert ekkor lettek volna a felperesek abban a helyzetben, hogy helyesen felmérjék a fellebbezés következtében az esetleges pervesztességük anyagi következményeit, és ennek ismeretében eldöntsék, fenntartják-e a fellebbezésüket. Mivel ez az előzetes tájékoztatás elmaradt, ez az adott tényállás mellett a felperesek eljárási jogainak gyakorlására kiható, méltánytalan helyzetet eredményezett, ami a tisztességes eljáráshoz való joguk megsértését jelenti. Ez az eljárási

⁶ BH2019. 16.

⁷ BH2013. 75.

szabálysértés kizárta, hogy a Kúria a felülvizsgálati kérelmében állított egyéb jogszabálysértéseket érdemben vizsgálja.

Az új Pp. nem tartalmaz ehhez hasonló, önálló jogalapként érvényesíthető szabályt arra, ha a bíróság nem érvényesíti a felek alapjogait. Szélesebb körben szabályozza azonban a bíróság közrehatási tevékenységét, és annak konkrét megjelenését, az anyagi pervezetést (Pp. 237.§), és ennek megsértése esetén jogorvoslati jogot biztosít (Pp. 384.§).

A Pp. hatálybalépését követő „átmeneti időszakban”, vagyis, amikor még jelentős számú eljárás volt folyamatban a régi Pp. hatálya alatt, a bírói gyakorlat vizsgálta, hogy lehet-e a Pp. alapján önálló sérelemdíj-igényt érvényesíteni az alapjogok érvényesülésének elmaradása esetén, vagy a régi Pp. hatálya alatt folyó ügyben, az anyagi pervezetés szabályainak megsértését állítani.

A BH2021.42. sz. döntés alapjául szolgáló ügyben a Kúria azt vizsgálta, hogy a régi Pp. hatálya alatt folyamatban volt ügyben, az ügy lezárását követően, amelyre 2018. január 1-je, vagyis a Pp. hatálybalépését követően került sor, van-e lehetőség a régi Pp. 2.§ (3) bekezdése szerinti igényt érvényesíteni. Kimondta, hogy a per észszerű időn belül történő befejezéshez való jog sérelmére alapított igényérvényesítés esetén az alapul szolgáló magánjogi jogviszony a jogerős ítélet meghozatalakor jön létre, így – ha ez a régi Pp. hatálya idején történt – a régi Pp. 2. § (3) bekezdésének ekkor hatályos rendelkezéseit kell alkalmazni. Ezzel lehetőség nyílt a Pp. alatt a régi Pp. hatálya alatt folyt ügyekben bekövetkezett alapjogi sérelmekért igényt érvényesíteni.

Nincs azonban lehetőség régi Pp. alatt folyamatban volt ügyekben a Pp. által jogszabályi szinten bevezetett anyagi pervezetés szabályainak sérelmére hivatkozással igényt érvényesíteni – mondta ki a Debreceni Ítéltábla a BDT2022. 4472. sz. eseti döntésében, miszerint az anyagi pervezetés jogintézményét a 2018. január 1-jén hatályba lépett Pp. vezette be, azt az 1952-es Pp. norma szintjén nem ismerte. Nem hivatkozhat eredményesen ezért a fél az 1952-es Pp. hatálya alá tartozó eljárásban a bíróság anyagi pervezetési kötelezettségének a megsértésére.

Mindebből következik, hogy a Pp. alapján ilyen jellegű, alapjogok kikényszerítését célzó igényérvényesítésre nincs lehetőség.

Kérdés, hogy a bíróság közrehatását jelentő anyagi pervezetési szabályok hatékony kikényszerítésére van-e lehetőség a Pp. alapján.

III. Az anyagi pervezetés kikényszerítése a Pp.-ben

A Pp. 370.§ (4) bekezdése a másodfokú bíróság felülbírálati jogkörének korlátai kapcsán rögzíti, hogy: *„ha a másodfokú bíróság az ügygel kapcsolatos, az elsőfokú bíróságtól eltérő anyagi jogi álláspontjának következményeként azt állapítja meg, hogy az elsőfokú bíróság által végzett anyagi pervezetés az érintett kérdéshez kapcsolódóan nem volt megfelelő, ezt a felek tudomására hozza és a fellebbező fél kérelmére veszi figyelembe. Ilyen esetben a másodfokú bíróság a továbbiakban a 369. § (4) bekezdésében meghatározottak szerint jár el.”* A

másodfokú bíróság anyagi pervezetése tehát kérelemhez kötött, így az elsőfokú bíróság a törvényben foglalt kötelezés alapján kell, hogy ezt a tevékenységet elvégezze.

A Pp. 384.§ rendelkezik a másodfokú bíróság anyagi pervezetéssel kapcsolatos felülbírálati jogkör keretében hozható döntéseiről. Eszerint, „*az elsőfokú bíróság ítéletének hatályon kívül helyezésére önmagában nem szolgálhat alapul, hogy a másodfokú bíróság az elsőfokú bíróság anyagi pervezetésével nem ért egyet. Kizárólag ezen okból a felek sem kérhetik az elsőfokú ítélet hatályon kívül helyezését.*” Szükséges tehát, hogy az anyagi pervezetés állított hibája elérje az eljárási szabálysértés szintjét, vagyis – összhangban Pp. 381.§-ával – a hatályon kívül helyezéshez szükséges, hogy az elsőfokú eljárás lényeges szabályainak megsértése az ügy érdemi eldöntésére kihasson, és annak orvoslása a másodfokú eljárásban lehetetlen vagy észszerűtlen legyen.

Az anyagi pervezetés azonban nem csak eljárási szabálysértésnek minősülhet, hanem az anyagi jogi felülbírálat körében is szerepe van. A Pp. 369.§ (4) bekezdése szerint: „*a másodfokú bíróság az elsőfokú bíróság ítéletének, illetve eljárásának az anyagi pervezetéssel összefüggő részét csak az anyagi jogi felülbírálat részeként vizsgálhatja és minősítheti, úgy, hogy egyúttal köteles elvégezni a saját anyagi jogi álláspontja szerint helyes anyagi pervezetést és az ezzel összefüggő intézkedéseket megtenni.*” Ennek eredményeként a másodfokú bíróság vagy az ügy érdemében dönt a rendelkezésre álló adatok alapján, a Pp 383.§-a szerint, ha a fél nem nyilatkozik vagy a szükséges nyilatkozatot nem teszi meg, vagy a fél nyilatkozata és az elsőfokú eljárás szükség szerinti kiegészítése folytán az elsőfokú eljárásnak az ügy érdemi eldöntését befolyásoló hibája orvosolható. Ellenkező esetben az ítéletet hatályon kívül helyezi, ha nem lehet az ügy érdemében dönteni.

Felmerül tehát a kérdés, hogy az anyagi pervezetés elsősorban eljárásjogi, vagy anyagi jogi gyökerekkel rendelkezik-e. Amennyiben az anyagi pervezetést az anyagi jog érvényesítését biztosító szabályként értelmezzük, felülbírálata a Pp. 369.§ (4) bekezdés szerinti anyagi jogi felülbírálati jogkörben, a Pp. 384.§ (2) bekezdés a) pontja szerint, a Pp. 383.§ szerinti érdemi döntés meghozatalához vezet.

Ezzel szemben, ha az anyagi pervezetést eljárási szabályként értelmezzük, akkor felülbírálatára a Pp. 381.§ alapján van lehetőség, ha a szabálysértés az ügy érdemére kihatott, és annak orvoslása másodfokú eljárásban lehetetlen vagy észszerűtlen, vagyis, ha a Pp. 384.§ (2) bekezdés a) pontja szerinti eszközökkel nem orvosolható a szabálysértés, így a b) pont szerinti hatályon kívül helyezés jogkövetkezménye alkalmazandó. Fontos, hogy az anyagi pervezetés szabályainak megsértése akkor minősül lényeges szabálysértésnek, ha nem csupán a másodfokú bíróság egyet nem értésén, vagy a felek ilyen véleményén alapul.

A Pécsi Ítéltábla eseti döntésében mondta ki,⁸ hogy az anyagi jogi felülbírálatot – anyagi pervezetési hibát sérelmező fellebbezés esetén – megalapozhatja eljárási szabálysértésre történő hivatkozás is. A konkrét esetben a fellebbező fél nem hivatkozott jogszabálysértésként a bizonyítékok mérlegelésére irányadó jogszabályhely megsértésére, ezért a másodfokú bíróság felülbírálati jogköre nem terjedt ki arra, hogy azt vizsgálja, követett-e el az elsőfokú bíróság a bizonyítékok mérlegelése során olyan hibát, amely az anyagi jogi felülbírálat körében alapot

⁸ BDT2019. 4084.

adna az ítélet megváltoztatására. Indokolásában⁹ az Ítéletábrla tisztázta, hogy a tényállással kapcsolatos felülbírálati jogkör anyagi jogi jellegű, mivel a releváns tényállást mindenkor az anyagi jog jelöli ki. Az anyagi pervezetés felülbírálatát egyszerre eljárásí és anyagi jogi kérdésként is felmerülhet. Eljárásí abban az értelemben, hogy az anyagi pervezetés eljárásí cselekmény, így annak felülvizsgálata az eljárás szabályszerűségének értékeléseként is felfogható. A Pp. azonban egyértelművé teszi, hogy az anyagi pervezetés felülbírálatát nem eljárásjogi kérdés, hanem azt az anyagi jogi felülbírálat részeként kell kezelni. Ez nem jelenti azt, hogy a fellebbező fél konkrét eljárásjogi szabályok sérelmére ne hivatkozhatna a pervezetéssel összefüggésben (Pp. 381. §-hoz fűzött indokolás). Az alperes által kért anyagi jogi felülbírálatot megalapozta az általa e körben megjelölt eljárásí szabálysértésre – azaz a bizonyítási érdek szabályának téves alkalmazására, és ezzel összefüggésben az anyagi pervezetés hiányára – a jogszabályhely megjelölésével [Pp. 265. § és a Pp. 237. § (2) bekezdés] történt hivatkozás, ezért a másodfokú bíróság az alperes fellebbezése alapján az elsőfokú bíróság ítéletét érdemben felülbírálatónak találta.

A Kúria ezzel összhangban mondta ki, hogy amennyiben a másodfokú bíróság a felülbírálat során nem jut el az anyagi jogi felülbírálatig, fel sem merül az elsőfokú bíróság ítéletének és eljárásának anyagi pervezetéssel összefüggő vizsgálata.¹⁰ Döntésében részletesen foglalkozott az anyagi pervezetés másodfokú eljárásban betöltött szerepével. Visszaidézte, hogy az anyagi pervezetés fogalmát a jogalkotó a Pp. 237. §-ának rendelkezéseiben rögzítette, melyeket nem érintettek a 2020. évi CXIX. törvény (Pp. Novella) módosításai. A jogintézmény lényege, hogy a bíróság a Pp. 6. §-a szerint reá háruló közrehatási tevékenységével, a perkoncentráció elvének (Pp. 3. §) érvényesülése érdekében aktívan közreműködik a felek jogérvényesítésében, ennek során a Pp.-ben szabályozott eszközök és eljárásí keretek között elősegítve azt, hogy a döntéshez szükséges peranyag – amelynek szolgáltatása a feleket terheli (Pp. 4. §) – rendelkezésre álljon. Ennek körében a bíróság

– a felek perfelvételi nyilatkozataiban (ideértve a keresetlevélben foglaltakat is) észlelt hiányosságok pótlását, ellentmondások, hibák kijavítását segíti elő [Pp. 237. § (1) bekezdés];

– tisztázó tájékoztatást nyújt a feleknek a bizonyítandó tények köréről, a bizonyításra köteles fél személyéről, a szükséges bizonyítékok rendelkezésre bocsátásáról, illetve a bizonyítás indítványozása elmaradásának, a bizonyítás sikertelenségének következményeiről [Pp. 237. § (2) bekezdés];

– hozzájárul a jogvita kereteinek tisztázásához azzal, hogy a felek tudomására hozza az általuk hivatkozott jogszabályi rendelkezés általa eltérő értelmezését, a hivatalból figyelembe veendő tény észlelését, illetve azt, ha a kérelemhez jogszabály szerint nincs kötve, és lehetőséget biztosít a feleknek nyilatkozataik megtételére [Pp. 237. § (3) bekezdés a), b) és c) pontjai].

E feladatainak eszköztárát a Pp. 237. § (4) bekezdése az ügy körülményeitől függően a kérdésfeltevésben, a nyilatkozattételre felhívásban és a tájékoztatásadásban jelöli meg. Lényeges, hogy az anyagi pervezetés a felek kérelmének és jogállításának korlátai között

⁹ BDT2019. 4084. [38] bekezdés

¹⁰ BH2022. 47.

valószínűleg, azaz a bíróság e tevékenységének kereteit a felek e körben tett előadásai, nyilatkozatai jelölik ki [Pp. 237. § (5) bekezdés].

Az anyagi pervezetést tehát a bíróság egyrészt az eljárás kereteinek meghatározásával (elsődlegesen, de nem kizárólagosan a perfelvételi szakban), másrészt tartalmi oldalról, a felek nyilatkozatai, kérelmei, indítványai fogyatékoságainak (hibáinak, hiányosságainak) kiküszöbölését célzó, tehát a nyilatkozatok tartalmát irányító (orientáló) tevékenységével végzi. Lényeges azonban, hogy a bíróság soha nem veszi (nem veheti) át a felek rendelkezési jogából fakadó jogosultságait, kizárólag a felek által érvényesíteni kívánt anyagi jog keretein (a kérelmek és jogállítások korlátain) belül gyakorolhatja az anyagi pervezetést. Ez azt is jelenti, hogy a bíróság nem nyújt anyagi jogi kitanítást és jogi segítséget (tanácsadást) a felek anyagi jogai és érdekei érvényesítéséhez. Kiemelendő továbbá, hogy az anyagi pervezetés intézménye – éppen a fenti keretek és a rendelkezési elv érinthetlensége okán – a felek és jogi képviselőjük felelősségét nem telepíti át a bíróságra, kifejezetten az általuk kijelölt eljárási kereteken belüli és az érvényesített joghoz igazodó közrehatási tevékenységet jelent.

Az alábbiakban kísérletet teszünk arra, hogy a bírói gyakorlat alapján elhatároljuk az anyagi pervezetés eljárási és anyagi jogi értelmezését a másodfokú bíróságok szemszögéből.

1. Az anyagi pervezetés, mint eljárási szabály

A Kúria a BH2023. 248. sz. döntésével teremtette meg a joggyakorlatban alkalmazandó mércét az anyagi pervezetés felülbírálata körében az eljárásjogi szempontú értelmezéshez. Kimondta, hogy a jogerős ítélet hatályon kívül helyezésére okot adó lényeges eljárási szabálysértésnek minősül, ha a másodfokú bíróság a fél hiányos, nem kellően részletezett nyilatkozatai ellenére szükségtelennek tartja az anyagi pervezetést. Hozzátette, hogy a másodfokú bíróság tévesen állapította meg, hogy a másodfokú eljárás során szükségtelen az anyagi pervezetés és ennek keretében az elsőfokú bíróság anyagi pervezetésének korrigálása. Ez a téves álláspont a Pp. 370. § (4) bekezdése és az e jogszabályhely rendelkezése folytán alkalmazandó Pp. 369. § (4) bekezdése, továbbá a Pp. 237. §-a sérelmét eredményezte, ezek az eljárásjogi szabálysértések a jogvita érdemi elbírálására is kihatottak.

Hasonló módon az anyagi pervezetés elmaradását minősítette lényeges eljárási szabálysértésnek a Debreceni Ítéltábla,¹¹ ha az elsőfokú bíróság elmulasztja az anyagi pervezetés körében felhívni a fél figyelmét arra, hogy a tényállításának alátámasztása szakértői bizonyítás útján lehetséges, majd a másodfokú bíróság pótolja az elsőfokú bíróság eljárásának ezt a hiányát, és ennek eredményeként a fél indítványozza a szakértői bizonyítás lefolytatását, mégpedig úgy, hogy a másodfokú bíróság által végzett anyagi pervezetés és az azt követően tett indítvány következményeként a másodfokú eljárásban nem az elsőfokú bíróság által már megkezdett bizonyítás kiegészítése, hanem az elsőfokú eljárásban mellőzött teljes szakértői bizonyítás lefolytatása válik szükségessé. Ilyenkor a másodfokú bíróság annak ellenére

¹¹ BDT2020. 4123.

hatályon kívül helyezheti az elsőfokú ítéletet, hogy a fellebbezés csak az ítélet megváltoztatását kérte.

Megjegyzendő, hogy az utóbbi eset sem tekinthető „tisztán” eljárásjogi szempontú anyagi pervezetés felülbírálatának, ugyanis annak megítélése, hogy mely tényeket kell bizonyítani, illetve ezek közül melyek minősülnek szakkérdésnek, attól függenek, hogy mi az ügy érdeme és az érvényesíteni kívánt (anyagi) jog. A konkrét esetben az ítélőtábla azt állapította meg, hogy az alperes fellebbezése annyiban alapos, hogy az elsőfokú bíróság a rendelkezésére állt bizonyítékok helytelen értékelése alapján ítélte úgy, hogy szakértő bevonása nélkül, önmagában az adós közzétett mérlegadatai alapján megalapozottan megállapítható, mikor következik be az adós fizetéseképtelenséggel fenyegető helyzete. Ezáltal pedig az elsőfokú bíróság olyan releváns bizonyítás lefolytatását mulasztotta el, amelynek hiányában az ügy érdemében – a jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján – nem lehet dönten.

A Fővárosi Ítélőtábla egy friss eseti döntésében¹² – részben a korábbi gyakorlattól eltérve – jutott arra a következtetésre, hogy a bizonyítékok mérlegelésének felülbírálata körében a hibás (hiányos) anyagi pervezetés minősülhet az ügy érdemére kiható súlyos eljárási szabálysértésnek, ami az elsőfokú ítélet hatályon kívül helyezéséhez vezethet, abban az esetben, ha a tényállás feltáratlansága miatt nem lehet pótolni a szükséges anyagi pervezetést. Ebben az esetben a másodfokú bíróság részletes iránymutatást ad az elsőfokú bíróság részére az elsőfokú ítéletet hatályon kívül helyező végzésben arra nézve, hogy mire folytasson anyagi pervezetést és milyen tartalommal.

2. Az anyagi pervezetés, mint az anyagi jog érvényesítését biztosító szabály

Az anyagi pervezetést a Pp. 237.§ (5) bekezdése alapján a bíróság a felek kérelmének és jogállításának korlátain belül gyakorolja, amit a felek perbeli cselekményeik megtételekor szabadon felhasználhatnak.

Az anyagi pervezetést a kérelemhez kötöttséggel összefüggésben a Debreceni Ítélőtábla PJD2021.13. sz. döntésében értelmezte. Kimondta, hogy az érvényesített jog a kiindulópontja és a határa az anyagi pervezetésnek és az érdemi döntésnek. Kifejtette,¹³ a Pp. hatálybalépése előtt kialakult bírói gyakorlat lehetőséget látott arra, hogy – miután a bíróság nem volt kötve a felperes által megjelölt jogcímhez – ha a felperes keresete jogalapjaként a Csődtv. 40. § (1) bekezdésének valamely rendelkezését tévesen jelölte meg, úgy a bíróság hivatalból áttérjen a kereset más, helyes jogcímen történő megalapozottságának a vizsgálatára. A hatályos Pp. szabályai szerint azonban erre nincs lehetőség. A Pp. 170. § (2) bekezdés b) pontjának tételes rendelkezése alapján a keresetlevél érdemi részében fel kell tüntetni az érvényesíteni kívánt jogot a jogalap megjelölésével. A keresetlevélben tehát a felperesnek kifejezetten meg kell jelölnie, hogy az alperessel szemben milyen jogalapon, milyen jogát érvényesíti. Ehhez párosul, hogy a bíróság érdemi döntésének korlátját szabályozó Pp. 342. § (3) bekezdése kimondja a fél

¹² 8.Pf.20.182/2023

¹³ PJD2021.13. [14] bekezdés

által megjelölt joghoz való kötöttséget is, azaz az úgynevezett jogcímhez kötöttséget. A szabályozás egyértelmősége érdekében a korábbi „kérelem és nyilatkozat tartalom szerinti megítélése” elvét megfogalmazó rendelkezést a Pp. a bíróság általános intézkedési kötelezettségét szabályozó 110. § (3) bekezdésébe helyezte át, ami világossá teszi, hogy az alapvetően eljárásjogi és nem anyagi jogi nyilatkozatokra alkalmazható. Ez a rendelkezés tehát immár nem jogosítja a bíróságot arra, hogy a tartalom szerinti elbírálás elve alapján bírálja el a keresetet. Az érvényesített jog megnevezése azonos kiindulási alapot ad a bíróság és az alperes számára, de egyben kiindulópontja (a jogi érveléssel együtt) és a határa az anyagi pervezetésnek, az érdemi döntésnek, és viszonyítási pontja az anyagi jogerőhatásnak, valamint a perfüggőségnek.

Az anyagi pervezetés tartalmát tehát mindig az adott perben érvényesített jog határozza meg, amihez a bíróság kötve van. A bíróságnak a felet az általa megjelölt jog hatékony érvényesítésében kell elősegíteni, nem pedig egy elvont értelemben vett „jog” vagy „igény” érvényesítésében, sem az igazság felderítésében. Ez pedig a bíróságról a felekre helyezi annak terhét, hogy igényüket a megfelelő jogalapon érvényesítsék.

Szintén a kérelemhez kötöttség körében – a fél rendelkezési jogát tekintve – jelentős a Kúria BH2022. 48. sz. döntése. Eszerint a szerződés érvénytelenségének a megállapítása iránti perben a semmisség hivatalbóli észlelésére alapított anyagi pervezetés esetén az anyagi jogi felülbírálat során a hivatalból észlelt semmisségi ok alapján a keresetnek helyt adó döntés meghozatalát jelentő, a keresetet elutasító elsőfokú ítéletet megváltoztató vagy a keresetnek helyt adó ítéletet helybenhagyó döntés meghozatalának feltétele, hogy a felperes a keresetét módosítsa. A bíróság – a fél rendelkezési joga folytán – a felperes által a keresetben megjelölt jogalaptól nem térhet el. A Kúria indokolásában¹⁴ kifejtette, helyesen jutott arra a következtetésre a másodfokú bíróság, hogy a másodfokú eljárásban az anyagi pervezetést követően már nem volt mód fellebbezés és csatlakozó fellebbezés előterjesztésére, így a jogerős ítélet nem sérti a Pp. 372. §-át. Az I. rendű alperes által megjelölt további jogszabálysértések kapcsán a Kúria megjegyzi, hogy a keresetváltoztatás előterjesztése esetén lehet vizsgálni azt a kérdést, hogy adott-e a Pp. 381. §-a, 384. § (2) bekezdésének b) pontja szerinti hatályon kívül helyezés lehetősége az elsőfokú bíróság anyagi pervezetésének elmaradása mint eljárási szabálysértés figyelembevételét követően a másodfokú bíróság által végzett anyagi pervezetésre figyelemmel. Ekkor lenne vizsgálható az adott ügyben a felek által előterjesztett indítványok alapján, hogy az anyagi jogszabályokra is tekintettel szükséges-e és lefolytatható-e a másodfokú eljárás keretei között bizonyítás, illetve a felek eljárási jogai a másodfokú eljárásban nem orvosolható módon sérültek-e. A keresetváltoztatás elmaradása észlelésének hiánya mint az ügy érdemére kiható eljárási szabálysértés miatt azonban ebben – az ügyben adott anyagi pervezetéstől, annak tartalmától és a felek arra tett nyilatkozataitól függő – kérdésben a Kúriának már nem kellett állást foglalnia. Az I. rendű alperes által megjelölt egyéb eljárásjogi jogszabálysértések, így az utólagos bizonyítás mellőzése, a rendelkezésre álló bizonyítékok mérlegelésének a megfelelősége, valamint a Ptk. megjelölt szakaszai megsértésének vizsgálata pedig nem volt szükséges.

¹⁴ BH2022.48. [44] bekezdés

A Kúria döntésében megerősítette, hogy az anyagi pervezetés még az anyagi jog szerint hivatalból figyelembe veendő tények tekintetében sem vezethet az érvényesíteni kívánt jogtól eltérő jogalapon történő döntéshozatalhoz. A bíróság – az anyagi pervezetés körében – tájékoztatja a felet a semmisségről, annak következményeit – a semmisségre alapított igény előterjesztését keresetváltoztatás útján – a felperesnek kell levonnia, ellenkező esetben az igénye elutasításra kerül.

Összegzés

A jelen tanulmány három fő kérdés megválaszolását célozza: hogyan viszonyul a bírói feladatmeghatározás az igazságszolgáltatáshoz való jog érvényesüléséhez; milyen lehetőségeket biztosít a Pp. a régi Pp.-hez képest az eljárási jogok kikényszerítésére; és mi a másodfokú bíróságok gyakorlata az anyagi pervezetéssel kapcsolatos fellebbezések körében az eljárási jogok érvényesülésének kikényszerítése körében?

Az új Pp. a koncentrált pervezetés elvét helyezi előtérbe, ami a felek felelős pervitelén és a bíróság aktív szerepvállalásán alapul. A Pp. alkalmazása során a bíróságok feladata a perkonzentráció és a hatékonyság biztosítása, nem pedig az Alaptörvény XXVIII. cikkében foglalt alapjogok közvetlen érvényesítése. Ezzel szemben a korábbi Pp. kifejezetten rögzítette a felek jogainak tisztességes eljáráson belüli érvényesítését. A szabályozás hiányosságai miatt kérdéses, hogy a jelenlegi Pp. keretei között mennyire biztosíthatók az igazságszolgáltatáshoz kapcsolódó alapjogok.

A Pp. nem biztosít külön jogalapot a tisztességes eljáráshoz való jog megsértése esetén sérelemdíj igénylésére, szemben a régi Pp.-vel, ami ezt lehetővé tette. A Kúria megerősítette, hogy a tisztességes eljáráshoz való jog megsértése esetén sérelemdíj igénylésére csak akkor van lehetőség, ha a jogorvoslati eljárásban nem orvosolható a sérelem. Az új Pp. szélesebb körben szabályozza a bíróság anyagi pervezetési tevékenységét, és megsértése esetén jogorvoslati lehetőséget biztosít. A régi Pp. alatt folyamatban lévő ügyekben az alapjogi sérelmekért a régi szabályok szerint lehet igényt érvényesíteni, de az új Pp. anyagi pervezetési szabályainak megsértésére nem lehet hivatkozni.

A másodfokú bíróság csak a fellebbező fél kérelmére vizsgálhatja az elsőfokú bíróság anyagi pervezetését, ha az eltérő anyagi jogi álláspontja miatt ez szükséges. Az anyagi pervezetés felülbírálatának szabályai szerint az elsőfokú ítélet nem helyezhető hatályon kívül pusztán az anyagi pervezetés hibája miatt, csak akkor, ha ez lényeges eljárási szabálysértést jelent, és az ügy érdemi eldöntésére is kihat. Az anyagi pervezetés hibája eljárási és anyagi jogi kérdés is lehet, attól függően, hogy az anyagi jog érvényesítését biztosító szabályként vagy eljárási szabályként értelmezzük. A másodfokú bíróság felülbírálati jogkörét az anyagi jogi felülbírálat során az elsőfokú bíróság ítéletének és eljárásának vizsgálatára is kiterjesztheti. Az anyagi pervezetés a bíróság és a felek közötti együttműködést jelenti a jogérvényesítés érdekében, de a bíróság nem nyújt jogi tanácsadást, és nem veheti át a felek rendelkezési jogát.

Felhasznált irodalom

Nagykommentár a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvényhez. Wopera Zsuzsa (szerk.) 2023. július 1. időállapotú 2024. évi Jogtár-formátumú kiadás ISBN 978-963-594-309-8

Nagykommentár Magyarország Alaptörvényéhez. 2023. január 1. időállapotú 2023. évi Jogtár-formátumú kiadás, ISBN 978-963-594-201-5

Polgári eljárásjog I-II. –új Pp. – Kommentár a gyakorlat számára. frissítve: 2023. július 1. Szerkesztő: Petrik Ferenc, Budapest, 2023. ORAC Kiadó, ISBN 963 8213 08 6

Cseke Ivett: Anyagi pervezetés a deliktuális kártérítési perekben. Polgári Jog 2024/5-6. szám. DOI: <https://doi.org/10.55413/193.A2400302.POJ>

DEFINING THE ROLE OF JUDGES IN THE CONTEXT OF SUBSTANTIVE PROCEDURAL RIGHTS – A PRACTICAL REVIEW OF SUBSTANTIVE CASE MANAGEMENT IN THE APPELLATE COURT

This paper discusses the principles and role of judges under the Hungarian Code of Civil Procedure. It emphasizes the goals of litigation efficiency, fair trial, and compliance with constitutional duties as outlined in the preamble of the Code and Article 25(2) of the Fundamental Law. The right to justice is guaranteed by the Fundamental Law, which includes impartiality, publicity, fair trial, and reasonable time. However, the Code does not explicitly reference Article XXVIII, which enshrines these rights, leading to a focus on litigation efficiency over fair trial rights. The former Code (valid until 2018) explicitly ensured fair trial and reasonable time, which is less emphasized in the new Code. The new Code also does not provide a direct basis for compensation if judges fail to uphold fundamental rights, unlike the old Code. The paper questions whether the principles of fair trial can be enforced under the new procedural rules and explores the material and procedural aspects of judicial conduct. It highlights specific cases where the courts addressed these principles, indicating challenges in ensuring fundamental rights under the new procedural framework.

KRISPÁN ORSOLYA

Nemzetközi Magánjogi és Európai Gazdasági Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Szabados Tamás habil. egyetemi docens

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.28.Krispan>

EURÓPAI EGÉSZSÉGÜGYI UNIÓ – A BIZOTTSÁG ÁLTAL JAVASOLT GYÓGYSZERÉSZETI REFORM

1. Előzmények

1.1. Európai integráció

Az uniós, illetve korábban közösségi gyógyszerészeti szabályozás párhuzamosan fejlődött az európai integráció kialakulásával és a tudomány fejlődésével – esetenként olyan borzalmak hatására is, mint a *Thalidomide* tragédia. Ez utóbbi például fordulópontot jelentett a toxicitási vizsgálatokban, mivel arra készítette az Egyesült Államokat és a nemzetközi szabályozó ügynökségeket, hogy szisztematikus toxicitás-vizsgálati protokollokat dolgozzanak ki.¹

Az európai integráció részét képezte ugyanakkor az a folyamat is, amelyben az egyes tagállamok elkezdtek egymás előírásait, szabványait kölcsönösen elfogadni, mi több, uniós szintű szabványok megalkotására is sor került.² Ennek keretében jutottak el a gyógyszerek gyártását és kereskedelmét érintő uniós szintű jogszabályok megalkotásához.

1.2. Speciális szabályozási területek és uniós jogi normák

A gyógyszerpiac szabályozása számos témakört ölel fel, mint például a gyógyszerek törzskönyvezése, a minőségbiztosítás, a szerializáció, a farmakovigilancia, illetve a kutatási tevékenységek.

A hatályos uniós jogban számos jogi norma található a gyógyszerek gyártásáról és forgalmazásáról, a teljesség igénye nélkül így például, külön rendelet vonatkozik a gyermekgyógyászati felhasználásra szánt gyógyszerkészítményekre, illetve külön irányelv szól a klinikai vizsgálatok során alkalmazandó helyes klinikai gyakorlat bevezetésére vonatkozó tagállami törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések közelítésére, stb.³

1.3. Eudralex

¹ Kim and Scialli. 2011. 1.

² Kengyel at al. 2020. 54.

³ A Nemzeti Népegészségügyi és Gyógyszerészeti Központ kezelésében lévő Országos Gyógyszerészeti és Élelmezés-egészségügyi Intézet honlapja, https://ogyei.gov.hu/eu_jogszabalyok (2024. 06. 02.)

A leglényegesebb szerepet azonban a Eudralex összefoglaló névvel illetett szabálygyűjtemény tölti be, melyeket 10 kötetbe (Volume) rendezve is rendszeresen hivatkoznak a gyógyszeripari munkában.

A kötetek közül az emberi felhasználásra szánt gyógyszerkészítményekre vonatkozó szabályozás közül a leglényegesebbek az 1., a 4., a 9., és a 10. kötet. Ezek: az emberi felhasználásra szánt gyógyszerkészítményekre vonatkozó uniós gyógyszerészeti jogszabályok (1. kötet), az emberi és állatgyógyászati felhasználásra szánt gyógyszerek helyes gyártási gyakorlatára vonatkozó iránymutatások (4. kötet), az emberi és állatgyógyászati felhasználásra szánt gyógyszerek gyógyszerbiztonságára vonatkozó iránymutatások (9. kötet), és a klinikai vizsgálatokra vonatkozó iránymutatások (10. kötet)⁴.

1.4. Általános gyógyszerészeti jogszabályok

A Eudralex 1. kötete tartalmazza az emberi felhasználásra szánt gyógyszerek közösségi kódexéről szóló 2001/83/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvet (a továbbiakban: Irányelv), mely az Unióban a gyógyszeripari szabályozás legalapvetőbb eleme az emberi felhasználásra szánt gyógyszerkészítményekről. Ez az Irányelv – együtt az emberi illetőleg állatgyógyászati felhasználásra szánt gyógyszerek engedélyezésére és felügyeletére vonatkozó közösségi eljárások meghatározásáról és az Európai Gyógyszerügynökség létrehozásáról szóló 726/2004/EK európai parlamenti és tanácsi rendelettel⁵ (a továbbiakban: Rendelet) – alkotják az általános gyógyszerészeti jogszabályokat.^{6,7} Az Irányelv preambuluma megállapította, hogy a gyógyszerekre vonatkozó nemzeti rendelkezések közötti eltérések akadályozzák a Közösségen belüli gyógyszer-kereskedelmet és ezeket az akadályokat a vonatkozó jogszabályok közelítésével kell megszüntetni.⁸

1.5. A Covid-19 világvárvány nyomán felmerült újraszabályozási igények

⁴ Az Európai Unió hivatalos weboldala, https://health.ec.europa.eu/medicinal-products/eudralex_en,

⁵ Az Európai Parlament és a Tanács 726/2004/EK rendelete (2004. március 31.) az emberi, illetve állatgyógyászati felhasználásra szánt gyógyszerek engedélyezésére és felügyeletére vonatkozó közösségi eljárások meghatározásáról és az Európai Gyógyszerügynökség létrehozásáról (HL L 136., 2004.4.30., 1. o.). <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CONSLEG:2004R0726:20090706:HU:PDF> (2024. 06. 02.)

⁶ Javaslat az Európai Parlament és a Tanács irányelve az emberi alkalmazásra szánt gyógyszerek uniós kódexéről, valamint a 2001/83/EK irányelv és a 2009/35/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről, Brüsszel, 2023.4.26., COM(2023)192 final. indokolás, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52023PC0192> (2024. 07. 02.)

⁷ Javaslat az emberi alkalmazásra szánt gyógyszerek uniós szintű engedélyezésére és felügyeletére vonatkozó uniós eljárások meghatározásáról és az Európai Gyógyszerügynökségre irányadó szabályok megállapításáról, az 1394/2007/EK rendelet és az 536/2014/EU rendelet módosításáról, valamint a 726/2004/EK rendelet, a 141/2000/EK rendelet és az 1901/2006/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről, Brüsszel, 2023. 04. 26., COM(2023)193 final. indokolás, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52023PC0193> (2024. 07. 02.)

⁸ Az Európai Parlament és a Tanács 2001/83/EK irányelve az emberi felhasználásra szánt gyógyszerek közösségi kódexéről, HL 311, 28/11/2001 o. 0067-0128., Preambulum (4)-(5)

A világvjárvány tanulságai rendkívül sokrétűek és látszólag elsősorban az orvoslás, a járványkezelés és a gyógyszerfejlesztés terén eredményeztek új megoldásokat. Emlékeztet, hogy ennek a merőben szokatlan, világszintű egészségügyi kihívásnak a kezdetén számos különféle hatóanyagot és terápiás megoldást alkalmaztak a betegeken. A COVID-19 világvjárvány első néhány hónapjában sokféle gyógyszer volt használatban lényeges földrajzi és időbeli eltérésekkel. A hidroxiklorokin, az azitromicin, a lopinavir-ritonavir és az umifenovir (csak Kínában) voltak a legtöbbször felírt újrahajósított gyógyszerek. Kiegészítő kezelésként gyakran alkalmaztak antitrombotikumokat, antibiotikumokat, H₂ receptor antagonistákat és kortikoszteroidokat.⁹

Emellett egyéb módon is próbálkozott a tudomány megbirkózni a járvány jelentette kihívással, ennek tipikus módja a kezdetekkor a legveszélyeztetettebbnek vélt személyek azonosítása volt. Elena Roel például átfogó tanulmányt szentelt annak felmérésére, hogy egyes alapbetegségekkel küzdő COVID-19 betegek esetében mely kiindulási jellemzők és mely kimenetek voltak jellemzőek.¹⁰

A betegellátási és járványkezelési tapasztalatok azonban szabályozási kérdéseket is felvetettek, melyek értékelése – a technológia fejlődésével együtt – mostanra időszerűvé tette az Unióban az általános gyógyszerészeti jogszabályok felülvizsgálatát. A világvjárvány tapasztalatai arra is sarkallták az Unió egyes szakpolitikusait, hogy a gyártásbiztonságot az innováció és a növekedés elé helyezték.¹¹

2. A jelenlegi szabályozás – a 2001/ 83/EK Irányelv

2.1. Alapvető fogalmak rögzítése

Az Irányelv rögzít bizonyos alapvető fogalmakat, pl. mi a gyógyszer, mi a hatóanyag, mi a homeopátiás gyógyszer, a mellékhatás, az orvosi rendelvény, melyek a csomagolás kategóriái (közvetlen, külső) stb.¹² Nem terjed ki az Irányelv mindenre, így pl. a magisztrális gyógyszerekre sem.¹³

2.2. Forgalomba hozatal

Rendelkezik a forgalomba hozatalról: miért szükséges a forgalomba hozatali engedély, kinek adható ki, milyen mellékletek szükségesek a kérelemhez, mit kell tartalmaznia az alkalmazási

⁹ Prats-Urbe et al. 2021. 1.

¹⁰ Roel (2023), ii.o.

¹¹ Erixon and Guinea, 2023. 2.

¹² Irányelv 1. cikk

¹³ Irányelv 3. cikk 1. pontja

előírásnak, stb. Külön fejezetben szabályozza az Irányelv a forgalomba hozatali engedéllyel kapcsolatos eljárást, illetve szabályozza az engedélyek kölcsönös elismerését is.¹⁴

2.3. Forgalomba hozatali engedélyek másik tagállamban történő elismerése

Az Irányelv speciális rendelkezéseket tartalmaz a forgalomba hozatali engedélyek másik tagállamban való elismeréséről,¹⁵ az egyes tagállamokban engedélyezett gyógyszerekről szóló, az adott tagállamban készítendő értékelő jelentésről,¹⁶ az immunológiai gyógyszerekről,¹⁷ az izotóppal jelzett gyógyszerekről,¹⁸ az emberi vérből és vérplazmából származó gyógyszerekről,¹⁹ a homeopátiás gyógyszerekről,²⁰ a gyógyszergyártás felügyeletét végző személyek képzéséről,²¹ a gyógyszerek nagykereskedelmi forgalmazásának szabályairól,²² stb.

2.4. Gyártási engedélyek, nagykereskedelmi forgalom

Az Irányelv szól emellett a gyártásról és behozatalról,²³ valamint ennek részeként a gyártási engedélyekről, a címkézésről és a beteg tájékoztatásról,²⁴ a gyógyszerek besorolásáról (orvosi rendelvényre kiadható, orvosi rendelvény nélkül kiadható, illetve mely esetekben kell vénykötelesnek lennie),²⁵ a gyógyszerek nagykereskedelmi forgalmazásáról,²⁶ a gyógyszerek reklámozásáról²⁷ (a gyakorlatban az orvoslátogatás szabályait is itt találjuk), a farmakovigilanciáról,²⁸ és különös rendelkezéseket tartalmaz az emberi vérből és vérplazmából származó gyógyszerekre nézve.²⁹

2.5. Tagállami felügyelet és szankciók

Szabályozza az Irányelv az egyes tagállamok által gyakorolt felügyeletet és szankciókat is.³⁰ Ennek keretében szükséges a tagállami hatóságok részéről a gyártó vagy kereskedelmi létesítmények ellenőrzése, illetve rögzíti az Irányelv a tagállamok kötelezettségét arra, hogy a tagállami illetékes hatóságok felfüggesztik vagy visszavonják a gyógyszer forgalomba hozatali

¹⁴ Irányelv III. címe

¹⁵ Irányelv 4. fejezete

¹⁶ Irányelv 28. cikk (1) bekezdése

¹⁷ Irányelv 1. cikk

¹⁸ Irányelv 1. cikk

¹⁹ Irányelv X. cím

²⁰ Irányelv III. cím, 2. fejezet

²¹ Irányelv 49. cikk

²² Irányelv VII. cím

²³ Irányelv IV. cím

²⁴ Irányelv V. cím

²⁵ Irányelv VI. cím

²⁶ Irányelv VII. cím

²⁷ Irányelv VIII. cím

²⁸ Irányelv IX. cím

²⁹ Irányelv X. cím

³⁰ Irányelv XI. cím

engedélyét, ha a termék rendes használat esetén károsnak bizonyul, nincs terápiás hatása, vagy mennyiségi és minőségi összetétele nem felel meg a megadottaknak.³¹

3. Az Európai Bíróság jogfejlesztő tevékenysége

Az Európai Bíróság gyakorlatából látható, hogy az Irányelv alapján az elmúlt bő két évtizedben számos mérföldkőnek számító döntés született, melyek jelentős jogfejlesztő hatással bírtak. Egy esetleges átfogó kodifikációs munkában ezeket a fejlődési irányokat már figyelembe kell venni.

Az Európai Unió Bírósága eddig 112 ügyben hozott ítéletet, amelyben a jogalapot részben vagy egészben az Irányelv képezte, és ezek túlnyomó többsége az adott nemzeti jogszabályoknak az uniós normákhoz való közelítéséről szólt. (A Rendelet esetében ez a szám 44.) A jogközelítés főleg a közegészségügy, a szellemi tulajdon (iparjogvédelem, szabadalmak, védjegyek), valamint az áruk szabad mozgása (mennyiségi korlátozások és mennyiségi korlátozással azonos hatású intézkedések) területén került terítékre. Emellett számos versenyjogi tárgyú döntés is született.

Általánosságban gyógyszeripari, gyógyszerészeti tárgyú ügyekben a Bíróság eddig 192 ítéletet hozott,³² ami arra utal, hogy a gyógyszeripart, gyógyszerpiacot érintő ügyekben az Irányelv mindig vagy szinte mindig jogalapként szolgál, illetőleg egyes elvi jelentőségű döntések későbbi meghivatkozása feltehetőleg más jogterület ügyeiben is előfordul.

Látható, hogy az uniós gyógyszeripari szabályozás már jelentős múltra tekint vissza, átfogó szabályozási háttere és részletes, felépült esetjoga van.

4. Felmerülő jogkérdések

A gyógyszerpiacot, gyógyszeripart érintő egyes jogesetekben rendszeresen visszatérő jelenség volt, hogy az egyes tagállamok nemzeti szintű szabályozásai bizonyos mértékig eltérőek.

Ezzel összefüggésben kérdésként szokott felmerülni, hogy ezek a nemzeti jogszabályok összhangban vannak-e az uniós joggal és az áruk szabad mozgásával, valamint nem valósítanak-e meg mennyiségi korlátozással azonos hatású intézkedést.

A mennyiségi korlátozással azonos hatású intézkedés fogalmának meghatározása ugyanakkor kérdéses. Blutman értelmezése szerint a mennyiségi korlátozással azonos hatású intézkedés tágabb kategória, mint maga a mennyiségi korlátozás, és olyan eseteket is magában foglalhat, melyekben nem egyértelmű, hogy az intézkedés mennyiségi korlátozás-e.³³

³¹ 2001/83/EK irányelv, 116. cikk.

³² Az Európai Unió Bírósága honlapján található ügykereső <https://curia.europa.eu/juris/recherche.jsf?language=hu> (2024. 06. 19.)

³³ Blutman. 2020. 564.

5. Új rendelet és irányelv – jogalap

A Bizottság 2023. április 26-án fogadta el az új rendeletre és új irányelvre vonatkozó javaslatot, melyek egyrészt a COM(2023) 193 – az emberi alkalmazásra szánt gyógyszerek uniós szintű engedélyezésére és felügyeletére vonatkozó uniós előírások meghatározásáról és az Európai Gyógyszerügynökségre irányadó szabályok megállapításáról, az 1394/2007/EK rendelet és az 536/2014/EU rendelet módosításáról, valamint a 726/2004/EK rendelet, a 141/2000/EK rendelet és az 1901/2006/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről európai parlamenti és tanácsi rendeletre vonatkozó – javaslat,³⁴ (a továbbiakban: Rendelet Javaslat), valamint a COM(2023) 192 – az emberi alkalmazásra szánt gyógyszerek uniós kódexéről, valamint a 2001/83/EK irányelv és a 2009/35/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről szóló európai parlamenti és tanácsi irányelvre vonatkozó – javaslat³⁵ voltak (a továbbiakban: Irányelv Javaslat) (a továbbiakban együttesen: Javaslat).

Az általános gyógyszerészeti jogszabályok uniós jogi jogalapja nem változik, továbbra is az EUMSZ 114. cikk (1) bekezdése és 168. cikk (4) bekezdés c) pontja a szabályozás háttere,^{36,37,38,39} mely rendelkezések az Európai Parlament és a Tanács jogkörét rögzítik a vonatkozó szabályozás megalkotására.

5.1. A Javaslat célja a gyógyszerellátás biztonságának javítása

Az ellátásbiztonságot a jogalkotó nem mindig látta megoldottnak, illetve e tekintetben egyenetlenségek tapasztalhatóak az Unióban. E mellett – a jogalkotó álláspontja szerint – a gyógyszeripari innováció középpontjában nem mindig a kielégítetlen egészségügyi szükségletek állnak, és ez a hiányosság elsősorban az antimikrobiális rezisztencia kezelését segítő szerek fejlesztését érinti. Az engedélyezési rendszer egyszerűsítése is igényként fogalmazódott meg.⁴⁰

³⁴ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52023PC0193> (2024. 07. 02.)

³⁵ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52023PC0192> (2024. 07. 02.)

³⁶ Irányelv Javaslat, Indokolás, 2. pont (2024. 06. 20.)

³⁷ Rendelet Javaslat, Indokolás, 2. pont (2024. 06. 20.)

³⁸ EUMSZ 114. cikk (1) bekezdése: Ha a Szerződések másként nem rendelkeznek, a 26. cikkben meghatározott célkitűzések megvalósítására a következő rendelkezéseket kell alkalmazni. Az Európai Parlament és a Tanács rendes jogalkotási eljárás keretében és a Gazdasági és Szociális Bizottsággal folytatott konzultációt követően elfogadja azokat a tagállamok törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezéseinek közelítésére vonatkozó intézkedéseket, amelyek tárgya a belső piac megeremtése és működése.

³⁹ EUMSZ 168. cikk (4) bekezdés c) pontja: A 2. cikk (5) bekezdésétől, illetve a 6. cikk a) pontjától eltérve, és a 4. cikk (2) bekezdésének k) pontjával összhangban az Európai Parlament és a Tanács rendes jogalkotási eljárás keretében, valamint a Gazdasági és Szociális Bizottsággal és a Régiók Bizottságával folytatott konzultációt követően az e cikkben említett célok eléréséhez való hozzájárulás érdekében a közös biztonsági kockázatok kezelésére elfogadja a következőket: [...] c) a gyógyszerek és a gyógyászati célú eszközök magas szintű minőségi és biztonsági előírásainak megállapítására vonatkozó intézkedések;

⁴⁰ Irányelv Javaslat, Indokolás, 1. pont (2024. 06. 27.)

5.2. Az új irányelv által előirányzott célok

A Javaslattal célkitűzése közt szerepel, hogy a forgalombahozatali engedélyek jogosultjai jelentsék be a potenciális vagy tényleges hiányokat, illetve a forgalmazás befejezését, beszüntetését és felfüggesztését még azt megelőzően, hogy előrelátható fennakadás következik be a gyógyszerellátásban. Célként szerepel a Javaslattal, hogy oly módon kell ösztönözni az innovációt, az ellátásbiztonságot és a megfizethetőséget, hogy e célok között egyensúly álljon fenn. Emellett egyszerűsíteni kell a szabályozási keretet, valamint hozzá kell igazítani a tudományos és technológiai változásokhoz, csökkenteni kell a gyógyszerek környezeti hatását.

A célok elérése érdekében átfogó, de célzott reform szükséges, ugyanakkor a reform nem terjedne ki a gyógyszergyártással és forgalmazással kapcsolatos összes kérdéskörre, így nem vonatkozik a reform a reklámra, a hamisított gyógyszerekre, a homeopátiás és a hagyományos növényi gyógyszerekre.⁴¹

5.3. A készülő szabályozás új elemei

5.3.1 AMR: Antimikrobiális szerek fejlesztésének ösztönzése (átruházható adatkizárólagossági utalványok bevezetése)

Az Irányelv Javaslattal azt ígéri, hogy „a gyógyszerészeti jogszabályok javasolt reformja hozzá fog járulni az antimikrobiális rezisztencia (AMR) leküzdésére irányuló cselekvési terv célkitűzéseinek megvalósításához”⁴² (pl. a tagállamok fontolóra vehetik az antimikrobiális szerek vénykötelességének kiterjesztését; környezeti kibocsátás korlátozása, stb.)⁴³

A kiemelt jelentőségű antimikrobiális szerekért átruházható adatkizárólagossági utalványt irányoznak elő, melyhez szigorú jogosultsági kritériumok kapcsolódnak és meghatározzák az utalvány használatára vonatkozó feltételeket is, valamint intézkedéseket hoznak a körültekintő alkalmazás érdekében, mely szintén az antimikrobiális rezisztencia visszaszorítását célozza.⁴⁴

5.3.2 Rövidebb szabályozási adatvédelmi időszak, ami meghosszabbítható

A szabályozási adatvédelmi időszak azt a jogszabályban rögzített időszakot jelenti, amely alatt egy másik kérelmező nem hivatkozhat a forgalombahozatali engedély megszerzése céljából benyújtott adatokra.⁴⁵

5.3.3. Hamarabb kerülhessenek piacra a ritka betegségek gyógyszerei

A ritka betegségek gyógyszereiről szóló szabályozás, valamint a gyermekgyógyászati felhasználásra szánt gyógyszerkészítmények szabályozása is bekerül az összes gyógyszerre alkalmazandó jogszabályok közé, ezáltal egyszerűsítésre és a nagyobb koherenciára nyílik lehetőség.⁴⁶

⁴¹ Irányelv Javaslattal, Indokolás 1. pont (2024. 06. 30.)

⁴² Irányelv Javaslattal, Indokolás 1. pont (2024. 06. 30.)

⁴³ Irányelv Javaslattal, Preambulum, 68. és 72. pont (2024. 06. 30.)

⁴⁴ Irányelv Javaslattal, Indokolás 3. pont (2024. 06. 30-i letöltés)

⁴⁵ Irányelv Javaslattal 80. cikk (1) bek. (2024. 07.02-i letöltés)

⁴⁶ Irányelv Javaslattal, Indokolás 1. pont (2024. 06. 30-i letöltés)

5.3.4. Beruházások átirányítása és az innováció fellendítése

Ebből a célból a javaslat változó időtartamú, 10, 9, illetve 5 évre szóló piaci kizárólagosságot irányoz elő attól függően, hogy az adott, ritka betegségek kezelésére szolgáló gyógyszer mely típusba tartozik (nagyértékben kielégítetlen egészségügyi szükséglet kezelése, új hatóanyagok, illetve jól bevált használaton alapuló alkalmazások esetén). Emellett engedélyezhető a piaci kizárólagosság meghosszabbítása is egy évvel: ez valamennyi érintett tagállamban érvényes lenne, de csak nagyértékben kielégítetlen egészségügyi szükségletek kezelésére szolgáló gyógyszerek, valamint új hatóanyagok esetében.⁴⁷

5.3.5. A szabályozási eljárások egyszerűsítése gyermekgyógyászati készítmények esetében

A szabályozás nem változik annyiban, hogy a kiegészítő oltalmi tanúsítvány hat hónappal meghosszabbítható marad, amennyiben gyermekgyógyászati vizsgálati tervet hajtanak végre, ami fontos ösztönző szerepet tölt be. Ugyanakkor a szabályozási eljárások egyszerűsítésére és egyszerűsítésére is sor kerül.⁴⁸

5.3.6. Jutalmazási rendszer egyszerűsítése

A Javaslatban szereplő célkitűzés szerint: *„A reform megtartja az ösztönzőket mint az innováció kulcsfontosságú elemeit, de azokat úgy alakítja át, hogy jobban ösztönözzék és jutalmazzák a kielégítetlen egészségügyi szükségletek terén végzett termékfejlesztést, valamint jobban kezeljék azt, hogy a betegek minden tagállamban időben hozzáférjenek a gyógyszerekhez.”*⁴⁹

5.3.7. Ideiglenes szükséghelyzeti forgalomba hozatali engedély

A Javaslat 80. cikk (4) bekezdése értelmében *„[...] amennyiben az Unió valamely illetékes hatósága népegészségügyi szükséghelyzet kezelése céljából kényszerengedélyt adott valamely félnek, az adat- és a forgalombahozatali védelmet fel kell függeszteni az adott fél tekintetében, amennyiben azt a kényszerengedély megköveteli, valamint a kényszerengedély időtartama alatt.”*

Ez utóbbi módosítás szemmel láthatóan a COVID-19 világjárvány jelentette egészségügyi vészhelyzet hatására született, tekintettel arra, hogy a kényszerengedélyezés leginkább a harmadik világ egészségügyi rendszereiben jellemző megoldás, azonban a koronavírus világjárvány számos olyan kihívással állította szembe az európai egészségügyi rendszereket, melyek a régióban nem fordultak elő. A jogalkotó ezért arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kényszerengedélyezés életszerű eshetőséggé válhat bármilyen jövőbeli egészségügyi válsághelyzet esetében.

⁴⁷ Irányelv Javaslat, Indokolás 3. pont (2024. 06. 30-i letöltés)

⁴⁸ Irányelv Javaslat, Indokolás 3. pont (2024. 06. 30-i letöltés)

⁴⁹ Irányelv Javaslat, Indokolás 3. pont (2024. 06. 30-i letöltés)

6. Egyéb intézkedések

A fentiekén túlmenően a Javaslat szerinti reformcsomag további célkitűzéseket is megfogalmaz, mint például a digitalizáció fokozása, az EMA (European Medicines Agency – Európai Gyógyszerügynökség) tudományos bizottságai szerkezetének egyszerűsítése, az adminisztráció egyszerűsítése, stb.⁵⁰

7. Összegzés

Az uniós jogban az általános gyógyszerészeti jogszabályok története bő két évtizedet ölel fel. A szabályozás ma is részletes, kimerítő és jelentős jogalkalmazói és intézményi kultúra alapját képezi. A jogalkalmazás történetéből, a Javaslat szellemiségéből, valamint magának a Javaslatnak az egyes elemeiből is az olvasható ki, hogy a szabályozási struktúra időtállóan bizonyult, nem vált szükségessé elvi vagy szerkezeti jellegű módosítása. A születőben lévő új általános gyógyszerészeti jogszabályok egyrészt a COVID-19 világjárvány során szerzett tapasztalatok, másrészt az általános gyógyszerészeti jogszabályok megalkotása óta eltelt időben bekövetkezett technikai fejlődés miatt váltak szükségessé, és alapvetően ezeknek a szempontoknak való megfelelést is célozzák.

Mindezek fényében – noha formailag új alapvető jogszabályok szabályozzák majd a jövőben ezt a jogterületet – valójában egyértelműen a szabályozás korszerűsítésének lehetünk tanúi, semmint átfogó újraszabályozásra kerülne sor a közeljövőben.

Felhasznált irodalom

Blutman László: Az Európai Unió joga a gyakorlatban – a Brexit után. Budapest, 2020.

Erixon, Fredrik and Guinea, Oscar: Strategic Autonomy and the Competitiveness of Europe's Innovative Pharmaceutical Sector: a Wake-up call. ECIPE – European Centre for International Political Economy, 05/2023.

Ferkelt Balázs, Fóti Klára, Gálik Zoltán, Hajszik Gábor, Halmai Péter, Hegedüs Krisztina, Horváth Zsuzsanna, Kengyel Ákos, Komanovics Adrienne, Kőváriné Ignáth Éva, Mohay Ágoston, Papp Mónika, Paragi Beáta, Rác Rita, Vigh László: Európai Unió Politikák. (szerk.: Kengyel Ákos), Akadémiai Kiadó, Budapest, 2020.

Kim, James H. és Scialli, Anthony R.: Thalidomide: The Tragedy of Birth Defects and the Effective Treatment of Disease. Oxford University Press, TOXICOLOGICAL SCIENCES 122(1), 1–6 (2011), DOI: <https://doi.org/10.1093/toxsci/kfr088>, <https://academic.oup.com/toxsci/article/122/1/1/1672454> (letöltés 2024. 06.12.).

⁵⁰ Irányelv Javaslat, Indokolás 3. pont

Albert Prats-Urbe, Anthony G Sena, Lana Yin Hui Lai, Waheed-Ul-Rahman Ahmed, Heba Alghoul, Osaid Alser, Thamir M Alshammari, Carlos Areia, William Carter, Paula Casajust, Dalia Dawoud, Asieh Golozar, Jitendra Jonnagaddala, Paras P Mehta, Mengchun Gong, Daniel R Morales, Fredrik Nyberg, Jose D Posada, Martina Recalde, Elena Roel, Karishma Shah, Nigam H Shah, Lisa M Schilling, Vignesh Subbian, David Vizcaya, Lin Zhang, Ying Zhang, Hong Zhu, Li Liu, Jaehyeong Cho, Kristine E Lynch, Michael E Matheny, Seng Chan You, Peter R Rijnbeek, George Hripcsak, Jennifer CE Lane, Edward Burn, Christian Reich, Marc A Suchard, Talita Duarte-Salles, Kristin Kostka, Patrick B Ryan, Daniel Prieto-Alhambra: Use of repurposed and adjuvant drugs in hospital patients with covid-19: multinational network cohort study *BMJ* 2021;373:n1038, DOI: <https://doi.org/10.1136/bmj.n1038>, <https://www.bmj.com/content/bmj/373/bmj.n1038.full.pdf> (letöltés 2024. 05. 26.)

Roel, Elena: Timely insights into the COVID-19 pandemic using rela-word data. (doktori értekezés), Orvosbiológiai Kutatási Módszertani és Közegészségügyi doktori program, Gyermekgyógyászati, Szülészeti és Nőgyógyászati, valamint Betegségmegelőzési és Népegészségügyi Tanszék, Universitat Autònoma de Barcelona, 2023.

EUROPEAN HEALTH UNION - PHARMACEUTICAL REFORM PROPOSED BY THE COMMISSION

The Commission envisaged the reform of the general pharmaceutical legislation in the EU. The reason for the proposal is, on the one hand, the COVID-19 pandemic and, on the other hand, the technological development that has taken place since the creation of the current regulations. The goal is to simplify regulation and help ensure that medicines reach all patient groups at a fair price and as efficiently as possible. The new regulation aims to serve patient safety and innovation at the same time. Besides this, in terms of its content and goals, the proposal for a new Regulation and Directive can primarily be regarded as an addition and modernization of the current regulation. Conceptually, the legislator did not find the original regulation objectionable, but at the same time, the reform of the general pharmaceutical legislation was necessary due to the technological development that had taken place since their creation, as well as the experience gained during the COVID-19 pandemic.

ORCZIFALVI-KIS ZSUZSANNA

Nemzetközi Magánjogi és Európai Gazdasági Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Király Miklós tanszékvezető egyetemi tanár

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.29.Orczifalvi-Kis>

A KRIPTOESZKÖZ-SZOLGÁLTATÁSI TEVÉKENYSÉG AZ EURÓPAI UNIÓBAN – A MICA RENDELET KERETEI

1. A kriptoeszközökre vonatkozó uniós szabályozás kialakítása

Az Európai Unió belső piacra vonatkozó szabályozásának egyik speciális területe a pénzügyi és befektetési szolgáltatásokra, tőkepiacra vonatkozó uniós normaanyag. A pénzügyi és befektetési intézmények és a szolgáltatás nyújtásának uniós szabályozása során jellemző, hogy átfogó szabályozási keretek kialakítására kerül sor, melyek uniós szinten harmonizálják az érintett intézmények engedélyezésére, működésére, valamint az érintett szolgáltatásokra, pénzügyi, tőkepiaci, befektetési tranzakcióikra vonatkozó előírásokat.

A jogközelítési törekvések megjelennek a közösségi szinten egységes, valamint az összehangolt jogszabályok alkotása révén, így a szabályozásban megtalálhatóak a közvetlenül alkalmazandó és hatályos rendeletek, valamint a tagállamok implementálási kötelezettségét tartalmazó irányelvek. A jogegységesítés és jogközelítés speciális eszközeit jelenti a *soft law* alkalmazása, melyek tipikusan a pénzügyi és befektetési szolgáltatások során felügyeleti funkciót és feladatokat ellátó szervek, így különösen az European Supervisory Authorities (ESAs) keretébe tartozó European Securities and Markets Authority (ESMA) és az European Banking Authority (EBA), továbbá a bankfelügyeleti feladatokat is ellátó European Central Bank (ECB) által kibocsátott iránymutatások, ajánlások, technikai sztenderdek (Guidelines, Recommendation, Technical Standards).

A pénzügyi és a befektetési intézmények működésének, tevékenységének, valamint az általuk nyújtott szolgáltatásoknak a szabályozása az ún. belső piaci jogalapra épül, az EUMSZ¹ rendelkezéseiben megjelölt keretek és feltételek mellett, ami biztosítja a belső piac megteremtését és működését érintő uniós jogi aktusok kibocsátását. A szabályozás lényeges feltételeit jelentik a szubszidiaritás elve és az arányosság elve². Így az adott uniós szabályozás

¹ Az Európai Unió működéséről szóló szerződés– 3. fejezet Jogszabályok közelítése 114. cikk (1): Ha a Szerződések másként nem rendelkeznek, a 26. cikkben meghatározott célkitűzések megvalósítására a következő rendelkezéseket kell alkalmazni. Az Európai Parlament és a Tanács rendes jogalkotási eljárás keretében és a Gazdasági és Szociális Bizottsággal folytatott konzultációt követően elfogadja azokat a tagállamok törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezéseinek közelítésére vonatkozó intézkedéseket, amelyek tárgya a belső piac megteremtése és működése. 2012/C 326/01

² EUMSZ (2.) Jegyzőkönyv – A szubszidiaritás és az arányosság elvének alkalmazásáról 5. cikk: A jogalkotási aktusok tervezeteit a szubszidiaritás és az arányosság elve tekintetében külön indokolni kell. Minden jogalkotási aktus tervezetének egy külön feljegyzésben részletesen tartalmaznia kell azokat az adatokat, amelyek a

előfeltétele, hogy az intézkedés terjedelme vagy hatása miatt a célok jobban megvalósíthatóak legyenek az Unió szintjén, továbbá az arányosság elve alapján be kell tartani és biztosítani kell a célok eléréséhez szükséges mértéket.

A befektetési szolgáltatásokra, tőkepiaci tevékenységekre vonatkozó uniós szabályozás közül jelentős hatásuk miatt kiemelhető a pénzügyi eszközök piacaira vonatkozó irányelv³ (*Markets in Financial Instruments Directive*; MiFIDII irányelv), az értékpapírok kibocsátóinak kötelezettségeit tartalmazó átláthatósági, *transparency* irányelv⁴, mely előírja az Európai Unió tagállamaiban lévő vagy működő szabályozott piacra bevezetett értékpapírok kibocsátóit terhelő tájékoztatási kötelezettségeket, továbbá az un. *Prospektus* rendelet⁵, mely az értékpapírokról közzéteendő tájékoztató tartalmát és kereteit határozza meg.

Ebbe a szabályozási keretrendszerbe érkezik az új uniós szabályozás, a kriptoeszközök piacairól⁶ (MiCA – *Markets in Crypto-Assets*) szóló rendelet és a kriptoeszköz-átruházásokat kísérő adatokra vonatkozó rendelet⁷. A rendeletekben megjelölt előírások 2024. december 30. napjától alkalmazandóak és hatályosak, a MiCA rendelet III. és IV. cím rendelkezései 2024. június 30. napjától alkalmazandóak az eszközalapú tokenek, elektronikuspénz-tokenek engedélyezésére, kibocsátására. A kriptoeszközökről szóló rendeletek közvetlenül alkalmazandók valamennyi tagállamban.

A kriptoeszközökre vonatkozó uniós szabályozás az Európai Unió digitális stratégiájába⁸ illeszkedik, az Unió célkitűzése az innovatív technológiák alkalmazásának megkönnyítése, a jövőorientált gazdaság kiépítése, és ennek megvalósítása során arra törekszik, hogy a 2020. és 2030. közötti évtizedet az Unió digitális évtizedévé tegye.

Az uniós szabályozás megalkotását indokolta, hogy míg a belső piac működése során egységes keretek vonatkoznak a pénzügyi és befektetési intézmények működésére, az általuk nyújtott szolgáltatásokra, a kriptoeszközökre és a kriptoeszközökre vonatkozó tranzakciókra, pénzügyi, befektetési műveletekre az egységes uniós szintű szabályozás hiányában a

szubszidiaritás és az arányosság elvével való összhang megítéléséhez szükségesek. Ennek a feljegyzésnek adatokat kell tartalmaznia a tervezet előrelátható pénzügyi hatásairól, továbbá – irányelv esetében – a tagállamok, illetve adott esetben a régiók által annak végrehajtására elfogadandó jogszabályokra vonatkozó hatásairól. Az annak megállapításához vezető okokat, hogy egy uniós cél az Unió szintjén jobban megvalósítható, minőségi és – ahol csak lehetséges – mennyiségi mutatókkal kell alátámasztani. A jogalkotási aktus tervezetének figyelembe kell vennie annak szükségességét, hogy az Unióra, a nemzeti kormányokra, a regionális vagy helyi hatóságokra, a gazdasági szereplőkre és a polgárokra háruló pénzügyi vagy igazgatási terheket a lehető legkisebbre csökkentsék, és hogy azok arányban álljanak az elérendő célkitűzésekkel.

³ Az Európai Parlament és a Tanács 2014/65/EU irányelve a pénzügyi eszközök piacairól

⁴ Az Európai Parlament és a Tanács 2004/109/EK irányelve a szabályozott piacra bevezetett értékpapírok kibocsátóival kapcsolatos információkra vonatkozó átláthatósági követelmények harmonizációjáról és a 2001/34/EK irányelv módosításáról

⁵ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2017/1129 rendelete (2017. június 14.) az értékpapírokra vonatkozó nyilvános ajánlattételkor vagy értékpapíroknak a szabályozott piacra történő bevezetésekor közzéteendő tájékoztatóról és a 2003/71/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről

⁶ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2023/1114 rendelete a kriptoeszközök piacairól

⁷ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2023/1113 rendelete a pénzátruházásokat és egyes kriptoeszköz-átruházásokat kísérő adatokról

⁸ European Union – European Commission: A Europe fit for the digital age - Empowering people with a new generation of technologies; Shaping Europe's digital future https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age_en; <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en> (Utolsó letöltés: 2024.06.30.)

tagállamok egyedi szabályozása érvényesült. Az eltérő tagállami szabályozási szempontok, az azonos tevékenységre eltérő keretek meghatározása a kriptoeszköz-kibocsátók és -szolgáltatók tevékenysége körében ún. szabályozási arbitrázshoz vezetett a kedvezőbb szabályozási környezet megválasztása érdekében, ami az unió belső piacán is kedvezőtlen tendenciákat idézett elő. A belső piac működése érdekében a piaci szereplők erőteljesen igényelték az egyenlő versenyfeltételek biztosítását az uniós szintű szabályozás során, továbbá az egyes kriptoeszközök – így különösen Bitcoin, Ethereum, Solana, BNB – fizetőeszközként és értékmegőrző, megtakarítási eszközként betöltött funkciói erősítették a szabályozás indokoltságát a pénzügyi stabilitás, a fizetési rendszerek zavartalan működésének biztosítása és az esetlegesen felmerülő monetáris politikai kockázatok elkerülése érdekében.

A kriptoeszközökre vonatkozó szolgáltatások szabályozásával lehetőség nyílt a piaci visszaélések megakadályozása, a pénzmosás megelőzése és a terrorizmusfinanszírozás elleni küzdelem érdekében is egységes rendelkezések megalkotására. A kriptoeszközökkel végzett tranzakciók a korábbi szabályozási hiányosságokból eredően a pénzügyi műveletekben résztvevő személyek számára lehetővé tették az anonimitást, az azonosítás elkerülését, valamint egyes piaci szereplők visszaélve pénzügyi, gazdasági helyzetükkel, belső, esetleg bennfentes információkkal pénzügyi visszaéléseket követtek el a kriptoeszközök felhasználásával. Az uniós szintű szabályozás egyik kiemelt célja a kriptoeszközök befektetőinek védelme is, így tájékoztatási követelmények előírása, továbbá egyes befektetői csoportok, a lakossági birtokosnak minősülő természetes személyek esetében a fogyasztóvédelmi szempontok érvényesítése is.

A MiCA rendelet alapja a technológiasemlegesség, figyelemmel az érintett eszköztípusokra jellemző gyors technikai innovációkra és IT fejlesztésekre. Ennek megfelelően a megosztott főkönyvi technológia (*DLT-Distributed Ledger Technology*) fogalmát a lehető legtágabban határozza meg.

A szabályozás a „*same activity, same risk, same regulation*” alapelvre épít, kiemelve, hogy a belső piacot érintő azonos tevékenységek azonos típusú, jellegű kockázatokat hordoznak, és ezek a működést, szolgáltatást érintő körülmények az egységes szabályozási keretek megalkotását és alkalmazását indokolják.

A kriptoeszközökre vonatkozó uniós szabályozás a belső piacon már érvényesülő, pénzügyi, befektetési és tőkepiaci szabályozási környezetbe illeszkedik, így a már meglévő uniós szabályozás hatálya alá tartozó kriptoeszközökre a már fennálló uniós szabályozási keret rendelkezései irányadóak, így például pénzügyi eszköznek minősülő kriptoeszköz esetében a MiFID szabályozás alkalmazandó.

A MiCA rendelet előírásai a rendelet fogalmi kategóriájába tartozó kriptoeszközök esetében alkalmazandóak. A MiCA hatálya alapján kriptoeszköznek⁹⁹ minősül az érték vagy jog digitális megtestesítője, mely megosztott főkönyvi technológia vagy hasonló technológia alkalmazásával elektronikusan átruházható és tárolható. A MiCA alkalmazása során elvárás, hogy az eljáró hatóságok az érintett eszközök vizsgálata és értékelése során a tartalmat, funkciót előtérbe helyező megközelítést alkalmazzanak. A MiCA előírásai nem alkalmazandóak olyan

⁹⁹ MiCA I. cím 3.cikk (1) 5. pont

kriptoeszközök esetében, melyek egyediek és nem helyettesíthetőek pl. egyedi digitális műalkotások.

Az uniós szabályozás a kriptoeszközök egyes csoportjait is meghatározza, így az eszközalapú token, az elektronikuspénz token és a felhasználói token.¹⁰ Eszközalapú tokennek az az eszköz minősül, mely stabil érték fenntartására törekszik, azáltal, hogy másik értékhez vagy joghoz, vagy ezek kombinációjához van kötve, beleértve egy vagy több hivatalos pénznemet is. Az elektronikuspénz token esetében az eszköz stabil érték fenntartására hivatott azáltal, hogy egy hivatalos pénznem értékéhez van kötve. A felhasználói token rendeltetése kizárólag a kibocsátója által nyújtott áruhoz vagy szolgáltatáshoz való hozzáférés biztosítása.

2. A kriptoeszköz-szolgáltatók és a kriptoeszköz-szolgáltatások

A kriptoeszköz-szolgáltató¹¹ professzionális, szakmai tevékenységet folytató vállalkozás, mely foglalkozása vagy üzleti tevékenysége körében, szakmai alapon jár el. A szolgáltató jogi formája szerint jogi személy vagy egyéb vállalkozás lehet, és működése során egy vagy több kriptoeszköz szolgáltatási tevékenységet nyújt. A jogi személynek nem minősülő egyéb vállalkozás esetében követelmény, hogy a jogi személy szolgáltatókkal egyenértékű, megfelelő prudenciális felügyelet alatt álljanak, továbbá a harmadik felek érdekeinek védelmét a jogi személyek által biztosított védelemmel egyenértékű módon tudják biztosítani.

A kriptoeszköz-szolgáltatónak abban a tagállamban szükséges a bejegyzett székhelyét létesítenie, melyben a kriptoeszköz-szolgáltatásainak legalább egy részét nyújtja. A MiCA előírásai további követelményeket is meghatároznak, így a szolgáltató tényleges ügyvezetésének, az irányítási helynek is az Európai Unió tagállamában kell lennie, és legalább egy igazgatónak lakhellyel kell rendelkeznie az Európai Unióban. A tényleges irányítási helynek az az üzleti, gazdasági hely minősül, ahol a vállalat üzleti tevékenységének végzéséhez szükséges fő irányítási és kereskedelmi döntéseket meghozzák.

Az érintett vállalkozásoknak mint kriptoeszköz-szolgáltatóknak engedélyezési eljárás¹² keretében működési engedélyt szükséges kérelmezni. Az engedély elbírálása során a tagállami illetékes hatóságot az érintett vállalkozás bejegyzett székhelye alapozza meg. Az engedély iránti kérelemben és az engedély megadásakor szükséges azon kriptoeszköz-szolgáltatások megjelölése, amelyekre az érintett engedély kiterjed.

A már uniós szabályozás hatálya alá tartozó, prudenciális felügyelet alatt álló pénzügyi, befektetési szolgáltatók, így különösen a hitelintézetek, a befektetési vállalkozások, a befektetési alapkezelők, az elektronikus pénz kibocsátók, piacműködtetők is nyújthatnak kriptoeszköz-szolgáltatást. Az uniós szabályozás hatálya alá tartozó szolgáltatók kriptoeszköz-szolgáltatói engedély megszerzése nélkül nyújthatnak kriptoeszköz-szolgáltatást, azonban 40 nappal az érintett kriptoeszköz-szolgáltatás(ok) első alkalommal történő nyújtását megelőzően meghatározott információkat kötelesek bejelenteni az illetékes hatóságnak az általuk nyújtani

¹⁰ MiCA I. cím 3. cikk (1) 6., 7., 9. pont

¹¹ MiCA V. cím 59.§-60.§

¹² MiCA V. cím 62. cikk – 64. cikk

kívánt kriptoeszköz-szolgáltatás(ok)ról, és az ezekkel kapcsolatos tevékenységükről, a technikai megoldások biztosításáról.

A MiCA rendelet meghatározza annak kereteit is, ha az Európai Unióban letelepedett vagy ott tartózkodó ügyfél harmadik országbeli vállalkozás kriptoeszköz-szolgáltatását¹³ kívánja igénybe venni. Ebben az esetben a harmadik országbeli vállalkozás által nyújtott kriptoeszköz-szolgáltatásra nem alkalmazandóak a MiCA rendelet engedélyezésre vonatkozó követelményei. A harmadik országbeli vállalkozás által nyújtott szolgáltatást az ügyfél a saját kezdeményezésére veheti igénybe, azaz az ügyfél kizárólagos kezdeményezése alapján nyílik lehetőség a harmadik országbeli vállalkozás számára a kriptoeszköz-szolgáltatás nyújtására. A szabályozási keretek alapján a harmadik országbeli vállalkozás által, az ügyfél kizárólagos kezdeményezése alapján nyújtott kriptoeszköz-szolgáltatás nem minősül az Európai Unióban nyújtott szolgáltatásnak.

Abban az esetben, ha a harmadik országbeli vállalkozás az unióban letelepedett vagy ott tartózkodó ügyfeleket, potenciális ügyfeleket keres, ügyfél-, illetve üzletszerzési tevékenységet folytat, az ügyfelek, potenciális ügyfelek számára szolgáltatást kínál az Európai Unióban, erre a tevékenységre akkor van lehetősége, ha az Európai Unióban kriptoeszköz-szolgáltatóként beszerzi a szükséges engedélyt, és teljeskörűen teljesíti az engedély feltételeit.

A MiCA rendelet – hasonlóan a pénzügyi szolgáltatásokra és a befektetési szolgáltatásokra vonatkozó uniós jogi aktusok szabályozási jellemzőihez – a kriptoeszköz-szolgáltatások¹⁴ esetében is rögzíti az egyes szolgáltatások tételes felsorolását és meghatározását.

Az egyes kriptoeszköz-szolgáltatásokat csoportosíthatjuk az érintett szolgáltatás jellemző funkciója alapján, így a kriptoeszközökkel végzett tranzakciók, nyilvántartások körébe tartozhat a megbízások végrehajtása, a megbízások fogadása és továbbítása, a kriptoeszköz átváltása pénzre, más kriptoeszközökre, a kriptoeszköz-átküldési szolgáltatások, a letétkezelés, nyilvántartás, a kriptoeszközök kibocsátása és kereskedése körében nyújtott kriptoeszköz-szolgáltatás, a kriptoeszközök elhelyezése (*placing of crypto-assets*), valamint a kriptoeszköz kereskedési platform működtetése, továbbá a speciális szolgáltatási körbe tartozhat a kriptoeszközökre vonatkozó tanácsadás és a portfóliókezelés.

A MiCA rendelet meghatározza a kriptoeszköz-szolgáltatási tevékenység végzésének a feltételeit is. Az előírások kiterjednek az érintett intézménnyel kapcsolatban meghatározott szervezeti követelményekre, a működésre vonatkozó szabályozási, belső irányítási követelményekre, valamint a szolgáltatások nyújtására vonatkozó előírások teljesítésére. A szolgáltatások nyújtásának általános feltételei között megjelölt szervezeti előírások a pénzügyi és befektetési, tőkepiaci intézményeknél már alkalmazott „*fit and proper*” követelményeket tartalmazzák. Így a vezető testület tagjainak kellően jó hírnévvel, a szolgáltatás nyújtásához elegendő szakértelemmel kell rendelkezniük. A vállalkozásban befolyásoló részesedéssel rendelkező tulajdonosok, tagok oldaláról nem állhat fenn olyan valószínűsíthető hatás, mely hátrányosan befolyásolná a vállalkozás megbízható és prudens irányítását. A szervezeti

¹³ MiCA V. cím 61. cikk

¹⁴ MiCA V. cím 3. fejezet 75. cikk – 82. cikk

előírások körében továbbá a vezetés és a személyzet, alkalmazottak esetében is követelmény a megfelelő szakmai tudás, a készségek, a szakértelem folyamatos fennállása, biztosítása.

A szabályozási követelmények körében a vállalkozás köteles kialakítani és folyamatosan fenntartani a működésére vonatkozó belső szabályozást, eljárásrendet. A szabályozási előírások egyik lényeges területe a prudenciális előírásokra, tőkekövetelmények teljesítésére és folyamatos ellenőrzésére, fenntartására vonatkozik, míg további jelentős terület a belső kontrollfolyamatokról, kockázatértékelési eljárásokról szóló belső szabályozás kialakítása. A vállalkozásoknak a működésük során biztosítaniuk kell az üzletmenet folytonosságát, így erre vonatkozó tervekkel, eljárásrenddel kell rendelkeznie. Kiemelt terület az információk bizalmas kezelése, az integritás megőrzése, az adatvédelem és az információbiztonság technikai, IT megoldásainak biztosítása. A vállalkozásoknak az egyedi megbízások, ügyletek nyilvántartására, kezelésére megfelelő belső eljárásokkal kell rendelkeznie, és biztosítania kell az ügyfelek tulajdonjogának a védelmét. A belső szabályozásnak a piaci visszaélések felderítését, valamint megakadályozását is garantálnia kell. A vállalkozásoknak a belső eljárásrendjükben azonosítania kell az összeférhetlenséget, érdekkonfliktust okozó helyzeteket, körülményeket, így különösen a szolgáltató, a szolgáltató alkalmazottai és a szolgáltató ügyfelei között felmerülő érdekkonfliktusokat, melyek esetlegesen hátrányt okozhatnak, vagy kedvezőtlenül befolyásolhatják a vállalkozás által nyújtott szolgáltatásokat. A vállalkozásoknak az összeférhetlenségi helyzetek, érdekkonfliktusok kezelésére is eljárásrendet szükséges kialakítani, továbbá az ügyfeleket, potenciális ügyfeleket tájékoztatni kell az összeférhetlenségi politika lényeges elemeiről és az alkalmazott eljárásokról.

A vállalkozásoknak panaszkezelési szabályzattal is rendelkeznie kell, mely biztosítja az érintett ügyfelek számára a panaszok, kifogások bejelentését és hatékony kivizsgálásának eljárását. A vállalkozásoknak részletes tájékoztatást kell nyújtania az ügyfelek számára a panaszkezelési eljárásáról, a bejelentés módjairól.

3. Egyes kriptoeszköz szolgáltatások nyújtásának követelményei

A MiCA rendelet az ügyfelek számára nyújtott szolgáltatások körében az ügyfelek két csoportját különbözteti meg, alapvetően az érintett ügyfélkör szakmai tudása, professzionális, szakmai eljárása alapján. A szolgáltatások nyújtása körében lakossági birtokosnak¹⁵ minősül az a természetes személy, aki olyan célból jár el, mely kívül esik kereskedelmi, üzleti tevékenysége, szakmája vagy foglalkozása körén. A minősített befektetők¹⁶ körébe vonhatók azok a személyek, intézmények, melyeket a 2014/65/EU irányelv (MiFID irányelv) II. melléklet I. szakasz 1-4. pontjai felsorolnak. Így a MiFID irányelv alapján szakmai ügyfélnek minősülő pénzügyi és befektetési intézmények, nagyvállalatok, nemzeti és regionális kormányzatok, intézményi befektetők.

¹⁵ MiCA I. cím 3. cikk (1) 37. pont

¹⁶ MiCA I. cím 3. cikk (1) 30. pont

A kriptoeszköz-szolgáltatóknak az ügyfelekkel megállapodást kell kötnie, és a megállapodásnak szükséges tartalmaznia az érintett szolgáltatások jellegét, továbbá a kriptoeszköz tartásának vagy a kriptoeszközhöz való hozzáférésnek a módját.

A kriptoeszköz-szolgáltatóknak a szolgáltatások nyújtása során becsületesen, tisztességesen, szakszerűen, az ügyfelek legfőbb érdeke szerint¹⁷ kell eljárnia. A megjelölt követelmények összefoglalóan megfogalmazzák, hogy az érintett intézmények az elvárható szakértelemmel, szakmai gondossággal, az adott piacon fennálló körülmények szakszerű értékelésével, a jogszabályokban megjelölt egyéb követelmények, így különösen a tájékoztatásra vonatkozó előírások maradéktalan teljesítésével nyújtják a szolgáltatásaikat. Az ügyfelek legfőbb érdeke szerinti eljárás követelménye biztosítja az ügyfelek számára az esetleges összeférhetlenség, érdekkonfliktus fennállása esetében is a hátrány, kedvezőtlen eredmény elkerülését, illetve megakadályozását.

A szolgáltatók kötelezettségeként előírásokat tartalmaz a MiCA rendelet az ügyfelek számára nyújtandó tájékoztatási kötelezettségekről. A tájékoztatásnak meg kell felelnie a hiánytalan, tisztességes, egyértelmű és nem félrevezető követelménynek. A tájékoztatási kötelezettségek teljesítése biztosítja, hogy a befektetési döntéseket, a tranzakciókra vonatkozó megbízásokat megelőzően az ügyfelek rendelkezésére álljanak a megfelelő információk, és ezen információk birtokában hozzák meg a befektetésre, megbízásra vonatkozó döntéseiket.

A kriptoeszköz-szolgáltató nem tévesztheti meg az ügyfelet a kriptoeszközök valós vagy vélt előnyeivel kapcsolatban, és a szolgáltatónak az ügyfelet előzetesen figyelmeztetnie kell a kriptoeszközökkel kapcsolatos kockázatokra.

A tájékoztatásnak ki kell terjednie a szolgáltató által alkalmazott árképzésre, a költségek, díjak, egyéb jutalékok meghatározásában alkalmazott politikára, a szolgáltatónak nyilvános hozzáférést kell biztosítania e dokumentumokhoz. Továbbá a tájékoztatás során a kriptoeszköz-szolgáltatónak a kereskedési platform működtetése, a kriptoeszközök átváltása, a tanácsadás és portfóliókezelési szolgáltatás nyújtása során az ügyfelek számára biztosítaniuk kell – és a hozzáférést meg kell adni – olyan kriptoeszköz-alapdokumentumokra vezető hiperlinkekhez, amely kriptoeszközökkel kapcsolatban szolgáltatásokat nyújtanak.

A tájékoztatási kötelezettségek teljesítése biztosíthatja az érintett intézmények és ügyfelek között fennálló ún. információs aszimmetria csökkentését, figyelemmel arra, hogy a kriptoeszköz-szolgáltató, mint professzionális intézmény pontosabb és részletesebb információkkal rendelkezik az érintett kriptoeszköz, valamint a szolgáltatás jellemzőiről, illetve a kriptoeszköz adott piaci feltételeiről, és ez az információk egyenlőtlen eloszlását valószínűsíti a tranzakcióban érintett felek között.

Az Európai Unió fenntarthatósági követelményekre, fenntartható finanszírozásra, pénzügyekre vonatkozó stratégiájára¹⁸ és uniós szabályozására figyelemmel a MiCA rendelet

¹⁷ MiCA 2. fejezet 66. cikk

¹⁸ European Commission, Strasbourg, 6.7.2021, COM(2021) 390 final, Communication from the Commission to the European Parliament the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions - Strategy for Financing the Transition to a Sustainable Economy - <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021DC0390> (Letöltés:2024.06.30.)

előírja a tájékoztatást a kriptoeszközökre vonatkozó fenntarthatósági mutatókról, így a környezettel kapcsolatos káros hatásokkal kapcsolatos információkról is.

Ha kriptoeszköz-szolgáltatás keretében kereskedési platform működik¹⁹, speciális követelmény, hogy a szolgáltatónak működési szabályzattal kell rendelkeznie, és a kereskedési platformhoz való hozzáférés szabályozása céljából ki kell alakítania az átlátható és megkülönböztetés mentes hozzáférést biztosító működési kereteket

A szolgáltatóknak a megbízások végrehajtása, az ügyfelek nevében történő továbbítása és fogadása során²⁰ biztosítaniuk kell és minden szükséges intézkedést meg kell tenniük annak érdekében, hogy ügyfeleik számára a lehető legjobb eredményt ériék el. A MiCA rendelet alapján a kriptoeszközökre vonatkozó megbízásokat fogadó és továbbító szolgáltatók nem fogadhatnak el díjazást, kedvezményt vagy egyéb nem pénzbeli juttatást annak ellentételezéseként, hogy az ügyfél megbízásait egy meghatározott kriptoeszköz kereskedési platformra vagy egy másik kriptoeszköz-szolgáltatóhoz továbbítják.

A kriptoeszköz-szolgáltatóknak végrehajtási szabályzatot kell elkészíteniük, ami biztosítja az ügyfélmegbízások tisztességes és azonnali teljesítését. A megbízások teljesítésére vonatkozó végrehajtási szabályzatról, annak lényeges módosításairól tájékoztatni kell az ügyfeleket, továbbá a szolgáltatók kötelesek az ügyfelek előzetes hozzájárulását beszerezni a megbízások teljesítésére vonatkozó szabályzattal kapcsolatban. A szolgáltatóknak, annak érdekében, hogy az ügyfelek számára a lehető legjobb eredményt ériék el, értékelniük kell a megbízások teljesítésének a hatékonyságát, ennek során meg kell vizsgálni a megbízások végrehajtása szempontjából jelentős körülményeket, így – többek között – a felmerülő költségeket, a teljesítés valószínűségét, a végrehajtás gyorsaságát. A szolgáltatók kötelezettsége a végrehajtási helyszínek értékelése is, annak megállapítása és alátámasztása érdekében, hogy az adott megbízások esetében a végrehajtás során igénybe vett végrehajtási helyszínek a lehető legjobb eredményt nyújtják-e az ügyfelek számára.

A kriptoeszközre vonatkozó tanácsadás és portfóliókezelés²¹ esetében a szolgáltató köteles előzetesen értékelni, hogy az érintett kriptoeszköz vagy a kriptoeszköz-szolgáltatás alkalmas-e az ügyfél számára és megfelel-e az ügyfél igényeinek. Ennek érdekében a szolgáltató előzetesen felméri az ügyfél igényeit, megvizsgálja az ügyfél tapasztalatait, ismereteit, az ügyfélnek a befektetésekre vonatkozó céljait, pénzügyi helyzetét, valamint kockázat- és veszteségviselési képességét. A tanácsadási és a portfóliókezelési szolgáltatás nyújtása során a szolgáltató a megfelelési értékelést legalább két évente rendszeresen felülvizsgálja.

A tanácsadás és a portfóliókezelés során kriptoeszköz, illetve szolgáltatás nem ajánlható, nem nyújtható személyre szabott ajánlás, és nem végezhető portfóliókezelési tevékenység, ha az ügyfél, potenciális ügyfél nem ad információt a megfelelés értékelése érdekében, és ennek következményeként nem vizsgálható az adott kriptoeszköz vagy kriptoeszköz-szolgáltatás megfelelése az ügyfél esetében. Ha a szolgáltató az értékelés alapján azt állapítja meg, hogy

¹⁹ MiCA 2. fejezet 76. cikk

²⁰ MiCA 2. fejezet 78. cikk, 80. cikk

²¹ MiCA 2. fejezet 81. cikk; I. cím 3. cikk (1) 24. és 25. pont

a kriptoeszköz nem alkalmas az ügyfél számára, sem személyre szabott ajánlás, sem portfóliókezelési szolgáltatás nem nyújtható az adott kriptoeszközre vonatkozóan.

A szolgáltató a kriptoeszközökről szóló tanácsadás vagy a kriptoeszközök portfóliókezelése esetében felhívja az ügyfelek figyelmét a kriptoeszközökkel kapcsolatos kockázatokra is, így arra a körülményre, hogy a kriptoeszközök értéke ingadozhat, előfordulhat, hogy ezek az eszközök nem likvidek, bekövetkezhet a befektetés értékének teljes vagy részleges vesztesége, és a kriptoeszközökre nem terjed ki a betétbiztosítási vagy befektetővédelmi- és kártalanítási rendszerek által nyújtott védelem.

A kriptoeszközre vonatkozó tanácsadás esetében a szolgáltató kötelezettsége jelentés elkészítése, melyben értékeli az adott személyre szabott tanácsadással érintett kriptoeszköz vagy kriptoeszköz-szolgáltatás megfelelőségét, figyelemmel az ügyfél által előzetesen megadott nyilatkozatok tartalmára. A jelentésben a szolgáltató összefoglalja az általa nyújtott személyre szabott ajánlást, tanácsot, és röviden indokolja, hogy az ajánlás hogyan, milyen módon felel meg az ügyfél céljainak és preferenciáinak.

A portfóliókezelés esetében a szolgáltató rendszeres kimutatást készít az ügyfél számára, és biztosítja az általa nyújtott portfóliókezelési tevékenység, a portfólió teljesítményének az áttekintését. A szolgáltató rendszeres kimutatásban értékeli, hogy az általa nyújtott szolgáltatás milyen módon felel meg az ügyfél céljainak, egyéb jellemzőinek és preferenciáinak.

4. A kriptoeszköz-szolgáltatási tevékenység szabályozásának jellemzői

A kriptoeszköz-szolgáltatásokra vonatkozó új uniós szabályozás – figyelembe véve a szubszidiaritás és az arányosság követelményét is – a jogharmonizáció eszközével él a belső piac megfelelő működése, a piaci szereplők számára a tisztességes versenyfeltételek biztosítása érdekében, egyenlő esélyeket teremtve a piacra jutásra. A kriptoeszközöknek a pénzügyi közvetítésben betöltött egyre növekvő szerepe, valamint a fizetési eszköz funkció mellett a megtakarítási, befektetési eszköz jelleg erősödése is alátámasztotta az uniós szintű szabályozás megalkotását, figyelemmel az Európai Unió pénzügyi piacain a megfelelő működés és stabilitás biztosítására. A szabályozás alapján a kriptoeszköz-szolgáltatókra vonatkozó prudenciális, szervezeti és belső szabályozási követelmények megfelelő működési kereteket határoznak meg a kriptoeszköz-szolgáltatási tevékenységek nyújtására.

Az uniós szabályozás alapján a kriptoeszköz-szolgáltatási tevékenység végzésére az Európai Unióban székhellyel rendelkező intézmények révén van lehetősége az érintett vállalkozásoknak, a megjelölt engedélyezési és működési feltételek teljesítésével. Az uniós székhelyre vonatkozó előírás biztosítja az uniós szabályozás hatékony érvényesülését, és az kriptoeszköz-szolgáltatási tevékenység végzése során az azonos szabályozás és az azonos feltételek érvényre juttatását. Az unióban letelepedett személyek számára továbbra is fennálló lehetőség harmadik országbeli vállalkozás kriptoeszköz-szolgáltatásának az igénybevétele, a szabályok azonban egyértelműen rögzítik, hogy ez a szolgáltatás nem minősül az unióban nyújtott kriptoeszköz-szolgáltatásnak, és kizárólag az ügyfél saját kezdeményezésére veheti igénybe a harmadik országbeli vállalkozás által nyújtott szolgáltatást.

A MiCA rendelet egységes szabályozási keretrendszerben határozza meg a kriptoeszköz-szolgáltatási tevékenység felügyeleti és engedélyezési feladatait. Az uniós szabályozás az uniós szervek, így különösen az EBA, az ESMA és ECB számára is biztosít hatásköröket, mivel az érintett tevékenységek felügyelete és szabályozása nem valósítható meg kizárólag a tagállami hatóságok együttműködésével. A szabályozás alapján a jelentős kriptoeszköz-szolgáltatók – melyek egy naptári évben átlagosan legalább 15 millió aktív felhasználóval rendelkeznek – esetében az ESMA rendelkezik szélesebb felügyeleti és hatósági jogkörökkel.

A kriptoeszköz-szolgáltatások új szabályozása jelentős előrelépést jelent a befektetők védelme, valamint a lakossági birtokosnak minősülő természetes személyekre a pénzügyi és befektetési szolgáltatások körében érvényesülő fogyasztóvédelmi szempontokhoz hasonló előírások szempontjából. Az új szabályzás továbbá részletes előírásokat tartalmaz a panaszkezelésről, az ügyfelek kifogásainak, panaszainak hatékony és gyors kezelése érdekében. A MiCA a szolgáltatók számára tájékoztatási kötelezettséget ír elő az információs aszimmetria csökkentése és a megalapozott befektetési döntések támogatása érdekében, részletesen szabályozva az ügyfelek, potenciális ügyfelek részére nyújtandó tájékoztatás körét. A személyre szabott ajánlás, tanácsadás és a portfóliókezelés során a szolgáltatók kötelesek figyelmeztetni az ügyfeleket az esetleges kockázatokra is.

A MiFID szabályozásban már alkalmazott eszközök és eljárások is megjelennek a MiCA előírásaiban, így az ügyfélérdek elsődlegessége a szolgáltatás nyújtásakor, az ügyfél számára lehető legjobb eredményre való törekvés megkövetelése a megbízások teljesítésekor, a végrehajtás minőségének rendszeres értékelése, továbbá az összeférhetlenséget, érdekkonfliktust okozó helyzetek azonosítása és kezelése az esetleges ügyfélérdek sérelmének a megelőzése, megakadályozása érdekében.

A MiFID szabályozáshoz hasonlóan, amennyiben tanácsadásra vagy portfóliókezelésre kerül sor, a kriptoeszköz-szolgáltató köteles az ügyfél alkalmasságát előzetesen felmérni és értékelni, és a szolgáltatások nyújtásakor folyamatosan vizsgálni az adott kriptoeszköz vagy kriptoeszköz-szolgáltatás megfelelőségét.

Magyarországon a kriptoeszközök és a kriptoeszköz-szolgáltatási tevékenységek feletti felügyeletet²² a Magyar Nemzeti Bank látja el. Az ügyfél ismereteinek, preferenciáinak, veszteségviselési képességének értékelési feltételeit kormányrendelet, míg az ügyfelek tájékoztatására és a panaszkezelésre vonatkozó részletes szabályokat MNB rendelet fogja megállapítani.

A kriptoeszközökre és a kriptoeszköz-szolgáltatásokra vonatkozó új szabályozás alapján további felhatalmazáson alapuló jogi aktusok, valamint az uniós felügyeleti szervek esetében ajánlások, iránymutatások várhatóak, melyek a szolgáltatások részletesebb előírásait tartalmazzák.

A MiCA szabályozás jelentős előrelépést jelent a kriptoeszköz-szolgáltatások területén, figyelemmel azonban a kriptoeszközök jellemzőire és a kriptoeszköz-szolgáltatásokra, további jogalkotási javaslatok várhatóak. A Bizottság 2024. december 30. napjáig, konzultálva az EBA-

²² 2024. évi VII. törvény a kriptoeszközök piacáról

val és az ESMA-val, jelentést kíván benyújtani az Európai Parlament és a Tanács részére a kriptoeszközökkel kapcsolatos legújabb fejleményekről, és esetlegesen a MiCA-ban nem szabályozott területekről. A Bizottság jelentése vizsgálni fogja a decentralizált kriptoeszköz-rendszerek szabályozását, a kriptoeszközökben történő hitelezés, kölcsönnyújtás lehetőségét, továbbá az egyedi és nem helyettesíthető kriptoeszközök kezelésének kérdéseit.

Felhasznált irodalom

Csongrádi Erika: MICA, DORA, DLT – az új három muskétás? Az EU digitális pénzügyi csomagja, és az előtte álló kihívások. Magyar Nemzeti Bank Szabályozási Főosztály, 2022. 01.18. <https://www.mnb.hu/letoltes/dr-csongradi-erika-az-eu-digitalis-penzugyi-csomagja-es-az-elotte-allo-kihivasok.pdf> (Letöltés:2024.06.30.)

European Commission, Brussels, 9.3.2021 COM(2021) 118 final, Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, 2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade, (Letöltés: 2024.06.30.)

European Commission, Brussels, 30.6.2022 C(2022) 4388 final, Communication to the Commission – European Commission digital strategy. Next generation digital Commission, 30 June 2022, https://commission.europa.eu/document/download/70703206-2592-4175-b10d-12f97382094a_en?filename=C_2022_4388_1_EN_ACT (Letöltés: 2024.06.30.)

Halász Zsolt (2022): Kihívások a pénzügyi fogyasztóvédelem szabályozásában: kriptoeszközök és ügyfélvédelem. Iustum – Aequum – Salutare, 18(1). 2022/1., 75-83. o. DOI: <https://doi.org/10.1177/15598276221117091>; <https://publikacio.ppke.hu/id/eprint/81/1/001049638.pdf> (Letöltés:2024.06.30.)

Martin Hobza – Aneta Vondráčková: Crypto-Asset Services under the Draft MiCA Regulation 2021/III/4. Charles University Faculty of Law, Law Working Papers Series , 6 December 2021 https://www.researchgate.net/profile/Martin-Hobza/publication/357052732_Crypto-Asset_Services_under_the_Draft_MiCA_Regulation/links/61bf8be263bbd93242a5640d/Crypto-Asset-Services-under-the-Draft-MiCA-Regulation.pdf (Letöltés:2024.06.30.)

Osztovcics András (szerk.): EU-jog. Hvgorac Lap- és Könyvkiadó Kft., 2021.

Tomczak, Tomasz: Crypto-assets and crypto-assets' subcategories under MiCA Regulation. *Capital Markets Law Journal*, Volume 17, Issue 3, July 2022, Pages 365–382. DOI: <https://doi.org/10.1093/cmlj/kmac008>; <https://academic.oup.com/cmlj/article/17/3/365/6609567> (Letöltés:2024.06.30.)

Vidács Dávid: A kriptoeszközök szabályozásának tervezett keretei. Magyar Nemzeti Bank Piacellenőrzési Osztály 2023.01.04., <https://www.mnb.hu/letoltes/dr-vidacs-david-janos-a-kriptoeszkozok-szabalyozasanak-tervezett-keretei.pdf> (Letöltés: 2024.06.30.)

Dirk A. Zetsche, Filippo Annunziata, Douglas W. Arner, Ross P. Buckley: The Markets in Crypto-Assets Regulation (MiCA) and the EU Digital Finance Strategy – 06/11/2020. Université du Luxembourg, Faculty of Law, Economics and Finance. Law Working Paper Series, Paper number 2020-018. *Capital Markets Law Journal*, Volume 16, Issue 2, April 2021, Pages 203–225, DOI: <https://doi.org/10.1093/cmlj/kmab005>; <https://hub.hku.hk/bitstream/10722/294374/1/content.pdf?accept=1> (Letöltés:2024.06.30.)

CRYPTO ASSET SERVICE ACTIVITY IN THE EUROPEAN UNION - THE FRAMEWORK OF THE MiCA REGULATION

The EU regulation on crypto-assets is part of the EU's Digital Strategy, which aims to facilitate the use of innovative technologies and build a future-oriented economy. The EU's digital single market strategy paved the way for closer *digital harmonisation* between the EU Member States. The regulation is based on the principle of "same activity, same risk, same regulation", underlining that the same activities in the internal market present the same type and nature of risks, and that these circumstances affecting operations and services justify the enactment and application of an uniform regulatory framework.

The regulation establishes the framework for cryptoasset services, the conditions for their authorisation and operation, the way in which supervision is carried out, and the division of competences between Member State and EU supervisory authorities.

The MiCA regulation defines the provisions ensuring the protection of investors, the requirement of the primacy of the client' interest, the information obligations of service providers for clients, the qualification of clients in the case of specific services, and the obligation of the crypto-asset service providers to warn their clients about the risks of crypto-assets.

The MiCA regulation represents a significant step forward for crypto-asset services, however, taking into account the characteristics of crypto-assets and crypto-asset services, further legislative proposals are expected.

SZALAY RÓBERT ZSOLT

Nemzetközi Magánjogi és Európai Gazdasági Jogi Tanszék

Témavezetők: dr. Somssich Réka egyetemi tanár

dr. Papp Mónika PhD, egyetemi adjunktus

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.31.Szalay>

AZ EUMSZ. 107. CIKKE SZERINTI, AZ EURÓPAI UNIÓ BELSŐ PIACÁVAL ÖSSZEEGYEZTETHETETLEN KÖTVÉNYJEGYZÉSEK ÉS KIBOCSÁTÁSOK SZÜRKE ZÓNÁJA

I. Az állami támogatás, annak hiánya és hiányának igazolása

Az EUMSZ. 107. cikkének (1) bekezdése fekteti le az állami támogatás nyújtásának általános tilalmát¹. Jóllehet az állami támogatás megvalósulhat az állam saját forrásaiból, és nem feltétlenül uniós (példának okáért kohéziós² vagy Helyreállítási és Ellenállóképességi Eszközből³ származó) forrásból, ez nem jelentheti azt, hogy az Európai Unió (EU) tagállamai bármit megtehetnének a saját pénzüikkel. Egy tagállamban egy vállalkozás kedvezőbb helyzetbe hozása ugyanis lavinát képes elindítani, és ezáltal a többi tagállam versenytárs vállalkozásai hátrányosabb helyzetbe kerülhetnek. Ez termelékenységük, piacaik csökkenéséhez, dolgozóik elbocsátásához, de akár a teljes megszűnésükhöz is vezethet, jobb esetben – hazai terminológiával élve – végelszámolással, rosszabb esetben akár csődeljárásból átalakuló felszámolási eljárással. Egy vállalkozás megszűnése kihatással lehet a nemzeti számlákra is: mérettől és számosságtól függően képes megrázni a termékforgalmi egyenleget az elmaradó export- és a növekvő importszükséglet, vagy a krízis kapcsán fellépő, munkanélküliség okozta fogyasztáscsökkenés, ez pedig többletkiadásokat generálhat a szociális kiadásokban, ami mind kimutatható a GDP alakulásában, és még egyéb sok módon lecsapódhat ennek a hatása.

Fontos tehát látni, hogy egy állami támogatás tagállamok közötti dimenzióba léphet. Lehet, hogy ez méltányolható célkitűzéssel indult, de ha a versenytársak közül valamelyik nem részesül támogatásban, azzal hátrány éri, még akkor is, ha nem tőle veszik el és csoportosítják át azt az összeget, melyet (át)adnak a versenytársának. Ez az elem a szelektivitás⁴, azaz akkor beszélhetünk állami támogatásról, ha az szelektív. További szükséges elemek, hogy állami forrásból származzon, azaz államnak betudható entitástól vagy államnak betudható költségvetésből, a kedvezményezett pedig vállalkozás legyen, ide nem értve a közvetett állami támogatás eseteit, amikor a kedvezményezett első ránézésre magánszemélynek tűnik, azonban

¹ Craig- de Búrca 2020. 1164.

² <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/hu/sheet/96/kohezios-alap> (2024. 06. 30.)

³ https://commission.europa.eu/business-economy-euro/economic-recovery/recovery-and-resilience-facility_hu (2024. 06. 30.)

⁴ Ferring SA v ACOOS-ügy, C-53/00, 2001. november 22.

valójában vállalkozás. Az állami támogatásnak valamilyen gazdasági előnyt kell jelentenie mindemellett, és érintenie kell a tagállamok közötti versenyt. Ha a felsorolt elemek bármelyike is hiányzik, az EUMSZ. 107. cikkének alkalmazásában már nem beszélhetünk állami támogatásról.⁵

A tagállamok sokszor a végsőig is elmennek, hogy igazolják, valamelyik elem nem áll fenn. Jellemzően a gazdasági előny hiányára hivatkoznak, érvelésük szerint ugyanis, az adott vállalkozás nem részesült előnyben, olyan finanszírozáshoz jutott legfeljebb, melyhez bármely hasonló helyzetben lévő vállalkozás is hozzájutott volna, azonos kondíciók mentén. Éppen ezért az állami támogatás fogalmáról szóló közlemény⁶ nevesíti azokat módokat, hogyan tudja egy tagállam igazolni az állami támogatás hiányát, a jelen tanulmány szempontjából releváns elemként, a gazdasági előny hiányát. A közlemény először a piaci magánbefektetői teszt (MEOP/MEIP-teszt)⁷ elvégzését javasolja, amikor egy analízissel igazolható, hogy az állam vagy annak betudható entitás piaci finanszírozóként járt el. Pl. ha a finanszírozást nyújtó állami bank volt, akkor az ugyanolyan feltételek mellett nyújtott hitelt, akár csak egy kereskedelmi bank.⁸ Egyéb megoldásként nevesíti a közlemény az összehasonlító teljesítményértékelést, a *pari passu* igazolást (magánbefektetőkkel történő közös finanszírozás), avagy egyébként bármely más, alkalmas módszert. Az Európai Bizottság a folyamat megkönnyítésére közleményeket bocsátott ki, melyek közül az egyik a hiteltípusú ügyletekhez, a másik a garanciatípusú ügyletekhez kapcsolódik. Ezek olyan ármátrixot nevesítenek, melyek elérésekor az Európai Bizottság a finanszírozást állami támogatástól mentesként ismeri el, és ezek soft lawként kötik a vizsgálataik során.

A következőkben azt kívánom bemutatni, hogy a kötvényügyletek során jelenleg miért nehéz igazolni az állami támogatástól való mentességet, s milyen összemosások történtek és történnek ezen a speciális finanszírozási területen.

II. A kötvény a hitel típusú finanszírozási formákhoz képest

A vállalkozások a hitelfelvétel helyett egyre gyakrabban kötvényeket bocsátanak ki, mivel a kötvények nagyobb szabadságot⁹ biztosítanak a kibocsátó¹⁰, azaz az adós vállalkozás számára. A kötvény alapvetően közép- vagy hosszú távú fizetési ígéret, amelynek során a kibocsátó értékpapírokat bocsát ki, amelyeket a jegyzők – tekinthetők hitelezőknek is – lejegyeznek, és a kötvényért cserébe pénzüsszeget bocsátanak az adós részére. A kibocsátó, azaz az adós köteles a kötvényen feltüntetett összeget (névértéket) a megfelelő és esedékes kupon szerint visszafizetni¹¹. Ezért megállapítható, hogy csupán e jellemzőre tekintettel ez tulajdonképpen fordított kölcsön, hiszen céljaiban nem különbözik az adósi-hitelezői pozíciótól. A kötvény

⁵ Quigley 2015. 27.

⁶ Bizottsági közlemény az Európai Unió működéséről szóló szerződés 107. cikkének (1) bekezdésében említett állami támogatás fogalmáról 2016/C 262/01, 2016. július 19.

⁷ Friederiszick-Tröge 2006. 107.

⁸ A milánói reptér ügye C-160/19/P, 2020. december 10.

⁹ Binmore-Rubinstein-Wolinsky 1986. 88.

¹⁰ Tanaka 2005. 10.

¹¹ Wright 2006. 288.

lejegyzője ugyanis – bár megannyiszor befektetőnek nevezzük – nem befektető abban az értelemben, hogy részesedést szerezne a vállalkozásban. Példának okáért nem válik részvényessé, nem szerez üzletrészt, és a kötvény nem is funkcionál a befektetési alapok esetében alkalmazott befektetési jegyként, mint kollektív befektetési forma. Ezért érthető, hogy Magyarországon a kollektív befektetési formákról és kezelőikről, valamint egyes pénzügyi tárgyú törvények módosításáról szóló 2014. évi XVI. törvény (Kbftv.) sem vonja hatálya alá a kötvények szabályozását.

A kötvényeket Magyarországon – alapvető jogforrásként – a tőkepiacról szóló 2001. évi CXX. törvény (Tpt.) szabályozza, azonban irányadó rá nézve a Polgári Törvénykönyvről szóló 2023. évi V. törvény (a továbbiakban Ptk.) 6. Könyvének 5. Része, illetőleg a kötvényről szóló 285/2001. (XII. 26.) Korm.rendelet is. A hitel- és kölcsönnyújtás legfontosabb alapidokumentuma Magyarországon a Ptk. Az alapfogalmakat azonban a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 2013. évi CCXXXVII. törvény (Hpt.) tartalmazza, de a vállalkozásokra nem irányadó a fogyasztóknak nyújtott hitelek eltérő, aszimmetrikusan óvó, olykor klaudikálóan kógens szabályozása.

A kötvény forgalomképes, nem határoz meg kötelezően követendő hitelcélokat, az információs összeállítások – melyek jellemzően egyoldalú kinyilatkoztatások, nem úgy, mint a hitelszerződések –, általában csak a „kötvénykibocsátás célját” jelölik meg. Ezek inkább jelzésértékűek, hogy a kötvényt lejegyzők ismerjék, mire fogják fordítani a forrást. Az utóbbi időben, mióta a zöldkötvények népszerűvé váltak, ennek a zöld finanszírozóknál van a komoly jelentősége, akik meg kívánják állapítani – olykor csupán *prima facie* –, hogy a kötvényekből befolyó összeg valóban zöld célokra, de legalábbis nem kifejezetten környezetkárosító tevékenységre fordítódik, nem finanszíroznak belőle pl. fosszilis energiafelhasználást. Ezért a kötvényeknél nincsenek szigorúan követendő mérföldkövek, nincs megkövetelt monitoring, mint a hiteljogviszony esetében. A felmondási események köre is szűkebb, a kibocsátó számára sokkalta kedvezőbbek az úgynevezett rendkívüli kötvény-visszavásárlási események, és ezek legtöbbször a szigorúan értelmezett fizetéseképtelenségi helyzetekre koncentrálnak. A hiteljogviszonyok jellemzően megkövetelik a vállalkozásoktól, hogy ne akviráljanak vállalkozásokat¹², éppúgy, mint az ellenkezőjét, ne adjanak el semmit a hitel futamideje alatt, ne divesztáljanak, avagy legfeljebb a hitelnyújtó jóváhagyásával, ne fizessenek osztalékot, osztalékélelőget, stb. Az említett jogviszonyokból gyakorta következik, hogy tulajdonos-, avagy vezetőváltás is csupán a hitelnyújtó hozzájárulásával mehet végbe. Ezek a jogosítványok olykor ütköznek a vállalkozások üzleti autonómiájával, hiszen egyértelmű üzleti kérdésekben kötik meg a vállalkozás kezét, ami nagyfokú aggodalmat kelt különösen a speciális területeken működő vállalkozásokban. Hiszen nem bizonyos, hogy a hitelnyújtó, még ha bank is, rendelkezik olyan iparági ismeretekkel, melyek szükségesek ahhoz, hogy a jóváhagyáskor üzletileg életképes döntést hozzon, például az úrkutatásban, az egészségügyi kutatásokban, a távközlésben vagy bármely innovatív szektorban. Ezekre az üzleti területre ráadásul úgy nyomul be a hitelnyújtó, hogy nem is a klasszikus értelemben vett befektető, akinek a részesedése miatt érdekében állna az az üzletvitelbe való beleszólás.

¹² <https://www.wallstreetmojo.com/bond-vs-loan/> (2024. 06. 14.)

Ezzel szemben a kötvények általában nem korlátozzák a vállalatok mozgásterét, mivel a jegyzőt – világosan szólva – csak a megtérülés érdekli, a hozamot kellően elvárja, ezért cserébe nem kívánja ellenőrizni időközben a kiadásokat, a változásokat, a megvalósulást. További különbség, hogy a kötvényügyletek esetében nem beszélhetünk törlesztőrészletekről, melyekkel a hitelügyletekben havi, negyedéves, féléves vagy éves rendszerességgel teljesítik a visszafizetést a hitelnyújtónak. Ugyanakkor a *balloon*-típusú¹³ hitelügyleteknél is a futamidő vége felé toódik el a visszafizetés, a *bullet*-típusú hitelügyleteknél pedig az utolsó törlesztőrészlettel történik a tőketartozás egyenlítése.¹⁴ Ehhez *bullet*-típusú hitelügylethez hasonlatos tulajdonképpen a kötvény életciklusa is, hiszen a névérték megfizetése egyben történik a kötvény lejáratakor, míg a kupon megfizetése jellemzően periodikusan esedékes, leggyakrabban negyedéves és féléves ciklusokban, már amennyiben nem úgynevezett „zéró-kupon kötvényről” van szó, amikor nem kapcsolódik kupon a kötvényhez, a hozamot a névérték alatti lejegyzés biztosítja, melynek jelen írásban még lesz jelentősége.

Hogyha egy skálán kívánjuk elhelyezni a kötvényügyletet az egyéb finanszírozási formákhoz képest, akkor az alábbi ábra szemlélteti elhelyezkedését.

1. ábra

Saját szerkesztés

Az ábra azt hivatott bemutatni, hogy a finanszírozó mennyire kerül közel az adósához és az adós projektjéhez, amit a finanszírozásból kívánnak megvalósítani, fedezni. Míg garancia esetén nem a finanszírozó feladata az alapügyletben finanszírozást nyújtani, csupán az alapügyletbe kapcsolódva ígér bizonyos teljesítést a kötelezett helyett meghatározott események megtörténtekor. Ezért a garantőrt leginkább az adós adósbesorolása, bedőlési mutatója (PD: *probability of default*)¹⁵, bedőléskori kitétsége (EAD: *exposure at default*) és bedőléskori vesztesége¹⁶ (LGD: *loss given default*)¹⁷ érdekli¹⁸ – a Markov-metódus¹⁹ alapján –, továbbá azok biztosítékai (melyet az alapügylet finanszírozója engedményez jellemzően a garantőrre, amennyiben nem kényszerhitel esete forog fenn), s természetesen a futamidő, amíg a garantőrnek helyt kell állnia. Kevésbé érdekli viszont maga az alapügylet tartalma és célja, ami abból is fakad, hogy a garantőrök jellemzően a tőkeösszeg arányában számolt 80%-nál nem nyújtanak magasabb garanciát. Így az alapügylet finanszírozója is veszít az esetleges bedőlésen, ezért a „*due diligence*” folyamatát nagyobb részt az alapügylet finanszírozójára bizza a

¹³ <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/commercial-lending/balloon-payment/> (2024. 06.30.)

¹⁴ Az Európai Központi Bank Ajánlása a nemteljesítő hitelekről, 2017. március, 44. o.

¹⁵ Babatunde 2017. 706.

¹⁶ Schuermann

¹⁷ Kealhofer 2002. 15.

¹⁸ Maclachlan 2004. 2.

¹⁹ Multi-State Markov Modeling of IFRS9 Default Probability Term Structure in OFSAA, PwC, <https://www.oracle.com/us/industries/financial-services/multi-state-markov-model-wp-3432818.pdf> (2024.06.14.)

garantőr, így optimális esetben soha nem is kerül kapcsolatba az adóssal. Éppen ez adja a garancia üzleti rációját, azaz, hogy az alapügylet adósával a garantőrnek sose kellje érintkeznie, ne kelljen a kedvezményezett számára kifizetést teljesítenie, utána pedig a biztosítékait érvényesítenie az adóssal szemben. A hiteljogviszony és az annak terhére kötött kölcsönszerződések esetében – ahogy már említettem –, elengedhetetlen kapcsolatba kerülni az adóssal, a finanszírozási igényt közvetlenül ki kell elégíteni. Ez a kötvényre is igaz volna, azonban – a korábban kifejtettek okán – a kötvénynél erőteljesebb ellenőrzés vetül az adóra. A skála végén pedig a tőkejuttatások állnak, amikor a finanszírozó részesedést is szerez az adott vállalkozásban, például start-up-ban kockázatitőke-finanszírozásként, hiszen ilyenkor a finanszírozó (befektető) érdekeltté válik a vállalkozás mindennapi működésében, és jellemzően ebbe bele is kíván szólni. Ez pedig nem csupán a főbb társasági kérdéseket érinti (például az ügyvezető személye), hanem iparági kérdéseket is, példának okáért azt, milyen áron érdemes beszerezni az alapanyagot a gyártáshoz. Finanszírozni tehát sokféleképpen és sokféle közelségből lehetséges, különösen akkor, ha minden, jelenleg nem említett finanszírozási típusra is gondolunk: a lízingre, a különféle tőkealapokra, az opciós kötvényre, a faktoringra, a forrfitőzésre, a váltóleszámítolásra, végképp nem említve azt, hogy ezek is mind a külső finanszírozás elemei, de a vállalkozások belső finanszírozással is bírnak, példának okáért értékcsökkenési leírás vagy adózott eredmény visszaforgatása útján. Ezek közé ékelődik be tehát – véleményem szerint – a kötvény, mely számosságát tekintve ritkább a hitelügyleteknél, léptékét tekintve azonban jelentős kötvénykibocsátókhöz és projektvolumenekhez kapcsolódik.

Ezeknek az ügyleteknek azonban változatlanul meg kell felelniük a piaci feltételeknek, és az államnak betudható entitás kötvényügyletei során kivétel nélkül köteles garantálni azt, hogy az EUMSZ. 107. cikk (1) bekezdésének hatálya alatt ezek az ügyletek nem tartalmaznak összeegyeztethetetlen állami támogatást. Az Európai Bizottság (Bizottság) a lengyel Nauta-ügyben²⁰ megerősítette, hogy a kötvényeket ugyanúgy szükséges árazni, mint a hiteleket (Nauta-formula), tehát legalább a referencia-kamatlábáról szóló közleménnyel (Referenciaráta Közlemény)²¹ összhangban kell lenniük, ha nem is kell lefuttatniuk egy standard piacgazdasági magánbefektetői tesztet (MEO/MEIP-tesztet), vagy pari passu-igazolást, vagy összehasonlító teljesítményértékelést (benchmarkingot) az állami támogatás fogalmáról szóló közlemény alapján.

III. Kötvényjegyzés

Az "ár" azonban a kötvények esetében más, hiszen nem a kamatláb az egyetlen ár, amit figyelembe kell vennie egy állami entitásnak, amikor kötvényt jegyez le. A kötvények esetében a kamatot általában kuponnak²² nevezik, a mögötte álló működési logika azonban teljesen ugyanaz. Mindazonáltal a kupon nem sokat árul el arról, hogy a kötvények jegyzése (avagy kibocsátása) után a kibocsátó mekkora összeget kap, ellentétben a hitelügyletekkel, ahol a

²⁰ Bizottsági döntés SA. 33113 (2012/C) (ex 2011/NN, 2011/CP), 2013. március 20., 25. pont

²¹ A Bizottság közleménye a referencia-kamatláb és a leszámítolási kamatláb megállapítási módjának módosításáról 2008/C 14/02, 2008. január 19.

²² Wright 2006. 288.

visszafizetendő tőke és az arra épülő kamat is egyértelműen meg van nevezve, és többnyire ezek együttes összege adja ki a visszafizetendő összeget. A tőkén és a kamatlábon kívül többnyire vannak bizonyos költségek is, nem csupán a teljes hiteldíjmutató (THM), hanem például egy esetleges szerződésmódosítás költségei is, a szerződéskötési díj, a hitelbírálati díj, az előtörlesztési díj, stb. Ha azonban egy bank 10 millió forint értékben ad kölcsönt egy vállalkozásnak, az azt jelenti, hogy a kamatot ez alapján számítják ki, és azt is, hogy az adósnak folyósított kölcsön tőkeösszege 10 millió forint lesz.

A kötvények esetében ez nem ilyen egyszerű, hiszen a kötvények, mint hitelviszonyt megtestesítő értékpapírok, névértékkel rendelkeznek, amelyek nem feltétlenül egyeznek meg a valós piaci értékükkel. Ez utóbbit gyakran nevezik piaci értéknek, reálértéknek vagy jegyzési értéknek is, a különbséget általában a névérték alatti vagy feletti jegyzések okozzák. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a kötvényen megjelenik ugyan a névérték összege, – a példa kedvéért 1 millió forint –, ez azonban nem jelenti azt, hogy a jegyző 1 milliót fizetne érte. A jegyző a kibocsátó által elfogadott bármilyen összegért jegyezheti, tehát ha egy befektető 900.000 forintért vásárolja meg, az azt jelenti, hogy a névérték 90%-áért jegyezte a kötvényt, ami 900.000 forint reálértéket jelent. Ennek az ellenkezője is előfordulhat, általában akkor, ha egy kibocsátó széles körben megbízható, népszerű, felfelé ívelő spirálban van, vagy magas kamatot ígér, és ilyenkor a jegyzők a névérték felett vásárolják meg a kötvényeket, s a reálérték lehet akár 1,1 millió forint is, ami a névérték 110%-áért történő jegyzést jelent. Ezzel szemben a hitelezés során egyetlen bank sem szab olyan kritériumot, miszerint 1 millió forint 90%-át adná kölcsön a piaci dinamikára, a piac feszességére, az adós kivételes megbízhatóságára tekintettel. Ha 900.000 forintot kíván kölcsönadni egy bank, akkor 900.000 forintot ígér, érthető módon, hiszen ez – a piaci értékeket tükröző, forgalomképes kötvénnyel ellentétben – a természetéből fakad. A kötvénynél önmagában nem pénz, hanem egy ígéret alapvetően a bizalom és elvárások kártyája, amelynek az értéke igencsak változékony lehet térben és időben egyaránt. Ez adja a kötvények árazásának különbségét, mivel a kupon önmagában nem mutatja meg a teljes képet a befektető hozamáról. A kupon csak azt mutatja meg, milyen kamatot kap a befektető, azt azonban nem, hogy mekkora összeget fizetett a kötvényért és mennyit fog visszaváltáskor visszakapni.²³ Állami támogatási oldalról tehát kruciális megállapítani, hogy amennyiben egy befektetőnek 10%-os kupont ígérnek, de a kibocsátó népszerű trendjei miatt csak 110%-os piaci értéken tudja lejegyezni a kötvényeket, akkor a befektető alapvetően nem nyer semmit ezen az ügyleten, mivel 10%-kal többet fizetett a kötvényekért, és a kamatláb csak ezt a 10%-os különbséget kompenzálja, de nem jelent nyereséget, mivel a kupon a kötvény névértéke, nem pedig a piaci értéke alapján számítják ki. Ennek az ellenkezője is kimondható: ha egy kibocsátó csak 0%-os kupont ígér, a befektető azonban a névérték 90%-áért tudja lejegyezni ezeket a kötvényeket, akkor visszaváltáskor a befektető megnyerheti ezt a 10%-os különbözetet.

Természetesen a másodlagos kötvénypiacon is realizálható nyereség a névérték alatti lejegyzésből, azonban a befektető ezen az ügyleten is veszíthet, ha a kibocsátó lefelé ívelő spirálba kerül, és ezért a jegyző csak még kevesebbért cserélheti el a kötvényt. Másrészt viszont sokat nyerhet – különösen a kockázatos besorolású kibocsátók vagy portfóliók esetében –,

²³ Wright 2006. 288.

amikor a befektető alacsony piaci értéken jegyzi a kötvényeket, és később, ha gazdasági fellendülés következik be, akár a tízszereséért is továbbadhat ezeken a kötvényeken, mint amennyiért először jegyezte le őket, természetesen a kupon változatlanlansága mellett. Éppen ezért használjuk a kötvényekkel kapcsolatban a hozam (*yield*²⁴) kifejezést a kamat helyett, mert a kamat mint kupon, csak egy eleme a hozamnak, a hozam azonban a piaci érték (a névértékkel szemben) és a kupon együtteséből áll.

Éppen ezért úgy gondolom, hogy egy kötvényjegyzés árazásának értékelésekor az „árat”, a referenciaárat, melyhez képest megállapítható, hogy az ár tartalmaz-e állami támogatást, hozamként kell értelmezni, nem pedig egyszerűen kamatként, kuponként. Ezért amikor egy államnak betudható entitás (a továbbiakban: állami bank) kötvényeket jegyez, akkor a hozamnak kell megfelelnie a Referenciaráta Közleménynek, nem pedig a kamatnak önmagában. Tehát ha a Referenciaráta Közlemény mátrixa szerint legalább 10%-ot kell felszámítani kamatfelárként, akkor ezt többféle módon is elérhetjük:

- megvalósítható a kötvények 90%-os piaci értéken történő jegyzésével, anélkül, hogy kupont várnánk, vagy
- 120%-os piaci értéken történő jegyzéssel és 30%-os kupon felszámításával, vagy
- névértéken történő jegyzéssel és 10%-os kupon felszámításával, vagy
- 95%-os piaci értéken történő jegyzéssel és 5%-os kupon felszámításával, stb.

A lényeg az, hogy a piaci értéket a kuponnak legalább annyira ki kell egyenlítenie, hogy elérje a Referenciaráta Közlemény logikája által meghatározott minimális árszintet, tehát a hozamnak legalább ezen a szinten kell lennie.

2. ábra ²⁵

Bázispontban kifejezett kamatfelárak			
Hitelminősítési kategória	Biztosítékokkal való fedezettség		
	Magas	Általános	Alacsony
Kiváló (AAA-A)	60	75	100
Jó (BBB)	75	100	220
Kielégítő (BB)	100	220	400
Gyenge (B)	220	400	650
Rossz/Pénzügyi nehézségek (CCC és ennél alacsonyabb)	400	650	1 000 (°)

A gyakorlat azonban azt igazolja vissza, miszerint a Bizottság nem konzekvens a kupon–kamatt–névérték problématriász értékelésekor, és megannyiszor adós marad a

²⁴ <https://economictimes.indiatimes.com/definition/bond-yield> (2024. június 30.)

²⁵ A Referenciaráta Közlemény táblázata

névértéken felüli jegyzés figyelembevételével, immanensen egyenlőségjelet téve a hozam és a kupon között.

A másik jelentős gondot a már röviden említett másodpiaci értékesítés jelenti, ami a kötvény forgalomképességéből fakad, és szintén eltér a hitelügyletektől, így a Nauta-formula újfent ellentmondásba ütközik. Abban az esetben ugyanis, ha egy állami bank megfelelő hozamelvárással jegyez le kötvényt, és nem hagy állami támogatást a kibocsátónál, azonban a másodpiacon jóval a lejegyzéskori érték alatt ad túl a kötvényen, akkor összeegyeztethetetlen állami támogatást nyújthat a kötvény új tulajdonosa számára. Abban az esetben például, ha az állami bank névértéken jegyezte le a kötvényt, például 2,2%-os kupponnal, és a kibocsátó BBB minősítéssel, továbbá alacsony fedezettséggel rendelkezett, akkor a 2. ábrának megfelelően a 2,2%-kal (220 bázispont) megvalósul a kötvényjegyzés piaci konformitása, és a jegyzés nem tartalmaz állami támogatást. Amennyiben azonban ez az állami bank a másodlagos piacon névérték alatt értékesíti ezt harmadik félnek, – bár teljesül a 2,2%-os minimumhozam –, de a harmadik félnél megjelenhet a piacinál nagyobb előny. Hiszen előfordulhat akár az is, hogy az állami bank a névértékének csupán 10%-án értékesíti a kötvényt a másodpiacon. Ekképpen a kötvényügyletek a másodpiacon is gondot tudnak okozni, azonban kevés figyelem és ellenőrzés irányul rájuk.

A kötvényjegyzések során azonban – ahogyan bármikor máskor is –, lehetőség van arra, hogy a jegyzés állami támogatástól mentes mivoltát más módon igazolják, és ne a Referenciárata Közlemény alapján. A MEOP/MEIP-teszt ezt általában kiválóan kezeli, a gond a *pari passu-igazolás* során merül fel. A *pari passu-igazolás* lényege, hogy nem tartalmaz a kötvényjegyzés állami támogatást, amennyiben a kötvényjegyzésben legalább 30%-ban (eltérő értelmezés és gyakorlat jellemzi ezt az indikátorszámot)²⁶ nem csupán állami bank szerepel, hanem piaci magánszereplő is, aki (avagy akik) az állami bankkal egyidejűleg, azonos feltételekkel vesz(nek) részt a kötvényjegyzésben. Kölcsön, tőkejuttatás, befektetési alapokban való részvétel, de akár garancia esetén is ez kétség nélkül értelmezhető és igazolható is. Kötvények esetében azonban ezen metódus rejtetten eltéríti a realitást, ugyanis a kötvények jegyzése jellemzően versenyhelyzetben történik, online rendszerekben „licitálnak” a finanszírozók a lejegyzés reményében, a legalacsonyabb kuppontól indulva felfelé. Azaz, amennyiben az állami bank rögtön 0%-os kuponra licitál, akár piaci ár alatt is megszerezhetné az összes kibocsátandó kötvényt, és bár részt vett több szereplő a jegyzésen, a kialakult árat ezáltal mégsem lehet piacinak tekinteni. Véleményem szerint akkor sem állami támogatástól mentes a kötvényjegyzés, ha az állami bank a kötvények csupán 70%-át jegyzi le piaci ár alatt, hiszen így legfeljebb 30% marad a piaci magánszereplőknek, akik egyébként, lehet, hogy a 100%-ot lejegyzték volna valós, magasabb, piaci áron, piaci hozamelvárással. Éppen ezért úgy gondolom, a kötvényjegyzések esetében érdemes volna a Bizottságnak átgondolnia a *pari passu-igazolási* módot, hiszen ott, ahol versenyben lehet „elkapkodni” a finanszírozást, nem állapítható meg kétséget kizárólag a piaci konformitás. A problémát pedig súlyosítja, hogy az első esetkört sem ellenőrzik, és jelenleg a Bizottság megelégszik *pari passu-ügylet* esetén az

²⁶ Vissers 2019.

aukción való részvétellel, még akkor is, ha végül csupán az állami bank jegyez le kötvényeket, hiszen elmosódik az aukció versenyszerű licitálásából fakadó természetes különbözőség.

További probléma, mely a Nauta-formulát gyengíti, hogy a gyakorlatban a nagyvállalatok esetében a kölcsön olcsóbb, mint a kötvénykibocsátás. A kötvénykibocsátás szabadságának ellenértéke van, és ez az ellenérték a magasabb ár, a magasabb hozamelvárás a finanszírozók részéről. Kötvényt nem bocsáthat ki bárki, és az infrastruktúrája is sokszorosan költségesebb, ezért a kölcsön és a kötvény azonos kezelése nem csupán az említett szabadságjegyek miatt is félrevezető, hanem a piacon empirikusan igazolható, hogy a kölcsön alapvetően olcsóbban hozzáférhető. A kölcsön is akkor válik drágábbá, ha az szabad felhasználású. Ugyanezt a logikát követi a kötvény is: a kötvénykibocsátó tágas mozgásteret nagyobb költségvonzattal jár, így reformra lenne szükség a két finanszírozási forma megkülönböztetése érdekében.

IV. Kötvénykibocsátás

Általában az állami bankok azok, amelyek pénzt adnak, azonban a forrásoldalon is szükség van bizonyos mennyiségű pénzre a működéshez, ezért egyes relációkban a bank az, aki hitelfelvevővé, adóssá, kötvénykibocsátóvá válik. A piaci magánadós elve ismeretes²⁷ az állami támogatási jog területén, azonban a kötvények világában nem rendelkezik kiforrott jogirodalommal és esetjoggal. A forrásbevonásnak ez a módja azonban kifejezetten jelentős olyan bankok vagy más finanszírozók esetében, amelyek nem gyűjthetnek betétet, így a legfontosabb forrásoldali bevételtől esnek el, és ez nagyban korlátozza mozgásterüket. Ezért az állami bankok gyakran bocsátanak ki kötvényeket, hogy a napi működéshez és az ügyletek finanszírozásához szükséges pénzeszeget összegyűjtsék. Mivel az állami bankok hitelminősítése rendszerint megegyezik az államáéval, az állami bank így általában viszonylag olcsón jut forráshoz, ahhoz képest, hogy hitelezőként milyen áron adja tovább ezt a kölcsönösszeget a hitelfelvevőknek, ez különbség pedig a nyereség egyik elemét képezi. Amikor az állami bank adósként lép fel, és az adós és a hitelfelvevő pozíciót cserél, a feje tetejére áll a helyzet, hiszen ekkor már nem az a kérdés, hogy egy piaci magánbefektető milyen reális²⁸ feltételekkel finanszírozna egy üzletet, hanem az, hogy a piaci magánbefektető milyen feltételekkel keresne finanszírozást, milyen feltételekkel adósodna el. Ha túl magas hozamot fizet az állami bank, magasabbat, mint amilyet egy normális piaci szereplő fizetne, akkor ezzel előnyt biztosítana a kötvény lejegyzőjének, ezért nem ígérhet az állami bank magasabb hozamot, mint amit egy piaci magánbefektető ígérne. Ha magasabbat ígérne, az burkolt finanszírozást jelenthetne, és ez összeegyeztethetetlen állami támogatásnak minősülne, mivel ugyanolyan hatást váltana ki, mintha olcsóbban adna az állami bank kölcsönt, mint amilyen kamatszínvonalon a kereskedelmi bankok tennék. Ezért – úgy vélem – a kötvénykibocsátásnál az állami bank nem ígérhet magasabb hozamot, mint amit – más igazolási metódus híján – a Referenciaráta Közlemény mátrixa (kibocsátásnál minimumként, lejegyzésnél, úgy hiszem, jobb benchmark híján maximumként) meghatároz, és ezúttal az árazás alapja csak az állami

²⁷ Autostrada Wielkopolska v European Commission-ügy, T-778/17, 2020. március 13.

²⁸ Staviczky 2012. 9.

bank lehet, nem pedig a lejegyző. Ráadásul az állami bankok adóbesorolása az államéval rendszerint azonos, és sokszor még állami garancia vagy kezesség is áll mögöttük, így az állami bank rendszerint „AAA” minősítésű, ezért a minimális hozam viszonylag alacsony lenne. A gyakorlatban azonban az állami bankok és egyéb állami entitások általában még olcsóbban is képesek forrást gyűjteni a piacról, hiszen az ő kötvényeiknek a jegyzése általában ugyanolyan lukratív és kockázatkerülő, mint az állami kötvények, állampapírok vásárlása. Másrészt ezeket a helyzeteket általában kötvényaukciók fedik, ellentétben a jegyzéssel, ahol az állami bank kötvényeinek jegyzéséért nagyszámú finanszírozó versenyez, így jelenlétük és ajánlataik garantálják a MEOP/MEIP-konform árazást, hiszen egymással is versenyeznek, hogy egymás ajánlatát túljérjék. Az aukciók esetében piaci kamatelvárásért jegyzik az állami entitások kötvényeit, hiszen ilyenkor is 0%-ról indulhat az aukció, ugyanakkor ami hátrány a jegyzéskor, az előnyé válik kibocsátáskor. Tehát ahol nyílt aukcióval állunk szemben, vagy ha több befektető van meghívva, ott maga az aukció jellege igazolja az állami bank kötvényeinek árazását, mivel azok egyértelmű és versenyszerű automatizmus eredményei lesznek, természetesen ha nem áll fenn licitmanipuláció, például „*bond bid rigging*” formájában.

V. Konklúzió

A kötvények különleges megoldást nyújtanak a finanszírozás területén, azonban, mint láhattuk, egyetlen finanszírozási mód sem feleltethető meg a többinek: vagy az árszínvonalukban térnek el vagy más inherens jegyükben, mely ideálisan kifejezhető és mérhető is a finanszírozott adóstól és projektől való finanszírozói távolsággal. Ennek megfelelően, úgy gondolom, át kell gondolni, hogy a kötvényügyleteket mennyire érdemes azonosan kezelni a hiteltípusú ügyletekkel, figyelembe véve a finanszírozási formákban rejlő természetes eltéréseket. A természetes eltéréséből fakadóan a garancia- és kezességi ügyletek árazási megfelelésére, a Bizottság a Kezességvállalási Közleményt²⁹ megalkotta, egyéb finanszírozási formák tekintetében pedig a MEOP/MEOP-tesztek és a *pari passu* igazolás egyediesített verzióit követeli meg. Ez is világosan mutatja, a kötvények külön rezsimit érdemelnek, hiszen a fentiekből világosan látszik, a kötvények mind kibocsátói, mind lejegyzői oldalról önálló releváns piacot³⁰ képeznek. A releváns piac nem tartalmazza egyidejűleg a kötvényeket és a hitelügyleteket, ezek önálló releváns piacot alkotnak, s ennek megfelelően kezelésük sem lehet egységes. Ezen felül megoldásra vár a piaci magánadás elve szerinti kötvénykibocsátás kérdésköre, a másodpiaci értékesítés és a *pari passu-igazolás* alkalmazhatóságának problémája is. Jelenleg, úgy vélem, a kötvénykibocsátások és kötvényjegyzések szürke zónát képviselnek az Európai Unió állami támogatási jogában, ugyanis amennyire hasonlítanak a bevett megoldásokra, annyira el is térnek azoktól, a különbségek kezelése azonban egyelőre elmarad.

²⁹ Bizottsági közlemény az EK-Szerződés 87. és 88. cikkének a kezességvállalás formájában nyújtott állami támogatásra való alkalmazásáról 2008/C 155/02, 2008. június 20.

³⁰ A Bizottság közleménye az uniós versenyjog alkalmazásában az érintett piac meghatározásáról C/2024/1645, 2024. február 22.

Felhasznált irodalom

Adegbemi Babatunde Onakoya – Ayooluwa Eunice Olotu: Bankruptcy and Insolvency: An Exploration of Relevant Theories, In International Journal of Economics and Financial Issues, 2017, 7(3), 706. o.

K Binmore, Rubinstein, A Wolinsky: The Nash bargaining solution in economic modelling In The RAND Journal of Economics, Vol. 17, Issue 2, 1986, 88. o. DOI: <https://doi.org/10.2307/2555382>

Paul Craig – Gráinne de Búrca: EU Law Text, Cases and Materials, Seventh Edition, Oxford University Press, Oxford, United Kingdom, 2020, 1164-1176. o. DOI: <https://doi.org/10.1093/he/9780198856641.001.0001>

Hans W. Friederiszick – Michael Tröge: Applying the Market Economy Investor Principle to State Owned Companies — Lessons Learned from the German Landesbanken Cases, Competition Policy Newsletter, Chief Economist Section, Numer 1, Spring 2006, 107. o.

Stephen Kealhofer: The Economics of the Bank and of the Loan Book, Moody's – KMV LLC, 2002, 15. o.

Ian Maclachlan: Choosing the Discount Factor for Estimating Economic LGD, Australia and New Zealand Banking Group Ltd., 2004. május, 2-3. o.

Conor Quigley: European State Aid Law and Policy, Third Edition, Hart Publishing, Oxford and Portland, Oregon, 2015, 27. o. DOI: <https://doi.org/10.5040/9781782259329>

Til Schuermann: What Do We Know About Loss Given Default? Wharton Financial Institutions Center Working Paper No. 04-01, 2004. február, 27-31. o. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.525702>

Dr. Staviczky Péter: A piaci magánbefektető elve az uniós joggyakorlat tükrében, Állami Támogatások Joga, 13 (2012/1) 3–19., 9-10. o.

Misa Tanaka: Bank loans versus bond finance: implications for sovereign debtors, In Bank of England Working Paper No. 267, 2005. október 19., 10-37. o. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.824244>

Loes Vissers: The pari passu concept: an effective method to assess whether the Market Economy Operator Principle has been complied with? The application of the MEOP and the pari passu concept & the recovery of State aid granted through private contracts on the basis of Dutch Recovery legislation, 2019. augusztus 28., European Law LL.M szakdolgozat, Tilburg University, Holland Királyság

Sue Wright: International Loan Documentation, Finance and Capital Markets, Palgrave Macmillan, 2006, 288. o. DOI: <https://doi.org/10.1057/9780230514799>

THE GREY ZONE OF BOND SUBSCRIPTIONS AND ISSUANCES CONSTITUTING INCOMPATIBLE STATE AID UNDER ARTICLE 107 TFEU

Granting state aid is generally prohibited under Article 107(1) TFEU. State aid consists of five distinct elements and failing to encompass all five, a measure shall never constitute state aid. One of these five elements is the conferral of economic advantage and Member States are keen on relying on the lack of this very element in order to avoid granting incompatible state aid. The European Commission adopted several notices and communications in order to ease and facilitate the situation of Member States wishing to prove the lack of state aid in their financing measures. The Commission enlisted several methods, including the MEOP/MEIP test, benchmarking or *pari passu* transactions to this end and adopted separate notices on how to price loan-type and guarantee-type transactions therewithal, to comply with Article 107(1) TFEU. The Commission has reinforced it now several times, it considers bond transactions falling under the loan-type transactions, however, the nature and the practice of bond issuances and subscriptions suggest it strongly otherwise. I unapologetically argue, bonds constitute a completely separate relevant market and they cannot be confused with loans, although, this interpretation of mine remains, thus far, unbuttressed by the legal practice of the Commission, therefore, I consider it a legal grey zone.

POLGÁRI JOGI SZEKCIÓ

ALBERTI GIULIA

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Szeibert Orsolya Ágnes tanszékvezető egyetemi tanár

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.32.Alberti>

**AZ EURÓPAI UNIÓ GYERMEKJOGI STRATÉGIÁJÁNAK JELENTŐSÉGE A
MAGYAR GYERMEKVÉDELMI RENDSZERBEN**

Bevezetés

A szakirodalom¹ ugyan a 20. századot nevezi a gyermekek évszázadának, a gyermekjogi mozgalom vívmányainak megőrzése és jogintézményeinek, valamint szemléletének továbbfejlesztése egyértelműen a 21. század feladatákként határozható meg. A gyermeki jogok fejlődése jelentős utat járt be *Egglantyne Jebb*-től² a New York-i Gyermekjogi Egyezmény 1989-es megszületéséig. A jogfejlődés azonban ezt követően gyorsult fel igazán, amikor az Egyezményben deklarált jogokat az Egyesült Nemzetek Szövetségének (továbbiakban: ENSZ) Gyermekjogi Bizottsága az általa kiadott Átfogó Kommentárok jogértelmezése mentén elkezdte tényleges tartalommal megtölteni. Az európai integráció új alapjainak lefektetésekor sem maradhatott el a gyermeki jogok megfelelő védelmének garantálása. Az Európai Unió – az ENSZ tevékenysége alapján és ahhoz kapcsolódva – felismerte a gyermeki életben rejlő általános értéken túl annak a jövő generációi szempontjából meglévő jelentőségét is.³E felismerésre alapozva emelte új szintre az Unió 2021-ben az általa biztosított gyermeki jogvédelmet a Gyermekjogi Stratégia⁴ és az ahhoz kapcsolódó Gyermekgarancia Program⁵ létrehozásával. Jelen tanulmányban a Gyermekjogi Egyezmény egyik alapvető jelentőségű rendelkezésére, a gyermekek részvételére fókuszálva a Stratégia e területet érintő intézkedéseit és az ehhez kapcsolódó, hazai gyermekvédelmi területen végzett kutatásomat foglaltam össze.

¹ Példaként ld. Key, 1909. illetve Sandin, 1995.

² Brit pedagógus, szociális reformer, a Save The Children szervezet alapítója, 1922-es Charta a Gyermekekért című deklarációján alapul a Nemzetek Ligája által elfogadott 1924-es Gyermekjogi Nyilatkozat. Becker, Jo, 2020. online edn,

³ Stratégia 1. o.

⁴ A Bizottság közleménye az Európai Parlament, a Tanács, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság és a Régiók Bizottsága részére az Európai Unió Gyermekjogi Stratégiájáról (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021DC0142> – letöltve:2024. július 2.)

⁵ A Tanács 2021/1004. számú (2021. június 14.) ajánlása az európai gyermekgarancia létrehozásáról

A Gyermejkogi Stratégia alapjai

Bár a gyermeki jogok fejlődéstörténetében az egyik legfontosabb mérföldkő az 1989-es év, de nem vitatható el annak a jelentősége sem, amikor a Lisszaboni Szerződés az Európai Unió elsődleges jogforrásaiba beemelte az Alapjogi Chartában foglalt gyermeki jogokat.⁶

Az Európai Unióról szóló szerződés 3. cikke deklarálja, hogy „az Unió küzd a társadalmi kirekesztés és megkülönböztetés ellen, előmozdítja a társadalmi igazságosságot és védelmet, a nők és férfiak közötti egyenlőséget, a nemzedékek közötti szolidaritást és a gyermekek jogainak védelmét.”⁷ A nemzetközi kapcsolatokra tekintettel szintén ebben a cikkben jelenik meg, hogy az Unió „hozzájárul a (...) a Föld fenntartható fejlődéséhez, (...) a szegénység felszámolásához és az emberi jogok, különösen pedig a gyermekek jogainak védelméhez (...)”⁸

Az Unió Alapjogi Chartájának egyenlőségről szóló fejezete, a Charta 24. cikke szól a gyermek jogairól. Eszerint a gyermekeknek joguk van a jólétükhöz szükséges védelemhez és gondoskodáshoz, illetve szabadon kifejezhetik véleményüket, melyet életkoruknak és érettségüknek megfelelően kell figyelembe venni.⁹ A Charta kitér továbbá a gyermek legjobb érdekeinek¹⁰ figyelembevételére mind a hatóságok előtt, mind a magánintézményekben,¹¹ illetve szól a gyermeknek szülőjével való kapcsolattartásáról is.¹²

A Stratégia gondolata nem újkeletű, már 2006-ban is megfogalmazódott az igény az elkészítése iránt, a gyermekszegénység és jogvédelem, mint elsődlegesen megoldandó problémák oldaláról.¹³ „A Bizottság végül 2011 februárjában (...) nem a gyermekjogi stratégiát fogadta el, hanem az EU gyermekjogi ütemtervét,¹⁴ azzal a céllal, hogy az összes uniós intézmény és tagállam erősítse meg határozott elkötelezettségét, hogy valamennyi érintett uniós szakpolitikában előmozdítsák, megóvják és érvényesítsék a gyermekek jogait, és ez konkrét eredményekben öltön testet.”¹⁵

Ursula von der Leyen bizottsági elnök már elnökjelölti programjában is kiemelt hangsúlyt fektetett a gyermekjogokra,¹⁶ illetve az Európai Parlament saját állásfoglalásaiban¹⁷ is

⁶ Council of Europe, European Union Agency for Fundamental Rights, Handbook on European law relating to the rights of the child – 2022 edition, Publications Office of the European Union, 2022, 18. oldal

⁷ EUSZ (2012/C326/01) 3. cikk (3) bekezdés

⁸ EUSZ (2012/C326/01) 3. cikk (5) bekezdés

⁹ Alapjogi Charta 24. cikk (1) bekezdés

¹⁰ Bár a hivatalos fordítás a gyermek mindenek felett álló érdekét használja, a *best interests* szó szerinti fordítása véleményem szerint pontosabban jelöli meg a jogintézményt és annak lényegét.

¹¹ Alapjogi Charta 24. cikk (2) bekezdés

¹² Alapjogi Charta 24. cikk (3) bekezdés

¹³ A Bizottság Közleménye: Az EU gyermekjogi stratégiája felé (2006. július 4.); <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52006DC0367&from=EN> (letöltve: 2024. július 2.)

¹⁴ A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: Az EU gyermekjogi ütemterve (2011. február 15.); <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hu/ALL/?uri=CELEX:52011DC0060> (letöltve: 2024. július 2.)

¹⁵ Lux 2021., 48.

¹⁶ Ursula von der Leyen: Ambíciózusabb Unió – Programom Európa számára 8.o., illetve 10-11.o.; https://commission.europa.eu/document/download/063d44e9-04ed-4033-act9-639ecb187e87_hu?filename=political-guidelines-next-commission_hu.pdf (letöltve: 2024. július 2.)

¹⁷ Az Európai Parlament 2019. november 26-i állásfoglalása a gyermek jogairól szóló ENSZ-egyezmény 30.

előrevetítette a Stratégia jelentőségét. Az Unió gyermekjogi területet is érintő jogalkotási munkája üdvözlendő¹⁸, a Stratégiával kiegészülve pedig valóban új fejezetet jelenthet a szervezet és a tagállamok gyermekjogi területet érintő jogalkotásában, végső soron pedig akár a gyermekjogi szemlélet minél szélesebb körű promotálásában is.

A Stratégia bevezetése átfogó célként jelöli meg, hogy a gyermekek számára a lehető legjobb életet teremtsen meg mind az Európai Unióban, mind világviszonylatban. Már a megalkotása során gyermekbarát módon, érdemi gyermekrészvétellel készült, melyhez több, mint tízezer gyermek – köztük természetesen a bentlakásos intézményekben élő gyermekek – véleményét kérték ki számos gyermekekkel foglalkozó nemzetközi és helyi szervezet közreműködésével.¹⁹ A gyermekek továbbá az Európai Bizottság által 2020. szeptember 29. és október 1. között online formában megszervezett, 13. Európai Gyermejkjogi Fórumon is megfogalmazhatták következtetéseiket, melyek szintén hozzájárultak a Stratégia alapjainak lefektetéséhez.²⁰

A fejleszteni kívánt hat célterület az alábbi:

- részvétel a politikai és demokratikus életben;
- társadalmi-gazdasági befogadás, egészségügy és oktatás;
- küzdelem a gyermekbántalmazás ellen, illetve a gyermekvédelem biztosítása;
- gyermekbarát igazságszolgáltatás;
- digitális és információs társadalom;
- gyermeki jogok globális védelme.

A Stratégia struktúráját tekintve, az inklúziót taglaló egység – a kérdés komplexitására tekintettel – további részterületekre oszlik, illetve minden területen megfigyelhető a folyamatos törekvés a gyermekek szempontjainak beépítésére is.²¹ Az egyes területeken az intézkedések az Európai Bizottság feladataira koncentrálnak, de a tagállami teendőket is nevesítik a Stratégia sikeres megvalósítása érdekében.

Gyermekrészvétel a politikai és demokratikus életben

A Stratégia elkészítése során a gyermeki jogok és a fenntartható fejlődés nemzetközi kontextusa és az ENSZ ezen irányú munkája is hatott a fejlesztendő területek meghatározására.²² A

évfordulója kapcsán a gyermekek jogairól – (2021/C 232/01), illetve Az Európai Parlament 2021. március 11-i állásfoglalása a gyermekek jogairól az EU gyermekjogi stratégiája tekintetében – (2021/C 474/16)

¹⁸ Például az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/800 irányelve (2016. május 11.) a büntetőeljárás során gyanúsított vagy vádlott gyermekek részére nyújtandó eljárási biztosítékokról; vagy az Európai Parlament és a Tanács 2011/93/EU irányelve (2011. december 13.) a gyermekek szexuális bántalmazása, szexuális kizsákmányolása és a gyermekpornográfia elleni küzdelemről, valamint a 2004/68/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról

¹⁹ <https://www.unicef.org/eu/media/1276/file/Report%20%22Our%20Europe,%20Our%20Rights,%20Our%20Future%22.pdf> (letöltve: 2024. július 2.)

²⁰ https://commission.europa.eu/ec-events/13th-european-forum-rights-child-towards-eu-strategy-rights-child-2020-09-29_en (letöltve: 2024. július 2.)

²¹ A Stratégia minden alcíme a 13. Gyermejkjogi Fórumon gyermekektől elhangzott megállapítással vagy a gyermekek közös következtetésével kezdődik, ezzel ténylegesen is a szöveg részévé téve a gyermekek véleményét. (Példaként ld. Stratégia 1. oldal, 4. oldal, 12. oldal)

²² Stratégia 3. o.

Gyermejjogi Egyezmény 12. cikke²³ deklarálja a gyermekek bevonását, részvételét, illetve véleményük figyelembevételét, annak tiszteletben tartását az őket érintő bármely kérdésben és formális eljárásokban egyaránt.

A tágabb kontextust nézve azonban további gyermeki jogoknak is jelentőségük van, kezdődően a gondolat-, lelkiismeret-, vallásszabadságot²⁴ és a szabad egyesülési jogot²⁵ biztosító cikkektől egészen az egyezmény széleskörű megismertetésének állami kötelezettségéig.²⁶ Ezen jogok ismeretéhez és megfelelő, érdemi gyakorlásához ugyanakkor olyan oktatási környezetre – és talán önmagában a gyermekrészvételt megalapozni képes társadalmi attitűdre – van szükség, mely képes megtanítani és felkészíteni a gyermekeket arra, hogy a megszerzett tudás, tapasztalat és gyakorlat révén a társadalmi folyamatok – és ezzel jövőjük – alakítójává válhassanak.

A fenntartható fejlődési célok²⁷ (*sustainable development goals* – SDGs) közül a minőségi oktatást biztosító 4. számú SDG²⁸ egyik alcélja alapján törekedni kell arra, hogy „minden tanuló olyan tudást és készséget szerezzen, amely a fenntartható fejlődés előmozdításához szükséges, beleértve egyebek közt a fenntartható fejlődés, és a fenntartható életmódokkal, az emberi jogokkal, a nemek közti egyenlőséggel, a béke és az erőszakmentesség kultúrájának előmozdításával, a globális felelősség szemléletével, a kulturális sokszínűség és a kultúrának a fenntartható fejlődéshez történő hozzájárulásával foglalkozó oktatás révén.” A béke, az igazság és az erős intézmények megteremtése annak érdekében fontos, hogy a „fogékony, befogadó, részvételen és képviselőkön alapuló döntéshozatal”,²⁹ illetve a jogszabályokhoz kapcsolódó megfelelő információhoz jutás³⁰ a társadalom minden szintjén biztosított legyen, ezen területen is egyenlőséget teremtve.

A gyermekek részvételének hazai jogi kontextusát tekintve, a Gyermejjogi Egyezmény rendelkezései mentén tartalmazza a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (a továbbiakban: Gyvt.) gyermejjogi katalógusában az alábbi két rendelkezést. A 8. § (1) bekezdése szerint: „a gyermeknek joga van a szabad véleménynyilvánításhoz, és ahhoz, hogy tájékoztatást kapjon jogairól, jogai érvényesítésének lehetőségeiről, továbbá ahhoz, hogy a személyét és vagyonát érintő minden kérdésben közvetlenül vagy más módon meghallgassák, és véleményét korára, egészségi állapotára és fejlettségi szintjére tekintettel figyelembe vegyék.” A 9. § (1) bekezdésének e), illetve f) pontja

²³ 1. Az Egyezményben részes államok az ítélőképessége birtokában lévő gyermek számára biztosítják azt a jogot, hogy minden őt érdeklő kérdésben szabadon kinyilváníthassa véleményét, a gyermek véleményét, figyelemmel korára és érettségi fokára, kellően tekintetbe kell venni.

2. Ebből a célból nevezetesen lehetőséget kell adni a gyermeknek arra, hogy bármely olyan bírói vagy közigazgatási eljárásban, amelyben érdekelt, közvetlenül vagy képviselője, illetőleg arra alkalmas szerv útján, a hazai jogszabályokban foglalt eljárási szabályoknak megfelelően meghallgassák.

²⁴ Gyermejjogi Egyezmény 14. cikk

²⁵ Gyermejjogi Egyezmény 15. cikk

²⁶ Gyermejjogi Egyezmény 42. cikk

²⁷ A Fenntartható Fejlődési Keretrendszer 2030 az ENSZ Fejlesztési Csúcs fogadta el 2015-ben, 17 cél és 169 alcél megfogalmazásával, melyek célja a kiegyensúlyozott társadalmi fejlődés, a tartós gazdasági növekedés és a környezetvédelem. Bővebben ld. <https://ensz.kormany.hu/agenda-2030> (letöltve: 2024. július 2.)

²⁸ Biztosítani a mindenkire kiterjedő és igazságos minőségi oktatást, valamint előmozdítani az egész életen át tartó tanulás lehetőségét mindenki számára.

²⁹ 16.7. számú alcél

³⁰ 16.10. számú alcél

alapján: „a nevelésbe vett gyermek joga különösen, hogy életkorához, egészségi állapotához, fejlettségéhez, valamint egyéb szükségleteihez igazodóan véleményt nyilvánítson a részére biztosított nevelésről, oktatásról, ellátásról, a személyét érintő kérdésekben meghallgassák, tájékoztassák, valamint érdekei képviselőjére gyermekönkormányzat létrehozását kezdeményezze.” A szülői felügyelet alatt álló gyermekek esetében az ő bevonásuk, részvételük a szülők kötelezettsége, a Ptk. 4:148.§-a szerint. A gyermekvédelmi szakellátásban élő gyermekek törvényes képviselőjét pedig a gyermekvédelmi gyámok látják el, a Ptk. és a Gyvt. rendelkezéseinek megfelelően, az illetékes gyámhatóság irányításával és felügyeletével, a területi gyermekvédelmi szakszolgálattal létesített munkaviszony keretében. Ennek során éppúgy biztosítaniuk kell a gyermek döntésekben való érdemi részvételét és véleményének tiszteletben tartását.³¹ Mivel azonban az intézményes elhelyezésben elválík egymástól a törvényes képviselő, illetve a gondozás-nevelés kötelezettsége, így fontos hangsúlyozni, hogy a gyermek közvetlen környezetét jelentő gondozók, illetve gyermekfelügyelők és más szakemberek részéről ugyanúgy megtartandó követelmény a gyermek megfelelő részvételének biztosítása.

A Gyermekjogi Stratégia célja

A területhez kapcsolódó célkitűzés, hogy a gyermekek és fiatalok – annak ellenére, hogy sokuk még nem rendelkezik szavazati joggal – a társadalom aktív tagjává váljanak és rendszerese, érdemben vegyenek részt a társadalmi párbeszédben. Több, a Stratégia megalapozásaként szolgáló felmérés jutott ugyanis azonos következtetésre³² a gyermekrészvétellel kapcsolatban: a gyermekek és fiatalok nagy része úgy érzi, hogy a döntéshozatali folyamatokban nem tud aktív, azaz valódi résztvevővé válni. Mivel az ilyen bevonáshoz és tényleges bevonódáshoz tudatosságra is szükség van, részcélként kapcsolódik ide a gyermeki jogokkal kapcsolatos tudás növelése és a gyermekjogi szemlélet „promotálása” a gyermekekkel foglalkozó szakembereken túl a döntéshozók felé is.

A Bizottság egyik első, Stratégiához kapcsolódó intézkedése ebben a tekintetben az Európai Unió Gyermekrészvételi Platformjának létrehozása volt³³, mely 2023-as indulását követően sikeresen vonta be gyermekek egy csoportját első körben a gyermekbántalmazással kapcsolatos kérdések megvitatásába.³⁴ A Stratégia uniós, illetve nemzeti szinten is prioritásként jelölte meg a különböző szakpolitikai dokumentumok gyermekbarát változatainak elkészítését és összességében a gyermekek számára érthető nyelvezet használatát, ami elengedhetetlen ahhoz, hogy a gyermekek megfelelő információk birtokában hozhassanak tudatos döntéseket saját életükről.³⁵

³¹ Ptk. 4:234. §

³² Stratégia 4. o., a felmérést ld. *Europe Kids Want* felmérés, Az európai gyermekek és fiatalok véleményének ismertetése, UNICEF és Eurochild, 2019.

³³ Stratégia 5. o.

³⁴ https://learning-corner.learning.europa.eu/news-and-competitions/first-year-eu-childrens-participation-platform-2024-01-31_hu (letöltve:2024. július 2.)

³⁵ Stratégia 5. o.

A Bizottság továbbá felkérte a tagállamokat, hogy az érdemi gyermekrésztvételt elősegítő hazai mechanizmusokat hozzanak létre, valamint bővítsék a már meglévők kapacitásait a saját döntéshozatalukhoz kapcsolódóan. Ösztönzi továbbá a tagállamokat, hogy indítsanak gyermeki jogokkal kapcsolatos tudatosságnövelő kampányokat a társadalom minden szegmensében, de kifejezetten a gyermekekkel foglalkozó szakemberek számára. Az iskolákban is kiemelt jelentősége van a gyermekek jogismerete növelésének, értve ezalatt gyermeki jogi, és állampolgári ismereteiket is, melyek elméleti alapját adhatják a részvételüknek. A gyakorlatban a tagállamoknak támogatniuk kell az intézményi szinten megvalósuló gyermekrésztvételt is, vagyis azt, hogy a gyermekeket ténylegesen bevonják a mindennapi életüket és életterüket érintő döntéshozatali folyamatokba az adott intézményekben.³⁶

A gyermekintézményekben, azaz gyermek- és lakásotthoni ellátása során – bár természetesen fontos a demokratikus részvétellel kapcsolatos ismeretek átadása – a szocializációs hátrányokkal érkező gyermekek esetében sikeresebb lehet, hogy ha saját közösségükben ismerik meg a részvételiség alapjait és saját gyermeki jogaikat, ami alapként szolgálhat majd a társadalmi részvételükhöz. A Stratégia azon követelménye, miszerint a tagállamok támogassák az iskolákat³⁷ abban, hogy gyermekek minél hatékonyabban bevonódhassanak saját mindennapi életük alakításába,³⁸ éppen ez okból került a tanulmány alapjául szolgáló, általam elvégzett vizsgálat középpontjába.

Az elvégzett vizsgálat

Az általam végzett vizsgálat egy területre, a részvételre koncentrál, a célja pedig rávilágítani azokra a hazai fejlesztendő elemekre a gyermekvédelmi szakellátás³⁹ és azon belül is a bentlakásos intézmények rendszerében, melyek a vizsgált időszakban hiányosságokkal küzdenek, azonban arra a Stratégia – akár hosszabb távon, de – megoldási lehetőséget nyújthat.

Vizsgálatomban áttekintettem az alapvető jogok biztosának a 2018-tól 2022-ig tartó időszakban kiadott, a gyermekek bentlakásos intézményeit érintő jelentéseit. Arra fókuszáltam, hogy – a biztos vizsgálatának tapasztalatai alapján – miként valósul meg ezen intézményekben a gyermekek részvétele az őket érintő döntésekben. Azaz a szakemberek miként érvényesítik a gyermekek véleményének kikérését, meghallgatását és tiszteletben tartását, illetve hogyan épül be a gyermekek véleménye – akár önkifejezése – a mindennapjaikba és saját környezetükbe?

³⁶ Stratégia 5. o.

³⁷ Érdemes lehet kiterjesztően értelmezni ezt a kört, és ideértetni a gyermek-, illetve lakásotthonokat is, illetve a büntetés-végrehajtási jogszabályok keretein belül a javítóintézetek gyermekrésztvétel tárgyú gyakorlatát is fejleszteni ezen intézkedések mentén. A bentlakásos intézményekben élő gyermekek ugyanis ebben a környezetben gyakorolhatják alapvetően a gyermekrésztvételhez kapcsolódó jogaikat, ez a környezet jelenti a helyi közösség szintjét.

³⁸ Stratégia 5.o.

³⁹ A Gyvt. rendszerében a szakellátás keretében a családi gondoskodásból kikerülő gyermeknek otthont nyújtó ellátását kell biztosítani, ami többek között a gyermek gondozását, nevelését, lakhatásának biztosítását jelenti. Ez megvalósulhat bentlakásos intézmények különböző formájában (gyermek- vagy lakásotthon), illetve nevelőszülőnél is.

Figyelemmel azonban arra, hogy a megadott ötéves periódusban több olyan – nem az alapvető jogok biztosa által készített, de – gyermekjogi tárgyú és gyermekrészvételt is érintő jelentés született, így ezeket is áttekintettem.

Fontos hangsúlyozni, hogy bár a társadalmi és politikai folyamatokban való tudatosság és érdemi részvétel ösztönzendő és kiemelt jelentőségű minden gyermek és fiatal számára, a szakellátásban jelenleg inkább az alapokra kell hangsúlyt helyezni, ami a dolgozat témája esetében a helyi közösségeket, az egyes gyermek- vagy lakásotthonokat jelenti. Itt a gyermekek, fiatalok és a körülöttük élő szakemberek közösséget alkotnak, melynek működése akkor lehet igazán gyermekbarát, gyermekközpontú, amennyiben képes biztosítani – a Gyermekjogi Egyezmény 12. cikkének is megfelelően – a gyermek érdemi, tudatos részvételét a közösség mindennapjainak alakításában. Ez ugyanis egyrészt képes felkészíteni a gyermekeket a „külvilágban” rájuk váró kihívásokra, a társadalmi folyamatokban való részvételre, egyidejűleg pedig megtaníthatja nekik saját és mások jogainak – és ezzel véleményének – tiszteletben tartását, valamint azok kereteit. Másrészt azonban az, hogy véleményük figyelembevételével alakítják életük egyes aspektusait, kontrollérzetet is biztosíthat saját életük felett, ami a gyakran igen nehéz élethelyzetből intézménybe kerülő gyermekek, illetve fiatalok számára a biztonság érzését nyújthatja, hozzájárulva ezzel érzelmi fejlődésükhöz is.

A Gyermekjogi Egyezmény 12. cikke⁴⁰ a gyermeki jogok rendszerében, illetve jelen tanulmányban is alapvető jelentőségű. Ahhoz azonban, hogy ez a fajta részvétel az egyes közösségek mindennapi életében is rendszeres gyakorlattá váljon, a gyermeki jogokat alapjaiban és rendszerszinten is ismerő, tisztelő, illetve alkalmazni képes szakemberekre van szükség. Ehhez pedig elengedhetetlen, hogy gyermeki jogi jogtudatosságukat és ezen a területen szakértelmüket minél magasabb szintre emeljék.

A Gyermekjogi Bizottságnak szóló jelentések

A Gyermekjogi Bizottság Magyarország hatodik időszakos jelentéséhez készített kérdései⁴¹ között az Egyezmény 12. cikkről azt kérte a kormánytól, hogy adjon információt a gyermekjogi képviselők⁴² általános gyermeki jogvédelmi, illetve kifejezetten a gyermek meghallgatásához, véleménye tiszteletben tartásához és annak figyelembevételéhez fűződő joga kapcsán végzett jogvédelmi munkájáról. A kormány válaszában⁴³ a gyermekek – többek között – gyámhatósági

⁴⁰ 1. Az Egyezményben részes államok az ítélőképessége birtokában lévő gyermek számára biztosítják azt a jogot, hogy minden őt érdeklő kérdésben szabadon kinyilváníthassa véleményét, a gyermek véleményét, figyelemmel korára és érettségi fokára, kellően tekintetbe kell venni.

2. Ebből a célból nevezetesen lehetőséget kell adni a gyermeknek arra, hogy bármely olyan bírói vagy közigazgatási eljárásban, amelyben érdekelt, közvetlenül vagy képviselője, illetőleg arra alkalmas szerv útján, a hazai jogszabályokban foglalt eljárási szabályoknak megfelelően meghallgassák.

⁴¹ <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPrICAqhKb7yhshHFwMhaZ6UbKZijXRimgYAKypf81fGEodG357ewGJwAl%2FkuZ3fFRXO7MvUOmamM88wrg6guREV%2BcGIUSPqBSL%2Fu2YBsz35xGvjzGtUArqsr> (letöltve: 2024. július 2.)

⁴² Belügyminisztérium Integrált Jogvédelmi Szolgálatánál foglalkoztatott szakember, aki ellátja a gyermekvédelmi gondoskodásban részesülő gyermek jogainak védelmét, illetve a köznevelés rendszerében is segíti a gyermeki jogok megfelelő érvényesülését.

⁴³ <https://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2FPPrICAqhKb7yhshHFwMhaZ>

eljárásban történő meghallgatásának,⁴⁴ illetve a gyermekjogi képviselők munkájának hatályos jogi keretei felvázolása⁴⁵ mellett kitért az EFOP-2.1.1-16., illetve VEKOP-6.3.1-16. számú, a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság által megvalósított intézménylétesítési-, illetve korszerűsítési pályázatokra is.⁴⁶ Ezek keretében ugyanis az épületek korszerűsítése mellett azok esztétikai szempontú felújítása, festése is megtörtént. A kormány válasza szerint ezek alakításában a gyermekek véleménye is szerepet játszott. A kormány kiemelte, hogy a gyermekjogi képviselők száma a 2019-es válaszadást megelőző jelentéstételi időszakban 30%-al nőtt, jó gyakorlatként pedig említette a „Gyere-K-épbe” gyermekjogi roadshowt, mely a gyermekjogi képviselők munkájára való figyelemfelhívás mellett a gyermeki jogok promotálását is célként határozta meg. A rendezvénysorozattal 2019-ig megközelítőleg 11 ezer gyermeket értek el a különböző helyszíneken.⁴⁷

Az ún. alternatív vagy civil jelentés⁴⁸, ami szintén a Gyermekjogi Bizottság számára készült a jelentéstételi időszakról, az Egyezmény alapvető jelentőségű rendelkezéseivel, így annak 12. cikkével kapcsolatban – többek között – az alábbi ajánlásokat fogalmazta meg. A gyermeki jogokról és a gyermek legfőbb érdekeiről rendszeres képzést szükséges biztosítani a gyermekekkel kapcsolatba kerülő hatóságok képviselőinek, illetve egyéb gyermekvédelmi szakembereknek is. Ez természetesen magába kell, hogy foglalja az igazságszolgáltatás szereplőit, a gyermekeket intézményekben gondozó nevelőket, illetve ideális esetben az iskolai környezetet jelentő pedagógusokat is.⁴⁹ Az alternatív jelentés ajánlása szerint – összhangban az Egyezmény 42. cikkével⁵⁰ – a kormánynak a szakmai tudás fejlesztése mellett a gyermeki jogokkal kapcsolatos társadalmi szemléletformáláshoz is hozzá kell járulnia. Ezért nemzeti stratégia kidolgozása szükséges,⁵¹ ami a gyermeki jogok „promotálása” mellett különös hangsúlyt fektet arra, melyek a gyermek ún. legfőbb vagy legjobb érdekei. Ennek jelentősége abban áll, hogy bár a gyermeki jogok látszólag csupán a gyermekvédelem területén bírnak jelentőséggel, a Gyermekjogi Egyezmény szellemisége, illetve az ún. gyermekjogi szemlélet szerint az élet minden olyan területére ki kell terjednie az Egyezmény rendelkezéseinek, amely gyermekeket akár közvetlenül, akár közvetetten érintik. Az érdemi részvételhez – legyen az akár társadalmi szintű, akár a gyermek részvétele a családi döntésekben – szükséges ugyanis az Egyezmény azon látásmódja, mely szerint a gyermek – életkorától függetlenül, képességei szerint, azokat azonban segítve – a jogok alanya és azok gyakorlója. Ez pedig annak látszatát keltheti, hogy megkérdőjeleződik akár a szülői, akár más autoritás, kvázi felülbírálják azt azért, hogy a gyermek részt vegyen a döntésben. Ez a megközelítés azonban téves, ahhoz pedig, hogy

[6UbKZijXRIimgYD%2BVz05RbYZJWfGPSEAnILWmbpvhncBlkYo478vLjZTD9YBkeomU3jFfT7q0OtX5QL1YxUH6AxPQsUUydFe4dh](https://www.gov.hu/6UbKZijXRIimgYD%2BVz05RbYZJWfGPSEAnILWmbpvhncBlkYo478vLjZTD9YBkeomU3jFfT7q0OtX5QL1YxUH6AxPQsUUydFe4dh) (letöltve: 2024. július 2.)

⁴⁴ Válasz 11. o.

⁴⁵ Ua. 12. o.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Gyermekjogi Civil Koalíció: A gyermekjogok helyzete Magyarországon (2014-2019)- Alternatív jelentés az ENSZ Gyermekjogi Egyezményének hazai végrehajtásáról

⁴⁹ Alternatív jelentés 31. o.

⁵⁰ 42. cikk – A részes államok kötelezik magukat, hogy az Egyezmény elveit és rendelkezéseit hatékony és arra alkalmas eszközökkel a felnőttek és a gyermekek széles körében ismertetik.

⁵¹ Alternatív jelentés 31. o.

a gyermekrésztvételt és annak jelentőségét ténylegesen érteni, valamint alkalmazni lehessen, megfelelő szaktudás szükséges.

A hatodik időszakos jelentéstételhez kapcsolódóan készült a „*Te hogy látod?*” elnevezésű gyermekjelentés.⁵² Ez 2018. november 20. és 2019. március 31. között 5230 gyermek online kérdőíves megkérdezése, illetve közel 50 hátrányos helyzetű és fogyatékossgal élő gyermekkel készült fókuszcsoportos interjú alapján a gyermekek véleményét kérte ki egyes gyermekjogi kérdésekben. A családi döntésekben a gyerekek 41%-a, az iskolában a 10%-uk, míg helyi vagy országos ügyekben mindössze az 5%-uk érezte úgy, hogy mindig figyelembe veszik a véleményét. Érdekes adat az is, miszerint a vélemény tiszteletben tartása a gyermekek biztonságával és elfogadottságérzetükkel is összefüggésben van. Azok a gyermekek ugyanis, akik a környezetükben nem érzik biztonságban vagy elfogadottnak magukat, azok azt is érzik, hogy véleményük valójában nem is számít a környezetüknek.⁵³

Az alapvető jogok biztosának jelentései

Az alapvető jogok biztosáról szóló 2011. évi CXI. törvény alapján a biztos tekinthető Magyarországon a legjelentősebb, a gyermekjogokat rendszerszinten monitorozó hazai intézménynek. Ennek megfelelően alapjogi szempontú vizsgálataiban a gyermeki jogok jelentős részét érinti és vizsgálja azok esetleges sérelmeit. Éppen ezért a megjelölt időszakban hazai környezetben ezeket a dokumentumokat ítélem meg a gyermeki jogok szakellátásbeli megvalósulása legpontosabb lenyomataként.

A Ptk., illetve a Gyvt. gyermekrésztvételre vonatkozó rendelkezésein, azaz a normatív alapokon túlmenően, a gyermekeket gondozó és nevelő szakemberek egyedi gyakorlata, illetve az intézményes jó gyakorlatok az egyes bentlakásos intézményekben jelennek meg inkább, melyek mindenképpen üdvözlendők.

Ez jelentette egyrészt a gyermekek figyelembevételével kialakított szabadidős foglalkozásokat, amelyeket a gondozók szerveztek, illetve valósítottak meg részükre⁵⁴, illetve a gyermekek saját személyes terének, fizikai környezetének szabad kialakítását is. Ennek körében pozitív példaként említendő az a gyakorlat, mely szerint a folyosókat és szobákat – akár az ezen hiányosságra való felhívást követően, akár saját kezdeményezésre – a gyermekek közreműködésével és az általuk választott színek szerint festették, tapétázták⁵⁵ vagy dekorálták.⁵⁶ A gyerekek szobájukban saját képeikkel, személyes tárgyaikkal díszíthették a falakat és a bútorokat, ezzel is otthonosabbá téve közvetlen lakókörnyezetüket. Az intézményekben az egyébként országosan jellemző gyakorlat, hogy a gyermekek a saját

⁵² https://gyermekjogiegyszer.hu/wp-content/uploads/2020/04/2019_gyerek-jelentes_tehogylatod_magyar_.pdf (letöltve: 2024. július 2.)

⁵³ *Te hogy látod?* jelentés, 6. o.

⁵⁴ AJB-643/2021. 15.o., AJB-1328/2021. 15.o, AJB-18/2020. 27.o.,

⁵⁵ AJB-5293/2021.12.o.

⁵⁶ AJB-276/2019. 4.o., AJB-2518/2020.10.o., AJB-2799/2020. 14.o., AJB-18/2020. 18.o.

terükben bármilyen személyes jellegű tárgyat, képet elhelyezhetnek, azt saját ízlésükre formálhatják.⁵⁷

A legtöbb intézmény gyakorlata szerint a szezonális dekorációkat a gyermekekkel közösen készítették el kézműves foglalkozásokon,⁵⁸ de bizonyos állandó berendezési tárgyak és dekorációk is a gyermekek keze munkáját dicsérték azokon a helyszíneken, ahol tanulmányok vagy más foglalkozás érdekében tanműhely működött.⁵⁹

A Gyvt. rendelkezései, illetve a rendeleti szintű szabályozás alapján a teljes körű ellátásnak részét képezi a ruházattal való ellátás is. A ruhák kiválasztása során pedig a legtöbb esetben szintén a gyermekek igényeinek megfelelően járnak el az őket nevelő-gondozó szakemberek, vagy akár velük együtt vásárolják meg ruházatukat, a gyermek ízlésének és önkifejezésének megfelelően.⁶⁰

Ritka gyakorlat továbbá, de ahol az elhelyezési körülmények arra lehetőséget biztosítanak, a gyermekek véleményét tiszteletben tartják a szobatársak megválasztásakor, és a barátok egy szobában kerülhetnek, vagy a csoportbeosztás elkészítésekor, módosításakor is kikérik a gyermekek véleményét.⁶¹

A társadalmi szintű részvételt megalapozni hivatott, a Gyvt. 9.§ (1) bekezdés f) pontja szerinti önkormányzás lehetősége, illetve annak gyakorlása – figyelemmel arra, hogy a harmincöt vizsgált jelentésből ezt mindössze egy értékelte részletesen⁶² – még ösztönzésre szorul az intézményekben. Ebben az esetben a gyermekek nagy része nem tudta, ki a saját képviselőjük, vagy mi a gyermekönkormányzat szerepe az intézményben.⁶³ Álláspontom szerint azonban a programok szervezésében való közreműködés kezdetként mindenképpen üdvözlendő.⁶⁴ A részvételhez kapcsolható még az a több helyen bevett gyakorlat, mely szerint a panaszok anonim kezelésére szolgáló panaszláda mellett⁶⁵ egy ún. ötletládát⁶⁶ is kihelyeznek, ekként pedig a gyermekek anonim módon is lehetőséget kaptak véleményük, jobbító ötleteik kifejezésére, ugyanakkor egyes intézményekben még a panaszláda sem volt elérhető.⁶⁷

Ritkább ugyan, de mindenképpen megemlítendő a gyermekbarát nyelvezetű, érthető házirend elérhetősége a gyermekek számára,⁶⁸ illetve a jutalmazási rendszer gyermekekkel közös kialakítása.⁶⁹ Ezek a gyakorlatok – álláspontom szerint – már közelítenek a Stratégia szemléletéhez.

⁵⁷ Például: AJB-2799/2020.14.o., AJB-2569/2020. 11.o., AJB-5293/2021. 3.o., AJB-1463/2021., 13.o

⁵⁸ AJB-1463/2021. 13.o.

⁵⁹ AJB-2799/2020. 14. o., AJB-416/2021. 8.o., AJ

⁶⁰ AJB-1748/2022.,15.o., AJB-1463/2021., 13.o., AJB-18/2020. 20.o.

⁶¹ AJB-493/2018., 25.o., AJB-416/2021., 9.o., AJB-18/2020. 32.o.

⁶² AJB-18/2020. 33.o.

⁶³ Ua.

⁶⁴ A hivatkozott jelentésben ugyanis ez volt a gyermekönkormányzat egy fontos feladata.

⁶⁵ AJB-18/2020. 32.o., AJB-2799/2020. 18.o., AJB-2518/2020. 15.o., AJB-5293/2021. 4.o., AJB-4559/2021. 5.o.

⁶⁶ AJB-2518/2020. 15.o., AJB-3868/2021. 4.o.

⁶⁷ AJB-1327/2021.18.o., 1328/2021. 18.o.

⁶⁸ AJB-3868/2021. 4.o.

⁶⁹ AJB-1321/2021 14.o.

A magyar gyermekvédelmi szakellátásban megvalósuló gyermekrészvétel területén azonosított problémák, illetve megoldási lehetőségek

A gyermekrészvételhez kapcsolódóan a több modell is ismert,⁷⁰ melyek mindegyike aktív ösztönző szerepet vár el mind az államtól, mind pedig a gyermekek környezetét jelentő felnőttektől, jelentse ez a kör a szülőket, a pedagógusokat vagy az igazságügyi, gyermekvédelmi szakembereket. E modellek, illetve maga a gyermekrészvétel ideális megvalósulása ugyanakkor a szülők részéről is egyfajta készséget, míg a szakemberek részéről mindenképpen szaktudást igényel. A szülői készségek fejlesztése, illetve az ilyen irányú állami segítség különböző szolgáltatások révén a gyermekjóléti alapellátásban kaphat teret, míg a szakemberek ideális esetben a gyermekvédelemhez kapcsolódó szakirányú- vagy felsőfokú tanulmányok során szerzik meg a gyermekjogi ismereteket. További gyermekjogi tudás átadására a szervezeteken belüli képzések vagy további szakirányú tanulmányok szolgálhatnak, melyek megszervezése állami feladat, figyelemmel arra, hogy az Egyezmény rendelkezéseinek megismertetése, ezen tudás és szellemiség átadása az Egyezményből fakadó kötelezettség is. Annak érdekében azonban, hogy a gyermekek véleményét a szakemberek meghallgassák és azt érdemben figyelembe is vegyék, szemléletbeli változás is szükséges a jogszabályi környezet megteremtése mellett. A szemlélet kiteljesedéséhez pedig az is fontos, hogy a gyermekkel dolgozó, őt nevelő, gondozó személy tisztában legyen a véleménynyilvánításhoz való gyermeki jog jelentőségével és annak a gyermekre, az ő fejlődésére gyakorolt akár hosszú távú pozitív hatásaival, mindehhez pedig a gyermeki jogokat megfelelően ismerő és tisztelő szakemberek szükségesek.

Az általam elvégzett vizsgálat azt mutatja, hogy megtörténik a gyermek- vagy lakásotthonban élő gyermekek alapszintű bevonása az intézményi mindennapokba: programokat választhatnak, maguk alakítják ki fizikai környezetüket, életterületüket és az elvi lehetőség biztosított a Gyvt. szerinti önkormányzás, érdekérvényesítés gyakorlására. Ez a megalapozás fontos a későbbi társadalmi részvétel folyamatainak megértése szempontjából, ugyanakkor a demokratikus részvételiség – ami a Gyermekjogi Stratégia célkitűzése – még igencsak „gyerekcipőben” jár a gyermekvédelmi szakellátás intézményeiben.

A gyermekrészvételnek a bentlakásos intézményekben történő „meghonosítása” kétségkívül hosszú folyamat, melyhez a tág jogszabályi keretek adottak, a továbbiakban inkább kapacitásbővítésre, módszertani szintű megalapozásra és a szakemberek gyermekjogi tudásának elmélyítésére kell figyelmet fordítani. E tudás jelentőségét a Stratégia is kiemeli, és a sikeres megvalósítás érdekében hangsúlyozza a szakemberek ilyen irányú oktatását, a tagállamok autonómiájának fenntartása mellett. A Bizottság gyermekrészvétellel kapcsolatos szakértelmet erősítő törekvései a gyermekjóléti és gyermekvédelmi területen kifejezetten üdvözlendők. Mindez kiegészülve a gyermekjogi ismeretek erősítésével olyan szakemberek képzését tenné lehetővé, akik képesek érdemben bevonni a fiatalokat életük aspektusainak helyi és akár társadalmi szintű alakításába is. Állaspontom szerint idehaza a gyermekjogi képviselők

⁷⁰ Ld. https://www.nonformality.org/wp-content/uploads/2012/11/Participation_Models_20121118.pdf (letöltve:2024. július 2.)

szakértelme, valamint tevékenységi köre – gyermekekkel való folyamatos kapcsolattartás és a bentlakásos intézmények látogatása – révén megszerzett szakmai tapasztalatra építve az Integrált Jogvédelmi Szolgálat alkalmas lehet effajta tudás átadására, ehhez azonban jelentős kapacitásbővítésre van szükség.⁷¹

Az Európai Bizottságnak az Európai Parlamenttel és gyermekjogi szervezetekkel közös gyermekrészvételi platformja és a gyermekek bevonása az uniós döntéshozatali folyamatokba szintén üdvözlendő intézkedés, ami jó gyakorlatként, mintaként szolgálhat a hazai szintű, ilyen irányú törekvésekhez akár a gyermekvédelmi szakellátás keretei között, akár pedig országos, minden gyermeket érintő szinten.

Összegzésként pedig – részben kilépve a gyermekvédelmi szakellátás témakörének keretei közül – ahhoz, hogy a demokratikus folyamatokba érdemben bevonódhassanak a gyermekek, tapasztalatként szükséges a helyi, kis közösségek szintjén történő részvételi „gyakorlat” és kultúra, amit a környezetükben lévő felnőttek ösztönözhetnek, segíthetnek; anélkül természetesen, hogy átvennék a gyermekek érdemi szerepét. Tovább lépve azonban arra is rá kell világítani, hogy a döntéshozatali folyamatok gyermekbaráttá tételéhez és ahhoz, hogy abba ténylegesen – és ne csak külső szemlélőként – bekapcsolódjanak a gyermekek, a politikaformálás és a törvényhozás szakembereinek is gyermekjogi tudást kell szerezniük. Mindehhez pedig társadalmi szintű szemléletváltás szükséges, melynek egyik nagy lépését jelenti a Gyermekjogi Stratégia és a még hatékonyabb uniós szintű gyermeki jogvédelem megszületése.

Felhasznált irodalom

Becker, Jo: The Evolution of the Children’s Rights Movement. In Jonathan Todres, and Shani M. King: *The Oxford Handbook of Children's Rights Law*, Oxford Handbooks (2020, Oxford Academic), DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190097608.001.0001>

Bengt Sandin: *The Century of the Child. On the Changed Meaning of Childhood in the Twentieth Century.* (1995) Department of Child Studies Linköping University

Clare Mulley: *The Woman Who Saved the Children: A Biography of Eglantyne Jebb, Founder of Save the Children*. Oxford: OneWorld Publications: 2009.

Council of Europe, European Union Agency for Fundamental Rights, *Handbook on European law relating to the rights of the child – 2022 edition*, Publications Office of the European Union, 2022 <https://data.europa.eu/doi/10.2811/610564>

Ellen Key: *The Century of the Child*. New York, (1909), The Knickerbocker Press

Lux Ágnes: Az Európai Unió új gyermekjogi stratégiája. *Családi Jog*, 2021/4.

⁷¹ Figyelemmel arra, hogy jelenleg összesen 16 gyermekjogi képviselő tevékenykedik a Szolgálatnál, Magyarország egész területére kiterjedően.

THE EU STRATEGY ON THE RIGHTS OF THE CHILD AND ITS SIGNIFICANCE IN THE HUNGARIAN CHILS PROTECTION SYSTEM

This study elaborates on the provisions of the EU Strategy on the Rights of the Child that promote the democratic participation of children and young people in the European Union. The framework – made with special attention to the United Nations work on child rights and sustainability – will mark a new chapter in the development of children’s rights and national child protection systems. The study analyses the reports of the Hungarian Commissioner for Fundamental Rights in the 2018-2022 period about children and their living conditions in institutional care, but from the perspective of the Strategy, therefore looking for a chance of improvement in the fragmented institutional practices. The narrowed scope of the study is the participation of children in day-to-day decisions which process could be a foundation for democratic participation.

GUTMAN ÉVA

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Darázs Lénárd egyetemi tanár

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.33.Gutman>

A LAKOSSÁGI BEFEKTETÉSI STRATÉGIA INTÉZKEDÉSEI

1. Bevezetés

A lakossági pénzügyi szolgáltatások (azaz a hétköznapi „fogyasztóknak” kínált pénzügyi szolgáltatások, mint például: folyószámlák és megtakarítási számlák, pénzforgalmi szolgáltatások, hitelkártyák, jelzálog, biztosítás és befektetési termékek) esetében változatlanul megfigyelhető az Unióban az a jelenség, hogy nemzeti alapon, különböző módon működnek, és a szolgáltatások megállnak az országhatárokon. Ennek eredményeként a fogyasztók nem részesülnek a fokozott verseny előnyeiből, ezért lenne szükség uniós integrációra és a tagállami szabályozások konvergenciájára, többek között az átláthatóság növelése és a fogyasztóvédelem erősítése terén. Az uniós jogalkotás annak érdekében, hogy előmozdítsa a lakossági pénzügyi szolgáltatások versenyképes és biztonságos európai piacát, már eddig is számos intézkedést hozott,¹ ezért feltételezhető, hogy a 2023-ban kidolgozott Lakossági Befektetési Stratégiát is elfogadják a közeljövőben, és beváltja a hozzá fűzött reményeket.

A Stratégia megalkotása előtt hosszú volt az út. Már az előző, Juncker-Bizottság alatti (2015-2019) Tőkepiaci Unióról szóló cselekvési terv² keretében, 2015-ben is megfogalmazódott a lakossági pénzügyi szolgáltatások szabályozásának erőteljesebb integrálása, és ezáltal a lakossági befektetések jobb kihasználhatósága. Erre azért volt szükség, mert jóllehet az uniós gazdaságban az egységes piac lehetővé teszi a négy szabadság: az emberek, a szolgáltatások, az áruk és a tőke szabad mozgását (ezáltal a belső piac a vállalkozások számára új lehetőségeket teremt, fokozza a versenyt és ezzel több mint 500 millió fogyasztó számára növeli az áruk és a szolgáltatások választékát és színvonalát, illetve csökkenti azok árait), mindez viszont nem teljesül a lakossági pénzügyi szolgáltatások piacán. A tőkepiaci unió feltételezése szerint a más tagállamban kínált pénzügyi szolgáltatáshoz való hozzáféréssel bővülne a választék és a felhasználók részesülnének az innováció előnyeiből. Így még azok számára is előnyös lenne, akik nem vesznek igénybe más tagállamból ilyen jellegű szolgáltatásokat, mivel a belföldi

¹ Ilyenek például a bankszámlákhoz való alapszintű hozzáférés uniós garantálása, a betétbiztosítási rendszerek a 100.000 Euróig terjedő kártalanítás a bank fizetéseképtelenségének esetére, továbbá a fogyasztóvédelem szintjének növelése a biztosítási alapú befektetési termékek, a jelzáloghitelek és a fogyasztói hitelek esetében, valamint a lakosság számára történő pénzügyi szolgáltatások és befektetési termékek távértékesítésének (akár digitális marketinggel) szabályozása.

² A Bizottság Közleménye: cselekvési terv a tőkepiaci unió megteremtésére, 4.1 pont a Lakossági befektetők (COM/2015/0468 final)

szolgáltatót igénybevevő fogyasztók számára is csökkennének a termékek árai, miközben színvonaluk nőne az erősebb versenynek köszönhetően. Továbbá az innovatív digitális szolgáltatások is jó lehetőséget kínálnak arra, hogy határokon átívelően minden európai részesüljön a lakossági pénzügyi szolgáltatások mélyebben integrált egységes piacának előnyeiből. Ezért a Bizottság 2015 decemberében a lakossági pénzügyi szolgáltatásokról szóló *zöld könyv*³ előterjesztésével konzultációt indított annak érdekében, hogy feltérképezze a tervezett integrációból eredő előnyöket és szükséges intézkedéseket. A nyilvános konzultációt követően, 2017 márciusában az Európai Bizottság *cselekvési tervet*⁴ tett közzé a *lakossági pénzügyi szolgáltatásokról*. Ugyanebben az évben került sor a Tőkepiaci Unióról szóló jelentésre is, amit a *Tőkepiaci Unió féldős felülvizsgálata* követett,⁵ megerősítve a lakossági befektetések előmozdítását az elkövetkező két évre.

2018-ban jelent meg a *FinTech*, vagy más néven *Pénzügyi Technológiai cselekvési terv*⁶ is. A FinTech technológia⁷ jelentős mértékben fejlődött az elmúlt néhány évben, és ez hatással volt a pénzügyi szolgáltatások nyújtásának módjára, mivel a digitális technológiák legnagyobb felhasználójaként a pénzügyi szektor jelentős szerepet játszik a gazdaság és a társadalom digitalizálásában. Az elmúlt években bevezetett innovatív FinTech megoldások, például a digitális azonosítás, a mobil alkalmazások, a felhőalapú adat-tárolás, vagy akár a mesterséges intelligencia, a blokklánc-technológia („block-chain”), valamint a megosztott könyvelési technológia (DLT) alapvető változást hoztak a fogyasztók pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáféréseben. Ezek az újdonságok indokolták az uniós szintű fellépést, abból a célból, hogy az egységes piacon működő vállalkozások kihasználhassák a pénzügyi innováció előnyeit, a fogyasztóvédelem a már megszokott magas szinten működhessen, valamint a pénzügyi rendszer reziliens maradjon. Ezért a Bizottság 2020-ban elfogadta a Digitális Pénzügyi csomagot⁸ (*Digital Finance Strategy*), és a kis összegű fizetésekre vonatkozóan a Lakossági Pénzforgalmi Stratégiát⁹ (*Retail Payments Strategy*) is. Ezek a stratégiák a fentebbi célkitűzések mentén segítették a digitális pénzügy fogalom kialakulását, ami jelenleg is a digitális átállás egyik legnagyobb támogatója.

2023 májusában pedig a Bizottság közzétette a Lakossági Befektetési Stratégiát mint az eddigi fejleményeket összefoglaló, mégis a maga nemében egyedülállóan átfogó, szabályozási módosításokat tartalmazó stratégiai javaslat-csomagot, amely egy omnibusz-

³ Zöld Könyv a lakossági pénzügyi szolgáltatásokról – jobb termékek, bővebb választék és több lehetőség a fogyasztók és a vállalkozások számára, 2015 (COM/2015/630 final)

⁴ A Bizottság Közleménye: Cselekvési Terv a lakossági pénzügyi szolgáltatásokról: Jobb termékek, bővebb választék (COM/2017/139 final)

⁵ A Bizottság Közleménye: A tőkepiaci unióról szóló cselekvési terv féldős felülvizsgálata (COM (2017) 292 final)

⁶ A Bizottság Közleménye: Pénzügyi technológiai cselekvési terv: Egy versenyképesebb és innovatívabb európai pénzügyi ágazat felé (COM (2018) 109 final)

⁷ A pénzügyi technológia (FinTech) fogalma azokat a pénzügyi szolgáltatásokban megjelenő innovatív technológiákat foglalja magában, amelyek eredményeképpen új üzleti modellek, alkalmazások, folyamatok és termékek jöhetnek létre. Ezzel pedig lényeges hatások érhetik a pénzügyi piacokat és intézményeket, valamint a pénzügyi szolgáltatások nyújtásának módját. További részletek olvashatók a Pénzügyi Stabilitási Tanács (továbbiakban: FSB) honlapján: <https://www.fsb.org/work-of-the-fsb/financial-innovation-and-structural-change/fintech/> (2024.05.30.)

⁸ A Bizottság Közleménye: Az uniós digitális pénzügyi szolgáltatási stratégiáról (COM/2020/591 final)

⁹ A Bizottság Közleménye: az uniós lakossági pénzügyi stratégiáról (COM/2020/592 final)

irányelvtervezetből és egy rendelettervezetből áll. Az előbbiekből következően többek között szabályozza a közzétételi követelmények korszerűsítését, a digitális marketing felelősségi kérdéseit és a különböző befektetői kategóriákat, ezekre az alábbiak miatt volt szükség.

Egyrészt az uniós szabályok már eddig is szabályozták a pénzügyi termékekre vonatkozó információk közzétételét, viszont a különböző szabályok alapján készített dokumentumok gyakran túl részletesek, nehezen érthetőek, és ezért döntéshozatalkor félrevezetik a lakossági befektetőket. Továbbá, a digitalizáció növekedésével a fogyasztók ki vannak téve a digitális marketingnek (például a különböző közösségimédia-platformokon a „*finfluencereknek*”). Ezért a lakossági befektetési stratégia úgy kezeli ezeket a kérdéseket, hogy további követelményeket vezet be a pénzügyi termékek marketingreklámjainak tartalmára, a befektetési vállalkozásoknak (közvetítők általi) a marketingtevékenységgel kapcsolatos felelősségére, valamint a marketinggyakorlataikra vonatkozó stratégiaalkotásra és nyilvántartás-vezetésre.

Végezetül pedig a szakmai befektetők kategorizálásra azért van szükség, mivel a jelenlegi általános közzétételi követelmények mindenkivel szemben ugyanazokat a szabályokat tartalmazzák, ami nem hatékony sem a tapasztalatlan, sem pedig a szakértő lakossági befektetők szempontjából. Ezért az arányosság biztosítása és a kibocsátó adminisztratív terheinek csökkentése érdekében a stratégia kiigazítja a szakmai befektetőkre vonatkozó elfogadhatósági kritériumokat is.

2. A Stratégia előkészítése

A Tőkepiaci Unió 8. célkitűzésében szerepel a lakossági befektetési stratégia létrehozásának alapkonceptiója. Az európai magánszemélyek megtakarítási rátái világviszonylatban a legmagasabbak közé tartoznak, ellenben alacsony a lakossági befektetők tőkepiaci részvétele, és viszonylag kevés nyugdíjcélú, illetve hosszútávú életbiztosítási termékkel rendelkeznek. Ez a tendencia a magánszemélyek érdekei szempontjából nem előremutató, mivel így megtakarításaik relatíve nulla reálkamatot hoznak, és mivel nem gondoskodnak magánúton idős éveikről, ezért az állami nyugdíjrendszerre támaszkodnak a magánmegtakarítások helyett.

Ez az uniós vállalkozások számára sem előnyös, mivel így kevesebb beruházási lehetőség áll fenn a finanszírozásra. Ezért a 2020. évi Tőkepiaci Unió célkitűzése szerint: *„A jogi keretnek alá kell támasztania a lakossági befektetők méltányos befektetési eredményét, hozzá kell járulnia a tőkepiacokba vetett bizalom kiépítéséhez és ösztönöznie kell részvételüket. A lakossági befektetők fokozott részvétele lehetővé fogja tenni a hosszú távú megtakarítások vállalkozásokhoz irányítását, javítva forráshoz jutásukat, felgyorsítva a gazdasági helyreállítást, valamint a zöld és digitális átállást.”*¹⁰

A stratégiát előkészítő munka részeként a Bizottság visszajelzést kért az érdekelt felektől, valamint technikai tanácsadást kért uniós szervezetektől, mint az Európai Biztosítási és Foglalkoztatási-nyugdíj Hatóság (továbbiakban: EIOPA) és az Európai Értékpapír-piaci

¹⁰ A Bizottság Közleménye: Tőkepiaci Unió a polgárok és a vállalkozások számára – új cselekvési terv 2. pont (COM/2020/590 final)

Hatóság (továbbiakban: ESMA), illetve megbízást adott az európai lakossági befektetésekről szóló előzetes hatástanulmány elkészítésére is. Ezeket összegezve a Bizottság a Stratégia részeként – a fenti szabályozási területeken kívül – az ösztönzők szabályozására, a tanácsadók szakmaiságára, a tanácsadás elfogulatlanságára és a felügyelet javítására helyezte a fókuszot. Ezért a stratégia megvalósításához hat ágazati jogszabály módosítására van szükség, amelyek a következők: a pénzügyi eszközök piacairól szóló irányelv(továbbiakban: MiFID II¹¹), a biztosítási értékesítési irányelv(továbbiakban IDD¹²), a biztosítási és viszontbiztosítási irányelv(továbbiakban: Szolvencia II¹³), valamint az átruházható értékpapírokkal foglalkozó kollektív befektetési vállalkozásokra vonatkozó irányelv(továbbiakban: ÁÉKBV¹⁴), az Alternatívbefektetésialap-kezelőkről szóló irányelv(továbbiakban: ABAK¹⁵), és a lakossági befektetési csomagtermékekkel, illetve biztosítási alapú befektetési termékekkel kapcsolatos kiemelt információkat tartalmazó dokumentumokról szóló rendelet (továbbiakban: PRIIP¹⁶). Ezért döntött szabályozástechnikailag a Bizottság egy omnibusz-irányelv és rendelet kiadása mellett.

Az irányelv-tervezet célja tehát a szabályozás egyszerűsítése és a különböző irányelvek konvergenciája. Elsőlegesen azzal, hogy megszünteti a különböző irányelvek és a PRIIP rendelet között jelenleg is fennálló, az ügyfelek tájékoztatására vonatkozó követelmények közötti következetlenségeket, miközben megőrzi a lakossági befektetők védelmének magas fokát. A Rendelet-tervezet elsődleges célja pedig a közzétételi követelmények digitalizálása.

3. Az Irányelvtervezet

Az irányelvtervezet kilenc különböző területet ölel fel, amelyek a következők:

1. Átláthatóság növelése
2. A befektetési vállalkozások/biztosítók felelősségének rendezése a félrevezető marketingközlemények és -gyakorlatok esetén
3. Kezeli az elfogultság (ösztönzők) kérdését
4. Ár-érték arányú előállítói és forgalmazói díj-és költségértékelést ír elő
5. Megfelelőbb alkalmassági vizsgálatok előírása (például: az ügyfél rendelkezésére álló, kellő időben történő alkalmassági vizsgálat, valamint a kockázattűrés felmérése)
6. Tanácsadók szakmai színvonalának növelése

¹¹ Az Európai Parlament és a Tanács 2014/65/EU irányelve a pénzügyi eszközök piacairól, valamint a 2002/92/EK irányelv és a 2011/61/EU irányelv módosításáról

¹² Az Európai Parlament és a Tanács 2016/97 irányelve a biztosítási értékesítésről

¹³ Az Európai Parlament és a Tanács 2009/138/EK irányelve a biztosítási és viszontbiztosítási üzleti tevékenység megkezdéséről és gyakorlásáról

¹⁴ Az Európai Parlament és a Tanács 2009/65/EK irányelve az átruházható értékpapírokkal foglalkozó kollektív befektetési vállalkozásokra vonatkozó törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezések összehangolásáról

¹⁵ Az Európai Parlament és a Tanács 2011/61/EU irányelv az alternatívbefektetésialap-kezelőkről, valamint a 2003/41/EK és a 2009/65/EK irányelv, továbbá az 1060/2009/EK és az 1095/2010/EU rendelet módosításáról

¹⁶ Az Európai Parlament és a Tanács 1286/2014/EU rendelete a lakossági befektetési csomagtermékekkel, illetve biztosítási alapú befektetési termékekkel kapcsolatos kiemelt információkat tartalmazó dokumentumokról

7. Szakmai befektetőknek tekinthető ügyfelek azonosítására vonatkozó kritériumok enyhítése
8. Felügyeleti jogérvényesítés magasabb foka
9. Pénzügyi műveltség fokozása

A javaslat számos módosító javaslatot tartalmaz az átláthatóság biztosítása céljából. Többek között előírja¹⁷, hogy a befektetési vállalkozások, valamint a biztosítási alapú befektetési termékeket értékesítő biztosításközvetítők és biztosítók a *különösen kockázatos termékekről* szóló tájékoztató anyagokban *megfelelő kockázati figyelmeztetéseket* tegyenek közzé. Ebben az esetleges pénzügyi veszteségek konkrét kockázataira kell figyelmeztetniük. Emiatt felhatalmazza az ESMA-t és az EIOPA-t, hogy dolgozzák ki a különösen kockázatos pénzügyi termékek fogalmát meghatározó iránymutatásokat, és az ilyen kockázati figyelmeztetések tartalmát és formátumát meghatározó sztenderdeket. Továbbá alapértelmezetté¹⁸ teszi az *információk digitális közzétételét*, összhangban a MiFID II irányelv alapján már létező kötelezettséggel. Ez a szabály valamennyi biztosítási termékre vonatkozik, így nem korlátozódik kizárólag a biztosítási alapú befektetési termékekre. Illetve bevezeti a *költségekre, a kapcsolódó díjakra és a harmadik felek által teljesített kifizetésekre vonatkozó információk* egységes bemutatását. Ezért a MiFID II irányelvben előírja¹⁹ a kifizetések céljának és a várható hozamra vonatkozó hatásuk számszerűsítését és magyarázatát. Módosítja az IDD irányelvet²⁰ is azzal, hogy közzé kell tenni az összes költséget, információt róluk és azok hatását a várható hozamra. E célból feljogosítja az ESMA-t és az EIOPA-t előzetes fogyasztói tesztelés alapján olyan sztenderdek kidolgozására, amelyet a vállalkozásoknak az információk közzétételekor vagy a szerződéskötést megelőzően közzé kell tenni. Az átláthatóság körében végezettel, a *szerződéskötés előtti, illetve utáni kötelező tájékoztatásra vonatkozó követelményeket és bizonyos üzleti magatartásokat* is korszerűsít és áthelyezi az IDD irányelvbe²¹ (a Szolvencia II. irányelvből²²). E célból a javasolt új bekezdés egységesített biztosítási termékismertetőt ír elő.²³ Megjegyzendő, hogy a javaslat minden biztosítási termékre irányadóan módosítja ezen követelményét, nem csak a biztosítási alapú befektetési termékekre vonatkozóan.

A javaslat új rendelkezéseket vezet be a félrevezető marketingközlemények kockázatának csökkentésére, valamint a befektetési vállalkozások és a biztosításértékesítők (például akár digitális csatornákon vagy harmadik félre segítségével közzétett) marketingközleményekkel kapcsolatos felelősségének tisztázására. Elsőként az IDD irányelvben javasol új albekezdéseket,²⁴ amelyek meghatározzák a marketingközlemények²⁵ és a

¹⁷ Az Irányelvtervezet új (5c) bekezdéssel egészíti ki a MiFID II irányelv 24. cikkét, illetve új (5) bekezdéssel az IDD irányelv 29. cikkét.

¹⁸ Az Irányelvtervezet az IDD irányelvet új 23. cikk (1) bekezdéssel egészíti ki.

¹⁹ Az Irányelvtervezet a MiFID II irányelvet új 24b. cikkel egészíti ki.

²⁰ Az Irányelvtervezet az IDD irányelv 29. cikkének (1) bekezdését módosítja.

²¹ Az Irányelvtervezet az IDD irányelvet új (8a) bekezdéssel egészíti ki.

²² Az Irányelvtervezet törölné a jelenlegi Szolvencia II irányelv 183., 184. és 185. cikkét.

²³ Ez az új, felhasználóbarát dokumentum kiegészíti a már meglévő biztosítási termékismertetőt a nem-életbiztosítási termékek esetén, illetve a PRIPP rendelet szerinti termékekkel kapcsolatos kiemelt információkat tartalmazó dokumentumot a biztosítási alapú befektetési termékek esetén a könnyebb átláthatóság szempontjából.

²⁴ Az Irányelvtervezet új 20. és 21. albekezdésekkel egészíti ki az IDD irányelv 2. cikkének (1) bekezdését.

²⁵ „az uniós vagy nemzeti jog által előírt közzétételtől vagy a 16b. cikkben említett pénzügyi oktatási anyagtól eltérő olyan információk közzététele, amelyek közvetlenül vagy közvetve népszerűsítenek biztosítási termékeket

marketinggyakorlatok²⁶ fogalmát. A MiFID II irányelv esetében előírja²⁷ a befektetési vállalkozások számára, hogy rendelkezniük kell *marketingközleményekre és -gyakorlatokra vonatkozó politikával*, ennek megvalósulását szervezeti és igazgatási intézkedésekkel²⁸ is biztosítani szükséges. Ezt a befektetési vállalkozás vezető testületének kell meghatároznia, jóváhagynia és felügyelnie. Ezen politikának a marketingközleményekkel és a marketinggyakorlatokkal egyetemben összeegyeztethetőnek kell lennie²⁹ az azonosított célpiaccal. (Megjegyzendő, hogy IDD irányelvbe nem vezethető be ilyen konkrét szervezeti követelmény, mivel maga az irányelv nem ír elő részletes szervezeti követelményeket a biztosításközvetítők számára.) Továbbá kötelezettséget ír elő a marketingközlemények *egyértelmű felismerhetőségére*,³⁰ abból a célból, hogy az adott befektetési vállalkozás, biztosító vagy biztosításközvetítő, továbbá a befektetési termék vagy szolgáltatás egyértelműen azonosítható legyen. Végezetül kiterjeszti³¹ a már fennálló *nyilvántartási kötelezettséget* minden olyan marketingközleményre, amelyet a biztosítók, a biztosításközvetítők, illetve a befektetési vállalkozások közzétesznek, és rendelkezik az illetékes nemzeti hatóságokat megillető szükséges felhatalmazásról az időszerű és hatékony intézkedés meghozatalához a fentebbi kötelezettségek be nem tartása esetére.

A tanácsadás elfogultságának kezelésére is tartalmaz módosító, illetve új rendelkezéseket az Irányelvtervezet. Elsődlegesen, mivel a tanácsadási folyamatban az *ösztönzőkre* vonatkozó jelenlegi szabályok eltérnek a MiFID II és IDD irányelvekben, ezért az Irányelvtervezet bevezet³² konvergencia-követelményeket a befektetési termékeket értékesítők ösztönzőinek kifizetésével kapcsolatban. Többek között a *MiFID II irányelv* tilalmat ír elő az előállítók által a forgalmazóknak a megbízások fogadásával és továbbításával, illetve a megbízások lakossági ügyfelek számára vagy azok nevében történő végrehajtásával kapcsolatban fizetett ösztönzőkre, amennyiben *a befektetési vállalkozás és az ügyfél között nem áll fenn tanácsadási kapcsolat*. Az IDD irányelv szintén tilalmat vezet be a termék előállítója által az értékesítőknek a biztosítási alapú befektetési termékek tanácsadás nélküli értékesítésével kapcsolatban fizetett ösztönzőkre. Továbbá, szintén az IDD irányelvbe a fentebbiekkel összhangban *biztosítékokat*³³

vagy közvetlenül vagy közvetve ösztönzik a biztosítási alapú befektetési termékekbe történő befektetést, és amelyet: a) biztosító vagy biztosításközvetítő, vagy biztosító vagy biztosításközvetítő által nem pénzbeli ellenszolgáltatással díjazott vagy ösztönzött harmadik fél nyújt; b) természetes vagy jogi személyeknek; c) bármilyen formában és eszközzel.”

²⁶ „valamely biztosító vagy biztosításközvetítő, vagy biztosító vagy biztosításközvetítő által nem pénzbeli ellenszolgáltatással díjazott vagy ösztönzött harmadik fél által alkalmazott olyan stratégia, eszköz vagy technika, amelynek célja:

a) marketingközlemények közvetlen vagy közvetett terjesztése; b) marketingközlemények hatókörének bővítése és hatékonyságának javítása; c) a biztosítók, biztosításközvetítők vagy biztosítási termékek népszerűsítése bármilyen módon.”

²⁷ Az irányelvtervezet módosítja a MiFID II irányelv 9. cikkének (3) bekezdését.

²⁸ Az irányelvtervezet új (3a) bekezdéssel egészíti ki a MiFID II irányelv 16. cikkét.

²⁹ Az irányelvtervezet módosítja MiFID II irányelv 24. cikkét.

³⁰ Az irányelvtervezet új 24c. cikkel egészíti ki a MiFID II irányelvet, és 26a. cikkel az IDD irányelvet.

³¹ Az irányelvtervezet módosítja a MiFID II irányelv 24c. cikkének (7) bekezdését és az IDD irányelv 26a. cikkének (7) bekezdését.

³² Az irányelvtervezet módosítja a MiFID II irányelv 24. cikkét és új 24a. cikkel egészíti ki, valamint módosítja az IDD irányelv 29. cikkét és új 29a. cikkel egészíti ki.

³³ Az irányelvtervezet új 29a. cikkel egészíti ki az IDD irányelvet: “A *tagállamok biztosítják*, hogy a biztosításközvetítők vagy biztosítók a biztosítási alapú befektetési termékek 30. cikk (1) bekezdésével összhangban történő értékesítésekor csak azzal a feltétellel kaphassanak harmadik féltől vagy fizethessenek

vezet be a tanácsadós értékesítések során. Elsődlegesen azzal, hogy az ösztönzők értékesítői elfogadása ne gátolja a becsületes és szakszerű eljárás követelményét, valamint, hogy megfelelően tájékoztassa az ügyfeleket az ösztönzők meglétéről és nagyságáról. Összhangban a MiFID II irányelvvel, az Irányelvtervezet az IDD irányelvbe megkülönbözteti³⁴ a független és nem független alapon nyújtott tanácsadást. Kötelezővé teszi a tagállamok számára a független értékesítő kategóriát, és független tanácsadás esetén *megtiltja ösztönzők* elfogadását vagy nyújtását. Megjegyzendő azonban, hogy e tilalom nem akadályozza az ösztönzők elfogadását a nyújtott tanácsadással kapcsolatban, ha a biztosítás értékesítője a tanácsadást nem „függetlenként” végzi, és az ügyfeleket tájékoztatja az ösztönzőkről is. A *tanácsadás minőségének javítása* érdekében is javasol módosításokat³⁵ azáltal, hogy új, *egyértelmű kritériumokat tartalmazó tesztet* vezetnek be, amelyet MiFID- és IDD irányelvekben egyaránt alkalmazni kell. Az új teszt, az „ügyfél legjobb érdekének” kiteljesítésére irányul, és felváltja a MiFID II irányelv jelenlegi „minőség javítására” és az IDD irányelv jelenlegi „káros hatás elkerülésére” irányuló tesztjeit. Az ügyfelek legjobb érdekeinek megfelelően a pénzügyi tanácsadóknak legalább a következőket kell teljesíteniük: i. megfelelő pénzügyi termékek értékelésére alapozott tanácsadás; ii. a legköltséghatékonyabb pénzügyi termék ajánlása; és iii. legalább egy olyan pénzügyi termék kijavítása, amely nem eredményez az ügyfél befektetési célkitűzéseinél több költséget. Ez pontosítja a biztosító és biztosításközvetítők arra irányuló kötelezettségét, hogy biztosítsák a biztosítási alapú befektetési termékekben foglalt biztosítási fedezet összhangját az ügyfél igényeivel és szükségleteivel.

Az Irányelvtervezet módosítja a *termékfelügyeleti és -irányítási szabályokat is*, a megfelelő ár-érték arány megteremtése céljából, azaz, hogy a befektetési termékek megfelelő értéket biztosítsanak a lakossági befektetők pénzéért cserébe. Elsőként új követelményeket³⁶ ír elő azért, hogy a befektetési és biztosítási termékek *előállítóinak olyan árazási folyamatot kelljen meghatározniuk*, amely lehetővé teszi valamennyi költség és díj azonosítását, valamint annak értékelését, hogy ezek a költségek és díjak veszélyeztetik-e a termék várható értékét. Ezt a követelményt az ÁÉKBV irányelvbe,³⁷ illetve az ABAK irányelvbe³⁸ is beépíti, azáltal, hogy az ESMA-nak és az EIOPA-nak ki kell dolgoznia referenciamutatókat³⁹ a költségekről és a teljesítményről, amelyekkel az előállítóknak forgalomba hozatal előtt össze kell hasonlítaniuk termékeiket, és nem lehet olyan terméket jóváhagyni, amely ezektől *eltér*. A referenciamutatók

harmadik fél részére díjakat vagy juttatásokat, ha ezek a biztosításközvetítők vagy biztosítók gondoskodnak arról, hogy az ilyen díjak vagy juttatások elfogadása vagy kifizetése ne gátolja azon kötelezettségük teljesítését, hogy becsületesen, tisztességesen, szakszerűen és ügyfelek legjobb érdekeinek megfelelően járjanak el. A biztosításközvetítőknek és biztosítóknak a 29. cikkkel összhangban közzé kell tenniük az ilyen harmadik fél által teljesített kifizetések meglétét, jellegét és összegét.”

³⁴ Az Irányelvtervezet módosítja az IDD irányelv 29. cikkét.

³⁵ Az Irányelvtervezet módosításokat fűz a MiFID II irányelv 24. cikkének (1a) bekezdéséhez és új 29b. cikkkel egészíti ki az IDD irányelvet, illetve módosítja az IDD-irányelv 30. cikkét is.

³⁶ Az Irányelvtervezet átstrukturálja a MiFID II irányelv 16. cikkét, és az IDD irányelv 25. cikkét

³⁷ Az Irányelvtervezet új bekezdéseket vezet be az ÁÉKBV irányelvbe: 14. cikk (1a)–(1e) bekezdése.

³⁸ Az Irányelvtervezet új bekezdéseket vezet be az ABAK irányelvbe: 12. cikk (1a)–(1e) bekezdése.

³⁹ Az árazási folyamat referenciamutatóinak az összehasonlítás eszközeként objektívnek kell lenniük, mind az előállítás, mind a forgalmazás szintjén, így az attól történő eltérés esetén vélelmezhető, hogy a költségek és díjak túl magasak, és a termék ár-érték aránya nem megfelelő. Eltérés esetén újabb vizsgálat szükséges annak eldöntésére, hogy a költségek és díjak mégis indokoltak és arányosak-e. Ha ez nem bizonyosodik be, a befektetési termék nem hagyható jóvá. Amennyiben az adott termék nem rendelkezik releváns referenciamutatókkal, az még nem mentesíti az előállítóit az indokolt és transzparens költségfeltüntetéstől.

kidolgozása érdekében az előállítóknak és az illetékes nemzeti hatóságoknak *jelentést kell tenniük*⁴⁰ a termékek költségeire, díjaira és teljesítményére vonatkozó adatokról.

Másodsorban, a fenti előállítói értékelés kiegészítéseként új követelmény jelenik meg a *forgalmazók*⁴¹ számára is, abból a célból, hogy számszerűsítsék a forgalmazási költségeket, és végezzenek átfogó árértékelést a költségről és teljesítményről, figyelembe véve az előállítók megelőző értékelését. A fenti MiFID II irányelvmódosítás⁴² a forgalmazók számára szintén jelentéstételi kötelezettséget keletkeztet, ellenben ez nem jelenik meg az IDD irányelvben, mivel a biztosítók jellemzően teljes ellenőrzéssel rendelkeznek az ügyfélnek felszámított költségek felett, beleértve az értékesítési költségeket is, ezért a jelentéstételi kötelezettség már az előállító szintjén megjelenik. Továbbá a befektetési vállalkozásoknak, biztosítóknak és biztosításközvetítőknek *nyilvántartást kell vezetniük*⁴³ az általuk végzett értékelésekről, mind az előállító, mind a forgalmazó szintjén. Végezetül pedig az Irányelvtervezet egységes keretrendszert vezet be⁴⁴ az *ÁÉKBV*- és az *ABAK*-termékekkel kapcsolatban, amelyek meghatározzák a költségek *indokoltságának*⁴⁵ feltételeit.

Az Irányelvtervezet új rendelkezéseket fogalmaz meg annak biztosítására, hogy az alkalmassági és megfelelőségi vizsgálatok jobban igazodjanak a lakossági befektetők valódi igényeihez. Ezért elsődlegesen módosítja⁴⁶ a MiFID- és az IDD-irányelveket, ezáltal egyértelműbbé teszi az ajánlat alkalmasságának, vagy a pénzügyi termék megfelelőségének értékelésére vonatkozó követelményeket. Az alkalmasság és megfelelőség értékelését kellő időben kell elvégezni, és az ügyfél rendelkezésére kell bocsátani az alkalmassági értékelésről szóló jelentést, azért, hogy az ügyfelek szükség esetén további felvilágosítást kérhessenek és kaphassanak még a szolgáltatás nyújtása, vagy ajánlati kötöttség előtt. Továbbá az értékelést ki kell terjeszteni a veszteségviselési képesség és a kockázattűrési felmérésére is, és a negatív megfelelőségi értékeléskor a közvetítő csak az ügyfél kifejezett kérésére hajthatja végre az ügyletet. Az Irányelvtervezet bevezeti azt a lehetőséget⁴⁷ is, hogy a *független* tanácsadók a tanácsadást diverzifikált, és nem összetett pénzügyi *eszközök körére korlátozzák*. E termékek

⁴⁰ az irányelvtervezet módosításokat vezet be mind a MiFID II irányelv, mind az IDD irányelv, mind az *ÁÉKBV* irányelv végezetül pedig az *ABAK* irányelv tekintetében is.

⁴¹ A forgalmazó kifejezés csupán a MiFID II irányelv és az IDD Irányelv esetén jelenik meg, viszont hasonló jelentéstételi kötelezettséget jelent az *ÁÉKBV* vagy *ABAK* termék *előállítótól eltérő vállalkozások által előállított* lakossági befektetési csomagtermékek, illetve biztosítási alapú befektetési termékek *forgalmazói* számára is.

⁴² Az irányelvtervezet új 16-a. cikk (4)-(5) bekezdést vezet be a MiFID II irányelvbe.

⁴³ Az irányelvtervezet új 16-a. cikk (7) bekezdést vezet be a MiFID II irányelvbe és 25. cikk (7) bekezdést az IDD irányelvbe.

⁴⁴ Az irányelvtervezet új szabályokat, az (1a) – (1f) bekezdések, vezet be: az *ÁÉKBV* irányelv 14. cikkébe, és az *ABAK* irányelv 12. cikkébe is új (1a) – (1f) bekezdések kerülnek.

⁴⁵ „Indokolt költségek tekintendők az alábbi feltételeknek megfelelő költségek:

a) a költségek összhangban vannak az (...) említett tájékoztatóban és az (...) említett kiemelt befektetői információkban szereplő közzétételekkel;

b) a költségek szükségesek az *ÁÉKBV*/ *ABAK* számára ahhoz, hogy befektetési stratégiájával és célkitűzésével összhangban működhessen, vagy hogy teljesítse a szabályozói követelményeket;

c) a költségeket a befektetők oly módon viselik, amely biztosítja a befektetőkkel szembeni tisztességes bánásmódot.”

⁴⁶ Az irányelvtervezet módosítja a MiFID II irányelv 25. cikkét és az IDD irányelv 30. cikkét.

⁴⁷ Az irányelvtervezet az IDD irányelv 24. cikk (4) bekezdés a) pontját iv. alponttal egészíti ki.

esetében a forgalmazók az ügyfelekre vonatkozó információk szűkebb köre alapján végezhetik el az alkalmasság értékelését, mivel *nincs szükség az ügyfelek ismereteinek értékelésére*.

Az Irányelvtervezet módosító szabályokat vezet be a befektetési *tanácsadók szakmai színvonalának* növelésére is. A felülvizsgált szabályok célja a befektetési és biztosítási tanácsadók ismereteire és szakértelmére vonatkozó, meghatározott *követelmények megerősítése és összehangolása*⁴⁸, ezért többek között az IDD irányelvben már meglévő követelménnyel összhangban a MiFID II irányelvbe is bekerül a folyamatos szakmai képzésre vonatkozó minimumkövetelmény, illetve az IDD irányelvben megtörténik az ismeretekre és kompetenciára vonatkozó követelmények szigorítása és összehangolása, és ezeket megfelelési bizonyítvánnyal szükséges igazolni.

Az Irányelvtervezet az ügyfélbesorolás szempontjából enyhíti a *szakmai befektetőnek* tekinthető ügyfelek azonosítására vonatkozó kritériumokat⁴⁹, a megfelelőbb besorolás és az adminisztratív terhek csökkentése érdekében. Ezek között szerepel a vagyonra vonatkozó kritérium 500 000 EUR-ról 250 000 EUR-ra való csökkentése, valamint a módosítások lehetővé teszik a jogi személyek számára is, hogy kérésre szakmai befektetőnek minősüljenek azáltal, hogy a mérlegfőösszegre, a nettó árbevételre és a saját tőkére vonatkozó bizonyos kritériumokat teljesítenek. Megjegyzendő, hogy az IDD irányelvben nincs szükség ilyen jellegű enyhítésre, mivel minden biztosítási alapú befektetési termék lakossági terméknek minősül, ezért nem írható elő szakmai befektető besorolás.

Az Irányelvtervezet rendelkezéseket tartalmaz a *felügyeleti* jogérvényesítés megerősítéséről, kifejezetten a digitális csatornákkal és a határokon átnyúló szolgáltatásnyújtással összefüggésben. Ezért elsődlegesen lehetővé teszi⁵⁰ a *felügyeleti eszközök* használatát és a gyors fellépést a nemzeti felügyeleti hatóságok részére a megtévesztő marketinggyakorlatokkal szemben (ilyen többek között a befektetővédelmet veszélyeztető weboldalakhoz való hozzáférés korlátozása és a próbavásárlás elvégzése). Az IDD irányelvbe⁵¹ pedig részletes listát iktat be azokról a hatáskörökről, amelyekkel az illetékes nemzeti hatóságoknak rendelkezniük kell a feladataik ellátásához, ez a rendelkezés fokozza a MiFID II irányelvvel való összhangot is. Továbbá a nemzeti hatóságoknak *megfelelő eljárásokkal*⁵² kell rendelkezniük a nem engedélyezett befektetési szolgáltatások vagy tevékenységek nyújtásának megakadályozására, és információs csatornák létrehozására az azokat igénybe vevők értesítésére és figyelmeztetésére. Másodsorban pedig *jelentéstételre kötelezi* a befektetési vállalkozásokat és a biztosításértékesítőket a határon átnyúló tevékenységükkel kapcsolatban⁵³. (Megjegyzendő, hogy ez várhatóan nagymértékben elősegíti majd az illetékes nemzeti hatóságok és az ESMA

⁴⁸ Az Irányelvtervezet módosításokat javasol a MiFID II irányelv 24d. cikkére, valamint bevezeti az V. mellékletet "az ismeretekre és szakértelemre vonatkozó minimumkövetelmények" címmel, illetve az IDD irányelv 10. cikkére és 1. mellékletére vonatkozóan is.

⁴⁹ Az Irányelvtervezet módosítja a MiFID II irányelv II. mellékletét.

⁵⁰ Az Irányelvtervezet módosítja a MiFID II irányelv 69. cikkét, illetve az IDD irányelv 12. cikkének (3) bekezdését.

⁵¹ Az Irányelvtervezet módosítja IDD irányelv 12. cikkének (3) bekezdését.

⁵² Az Irányelvtervezet új 5a. cikkel egészíti ki a MiFID II irányelvet, és új 35a. cikkel egészíti ki az IDD irányelvet.

⁵³ Az Irányelvtervezet új 35a. cikkel egészíti ki a MiFID II irányelvet, és új 9a. cikkel egészíti ki az IDD irányelvet

és/vagy az EIOPA munkáját, mivel jobban átlátható a határokon átnyúló szolgáltatásnyújtás mértéke és területe, amelyekre a felügyeletnek összpontosítania kell.) Továbbá az illetékes nemzeti hatóságok és az európai felügyeleti hatóságok közötti szorosabb együttműködést elősegítő *együttműködési fórum*⁵⁴ létrehozásáról is rendelkezik az irányelvtervezet. A már meglévő rendelkezések módosítását⁵⁵ javasolja abból a célból is, hogy gyorsabb lehessen a nemzeti hatóságok közötti *együttműködés* és az információcsere. Végezetül pedig kiegészíti a MiFID II irányelvet⁵⁶ annak érdekében, hogy az ESMA vagy bármely fogadó tagállam kérhesse a székhely szerinti tagállamtól az adott vállalkozás engedélyezési feltételeinek felülvizsgálatát.

Végezetül, pedig az Irányelvtervezet egy-egy mondatral kiegészíti a MiFID- és az IDD irányelveket⁵⁷ a *pénzügyi műveltség előmozdítását*⁵⁸ céljából.

4. A Rendelet-tervezet

A Rendelet-tervezet kiegészíti⁵⁹ a PRIIP-rendeletet a „termék rövid áttekintése” résszel, ami tervezetten kiemelt információkat fog tartalmazni a termékről a jobb átláthatóság érdekében. Ezek többek között információt tartalmaznak a befektetési termék típusáról, költségeiről és kockázatosságának szintjéről, az ajánlott tartási időről. Továbbá, beilleszti⁶⁰ a „*Környezeti szempontból mennyire fenntartható ez a termék?*” című új szakaszt a kiemelt információkat tartalmazó dokumentumba. Mivel a lakossági befektetők rendelkezésére fognak állni a releváns befektetési termék fenntarthatósági profiljának kulcsfontosságú információi, ezért kivenné a „*befektetési termék által elérni kívánt környezeti és társadalmi célkitűzésekre való hivatkozás*” szakaszt, ezt váltaná fel az új szakasz.

Bevezeti⁶¹ az elektronikus formátum fogalom meghatározását a Rendeletbe, megállapítva azt, hogy előnyben kell részesíteni a kiemelt információkat tartalmazó dokumentumok elektronikus formátumát. Ugyanakkor, ha az ügyfél kéri a papíralapú dokumentumot, úgy azt ingyenesen a rendelkezésére kell bocsátani, a MiFID- és az IDD irányelvek bevált gyakorlataira építve. Végezetül megbízza az európai felügyeleti hatóságokat az ilyen megjelenítés feltételeinek és a szabályozástechnikai sztenderdjeinek kidolgozásával.

⁵⁴ Az Irányelvtervezet új 87a. cikkel egészíti ki a MiFID II irányelvet, és új 12b. cikkel egészíti ki az IDD irányelvet

⁵⁵ Az Irányelvtervezet módosítja a MiFID II irányelv 86. cikkét és az IDD irányelv 5., 8. és 9. cikkét.

⁵⁶ Az Irányelvtervezet új bekezdéssel, a (3) és (4) bekezdéssel egészíti ki a MiFID II irányelv 21. cikkét.

⁵⁷ Az Irányelvtervezet új 88a. cikkel egészíti ki a MiFID II irányelvet, és új 16a. cikkel egészíti ki az IDD irányelvet is.

⁵⁸ Az Irányelvtervezet vonatkozó részei így rendelkeznek: „*A tagállamok előmozdítják azokat az intézkedéseket, amelyek támogatják a lakossági ügyfelek és leendő lakossági ügyfelek felelősségteljes befektetésekkel (/ biztosítási termékek megvásárlásával) kapcsolatos oktatását a befektetési szolgáltatások vagy kiegészítő szolgáltatások igénybevételekor.*”

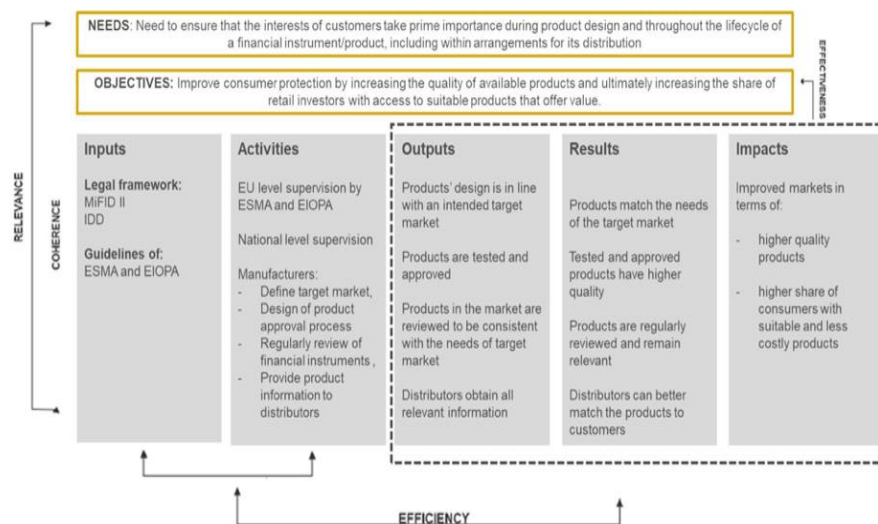
⁵⁹ A Rendelettervezet kiegészíti a PRIIP rendelet 8. cikk (3) bekezdését.

⁶⁰ A Rendelettervezet beilleszt a PRIIP rendeletbe egy új pontot 8. cikk (4) bekezdés ga. pontjaként.

⁶¹ A Rendelettervezet kiegészíti a PRIIP rendelet 4. cikk b) bekezdésének 7a. pontját, illetve, beilleszti az elektronikus formátum fogalom meghatározását a rendelet 14. cikkébe.

5. Összefoglalás

A lakossági befektetési szabályok nemzeti különbségei torzulásokat okoznak a belső piacon, emiatt szükséges a problémák kezelése uniós szinten. Noha már jelenleg is kiterjedt a pénzügyi szektorban az uniós szabályozás, azonban változatlanul fennállnak akadályok a határon átvitelő lakossági befektetések előtt. Ezeket az akadályokat hivatott az omnibusz-irányelv és a rendelettervezet csökkenteni. Így várhatóan⁶² nőni fog a tőkepiacokba vetett bizalom, és ezáltal fejlődni fognak az uniós tőkepiacok is. Az is elmondható a javaslatokról, hogy összhangban vannak mind a digitális

Source: Commission services

pénzügyi szolgáltatások terén eddig elvégzett bizottsági munkával, mind az elvárható fogyasztóvédelem magas szintjével, mind pedig a Tőkepiaci Unió „emberközpontú gazdaságra” irányuló célkitűzésével is.

Megjegyzendő azonban, hogy noha mind a Tőkepiaci Unióról szóló stratégia, mind pedig a nyilvános konzultáció nevesíti a pénzügyi műveltség növelését, mint fő célkitűzést, a módosító javaslatok mégsem tartalmaznak rendelkezéseket erről, csupán a tagállamokra telepítik ennek a felelőségét. Feltehetően ennek oka az, hogy mind az irányelvek, mind pedig a rendelet a tőkepiacok különböző, speciális szegmensét szabályozzák, ahová nem lehetséges ilyen általános szabályokat beilleszteni. A tagállamokra telepített felelőség kétségkívül a kevésbé konfliktusos út, ellenben a pénzügyi műveltség tagállamonként eltérő foka⁶³ egyértelműen akadálya a tőkepiaci uniónak. Ezért lenne üdvözlendő egy európai keretrendszer (akár irányelvi) lefektetése az uniós polgárság pénzügyi műveltségének elvárt fokáról és annak megvalósulásáról (akár ütemtervéről). A másik út, ami az uniós jogalkotás előtt áll, az a tagállam-specifikus ajánlások vagy a tagállamoknak nyújtott technikai támogatási eszközök⁶⁴ (továbbiakban: TSI). Arra láttunk példát a Tanács májusi következtetésében,⁶⁵ hogy jelenleg

⁶² Commission staff working document Executive Summary of Impact Assessment Report: Accompanying the document Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council amending Directives (EU) 2009/65/EC, 2009/138/EC, 2011/61/EU, 2014/65/EU and 2016/97 as regards the Union retail investor protection rules and Regulation of the European Parliament and of the Council amending Regulation (EU) No 1286/2014 as regards the modernization of the key information document (SWD/2023/279 final)

⁶³ Példának okáért a 2023-as Eurobarométer-felmérés: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2666?etrans=hu> (2024.06.14.)

⁶⁴ Ahogy ez látható volt 2020-ban, Ausztriában a lakosság pénzügyi műveltségének növelésére vonatkozó nemzeti stratégia elfogadásánál.

⁶⁵ A Tanács következtetései a pénzügyi műveltségről (9930/24), Brüsszel, 2014. május 14.

csupán ez utóbbi forgatókönyv fog megvalósulni, mivel maga a következtetés továbbra is a tagállamokra telepíti a pénzügyi műveltség előmozdítását, és következő lépésként hívja fel a Bizottságot a cselekvésre (pénzügyi műveltség szintjének mérése és monitorozása, kompetenciakeretek elterjedésének előmozdítása és a bevált gyakorlatok cseréjének megkönnyítése, technikai támogatási eszköz nyújtása).

THE PROVISIONS OF RETAIL INVESTMENT STRATEGY

Retail financial services are regulated differently in Member States of the European Union, however service providing does not stop at national borders. It results obstacle before free movement of capital, this is the reason why the European legislative bodies continuously develop the integration and convergence to promote a competitive and safe European retail financial services market. Although, there are numerous already taken measures, especially because of the Capital Market Union (CMU), there are still aspects to be ameliorated. That leads the way to the Commission's new legislative package: the Retail Investment Strategy. It fits to the recent developments such as regulating FinTech companies, digitalization and marketing advertising, yet unique, hence contains regulatory amendments for the more comprehensive arrangement of the different directives and regulation to maintain the consumer protection at its highest level and provide transparency. Amendments target the respective products, or service providers, and avoid general provisions. It might be the reason why even though the main identified barrier before free movement of capital is the different level of financial literacy amongst European citizens, the proposed modifications leave the regulatory freedom and responsibility for the Member States.

NÉMETH DÁNIEL PÁL

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Szeibert Orsolya Ágnes tanszékvezető egyetemi tanár

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.34.Nemeth>

A HÁZASSÁGI VAGYONJOGI SZERZŐDÉS DOGMATIKAI ELEMZÉSE KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A SZERZŐDÉS TÁRGYÁNAK PROBLÉMÁJÁRA

I. A téma jelentősége

A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) hatályba lépésével a házassági vagyoni szerződés helyzete a korábbiakhoz képest megváltozott. A polgári jog korábban is ismerte ezt a sokoldalú megoldást, azonban újdonságnak számított, hogy a jogalkotó részletes szabályozást hozott létre, külön fejezettel, általános és különös résszel. Ennek köszönhetően a jogászok és a házasok/házasulók elvileg tisztában lehetnek azzal, pontosan milyen jellegű jogintézmény is áll a rendelkezésükre. A házassági vagyoni jog rendszerében jól láthatóan kiemelt szerepet kapott a házassági vagyoni szerződés, hiszen a Ptk. logikáját követve a 4:34. § (2) bekezdése alapján minden tényállás elemzésekor az első kérdésünk az kell, hogy legyen, hogy a felek között milyen rendszer hatályosult, a többi részletet csak ezután lehet elemezni.

A Negyedik Könyvben elfoglalt előkelő hely ellenére a jogtudomány viszonylag keveset foglalkozik ezzel a kötelmi és családi jog határán álló szerződéssel. Ismereteinket így gyakran a felsőbb bíróságok gyakorlata szélesítheti, hiszen időről-időre feltűnnek olyan ügyek, amelyekben a bíróságok tudományos igényességgel értelmezik a Ptk. nem minden esetben világos rendelkezéseit.

Jelen tanulmány célja elsősorban az, hogy a házassági vagyoni szerződés dogmatikai jellemzőit elemezze. A tartalmi keretek adta lehetőségek között vizsgálom, hogy nevezhető-e egyáltalán szerződésnek, mennyiben illeszthető be a szerződés általános fogalma alá, milyen speciális tulajdonságokkal rendelkezik, amelyek élesen megkülönböztetik a tipikus szerződésektől. A dogmatikai elemzés azonban nem öncélú és nem csupán leíró jellegű. A bírói gyakorlatban ugyanis általában a legfontosabb kérdés az, milyen tartalommal jöhet létre érvényesen házassági vagyoni szerződés, melyek a szerződés kötelező és egyéb lehetséges tartalmi elemei, milyen módon érvényesül a szerződési szabadság elve.

II. A házassági vagyoni szerződés, mint szerződés

a) Házassági vagyoni szerződés és a Ptk. szerződés fogalma

A magyar jogirodalomban nem vitatott, hogy a házassági vagyoni szerződés önálló szerződés lenne. Az elnevezéssel egyébként a jogalkotó is egyértelműen kifejezésre juttatta, hogy szerződésnek tekint rá. A mértékadó kommentárirodalom magától értetődőnek tartja, hogy szerződésről van szó, nem csupán formálisan, hanem tartalmában is. Az Orac Nagykommentár kimondja, hogy: „*A házassági vagyoni szerződés jogintézménye a Családjogi Könyvben nyer szabályozást, de ez nem változtat azon, hogy jogi jellegét tekintve szerződés, ezért - természetesen - vonatkoznak rá a szerződésnek a Kötelmi Könyvben rögzített általános szabályai is mindazokban a kérdésekben, amelyekben a CSJK speciális szabályozást nem ad.*”¹ A Wolters Kluwer Nagykommentár szerint: „*A házassági vagyoni szerződés önálló szerződéstípus, olyan tartalommal, amelyet az ítélkezési gyakorlat a házassági vagyoni szerződés 1986-ban történő bevezetése óta kikristályosított.*”²

Látható, hogy a szakirodalom lényegében magától értetődőnek tartja a szerződéses jelleget, és ennek következményeként azt, hogy generális szabályként a Ptk. Hatodik Könyvét kell alkalmazni akkor, ha a Családjogi Könyv nem tartalmaz speciális rendelkezést. Álláspontom szerint azonban a részletesebb dogmatikai elemzést megelőzően érdemes ennél egy kicsit mélyebben megvizsgálni, pontosan miért nevezhető szerződésnek a házassági vagyoni szerződés, illetve, miként helyezkedik el a szerződések rendszerében.

A szerződésről mint jogintézményről a jogalkotó törvényi definíciót ad. A Ptk. 6:58. § alapján: „*A szerződés a felek kölcsönös és egybehangzó jognyilatkozata, amelyből kötelezettség keletkezik a szolgáltatás teljesítésére és jogosultság a szolgáltatás követelésére.*” Ennek alapján a jogirodalom három konjunktív feltételt kíván meg a szerződéssé minősítéshez: 1. egybehangzó akaratnyilatkozat; 2. (kölcsönös) szolgáltatás nyújtása; 3. legális kikényszeríthetőség.³ A normatív meghatározással a törvényhozó célja volt, hogy e központi jelentőségű jogintézménynek az egész kódexre kiterjedő jelentést adjon. Ebből tehát következik, hogy (legalábbis polgári jogi viszonyokban) szerződésnek csak akkor minősülhet egy jogviszony, ha ezeknek a normatív tartalmi elemeknek meg tud felelni. A Ptk. Hatodik Könyvében az egyes tipikus, nevesített szerződések a felek jogainak és kötelezettségeinek megnevezésével nyernek további specializációt.

A házassági vagyoni szerződés ezen logika alapján csak mérsékelten érthető meg. A Negyedik Könyvben több helyen is található definíciós kísérlet a házassági vagyoni szerződésre. Az egyik a Ptk. 4:34. § (1) bekezdésében található. Ez a rendelkezés teszi lehetővé a feleknek, hogy házassági életközösségük tartamára vagyoni viszonyaikat szerződéssel rendezzék. Ebből arra is következtethetünk, hogy jogszabályi engedély nélkül a házastársak

¹ Kőrös András, In: Polgári Jog I-IV. Kommentár a gyakorlat számára

² Szeibert, 2021. In: Vékás, Gárdos: Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez,

³ Vékás Lajos, 2016. 20. o.

nem köthetnének érvényesen házassági vagyoni szerződést. Az általános szerződési szabadságból ugyanis valószínűleg nem vezethető le az, hogy a személy családi vagyoni jogállása megváltoztatható lenne. A definíció második szintje a Ptk. 4:63. § (1) bekezdésében található, miszerint „a házasulók és a házastársak maguk határozhatják meg azt a vagyoni rendszert, amelyet a házastársi vagyoni közösség helyett a szerződésben meghatározott időponttól életközösségük időtartama alatt a vagyoni viszonyaikra alkalmazni kell”. A második meghatározás már sokkal inkább hasonlít a tipikus szerződések esetében található, a felek megnevezését és a jellegadó jogok és kötelezettségek felsorolását tartalmazó definícióra.

Így tehát megállapítható, hogy a házassági vagyoni szerződés normatív definíciója több rétegből áll. Elsőként a szerződés Hatodik Könyvben található általános fogalmából, majd a Családjogi Könyv felhatalmazó szabályából, végül a szerződés tárgyát meghatározó rendelkezéséből.

Érdekes összevetni a Ptk. hatályos szövegét a korábbi házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény (a továbbiakban: Csjt.) házassági vagyoni szerződést érintő rendelkezéseivel. A Csjt. 27. § (2) bekezdése az alábbiakat állapította meg: „A házasulók a házasságkötés előtt, valamint a házastársak az egymás közötti vagyoni viszonyaikat – a házassági életközösség tartamára – szerződéssel rendezhetik. A szerződésben e törvény rendelkezéseitől eltérően határozhatják meg, hogy mely vagyon kerül a közös-, illetőleg a különvagyonaiba.” A Csjt. a Ptk.-tól eltérően ugyanazon bekezdésben adta meg a felhatalmazást a szerződéses rendezésre, illetve határozta meg a szerződés tárgyát. Megjegyzendő, hogy a Csjt. idézett szabálya félreértésekre adhatott okot, és talán ez is vezetett oda, hogy a gyakorlatban a mai napig zavaros a különböző házassági vagyoni megállapodások elnevezése és tartalma, hiszen gyakran házassági vagyoni szerződésnek neveztek olyan szerződéseket, illetve jognyilatkozatokat, amelyek valójában nem feleltethetők meg a törvény céljának és szűk értelmezésének. Az elhatárolási probléma ugyan valamelyest csökkent a Ptk. hatályba lépésével, de mind a mai napig nem oldódott meg teljesen. A Csjt. ugyanis elsősorban nem a vagyoni rendszer megválasztását emelte ki, hanem azt, hogy a felek vagyontárgyai melyik alrendszerbe kerülnek. A Ptk. ezzel szemben már a házastársi vagyoni közösséget felváltó, választott vagyoni rendszerről szól, amelynek valóban az lesz a következménye, hogy a későbbiekben egyes vagyontárgyak eltérően kerülnek a felek egyes alvagyonaiba.

Kérdésként merülhet fel a Csjt. 27. § (2) bekezdésének és a Ptk. 4:63. § (1) bekezdésének összevetéséből az, hogy az előbbiben található közös és különvagyon, illetve az utóbbiban található vagyoni rendszer azonos fogalmak-e. Álláspontom szerint a Ptk. dogmatikailag komoly változást eredményezett, hiszen a vagyoni rendszer tágabb fogalmi kategória, mint a Csjt.-ben használt közös és különvagyon körének a meghatározása. Egy vagyoni rendszerbe ugyanis az alvagyonokon túlmenően beletartoznak egyéb tartalmi elemek is, így például a vagyon használatának, kezelésének kérdése, a rendelkezési jog és az abból eredő felelősség szabályozása, az alvagyonok közötti megtérítési igény vagy akár a megszűnés és a megosztás. A Ptk. tehát dogmatikailag pontosabb és tisztább helyzetet alakított ki. Ennek ellenére nem valószínű, hogy a szóhasználat megváltoztatása a gyakorlatban is észrevehető

lenne. A szerződés alanyai ugyanis korábban is a vagyoni rendszert választhatták meg, hiszen a gyakorlat a közös és különvagyoni köréhez kapcsolódó kérdésként tekintette a vagyoni rendszer egyéb tartalmi elemeit. Így tehát nem volt annak akadálya, hogy a felek például közszerzeményi rendszert kössenek ki a Csjt. hatálya alatt megkötött házassági vagyoni szerződésükben.

b) Szűk és tág értelemben vett házassági vagyoni szerződés

A Csjt. alapján kialakult gyakorlat megkülönböztette a tágabb és a szűkebb értelemben vett házassági vagyoni szerződést. Előbbin értve a házastársak egymás közötti tipikus kötelmi szerződéseit, amely azzal nyert családi jelleget, hogy házastársak kötik és hatással van a közös, illetve különvagyoni körére. Utóbbin értve a már bemutatott, házastársi vagyoni közösséget felváltó és a házassági vagyoni rendszert kialakító szerződést.⁴ Ez a fajta megkülönböztetés a Ptk.-ban is megjelenik. Egyrészt a Ptk. 4:41. §-ban⁵, másrészt a Ptk. 4:67. § (2) bekezdésében. Állásponthoz szerint azonban a házassági vagyoni szerződés tág és szűk értelmezése meghaladottá vált és kerülendő. A házassági vagyoni szerződésnek kizárólag a szűk értelmezését indokolt fenntartani, ezzel is jelezve a két jelenség alapvető eltérését.

A szerződéses minősítés problémája abban áll, hogy a szerződés nem csupán kötelmi jogi fogalom. A polgári jog egész területén találhatóak olyan meghatározott személyek között létrejövő megállapodások, amelyeket szerződésnek hívhatunk, így a jogi személyek jogában, a társasági jogban, a dologi jogban, az öröklési jogban és a családi jogban egyaránt. Nyilvánvalóan azonban, hogy a kötelmi jogban központi szerepet, mint a leggyakoribb kötelemlenkeztető tény.⁶ Ebből kifolyólag a jogászok konkrét ügyben, szerződések esetén általában kötelmi jogi gondolkodással közelítik meg a kérdéskört. A családi jogban található házassági vagyoni szerződés azonban csak részben feleltethető meg a Ptk. 6:58. §-ban található normatív tartalomnak. A bővebb dogmatikai elemzést megelőzően, problémafelvetésként csak röviden állapítom meg, hogy valóban a felek kölcsönös és egybehangzó jognyilatkozatáról van szó. Ennyiben tehát minden bizonnyal szerződésnek minősül. Nehezebb a helyzet azonban a törvényi rendelkezés második részével. Felmerülhet ugyanis az a kérdés, milyen szolgáltatás teljesítésére keletkezik kötelezettség, illetve milyen szolgáltatást jogosult az egyik fél követelni házassági vagyoni szerződés jogcímén.

Állásponthoz szerint ugyanis a házassági vagyoni szerződés alapján lényegében semmilyen kötelezettség nem keletkezik a házastársak oldalán, abban az értelemben, ahogyan azt a Hatodik Könyv tartalmazza. A szolgáltatást a jogtudomány a klasszikus római jogi felosztás alapján *dare*, *facere* és *praestare* jellegű szolgáltatásokra osztja.⁷ Mindegyik feltételez valamilyen magatartást, legyen az átruházás, tevékenység kifejtése vagy éppen ki nem fejtése,

⁴ Kúria Pfv. 21.745/2019/7. [92]

⁵ Tóth Zoltán, 2014. 20. o.

⁶ Vékás Lajos, 2016. 20. o.

⁷ Földi-Hamza, 2019. 414-415. o.

illetve rendelkezésre állás. A házassági vagyoni szerződés azonban nem az árucserre és a szolgáltatásnyújtás szerződése.

c) A házassági vagyoni szerződés, mint családi jogi szerződés

A házassági vagyoni szerződést érdemes összevetni az egyéb, nem kötelmi eredetű szerződésekkel, különösen a társasági szerződéssel. Ebben az esetben azonos ugyanis, hogy mindkét szerződés külön törvényből⁸ került az egységes magánjogi Kódexbe, a polgári jog sajátos jogintézményeként. Azonos az is, hogy a Hatodik Könyv szabályait korlátozottan, háttérszabályként kell alkalmazni és a szerződés normatív fogalmának csak korlátozottan felelnek meg. A jogtudomány szerint a társasági szerződés többalanyú-többoldalú, ún. organizációs szerződés.⁹ A szerződéses cégelmélet szerint a társaságok lényegüket szerződéses jellegükből nyerik. Az organizációs (szervező) szerződések jellemzője, hogy azok valamilyen szempontnál fogva a felek viszonyát határozzák meg.¹⁰

Álláspontom szerint a házassági vagyoni szerződés nevezhető organizációs szerződésnek. Ugyan az organizációs szerződések alatt tipikusan a jogi személy és a gazdasági társaság tagjainak viszonyát és együttműködését szabályozó jogügyleteket értik, de analógia útján eljuthatunk oda, hogy a házastársak vagyoni viszonya hasonlóságokat mutat a társasági tagok jogállásához. Ezt az álláspontot támasztja alá bizonyos mértékig, a ma már tévesnek és meghaladottnak tekinthető PK. 94. számú állásfoglalás is, miszerint „*az élettársak között tulajdonképpen szerződés van, amely leginkább a polgári jogi társasághoz hasonlít*”.¹¹ (Az állásfoglalásból látható, annak ellenére, hogy az élettársi kapcsolatot alapvetően családi kapcsolatnak fogjuk fel, hogy az államilag elismert partnerkapcsolatokban felfedezhető a felek együttműködésén alapuló gazdasági, koordinált közösség.) A feleknek közös cél érdekében kell együttműködniük, a vagyoni jogi sorsát, használatát, az arról való rendelkezést és a felelősséget (külső és belső irányban) egyaránt rendezniük kell. A házassági vagyoni szerződés alapján fennálló szerződéses szolgáltatás nem érhető meg a klasszikus kötelmi felosztás szerint. A felek megállapodásukkal a rendezik a vagyoni viszonyaikat és elsődlegesen, tipikus esetben nem a már meglévő vagyontárgyaikról rendelkeznek. Ez akkor is igaz, ha esetleg kifejezetten megneveznek egy-egy konkrét vagyontárgyat (pl. X Kft üzletrészét, Y hrsz. alatti ingatlant) és azokra tekintettel rendelkeznek a hatályosuló vagyoni jogi rendszerről.

Külön említést érdemel az állam előtti kikényszeríthetőség kérdése is. Nehezen értelmezhető ugyanis az, hogy az egyik fél önmagában a szerződés tárgyát, tehát a választott vagyoni rendszert kényszeríti ki. Nyilvánvalóan nem kérhető marasztalás ebben a körben, az érvényes és hatályos vagyoni szerződés megkötését követően a vagyonelemek sorsát a szerződés tényénél fogva, annak alapján kell elbírálni. Álláspontom szerint a házassági vagyoni szerződés kikényszerítése valójában akkor nyer értelmet, ha valamilyen későbbi, a megkötést

⁸ A társasági szerződés korábban a gazdasági társaságokról szóló 2006. évi IV. törvény 11. §-ban, míg a házassági vagyoni szerződés a Csjt. 27. § (2) bekezdésében volt megtalálható.

⁹ Sárközy Tamás, 2000. 705.

¹⁰ Fazekas Zoltán József, 2020. 65.

¹¹ PK. 94. sz. állásfoglalás

követően keletkező dologi vagy kötelmi joggal és igénnyel összefüggésben vizsgáljuk. A házassági vagyoni szerződés – mint ahogyan azt megállapítottam – önálló szerződés, de mindig valamilyen egyéb jogviszonnnyal kiegészülve lesz értékelhető. Érdemi kikényszerítésről tehát akkor beszélhetünk, ha vagyoni rendszer alapján valamilyen kötelmi és dologi igény keletkezik, ami alapján a fél a szerzés megállapítását és annak érvényre juttatásaként kér marasztalást.

Összefoglalva tehát megállapítható, hogy a házassági vagyoni szerződés olyan speciális, a családi jog területén alkalmazott szervező szerződés, amely a felek egybehangzó akaratnyilvánításával jön létre a házassági életközösség tartama alatt, az irányadó vagyoni rendszer meghatározására, és az ennek alapján kialakuló dologi és kötelmi igények az állam előtt kikényszeríthetőek.

III. A szerződés tárgyának dogmatikai elemzése

a) A szerződés tárgya, főkötelezettségek

Ahogy a szerződéssé nyilvánításnál, a kiindulópont itt is az, hogy a házassági vagyoni szerződésben a házasulók és házastársak az életközösségük tartamára a szerződésben meghatározott időponttól kezdve meghatározhatják azt a vagyoni rendszert, amelyet a vagyoni viszonyaikra részben vagy egészben alkalmazni kell a házastársi vagyoni közösség helyett. Ebből tehát az következik, hogy a házassági vagyoni szerződés tárgya egy választott vagyoni rendszer.

A házasság megkötése és az életközösség kezdete elkerülhetetlen változással jár a személyi és vagyoni viszonyokban. A házassági vagyoni jog ennél fogva egyfajta kényszert jelent, amelyet a jogalkotó a házassági vagyoni szerződés eszközével old fel. Kényes egyensúlyt kell megteremteni a család mint társadalmi jelenség és a felek vagyoni szabadsága között. A házastársaknak tehát mindenféleképpen döntenük kell a vagyoni viszonyaikról, hiszen ebben az esetben a cselekvés hiánya is komoly választásnak minősül.

A Ptk. kimondott célja volt, hogy a jogi szabályozás útján elősegítse a házassági vagyoni szerződések gyakorlati elterjedését. Emiatt külön fejezetet kapott a Családi Jogi Könyvben, illetve két mintaszerződést is kimunkáltak annak érdekében, hogy könnyebben elképzelhető legyen, mit is lehet elérni ezzel a szerződéssel. Fontos hangsúlyozni azonban, hogy a felek szerződési szabadságukkal élve szabadon határozhatják meg a szerződés tartalmát. A valóságban azonban igaz az is, hogy a családi jog és a házassági vagyoni jog területén mind a felek, mind a jogi képviselők részéről kerülendő a bizonytalanság, s ritkán választanak olyan jogi megoldást, amelynek nincs „bejáratott” gyakorlata. Rendszerint tartós, akár évtizedekig fennálló jogviszonyok jönnek létre, emiatt a házastársak érthető módon ritkán kívánnak kísérletezni, s a megszokott keretektől eltérni. Emiatt nagyon fontos, hogy legyenek a Ptk.-ban nevesített modellszerződések.

A jogirodalomban problémaként merült fel a házassági vagyoni szerződés minimális tartalmának kérdése. Egyrészt vizsgálendő, hogy a Ptk. előír-e egyáltalán minimális kötelező tartalmat a házassági vagyoni szerződésre. Igaz, hogy a Ptk.-ban nevesített vagyoni rendszerek csupán példaként értelmezhetőek, de ez nem változtat azon, hogy a felek közötti szerződés csak akkor minősülhet házassági vagyoni szerződésnek, ha valamilyen, a házastársi vagyoni közösséget legalább részben felváltó vagyoni rendszert kötnek ki benne. Van olyan álláspont, amely szerint vagyoni rendszer hiányában a házassági vagyoni szerződés érvénytelen és érvényes csak akkor lehet, ha valamely egyéb szerződés (pl. ajándékozási szerződés) feltételeinek megfelel.¹² A másik vélekedés szerint a szerződés konszenzus hiányában létre sem jön, hiszen Ptk. a lényeges és lényegesnek minősített kérdésekben való megegyezést követeli meg a szerződés létezéséhez.¹³ Álláspontom szerint az utóbbi értelmezés a helyes, hiszen a létezés vizsgálata megelőzi az érvényességét, vagyoni rendszer kikötése nélkül pedig a felek szándéka nem házassági vagyoni szerződés megkötésére irányul, még akkor sem, ha esetleg az okiratot így nevezik el.

b) Egyéb tartalmi elemek – állapotrögzítő nyilatkozatok

A házassági vagyoni szerződés tárgyának elemzését a lehetséges nevesített vagy atipikus vagyoni rendszerekkel le is zárhatnánk. A törvény értelmezéséből ugyanis elsődlegesen az következik, hogy a szerződő felek kizárólag a vagyoni rendszert határozhatják meg. A házastársak vagyoni viszonya több elemből áll, egymással szemben számos jog- és kötelezettség áll fenn, amelyeket különböző jognyilatkozatokkal lehet rendezni. Kézenfekvő megoldás lehet, hogy ezeket egy házassági vagyoni szerződésben rendezzék. A Csjt korábban idézett házassági vagyoni szerződésének tartalmi meghatározásából kialakult elgondolások, mondhatni félreértések a mai napig megtalálhatóak. A bírói gyakorlat pedig bizonyos fokú nyitottságot mutat a házassági vagyoni szerződés fogalmának tágítására.

Viszonylag új fejleménynek számít a BH 2020. 272. közzétett eseti döntés. A határozat elvi tartalma a következő: „A házassági vagyoni szerződésben foglalt állapotrögzítés és a szerződéses rendelkezés elhatárolásánál abból kell kiindulni, hogy a vagyontárgy jogi helyzete (ingatlan-nyilvántartási bejegyzése) és az adott szerződési nyilatkozat szerinti alvagyoni jellege (közös, illetve különvagyon) megegyezik-e”¹⁴. A határozat részletesen foglalkozik a házassági vagyoni szerződés lehetséges tartalmi elemeivel. A megállapításokat célszerű két részre osztani, egyrészt az állapotrögzítés és rendelkezés elhatárolására, másrészt a rendelkező és egyéb tartalmakra. Az eset és a tényállás elsősorban az állapotrögzítés problémáján alapult, azonban álláspontom szerint fontosabb és érdekesebb az indokolás rendelkező ügyletről való okfejtése.

A határozat világosabb és egyszerűbb kérdése tehát az állapotrögzítésről szól. Az Indokolás [63] bekezdése kimondja, hogy: „A vagyoni szerződésekben foglalt jognyilatkozatok

¹² Csúri Éva, 2016. 330. o.

¹³ Kriston Edit, 2021. 211-225.

¹⁴ BH 2020. 272. kiemelt rendelkező része

tartalma két csoportra osztható. Egyrészt a házassági vagyoni jog szempontjából lényeges tényekre vonatkozó állapotrögzítő nyilatkozatokra, másrészt a házassági vagyoni viszonyokat rendelkező nyilatkozatra.”¹⁵ A házassági vagyoni szerződéseknek gyakori tartalmi eleme a már meglévő, tipikusan különvagyoni vagyontárgyak tételes felsorolása. Az ilyen jellegű nyilatkozat hasznos, hiszen deklarálja a fennálló helyzetet és a későbbiekben jelentősen megkönnyíti a bizonyítást. Az ilyen nyilatkozatok a házassági vagyoni szerződés kiindulópontját jelenthetik, amelyre lényegében a kiválasztott vagyoni rendszert fel lehet építeni. Nincs tehát kifogás az ellen, hogy a házassági vagyoni szerződésbe kerüljön állapotrögzítés, sőt kifejezetten ajánlott is. A határozat és az Indokolás [63] bekezdése azonban helyesen állapítja meg, hogy „Az állapotrögzítő okirat nem szerződés, mert hiányzik annak leglényegesebb eleme: a vagyoni viszonyok rendezése, amely csak rendelkező nyilatkozattal történhet”. A „nem szerződés” kifejezéshez álláspontom szerint két tartalmat is hozzá lehet rendelni. Egyrészt nem házassági vagyoni szerződés, másrészt egyáltalán nem minősül (sem kötetmi, sem családi jogi) szerződésnek az állapotrögzítő nyilatkozat. A rendelkező jognyilatkozatoktól való elhatárolást pedig a már idézett elvi tartalom alapján kell elvégezni, meg kell vizsgálni, hogy a vagyontárgy jogi helyzete és a nyilatkozat szerinti alvagyoni jellege megegyezik-e. Amennyiben igen, úgy állapotrögzítésről, amennyiben nem, úgy rendelkezésről van szó.

c) Egyéb tartalmi elemek – rendelkező nyilatkozatok

A nevezett BH Indokolásának azonban itt nincs még vége, hiszen a rendelkező nyilatkozatokról további érdemi megállapításokat tartalmaz. Ez elvezet bennünket egy jóval bonyolultabb kérdéshez. Mégpedig, hogy a korábban a szerződéses jellegről, illetve a szerződés tárgyáról kifejtettek tükrében milyen jellegű rendelkező nyilatkozatok lehet a házassági vagyoni szerződésbe foglalni?

Az Indokolás [64] bekezdése ezzel kapcsolatban az alábbiakat mondja ki: „A vagyoni viszonyok rendezésének lehetősége tehát lényegesen szélesebb kört ölel fel, mint amit a törvény említ: a közös, illetve a különvagyon eltérő meghatározásán túl a szerződés kiterjedhet a közös lakás használatára, az elhasznált vagy felélt különvagyon pótlására, a megtérítési igényekről való lemondásra, a tulajdonszerzés arányának meghatározására.”

Fontos, hogy a jogvitát a Csjt. alapján döntötték el, így a Kúria leginkább a Csjt. már bemutatott szűk fogalomkészletét használta. Ennek ellenére több helyen megjelenik a Ptk. hatályos szabályozására való hivatkozás is (pl. [66] bekezdés), ezzel is jelezve, hogy az elvi tartalom a hatályos szöveg alapján is helytálló lenne.

A tényállás alapján a felek házassági vagyoni szerződés elnevezésű okiratban rendezték a házassági életközösség tartama alatt szerzett ingatlan jogi sorsát, illetve az ingatlanon végzett építkezések dologi jogi hatását. A szerződés a törvényes vagyoni rendszert nem változtatta meg.

¹⁵ BH 2020. 272. [63]

Az Indokolás több helyen is említést tesz a házassági vagyoni szerződések megkötésekor érvényesülő szerződési szabadságról. Egyrészt a [62] bekezdés szerint a felek szabadon állapíthatják meg a házassági vagyoni szerződés tartalmát. Másrészt a [67] bekezdés kimondja, hogy a szerződéskötési szabadságra tekintettel nincs jogi akadálya annak, hogy „a felek az életközösség fennállása alatt az addig megszerzett vagyontárgyaik jogi sorsát rendezzék, azaz a szerződéskötésig megszerzett közös vagyontárgyaikat megosszák vagy a Csjt., illetve a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény törvényes közös vagyoni vélelmétől eltérve, a vagyontárgyak alvagyoni jellege alapján a tulajdonjogról rendelkezzenek.”¹⁶

Álláspontom szerint az Indokolás bemutatott részeiben vegyülnek a házassági vagyoni szerződés különböző értelmezési tartományai. Ahogyan korábban kifejtettem, nem biztos, hogy szerencsés a szűk és tág értelemben vett házassági vagyoni szerződés elnevezés. A BH egyébként nem is használja ezeket a kifejezéseket, azonban a sorok között mégis ez a Csjt. szűkszavú szabályozásának talaján kialakult szemlélet tűnik fel. Azzal a kiegészítéssel, hogy a szerződési szabadsággal kötik össze a két szerződést, s lényegében a felek autonómiájára való hivatkozással tágitják ki a házassági vagyoni szerződés lehetséges tartalmát.

A szerződési szabadságból azonban álláspontom szerint nem vezethető le olyan értelmezés, miszerint a házassági vagyoni szerződésben (értve ezalatt, a szűk és egyetlen felfogást) a felek a vagyontárgyak alvagyoni jellege alapján a tulajdonjogról rendelkezhetnek. Ennek okán tehát nem csupán az állapotörögztítő, hanem a rendelkező nyilatkozatokat is le kellene választani a házassági vagyoni szerződés törvényi fogalmáról. Természetesen semmi sem zárja ki, hogy a felek célszerűségi okok miatt egy okiratba (akár egy elnevezés, cím alatt) foglaljanak több eltérő jellegű jogi megállapodást. A házastársak szerződhetnek úgy, hogy egymás közötti viszonyukban vagyonekülönítési rendszert kötnek ki, míg egyes vagyontárgyakat az egyik fél különvagyonából a másik fél különvagyonába ruháznak át. Az első jogügylet minősítése házassági vagyoni szerződés, míg a második jogügyletet minden bizonnyal valamilyen tulajdonátruházó szerződésként kell értékelni, annak ellenére, hogy azt házastársak kötik.

d) A vagyoni rendszer visszamenőleges alkalmazása

A szerződés tárgyával kapcsolatos vázolt álláspontot azonban jelentősen árnyalja, hogy a házassági vagyoni szerződésben elvileg lehetőség van a vagyoni rendszer visszamenőleges alkalmazására is.

A törvény szövegéből és a joggyakorlatból ugyanis az következik, hogy nincs akadálya annak, hogy a felek a házassági vagyoni szerződésben kialakított, választott rendszert ne csak a jövőre nézve kössék ki. A Ptk. 4:63. § (1) bekezdése alapján ugyanis „a szerződésben meghatározott időponttól” határozhatják meg a vagyoni viszonyaikra alkalmazandó vagyoni rendszert. Erre érthetően a gyakorlatban is van igény, hiszen az életközösség „feldarabolása” különböző vagyoni rendszerekre bonyodalmakat okozhat. Ennek ellenére a visszamenőleges alkalmazás álláspontom szerint elvi és dogmatikai aggályokat is felvet.

¹⁶ BH 2020. 272. [67]

Egyrészt általánosságban is megállapítható, hogy a családi jog és a dologi jog sajátos kölcsönhatásban áll egymással. A dologi jogban a tiszta és egyértelmű szabályok, tulajdoni viszonyok a házastársak között alapjában módosulnak. Ezért a (jogi értelemben vett) valódi tulajdonosok személyét mindig a tényállás komplexitása alapján kell megítélnünk. A dologi jog fontos alapelve a tulajdonjog abszolút és teljes felfogása. A tulajdon absztrakt felfogásának lényege, hogy a dolgon mindig csak egy tulajdonjog áll fenn, amennyiben pedig a dolognak több tulajdonosa van, úgy az csak közös tulajdonként értékelhető.¹⁷ Az abszolút szerkezetből következik az is, hogy a közösségnek érdeke fűződik ahhoz, hogy a mindenkori tulajdonos egyértelműen meghatározható legyen. A házassági vagyoni jog ezt a közös vagyoni képzéssel részben megváltoztatja, hiszen a közös tulajdoni szabályokat módosult tartalommal kell alkalmazni. A Legfelsőbb Bíróság 10. számú irányelve is kimondta, hogy: „A házasságban azonban a hangsúly az érzelmi és erkölcsi kapcsolatokon van, s a vagyoni megoldások általában másodlagosak és az előbbiektől befolyásoltak.”¹⁸

Amennyiben a házassági vagyoni szerződés a vagyoni rendszer visszamenőleges alkalmazását mondja ki, úgy a korábbi tulajdoni, dologi jogi helyzetet alapjaiban írja át. Ha például a felek korábban hosszú évekig, akár évtizedekig házastársi vagyoni közösségben éltek, akkor értelemszerűen közöttük közös vagyoni, családi jogi közös tulajdon keletkezett, annak minden következményével együtt. Amennyiben később házassági vagyoni szerződésben úgy rendelkeznek, hogy az életközösségük kezdetére visszamenőleg vagyoni elkülönítés érvényesül, akkor azzal felborítják a korábban kialakult fennálló helyzetet, ami dologi jogi szempontból nehezen értelmezhető. A közös vagyoni és a különvagyoni körének meghatározása nem csak a felek közötti viszonyban releváns. A házastársak ugyanis vagyoni kapcsolódhatnak a külvilághoz, azt felhasználva létesítenek jogviszonyokat, kötnek szerződéseket. A családi jognak emiatt tehát egyfajta elsőbbsége van a dologi joggal szemben.

A visszamenőleges hatályú rendelkezések mellett felhozható érvként, hogy a Ptk. nagyon hasonló szabályozást tartalmaz a 4:35. § (1) bekezdésében. A házasságkötést megelőző élettársi időszak ugyanis a vagyoni közösség részévé válik, s a törvényes vagyoni rendszer az életközösség kezdetétől hatályosul akkor is, ha a házastársak a házasságkötés előtt élettársakként éltek együtt. A Ptk. ezzel a Legfelsőbb Bíróság már idézett 10. számú Irányelvét tette a jogszabály részévé. A vagyoni jogi egység életszerűnek és gyakorlatiasnak tekinthető¹⁹, hiszen minden bizonnyal a már évek óta gazdasági és érzelmi közösségben élő felek mindennapjai a házasság megkötésével nem változnak meg jelentősen. Jogi szempontból azonban (a 2014. március 15. napja után kezdődött tényállások esetén) a norma lényegében megegyezik azzal az esettel, amikor a házastársak a házassági vagyoni szerződésben kötnek ki visszamenőlegesen vagyoni jogi rendszert. Az élettársak ugyanis speciális, közszerzeményhez hasonló vagyoni rendszerben élnek, amit a házassággal felvált a házastársi vagyoni közösség. A már megfogalmazott dologi jogi aggályok tehát itt is felvethetőek.

¹⁷ Menyhárd Attila, 2014. 59.

¹⁸ Legfelsőbb Bíróság 10. számú irányelve

¹⁹ Szeibert, 2021. In: Vékás, Gárdos: Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez)

A dogmatikai problémák mellett azonban gyakorlatiasabb kifogások is felmerülnek. A felekkel jogviszonyra lépő harmadik személyek érdeke ugyanis sérülhet a visszamenőleges rendelkezésekkel. A Ptk. rendezi ezt a helyzetet, ugyanis a házassági vagyoni szerződés nem tartalmazhat olyan rendelkezést, amely a szerződés megkötése előtt keletkezett kötelezettséget a harmadik személy terhére változtatja meg.

A visszamenőleges rendelkezés illetően eddig inkább a külső aggályokról volt szó, azonban nem lehet elmenni amellett sem, hogy ez a felek viszonyában is hátrányos lehet. A családi jogi alapelvek szerint biztosítani kell a családi és egyéni érdek összhangját, a házastársak egyenjogúságát, a családi jogviszonyokat méltányosan és az érdekei érvényesítésében gyengébb fél védelmét figyelembe véve kell eljárni. A joggyakorlat ezért a szerződési jog általános érvénytelenségi szabályaival lép közbe. A BH 2015. 254. számú közzétett bírósági határozat kimondja, hogy: „*A jóerkölcsbe ütközik, ennek következtében semmis a házassági vagyoni szerződés azon pontja (részleges érvénytelenség), mely az életközösség 17 évvel korábbi létrejöttére visszamenőleg is, s nem csak a jövőre nézve zárja ki a vagyontársaságot és ezzel összefüggésben kizárólag az egyik fél valamennyi, az ingatlan-nyilvántartásban közös néven feltüntetett ingatlant, illetve a cégnyilvántartás szerint közös tulajdonú üzletrészt különvagyonként nevesíti.*”²⁰ A határozat elvi része kifejezetten hivatkozik még családvédelmi érdekekre, a gyermek nevelésében való közreműködésre és az egyik fél kirívóan súlyos hátrányos helyzetére. A határozatból tehát kiolvasható, hogy több körülményt is vizsgálni kell az érvénytelenség megállapítása során: az életközösség időtartamát, a felek változás alapján kialakuló vagyoni helyzetét, a családi életben (különös tekintettel a gyermeknevelésre) betöltött szerepeket, az otthonteremtő és a kenyérkereső munka egyensúlyát. Látható, hogy nagyon összetett feltételrendszernek kell megfelelnie a szerződésnek. Ez kiemelt felelősséget ró az okiratszerkesztő ügyvédekre, közjegyzőkre.

Felvethető, mennyiben lehet garantálni azt, hogy egy későbbi jogvita során a bíróság nem fogja nyilvánvalóan jóerkölcsbe ütközőnek minősíteni a házassági vagyoni szerződést. A jóerkölcs tényleges tartalma ugyanis nagyon bizonytalan, a korábban említett szempontok vizsgálata elengedhetetlennek látszik, de a felsorolás minden bizonnyal bővíthető. Az extrém esetek valószínűleg kiszűrhetőek és felismerhetőek, a határesetek azonban széles körben jelentenek problémát. Jellemző az, hogy valamelyik házastárs bizonyos fokig hátrányosabb helyzetbe kerül, s az is, hogy korábban a család mindennapjaiban eltérő mértékben és módon vettek részt a felek, nem világos az sem, hogy önmagában az időtartam okozhatja-e a jóerkölcsbe ütközést. Megnyugtató válasz nem adható, annyi azonban megjegyezhető, hogy mindig esetről esetre, s tényállás komplex vizsgálata alapján kell eldönteni, hogy adott felek érvényesen köthetnek-e visszamenőleges tartalmú házassági vagyoni szerződést. Elképzelhető, hogy egy hosszabb tartamú szerződés a felek közötti egyenlőség mellett érvényesnek bizonyul, míg egy egy-két évre visszamenőleges szerződés – komoly vagyoni egyenlőtlenség mellett – semmisnek minősül. Nagykorú és cselekvőképes személyeknél általában nem kell mélyebben vizsgálni a szerződéskötési szándék indokát, ilyen esetekben azonban nem árt figyelemmel lenni a házastársak belső viszonyára, esetlegesen azonosítani a

²⁰ BH 2015. 254.

domináns felet, külön nyilatkozatot felvenni arról, hogy az életközösség korábban megszakadt-e már közöttük, inkább személyi (pl. a bizalom megromlása) vagy gazdasági okok (pl. az egyik fél jelentős különvagyonhoz jut) állnak a szerződés megkötésének ötlete mögött.

A jogirodalomban olyan álláspont is megjelenik, amely szerint a Ptk. 4:72. § (1) bekezdése kizárja a vagyonekülönítési rendszer visszamenőleges alkalmazását.²¹ A bekezdés kimondja, hogy: „Ha a házastársak a házassági vagyoni szerződésben a házastársi vagyoneközösséget a jövőre nézve teljesen vagy meghatározott vagyonszerzések, vagyontárgyak, terhek és tartozások tekintetében kizárták, a vagyonnak abban a részében, amelyre a kizárás vonatkozik, közöttük a vagyonekülönítés rendszerét kell alkalmazni.” Érdemes megvizsgálni a 4:72. §-ban a „jövőre nézve” és a 4:63. §-ban a „meghatározott időponttól” kifejezését. Álláspontom szerint a törvény nyelvtani és rendszertani értelmezéséből nem következik az, hogy a Ptk. 4:72. § (1) bekezdése kizárná a visszamenőleges vagyonekülönítést. Egyrészt a „ha, akkor” mondatszerkezet feltételes viszonyra utal, másrészt a kijelentő módból sem következik az, hogy a szabály kógens lenne. A felek szerződési szabadságából pedig álláspontom szerint az következik, hogy felülírhatják az idézett rendelkezést és visszamenőlegesen kialakíthatják a vagyonekülönítést.

Ezen felül érvként hozzák fel azt is, hogy a visszamenőleges rendelkezés a *venire contra factum proprium* tilalma miatt nem megengedhető. Ezen jóhiszeműség és tisztesség követelményéhez kapcsolódó alapvető norma szerint sérelmes, ha valakinek a joggyakorlása szemben áll olyan korábbi magatartásával, amelyben a másik fél okkal bízhatott. Mindennek házassági vagyoni vetületeként értelmezik azt, hogy a házassági vagyoni szerződésben tilos a visszamenőleges hatályú rendelkezés.²² Álláspontom szerint azonban az érvek ellenére nem alkalmazható a Ptk. általános alapvető szabálya a Negyedik Könyvben ilyen tartalommal, és általános tiltás nem vezethető le még értelmezés útján sem.

IV. Összegzés

Jelen tanulmány keretei nem tették lehetővé, hogy a házassági vagyoni szerződés minden egyes dogmatikai kérdését megvizsgáljam. Arra azonban megfelelő volt, hogy rávilágítsak a gyakorlatban és az irodalomban megjelenő talán legfontosabb kérdésre, a szerződés tárgyának problematikájára. Ahogyan azt kifejtettem, a Ptk. hatályba lépésével a házassági vagyoni szerződés normatív helyzete alapvetően megváltozott. Egyrészt rendszertanilag kiemelt pozíciót foglal el, s a teljes házassági vagyoni jog kiindulópontját jelenti. Megállapítható az is, hogy a Csjt. szűkszavú és hiányos szabályozása mellett a gyakorlat kialakította a saját házassági vagyoni szerződés fogalmát és annak tartalmát. Ez a tartalom azonban nem minden esetben feleltethető meg a jogszabályok rendelkezéseinek. Elsődlegesen kijelenthető, hogy a házassági vagyoni szerződés tárgya a választott vagyoni rendszer, amellyel a felek eltérnek a házastársi vagyoneközösség szabályaitól. Másodsorban azonban vitatható, hogy a szerződés

²¹ Fajtai Krisztina, 2022. 156.

²² Uo. 157.

alanyai szerződési szabadságukkal élve milyen egyéb tartalmi elemeket foglalhatnak az ilyen szerződésekbe. A bírói gyakorlat a szerződési szabadság segítségével tágítja a házassági vagyoni szerződés tartalmát. Helyesen állapította meg azonban a Kúria, hogy az állapotrögzítő nyilatkozatok nem szerződéses nyilatkozatok. Az ún. rendelkező nyilatkozatok, egyéb házassági vagyoni megállapodások, illetve házastársak közötti egyéb szerződések elhatárolásában azonban továbbra sem egyértelmű a joggyakorlat.

Felhasznált irodalom

Folyóiratcikkek/Tanulmányok

Fajtai Krisztina (2022): A venire contra factum proprium tilalmának érvényesülése a házassági vagyoni szerződéssel összefüggő jogvitákban, IAS, 2022/1., 157. o.

Fazekas Zoltán József (2020): A társasági szerződés, mint szerződés, Iustum Aequum Salutare, 2020/3., 65. o.

Kriston Edit (2021): Az értékaránytalanság, mint érvénytelenségi ok a családtagok vagyoni szerződéseiben. MJSZ, 2021/2. Különszám, 211-225. o., DOI: <https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.3.1030>.

Sárközy Tamás (2000): A hibás „társaságról”. Magyar Jog 2000/12. 705.

Tóth Zoltán (2014): Új elemek, új távlatok: a házassági vagyoni szerződés új szabályai. Közjegyzők Közlönye, 2014/2, 20. o.

Könyvek/Monográfiák

Csúri Éva (2016): Házassági vagyoni jog az új Ptk-ban, Opten Kiadó, Budapest, 330. o.

Földi – Hamza (2019): A római jog története és intézményei, Budapest, Eszterházy Károly Egyetem Oktatókutatási és Fejlesztési Intézet, 2019. 414-415. o.

Menyhárd Attila (2014): Dologi jog. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014. 59. o.

Polgári Jog I-IV. Kommentár a gyakorlat számára. (szerk: dr. Wellmann György), ORAC Kiadó, Budapest

Szeibert Orsolya (2021): Negyedik könyv. In: Vékás – Gárdos (szerk.): Nagykommentár a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvényhez

Vékás Lajos (2016): A szerződési jog általános rész. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2016. 20. o.

**DOGMATIC ANALYSIS OF THE HUNGARIAN PRENUPTIAL AGREEMENT,
FOCUSING ON THE PROBLEM OF THE SUBJECT MATTER OF THE CONTRACT**

The limits of the present study did not allow me to examine all the doctrinal aspects of the prenuptial agreement in the Hungarian civil law. It was appropriate to highlight one of the most important questions, the problem of the subject matter of the contract. In the new Hungarian Civil Code, the situation of the prenuptial agreement has fundamentally changed. The new regulation clarified that the subject of the contract is the matrimonial regime. The legal practice has developed several functions of the prenuptial agreement. In my opinion, there is a discrepancy between the normative definition (which is in the 4:34. § and in the 4:63. § of the Hungarian Civil Code) and the practical use of the prenuptial agreement. There are a lot of contracts and agreements, that we shouldn't call prenuptial agreement. The case law of the Hungarian Supreme Court has successfully separated the status fixing declarations from the prenuptial agreement. Despite this, it is difficult to identify the boundaries of the strictly and the widely defined prenuptial agreement. Another problem is the retroactive use of the matrimonial regime.

REINES JÁNOS

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Fuglinszky Ádám egyetemi tanár

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.35.Reines>

A (FRANCHISE) SZERZŐDÉSKÖTÉST MEGELŐZŐ TÁJÉKOZTATÁSI KÖTELEZETTSÉG EGYES JOGGAZDASÁGTANI KÉRDÉSEI

Bevezetés. A megelőző tájékoztatási kötelezettség jelentőségéről

Mind a franchise-átadó, mind a franchise-átvevő számára fontos, hogy megismerje szerződő partnerét, valamint a kötetendő szerződés és a másik fél szolgáltatásának tartalmát, s ennek ismeretében megalapozottan tudjon döntést hozni arról, hogy köt-e szerződést, s ha igen, milyen tartalommal. A Ptk. azonban nem ír elő franchise szerződésekre vonatkozó speciális tájékoztatási kötelezettséget. Tekintettel arra, hogy a felek közti potenciális hosszabb távú üzleti kapcsolat a franchise szerződések egyik sajátossága, így mind a joggyakorlat, mind a külföldi jogi szabályozás kiemelt jelentőséget szentel e kérdéskörnek.

Miként azt látni fogjuk, alapvetően a franchise-átadói oldaltól – mint információ-többlettel rendelkező féltől – elvárás a megfelelő tájékoztatás, ugyanakkor a *World Franchise Council* által kiadott irányelvek rögzítik, hogy a franchise-átvevő is köteles a korábbi üzleti tapasztalatáról, pénzügyi lehetőségeiről tájékoztatni a másik felet.¹

Ugyanakkor nem szabad elfeledkezni arról sem, hogy a franchise-átadó attól tartva, hogy nem jön létre a szerződés kevésbé érdekelt az információk átadásában. Jelen tanulmányban ismertetem az e kérdéskörhöz kapcsolódó hazai és külföldi szabályozási környezetet, valamint az érdekkonfliktushoz feloldása céljából megfontolandó joggazdaságtani érveket.

A hazai szabályozási környezet

Normatív szabályok hiányában a jogkeresők számára hazánkban a Magyar Franchise Szövetség által e tárgyban kiadott *irányelve* szolgálhat iránymutatásul.²

A Szövetség javaslata szerint a szerződéskötést megelőzően legalább 14 nappal lehetőséget kell biztosítani a potenciális szerződő partnereknek arra, hogy a franchise szerződést

¹ Ld. The World Franchise Council's Principles of Ethics, Elérhető: <https://worldfranchisecouncil.net/principles-of-ethics/> (2024.04.18.)

² Magyar Franchise Szövetség 2002/1. (IX.18.) számú irányelve a franchise szerződés aláírását megelőző információ átadásról és a rendszerismertető tartalmáról, elérhető: https://franchise.hu/a_szovetseg/iranyelvek/ (2024.04.18.)

áttanulmányozzák. Továbbá célszerűnek tartják rendszerismertető elkészítését is, amit a franchise-átadó szintén az átvevő rendelkezésére bocsát, valamint az Irányelv kimondja azt is, hogy nem ellentétes az etikai szabályokkal az, ha a franchise-átadó titoktartási nyilatkozathoz köti a franchise szerződés tartalmának megismerését.

A hivatkozott irányelv mellett a *Franchise Európai Etikai Kódexe* is rögzíti, hogy a jogbérletbe adónak magát az Etikai Kódexet, és valamennyi franchise kapcsolatot érintő lényeges anyagot a szerződéskötést megelőzően, megfelelő időben a jogbérletbe vevő rendelkezésére kell bocsátania.³ A Kódex rögzíti továbbá azt is, hogy a franchise-átvevők érdekében végzett hirdetés nem tartalmazhat homályos vagy félrevezető kijelentéseket,⁴ valamint a jövőbeni eredményességre vonatkozó hirdetésnek objektívnek és ellenőrizhetőnek kell lennie.⁵

Megjegyzendő, hogy e normák megsértése esetén – még ha el is fogadjuk normatív kötőerejüket⁶ – a sérelmet szenvedett fél részére semmilyen speciális jogorvoslat nem áll rendelkezésre. Ugyanakkor a Ptk. 6:62.§ (3) bekezdéséből⁷ álláspontom szerint levezethető volna a jogbérletbe adó *kártérítési felelőssége*, azonban kizárólag a szerződést érintő lényeges körülmények tekintetében. Kérdés pedig az, hogy a lényeges körülmények köre megegyezik-e a fenti irányelvben rögzítettekkel, pontosan mi tartozik bele a Ptk. 6:62.§ (1) bekezdésébe.⁸

A nemzetközi szabályozási környezet

Európában elsőként Franciaországban fogadtak el a megelőző tájékoztatási kötelezettségre vonatkozó jogi szabályozást a *Doubin törvényben* 1989-ben.⁹ Ennek első cikkelye írta elő, hogy a megelőző tájékoztató átadására a franchise szerződés megkötését megelőzően legalább húsz nappal sor kell, hogy kerüljön.

A kelet-európai országok közül Románia volt az úttörő, aki 1997-ben az *Ordinance 52/1997*-ben¹⁰ szabályozta a franchise szerződéseket. E jogszabály tartalmazott rendelkezéseket arról,

³ A Franchise Etikai Kódexe 3.3. pont; https://franchise.hu/a_szovetseg/etikai_kodex/ (2024. 04.18.)

⁴ Franchise Európai Etikai Kódexe 3.1. pont; uo.

⁵ Franchise Európai Etikai Kódexe 3.2. pont; uo.

⁶ A normatív kötőerő mellett érvel Nochtá (1996) 230., ezzel ellenkezően érvel Darázs (2021) 481.

⁷ Ptk. 6:62. § (3) bekezdés szerint: „Ha a szerződés létrejön, az a fél, aki az (1) bekezdésben foglalt kötelezettségét megszegi, köteles a másik fél ebből származó kárát a szerződésszegéssel okozott károkért való felelősség általános szabályai szerint megtéríteni.”

⁸ Ptk. 6:62. § (1) bekezdés szerint: „A felek kötelesek a szerződéskötési tárgyalások alatt, a szerződés megkötésénél, fennállása alatt és megszüntetése során együttműködni és tájékoztatni egymást a szerződést érintő lényeges körülményekről.” Ennek franchise specifikus tartalmáról kialakulatlan a hazai bírói gyakorlat, nem tudunk következtetéseket levonni azzal kapcsolatban, hogy a jogbérleti szerződés esetén melyek lehetnek a szerződést érintő lényeges körülmények.

⁹ Law Number 89-1008 of 31 December 1989. A jogszabály az L330-30 számú cikkelyt iktatta be a Francia Kereskedelmi Törvénybe (*Code de Commerce*), s megelőző tájékoztatási kötelezettséget írt elő. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000005634379/ (2024.04.18.)

¹⁰ *Government ordinance 52/1997.*, 3. cikk: Alapvetően olyan információk átadására kötelez a rendelet, amelynek ismeretében a franchise-átvevő megalapozott döntést tud hozni, így különösen az átadott know-how, a fizetendő ellenértékek, a biztosított területi kizárólagosság, a megújítás, a felmondás szabályai. Továbbá 14. cikk szerint: a rendszert bemutató dokumentumoknak egyértelműnek kell lennie és valós információkat kell

mit szükséges tartalmaznia a franchise szerződéseknek, valamint rögzítette a jogbérletbe vevővel megosztandó azon információk körét is, amelyeket már a szerződéskötési tárgyalások alatt át kell adni a jogbérletbe vevő részére. Ugyanakkor e kötelezettség teljesítésére a román jogszabály nem tartalmaz pontos határidőt – szemben a francia szabályozással.

Hasonló szabályokat találhatunk Spanyolországban,¹¹ Olaszországban,¹² Svédországban¹³ és Belgiumban¹⁴ is.

Európán kívül található ilyen szabályozás Malajziában,¹⁵ Ausztráliában,¹⁶ s a megelőző tájékoztatási kötelezettséget szorgalmazza Japán jogrendszere is.¹⁷

Az *Egyesült Államokban* a megelőző tájékoztatási kötelezettségre vonatkozó szövetségi szabályozás már 1979-ben megjelent a *Federal Trade Commission Rule* szabályaiban, ami részletes leírást adott az átnyújtandó információkról.¹⁸ Ugyanakkor a szabályozás hiányosságaként tekinthető, hogy szövetségi szinten nem szankcionálta a tájékoztatási

tartalmazniuk. A 16. cikk kimondja, a franchise szerződés aláírását megelőző észszerű időn belül kell átadni a franchise szerződés feltételeiről szóló teljeskörű írásos tájékoztatást. <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliuDocumentAfis/11328> (2024.04.18.)

¹¹ *Spain Royal Decree 201/2010 of February 26, 2010.* <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2010-4175> (2024.04.18.)

Ley 7/1996, de 15 de enero, de Ordenación del Comercio Minorista 62. cikk: 20 nappal a szerződéskötés előtt, <https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1996-1072> (2024.04.18.)

¹² *LEGGE 6 maggio 2004, n. 129 Norme per la disciplina dell'affiliazione commerciale*, 4. cikk 1. bekezdése szerint erre 30 nappal a szerződéskötés előtt kell, hogy sor kerüljön. A 4. cikk 2. bekezdés pedig hat pontban tartalmazza a megelőző tájékoztatási kötelezettség tartalmát. Így egyebek mellett a rendszer leírását, a működő egységek számát, s ennek évenkénti változását, a folyamatban lévő és a megelőző három évben lezárult bírósági eljárásokat.

https://www.gazzettaufficiale.it/atto/serie_generale/caricaDettaglioAtto/originario?atto.dataPubblicazioneGazzetta=2004-05-24&atto.codiceRedazionale=004G0161&elenco30giorni=false (2024.04.18.)

¹³ *Disclosure Act 2006* (2006:484, Lag om franchisegivares informationsskyldighet): 14 nappal a szerződéskötés előtt. <https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2006484-om-franchisegivares-sfs-2006-484/> (2024.04.18.)

¹⁴ *Loi relative à l'information précontractuelle dans le cadre d'accords de partenariat commercial – 2005.* december 19. (511687/006): egy hónappal a szerződéskötés előtt. https://etaamb.openjustice.be/fr/loi-du-19-decembre-2005_n2006022034.html (2024.04.18.)

¹⁵ *Franchise Act*, Act 590 Article 15 (1): 10 nappal a szerződéskötés előtt. <https://www.mfa.org.my/wp-content/uploads/2022/12/Franchise-Act-1998-as-at-28-April-2022.pdf> (2024.04.18.)

¹⁶ *Competition and Consumer (Industry Codes – Franchising) Regulation 2014*, clause 9.: 14 nappal szerződéskötés előtt, illetve a 8. szakasz (clause 8) kifejezetten rögzíti, hogy a megelőző tájékoztatási kötelezettség célja az, hogy a franchise-átvevő megalapozott döntést hozzon a befektetése megtérüléséhez. <https://www.legislation.gov.au/F2014L01472/latest/versions> (2024.04.18.)

¹⁷ *Guidelines concerning the franchise system under the antimonopoly act* 2. pontjának tartalma szerint az alábbi információk átadása szükséges: van-e ellátási kötelezettség, a jogbérletbe adó által nyújtott támogatás részletei (eljárások, ezek gyakorisága, költsége), a jogbérletbe vevő által fizetendő ellenszolgáltatások mértéke, a szerződés időtartama, megújítása, megszüntetése, a versenytilalmi megállapodás tartalma. https://www.jftc.go.jp/en/legislation_gls/imonopoly_guidelines_files/franchise.pdf (2024.04.18.)

¹⁸ A tájékoztatási kötelezettségének a franchise-átadó 14 nappal a szerződés megkötése előtt köteles volt eleget tenni (§436.2.). Az átadásra kerülő dokumentum tartalmaként 23 elemet nevesített a szabályozás (§463.4.). Így tájékoztatni kellett a potenciális franchise-átvevőt a korábbi üzleti tapasztalatról (item2), a folyamatban lévő peres eljárásokról (item3), a fizetendő díjakról (item5-6), amennyiben meg van határozva a termékek és alapanyagok beszerzési helye (item8), a franchise-átadó által nyújtott támogatás, reklámozás és képzés részleteiről (item11), a területi kizárólagosságról (item12), a megújítás és a megszüntetés szabályairól (item17). <https://www.ecfr.gov/current/title-16/chapter-I/subchapter-D/part-436> (2024.04.18.)

kötelezettség megsértését, így tagállamonként eltérő annak megítélése, hogy a kötelező tájékoztatás elmaradásának van-e, s ha igen, milyen jogkövetkezménye lehet.¹⁹

Mind a DCFR-ben²⁰, mind a PEL CAFDC-ben²¹, mind az UNIDROIT Model Franchise Disclosure Law²²-ban kógens jelleggel elő van írva a franchise-átadó számára az információszoolgáltatási kötelezettség. A PEL CAFDC szabályozása annyiban sajátos, hogy a kógens kötelezettség előírásán túl, annak megsértéséhez szankciót is kapcsol: a szerződés tévedés miatt megtámadható lesz, a sérelmet szenvedett fél kártérítést követelhet. A norma célja az, hogy minden fél rendelkezzen a szükséges és releváns információval ahhoz, hogy megalapozott döntést tudjon hozni, figyelemmel a szerződés időtartamára, a felek beruházásának mértékére. Magának az átadott információnak pedig valósnak, teljesnek és átláthatónak kell lennie.²³

A PEL CAFDC magyarázata hangsúlyozza, hogy a jogbérletbe vevőnek jelentős mértékű befektetést kell eszközölnie a rendszerhez való csatlakozáshoz, anélkül, hogy lehetősége lenne a megfelelő információ begyűjtésére, hiszen azok a jogbérletbe adó birtokában vannak. Kifejezetten rögzíti azt jelenséget, amikor a jogbérletbe adó megpróbál befektetőket gyűjteni egy nem létező, vagy nem sikeres franchise hálózatra való hivatkozással.²⁴ A PEL CAFDC az alábbi információk átadását követeli meg, azzal, hogy ez a minimum elvárható információ, ennél szélesebb körű tájékoztatásadásra természetesen van lehetőség:²⁵

- a jogbérletbe adó neve és tapasztalata: e körbe tartozik az adott üzletágra és külön az adott franchise rendszerre vonatkozó tapasztalat, az indulás időpontja, a fejlődés főbb állomásai;
- a releváns, átadásra kerülő szerzői és iparjogvédelmi jogok;
- a know-how jellemzői, ideértve különösen az átadásra kerülő üzleti modellt;
- az adott kereskedelmi szektorra és a piaci viszonyokra vonatkozó tájékoztatás: ideértve különösen a piaci verseny, a kínálati viszonyok és az árazás jellemzőit;
- a franchise módszer: a rendszer általános leírása, a know-how sajátosságai, a nyújtott támogatás, a várhatóan szükséges beruházás mértéke, a várható költségek²⁶;
- a franchise hálózat felépítése és kiterjedése: az egységek száma (mind a franchise-átadó, mind a franchise-átvevők által működtetett egységek), területi elhelyezkedésük, a megszűnt franchise egységek száma és a megszűnés oka;
- a franchise díjak és más időszakai pénzügyi kötelezettségek;

¹⁹ Dub 2020., a fragmentált szabályozás által okozott problémák részletes kifejtéséhez ld. Spandorf 2020.

²⁰ Általánosságban az értékesítési szerződésekre: DCFR IV.E.-2:101: Pre-contractual information duty; kifejezetten a franchise szerződésre: DCFR IV.E.4:102 Pre-contractual information

²¹ Általánosságban az értékesítési szerződésekre: Article 1:201: Pre-Contractual Information; a franchise szerződésre: Article 3:102: Pre-Contractual Information

²² Unidroit Model Franchise Disclosure Law, <https://www.unidroit.org/instruments/franchising/model-law/> (2024.04.18.)

²³ Hesselink et al. 2006. 104-105.

²⁴ Uő. 216. Megjegyzendő, hogy az amerikai szabályozás is több helyen rámutat arra a jelenségre, hogy nem megfelelő információátadás miatt jelentős veszteség érte a franchise-átvevőket, ami alapul szolgált a megfelelő szabályozás megalkotásához. Így utal erre a New York-i szabályozás: *New York State Franchise Act* § 680.; https://law.justia.com/codes/new-york/2006/general-business/idx_gbs0a33.html (2024. április 18.) és Illinois Állam szabályozása is: 815 ILCS 705/2; <https://www.ilga.gov/legislation/ilcs/ilcs3.asp?ActID=2381&ChapterID=67> (2024.04.18.)

²⁵ Hesselink et al. 2006. 216-218.

²⁶ Ez a pont álláspontom szerint némileg átfedésben van a know-how jellemzőinek leírásával.

- a franchise szerződés feltételei: ideértve a felek jogait és kötelezettségeit, a szerződés időtartama, a fizetendő ellenszolgáltatás megfizetésének módja, a megszüntetés feltételei, amennyiben releváns a megújítás lehetősége, kizárólagossági kikötések, versenyklauzulák;

Az *UNIDROIT* modellszabálya részletesen szabályozza a tájékoztató átadásának időpontját (14 nappal a szerződéskötést megelőzően, 3.cikk), alakítását (írásban, 4. cikk), a tájékoztatási kötelezettség alóli mentesülés eseteit (5. cikk), a tájékoztató tartalmát (6.cikk), valamint az átvevő kötelezettségét, hogy igazolja a tájékoztató átvételét (7.cikk).²⁷

J.S. Soliyenko kiváló összefoglalást nyújt a franchise szerződések esetében a megelőző tájékoztatási kötelezettség előírásáról az Európai Unió országain belül.²⁸ Tanulmányának célja az ukrán jogrendszer kritikai vizsgálata volt, amely jogrendszerben – hasonlóan a magyarhoz – nincs előírva franchise-specifikus szerződéskötést megelőző tájékoztatási kötelezettség a franchise átadó részére. A megelőző tájékoztatási kötelezettség indoklását három okból tartja szükségesnek. Egyrésztől leírja, hogy a franchise rendszer, mivel üzleti modell, mindig kockázatokkal jár, e kockázat megismerését a megelőző tájékoztatási kötelezettség előírása lehetővé tenné. Másrésztől a helyi pénzügyi viszonyok és a piaci folyamatok megértése problémákat okozhatnak azoknak a külföldi jogbérletbe adóknak, akik nincsenek tisztában a lokális sajátosságokkal.²⁹ Harmadrésztől a jogvitáknak a leggyakoribb forrása az, hogy a felek hiányos kommunikáció okán eltérő követelményeket támasztanak a franchise rendszerrel szemben. Soliyenko munkájának konklúziójaként leírja, hogy míg a felek valamennyi lényeges kérdést rendezni tudnak a franchise szerződésben – s így álláspontja szerint e körben nem is feltétlen szükséges a jogi szabályozás. A szerződéskötést megelőző tájékoztatási kötelezettséget azonban magától értetődően nem ilyen, s ekként a jogalkotónak szükséges gondoskodnia erről.

A hazai jogirodalmi álláspont

A *hazai jogirodalmat* áttekintve Tajti Tibor – a részletesebb szabályozás megjelenésén keresztül – az információs aszimmetria feloldását látja a kötelezettség előírásában.³⁰

Várad Szabolcs álláspontja szerint is mindenképp szükséges lenne a szerződéskötést megelőző tájékoztatási kötelezettség tartalmának meghatározása, ugyanis e ponton a legsérülékenyebb az egész jogviszony, így garanciális szempontból szükséges lenne a Ptk.-ban történő rögzítés.³¹

Mint arra Haraszi Mihály is felhívja a figyelmet,³² a tájékoztatási kötelezettség megsértése igen komoly hátrányokat képes okozni a franchise-átvevői oldalon. Az 1950-es években

²⁷ *Model Franchise Disclosure Law*, Elérhetőség: 22. lábjegyzet

²⁸ Soliyenko 2015. 69-71.

²⁹ Ugyanakkor álláspontunk szerint a franchise-átadó terhére előírt tájékoztatási kötelezettség nem tudna segíteni ezen a problémán.

³⁰ Tajti 2018. 65.

³¹ Várad 2013. 14.

³² Haraszi 1992. 106.

elterjedt módszer volt, hogy a sikertelen franchise koncepciókat – a valós adatok eltitkolásával – minél gyorsabban igyekeztek elterjeszteni és így plusz bevételhez jutni a rendszer bedőlése előtt. E megoldás a piramis játékokkal jelentős hasonlóságot mutat.

Megjegyzendő, hogy már a magyar jogrendtől sem idegen a szerződéskötést megelőző speciális tájékoztatási kötelezettség előírása. Ide sorolható a Ptk. 6:82.§-ában és az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről szóló 2001. évi CVIII. törvény 5.§-ában szabályozott tájékoztatás az elektronikus úton történő szerződéskötés esetére vonatkozó szabályokról. Vagy gondolhatunk a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződések részletes szabályairól szóló 45/2014. (II.26.) Korm. rendelet 9.§-ára, amely szerződéskötést megelőző tájékoztatási kötelezettséget ír elő az üzlethelyiségen kívül kötött és a távollévők között kötött szerződéstől eltérő szerződésekre vonatkozó normák körében. Végül szintén ide sorolható a fogyasztó által vállalt kezesség esetében rögzített megelőző tájékoztatási kötelezettség is.³³

Jelen sorok írója korábbi munkájában³⁴ arra az álláspontra helyezkedett, hogy mivel a szerződés általános szabályai között rögzítik a felek tájékoztatási kötelezettségét a szerződéskötési tárgyalások alatt is, így ennek *lex specialis* szabályként való előírása a franchise szerződés szabályai között felesleges ismétlésnek volna tekinthető. Ugyanakkor megvizsgálva a vonatkozó külföldi szabályokat, valamint mérlegelve az információs aszimmetria közgazdaságtani hatásait, indokolt a fenti álláspont módosítása. Szükséges – a Franchise Szövetség Irányelvében³⁵ történő rögzítésen túl – a megelőző tájékoztatási kötelezettség kógens normaként történő előírása, s részletes tartalmának – vagyis pontosan mire terjedjen ki ez a kötelezettség³⁶ – jogi szabályozása, ami ösztönözné a feleket a szerződéskötéshez szükséges valamennyi információ átadására. Így az információs aszimmetria csökkenne, a felek pedig képesek lennének hatékonyabb szerződések megkötésére, s elkerülhetővé válna számos későbbi potenciális jogvita.

A kapcsolódó joggazdaságtani megfontolások

Mindenekelőtt szükséges rögzítenünk a joggazdaságtan azon elméleti kiindulópontját,³⁷ miszerint piaci versenyben az eladók minden esetben teljesen feltárják az információkat magukról. Ugyanis a leghatékonyabb vállalat (franchise-átadó) érdekelt abban, hogy az információkat jelezze a fogyasztók (franchise-átvevők) részére. Miután ő közölte az információt, ezt követően a második leghatékonyabb franchise-átadó lesz érdekelt abban, hogy

³³ A Ptk. 6:430. § (1) bekezdése szerint: „Fogyasztó által vállalt kezesség esetén a jogosult köteles a fogyasztót a kezességi szerződés létrejöttét megelőzően tájékoztatni:

a) a kezes jogairól és kötelezettségeiről; és

b) a kötelezett helyzetéből vagy a kötelezettség természetéből fakadó, a hitelező előtt ismert különleges kockázatokról.”

³⁴ Reines János: A franchise szerződés. *Magyar Jog*, 2018. évi 10. szám, 533.

³⁵ A Magyar Franchise Szövetség 2002/1. (IX.18.) számú irányelve a franchise szerződés aláírását megelőző információ átadásáról és a rendszerismertető tartalmáról. Elérhetőség: 4. lábjegyzet

³⁶ E körben a fenti Irányelv vonatkozó tartalmát megfelelőnek tartom.

³⁷ Ld. Grossman 1981.; Milgrom 1981.

jelezzék, hogy a fennmaradó jogbérletbe adók közül ő a leghatékonyabb, és így tovább. Ugyanakkor ezen érvelés mögött számos olyan feltevés húzódik meg, amelynek hibája miatt nem valósul meg a teljes információátadás.³⁸ Ilyen lehet a termékek (franchise rendszerek) egyértelmű minőségi rangsora, a franchise-átvevők homogenitása, az információátadás költségmentessége, a franchise-átadók tökéletes informáltsága. Éppen e problémák miatt hatékony beavatkozási eszköz a kötelező információnyilvánosság.³⁹

Az információs aszimmetria közgazdaságtani hatása ugyanis az, hogy *eltorzítja a piacot*, így a társadalmi optimum nem érhető el az önkéntes csere révén.⁴⁰ A felek a szerződést megelőzően nincsenek tisztában a kapható szolgáltatás pontos tartalmával, így esetleg olyan szerződést köthetnek, amely egyébként nem, vagy nem ezzel a tartalommal állna érdekükben. Továbbá növeli az alkuköltségeket is, ugyanis a feleknek jelentős erőforrásokat kell arra fordítaniuk, hogy a másik fél által ismert magáninformációkat megszerezzék. Ugyanakkor minél több információt árul el az adott fél, az annál inkább hatással van az árra.⁴¹

A tájékoztatási kötelezettség kapcsán érdemes különbséget tenni az ún. *produktív és redisztributív információk* között. Produktív információk esetében mód nyílik a létező erőforrások eredményesebb felhasználására, avagy eddig jellemzően senki által nem ismert információk megszerzésére, míg a redisztributív információk nem hoznak létre új értékeket. Ez utóbbiak pusztán csak lehetővé teszik megszerzőik számára, hogy az elérhető szerződéses többletből nagyobb részt szerezzenek meg.⁴² Itt az igazi probléma nem az, hogy ez a többlet máshoz kerül, hanem a járadékvadászat, azaz az információk megszerzése érdekében erőforrásokat használ fel az információ megszerzője, és ezt az erőforrást más hasznos tevékenység elől vonja el.

A franchise esetében is ezzel állunk szemben, ugyanis azzal, hogy a franchise-átadó nem adja tovább a szükséges, általa már ismert információkat, a franchise-átvevőt – ezek megszerzése érdekében – erőforrás felhasználásra kényszeríti. A megelőző tájékoztatási kötelezettség körében átadandó információk ugyanis más forrásból is több-kevesebb sikerrel megszerzhetőek,⁴³ azonban hatékonysági szempontból célszerűbb az információkkal már rendelkező jogbérletbe adót átadásra kötelezni, mint a jogbérletbe vevőt ösztönözni arra, hogy ezek megszerzésére fordítsa erőforrásait.

A tájékoztatási kötelezettség kapcsán probléma lehet ugyanakkor a *túlzott mértékű információ közlése* is, ahol a fogadó fél részéről információ feldolgozási probléma merülhet fel: a sok információból ki kell válogatnia a valóban hasznosakat.⁴⁴ Ebből a szempontból is hasznos

³⁸ Dranove – Jin 2010.

³⁹ Vincze 2010. 739.

⁴⁰ Cooter – Ulen 2005. 57.

⁴¹ Uő. 104. Az alkufolyamat költségeinek elemzéséhez ld. Hoffmann-Spitzer 1982.

⁴² Szalai 2013. 377.

⁴³ Így a legközelebbi franchise-átvevők neve, elérhetősége, az átadott vagyoni értékű jogok köre, az egységek pénzügyi teljesítménye; (Vö. a Magyar Franchise Szövetség 2002/1. (IX. 18.) számú irányelve a franchise szerződés aláírását megelőző információ átadásról és a rendszerismertető tartalmáról 9. pont. Elérhetőség: 4. lábjegyzet

⁴⁴ A bírósági eljárás kapcsán hasonló problémára világít rá Cooter – Ulen, amikor is az egyik fél tudatosan halmozza el felesleges információkkal a másik felet, hogy a feldolgozási költségek miatt nehéz helyzetbe hozza. Vö. Cooter – Ulen 2005. 452.

lehetne valamilyen útmutatás arról, melyek is pontosan azok a lényeges információk, amelyek kapcsán az előzetes tájékoztatási kötelezettség fennáll. Kornhauser ennek meghatározásához kétlépcsős tesztet ajánl.⁴⁵ Elsőként azt szükséges megvizsgálni, hogy az adott tény az előzetes tájékoztatás időpontjában kapcsolódik-e az üzleti tevékenységhez, a franchise rendszer vagyonához, irányításához, magához a rendszer működéséhez. Amennyiben a válasz igen, úgy a második lépésben azt szükséges vizsgálni, hogy az adott ténynek jelentős hatása lenne-e a franchise rendszer értéke meghatározásában vagy a rendszerhez való csatlakozás eldöntésében.

Emerson és Benoliel – empirikus kutatások alapján – hangsúlyozzák,⁴⁶ hogy a franchise-átvevők a szerződéskötést megelőzően nem mérlegelnek minden releváns elérhető információt. Ennek oka egyrészt az, hogy nincs korábbi üzleti tapasztalatuk, így megfelelően mérlegelni sem tudják, mely információk relevánsak, amelyeket vizsgálniuk kellene („*unawareness problem*”) annak megítélése során, hogy érdemes-e aláírniuk az adott szerződést, illetve milyen kockázatokkal kell számolniuk. További probléma, hogy a vizsgált releváns információk közül nem tudják kiszűrni a lényegi információkat („*screening difficulty*”). Végül pedig a releváns lényegi információk megértése, értelmezése is gondot jelent („*comprehending limitation*”).⁴⁷

Az információhiány miatt pedig nem több információt, szakértőt fognak igénybe venni, hanem inkább figyelmen kívül hagyják a tájékoztató dokumentumokat,⁴⁸ s ezzel nagyobb teret biztosítanak a jogbérletbe adó opportunizmusának, így a jogszerűtlen⁴⁹ felmondásnak, a jogbérletbe vevőre kedvezőtlen illetékességi kikötéseknek, a rátelepedés (encroachment)⁵⁰ joga kikötésének.

Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a franchise rendszerek esetében bizonyos nézőpontból ún. *tapasztalati javakról* beszélünk,⁵¹ vagyis a szolgáltatás minősége csak az igénybevétel után ismerhető meg.⁵² Tehát a franchise-átvevő egyébként is részben csak a

⁴⁵ Kornhauser 2015. 134.

⁴⁶ Emerson – Benoliel 2013. 194., 216.

⁴⁷ Cartwright nagyon hasonló problémára világít rá a fogyasztói hitelek kapcsán: egyrészt a fogyasztó számára nagyon nehéz a termék jellemzőit megismerni a vásárlás előtt, másrészt a pénzügyi termékek olyannyira összetettek, hogy még megfelelő információ birtokában is komoly problémát okozhat azok megértése, harmadrészt a pénzügyi termékek vásárlásának hatásait gyakran csak jóval később, a jövőben tapasztalják meg a fogyasztók. Ld. Cartwright 1999.

⁴⁸ A torzult értelmezések (*debiasing*) kijavítása kapcsán érdemes lehet fontolóra venni Jolls javaslatát, amelynek értelmében nem csak az információ közlését volna szükséges előírni, hanem annak átadási módját is szabályozni kellene: szükséges volna tiltani a felesleges, csak zavaró információk átadását. Ld. Jolls 1998. 1676-1677. Ugyanakkor kérdéses, hogy ezt miképpen lehetne ellenőrizni, illetve ha már bekövetkezett a jogsértés, akkor ennek későbbi szankcionálása nem feltétlen alkalmas a jogbérletbe vevőt ért sérelem reparálására, hiszen az átadott információk alapján már meghozta befektetői döntését, amelyet elképzelhető, hogy több/kevesebb információ birtokában is azonos tartalommal hozott volna meg.

⁴⁹ E helyütt jogszerűtlenség alatt Emerson – Benoliel a szó köznapi használatát érti: „egyoldalú”, „igazságtalan”, „tisztességtelen” okokra alapított felmondás, amely formális értelemben akár jogszerű is lehet.

⁵⁰ Ebben az esetben a franchise-átadó jogosult a franchise-átvevő gazdálkodási területén, akár közvetlenül az üzlethelyisége mellett egy konkurens üzletet nyitni, vagy másik franchise-átvevőnek erre jogot adni. Részletesen ld. Abell (2013) 63., 289.; Emerson (2015) 779.

⁵¹ Ld. Szalai 2013. 384., illetve Nelson 1970.; továbbá Vincze 2010. 730.

⁵² E körben Vincze hívja fel a figyelmünket arra, hogy bizalmi javak esetében nagyon nehéz meghatározni azt, mit is jelent a szolgáltatás minősége: amennyiben például a kórházak esetében a minősítés módszere a halálesetek száma, akkor ez a mutató arra készteti az orvosokat, hogy elutasítsák a kockázatos eseteket. Ld. Vincze 2010. 74.. Beláthatjuk, hogy franchise rendszerek esetében is hasonló problémával találkozhatunk: egy adott piacra újonnan betörő franchise egység előreláthatóan veszteséges lesz, a franchise rendszer jövedelmezőségi mutatóját ezért

szerződés megkötését követően, a működése során tudja tesztelni az általa kötött üzlet jövedelmezőségét és kockázatait. Ennek a kockázatnak a csökkentésére is mindenképp indokolt lenne az előzetes tájékoztatási kötelezettség előírása.

A joggazdaságtani ösztönző hatás egyik iránya az lehet, hogy mennyi információt gyűjtenek és mennyit adnak át egymásnak a felek. Amennyiben információátadásra, tájékoztatásra kötelezzük a szerződő felet, azzal csökkenteni lehet a járadékvadászatot, továbbá az információ megszerzésének (tranzakciós) költségét, végül az információs aszimmetria is kiküszöbölhető vele.

A titoktartási nyilatkozatról és előszerződésről

A gyakorlatban elterjedt megoldás, amikor a jogbérletbe adó a franchise-szerződést egy külön *titoktartási nyilatkozat* átadása fejében adja át a jogbérletbe vevő részére. Ezzel a felek a szerződés teljes tartalmát üzleti titokká minősítik, és a potenciális jogbérletbe vevő köteles azt bizalmasan kezelni.⁵³ Jellemzően kötbér kötelezettséget is előírnak a felek a titoktartási kötelezettség megsértése esetére.

A franchise szerződést megelőzhetik továbbá úgynevezett *előszerződések* is. Ennek keretében a jövőbeni jogbérletbe adó megengedi a jövőbeni jogbérletbe vevőnek, hogy a franchise-koncepciót kipróbálja.⁵⁴ A próba sikerének függvényében kerülhet sor a végleges szerződés megkötésére. E körben gyakoriak az opciót biztosító szerződések.⁵⁵

Véleményem szerint a fenti két szerződéskötési technika ugyan elterjedt a gyakorlatban és hasznos megoldásnak tekintendők, azonban a szabályozás ilyen szintű részletezése nem elvárható a Ptk.-tól. Azonban fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a Ptk. által alkalmazott előszerződés fogalom⁵⁶ nem azonos ezzel, hiszen a fenti opciót biztosító szerződéseknek pontosan az a sajátossága, hogy nem tartozik hozzájuk szerződéskötési kötelezettség.

A DCFR ugyan rendelkezik titoktartási kötelezettségről,⁵⁷ azonban az üzleti titok megóvására vonatkozó igény nem kizárólag franchise specifikus jelenség, hanem számos szerződés esetében felmerül, így ennek a megfelelő szabályozása nem a franchise szerződés körében volna indokolt.⁵⁸

rontja, így a kockázatosabb piacokon nem feltétlenül fog terjeszkedni a franchise hálózat.

⁵³ Mandel – Darázs 2011. 119.

⁵⁴ E koncepció némi hasonlóságot mutat a próbára vétellel (Ptk. 6:229.§) azzal, hogy mivel nem dolog tulajdonjogának átruházása a szerződés tárgya, valamint a felek között tartós jogviszony jön létre, így a szerződés hatálya nem függ a franchise-átvevő nyilatkozatától, hanem utóbb külön szerződést kell kötnie a feleknek.

⁵⁵ Miklóssy (2000) 42.

⁵⁶ Ptk. 6:73. § (1) bekezdés szerint: "Ha a felek abban állapodnak meg, hogy későbbi időpontban egymással szerződést kötnek, és megállapítják e szerződés lényeges feltételeit, a bíróság e feltételek szerint a szerződést bármelyik fél kérelmére létrehozhatja."

⁵⁷ DCFR IV.E.-2:203: Confidentiality: az a fél, aki bizalmas információt kap a másik féltől, köteles az információt bizalmasan kezelni, és sem a szerződéses jogviszony fennállása alatt, sem azt követően nem adhatja át harmadik félnek.

⁵⁸ S nem is itt kerül rá sor, hanem az üzleti titok védelméről szóló 2018. évi LIV. törvényben.

Konklúzió

Azokban a külföldi jogrendszerekben, melyek kodifikálták franchise szerződést, szinte kivétel nélkül érintik a szerződéskötést megelőző tájékoztatási kötelezettséget. Ezzel szemben hazánkban nem találunk erre vonatkozó normákat, holott a hazai jogirodalom is közel egyhangúan szorgalmazza ennek szükségességét.

Láthattuk, hogy a szerződések általános szabályai között található tájékoztatási kötelezettség tartalmát illetően aggályos lehet annak megállapítása, mi tartozik a szerződést érintő lényeges körülmények körébe.

Emellett joggazdaságtani szempontból is levezethető a megelőző tájékoztatási kötelezettség részletesebb jogalkotási indokoltsága.

Felhasznált irodalom

Abell, Mark (2013): *The Law and Regulation of Franchising in the European Union*, Cheltenham: Edward Elgar 2013, DOI: <https://doi.org/10.4337/9781781952351>

Cartwright, Peter (1999): *Consumer Protection in Financial Services: Putting the Law in Context*, In: Cartwright, Peter (szerk.): *Consumer Protection in Financial Services*, Kluwer Law Intertional, Deventer

Cooter, Robert - Ulen, Thomas (2005): *Jog és közgazdaságtan*, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest

Darázs Lénárd (2021): *Harmadik Rész XIX. Cím*. In: Wellmann György (szerk.): *Polgári jog VI/VI. – Kötelmi jog. Harmadik, Negyedik, Ötödik és Hatodik Rész. HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2021. 477-500.*

Dranove, David – Jin, Ginger Zhe (2010): *Quality Disclosure and Certification: Theory and Practice*. *Journal of Economic Literature*, 48. évfolyam 4. szám, 935-963. DOI: <https://doi.org/10.1257/jel.48.4.935>

Dub, Stanley M (2020): *In Support of a New Uniform Franchise Disclosure Act; If Not Now, When?* *Franchise Law Journal*, 39. évfolyam 3. szám, 387-402.

Grossman, Sanford J. (1981): *The Informational Role of Warranties and Private Disclosure about Product Quality*. *The Journal of Law & Economics*, 24. évfolyam 3. szám, 461-483, DOI: <https://doi.org/10.1086/466995>

Emerson, Robert W. – Benoliel, Uri (2013): *Are Franchisees Well-Informed? Revisiting The Debate Over Franchise Relationship Laws*. *Albany Law Review*, 76. évfolyam 1. szám, 193-216. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.1985718>

Emerson, Robert W. (2015): *Franchise Territories: A Community Standard*. Wake Forest Law Review, 45. évfolyam 3.szám (2015), 779-836.

Haraszi Mihály (1992): *Franchising a vállalkozók csodafegyvere?* TRADEMARK Kft., Budapest

Hesselink, Martijn W. – Rutgers, Jacobien W. – Bueno Diaz, Odavia – Scotton, Manolo – Veldman, Muriel (2006): *Commercial Agency, Franchise and Distribution Contracts*. Otto Schmidt/De Gruyter European Law Pub, Berlin, New York, DOI: <https://doi.org/10.1515/9783866537071>

Hoffmann, Elizabeth – Spitzer, Matthew L. (1982): *The Coase Theorem: Some Experimental Tests*. The Journal of Law & Economics, 25. évfolyam 1. szám, 73-98., DOI: <https://doi.org/10.1086/467008>

Jolls, Christine (1998): *Behavioral Economics Analysis of Redistributive Legal Rules*. Vanderbilt Law Review, 51. évfolyam 6. szám, 1653-1677.

Kornhauser, David N. (2015): *Materiality In Franchise Disclosure: An Analysis of How „Material Facts” Have Been Interpreted Under Other Legislation*. Alberta Law Review, 53. évfolyam 1. szám, 115-138, DOI: <https://doi.org/10.29173/alr282>

Mandel Katalin – Darázs Lénárd (2011): *Franchise vállalkozás*. Magyar Franchise Szövetség, Budapest

Miklóssy Sándor Zoltán (2000): *A franchise II. rész*. Cég és Jog, 2000. évi 10. szám, 42-44.

Milgrom, Paul R. (1981): *Good News and Bad News: Representation Theorems and Applications*. The Bell Journal of Law and Economics, 12. évfolyam 2. szám, 380-391., DOI: <https://doi.org/10.2307/3003562>

Nelson, Philip (1970): *Information and Consumer Behavior*. Journal of Political Economy, 78. évfolyam 2. szám, 311-329., DOI: <https://doi.org/10.1086/259630>

Nochta Tibor (1996): *Franchise és franchise-szerződés (vázlatok egy intézmény magánjogi alapkérdéseire)*. In: Hamza Gábor – Kajtár István – Zlinszky János (szerk. biz.): *Tanulmányok Benedek Ferenc tiszteletére*. Janus Pannonius Tudományegyetem Állam-és Jogtudományi Kar, Pécs, 1996. 222-236.

Szalai Ákos (2013): *A magyar szerződési jog gazdasági elemzése*. L'Harmattan Kiadó, Budapest

Tajti Tibor (2018): *A jogbérleti (franchise) szerződés Janus-arcú aszimmetriája*. Állam-és Jogtudomány, 2018. évi 3. szám, 43-72.

Soliyenko, J.S. (2015): *The Regulation of Pre-contractual Franchise Disclosure in the European Union*. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/11124> (2024.04.18.)

Spandorf, Rochelle (2020): *Can Federal Preemption Solve What's Wrong with Franchise Sales Laws?* Franchise Law Journal 39. évfolyam 4. szám, 477-492.

Váradi Szabolcs (2013): *A franchise szerződés hazai kodifikációja*. Gazdaság és Jog, 2013. évi 9. szám, 8-14.

Vincze János (2010): *Miért és mitől védjük a fogyasztókat?* Külgazdasági Szemle, 2010. szeptember, 725-752.

SOME ECONOMIC ASPECTS OF THE OBLIGATION TO PROVIDE PRE- CONTRACTUAL (FRANCHISE) INFORMATION

It is of significant importance for both the franchisor and the franchisee to be fully aware of their contracting partner and the content of the contract to be concluded, as well as the services to be provided by the other party. However, the Civil Code does not provide for a specific obligation to provide information on franchise contracts. Given that the potential longer-term business relationship between the parties is one of the defining characteristics of franchise contracts, both case law and foreign legislation attach particular importance to this issue.

In foreign jurisdictions where the franchise contract has been codified, the pre-contractual information obligation is almost invariably affected. In contrast, there are no relevant provisions in Hungary, although the domestic legal literature is almost unanimous in calling for such a requirement.

It has been seen that, in relation to the obligation to provide information contained in the general rules on contracts, it may be a matter of concern to determine what is covered by the material circumstances affecting the contract.

Moreover, from a legal-economic point of view, the justification for more detailed legislation in favour of a prior information obligation can be derived.

SZABÓ ANDRÁS

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Fuglinszky Ádám egyetemi tanár

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.36.Szabo>

AZ ÖNVEZETŐ AUTÓK KÁRTÉRÍTÉSI FELELŐSSÉGE – MI LESZ VELED, VESZÉLYES ÜZEMI FELELŐSSÉG?

1. Bevezetés

Az önvezető járművek már nemcsak jövőbeli ígéretek. Kalifornia államban San Francisco városában 2023 augusztusáig két taxitársaság önvezetésre képes járművei összesen 8 millió mérföldet tettek meg.¹ Az ilyen technológiával felszerelt járművek biztonságossága azonban megkérdőjelezhető az Amerikai Egyesült Államokban szövetségi szinten működő National Highway Traffic Safety Administration („Országos Közúti Közlekedésbiztonsági Hivatal”) 2022-ben közzétett riportja alapján, amely szerint 10 hónap alatt az önvezető rendszereket használó autók 400 balesetben voltak érintettek, amelyek következtében 6 ember meghalt és 5 szenvedett súlyos sérülést.²

Az Amerikai Egyesült Államok egyes tagállamainak szabályozása az európai szabályozásokkal szemben megengedő az önvezető autók közutakon való tesztelése terén. Európában – az önvezető autók szabályozásában élvorsnak számító – Németország 2021-ben tette csak lehetővé az autonóm közlekedésről szóló törvény³ hatályba lépésével a nemzetközi téren legtöbbet használt, a *Society of Automotive Engineers International* által közzétett, az automatizáció 6 fokozatú skáláján⁴ a négyes szintű járművek – egyelőre időben és térben korlátozott – használatát.⁵

Jelen tanulmány célja, hogy a technológia és a jogrendszer fejlődésével összefüggésben röviden összevesse a hatályos német és magyar felelősségi rendszert az önvezető autók által jelentette kihívások szemszögéből, és javaslatot fogalmazzon meg egy olyan világ felelősségi

¹ Steve Nadis: 1. bekezdés

² NHTSA riport

³ Gesetz zur Änderung des Straßenverkehrsgesetzes und des Pflichtversicherungsgesetzes – Gesetz zum autonomen Fahren („A Közúti Közlekedésről szóló és a Kötelező Felelősségbiztosításról szóló törvény módosításáról szóló törvény – Törvény az autonóm közlekedésről”) 12.7.2021, BGBl. I 2021, 3108 (https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGBl&jumpTo=bgbl121s3108.pdf#_bgbl_%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgbl121s3108.pdf%27%5D_1718398901515)

⁴ Society of Automotive Engineers, J3016. számú állásfoglalása: 0-ás szint: nincs automatizáció; 1-es szint: vezetéstámogatás; 2-es szint: részben automatizált közlekedés; 3-as szint: feltételes automatizált közlekedés; 4-es szint: magasan automatizált közlekedés; 5-ös szint: teljesen automatizált közlekedés.

⁵ Szabó András 2023: 373. o.

rendszerére, amelyben csak önvezető autók közlekednek, de ennek bekövetkezési ideje még bizonytalan.

2. A közúti balesetek hatályos felelősségi rendszere

A hatályos szabályok alapján a magyar és a német jogban a közúti balesetekért való felelősség három pilléren alapszik, az üzembentartó – magyar jogban veszélyes üzeminek hívott – felelősségén, a vezető – a magyar jogban felróhatóságon alapuló, a német jogban pedig a vélelmezett vétkességen, valamint az általános vétkességi⁶ alapú – deliktuális felelősségén, illetve a gyártó termékfelelősségén (kiegészítve a német bírói gyakorlat által kialakított gyártói deliktuális felelősséggel).

A német Bürgerliches Gesetzbuch (BGB) vétkességen, illetve a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (Ptk.) felróhatóságon alapuló felelősségi rendszere (továbbá a magyar jogrendszerben – a német jogrendszertől, amelyben egyedi jogalkotói döntés szükséges ehhez – generálklauzulaként szabályozott veszélyes üzemi felelősség is) jelenlegi formájában alkalmazható lehetett volna akár az első ipari forradalom idején feltalált gépekre, és alkalmazható lehet majd az önvezető autók által okozott károokra is.

A német jogrendszerben a magyar veszélyes üzemi felelősséghez hasonló tényállás („*Gefährdungshaftung*”) meghatározott – nem kizárólag modern technológiákhoz köthető⁷ – veszélyforrásokhoz kapcsolódnak. Emiatt elképzelhető, hogy az önvezető autók egyeduralmának megjelenését követően nem lesz alkalmazható, a *Straßenverkehrsgesetz*⁸ (StVG) 7. §-a, amely a gépjárművel okozott károkért való felelősséget szabályozza. Az ehhez kapcsolódó korábbi uralkodó álláspont szerint az üzembentartó felelőssége feltételezi, hogy a vezetőnek befolyása van a vezetői magatartásra, és ennek a gép–ember közötti együttműködésnek a kockázatát telepítette az StVG az üzembentartóra.⁹ Az autonóm járművekről szóló törvényhez fűzött indoklás azonban az StVG 2021-ben történt reformja során egyelőre kihúzta a talajt ezen érvelés alól,¹⁰ mert az autonóm funkciókkal ellátott négyes szintű önvezetésre képes járművekhez kapcsolódóan keletkezett károk felelősségére is az StVG 7. § alkalmazhatósága mellett foglal állást,¹¹ amelyet a német szakirodalom azóta a teljesen önvezető autók kapcsán sem kérdőjelezett meg.

⁶ A német jogban alkalmazott „*Verschulden*” a magyar jogban alkalmazott felróhatóság fogalmának nem feleltethető meg maradéktalanul, ezért a tanulmányban a két fogalom a két jogrendszer megkülönböztetésére is szolgál.

⁷ A BGB 833. §-a alapján bármilyen állat tartója csak akkor mentesülhet a felelősség alól, ha a kárt haszonállat okozta, amely az állattartó foglalkozását, keresőtevékenységét vagy tartását szolgálja, és a haszonállat tartója az állat felügyelete során betartotta a forgalomban elvárt gondosságot, vagy a kár ezen gondosság tanúsítása esetén is bekövetkezett volna. Tehát azon állatok tartói, amelyek nem minősülnek haszonállatnak, nem mentesülhetnek a felelősség alól.

⁸ Straßenverkehrsgesetz vom 5. März 2003 (BGBl. I S. 310, 919) (“*A közúti közlekedésről szóló törvény*”)

⁹ Zech 2022: A 62. o.

¹⁰ BT-Drucks. 19/27439: 25.o.; Beschluss der 90. Justizministerkonferenz: 2. o.

¹¹ Wagner 2023b: 2. o.

A háttérben meghúzódik még harmadik pilléreként a gyártók termékfelelőssége és a gyártóknak a német bírói gyakorlat által kimunkált általános deliktuális alapú felelőssége. (A magyar jogrendszerben is lehetséges az általános deliktuális tényállás alapján a gyártóval szemben igényt érvényesíteni, azonban ennek a némethez hasonló jelentőségű gyakorlata nem alakult ki.) E tényállásokra alapozottan azonban a gyakorlatban ritkán érvényesítenek igényt, mert a leggyakrabban vezetői hiba vagy karbantartással kapcsolatos mulasztások okozzák a baleseteket, amelyekért a vezető vagy az üzembentartó tartozik felelősséggel.¹² A gyártó, illetve a gyártónak minősített személyek termékfelelőssége a hatályos rendszerekben legfőképpen a károkozók felelősségbiztosítói által érvényesített regressz igények útján érvényesül.

A kötelező felelősségbiztosításról szóló törvények – a magyar kötelező gépjármű-felelősségbiztosításról szóló 2009. évi LXII. törvény (Kgfb tv.) 28. §-a, illetve a *Versicherungsvertragsgesetz*¹³ (VVG) 115. §-a – biztosítják a károsult közvetlen igényérvényesítési lehetőségét a károkozó kötelező felelősségbiztosítójával szemben, ezzel egyszerűsítve a károsultak igényérvényesítését. Fontos azonban, hogy a felelősségbiztosítók csak jogszabályban meghatározott mértékben kötelesek helytállni a károkért, így amennyiben a károsultaknak ezen összeget¹⁴ meghaladó mértékű kára van, azt közvetlenül a károkozóval szemben tudják érvényesíteni.

Amennyiben a balesetért felelős személy nem található, vagy ha a kárt okozó jármű üzembentartója – kötelezettsége ellenére – nem rendelkezik felelősségbiztosítással, úgy a károsult egy alappal szemben érvényesítheti kártérítési igényét mind a német („*Garantiefond*”),¹⁵ mind a magyar jogban (Kártalanítási Számla).¹⁶

Az üzembentartó veszélyes üzemi felelőssége, a kötelező felelősségbiztosítás és a biztosítókkal szembeni közvetlen igényérvényesítés kombinációja jól működő kártérítési gépezetet hozott létre, amelynek működtetésében rengeteg piaci és állami szerv vesz részt.¹⁷ A jelenlegi rendszer nagyon magas költségeit kritizálja – álláspontom szerint megalapozottan–

¹² Wagner 2017: 759. o.

¹³ *Versicherungsvertragsgesetz vom 23. November 2007 (BGBl. I S. 2631) ("Biztosítási szerződésről szóló törvény")*

¹⁴ Kgfb tv. 13. § (1) bekezdés: Egy biztosítási esemény vonatkozásában a károsultak számától függetlenül a biztosító dologi károk esetén káreseményenként egymillió-háromszázezer eurónak megfelelő forintösszeg-határig, személyi sérülés miatti károk esetén káreseményenként hatmillió-négyszázötvenezer eurónak megfelelő forintösszeg-határig köteles helytállni, amely összegek magukban foglalják a káresemény kapcsán bármilyen jogcímen érvényesíthető követeléseket, az igényérvényesítés költségeit (beleértve a jogi képviselési költségeket is), valamint a teljesítés időpontjáig eltelt időszakra járó kamatokat.

StVG 12. §: (1) bekezdés: A kártérítésre kötelezett fél: 1. egy vagy több személy ugyanazon esemény által okozott halála vagy sérülése esetén összesen ötmillió euró erejéig; ha a kárt az 1a § szerinti nagymértékben vagy teljesen automatizált vezetési funkció használata vagy az 1e § szerinti autonóm vezetési funkció működtetése okozta, összesen tízmillió euró erejéig felel; visszterhes kereskedelmi célú személyszállítás esetén ez az összeg nyolcnál több személy halála vagy sérülése esetén minden további elhunyt vagy megsérült személy esetén 600.000 euróval emelkedik; 2. vagyoni kár esetén, még akkor is, ha ugyanazon esemény következtében több vagyontárgy is károsodott, összesen legfeljebb egymillió euróig, ha a kárt az 1a § szakasz szerinti nagymértékben vagy teljesen automatizált vezetési funkció használata vagy az 1e § szerinti autonóm vezetési funkció működtetése során okozták, összesen legfeljebb kétfélmillió euróig felel. (A szerző saját fordítása.)

¹⁵ *Pflichtversicherungsgesetz vom 5. April 1965 (BGBl. I S. 213) ("Kötelező biztosításról szóló törvény")*: 12. §; Wagner 2023a: 1312. o. 1. bekezdés

¹⁶ Kgfb. tv.: 35. §

¹⁷ Wagner 2023a: 1313. o. 2. bekezdés

Wagner, mert a biztosítási díjak évente sok milliárd eurós összeget tesznek ki.¹⁸ Az azonban nem vitatható, hogy a károsultaknak ez a rendszer megfelelő védelmet nyújt, hogy a kárukat, ha nem is a károkozó, akkor annak biztosítója, vagy az említett alapok megtérítik.

3. A digitalizációval kapcsolatos felelősségi jog kihívásai

A hatályos felelősségi jog technológiasemleges, és változtatás hiányában az önvezető autók által okozott károkra is változatlanul alkalmazható marad.¹⁹ Az azonban álláspontom szerint kétséges, hogy a változatlan felelősségi rendszer a leghatékonyabb és az önvezető autók gyártói, üzemeltetői és használói között a kockázatokat a legjobban osztja-e el. Emiatt véleményem szerint szükséges, hogy a technológiai fejlődés fényében felülvizsgáljuk a jelenlegi szabályokat, mert a digitalizáció a kártérítési jog számára komoly kihívást jelent. A digitális rendszerek autonóm módon döntenek majd anélkül, hogy a rendszereket létrehozó vagy üzemeltető személyek irányítani tudnák ezeket a döntés meghozatalának időpontjában. Ezzel a gyártó, illetve az üzemeltető és a digitális rendszer magatartása közötti kapcsolat megszűnik²⁰, és tulajdonképpen értelemben tárgyak hozhatják meg a döntéseket. Ez a döntés nincsen előre meghatározva²¹, és a parancsok merev programozottsága helyett, tehát a „*ha... akkor*” séma helyébe olyan öntanuló, önfejlesztő rendszerek lépnek, amelyek az adott helyzetben rengeteg információt dolgoznak fel, és hoznak meg önálló döntéseket. A rendszer ezzel kikerül a gyártója, a felhasználója vagy az üzemeltetője teljes körű ellenőrzése és felügyelete alól,²² ezeket a kockázatot a szakirodalom gyakran autonómiakockázatnak nevez.²³

Az autonómiakockázat megjelenése mellett a jelenlegi felelősségi rendszer alapját képező kockázatok (a gépjárművezetők, akik, a jármű felhasználásával okozzák a balesetek túlnyomó részét, azáltal, hogy a jármű mozgásáról, irányáról és sebességéről ők döntenek) is megváltoznak, mert a teljesen önvezető autók elterjedésével átveszik ezeket a feladatokat a jármű rendszerei.²⁴ A vezetőnek így már nem lesz ráhatása a jármű viselkedésére (azon túl, hogy eldönti, használja, vagy nem használja a járművét), és nem is szabad, hogy ez számára lehetséges legyen, többek között a hozzáértésük hiánya miatt.

¹⁸ Gesamtverband der Deutschen Versicherungswirtschaft 67. Geschäftsentwicklung in der Kraftfahrzeug-Haftpflichtversicherung („Az üzletág növekedése a gépjármű-felelősségbiztosítás terén”) (<https://www.gdv.de/gdv/statistik/statistiken-zur-deutschen-versicherungswirtschaft-uebersicht/schaden-und-unfallversicherung/geschaeftsentwicklung-in-der-kraftfahrzeug-haftpflichtversicherung-137954>) (utolsó letöltés dátuma: 2024.06.23.)

¹⁹ Wagner 2023b: 2. o.

²⁰ Teubner 2018: 164. o.

²¹ Zech 2022.: A. 44. o.

²² Wagner 2023b: 2. o.

²³ Zech 2022: A 12. o.

²⁴ Wagner 2023a: 1314. o. 3. bekezdés

4. Új felelősségi rendszer?

Az egyik nyilvánvaló reakció egy új szereplő megjelenésére az volt, hogy váljon maga az új szereplő (pl. a mesterséges intelligencia, vagy akár az önvezető autó) a felelősség alanyává. Az Európai Parlament egy korábbi, 2017-es állásfoglalásában éppen ezt a lehetőséget mérlegelte,²⁵ azonban ez véleményem szerint elvetendő. Egy új felelősségi alany létrehozása csak akkor jelenthetne érdemben megoldást, ha olyan pénzügyi forrásokkal rendelkezik, amelyek biztosítják a vele szemben fellépő kártérítési igények teljesítését és a vele szemben érvényesített kártérítési igények, vagy azok lehetősége alkalmas a kockázatok csökkentésére is (betöltve ezzel a kártérítési jog preventív és reparatív funkcióját).

A reparatív funkciót a társasági jogból ismert minimális tőkekövetelmények, vagy a jelenleg a közúti közlekedés során már fennálló biztosításkötési és fenntartási kötelezettségek ugyan betölthetnék, a preventív funkciót azonban álláspontom szerint nem tudja, mert a kockázatot a már legyártott önvezető autó nem tudja önállóan mérsékelni. Mind a minimális tőkekövetelmény teljesítése, mind a biztosítás kapcsán elsődlegesen a gyártók jöttek szóba, hogy fedezzék az újonnan előállít ún. e-személy minimális tőkét, és/vagy kötelező felelősségbiztosításának díját. Wagner álláspontja szerint azonban ennél célravezetőbb, ha a gyártókat közvetlenül terhelné a felelősség, mert ha nem, fennáll a kockázata annak, hogy a károsultak viselnék a kárt, ha annak mértéke meghaladja az ún. e-személy rendelkezésére bocsátott minimális tőkét vagy a rá megkötött biztosítást.²⁶

A felelősség potenciális alanyaként így a gyártó vagy a felhasználó (ideértve az üzembentartót is) marad. A gyártó befolyása jelentősen megnő a kockázatok kezelésében azáltal, hogy a vezetést az autó veszi át, a gyártó által – esetlegesen partnerei közreműködésével – kifejlesztett algoritmus felhasználásával, majd forgalomba hozza az ezzel felszerelt autókat, az általa kellő mennyiségű és minőségűnek ítélt tesztelést követően. Minden valószínűség szerint az önvezető jármű gyártója a forgalomba hozatal után is megtartja – de legalábbis képes lesz arra, hogy fenntartsa – a felügyeletet a felhasznált szoftverek felett, hogy azokat további fejlesztésekkel, frissítésekkel lássa el. Amennyiben ezek a frissítések a jármű biztonságos üzemelése szempontjából relevánsak, a felhasználó nem akadályozhatja majd meg ezek telepítését, köteles lesz azok elfogadására és igénybevételére az önvezető autó alkalmazása során.

Wagner álláspontja szerint minden amellet szól, hogy a közúti balesetekért való felelősséget a gyártó viselje, mert a felhasználó (legyen az akár a gépjárműben ülő, akár az üzembentartó) a teljesen önvezető jármű működése során csak statiszta. Az ő példája szerint senki nem gondolná, hogy egy turistabusz utasa felelős egy esetleges baleset következményeiért, ily módon egy önvezető jármű utasára vagy üzembentartójára telepíteni a kockázatokat értelmetlen. A felelősségnek arra a szereplőre kell koncentrálnia, aki saját magatartásával képes a károk bekövetkeztét megakadályozni, és ez – álláspontja szerint – az önvezető autók

²⁵ Az Európai Parlament 2017. február 16-i állásfoglalása a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról (2015/2103(INL)) (EP Állásfoglalás): 59. f. pont

²⁶ Wagner 2023b: 2. o.

esetében a gyártó.²⁷ Wagner álláspontja azonban figyelmen kívül hagyja az önvezető autók üzemeltetéséhez fűződő érdeket, mint a kockázatelosztás alapját, amely a magyar veszélyes üzemi felelősség egyik alapja.

A felelősségi jognak így meg kell ahhoz teremtenie a gazdasági ösztönzőket, hogy a gyártó az általa, illetve a beszállítói által előállított rendszereket egyre biztonságosabbá tegye.²⁸ Wagner javaslata szerint a jelenlegi gyakorlattól eltérően – miszerint a kötelező felelősségbiztosítók regressz igény útján érvényesítik a termékfelelősségen alapuló igényeket – nem regressz igény formájában kellene a gyártókkal szembeni igényt érvényesíteni, hanem közvetlenül, mert az önvezető járművek esetében a gyártóval szembeni igény válna általánossá (a jelenlegi üzembentartóval szembeni veszélyes üzemi felelősségen alapuló igényérvényesítéssel szemben). Wagner javaslata alapján azokban a – ritka – esetekben, amikor az üzembentartó és/vagy a járművezető közrehatott a károkozásban, a gyártó élhetne regressz igénnyel az érintettel szemben.²⁹

5. Állami kártalanítási alap

5.1. Egy új felelősségi rendszer létrehozásának okai

Az ok-okozati összefüggés bizonyításával kapcsolatos nehézségek és a hálózatosodás miatt már nincs értelme a kockázatot egy adott rendszer gyártójára vagy üzemeltetőjére hárítani. Ehelyett az adaptív és hálózatba kapcsolt rendszerek széles körű bevezetése tekinthető olyan társadalmi feladatnak, amely indokolja a kapcsolódó kockázatok társadalmi szintű vállalását.³⁰ Ezt véleményem szerint az önvezető autók által okozott károk megtérítése (és az önvezető autókkal kapcsolatos szakértelem, illetve tapasztalat koncentrációja) céljából létrehozott – az Európai Parlament 2017-es határozata által is javasolt³¹ – alap felállítása tudja megvalósítani, amely a felelősségtől függetlenül kvázi biztosításként fedezné az ilyen rendszerek által okozott károkat,³² továbbá az önvezető autókra vonatkozó szabályozások kidolgozásában, alkalmazásában és módosításában is közrehathat.

A jelenlegi felelősségbiztosítási rezsimeket is kiegészítik a 2. pontban már említett alapok (a *Verkehrsofferhilfe e. V.* által üzemeltetett „*Garantiefond*” és a MABISZ által kezelt Kártalanítási Számla), ezek azonban csak a kivételes esetek fedezésére szolgálnak, olyan esetekre, amikor a „rendes” biztosítás vagy a tényleges károkozó nem fedezi, illetve nem téríti meg a kárt, így nem lenne rendszeridegen egy új alap létrehozása.

A gyártó, a gépjármű üzembentartója, tulajdonosa, illetve használója felelősség alóli mentesítésének útján indult el a brit jogalkotás az *Automatizált és Elektromos Járművekről*

²⁷ Wagner 2023a: 1314. o. 4. bekezdés

²⁸ Wagner 2023b: 3. o.

²⁹ Wagner 2023a: 1314. o. 5. bekezdés

³⁰ Zech 2022: A 106. o.

³¹ EP Állásfoglalás: 58. bekezdés

³² Schaub 2017: 346. o.

szóló törvény („AEVA”)³³ elfogadásával. Az AEVA második bekezdés 1. albekezdése akként rendelkezik, hogy ha egy automatizált jármű közúton vagy a nyilvánosság számára nyitva álló helyen balesetet okoz, amikor önvezető módban közlekedik és ezzel összefüggésben valakinek kára keletkezik, – amennyiben a jármű, a *Road Traffic Act* (Közúti közlekedésről szóló törvény, a továbbiakban: RTA) 143. §-a által kötelezően elírtaknak megfelelően biztosítva van – a kárért a biztosító felel.³⁴ Abban az esetben pedig, ha az adott jármű valamely állami szervhez tartozik, vagy a „koronát” szolgálja, akkor a jármű tulajdonosa felelős a kárért az RTA 144. § (2) bekezdése alapján.

Az önvezető autók által okozott károk megtérítésére létrehozandóhoz hasonló alap már működik a német jogrendszerben. A munkahelyi balesetekre vonatkozó biztosítás szolgálhatna az új rendszer mintájául, ami 1884 óta helyettesíti a munkáltatók egyéni felelősségét.³⁵ A munkahelyi balesetek és foglalkozási megbetegedések esetében a károsultak testi épségének megsértéséért, egészségkárosodásáért és haláláért járó kártérítések közjogi intézmények, a munkáltatói felelősségbiztosítási szövetségek kezében vannak.³⁶ Ezek a szövetségek ágazatonként szerveződnek, és az érintett ágazat szereplőinek hozzájárulásaiból finanszírozzák őket, amelyek mértéke a tevékenységhez kapcsolódó kárveszélyen alapul. A kártérítési funkció mellett szakértelmükkel a megelőzésben is részt vesznek, pl. balesetmegelőzési szabályok kiadásával. A munkáltatók és az alkalmazottak helytállási kötelezettsége a munkahelyi balesetekért és foglalkozási megbetegedésekért ezen alapok léte miatt a szándékos, illetve a súlyosan gondatlan károkozásra korlátozott.³⁷ Ilyen esetekben az SGB VII 110. §-a alapján a biztosító regressz igényt érvényesíthet a károkozóval szemben.

Álláspontom szerint a közlekedésben résztvevők és potenciálisan kárveszélyt viselők között ez osztja el legméltányosabban a kockázatokat. Wagner javaslata, miszerint teljes mértékben a gyártóra kellene telepíteni az önvezető autók által okozott károkért való felelősséget, hátráltatná az innovációt, mert a gyártók addig nem fognak forgalomba hozni önvezető autókat, ameddig nem tudják a lehetséges kockázatukat teljes mértékben felmérni. A gépjárművek üzemeltetőiről a károk bekövetkeztének kockázatát nagy mértékben át kell helyezni a gazdaság valamely másik résztvevőjére, ugyanis semmilyen ráhatásuk nincsen a gépjármű működésére, annak döntéseire. Ez a jelenleg hatályos rendszerben sincsen teljes mértékben így, mert nem minden esetben az üzemeltető vezeti a gépjárművet, azonban ilyen esetekben oly módon van ráhatása az üzemeltetőnek a kockázatokra, hogy meg tudta választani az autó vezetőjének személyét. Ez a választás önvezető autók esetében már csak oly módon adott, hogy a tulajdonosok vagy birtokosok azt dönthetik el, vesznek-e önvezető autót, és ha vesznek, milyen önvezető autót vesznek, illetve használják-e azt. Azt már a gyártó döntheti el majd, hogy

³³ Automated and Electric Vehicles Act 2018 Chapter 18 (<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2018/18/enacted>)

³⁴ Eastman: 67. o.

³⁵ Zech 2022: A 107. o.

³⁶ Kötz, Wagner 2021: 222.-235. o.

³⁷ Das Siebte Buch Sozialgesetzbuch – Gesetzliche Unfallversicherung (Artikel 1 des Gesetzes vom 7. August 1996, BGBl. I S. 1254) (*Szociális törvénykönyv hetedik könyve – törvényes balesetbiztosítás*) (SGB VII): 104. §.

“ki” vezesse az autót azáltal, hogy eldöntheti, saját maga fejleszti-e az ehhez szükséges szoftvereket és hardvereket vagy azt egy harmadik személytől készen szerzi be.³⁸

Az önvezető autókkal, illetve a mesterséges intelligenciával kapcsolatos tanulmányokban, illetve diskurzusokban gyakran visszatérő elem a “*trolley problem*”, illetve a jogági jogellenességek függetlensége, amelyekre kártérítési jogi szempontból a kockázatviselésnek ezen formája megoldást nyújt, ugyanis nem lenne sem az üzembentartó, sem a gyártó kártérítés vagy kártalanítás megfizetésére kötelezve, hanem azt az alap térítené meg.

5.2. *Megtérítendő károk köre*

Az SGB VII mintájára létrehozott alap a károsultak számára véleményem szerint megfelelő fedezetet nyújthat abban az esetben, ha az SGB-től eltérően a kártérítés kiterjedne az élet- és testi épségben okozott károkra túl a tiszta vagyoni károkra (*reiner Vermögensschaden*) is.³⁹

A harmadik fél gondatlanságának vagy más kockázatok (például a hagyományos járművek üzemeltetési kockázata) megvalósulásának közrehatását a visszkereseti igényekkel összefüggésben figyelembe kell venni. A biztosítók közötti megosztási megállapodásokat is meg lehetne fontolni. Egy önvezető jármű és egy hagyományos autó ütközése esetén a károkat ugyanúgy megosztanák, mint két hagyományos jármű ütközése esetén.⁴⁰

5.3. *Az alap intézményi formája, finanszírozása*

Álláspontom szerint az önvezető autók által okozott károk megtérítése céljából létrehozott alapot a Ptk.-hoz képest *lex specialis*nek minősülő törvényben kellene szabályozni, ha tagállami szinten maradna a szabályok elfogadásának lehetősége. Ebben rendezni kellene az alap finanszírozását, működését, jogosultságait, kötelezettségeit. Véleményem szerint az alap működésének nemcsak a károsultak kárainak megtérítésére kellene kiterjednie, hanem az SGB VII szerinti alap feladataihoz hasonlóan a digitális rendszerek biztonságának növelésével kapcsolatos feladatokat is kaphat az alap kezelője, legalább javaslatok kidolgozása szintjén, de az adatok gyűjtését is delegálni lehetne hozzá.

Mivel a felelősségi szabályok kockázatkezelő hatása megszűnik, a visszkeresetek és az éves hozzájárulások mértékének megváltoztatásával megfelelő gazdasági ösztönző struktúra hozható létre a gyártók ösztönzése érdekében. A digitális autonóm rendszerek gyártói, az állam és az üzletszerűen önvezető autók üzemeltetésével foglalkozók mellett a magánbiztosítási ágazat bevonása is javasolt az alap finanszírozásába.⁴¹

Az alaptól történő kártérítés előnye a gyártók és a felhasználók szempontjából a felelősség helyettesítésében rejlik. Az SGB VII mintájára a károsulttal szembeni felelősségüket ki lehetne

³⁸ Abraham, Rabin 2019: 29. o.

³⁹ Zech 2022: A 107. o.

⁴⁰ Zech 2022: A 108. o.

⁴¹ Zech 2022: A 108. o.

zárni, kivéve a szándékosság, az önvezető autó jogellenes módosításának és a kötelező karbantartás elmulasztásának eseteit. Zech álláspontja szerint a finanszírozás és ezáltal a kockázat gyártók és üzletszerű felhasználók általi viselése megközelítené a veszélyes üzemi felelősség kockázatkezelő hatását.⁴²

A kártérítési jog prevenciók funkcióját az alap a finanszírozása, illetve a regressz igények útján tudja betölteni, amellett, hogy a gyártók az eladott járművek száma alapján, továbbá az általuk legyártott gépjárművek által okozott balesetek mennyisége, illetve az okozott kár mértékével arányosan lennének kötelesek részt venni az alap finanszírozásában. A károkon alapuló többletbefizetések mértékét oly módon javasolt megállapítani, hogy ne érje meg a gyártó számára inkább magasabb éves díjat befizetni, mint, hogy az általuk gyártott önvezető autók biztonságát javítani.

Az alap a kártérítés megfizetése után, regressz igénnyel felléphetne azzal szemben, akinek a szándékos magatartása, az önvezető autó rendszereinek jogellenes módosítása, vagy a karbantartási kötelezettséggel kapcsolatos mulasztása közrejátszott a baleset bekövetkezésében. Ilyen esetekben az alap akár a teljes kifizetett kárösszeg és a költségei megtérítését követelheti a tényleges károkozótól, akár részlegesen, amilyen mértékben ez a mulasztás közrehatott a balesetben. Utóbbiról hosszú és költséges peres eljárások során bíróságok döntenének, amelyben azonban nem a károsultnak, hanem egy hozzáértő, szakértő szervnek kell majd részt vennie. A szándékos, illetve a jogellenes módosítások, vagy a karbantartási kötelezettség elmulasztása esetére, továbbá a nem önvezető autók forgalomban való részvételére álláspontom szerint fenn kellene tartani a kötelező felelősségbiztosítás intézményét, azonban az ennek alapján történő helytállás inkább másodlagos jellegű lenne az alaptól fizetett kártérítést követő regressz igény alapján.

6. Összegzés

Az önvezető autók elterjedésének technológiai akadályai mellett jogi, különösen a kártérítési jog területén fennálló nyitott kérdéseket kell eldönteni ahhoz, hogy ilyen járművekkel közlekedhessünk, élvezve annak társadalmi és gazdasági előnyeit. Álláspontom szerint a tanulmányban ismertetett alap képes betölteni a kártérítési jog funkcióit, továbbá képes részt venni az önvezető autókkal kapcsolatos közjogi feladatok ellátásában is, ezzel elősegítve a közlekedésbiztonság és a technológia társadalmi elfogadottságának növekedését.

Felhasznált irodalom

Beschluss der 90. Justizministerkonferenz, Beschluss: TOP I. 8. Bericht der Länderarbeitsgruppe „Digitaler Neustart“ – Robotic Law, Blockchain, Leistungsschutzrecht an Daten. (Az igazságügyi miniszterek 90. konferenciájának állásfoglalása: I. 8. sz. állásfoglalás: A

⁴² Zech 2022: A 109. o.

"Digitális újraindítás" szövetségi állami munkacsoport jelentése - Robotjog, blokklánc, szomszédos jogok az adatokkal kapcsolatban)

https://www.justiz.nrw/JM/justizpol_themen/digitaler_neustart/zt_fortsetzung_arbeitsgruppe_teil_2/2019-06-06-JuMiKo---Beschluss.pdf (utolsó letöltés dátuma: 2024.06.24.)

Brittany Eastman, Shay Collins, Ryan Jones, JJ Martin, Marjory S. Blumenthal, Karlyn D. Stanley: A Comparative Look at Various Countries' Legal Regimes Governing Automated Vehicles. (Az automatizált járművekre vonatkozó országok jogi szabályozásának összehasonlító elemzése) Journal of Law and Mobility, 2023 (<https://repository.law.umich.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1019&context=ijlm>) (utolsó letöltés dátuma: 2024.06.17.)

Gerhard Wagner: Produkthaftung für autonome Systeme. (Termékfelelősség az autonóm rendszerekért) Archiv für die civilistische Praxis, Mohr Siebeck 217. évfolyam 6. füzet, 2017: (https://www.mohrsiebeck.com/artikel/produkthaftung-fuer-autonome-systeme-101628000389917x15126388934364?no_cache=1) (utolsó letöltés dátuma: 2024.06.04.) (DOI: <https://doi.org/10.1628/000389917X15126388934364>)

Gerhard Wagner (2023a): Produkthaftung für das digitale Zeitalter – ein Paukenschlag aus Brüssel. (Termékfelelősség a digitális korban – dobpergés Brüsszelből) Juristen Zeitung 78. évfolyam, 1. és 2. szám; Mohr Siebeck, Tübingen 2023 (https://www.rewi-berlin.de/de/lf/l/wgn/wagner/wagner_jz-2023-1-produkthaftung.pdf) (utolsó letöltés dátuma: 2024.06.03.) (DOI: <https://doi.org/10.1628/jz-2023-0007>)

Gerhard Wagner (2023b): Produkthaftung für autonome Fahrzeuge – die zweite Spur des Straßenverkehrshaftung (Termékfelelősség az autonóm járművekért – a közúti közlekedési felelősség második vonala) Neue Juristische Wochenschrift, 2023. év, 19. füzet (<https://beck-online.beck.de/Dokument?vpath=bibdata%2Fzeits%2Fnjw%2F2023%2Fcont%2Fnjw.2023.1313.1.htm&pos=1&hlwords=on>) (utolsó letöltés dátuma: 2024.06.24.) (DOI: <https://doi.org/10.1628/000389917X15126388934364>)

Gunther Teubner: Digitale Rechtssubjekte? Zum privatrechtlichen Status autonomer Softwareagenten (Digitális jogalanyok? Az autonóm szoftverügynökök magánjogi státuszáról) Archiv für die civilistische Praxis, 2018. évfolyam 2-4. füzet (https://viewer.content-select.com/pdf/viewer?ip=141.20.217.193&id_type=doi&identifiers=10.1628%2facp-2018-0009&signature=aa147c05ea61acc4f5e4b3d93e05153a4a011fc7&session=00000000-0000-0000-0000-000000000000) (utolsó letöltés dátuma: 2024.06.24.) (DOI: 10.1628/acp-2018-0009)

Hein Kötz, Gerhard Wagner: Deliktsrecht. (Deliktális felelősség joga) 14. kiadás; Academia Juris, 2021. (<https://www.beck-elibrary.de/10.15358/9783800663828-I/titelei-inhaltsverzeichnis?page=1>) (utolsó letöltés dátuma: 2024.06.24.) (DOI: 10.15358/9783800655502)

Herbert Zech: Entscheidungen digitaler autonomer Systeme: Empfehlen sich Regelungen zu Verantwortung und Haftung? (Digitális autonóm rendszerek döntései: javasolt-e a felelősséget szabályozni?) In: Verhandlungen des 73. Deutschen Juristentages; Ständigen Deputation des Deutschen Juristentages, Első kötet, Szakértői Vélemény, C.H. Beck, München 2022

Kenneth S. Abraham & Robert. L Rabin: Automated vehicles and manufacturer responsibility for accidents: a new legal regime for a new era. (*Automatizált járművek és a balesetekért való gyártói felelősség: új jogi rezsim egy új időszakért*) 105 Virginia Law Review, 2019 (<https://virginialawreview.org/articles/automated-vehicles-and-manufacturer-responsibility-accidents-new-legal-regime-new/>) (utolsó letöltés dátuma: 2024.06.24.) DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3159525>

National Highway Traffic Safety Administration: Standing General Order on Crash Reporting. (*A balesetek jelentésére vonatkozó állandó általános utasítás*) <https://www.nhtsa.gov/laws-regulations/standing-general-order-crash-reporting>

Renate Schaub: Interaktion von Mensch und Maschine: Haftungs- und immaterialgüterrechtliche Fragen bei eigenständigen Weiterentwicklungen autonomer Systeme. (*Felelősségi és szellemi tulajdonjogi kérdések az autonóm rendszerek önálló továbbfejlesztése esetén*) Juristen Zeitung, 72. évfolyam 7. szám, Mohr Siebeck 2017, Tübingen (<https://www.jstor.org/stable/44866518>); (utolsó letöltés dátuma: 2024.06.03.) (DOI: <https://doi.org/10.1628/002268817X14878436881459>)

Steve Nadis: How to Guarantee the Safety of Autonomous Vehicles. (*Hogyan garantálható az autonóm járművek biztonsága*) Quanta Magazine 2024. (<https://www.quantamagazine.org/how-to-guarantee-the-safety-of-autonomous-vehicles-20240116/>) (utolsó letöltés dátuma: 2024.04.07.)

Szabó András: Az önvezető autó technikai felügyelete és a technikai felügyelő felelőssége a német közúti közlekedésről szóló törvény alapján. In: Miskolczi-Bodnár Péter; Jakab Éva (szerk.) XXV. Jogász Doktoranduszok Országos Konferenciája Budapest, Magyarország: Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (2023) (https://ajk.kre.hu/images/doc2023/pr2/46_jogasz_doktoranduszok_orzagos_konferenciaja.pdf#page=373) (utolsó letöltés dátuma: 2024.06.24.)

LIABILITY FOR SELF-DRIVING CARS - WHAT WILL HAPPEN TO STRICT LIABILITY?

As the technology of autonomous vehicles develops, regulation must react and address the new challenges brought by automation. The United States has less strict rules for testing autonomous vehicles compared to European countries. One of the most prepared countries for automation is Germany, with its regulation on the restricted use of Level 4 cars on public roads.

The legal system must adapt to the new risks related to the use of automated and connected vehicles. The connection among vehicles and infrastructure providers causes difficulties in proving the liability of the operator, manufacturer, or user.

The current fault-based liability system and strict liability mainly place the risk on the driver and the operator, who may not have influence over the operation of an autonomous vehicle and will likely lose the ability to mitigate the related risks.

To keep up with the technological revolution, the legal system must adopt new liability rules. Damages could be compensated by a specialized fund financed by manufacturers, professional operators, the state, and insurance companies. The reparative function of tort law may be fulfilled by compensation provided by the fund, and the preventive function by the financial contributions of manufacturers and by recourse claims against those who caused the damages intentionally, through unlawful modification of the vehicle, or by users who failed to comply with mandatory maintenance, resulting in damages due to these misconducts.

TASKÓ LILLA

Polgári Jogi Tanszék

Témavezető: dr. Szeibert Orsolya Ágnes tanszékvezető egyetemi tanár

DOI: <https://doi.org/10.56966/2024.37.Tasko>

A CSALÁDI ÉLET TISZTELETBEN TARTÁSÁHOZ VALÓ JOG ÉS A MEGKÜLÖNBÖZTETÉS TILALMÁNAK ÉRVÉNYESÜLÉSE AZ ÖRÖKBEFOGADÁSI ELJÁRÁSOKBAN AZ EJEB JOGGYAKORLATA SZERINT

Európa országainak örökbefogadással kapcsolatos szabályai dinamikus fejlődésen mentek keresztül az elmúlt években, azonban az azonos nemű párok örökbefogadási lehetőségei ma is nagymértékben megosztják a közvéleményt.¹ Az örökbefogadás lehetővé tétele ugyanis magasabb fokát jelentené az elismerésnek: nemcsak a kapcsolati formáét, hanem egy lehetséges alternatív családformáét is. Az Európa Tanácson belül nincsenek egységes örökbefogadási szabályok, minden ország a saját nemzeti szabályait alkalmazza az örökbefogadás engedélyezésére.² Mindazonáltal az örökbefogadás gyakorlata közösen elfogadott elveken és értékeken alapul, beleértve a gyermek mindenek felett álló érdekét. Az örökbefogadás elsődleges célja a rokon kapcsolat megteremtése az örökbefogadó és az örökbefogadott gyermek között annak érdekében, hogy a gyermek családban nevelkedhessen.³

Az Emberi Jogok Európai Egyezményének (a továbbiakban: Egyezmény) 8. cikke biztosítja magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jogot, melynek értelmében: „*mindenkinek joga van arra, hogy magán- és családi életét, lakását és levelezését tiszteletben tartsák. E jog gyakorlásába hatóság csak a törvényben meghatározott, olyan esetekben avatkozhat be, amikor az egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a közbiztonság vagy az ország gazdasági jóléte érdekében, zavargás vagy bűncselekmény megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, avagy mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükséges.*”⁴ A magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog meglehetősen nehezen megragadható fogalom, azonban konkrét esetek mentén kirajzolódik, hogy ebbe a kategóriába tartoznak a különböző családjogi viszonyok is. A 8. cikk tevőleges kötelezettséget is állít az állam elé, hogy hatóságai révén beavatkozzon a családi viszonyokba, elsősorban a gyermek érdekeinek védelmében.⁵

¹ <https://www.statista.com/statistics/1270204/opinions-adoption-same-sex-couples-worldwide-country/>

² Katonáné, 2023. 90. o.

³ Katonáné, 2018. 1. o.

⁴ Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről szóló 1993. évi XXXI. törvény 8. cikk 1-2.

⁵ Winkler, 2003. 27. o.

Az Egyezmény 14. cikke tartalmazza a megkülönböztetés tilalmát, miszerint: „*az Egyezményben meghatározott jogok és szabadságok élvezetét minden megkülönböztetés, például nem, faj, szín, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, nemzeti kisebbséghez tartozás, vagyoni helyzet, születés szerinti vagy egyéb helyzet alapján történő megkülönböztetés nélkül kell biztosítani.*”⁶

Tanulmányomban négy konkrét eset ismertetésével szeretném bemutatni, hogyan érvényesül az Egyezmény által biztosított családi élet tiszteletben tartásához való jog, valamint a megkülönböztetés tilalma az örökbefogadási eljárásokban az Emberi Jogok Európai Bíróságának (a továbbiakban: EJEB) joggyakorlata szerint. Annak érdekében, hogy hatékonyan tudjak rávilágítani az Egyezmény 8. és 14. cikkének örökbefogadással összefüggő egyes értelmezési kérdéseire, az EJEB örökbefogadási eljárásokkal és a 8. és 14. cikkel összefüggő joggyakorlatából igyekeztem olyan eseteket kiválasztani, amelyek valamilyen közös központi tényállási elemet hordoznak magukban. A vizsgált esetekben közös pont, hogy a kérelmezők szexuális irányultságon alapuló megkülönböztetésre hivatkoztak.

1. Fretté kontra Franciaország

Az ügy egy egyedülálló, homoszexuális férfi kérelmére indult, aki 1991-ben örökbefogadás engedélyezése iránti kérelmet nyújtott be Franciaországban. A francia hatóság nem engedélyezte az örökbefogadást, a határozatát az állandó anyai jelenlét hiányára, illetve a kérelmező helyzetéből adódó, a gyermek érkezésével együtt járó nehézségekre alapozta. Az ügyben született jelentésben foglaltak szerint Fretté személyisége alapján az örökbefogadásra alapvetően alkalmas lett volna, a környezettanulmányokat elkészítő szakemberek arra a következtetésre jutottak, hogy „valószínűleg boldog lenne vele a gyermek”, az örökbefogadásra való alkalmasságát azonban főként egyedülálló, homoszexuális voltára tekintettel kérdőjelezték meg.⁷

A kérelmező fellebbezését elutasító határozat kimondta, hogy a kérelmező "életvezetése" nem szolgáltatott megfelelő biztosítékot arra nézve, hogy gyermek fogadására családi, nevelési és pszichológiai téren megfelelő feltételeket tudna nyújtani. A jogorvoslati lehetőségek kimerítését követően az ügy érdemében a francia Államtanács döntött, elutasítva Fretté örökbefogadás engedélyezése iránti kérelmét. Az engedélyt megtagadó határozat jogszerűségének elismerése ebben az ügyben gyakorlatilag az összes, homoszexuálisok által benyújtott örökbefogadási engedély iránti kérelem burkolt kudarca ítéletét jelentette Franciaországban.⁸

A kérelmező sérelmezte az eljárásban, hogy az örökbefogadás engedélyezése iránti kérelmét elutasító határozat önkényesen beavatkozott az Egyezmény által védett magán- és családi

⁶ Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről szóló 1993. évi XXXI. törvény 14. Cikk

⁷ Fretté kontra Franciaország, 43546/02. számú kérelem, 2002. május 26., 1-10.

⁸ Fretté kontra Franciaország, 43546/02. számú kérelem, 2002. május 26., 11-16.

életébe, és az kizárólag a szexuális irányultságára vonatkozó *a priori* kedvezőtlen értékítéleten alapult.⁹ Kiemelte továbbá, hogy a francia hatóságok a kérelem elutasításával megsértették az Egyezmény 14. cikkében foglalt megkülönböztetés tilalmát, tekintettel arra, hogy az elutasító határozat olyan jogrendszerben született, ami egyébként az egyedülálló személyek számára lehetővé tette az örökbefogadást, azonban a határozat teljes mértékben kizárta az örökbefogadásra jogosultak köréből a személyeknek egyik, a szexuális irányultságuk alapján meghatározható csoportját, mindezt anélkül, hogy figyelembe vette volna egyéni értékeiket. Fretté szerint az örökbefogadást csakis szexuális irányultsága miatt nem engedélyezték, annak nem volt más indoka.¹⁰

A francia kormány álláspontja szerint az Egyezmény egyáltalán nem lett volna alkalmazható az ügyben, hiszen a hatósági engedély megtagadása előbb történt, mint az esetleges örökbefogadás, így a döntés semmiképpen sem avatkozhatott Fretté családi életébe. Az ügy nem eshetett a 8. cikk hatálya alá, hiszen az Egyezmény nem biztosít jogokat a még meg nem valósult törekvések által célzott családi élethez. A kormány álláspontja szerint ebben az esetben a kérelmező jövőbeli igényeiről volt szó, amelyekkel kapcsolatban előzetesen nem érvényesíthetett semmilyen megsértettnek vélt jogot. A kérelmező nem egy jog elismerését, védelmét követelte, hanem az örökbefogadó apaság lehetőségének elismerését, melyet az Egyezmény nem véd. Érvelésében a kormány kiemelte továbbá, az engedély megtagadásánál nem kizárólag Fretté szexuális irányultságát vették alapul, annak egyéb, a kérelmező életvezetésével kapcsolatos okai voltak, például az anyai jelenlét hiánya.¹¹

Az EJEB megállapította, hogy a kérelmező homoszexualitása képviselte a döntő elemet a kérelem elutasításkor, az Egyezményt erre tekintettel alkalmazhatónak találta a jogvitában. Ítéletében kiemelte, hogy az Egyezmény nem biztosít kimondottan örökbefogadáshoz való jogot. A családi élet tiszteletben tartásához való jog feltételezi egy család meglétét, és nem védi önmagában a családalapítás vágyát.¹²

Az EJEB joggyakorlata értelmében *"a megkülönböztetés akkor minősül a 14. cikk szerint diszkriminatívnak, ha objektíven és észszerűen nem igazolható, vagyis nem jogszerű célra irányul, vagy nincs észszerűen arányos kapcsolat az alkalmazott eszközök és az elérni kívánt cél között."*¹³ Az ítélet szerint a döntés akkor sem volt diszkriminatívnak tekinthető, ha az engedély megtagadása kizárólag vagy elsősorban a kérelmező szexuális irányultságán alapult, mivel az a gyermek érdekeinek figyelembevételével született.¹⁴

Az EJEB megállapította, hogy a bánásmódbeli különbségek valójában azokból a kétségekből eredtek, hogyan alakul a gyermek fejlődése akkor, ha egy homoszexuális személy neveli fel. Álláspontja szerint 2002-ben a homoszexuális személyek általi örökbefogadásnak a gyermekek pszichológiai fejlődésére gyakorolt hatásai nem voltak egyértelműek, és megosztották mind a szakembereket, mind a demokratikus társadalmakat. Mivel az EJEB szerint etekintetben

⁹ Fretté kontra Franciaország, 43546/02. számú kérelem, 2002. május 26., 2.

¹⁰ Fretté kontra Franciaország, 43546/02. számú kérelem, 2002. május 26., 28.

¹¹ Fretté kontra Franciaország, 43546/02. számú kérelem, 2002. május 26., 29.

¹² Fretté kontra Franciaország, 43546/02. számú kérelem, 2002. május 26., 32-33, 37.

¹³ Fretté kontra Franciaország, 43546/02. számú kérelem, 2002. május 26., 34.

¹⁴ Fretté kontra Franciaország, 43546/02. számú kérelem, 2002. május 26., 36.

hiányzott a szakmai, illetve a társadalmi konszenzus, szükséges volt elismerni az államok jogát a jelentős mérlegelési jogkör fenntartására. Az ítélet szerint a francia kormány indoklása tehát objektívnek és észszerűnek minősült, ezért a bánásmódbeli megkülönböztetés nem minősült diszkriminatívnek az Egyezmény értelmében.¹⁵

2. E.B. kontra Franciaország

A kérelmező hölgy 1998-ban jelentkezett örökbefogadásra, és már az eljárásban feltárta a hatóságok előtt, hogy egy másik nővel él, bár az eljárásban nem hivatkoztak magukra párként. A kérelmező és élettársa nem közösen szerettek volna gyermeket adoptálni, a kérelmező egyedül jelentkezett az örökbefogadásra. Az eljárásban pozitívan jellemezték a kérelmezőt, azonban a következő aggályokat fogalmazták meg vele kapcsolatban: *"Tekintettel (...) arra, hogy nem házas és egy női partnerrel él együtt, nem tudtuk felmérni, hogy képes-e olyan szülői pár köré szerveződő családi képet nyújtani a gyermeknek, amely biztosítékot nyújt a gyermek stabil és kiegyensúlyozott fejlődéséhez. (...)Mennyire lehetünk biztosak abban, hogy a gyermeknek stabil és megbízható apai példaképet képes biztosítani?"*¹⁶ A francia hatóságok nem engedélyezték, hogy a kérelmező gyermeket fogadhasson örökbe, arra hivatkozva, a kérelmező életében nincs olyan személy, aki az apai mintát biztosíthatná a gyermek számára. A hatóságok álláspontja szerint az a körülmény, hogy a kérelmező a barátnőjével élt együtt, de nem tekintette magát párkapcsolatban élőnek, tisztázatlan helyzetet teremtett, a kérelmezővel élő személy nem volt partnernek tekinthető az örökbefogadásban.¹⁷

Miután a francia hatóságok megtagadták az örökbefogadás engedélyezését, a kérelmező bírósághoz fordult.¹⁸ Az elsőfokú bíróság megállapította, hogy a hatóság által hivatkozott indokok önmagukban nem voltak alkalmasak arra, hogy igazolják az örökbefogadási engedély megtagadását. Az igazságügyi minisztérium felülvizsgálati kérelmének eredményeként azonban a fellebbviteli bíróság hatályon kívül helyezte az elsőfokú bíróság ítéletét, és megállapította, hogy E.B. kérelmét nem az „*életmódváltásával kapcsolatos elvi álláspontja*” miatt utasították el, így nem valósult meg a családi élethez való jog és a megkülönböztetés tilalmának sérelme.¹⁹

E.B. kérelme tartalmazta, hogy szexuális irányultságán alapuló megkülönböztető bánásmódot szenvedett el, valamint sérült a magánélet tiszteletben tartásához való joga, hiszen a francia jog ekkor lehetővé tette az örökbefogadást mind a házasságban élőknek, mind az egyedülállóknak, azonban a homoszexuális személyeket kizárta a potenciális örökbefogadók köréből.²⁰ A francia kormány szerint a panasz nem tartozott az Egyezmény hatálya alá, hiszen Fretté-ügytől eltérően az engedély megtagadása nem alapult a kérelmező szexuális irányultságán, így nem történhetett megkülönböztetés sem. Az érvelés szerint „*az engedély*

¹⁵ Katonáné, 2023. 102-103. o.

¹⁶ E.B. kontra Franciaország, 43546/02. számú kérelem, 2008. január 22. 8-11.

¹⁷ E.B. kontra Franciaország, 43546/02. számú kérelem, 2008. január 22. 12-17.

¹⁸ E.B. kontra Franciaország, 43546/02. számú kérelem, 2008. január 22. 21.

¹⁹ E.B. kontra Franciaország, 43546/02. számú kérelem, 2008. január 22. 24.

²⁰ E.B. kontra Franciaország, 43546/02. számú kérelem, 2008. január 22. 55.

megtagadásának okát kizárólag a gyermek érdekei diktálták, és két okra alapozták: az apai mintakép hiányára és a kérelmező élettársának az örökbefogadási tervekkel kapcsolatos ambivalens magatartására.” A kormány szerint bármely más heteroszexuális kérelmezőnek, akinek közvetlen családjában és baráti körében nem volt megfelelő apai mintát biztosító ellenkező nemű tag, ugyanilyen okból hasonlóképpen elutasították volna a kérelmét.²¹ Hivatkozott továbbá arra az évrre, miszerint továbbra sem volt konszenzus Európában a homoszexuális személyek általi örökbefogadással kapcsolatban.²²

Az EJEB ítéletében megfogalmazta, hogy a "magánélet" fogalma az Egyezmény értelmében tág fogalom, amely magában foglalja a szexuális irányultság tiszteletben tartásához való jogot. Az Egyezmény 14. cikkével összefüggésben pedig kiemelte, hogy nincs önálló léte, kizárólag az Egyezmény egyéb rendelkezései által biztosított jogok és szabadságok élvezetével kapcsolatban van bármilyen hatása.²³ Az Egyezmény az örökbefogadással összefüggésben nem tartalmaz kifejezett rendelkezéseket, nem kötelezi a részes államokat arra, hogy biztosítsák ezt a jogot az egyedülálló személyeknek. Azonban a francia szabályozás kifejezetten biztosította az egyedülálló személyek számára az örökbefogadáshoz való jogot, ezzel túllépve a 8. cikk szerinti kötelezettségeit. Az az állam, amely ezen kötelezettségeit túllépte, amikor örökbefogadáshoz való jogot teremtett, e jog alkalmazása, biztosítása során nem hozhat a 14. cikk értelmében vett diszkriminatív intézkedéseket.²⁴

Az EJEB megállapította, hogy a francia hatóságok nagymértékben támaszkodtak a kérelmező szexuális irányultságára a döntésük meghozatalakor. Emellett indoklásukban hivatkoztak a kérelmező egyedülálló státuszára és az apai minta hiányára, miközben a francia jog által kifejezetten megengedi az egyedülálló személyek számára is az örökbefogadást. Ez a körülmény még inkább alátámasztotta azt, hogy szexuális irányultság alapján történő megkülönböztetés valósult meg. Arra a következtetésre jutott, hogy amennyiben a tagállamok lehetővé teszik az egyedülálló személyek számára az örökbefogadást, az erre vonatkozó engedélyt nem lehet megtagadni az egyéni kérelmezőktől szexuális irányultságuk alapján.²⁵ Az ítélet megállapította, hogy a francia hatóságok különbséget tettek a kérelmező homoszexualitására tekintettel, és kiemelte, hogy az Egyezmény tagállamai nem diszkriminálhatják a homoszexuális személyeket az örökbefogadási eljárásokban.²⁶ Mivel a francia kormány lehetővé tette az örökbefogadást egyedülálló személyek számára, nem tagadhatta volna meg az engedélyt azon az alapon, hogy a gyermeknek nem lesz apai mintája, tekintettel a kérelmező párkapcsolatának jellegére, ezáltal Franciaország megsértette az Egyezményt.²⁷

²¹ E.B. kontra Franciaország, 43546/02. számú kérelem, 2008. január 22. 36.-39.

²² E.B. kontra Franciaország, 43546/02. számú kérelem, 2008. január 22. 65-66.

²³ E.B. kontra Franciaország, 43546/02. számú kérelem, 2008. január 22. 43-47.

²⁴ E.B. kontra Franciaország, 43546/02. számú kérelem, 2008. január 22. 49.

²⁵ Hart, 2009. 537. o.

²⁶ Doty, 2009. 132-133. o.

²⁷ E.B. kontra Franciaország, 43546/02. számú kérelem, 2008. január 22. 98.

3. Gas és Dubois kontra Franciaország

A kérelmező két hölgy volt, Valérie Gas és Nathalie Dubois, akik bejegyzett élettársi kapcsolatban éltek. Nathalie Dubois-nak 2000 szeptemberében lánya született, aki mesterséges megtermékenyítéssel fogant. A biológiai édesapával ezáltal a gyermeknek nem volt törvényes kapcsolata, a kérelmezők a gyermeket születésétől fogva közösen nevelték. Valérie Gas szeretne volna második szülőként örökbe fogadni a gyermeket, ezért 2006-ban egyszerűsített örökbefogadási végzés kibocsátását kérte élettársa gyermekre. A francia bíróságok elutasították a hölgy kérelmét, hiszen a francia jogszabályok a második szülő általi egyszerű örökbefogadást kizárólag házastársak esetében tették lehetővé. Mivel az élettársak vagy a bejegyzett élettársak számára a második szülő általi örökbefogadásra nem volt jogi lehetőség, az örökbefogadást a bíróság csak oly módon tudta volna engedélyezni, hogy az megfosztotta volt a gyermek biológiai édesanyját a szülői jogállástól, ami a kérelmezők szándékával egyértelműen ellentétes lett volna.²⁸

A kérelmezők hangsúlyozták, hogy a francia bíróságok által is kiemelt jogi következmény, miszerint a gyermek anyját az örökbefogadás megfosztotta volna a szülői jogállástól, csupán az azonos nemű párok esetében zárta ki véglegesen a második szülő általi örökbefogadást, hiszen az azonos nemű párok – ekkor még – nem köthettek házasságot Franciaországban. A heteroszexuális pároknak lehetőségük volt arra, hogy házasságkötéssel a francia szabályozást megkerüljék, így a pár egyik tagja örökbe tudja fogadni párja gyermekét, azonban az azonos nemű párok nem teheték meg ugyanezt. Ez a kérelmezők előadásai szerint az élettársi kapcsolatban élő azonos nemű és a hasonló helyzetű heteroszexuális párok között végeredményben eltérő bánásmódot eredményezett, ez pedig a megkülönböztetés tilalmának megsértését, valamint a családi élet tiszteletben tartásához való jog sérelmét jelentette.²⁹

A francia kormány hangsúlyozta, hogy az Egyezmény 8. cikke nem biztosít örökbefogadáshoz vagy gyermekvállaláshoz való jogot, vagy pedig valamely ugyanazon családban élő felnőtt és gyermek közötti jogviszony létesítéséhez való jogot. Mivel az Egyezmény nem rendelkezik örökbefogadáshoz való jogról, a kormány álláspontja szerint nem történhetett megkülönböztetés e jog élvezetében, hiszen a 14. cikk nem értelmezhető önállóan, csak az Egyezmény által biztosított jogokkal összefüggésben.³⁰ A francia kormány szerint továbbá a szabályozás nem eredményezett objektív megkülönböztetést, hiszen valamennyi nem házasságban élő párra azonos módon vonatkozott, valamint az egyszerű örökbefogadási határozat megszerzési lehetőségének szűkítése a gyermek érdekeit szolgálta. Továbbá a kormány kiemelte, hogy házasság olyan intézmény, amely egyéb kötelekhez képest nagyobb stabilitást biztosít egy párkapcsolatban.³¹

Az EJEB megállapította, hogy az Egyezmény 8. cikkének értelmében a kérelmezők „családi életet” éltek, a szexuális irányultság pedig a 8. cikk által védett, így az eset az Egyezmény

²⁸ Gas és Dubois kontra Franciaország, 25951/07. számú kérelem, 2012. március 15. 8-15.

²⁹ Gas és Dubois kontra Franciaország, 25951/07. számú kérelem, 2012. március 15. 23. és 40-42.

³⁰ Gas és Dubois kontra Franciaország, 25951/07. számú kérelem, 2012. március 15. 35.

³¹ Gas és Dubois kontra Franciaország, 25951/07. számú kérelem, 2012. március 15. 49.

hatálya alá tartozott.³² Ítéletében az EJEB hangsúlyozta, hogy „ahhoz, hogy valamely kérdés a 14. Cikk hatálya alá tartozzon, releváns módon hasonló helyzetekben lévő személyek eltérő bánásmódja kell fennálljon. A bánásmód abban az esetben megkülönböztető jellegű, ha az nem indokolható objektíve és észszerűen; más szóval, ha az nem jogszerű célra irányul, vagy ha az alkalmazott eszközök és az elérni kívánt cél megvalósítása között nincs észszerűen arányos kapcsolat. A Szerződő Államok mérlegelési mozgástérrel rendelkeznek annak értékelését illetően, hogy a máskülönben hasonló helyzetekben előforduló eltérések indokolják-e, és ha igen, milyen mértékben indokolják a – többek között a jogi szempontból – eltérő bánásmódot (...) a szexuális irányultságon alapuló megkülönböztetéshez is különösen komoly igazoló okok szükségesei.”³³

Az EJEB a döntéshez szükségesnek látta összehasonlítani a kérelmezők jogi helyzetét a házaspárok helyzetével. Kiemelte, hogy az Egyezmény az azonos nemű pároknak nem biztosít házassághoz való jogot, azonban amennyiben egy állam úgy dönt, hogy az azonos nemű pároknak az elismerés alternatív formáját biztosítja, bizonyos mérlegelési mozgástérrel rendelkezik a pontos jogállás tekintetében. Az EJEB megállapította, hogy a házasság különleges jogállással ruházza fel a házasságot kötő személyeket, a házasságkötés speciális szociális, személyes és jogi következményekkel jár. Ebből kifolyólag a kérelmezők jogi helyzete nem összehasonlítható a házaspárok jogi helyzetével a második szülő általi örökbefogadást illetően.³⁴ Az EJEB továbbá kiemelte, hogy bármely hasonló jogi helyzetben lévő heteroszexuális pár egyszerű örökbefogadási határozat iránti kérelmét hasonlóképpen elutasították volna a bíróságok. Erre tekintettel a kérelmezők szexuális irányultságán alapuló eltérő bánásmód nem valósult meg, ezáltal az Egyezmény 8. cikkével összefüggésben értelmezett 14. cikket nem sértették meg.³⁵

4. X és mások kontra Ausztria

Az ügyben három kérelmező fordult az EJEB-hez: az első- és harmadrendű kérelmező két, egymással tartós párkapcsolatban élő nő, a másodrendű kérelmező pedig a harmadrendű kérelmező házasságon kívüli kapcsolatából született fia volt, aki felett az édesanyja kizárólagos szülői felügyeletet gyakorolt. A két hölgy a gyermek 5 éves kora óta közösen gondozta őt, közös háztartásukban. Az elsőrendű kérelmező szándéka az volt, hogy a gyermeket adoptálhassa, mégpedig oly módon, hogy a vér szerinti édesanya és a gyermek között fennálló kapcsolat fennmaradjon, tehát mindkét nő szülői jogállásba kerüljön azzal, hogy a biológiai apa és a gyermek közötti jogi kapcsolat megszűnjön.³⁶ Az osztrák jogszabályokat azonban akként lehetett értelmezni, mint amelyek kizárják az azonos nemű párok esetén az egyik élettárs gyermekének a másik élettárs általi, a biológiai szülővel fennálló kapcsolat megszüntetése nélküli örökbefogadását. A kérelmezők az osztrák az Alkotmánybírósághoz fordultak azzal a

³² Gas és Dubois kontra Franciaország, 25951/07. számú kérelem, 2012. március 15. 37-39.

³³ Gas és Dubois kontra Franciaország, 25951/07. számú kérelem, 2012. március 15. 58-59.

³⁴ Gas és Dubois kontra Franciaország, 25951/07. számú kérelem, 2012. március 15. 65-68.

³⁵ Gas és Dubois kontra Franciaország, 25951/07. számú kérelem, 2012. március 15. 73.

³⁶ X és mások kontra Ausztria, 19010/07. számú kérelem, 2013. február 19. 10-15.

kérelemmel, hogy nyilvánítsa alkotmányellenesnek ezeket a rendelkezéseket, mivel megkülönböztetést eredményeztek. A heteroszexuális párok esetében ugyanis az osztrák polgári törvénykönyv anélkül tette lehetővé az egyik fél gyermekének a másik fél általi örökbefogadását, hogy ez érintené az előbbi fél szülői jogállást.³⁷

Az illetékes kerületi bíróság az örökbefogadást nem hagyta jóvá, indoklásában kifejtette, hogy a jogszabály a „*jogalkotó azon egyértelmű szándékát tükrözte, hogy az egyetlen személy általi örökbefogadás esetében az örökbefogadóval azonos nemű szülővel fennálló jogviszonynak meg kell szűnnie, az ellenkező nemű szülővel fennálló kapcsolatnak pedig fenn kell maradnia.*” Az elsőfokú bíróság határozatát a másodfokú bíróság is helybehagyta, álláspontja szerint az osztrák polgári törvénykönyvben a „szülők” kifejezés szükségszerűen két eltérő nemű személyre utalt, a jogszabályi rendelkezések az eltérő nemű szülőkből álló pár meglétén alapultak, illetve ebben az esetben a gyermek érdekében objektíve és észszerűen igazoltnak találta az azonos nemű párokkal szembeni eltérő bánásmódot, ebből kifolyólag a diszkriminatív jelleget nem találta megállapíthatónak. A Legfelsőbb Bíróság ítélete alátámasztotta, hogy az osztrák szabályozást akként kell értelmezni, hogy az azonos nemű párban élő valamely élettárs gyermekének a másik élettárs általi örökbefogadása kizárt.³⁸ Az osztrák jog szerint tehát az egyik élettárs biológiai gyermekének a másik élettárs általi örökbefogadása megengedett volt a heteroszexuális párok esetében (akár kötöttek házasságot, akár nem), ez azonban nem volt lehetséges azonos nemű párok számára.³⁹

A kérelmezők arra hivatkoztak, hogy objektíven és észszerűen nem igazolható heteroszexuális párok esetén megengedni az egyik élettárs gyermekének másik élettárs általi örökbefogadását, ugyanakkor pedig megtiltani ezt az azonos nemű párok esetén.⁴⁰ Az osztrák kormány álláspontja szerint nem történt megkülönböztetés, hiszen a bíróságok azért tagadták meg az örökbefogadás engedélyezését, mert a gyermek apja ehhez nem járult hozzá, valamint az nem a gyermek érdekeit szolgálta, ebből kifolyólag az ügyben nem volt releváns az örökbefogadás jogi lehetetlensége.⁴¹ A kormány érvelése szerint az ügy nem vetett fel megkülönböztetésre utaló kérdést, hiszen nem alkalmaztak eltérő bánásmódot a nem házasságban élő eltérő nemű párokhoz képest, továbbá hangsúlyozta, hogy a jogszabályoknak nem volt célja az azonos nemű élettársak kizárása, azonban célja volt az olyan helyzetek elkerülése, amikor a gyermeknek két anyja vagy két apja van.⁴²

Az EJEB állandó ítélkezési gyakorlata értelmében a 14. cikk kiegészíti az Egyezménynek és jegyzőkönyveinek egyéb anyagi jogi rendelkezéseit. Nem létezik önállóan, mivel joghatása kizárólag az említett rendelkezésekkel védett jogok és szabadságok élvezetére vonatkozik.⁴³ Az ítélet kiemelte továbbá, hogy „*ahhoz, hogy egy kérdés a 14. Cikkkel összefüggésben merüljön fel, a lényegében hasonló helyzetekben lévő személyek közötti eltérő bánásmódnak kell fennállnia. Az ilyen eltérő bánásmód akkor megkülönböztető jellegű, ha objektíve és észszerűen*

³⁷ X és mások kontra Ausztria, 19010/07. számú kérelem, 2013. február 19. 12-14.

³⁸ X és mások kontra Ausztria, 19010/07. számú kérelem, 2013. február 19. 27.

³⁹ X és mások kontra Ausztria, 19010/07. számú kérelem, 2013. február 19. 31.

⁴⁰ X és mások kontra Ausztria, 19010/07. számú kérelem, 2013. február 19. 58.

⁴¹ X és mások kontra Ausztria, 19010/07. számú kérelem, 2013. február 19. 59.

⁴² X és mások kontra Ausztria, 19010/07. számú kérelem, 2013. február 19. 71-76.

⁴³ X és mások kontra Ausztria, 19010/07. számú kérelem, 2013. február 19. 94.

*nem igazolt; más szóval: ha nem jogszerű cél elérésére irányul, illetve ha az alkalmazott eszközök és az elérni kívánt cél között nem áll fenn észszerű arányosság (...) a szexuális irányultságon alapuló megkülönböztetéshez is különösen komoly igazoló okok, illetve (...) különösen meggyőző és nyomós indokok szükségesek (...) Amennyiben az eltérő bánásmód nem vagy szexuális irányultságon alapul, az állam szűk mérlegelési mozgástérrel rendelkezik (...). A kizárólag a szexuális irányultságra vonatkozó megfontolásokon alapuló eltérő bánásmód az Egyezmény értelmében elfogadhatatlan.*⁴⁴

Az EJEB megállapította, hogy a kérelmezők nem voltak a házaspárokéhoz relevánsan hasonló helyzetben. A kérelmezők azonban maguk is hangsúlyozták, hogy nem kizárólag házaspároknak fenntartott jogot kívántak megszerezni. Azt sérelmezték, hogy az osztrák jog értelmében a második szülő általi örökbefogadásra a házastársak mellett a nem házasságban élő heteroszexuális párok esetében is volt lehetőség, míg ez nem volt lehetséges az azonos nemű párok számára. Nincs olyan különös jogállás, amely megkülönböztetné a nem házasságban élő heteroszexuális párokat az azonos nemű pároktól, így a kérelmezők relevánsan hasonló helyzetben voltak az eltérő nemű olyan párhoz képest, akinél az egyik élettárs a másik élettárs gyermekét kívánta örökbe fogadni.⁴⁵

Azon, hogy a jogszabályok az azonos nemű párok számára a második szülő általi örökbefogadást kizárták, nem változtathattak volna az ügy egyéb körülményei sem. Ebből kifolyólag az osztrák jog egyértelműen különbséget tett a második szülő általi örökbefogadás tekintetében a nem házasságban élő eltérő nemű és azonos nemű párok között.⁴⁶ Az EJEB elutasította a kormány azon érvét, miszerint az ügy tényállása nem tartalmazott megkülönböztető elemet, hiszen a kérelmezők általi örökbefogadás jogi lehetetlensége következetesen a belföldi bíróságok érveléseinek középpontjában állt. Ez megakadályozta a belföldi bíróságokat abban, hogy érdemben megvizsgálják, mi szolgált volna a gyermek érdekét, vagy hogy fennállt-e bármilyen indok, amely igazolhatná az apai hozzájárulás megtagadásának érvénytelenítését. Ha a kérelmezők nem házasságban élő eltérő nemű párt alkottak volna, a belföldi bíróságok nem tudták volna az örökbefogadást megtagadni, érdemben vizsgálniuk kellett volna a fenti körülményeket.⁴⁷

Az EJEB megállapította, hogy eltérő bánásmódot alkalmaztak a kérelmezőkkel szemben a nem házasságban élő eltérő nemű párokhoz képest, ez a különbségtétel pedig egyértelműen az első- és harmadrendű kérelmező szexuális irányultságán alapult. Tekintettel arra, hogy mindhárom kérelmező együtt élt családi életet, az örökbefogadás iránti kérelem pedig ennek a családi életnek a jogi elismerésére irányult, a gyermeket is közvetlenül érintette az eltérő bánásmód.⁴⁸ Az EJEB kiemelte, hogy olyan esetekben, amikor szűkebb az államok mérlegelési mozgástere, az arányosság elve annak bizonyítását is megköveteli a kormány részéről, hogy a cél eléréséhez a személyek meghatározott csoportját ki kellett zárni a rendelkezések hatálya alól. A kormány ebben az esetben nem tudta kellőképpen alátámasztani ennek szükségességét.

⁴⁴ X és mások kontra Ausztria, 19010/07. számú kérelem, 2013. február 19. 98-99.

⁴⁵ X és mások kontra Ausztria, 19010/07. számú kérelem, 2013. február 19. 105-112.

⁴⁶ X és mások kontra Ausztria, 19010/07. számú kérelem, 2013. február 19. 113-116.

⁴⁷ X és mások kontra Ausztria, 19010/07. számú kérelem, 2013. február 19. 117-125.

⁴⁸ X és mások kontra Ausztria, 19010/07. számú kérelem, 2013. február 19. 127. és 130.

Az EJEB a fentiek fényében megállapította, hogy Ausztria megsértette az Egyezmény 8. cikkével összefüggésben értelmezett 14. cikkét a kérelmezők helyzetének nem házasságban élő olyan eltérő nemű párral való összehasonlításakor, akiknél az egyik élettárs a másik élettárs gyermekét kívánja örökbe fogadni.⁴⁹

5. A vizsgált döntések összevetése

Annak eldöntéséhez, hogy megvalósult-e az Egyezmény sérelme, mind a négy esetben elengedhetetlen volt az alábbi körülmények vizsgálata: relevánsan hasonló helyzetben lévő személyek közötti eltérő bánásmód történt-e, valamint az eltérő bánásmód objektíve és észszerű módon igazolható volt-e.

A Fretté kontra Franciaország ügyben hozott ítéletben, 2002-ben az EJEB döntése alapjául az a körülmény szolgált, hogy nem létezett társadalmi konszenzus abban a kérdésben, milyen hatással lehet egy gyermek fejlődésére és későbbi életére, ha egy egyedülálló, homoszexuális személy neveli fel őt, együttes anyai és apai jelenlét nélkül. Megállapították, hogy azzal, hogy Fretté számára szexuális irányultága miatt nem tették lehetővé az örökbefogadást, nem valósult meg az Egyezmény sérelme, hiszen az engedély megtagadása a gyermek érdekében figyelembevételével történt, a hatóságok a gyermek érdekét helyzetük előtérbe az örökbe fogadni kívánó személy érdekeivel szemben. A meghozott döntést a gyermek érdekében elsőbbsége igazolta, amely az örökbefogadással kapcsolatos joganyag egésze mögött meghúzódik, a gyermek jogai vonják meg a gyermekhez való jog korlátait.⁵⁰ Ezzel az EJEB tulajdonképpen objektívnek és észszerűnek minősítette a szexuális irányultágon alapuló megkülönböztetést az örökbefogadási eljárásokban.

Bár az E.B. kontra Franciaország ügyben a francia kormány hangsúlyozta, hogy a Fretté-ügytől eltérően az engedély megtagadása nem alapult a kérelmező szexuális irányultágán, az EJEB ítéletében megállapította, hogy a francia hatóságok erősen támaszkodtak döntéseik meghozatalakor a kérelmező szexuális irányultágára. Ebben az ügyben tehát a Fretté kontra Franciaország üggyhöz hasonlóan a kérelmező homoszexualitására tekintettel nem engedélyezték a hatóságok, hogy gyermeket adoptálhasson. Az EJEB azonban ebben az ügyben, 2008-ban már kifejezetten elutasította Franciaország arra vonatkozó érveit, miszerint nem állt fenn konszenzus a homoszexuálisok általi örökbefogadás gyermekre gyakorolt hatásairól, és hogy a tudományos közösség még mindig megosztott lett volna abban a kérdésben, milyen következményekkel járhat egy gyermek meleg vagy leszbikus háztartásban történő felnevelése. Ezzel az EJEB tulajdonképpen felülbírálta a Fretté-ügyben hozott határozatának jogi alapjait,⁵¹ döntésével határozottan kijelentve, hogy az Egyezmény valamennyi tagállama számára tilos a homoszexuális személyek szexuális irányultág alapján történő megkülönböztetése az örökbefogadási eljárásokban.⁵² Mivel az Egyezmény 8. cikke

⁴⁹ X és mások kontra Ausztria, 19010/07. számú kérelem, 2013. február 19. 132-142., 153.

⁵⁰ Fretté kontra Franciaország, 43546/02. számú kérelem, 2002. május 26., 36.

⁵¹ Hart, 2009. 537. o.

⁵² Doty, 2009. 133. o.

nem biztosít örökbefogadáshoz vagy családalapításhoz való jogot, a részes államok ezen jogosultságokat nem kötelesek biztosítani. Azonban, ha egy állam annak ellenére, hogy az Egyezmény erre nem kötelezi, mégis biztosítja az örökbefogadáshoz való jogot, e jogosultsággal összefüggésben nem hozhat diszkriminatív intézkedéseket.

A Gas és Dubois kontra Franciaország ügyben az EJEB összehasonlította a kérelmezők jogi helyzetét a házaspárok helyzetével. Tekintettel arra, hogy a házasság speciális jogállással ruházza fel a házasságban élő személyeket, különleges szociális, személyes és jogi következményekkel jár, az örökbefogadást illetően a kérelmezők jogi helyzetét nem találta relevánsan hasonlóknak a házaspárok jogi helyzetéhez képest, erre tekintettel az eltérő bánásmód sem valósulhatott meg. Az X és mások kontra Ausztria ügyben a kérelmezők hasonlóképpen nem voltak a házaspárokéhoz relevánsan hasonló helyzetben. Azonban fontos különbség a két ügy között, hogy míg az előbbi esetben a kérelmezők egy kizárólag házaspároknak fenntartott jogot kívántak megszerezni, addig utóbbi esetben azt sérelmezték, hogy nem házasságban élő eltérő nemű párok számára biztosított jogosultság gyakorlásából zárták ki őket.

Az X és mások kontra Ausztria ügyben a kérelmezők hangsúlyozták, hogy a Gas és Dubois kontra Franciaország ügytől eltérően esetükben a kulcskérdés a nem házasságban élő eltérő nemű párok és a nem házasságban élő azonos nemű párok közötti eltérő bánásmód, ami nagyon fontos eltérés a Gas és Dubois kontra Franciaország ügyhöz képest. Míg a francia jog a második szülő általi örökbefogadást kizárólag a házasságban élő párok számára tartotta fenn, addig az osztrák jog a nem házasságban élő heteroszexuális párok számára is megadott jogosultságot tagadta meg az azonos nemű pároktól. Az X és mások kontra Ausztria ügyben a kérelmezők azt sérelmezték, hogy esetükben automatikusan kizárt az örökbefogadás bármilyen esélye, ezért esetüket az E.B. kontra Franciaország ügyhöz hasonlították.⁵³ Míg a házasság speciális jogállást biztosít a házasságban élőknek, az EJEB álláspontja szerint nincs olyan különös jogállás, amely megkülönböztetné a nem házasságban élő heteroszexuális párokat az azonos nemű pároktól. A Gas és Dubois kontra Franciaország és az X és mások kontra Ausztria ügyben a legfontosabb különbség tehát a relevánsan hasonló helyzet kérdése volt.

Az X és mások kontra Ausztria ügyben a kérelmezők relevánsan hasonló helyzetben voltak a nem házasságban élő eltérő nemű párokkal összehasonlítva. Az, hogy az osztrák jog a heteroszexuális párok esetén az egyik élettárs gyermekének másik élettárs általi örökbefogadását lehetővé tette, a homoszexuális párok esetén azonban erre nem volt lehetőség, egyértelműen eltérő bánásmódot eredményezett. Az EJEB kiemelte, hogy a hagyományos értelemben vett család védelme, valamint a gyermek érdekeinek védelme jogszerű indokok, amely igazolhatják az eltérő bánásmódot. Azonban amikor szűkebb az államok mérlegelési mozgástere (például szexuális irányultságon alapuló megkülönböztetés esetén), az arányosság elve nem pusztán azt követeli meg, hogy az eszköz elméletben alkalmas legyen a cél megvalósítására. Ilyen esetekben azt is bizonyítani kell, hogy a cél eléréséhez a személyek meghatározott csoportját – például az azonos nemű párokat – feltétlenül ki kellett zárni a rendelkezések hatálya alól. Mivel az X és mások kontra Ausztria ügyben nem volt alátámasztható, hogy a hagyományos értelemben vett család védelme, valamint a gyermek

⁵³ X és mások kontra Ausztria, 19010/07. számú kérelem, 2013. február 19. 64.-66. o.

érdekeinek védelme megkövetelte volna az azonos nemű pároknak a második szülő általi örökbefogadásból való kizárását, az E.B. kontra Franciaország üggyhöz hasonlóan az Egyezmény sérelme megvalósult.

6. Záró gondolatok

Az EJEB ítélkezési gyakorlatának jelentősége abban rejlik, hogy igyekszik együtt haladni, fejlődni a családjogi változásokkal.⁵⁴ Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy az örökbefogadás nemcsak jogi kérdés. Az örökbefogadási eljárásokban egyéb nem jogi tényezők is fontos szerepet játszanak, különösen az örökbe fogadni kívánó és gyermek érdeklődése, személyisége, valamint a közöttük kialakítható jövőbeni családi kapcsolat.⁵⁵

Az EJEB-nek a családi élet tiszteletben tartásához való joggal és a megkülönböztetés tilalmával kapcsolatos joggyakorlatát vizsgálva kiemelendő, hogy az Egyezmény 8. cikke nem biztosít sem örökbefogadáshoz, sem családalapításhoz való jogot, a részes államok ezen jogosultságokat nem kötelesek biztosítani. Azonban abban az esetben, ha egy állam annak ellenére, hogy az Egyezmény erre nem kötelezi, mégis elismeri az örökbefogadáshoz való jogot, e jogosultsággal összefüggésben nem hozhat az Egyezmény 14. cikkével ellentétes diszkriminatív intézkedéseket.

Az EJEB joggyakorlata szerint az eltérő bánásmód csak abban az esetben minősül a 14. cikk értelmében diszkriminatívnak, ha az objektíven és észszerűen nem igazolható. Bizonyos esetekben azonban (például szexuális irányultságon vagy nemen alapuló megkülönböztetés esetén) különösen nyomós okok szükségesek az eltérő bánásmód igazolásához, ilyenkor az állam szűkebb mérlegelési mozgástérrel rendelkezik. Ilyen esetekben az eltérő bánásmód igazolásához azt is szükséges alátámasztaniuk az Egyezmény részes államainak, hogy a cél eléréséhez a személyek meghatározott csoportját feltétlenül szükséges volt kizárni egy jog gyakorlásából.

Felhasznált irodalom

Doty, A. Kathleen: From Fretté to E.B.: The European Court of Human Rights on Gay and Lesbian Adoption, *Law & Sexuality*, Vol. 18, University of Georgia School of Law Legal Studies Research Paper No. 2016-13, 2009. 121-141. (https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2753115 ; utolsó letöltés: 2024. 06.20.)

Hart, Linda: Individual Adoption by Non-Heterosexuals and the Order of Family Life in the European Court of Human Rights. *Journal of Law and Society* 36 (4), 2009. 536-557. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-6478.2009.00482.x>

⁵⁴ Katonáné Pehr, 2023. 111.

⁵⁵ Lápossy és Tasi, 2018, 16. o.

(<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1467-6478.2009.00482.x> ; utolsó letöltés: 2024.06.21.)

Katonáné Pehr Erika: The right of children to adoption in light of the European Convention on Human Rights. *European Integration Studies*, 2023/1. szám, 89-114. DOI: <https://doi.org/10.46941/2023.e1.5> (<https://ojs.uni-miskolc.hu/index.php/eis/article/view/2756/1909>; utolsó letöltés: 2024.06.20.)

Katonáné Pehr Erika: Örökbefogadás. In: Jakab, A., Fekete, B. (eds.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, 2018. (<http://ijoten.hu/szocikk/orokbefogadas>; utolsó letöltés: 2024. 06. 21.)

Láposy Attila – Tasi Katalin: Joggal mérlegelve – a gyermekközpontú örökbefogadási eljárás követelményei az ombudsmani gyakorlat tükrében. *Családjog*, 16 (4), 2018. 16–22.

Winkler Barbara: Érdekesebb jogesetek a Strasbourgi Emberi Jogi legfrissebb családjogi gyakorlatából. *Családjog*, 1 (1), 2003. 27–30. (<https://szakcikkadatbazis.hu/doc/8734553>; utolsó letöltés: 2024.06.21.)

THE RIGHT TO RESPECT FOR FAMILY LIFE AND THE PROHIBITION OF DISCRIMINATION IN ADOPTION PROCEDURES ACCORDING TO THE JURISPRUDENCE OF THE ECtHR

Rules of adoption in European countries have evolved dynamically in recent years, and general social attitudes have also changed a lot over the last few decades. Within the Council of Europe, there are no uniform adoption rules, each country applies its own rules on the authorisation of adoption. However, the practice of adoption is based on commonly agreed principles and values, including the best interests of the child.

The ECHR does not guarantee the right to adoption or the right to found a family. However, when a state does grant the right to adoption, it may not take discriminatory measures in relation to that right. According to the jurisprudence of the ECtHR, a difference in treatment is discriminatory only if it has no objective and reasonable justification. In certain cases (such as different treatment on grounds of sexual orientation or gender), particularly serious reasons are required to justify the difference in treatment, in which case the state has a narrow margin of appreciation. In such cases, in order to justify the difference in treatment, it must also be shown that in order to achieve a legitimate aim, it was necessary to exclude certain categories of people from the scope of application of the provisions.